

მ. გ. ჯანაშვილი

საქართველოს

ისტორია

ტომი I

უძველეს დროიდან 985 წლ. ქრ. შ.

ამ ტომს ერთვის ა) ოთხი რუქა 1) თარგამოსის შვილების სამეფო, 2) კავკასია, 3) კავკასია და მცირე აზია მე-IV საუკ. ქრ. წ., 4) საქართველო, პონტო და სომხეთი II – I საუკ. ქრ. წ. და ბ) ქრონოლოგიური ტაბულები (მეფენი ქართველთა, აფხაზთა, სომეხთა, სპარსთა. ხალიფები არაბთა).

ტ ფ ი ლ ის ი

ელექტრონითმბეჭდვი ამხ. „შრომა“ მიხეილის პრ. № 65
1906

მისს ბრწყინვალეებას

პავლე იოსების ძე თუმანიშვილს

გულითადის პატივისცემით და მადლობით

ავტორი.

წინასიტყვაობა.

1884 წელს გამოვიდა ჩვენი წიგნი „საქართველოს მოკლულ ისტორია“. მიუხედავად წიგნის მრავალგვარ ნაკლულევანებისა, მისი დაბეჭდვა ფრიად სასიამოვნო მოვლენად ჩასთვალა მგოსანმა ვახტანგ ორბელიანმა. „კავკაზმაც“, რომელიც იბეჭდებოდა დ. ერისთავის რედაქტორობით, შენიშნა: „ჯანაშვილის შრომა, როგორც თვით ავტორიც ამბობს, მეცნიერული გამოკვლევა არ არის, მაგრამ მას დიდი მნიშვნელობა აქვს წმინდა პრაქტიკულის მხრით: საქართველოს მატთანე, დაბეჭდილი ორ დიდ-დიდ ტომად, ძვირი და ხელმიუწდომელი უმრავლესობისთვის, ავტორს მოკლედ გამოუთქვამს თავისს სახელმძღვანელო წიგნში, და ეს არის მისი უმთავრესი დამსახურება“. სათანადო მთავრობისაგანაც ნება გამოვიდა, რომხსენებული ჩვენი წიგნი სახელმძღვანელოდ იხმარებოდეს იმ სკოლებში, რომლებშიც ისწავლება ქართული ენა (მზრუნველის ცირკულიარი 1886 წლ., № 1).

1895 წელს მეორე გამოცემად დაიბეჭდა ჩვენივე „საქართველოს ისტორია“, ერთიორად ვრცელი წინანდელზე. ამ წიგნის ღირსებასა და ნაკლულევანებაზე ბევრი წერილი დაიბეჭდა. გაზეთი „კვალი“, რომელსაც ხელმძღვანელობდა საქართველოს წარსულის კარგად მცოდნე გიორგი წერეთელი, ჩვენს წიგნს მიეგება შემდეგის სიტყვებით: „ჩვენ მივიღეთ ჩინებული გამოცემა, ახლათ შემუშავებული და შევსებული საქართველოს ისტორია მ. ჯანაშვილისა. ეს პირველი წიგნია, რომელსაც მისწრაფებით უნდა საჭიროებდეს ყოველი ქართველი და მუდამ ხელში ეჭიროს ლოცვანივით. იგი იწყება ისტორიული დასაბამიდგან ქართველი ერისა და მოყვანილია დღევანდელ დღემდე. რაც უნდა ნაკლულევანება ჰქონდეს ასეთს სახელმძღვანე-

VI

ლოს, მაინც იგი დარჩება ერთ საუკეთესო და სასიამოვნო მოვლენათ ამ ქართულ ლიტერატურაში და მწიგნობრობაში. წიგნი შედარებით ძალიან იაფია. მაღლობის ღირსია... ასეთი წიგნის გამოცემისთვის“ („კვალი“, 1895, № 12, გვ. 4). „ივერიის“ რედაქციამაც თავისს მხრივ შენიშნა (1895, № 49): „მივიღეთ თხზულება ჯანაშვილისა „საქართველოს ისტორია“. ეს მეორე გამოცემა უფრო შევსებულია და ახალის წყაროებით შემუშავებული.

შეიცავს 503 გვერდს და ღირს მხოლოდ თოთხმეტი შაური. ყველამ ვიცით, რა ნაკლებად არის გავრცელებული, ჩვენ ნასწავლთა შორისაც გი, საქართველოს ისტორიის ცოდნა... ყველანი იმით ვიმართლებდით თავს, რომ სახელმძღვანელო არა გვაქვსო. დღეის შემდეგ კი, მგონი, ასეთი თავის-გამართლება აღარ გვეკუთვნის, რადგან ჯანაშვილის იაფი და საკმარისად ვრცელი „საქართველოს ისტორია“ სრულს შეძლებას აძლევს, ვისაც კი მცირეოდენი სურვილი აქვს ჩვენის წარსულის გაცნობისა, სულ ადვილად შეივსოს ეს ნაკლი“. ამავე გაზეთის ერთი თანამშრომელი თავის ვრცელს წერილში „ჯანაშვილის „საქართველოს ისტორიის“ გამოცემის გამო“ („ივ.“, 1895, № 74), სხვათა შორის, ამბობდა: „...მეორედ გამოცემული „საქართველოს ისტორია“ სწორედ საადდგომო საჩუქარია ჩვენის მოზარდ თაობისთვის... ჯანაშვილი თავის მოკლე ისტორიაში შეძლებისა და გვარად ასრულებს ისტორიის ფილოსოფიის მოთხოვნილებათაც: გვაცნობებს არათუ მარტო ქართველთა ომებს, არამედ მათს კულტურულს ცხოვრებასაც, იმდენად, რამდენადაც საქართველოს საისტორიო არსებული წყაროები ნებას აძლევენ მას. შეგნებული მკითხველი ამაში თვით დარწმუნდება, როცა მის ისტორიას წაიკითხავს“.

დღეს საზოგადოებას წარვუდგენთ „საქართველოს ისტორიას“ მესამე გამოცემად.

ეს მესამე გამოცემა იბეჭდება ოთხ ტომად. პირველი ტომი შეიცავს საქართველოს ისტორიას დროითგან ქართლისა და აფხაზეთის გაერთიანებამდე 985 წელს, მეორე ტომში მოკვება საქართველოს ისტორიის ბრწყინვალე ხანა (ბაგრატ III-თა-

VII

მარ მეფე), მესამეში – განდგომილების ხანა (ლაშა გიორგი – გიორგი XII და მეოთხეში – ახალი დრო (1800 წლითგან დღევანდლამდე).

ჯერ დაიბეჭდა პირველი ტომი, რომლის შესახებ უნდა შევნიშნოთ შემდეგი:

ქართველთა წარსული, მეტადრე სამამასახლისო ხანა, მრავალღმერთობის დრო, ეპიზოდურად და მონოგრაფიულად გამოკვლეული და შემუშავებული არ არის. ამიტომ ყოველ მხრივ სრულის, ყველას დამაკმაყოფილებელ ისტორიულ სახელმძღვანელოს შედგენა მეტად ძნელია. ამ სიძნელეს აორკეცებს ჩვენი უმთავრესი მატრიანეც – „ქართლის ცხოვრება“, რომელიც საქართველოს ძველი დროის ამბავს მოგვითხრობს არა პრაგმატიულად, არამედ აგრედ-წოდებულ მატრიანურ წესით, ე. ი. ისტორიულ მოვლინებებს გვიხსნის არა მათ შინაგან ძალთა მიხედვისამებრ ანუ მათ შედეგისა დაგვარად, არამედ აგვინუსხავს ქრონოლოგიურს რიგზე, ისიც, ხშირად, შეცდომებით, აბნეულ-დაბნეულად. ჩვენ ვცდილობდით მატრიანური სინამდვილეც

დაგვეცვა და პრაგმატიული ისტორიის მოთხოვნილებაც დაგვეცმაყოფილებინა, შეძლებისამებრ, რასაკვირველია.

ქართველებს დამოკიდებულება ჰქონდათ ისეთ მძლავრ ხალხებთან, როგორც ეგვიპტელნი, ასურნი, ბერძენ-რომაელნი, მიდიელნი, სპარსნი, არაბნი, ავარნი, თურქნი, და აგრეთვე ისეთებთანაც, ვით სომეხნი, ლეკნი, ოსნი, ეს ჭირსა და ლხინში განუყრელნი ძმანი ქართველებისა. ყველა ამ ხალხების შესახებ ჩვენს წიგნში შევიტანეთ მოკლე ცნობები. მათი ამბავი, მეტადრე ბერძნებისა, არაბებისა და სპარსებისა, ნათელს ჰყვენს საქართველოს და, საზოგადოდ, კავკასიის წარსულს და, ხშირად, აღადგენს და ასწორებს „ქართლისცხოვრების“ ცნობებსა და ქორონიკონებს.

ტექსტი დავბეჭდეთ სამწიგნობრო შრიფტით: გამოსარჩევად უეჭველისა საეჭოსაგან, უმთავრესისა დასამატისა და მეორეხარისხოვანისაგან, თუმცა, სამწუხაროდ, ყველგან ეს წესი ვერ დავიცვით სხვა და სხვა მიზეზის გამო.

პირველს ტომს დავურთეთ ოთხი რუქა. 1-ლი რუქა გვიჩვენებს

VIII

ნებს თარგამოსის შვილების სამეფოს საზღვრებს, მეორე – კავკასიას, მესამე – კავკასიისა და მცირეაზიის მე-IV საუკ. (ქრ. წ.) სამეფო-სამთავროებს და მეოთხე – საქართველოსა, პონტოსი და სომხეთის მიწა-წყალს მე-II-I საუკ. ქრ. წინად. ორი ულანასკნელი რუქა ამოვიღეთ ჰენრიხ კიპერტის „Atlas Antiquus“-იდან ლათინურივე ტრანსკრიპციით სინამდვილის დასაცავად.

ამავე წიგნს დავურთეთ აგრეთვე ქრონოლოგიური ტაბულები, რომელნიც გვიჩვენებენ ქართველთა, სომეხთა და სპარსთა მეფეების გენეალოგიას და არაბთა ხალიფების შთამომავლობას. ეს ტაბულები გვიჩვენებენ არათუ მარტო მეფეთა ცხოვრების ქორონიკონებს, არამედ მათ თანამედროვეთაც (წამებულებისა, წმიდანებისა და სხ.), რომელთა მოღვაწეობის ქორონიკონებს ჩვენი მატრიანეები, ხშირად, არ აღნიშნავენ.

უმთავრეს წყაროდ გვქონდა „ქართლის ცხოვრება“ და მისი ვარიანტები, რომელთაგან ერთი, მეტად საყურადღებო და საჭირო, შევიძინეთ მხოლოდ ამ ჩვენის წიგნის დაბეჭდვის შემდეგ, აგრეთვე შატბერდის მატრიანე „მოქცევაჲ ქართლისა“, „ორბელიანთ ისტორია“ სტეფანესი, „ბაგრატიონთ ისტორია“ სუმბატ დავითისძისა, „თავად-აზნაურთა სიეზი“ ერეკლესი, „მამათა ცხოვრებანი“ და თხზულებანი გ. ვებერისა, გიბზონისა, შლოსსერისა, ლენორმანისა და სხ. (იხ. ბოლოში სია).

ჩვენის სახელმძღვანელოს პირველი და მეორე გამოცემები ექვსიოდ თვეში სულერთიან გავრცელდნენ. თუ მესამე გამოცემის 1-ლ ტომსაც ასეთივე ბედი ხვდა, შეძლება მოგვეცემა მეორე ტომის ბეჭდვასაც დაუყოვნებლივ შევუდგეთ.

სასწავლები

წინასიტყვაობა ..... გვ. V – VIII
შინაარსი..... „ IX – XV

I. უუბველესი ხანა.

განყოფ I. თავდაპირვანდელი ცნობები.

თავი I. ქართველთა წინაპრები და სამშობლო: ქართველ-
თა სამშობლო – გვ. 1. ქართველთა წინაპრები – 4. მატინის გად-
მოცემა ამ წინაპრების შესახებ – 5. ბაგრატიონთ გადმოცემა ქარ-
თველების შესახებ – 9. ბერძნების გადმოცემა კოლხთა წინაპრების
შესახებ – 10. ჯუანშერის გადმოცემა აგოგ-მაგოგთა შესახებ – 14.
დაბადების გადმოცემა აგოგ-მაგოგთა, მოსოხთა და თობელთ შესა-
ხებ – 14. ლურსმურ წარწერების გადმოცემა ალაროდიელ თემთა
შესახებ – 17. მამასახლისობა და სამამასახლისონი – 21.

თავი II. თარგამოსიანთა განწყობილება მეზობელ ხალ-
ხებთან: ბრძოლა ნებროთთან – 25. ხეთელთა ბრძოლა ეგვიპტე-
ლებთან – 26. ქართველთა და ეგვიპტელთ რწმენანი – 30. ურარ-
ტუს ბრძოლა ასურელებთან – 32.

თავი III. საქართველოს განწყობილება ახლად დაარსე-
ბულ სახელმწიფოებთან: ბრძოლა ხაზარებთანა და ოსებთან – 39.
სპარსეთი და მიდია – 41. კვიროსი და ქართველები – 47. კადუსნი
და სპარსთა მოხარკენი – 48.

თავი IV. სამეფოს დაარსება მცხეთას: შეფე აზო – 50.
მეფე ფარნავაზი – 53. არან-ქართლის მხრის ტალღა (ჰუნნი, ბუნ-
თურქნი, ალ. მაკედონელის ლაშქრობა, ორბელიანთ გადმოსახლება,
ფარნავაზი და „ანტიოქოზი“) – 57. ვან-არარატის მხრის ტალღა

X

და ქართული ენა – 62. ფარნავაზის მოღვაწეობა: წოდებანი და ხე-
ლისუფალნი – 68. ქართული ანზანი – 70.

თავი V. მცხეთისა და ქუთაისის სამეფო: გეოგრაფიული
აღწერა – 72. აღებ-მიცემა – 75. საცმელი – 77. სავაჭრო გზები
– 77. ქალაქები – 78 სჯული და რწმენანი: კეთილისა და ბოროტის
დასაწყისი – 79. ვეშაპი – 80. ცა – 80. მზე და მთვარე – 80. შვი-
დი მნათობი და შვიდი დღე – 82. მზე – 84 (ფარნავაზის სახე-

ლი – 85). მთვარე (ეგვიპ., ქალდ. და ქართ.) – 86. სხვა ღმერთები – 86. ღმერთ-კაცნი – 92.

განყოფი II. სამეფოს დაარსებიდან ქრისტიანობის მიღებამდე.

თავი I. მეფეები რომაელთა შემოსევამდე: საურმაგი (237 – 162) – 97. შირვანი (162 – 112) – 99. ფარნაჯომ (112 – 93) – 100. არსაკ (93 – 81) – 101.

თავი II. რომაელთა შემოსევა: არტაგი და მიტრიდატ დიდი – 103. ბარტომი – 11. ფარნავაზ II და მიტრიდატი – 112. დასავლეთი საქართველო – 113. ანდრია მოციქული 115. საქართველო სტრაბონის და პლინიუსის აღწერით – 116. ფარსმან დიდი – 120.

თავი III. ორგამგეობა საქართველოში: ორგამგეობის დადგენის მიზეზი – 124. მეფეები – 125. ფარსმან-ქველი – 127. ფარსმანი რომში – 129. დაბა-ქალაქნი კლ. პტოლომეოს ჩვენებით – 131.

თავი IV. ორგამგეობის შემდეგი დრო: ამხასპ ფარსმანისძე (182 – 186) – 133. რევ-მართალი – 134. რევ-მართალის მომდევნო მეფეები – 135. ასფაგური – 136. მესამე საუკ. დასასრული და მირიანი: ა) ქართლისცხოვრებით – 136 და საზოგადო წყაროებით: გუთნი – 138, ალანები – 139, ფრანკები – 139, სასანიანთ გამეფება – 140, ნიზიბის ხელშეკრულება 298 წელს – 142.

განყოფ. III. ქრისტიანობის მიღებიდან ძველი საუკ. დასასრულამდე.

თავი I. ქრისტიანობის გავრცელება: მრავალღმერთობა და

XI

ერთღმერთობა – 143. ქრისტიანობის გავრცელება მსოფლიოში – 144. ქრისტიანობის მოფენა საქართველოში ქართველთ მოქცევამდე – 146. სომხეთის განმანათლებელი – 151. ბრანჯეთის განმანათლებელი – 151. კერპთაყვანისმცემლობა საქართველოში ქართველთ მოქცევის წინა წლებში – 152.

თავი II. ქართველთა მოქცევა: წმ. ნინოს მშობლები და აღზრდა – 155. ნინოს გამომგზავრება – 156. ნინოს მოსვლა ურბნისს – 157. ნინო არმაზის გორაზე – 158. ნინო მცხეთაში – 161. მირიანი ნინოს მაცხოვანში – 162. მოციქულების გაგზავნა საბერძნეთს და სვეტიცხოვლის აშენება – 163. ქართველთ მონათლვა – 164. ზემოსაყდრის (სამთავროს) აშენება – 165. პატიოსანის ჯვრის აღმართვა – 165. სანუგეშო წერილი – 166. მთიელთა და კახელთ მონათვლა – 166. ნინოს გარდაცვალება – 167. ქართველთა ჯვრის საყდრის აშენება იერუსალიმში – 168. საქართველოს საეკლესიო იერარქია – 169. ქართველთ განმანათლებელის სახელი – 169. ნინოს ნათესავები – 170. ქართველთა მოქცევის დამწერნი – 171. რამ შე-

უწყო ხელი ნინოს მოღვაწეობას – 173.

თავი III. მირიანის მეფობის დასასრული და აღმოსავლეთის მდგომარეობა ამ დროს: მირიანის და მის მემკვიდრეთა ცხოვრების ქორონიკონები – 175. ნიზიბის ხელშეკრულობის დარღვევა და ბრძოლა სპარსთა და ბერძენთ შორის – 175. მერიბანის(მირიანის) მონაწილეობა ამ ომებში – 177. ბაკურის დაგვირგვინება და მეფობა – 178. ბაკური ტყვეობაში – 171. სავრომაკი და ასპაგური (ასფაგური) – 180.

თავი IV. მეფენი ვახტანგ გორგასლამდე: მირდატი (374 – 389) – 183. ვარაზ-ბაკური (389 – 425) – 183. სომხეთის განაწილება სპარსთა და ბერძენთ შორის – 185. მურვანოზი (პეტრე მაიუმის ეპისკოპოსი) – 186. თრდატი და მისი მემკვიდრეები – 187. სია მეფეებისა – 188. არჩილ მირდატისძე (442 – 466) – 189. მეფე მირდატი (466 – 478) – 190. და „ძუძუმტე“ და „მამამუძე“ – 191.

თავი V. ძველი საუკ. დასასრული: ნიშნები ძველი საუკ-

XII

დასასრულისა და განახლების ხანას დადგომისა – 193. ერთა გადასახლება, ატილა და სხ. – 193. ჰუნების მოძრაობა და ამ მოძრაობის შედეგი – 195. ამიან მარცელინის ნაამბობი შესახებ ალანებისა (ოსებისა) – 196. ქრისტიანობის მდგომარეობა მსოფლიოში და საქართველოში (სვიმონ მესვეტე, ჭანების მოქცევა) – 197.

II. საშუალო ხანა.

განყოფ I. საშუალო საუკ. დასაწყისიდან არაბების

შემოსევამდე.

თავი I. მეფე ვახტანგ გორგასალი: ქორონიკონები – 201. დედოფალი სანდუხტ (478 – 486) – 203. ოსების შემოსევა. ქრისტიანობის უნუგეშო მდგომარეობა – 204. ლაშქრობა ოსეთს – 205. გადმოცემა ოსეთის მეფეების შესახებ – 208. ბრძოლა ბერძენებთან (502 – 504 წლ.) – 209. ბრძოლა სპარსელებთან ტფილისში – 212. ინდოეთის ლაშქრობა – 214. კათალიკოზის გამწესება (512 წ.), რაჟდენის წამება და ეპისკოპოსების გამწესება – 216. ანბაზუკი იჭერს „ივერიის კარებს“ – 219. ყაენი შემოდის საქართველოში და მეფე გურგენი (გორგასალი) მიდის ჭანეთს თვისის სახლობით – 220. მეორე ომი სპარსელებთან – 221. ამ ომის მიზეზები – 221. ქალაქი ტფილისი – 222. ბრძოლა ივრის პირზე – 223. იმპერატორისა და ყაენის შერიგება – 224. ვახტანგის სიკვდილი – 225. იუსტინიანემ საქართველოს ეკლესიას მიანიჭა ავტოკეფალობა – 226.

თავი II. მეფეები გორგასლიდან ბაგრატონთ გამეფებამდე: სპარსთა და ბერძენთ მძლავრობა – 227. სპარს-ბერძენთა ომები ლაზიკის დაჩემებისთვის – 229. ლაზთა მეფეები (გუბაძე და

სხ.) – 234. თურქებისა და ავარების მოძრაობა – 237. აბრეშუმე-
ული – 239.

თავი III. აღნოსავლეთის ქრისტიანობა და საქართველოს
საყდარი: ყაენების-მიერ ქრისტიანებისა, უმეტესად-კი მართლ-
მადიდებლებისა; მონოფისიტნი – 241. ქართველების თხოვნა იუს-
ტინიანესადმი შესახებ კათალიკოზის დანიშვნისა ქართველთაგან –
243. ქართველთა და სომეხთ საეკლესიო განსეთქილება – 244. ია-

XIII

კობ (ალ-ბარადაი) – 245. 13-ნი მამანი – 246. მონანტრების მნი-
შვნელობა – 247.

თავი IV. ბაგრატიონთ გამეფება: ვახტანტ გორგასლის შემ-
დეგ ქართველებს მოესპოთ მეფის დადგენის უფლება – 249. მარ-
ზაპნები – 250. ცეცხლის მსახურების აღდგენა – 250. წამება აბი-
ბოს ნეკრესელისა და ევსტათი მცხეთელისა – 251. შლილობა სპარ-
სეთში, ყაენის ურმიზდის მოკვლა, ქასრე-ამბარვეზის ტახტზე ას-
ვლა იმპერატორის მავრიკის დასმარებით – 252. მარზაპნის ვეჟან
ბუზმილის მოკვლა ქიზიყში და ბაგრატიონთ გამეფება – 254. –
ბაგრატიონთ ჩამომავლობა – 255. დასკვნა: აზნაურთა უფლების და-
სასრული – 257. შუშანიკის წამება: ქორონიკონები – 259, მი-
სი სახლობა, კარი ჩორა (ჩოლა), შუშანიკის ცხოვრების დამწერი –
260; ვასკენი: შისი ხასიათი, სასახლე, ჯარი, საპყრობილე, სიკვ-
დილი – 261. ქორონიკონები – 264.

თავი V. გურამის მემკვიდრენი: შლილობა საბერძნეთში და
ყაენის ხოსროს გაძლიერება – 265. იმპერ. ირაკლისა და ხოსრო
ყაენის ბრძოლა – 266. ირაკლის ემხრობიან ადარნასე ბაკურისძე და
ხაყანი ზიბელი – 268. ტფილისის გარემოცვა, აღება და დარბევა
– 269. ირაკლი ამარცხებს ხოსროს და ბრუნდება სამშობლოში –
270. სიონის აშენება – 271. ჯვრის საყდარი – 272. წოდებანი-
პატრიკოსი, იპატოსი, კურატპალატი და სხ. – 272. მაქსიმე აღმ-
სარებელი საქართველოში – 273.

განყოფ. II. არაბების შემოსევიდამ საქართველოს გაერთიანებამდე.

თავი I. მთავარი სტეფანოზ და არაბები. სტეფანოზის
„შრომა“ – 275. მაჰმადი – 275. ხალიფების მიერ დაპ-
ყრობა – 276. მათ შიშით ირაკლი სტოვებს შუამდინარეს, სტეფა-
ნოზი იხიზნება ანაკოფიას – 277. მურვან I საქართველოში – 279.
მოწამენი დავით და კოსტანტინე – 281. საქართველოს გაყოფა
განაწილება მირ შეფის ქალებსა, არჩილ მეფესა და სხ. მთავრებ
შორის – 282. არჩილის მოკვლა აგარიანთაგან და მისი ცხოვრების
დამწერი – 984.

XIV

თავი II. არაბების მძლავრობა: საქართველოს უნუგეშო მდგომარეობა იოანესა და ჯუანშერის დროს – 287. ხაზარების მიერ კახეთისა და ტფილისის აოხრება – 288. მურვან II – 288, ქართველთ გაჭირება – 289. ხალიფა ჯაფარი – 289. გურამის ჩამომავალი მთავრები – 290. ნერსე და აზო-თბილელი – 292. საქართველოს საყდრის თავისშფლება – 293. ხატთა ბრძოლა – 297. ქართული ფულები – 298. ქართველთ ცხოვრებიდამ – 299. აბხაზთა რწმენიდამ – 299.

თავი III. აშოტ კურატპალატი: შლილობა სახალიფოში – 302. განდგომა კახეთის მთავრისა – 303. არაბნი დაღისტანში – 304. ოსნი დალატობენ აფხაზებს – 305. აფხაზთ განდგომა და მათი მეფე ლეონი – 305. აშოტის ბრძოლა კახელებთანა და არაბებთან – 306. აშოტის სიკვდილი – 307. არტანუჯი, ოპიზა – 308.

თავი IV. მეფე ბაგრატ I კურატპალატი: მოძრაობა აფხაზეთს ქართლს, კახეთს, სომხეთს – 310. ნეოფიტე ურზნელი – 311. ტფილისის აკლება – 313. კოსტანტინე მთავარი – 313. ატენის წარწერა – 314. ბულა თურქის მძვინვარება – 314. ტფილისის ამირები – 315. აფხაზთა მეფეების ძალმომრეობა – 316. გრიგოლი ხანძთელი – 316. ილარიონ-ქართველი – 316. მეცხრე საუკ. წიგნი და ემბაზი - 317.

თავი V. ადარნასე II კურატპალატი. ორი ურთიერთის მოწინააღმდეგ ბანაკი – 319. მეფე-მთავრების გადაკიდება – 320. აფხაზეთის მეფე კოსტანტინე იჭერს უფლისციხეს – 320. არაბთა სარდლები სომხეთსა და საქართველოში – 321. სომხეთის მდგომარეობა ამ ხანს – 322. ყველისციხის გარემოცვა და გობრონის წამება – 323. ადარნასე მეფემ გვირგვინი დაადგა სომხეთის მეფეს – 324. ადარნასესა და იმპერატორს შორის დადებული ხელშეკრულობა და ამისგამო მოლაპარაკება – 325. საყდრები ბანა, ყოშხი, ტბეთი – 327. ცნობები არაბის მწერლის ალ-ისტახრიდამ (ქალაქები ბარდავი, ტფილისი, შამქორი, ხუნანი, დაბილი და სხ.) – 329. საქართველოს სიძველენი საჩეჩნოს – 332.

თავი VI. საქართველოს გაერთიანების წინა-დრო. მეფე-

XV

მთავრების გადაკიდება – 333. ჭყონდიდი – 334. უფლისციხე – 335. შლილობა კახეთში – 336. მოქვი და კუმურდო – 337. დინარ დედოფალი (ჭერეთის მოქცევა) – 337. არსენის შრომა – 338. ბრძოლა არტანუჯის გამო – 338. დოლისყანა – 341. ოთხთავები – 341. შესანიშნავი გუჯარი – 342.

თავი VII. საქართველოს გაერთიანება: გაერთიანების ხელშემწყობი მიზეზები და გარემოებანი – 344. დავით კურატპალატი – 346. ბერძენთ ძლიერება, განდგომილება სკლიაროსისა და

მისი დამარცხება – 347. აფხაზეთის ამბები – 349. მარუშიძეს თა-
ოსნობა, ბაგრატ III-ის გამეფება – 350. ხახული, ზარზმა – 352.
„სამოთხე“ – დავით კურატპალატის თანამედროვენი – 353. სად-
როშო ჯვარი. ფული. შატბერდის კრებული ბერაისა – 355. ფსალმუნ-
თა თარგმანება – 356. სტეფანე მტბევარი – 357. „თუალთაჲ“ – 357.
„დაბადება“ – 358. დავითნები – 359. კალენდარი – 360. საგალო-
ბელი მიქელ მოდრევილისა – 361. ტბეთის ეპისკ. წმ. იოანეს ნა-
შრომი და სურათი – 363. ჭყონდიდელი სტეფანე სანანოისძე – 364.
მგოსნები მინჩხი, გიორგი, ფილიპე და სხ. – 364. სამკურნალო
– 364. დავით და სტეფანე, არაბული ანბანი ქართველთათვის – 365.
ქანდაკება, ხლართული სამკაული – 366, დასკვნა – 367.
ქრონოლოგიური ტაბულები გვ. 389.
ზოგიერთი წყაროები და მასალანი 388
შემჩნეული შეცდომები

საქართველოს ისტორია.

I.

უ უ ძ ვ ე ლ ე ს ი ხ ა ნ ა .

გ ა ნ ყ ო ფ ი ლ ე ბ ა I .

თ ა ვ დ ა პ ი რ ვ ა ნ დ ე ლ ი ც ნ ო ბ ე ბ ი .

თ ა ვ ი I .

ქ ა რ თ ვ ე ლ თ ა წ ი ნ ა პ რ ე ბ ი დ ა ს ა მ შ ო ბ ლ ო .

I. მსოფლიო ისტორია თავის დასაბამშივე შენიშნავს კასპიის ზღვასა და შავის ზღვის შორის მდებარე ქვეყანას. ეს ქვეყანა ბუნებრივ მდიდარი იყო, უხვად ირწყოდა მდინარე წყლებით, მარად განათებული იყო აღმოსავლეთის ბრწყინვალე მზით და დასახლებული იყო ნიჭიერის და ლამაზის ხალხით, რომელსაც ჰქონდა თავისი სახელმწიფო წეს-წყობილება, საკმაოდ განვითარებული ცხოვრება. ამ ერს ერქვა კოლხი, ხოლო თვით ქვეყანას – კოლხეთი. ბერძენთ მწერალი ჰეკატე, რომელიც ცხოვრობდა მეექვსე საუკუნეში ქრ. წინად, ამბობს, რომ მოსხნი (= მესხნი – ქართველები) კოლხის გვარ-

ტომნი არიანო. მაშასადამე, თვით კოლხიც ყოფილა იგივე ქართველი *).

იმავე ბერძენ-რომაელთა მწერლებს შეუკრებიათ ცნობები

---

*) ქართული = მეგრ. ქორთუ = სვან. მი-ქართ; ქართლი = სვ. ქართ. ტფილისი = მეგრ. ქართი.

– 4 –

შესახებ ქართველთა ჩამომავლობისა. ამათგან ტაციტს თვით ქართველებისაგანვე შეუტყვია, რომ იგინი (ივერნი და ალბანელნი) თესალიელთა ჩამომავალნი ყოფილან და მათს სამშობლოში, შემდეგ მეფე აიეთის გარდაცვალებისა, გამეფებულა მისი ასულის მედეას ქმარი იაზონი. პერიეგეტის სიტყვით, აღმოსავლეთის საქართველოს (ამერეთის) ივერნი პირენეიდამ მოსულან- და შებრძოლებიან ჰირკანელთ. ეს ჰირკანელნი (= ჯორჯანნი) ცხოვრობდენ კოლხეთის მეფის აიეთის ქალის მედეას-მიერ დაარსებულს საგართიაში (მიდიაში). ჭეროდოტეს (480 – 426 წ. ქრ. წ.) კოლხები ეგვიპტელებად მიაჩნია და მათს ერთობას იგი ჰხედავს ამ ორის ერის ყოფა-ცხოვრებასა და ენაშია-ვი. თვით ეგვიპტელებს, მისივე სიტყვით, კოლხები მიაჩნიათ თავიანთ მეფის სეზოსტრისის (= რამზეს) ლაშქრის ნაშთად (ეს რამზე ცხოვრობდა მე-XIV საუკ. პირველ ნახევარს ქრ. წ.).

II. სხვა ნაირად მოგვითხრობს ჩვენი მემატიანე ქართველთა თავდაპირვანდელ ისტორიას, მათ წინაპრების ამბავს.

ქართველებისა და, საზოგადოდ, ყველა კავკასიელების წინაპრებად ჩვენი მატიანე სთვლის თარგამოსს და მისს შვილებს ქართლოსს, ეგროსს, ბარდოსს, ჭეროსს, მოვაკანს, ლეკოსს, კავკაზოსს და ჰაოსს.

ყველა ერის ისტორიის დასაწყის ხანას ჰფარავს გავლილ საუკუნეთა წყვილიადი. ისტორია ერისა, ვიდრე გაჩნდებოდეს დაწერილი მატიანე, ზეპირად გადმოიცემის. თაობანი და მოდგმანი ამკობენ მას თავის წინაპრების საგმირო მოთხრობითა და ამბებით, წარმოდგენენ მათ უძლეველ გმირებად, რომელნიც დვილად ჰმუსრავენ დევებს, მრავალთავიან ვეშაპებს, უამრავ ალქაჯებს. როდესაც ეს გადმოცემანი და მოთხრობანი ეფინებიან მთელს ერს და მის საერთო საკუთრებად ხდებიან და ამ ერში იღვიძებს საერო თვით-ცნობიერება, მაშინ იბადება აგრეთვე მოთხოვნილება ყველა ეს გა-

– 5 –

დმოცემანი დაიწეროს, შესდგეს წერილობითი მატიანე საგულისხმი-

ეროდ შთამომავლობისა.

ასეთი გადმოცემა-ლევანდები დაედვა საფუძვლად ჰომიროსისა და ჰეროდოტეს თხზულებებს, ფირდაუსის „შაჰნამეს“, ქართველთა დიდს წიგნს „ქართლის ცხოვრებას“ და სხ. ამგვარს წიგნებში შეტანილია იგავი, თხრობა საპოლიტიკო, სარწმუნოებრივი.

ქვეყნის რომელიმე მარჯვე ადგილი სახლდება, კაც-მრავალ ქალაქად თუ დაბად ხდება, იძენს ძალას, ძლიერებას, გავლენას. მომავალ შთამომავლობას ეძლევა შემთხვევა წარმოიდგინოს, რომ ეს დიდი და ძლიერი დაბა და ქალაქები გააშენეს მძლავრმა და გმირმა წინაპრებმაო. ასრე წარმოსდგა თქმულება შესახებ იმისა, რომ, ვითომ, რომი გააშენეს რომმა და რემმაო, რომ, ვითომ, ჰელენითი (საბერძნეთი) დააარსა ჰელენმაო, ხოლო ეოლია, დორია, იონია და აქეია დააარსეს ეოლმა, დორმა, იონმა და აქეიამო.

ჩვენშიაც ასრე მოხდა. ჩამომავლობამ, დროთა განმავლობაში, დაივიწყა, თუ როგორ თანდათან მოშენდნენ და დასახლდნენ ქართლი, მცხეთა, უფლისციხე და სხ. ადგილები და წარმოიდგინა, ქალაქ ქართლს და საქართველოს გააშენებდა და დააარსებდა ქართლოსიო, ეგრისს (სამეგრელოს) ეგროსიო, ჭერეთს – ჭეროსიო, კახეთს – კახოსიო, კუხეთს (ივრის პირს) კუხოსიო. მცხეთას – მცხეთოსიო, უფლისციხეს – უფლოსიო.

იყო, ამბობს მემატიანე, თარგამოს კაცი გმირი. შემდგომად განყოფისა ენათასა, ოდეს აღაშენა ნებროთ ბაბილონს გოდოლი და განეყვნეს მუნ ენანი და განიბნინეს მუნით ყოველსა ქვეყანასა, წარვიდა თარგამოს ნათესავით მისით და დაემკვიდრა ორთა მათათა შორის, კაცთა შეუვალსა, არარატსა და მასისსა *). და იყო ნათესავი მისი დიდი და ურიც-

---

*) სომხურად მასისი არარატს ჰქვიან, მაგრამ ჩვენი მემატიანე მასისს სხვა მთას უწოდებს, ალბად, მ ა ს ი ო ს ს, ქურთთა ქვეყნის სამხრეთით

ხვი: რამეთუ ესხნეს ცოლ მრავალ, ძენი და ასულნი, შვილნი და შვილის შვილნი ძეთა და ასულთა მისთანი. რამეთუ ცხონდა იგი ექვსას წელ და ვერღარა იტევდა ქვეყანა არარატისა და მასისისა, ქვეყანა იგი, რომელი წილით ხდომოდა.

შენიშვნა: სპარსთა მეფე ეუბნება ვახტანგ გორგასალს, „ნოესითგან ჯაზირის (შუამდინარის) ნახევარი მამათა შენთა ნაწილი არს“.

თარგამოსის წილხდომილ ქვეყნის მიჯნები იყო: აღმოსავლით – გურგანის ზღვა (კასპიის ზღვა), დასავლეთით – პონტოს ზღვა (შავი ზღვა), სამხრეთით – მთა ორეთისა (ქურთისტანშია, პირისპირ მიდიისა) და ჩრდილოეთით – კავკასიონი.

მამასადამე, თარგამოსს თავის შვილებითურთ დაჰყრილი

ჰქონია მტკვრის, არეზის, რიონის, ეგრის-წყლის, ჭოროხის და ღალისის ხეობანი და აგრეთვე ტიგრის და ევფრატის ხეობების ზემო მხარე.

ბაბილონიდამ გადმოსახლების შემდეგ თარგამოსმა არატ-მასისს შორის დაჰყო 600 წელიწადი და მერე არეზის ქვემო მხარე დაუტოვა თავისს შვილს ჰაოსს და თვითონ სხვა შვილებთან ერთად წამოვიდა ჩრდილოეთისკენ და დაბინავდა ამიერ-კავკასიაში. მისს შვილებს ერგოთ: ქართლოსს – ქართლი, ჰეროსს – ჰერეთი, ეგროსს – ეგრისი, ბარდოსს – ბარდავი, მოვაკანს – მოვაკნეთი, ლეკოსს – ლეკეთი და კავკაზოსს – კავკასია (იალბუზისა და მცინვარის ჩრდილოეთი მხარე აზოვამდე).

ქართლოსი, სწერს მემატინანე, მოვიდა-რა მტკვრისა და არაგვის შესართავთან, ავიდა მაღალს მთაზე, შექმნა იქ სიმაგრენი, იშენა თავის სადგომად სახლი, და ამ მთას სახელად დაერქვა ქართლი და მისგამო მთელს მის წილ-ხდომილ ქვეყანასაც – ქართლი ანუ საქართლო – საქართველო. შემდგომ ამისა

მდებარე მთის ორეთის (ურთას თუ ურთუს?) მწვერვალს (იხ. კიპერტის Atlas antiquus-ში).

– 7 –

ქართლოსმავე ააშენა ორზის-ციხე (სამშვილდე) და მტკვრის-ციხე (ხუნანი – გატეხილი ხიდის ციხე).

ქართლოსმა იცხოვრა დიდხანს. მას ჰყვანდა გმირი ვაჟები – მცხეთოსი, გარდაბოსი, კახოსი, კუხოსი და გაჩიოსი. ქართლოსი რომ მოკვდა, დამარხეს იგი ქალაქ ქართლს (= არმაზს). მისი საფლავი საფიცარ ადგილად გახდა.

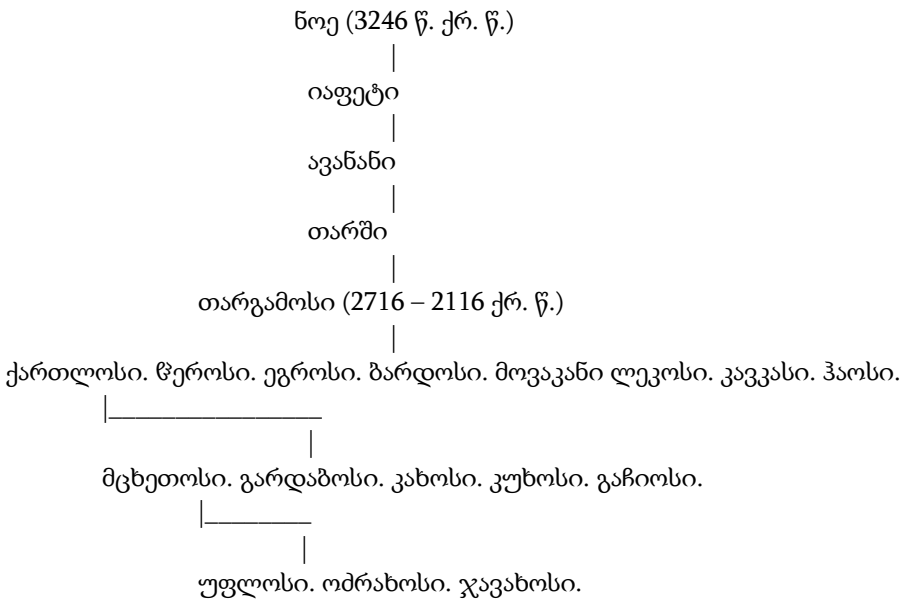
ქართლოსის სიკვდილის შემდეგ მისმა ქვრივმა ააშენა დედა-ციხე და ბოსტან-ქალაქი (რუსთავი, ყარაია). მერე თავისს შვილებს მისცა: გარდაბოსს – ხუნანი, გაჩიოსს – ორზისციხე (სამშვილდე) და ქვეყანა სკვირეთის მდინარით ან აზოცის თავამდე (ამ გაჩიოსმა ააშენა გაჩიანი ანუ სანადირო ქალაქი), კუხოსს – ბოსტანქალაქი ანუ რუსთავი, კახოსს – ქვეყანა კახეთის მთებ შორის, არაგვითგან ტყე-ტბამდე და კავკასიონამდე. ამ კახოსმა ააშენა ქალაქი ჩელეთი, რომელსაც წინად ერქვა ბერი. ამათი უფროსი ძმა მცხეთოსი კი დარჩა ქართლს (არმაზს) და მას ერგო ქვეყანა ტფილისითგან და არაგვითგან სპერის ზღვამდე (შავის ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხემდე). ოთხნივე ძმანი ემორჩილებოდნენ მცხეთოსს, რომელმაც ააშენა ქალაქი მცხეთა. იგი იყო „გამგე და უფალი ძმათა ზედა“.

ძმებმა იცხოვრეს დიდხანს. ქვეყანა გამრავლდა, მოშენდა, გმირს მცხეთოსს მიეცა შვილები უფლოსი, ოძრახოსი და ჯა-

ვახოსი. სიკვდილის წინად მცხეთოსმა ამათ გაუყო თავისი კერძი მამული. ოძრხოსს მისცა ტასისკართგან ზღვამდე (სამცხე, აჭარა) და მან ააშენა ციხე-ქალაქები ოძრხე და თუხარისი, ჯავახოსს მისცა ქვეყანა ფანავრითგან მტკვრის თავამდე და მან ააშენა ციხე-ქალაქები წუნდა და არტანი (ქაჯთა-ქალაქი, ჰური), უფლოსი დარჩა მცხეთას და მას დაემორჩილა ქვეყანა არავრითგან ტასისკარამდე და ფანავრამდე, ე. ი. ზენასოფელი ანუ შიდა-ქართლი. აქ მან ააშენა ქალაქები უფლისციხე, ურბნისი და კასპი.

დრო, თუ როდის ცხოვრობდნენ ეს გმირი წინაპრები, შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ მათ საშთამომავლო შტოთი, ასე:

– 8 –

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ყველა ამ სახელების დაბოლოება ო ს ი კ ი არ უნდა იყოს, არამედ ი ს ი. ეს თავდაპირვანდელი დაბოლოება (–ისი) გვხვდება სახელებში: ე გ რ ი ს ი, ე გ რ ი ს-წ ყ ა ლ ი, უ ფ ლ ი ს-ცი ხ ე. ამათ მსგავსადვე თავდაპირველად იქნებოდა

ქართისი (ქართლისი) და არა ქართლოსი	
ჭერისი	„ „ ჭეროსი
ბარდისი (ბარდავი)	„ „ ბარდოსი
ჰაისი (ჰაიკ)	„ „ ჰაოსი
მცხეთოსი	„ „ მცხეთოსი
გაჩისი (= გაჩიანი)	„ „ გაჩიოსი
ეგრისი (= ეგური)	„ „ ეგროსი
უფლისი	„ „ უფლოსი
ჯავახისი	„ „ ჯავახოსი.

სახელების პირველ რიგს, მართლაცა-და, აქვთ მიჩემებითი ანუ კუთვნილებითი მნიშვნელობა, ხოლო მეორე რიგი უაზრობას წარმოადგენს.

თარგამოსი იყო თანამედროვე ნებროთ გმირისა, ხოლო ეს ნებროთი ცხოვრობდა 2716 წლამდე. ამის შემდეგ თარგამოსი გადმოსახლდა არარატ-მასისს და აქ იცხოვრა 600 წლამდე და მერე წამოვიდა ჩრდილოეთისკენ. მაშასადამე, მისი გადმოსახლება მოხდებოდა დაახლოებით 2116 წ. თარგამოსის წი-

– 9 –

ნაპრობას, თითქო, მოწმობს მისი სახელის სოფელი თარგამოული (სამეგრელოშია).

III. **ბაგრატიონთა გადმოცემა.** ქართული, სომხური და ბერძნული გადმოცემა ერთხმად ამბობს, რომ ბაგრატიონნი იერუსალიმიდან მოვიდნენო. იმპერატორი კოსტანტინე ძოწით მოსილი (952 წ. ქრ. შ.) სწერს: „ივერიის კურატპალატნი ამაყობენ, რომ ჩამომავალნი არიან ურის ცოლისა, რომელიც შერთო მეფემ და წინასწარმეტყველმა დავითმა. იგინი ამტკიცებენ, რომ ჩამომავალნი არიან ამ დავითის შვილებისა. ამ სახით, იგინი თავის თავს სთვლიან ნათესავად მეფის დავითისა და ღვთისმშობლისა, რომელიც აგრეთვე იყო თესლისაგან დავითისა. იგინივე ამბობენ, რომ ივერთა ერი გაჩნდა იერუსალიმში, რომ იქიდგან გადმოსახლდა და დასახლდა სპარსთა ქვეყანაში, საცა ცხოვრობენ დღესაც. იერუსალიმიდგან წამოვიდნენ ივერიის ცნობილი მეფე დავითი და მისი ძმა სპანდიატი. ამ სპანდიატმა, როგორც თვითონვე მოგვითხრობენ, ღვთისაგან აღთქმა მიიღო, რომ ბრძოლაში მის ტანის არც ერთს ასოს, გარდა გულისა, ხმალი არ მიეკარება. ამისგამო ბრძოლაში გასვლისას გულზე ჯავშანს იფარებდა. ამიტომაც ასრე ძლიერ ეშინოდათ მისგან სპარსებს, რომელნიც დაამარცხა და დაიპყრა, ხოლო თვისნი ნათესავნი ივერნი დაასახლა მიუვალ ადგილებში, საცა დღესაც ცხოვრობენ. აქ ესენი ნელნელა გამრავლდნენ და შეიქმნენ დიდ ხალხად. და რადგან, როგორც ამბობენ, ჩამომავლობით იერუსალიმელნი არიან, ამიტომ დიდი სიყვარული აქვთ ამ ქალაქისა“.

ჩვენის მატთანის სიტყვით, ბაგრატიონნი იყვნენ ურიანი და წამოვიდნენ ფილისტიმით.

ასრეთი გადმოცემა, ალბად, განმტკიცდა იმის გამო, რომ აბრაამი ურ-ქალდიდამ გადასახლდა ქანაანის ქვეყანაში და დასახლდა ხევ-რონის ხეობაში, საცა მანამდე ცხოვრობდენ ხეთელნი, იმავე ქალდთ მონათესავენი, და აგრეთვე იმიტომაც, რომ დავით მეფემ, რომელიც ევფრატელი იყო (მეფეთა, 1 7, 12),

– 10 –

ცოლად შეირთო ხეთელ ურის ცოლი ვირსავია, და ეს სახელი კი ემსგავსება სახელს ვირქ = საქართველო. ყოველ შემთხვევაში, აქ საყურადღებო ის არის, რომ ბაგრატიონთ გადმოცემაც ქართველთა ჩამომავლობას მიაჩემებს სამხრეთს.

სახელი სპანდიატი (სპანდიატ-რვალი) გვხვდება ქართლის ცხოვრებაშიაც (იხ. ქვემო სპარსთა მეფეების შთამომავლობა).

IV. ბერძენთა გადმოცემა. მე-XIV საუკ. ქრ. წ., როგორც გადმოგვცემს ბერძენთა ლეგენდა, კოლხეთში (საქართველოს) შემოვიდა ფრიქსოსი და მერე იაზონი. თესალიაში (საბერძნეთშია) მოსახლეობდნენ მინიელეები. მათი მეფეები – ათამანტიდები – თავიანთ ღმერთს ზევსს საკუთარ შვილებს სწირავდნენ ხოლმე. მეფეს ათამას, ეოლის ძეს (ეოლი – ქარი), ნეფელისაგან (ნეფელი – ღრუბელი) ჰყვანდა შვილები – ფრიქსოსი და ჰელლე. მამამ მოინდომა ფრიქსოსი შეეწირა ზევსისთვის. დედას ღრუბელს შეეცოდა შვილები და გამოუგზავნა ოქროს საწმისიანი ვერძი. და-ძმანი შეასხდნენ ვერძს, ჰაერმა აიტაცა და გამოაქანა კოლხეთისკენ. ჰელლე ვერ გამაგრდა ვერძზე, ჩამოვარდა ძირს, ზღვაში, რომელსაც მას აქეთ დაერქვა ჰელლესპონტი (ჰელლეს – ხიდი). ფრიქსმა მოაწია მსოფლიოს განაპირას, ქალაქ აიას, საცა მეფობდა ქუთაის ანუ კოლხეთის მეფე აიეთისი. ამან მოყვრულად მიიღო ფრიქსოსი, დიდი სტუმრობა გაუმართა. მაშინ აიეთის კარზე იყო მისი სიძე, სკვითის მეფე. აიეთს მოეწონა ფრიქსოსი და მიათხოვა მას თავისი ასული ქალკიოპე. ფრიქსოსმა ვერძი შესწირა აქაურ ღმერთს არეას და მისი ოქროს საწმისი არეას ტაძარში ხეზე ჩამოჰკიდა. ამ ტაძარს და ოქროს საწმისს ჰხმილავდნენ ვეშაპები და ცეცხლის მფრქვევი ხარები. – ფრიქსოსს მიეცნენ ძენი არგი, ფრონტისი, მელასი და ხიტისორი. ასრე გადიოდა დრო. აიეთს ესიზმრა, რომ მას მოჰკლავდა ეოლის შვილი. ამიტომ გაიმეტა სიძე – ფრიქსოსი და მოჰკლა. მისი შვილები კოლხთა ნავში ჩასხდნენ და გასწიეს თესალიისკენ. ზღვა აულელდათ. დაიღუპებოდნენ, თუ არ მიშველებოდნენ მათივე ნათესავი ია-

– 11 –

ზონი. – ეს იაზონი იყო ძე ეზონისა, იოლკოს მეფისა. ეზონი რომ კვდებოდა, თავისი სამეფო და მცირე წლოვანი იაზონი ჩააბარა თავისს ძმას პელეოსს. ამან დიდის ფუფუნებით გამოზარდა იაზონი, შეასწავლა სამხედრო ზნე-ჩვეულება, წესები. ხალხმა შეიყვარა ბატონიშვილი. პელეოსმა მოისურვა მისი დაღუპვა, რადგან ტახტის დათმობა არ უნდოდა. მოიწვია და უთხრა: „ტახტი შენია, მაგრამ ვიდრე გამეფდებოდე, კარგს იზამ, რომ კოლხეთს წახვიდე და გამოიტაცო ჩვენის ნათესავის ფრიქსოს საწმისი“. პელეოსს ეგონა, იაზონი ან ზღვაში

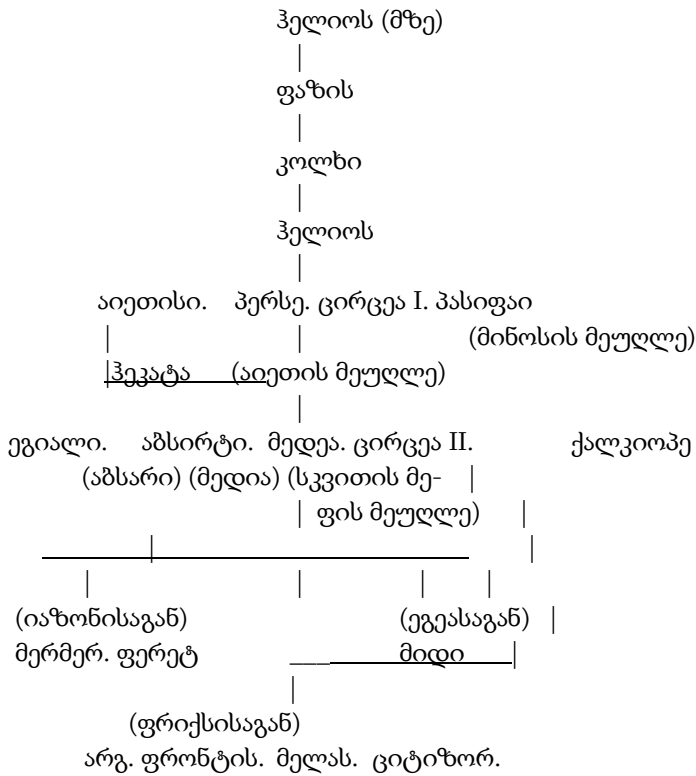

დაიღუპება ან დასჭამენ მას ის გველვეშაპები, რომელნიც ჰხმილავენ ოქროს საწმისსო. მაგრამ ღმერთებმა უშველეს იაზონს. მათ ჩაგონებით იაზონს მიემხრნენ ყველა რჩეული გმირები: – ჰერკულესი, ორფეოსი, დიოსკურები და სხ. ჩასხდნენ ნავში, რომელსაც ერქვა **არგო**, და შესცურეს ზღვაში. მათი ხელმძღვანელნი იყვნენ ფრიქსოს ძენი. კოლხეთს რომ მოვიდნენ, ფრიქსოს შვილებმა ნავი გააჩერეს, თვითონ გადმოვიდნენ, წამოვიდნენ, ნახეს დედა თვისი და დეიდა მედეა და უამბეს სიკეთე იაზონისა. ამათ ინახულეს ნავი არგო. მედეას მოეწონა იაზონი და ცოლქმრობა აღუთქვეს ერთმანეთს. დებმა ასწავლეს მას ხერხი საწმისის გატაცებისა და დაბრუნდნენ. იაზონი ეწვია აიეთს. ამან დიდი სერი (ვახშმოზა) გადუხადა. იაზონმა შეატყობინა მიზეზი მოსვლისა. აიეთმა უთხრა: დაგითმობ საწმისს, თუ მისს მცველ წყვილ ხარს შეაბამ, გადახნავ არეას რვა დღიურ მინდორს, დასთესავ გველვეშაპის კბილებს და ამოსულს ყანას იმავე დღეს მომკიო. ღმერთს ათინას აიეთისთვის მიეცა კადმოსისაგან მოკლულ გველაშაპის კბილები. ამ კბილებს რომ დათესავდენ გადახნულს მინდორში, გმირთა-ყანა ამოდიოდაო. იაზონმა ყველაფერი შეასრულა მედეას და მის დის ფრიქსოს ქვრივის დახმარებით. აიეთს ეწყინა, რომ მედეამ უღალატა. მოიწვია მხედრობა, რათა ამოსწყვიტოს ბერძნები. მაგრამ მათ ხელში იგდეს ოქროს საწმისი, მედეაც გაიტაცეს და წავიდნენ. აიეთი რომ ვერ დაეწია მტა-

– 12 –

ცებლებს, საბერძნეთში გაგზავნა მოციქული, მოითხოვა დაკმაყოფილება ქალის მოტაცებისთვის და მისი დაბრუნება. ბერძნებმა შემოუთვალეს: რადგან კოლხებმაც არ დაგვაკმაყოფილეს მათ-მიერ არგიველის ქალის იოს მოტაცებისთვის, ვერც ჩვენ დაგაკმაყოფილებთ მედეას მოტაცებისთვისაო. ამ ამბავმა კოლხეთში არეულობა გამოიწვია. აიეთს აუჯანყდა მისი ძმა პერსეი, ტახტიდან ჩამოაგდო და გამეფდა. – ბერძნები რომ მივიდნენ იოლკოსს, იაზონმა არ მოინდომა პელეოს გადაყენება, და ტახტი დაუთმო მისს შვილს. მედეამ ეს იწყინა. იაზონმა სხვა ქალი შეირთო ცოლად. მედეა ათინას წავიდა და შეირთო მეფე ეგეა, რომლისაგან მიეცა ვაჟი მიდი. ეს რომ წამოიზარდა, მედეა, მიდი და იაზონი დაბრუნდნენ კოლხეთს, უშველეს აიეთს, პერსეი დაამხეს და კოლხეთის ტახტი ისევ აიეთს დაუბრუნეს და თვითონ წავიდნენ აღმოსავლეთისკენ (საგართიას – მიდიას)

ფაზიანიდების საგვარეულო შტო (გენეოლოგია) ბერძენთა გადმოცემით.

ეს სახელები თავისთავადაც ცხადად გვიჩვენებენ, თუ რა ფართედ გადაშლილი იყო ფაზიანადების საგვარეულო შტო, რომელიც სწვდებოდა დასავლეთს (საბერძნეთს), ჩრდილოეთს (სკვითიას) და აღმოსავლეთს (მიდიას).

მიდია. ზევითაც შევნიშნეთ, რომ არიელების წინადრო-ინდელი მიდია დააარსა აიეთის ასულმა მედეამო. ამას ისიც უნდა დავუმატოთ, რომ ამ საქმეში დედას დაეხმარა აგრეთვე მისი ვაჟი მიდი და ამიტომ თვით მათ-მიერ დაარსებულს ქვეყანასაც დაერქვა მედეა ანუ მიდია. მიდიაშიო, ამბობს პერიეგეტი, ცხოვრობს კეთილშობილი ერი, ჩამომავალი სახელოვანის მედეასი, აიეთის ასულისა. ამ ქვეყნის ნაწილები იყო საგართი, კადუსი, კასპი, გელია, ამარდია და გურჯანი, რომელსაც ეწოდებოდა აგრეთვე ჰირკანი, ვარკანი, ჯურჯანი, ჯორჯანი. კადუზების ღმერთები, როგორც სჩანს „დილარიანიდამ“, იყვნენ არმაზი, გაცი და გა. ყველა ამით მტკიცდება, რომ მიდიას პირვანდელი მოსახლეები ყოფილან ქართნი (საგართი = სა-ქართი), ივერნი (ვირქ - ვირკანი), გურჯანი (გურგანნი - ჯორჯანნი), ე. ი. იგივე ქართველები (ქართნი = გურჯნი).

სკვითია. ცირცეა II აიეთის ასული, ცოლად ჰყვანდა სკვითის ანუ სარმატიის მეფეს. ეს მეფე ცირცეამ მოწამლა და თვითონ გამეფდა. ამ მხარეზე, საზოგადოდ, დიდი გავლენა

ჰქონდათ კოლხებს. ბერძენთ მწერლები აიეთს უწოდებენ მეფედ კოლხეთისა და მეოტისა (აზოვის ზღვისა და არემარესი). თვით ყირიმის ნახევარ კუნძულზე აიეთის შვილს ჰქონდა დიდი ქალაქი – პანტიკაპეა, რომელიც ბოსფორის სამეფოს სატახტო ქალაქად შეიქმნა. ეს ადგილი მან გამოართვა სკვითის მეფეს. მთელის ტავრიდის (ყირიმის) მეფედ იყო აგრეთვე პერსე, ძმა აიეთისა.

აბსირტ = აბსარ იყო აიეთის შვილი. აბსარ აბხაზების სახელია, ვინაითგან თვით აბხაზნი თავის თავს უწოდებენ **აბს**, თავიანთ ქვეყანას – **აბსნ**. ქართველთა მატყანით იგინი (აბხაზნი) არიან **აბსარნი**, **აფშილნი**. ეს სახელებიც უდრიან ბერ-

– 14 –

ძენთა მწერლების აპსაროს-ს, აბსილ-ს, აფსილ-ს. ალბად, აბსირეთი ანუ აბსარეთი ბერძენთა ლეგენდამ აბსირტ-ად გადააკეთა.

არგ ერქვა ქალკიოპეს შვილს. მსგავსივე სახელებია ა) არგვეთი = მარგვი (მარგვისი = მარგვეთი), ბ) მარგველი = მარგალი = მეგრელი = ეგრელი. = აფხაზურ. აგრუა (=მეგრელი) = სტრაბ. აგრი, გ) ეგური = ეგრისი (=ენგური, ინგური), დ) გურია = აფხაზ. აგურაა და ე) აგ ანუ აგ – მაგოგ = გოგ-მაგოგ = ჯუჯ-მაჯუჯ.

ეს აგი (აგოგი) ერთი იმ რვა ხალხთაგანია, რომელიც „ენათა შერევის დროს“ ჩრდილოეთისკენ წამოვიდა ბაბილონიდან, საიდანაც, როგორც იყო ნათქვამი, გადმოსახლდა ქართველთა წინაპარიც – თარგამოსი. ჯუანშერ ჯუანშერიანი სწერს: „ნებროთმა დაუტევა ჰინდურად მზრახველნი ინდოეთს, სინდნი სინდეთს, ჰრომნი რომს, ბერძენნი საბერძნეთს, აგ და მაგუგ მაგუგეთს, სპარსნი სპარსეთს და ასურნი ასურეთს“. ჯუანშერი ცხადად არ ამბობს, თუ ვინ იყვნენ ეს აგნი (= აგოგნი = გოგნი = გუგნი). ჩვენის აზრით, ესენი უნდა ყოფილიყვნენ წინაპარნი იმ ერისა, რომელიც ცხოვრობდა ჯავახეთს, ქვეყანაში, რომელსაც თავდაპირველად ეწოდებოდა გოგარენა = გუგარქი, საცა დღესაც არის სოფელი გოგაშენი (გოგ-აშენი), ხეობა გუგარეთი.

ეს გოგი დაბადებაშიაც მუდამ იხსენიება მეზობლად მესხისა, რომისა (ერუშეთისა?) და თობელისა. იეზევიელი სწერს:

ა) მეო კაცისაო, განიმტკიცე პირი შენი გოგსა ზედა და ქვეყანასა ზედა მაგოგთასა, მთავარსა როსს (= რომს), მოსოხს (მესეხს) და თობელს (იეზ., 38. 1).

ბ) აჰა, მე შენზედა გოგ, მთავარსა როსისსა, მოსოხს (მესეხს) და თობელს (39. 1).

დაბადებაში (10, 2 – 3) იაფეტის შვილებად მოხსენებულია ღამერი, მაგოგი, მადაიმი, იოვან, ელისა, თობელი, მოსოხი (მესეხი) და თირასი, ხოლო თარგამოსი – შვილად ღამერისა. ამ თარ-

გამოსის ადგილ-სამყოფელოს ასრე იხსენიებს იეზუკიელი (ლწ. ვ): „სახლი თარგამოსი დასასრულისაგან „ჩრდილოისა“.

ჩრდილო განუსაზღვრელი ცნებაა, მაგრამ საქართველოც იხსენიებოდა ჩრდილოდ:

ა. სადაა არს ჩრდილოისა იგი ქვეყანა ანუ სადა არს სამოსელი იგი ოჯგლისა ჩვენისა (შატბ. ქრ., გვ. 11).

ბ. სამოსელსა ზედა წილ-ითხინეს და წილით ხვდა ჩრდილოთა მცხეთელთა კუარტი (იქვე, 10).

გ. ჩრდილო (საქართველო) ბლუარსა (სამხრეთს) თანა იხარებდეს (იქვე, 23).

დ. მოხედა ღმერთმან ქვეყანასა ჩრდილოისასა კავკასიათა, რომელსა სახელი ერქუა სამართლად ჩრდილო (იქვე, 29).

ამ ჩრდილოეთში (კავკასიაში), ალბად, ორი ერი იყო – აგი (აგოგი – აგუგი) ამიერ-კავკასიაში და მაგოგი – ჩრდილოეთისაში. აბოს ცხოვრებაში ცხადად არის ნათქვამი, რომ მაგუგეთი (დარიალის გადაღმა, ჩრდილოეთი კავკასია) არის ადგილ სამყოფელო მაგოგის ჩამომავლების ხაზარებისაო. ხოლო იეზუკიელის სიტყვით სჩანს, რომ გოგი (იგივე აგი) ყოფილა მთავარი რომისა, მოსოხისა და თობელისა.

გეოგრაფიულადაც ერთურთს მეზობლობდენ ერუში (ერუშეთი!), მესხი და თობელი (= ტაბალი = ტბელი). ჯერ ისევ 18-ის საუკ. წინად იოსებ ფლავიოსმა გამოაცხადა, რომ თობელისაგან (ტუბალისაგან) წარმოსდგნენ თობოლნიო (ტუბელნი), რომელნიც ჩვენს დროს იწოდებიანო ივერებად – ქართველებად. ბიბლიურ დროს ამ მესხებსა და ტაბალებს ეჭირათ შავი ზღვის სამხრეთი ნაპირები-მდინ. ღალისის დასავლეთ კიდემდე და ჭოროხის ზემო ნაწილამდე. ამავე ადგილების მოსახლეებად სთვლის მათ იეზუკიელიც. ასურულ ლურსმურ წარწერებით, ორი ძლიერი ერი – ტაბალი და მუშკი (= თობელი და მესხი) მე-XII – VII ს. ქრ. წ. მოსახლეობდა მთელს კათბადოკიაში კილიკიამდე და ზემო ევფრატამდე. მე-XIII-ს დასასრულს მესხების მეფე მიტამ შემოიერთა კილიკია, მაგრამ იგი მალე დაამარცხეს ასურეთის მეფეებმა. 1175 წ. მუშკების (მესხე-

ბის) მეფემ დაიპყრა (კომაგენა), რომელიც მდებარეობდა ევფრატის ორივე ნაპირებზე, ტავრის მთების სამხრეთით, და წართო ასურელებს მასიას (მასისის?) მთის დასავლეთით მდებარე მიწები. 1100 წლ. ახლო ხანს მუშკი დაიმორჩილა და დახარკა ტიგლათ-ფალასარმა. სალმან-ასარის დროს (860 – 825) ტაბალი 24 თემად იყოფებოდა. მე-VIII საუკ. ტიგლათ-ფალასარმა ტაბალის მეფე უასსურმი გადააყენა და მის მაგიერ დაადგინა თავისი ერთგული მეფე

ხული. სარგონ IV-ის დროს ტაბალი განთავისუფლდა ასურეთის უღლისაგან, მაგრამ მალე მისი მთავარი ამბრისი ისევ დაემორჩილა მტერს, რომელმაც აიკლო ტაბალის სატახტო ქალაქი ტილდარში = თოდარმა. შემდეგ საუკუნოებში (მიდიელ-სპარსელთა ხანაში) მესხები იხსენიებიან მუსკებად, მოსხებად, ხოლო თობელნი – ტაბალად, ტიბარად, ტიბრანად.

„თობელად“ უნდა იგულისხმებოდეს არა მთელი ივერობა, როგორც ფიქრობს ი. ფლავიოსი, არამედ მისი ის ნაწილი, რომელიც ცხოვრობდა ზღვის ნაპირებზე, ტბიან ადგილას. სიტყვები თობელი, ტუბალი, ტაბალი, ტიბარენი (ტიბრანი) სახეობანია ერთისა და იმავე სახელის ტბა (ტობა, ტოპი, ტვიბ) და მისგან წარმოებულ სიტყვების ტბელი = ტობელი = ტვიბელი = ტაბალი, ტბევარი.

დღესაც მრავალგან სოფლები, დაბები და ადგილები იწოდებიან ძველის-ძველანდებურადვე: ტაბა-ხმელა (სოფ.), ტობანიერი (სოფ.), ტბეთი (სოფელი, რომლის ღვდელმთავრებს ეწოდებოდათ ტბელი, ტბევარი), ტობა-წყური, ტობარავანი (= ფარავანი), ტობის-ყური და სხ.

ორს ზღვას შუა მდებარე საქართველო ზოგან ისეთი ჭაობიანი, სველი და ნოტიო იყო, რომ ადამიანი ცხოვრობდა მაღალ ბოძებზე აშენებულს სახლებში და ორღობებში თუ ნავით არა, სხვაფრივ ვერ გაივლიდა (იხ. ქვემო); თვით შიგნითი კახეთი, როგორც ამბობს ზეპირგადმოცემა, მთლიანი ზღვა იყო და მხოლოდ შემდეგში კაცმა გადასჭრა მისი ქვემო ნაპირი, წყალი გადუშვა და მის მერე წვიმისა და თოვლის წყალი ალაზნის კალაპოტში ჩადგა.

– 17 –

ამისთანა ტბა-ზღვიან ადგილების თემს სახელად დაერქმეოდა ტობელი = ტბელი = ტაბალი.

V ლურსმურ წარწერების გადმოცემა ურარტთა (ალაროდელთა) შესახებ. ზევით მოვიყვანეთ ჩვენის მატიანის თქმულება, რომ ქართველთა წინაპრები ვან-არარატის მხარეს ცხოვრობდნენ თითქმის 600 წლის განმავლობამდეო. ამ თქმულების სიმართლეს ამოწმებს ვანშივე აღმოჩენილი ეგრედ-წოდებული ლურსმური წარწერები. ეს წარწერები გამოჭრილია კლდეებსა და ქვებზე. მთელი ის არე-მარე, რომელიც დღეს იწოდება არმენიად, წარწერებში იხსენიება ქვეყანად ნაირი, ბიადნა, რომლის სატახტო ქალაქია ტუსპა. ამ ბიადნას სახელი ბაბილონურად და ასურულად არის ურარტუ, ხოლო ებრაულად – არარატი. შემდეგში არარატის ქვეყანას ბაბილონელნი იხსენიებდნენ ურასტუ-დ, ხოლო სპარსნი – არმინა-დ, მიდიელნი – ჰარმინიდაპ-ად. ურარტუ იყო ჩრდილოეთისკენ, არეზის, ევფრატისა და ტიგრის ზემო ნაწილებში, ხოლო ბიადნა

– ვანის ტბის არემარეს. ურარტელებს ჰეროდოტე იხსენიებს ალაროდებად. ერთი და იგივეა არარატი = არაროდი = ალაროდი = ურარტი = ურასტი.

ასურულ და ვანურ წყაროებით, ურარტუ იყო ნაწილი სხვა, უფრო ვრცელის, ერთეულისა, რომელსაც იგინი უწოდებენ ქვეყნებად ანუ ქვეყანად ნაირი. ასურულ წარწერებით, ნაირი იყო განუსაზღვრელი ცნება, აღმნიშვნელი თემებისა, რომელნიც ცხოვრობდნენ ტიგრისა და ევფრატის სათავეებში, ვანისა და ურმიის ტბების ახლოს და კასპიის ზღვისა და შავის ზღვისკენ. ნაირს შეადგენდა ასზე მეტი ქვეყანა. ამ ქვეყნების მოსახლენი შიშიანობის დროს ერთად უხვდებოდნენ მტერს. მათ ბევრი ღმერთები ჰყვანდათ, ხოლო უმთავრესები კი იყვნენ უპირველეს სამების შემადგენელი მითები – ქალდი, ზეირბა *) და არდინი. ნაირის ქვეყნების ენაც

---

*) თეისბა.

– 18 –

ვანურის მონათესავე ენა იყო, ხოლო ეს ენა კი სწავლულების უმრავლესობას ქართულ ენის მონათესავედ მიაჩნია. ვანურ გრამატიკასა და ქართულში შეინიშნება მრავალი საერთო ნაწილაკები, ზანურსა და ქართულში ბევრია მსგავსი სახელები ადამიანებისა, ადგილებისა, ქვეყნებისა, ღმერთებისა. ვანის სიძველენი ჯეროვანად და საბოლოოდ გამოკვლეული არ არის. აქ მოვიყვან ცნობას მხოლოდ უმთავრეს გეოგრაფიულ და ეთნოგრაფიულ სახელების შესახებ.

ვანი ანუ ვანა ნაირის ქვეყანაში ერთი უმთავრესი სამეფო იყო. ეს სიტყვა წმიდა ქართულია და ნიშნავს სახლს (აფხაზ. ავუნდ – სახლი), სახურავს, თავსაფარს. ამას გარდა, ვანი ნიშნავს (სვან.) ბრტყელს. მისგან გვაქვს სა-ვანე, ვანება. საქართველოში მრავალი სოფლებია, რომელთაც ჰქვიათ ვანი, ვანთა, ვანეთი. ვანს ერქვა აგრეთვე ბიანა. შესაძლებელია, რომ ვანი ყოფილიყო არა ბიანა, არამედ ბანი, რომელიც, იმავე ვანივით, გვიჩვენებს სახურავს (სახლის ბანი, აგრეთვე სა-ბანი) და ადგილს (უბანი: გარეთ უბანი, გარდაბანი). ეს ბანი-ც ხშირად იცვლება მან-ად (გარდაბანი = გარდ-მანი). ამიტომაც ასე მრავალია სახელები: კოდ-მანი, წილ-ბანი, თხილ-ვანი, მუხრა-ვანი, დიო-ბანი, წილ-ბანი, შინდო-ბანი, გარეთ-უბანი, წინ-უბანი და სხ. ვანურშიაც გვხვდება მანა, ვანა (ვანა) და იქაც და აქაც (ქართულში) დაბოლოება ა ადგილის მაჩვენებელი ნაწილაკია. შეადარე: პერანგ-ა (მთაა), უნაგირ-ა (მთაა), ტაბახმელ-ა (სოფელია), ბან-ა (ტაოში).

არსისა (მუშაშირი) იყო ნაირის მეორე უმთავრესი სამეფო-ბელო. ეს ქვეყანა (მიწა არსისა!), ალბად, მდებარებდა არსიანის

მთებში.

მილდისი (მილიდ, მილიდი, მელიტენე ანუ მალატია). შეადარე: მოლითი.

ურარტუ (ურასტი, არარტი, არარატი, ალაროდი). ეს სახელი უახლოვდება საქართველოს სახელს ვრასტან = ურასტან (ვრაც = ურც – ქართველი).

– 19 –

ქალდეურ ბიბლიის თარგმანში არარატის მაგიერ ნახმარია კარდუ (Kardu). პოლიგისტორიით, ნოეს კიდობანი შეჩერდა გორდიის მთაზე, რომელსაც, დამასკინის სიტყვით, ერქვა ბარისი. ეპიფანეს ცნობით, ნოეს კიდობანი შეჩერდა არარატის მთებში, სომხეთსა და ქარდუ-თა ქვეყანას შორის მდებარე მთის მწვერვალზე, რომელსაც ერქვა ლუბარ. არაბთა გადმოცემით, კიდობანი გაჩერდა მთებზე ჯუდი (ჯურდი, გურდი).

აქ ნახსენები ერი კარდუ = გორდი = ჯურდი მიაჩნიათ კარდუ-ხეზად (= კართუ, გორდიენი), რომელნიც ცხოვრობდნენ ტიგრის ხეობაში, ვანის ტბის სამხრეთით, და ეს კარდუხეზი კი მიაჩნიათ აწინდელ ქურთების წინაპრებად. მაგრამ არის ცნობა, რომ ქურთთა წინაპრები ტიგრის ხეობაში გადმოსახლდნენ მე-VI საუკ. ქრისტეს შემდეგ. ამიტომ კარდუ = გორდი = ჯურდი = კართუ უნდა იყოს იგივე ქორთუ = ქართი = ქართლი = გურჯი. ქურთები მხოლოდ ამათ სახელს მიითვისებდნენ. თვით მთის მწვერვალის სახელები – ბარისი და ლუბარი – ორივე აღნიშნავენ ბარიანს, სწორ ადგილს: ბარისი = სვ. ლუ-ბარ (შეადარ: რუსისა = სვან. ლუ-რუს).

ბაბილონურად ქვეყანა ურარტუ იხსენიება აგრეთვე ურთუ-დ. სამეგრელოსა და გაჩიანში არის მთები, რომელთაც ჰქვიათ ურთა.

ურარტი = ურარდი = არარდი უნდა იყოს რთული სიტყვა – ურარდი, რომელთაგან პირველი – ური – შეიძლება ნიშნავდეს თვით ქართველს *) და მეორე – არდი – იყოს ამ ერის ღმერთის სახელი არდინი. ამნაირადვე ეს ური მისწებებია მეორე ღმერთის (ქალდის) სახელს აღსანიშნავად ამ ერის უმთავრეს ადგილისა, რომელსაც ერქვა ურქალდი. ამ ურქალდიდამ აბრაამი წავიდა ქანაანის ქვეყნისკენ 2015 წ. ქრ. წ. აღზად, ეს ურქალდი იყო შუამდინარის ის ქალაქი ურაჰ = ურაჰა, რომელსაც იხსენიებს ჩვენი მემატაიანე მე-VI ს.-ში ქრ. შ. შესანიშნავი კიდეც ის არის, რომ ჩვენი მემატაიანე ორის

---

*) ქართველი = ივერი = სომხ. ვრაც (= ურაც), ე. ი. ურელი, ური; შეადარ. ივრელი (= იმრელი, იორელი, ივრის-ხეველი).

– 20 –

სახელით იხსენიებს მესხეთის უუძველეს ქალაქს არდაჰანს, რომე-

ლსაც ერქვა ჰური ანუ არტანი. შესანიშნავი აქ ის არის, რომ ამ ორი სახელის შეერთება გვაძლევს იმავე ძველანდელს ურარდაანს, ურარდინის, ურარდს, ურარტანს. მეორე ნახევარი ამ სახელისა ფრიად გავრცელებულია საქართველოში: არტანი (თელ. და თიან. მაზრ.), ართვინი, არდანუჯი (= არდანური). ეს სახელები, მეტადრე ართვინი, არდანი, ემსგავსებიან ვანურ ღმერთის სახელს არდინი.

ნაირი შეიძლება იყოს მიმღეობა სიტყვისა (მეგრ.) ირო = ირიართო – მარადის, ნიადაგ, და ნაირი ნიშნავდეს ნამარადისს, საუკუნოს, ან და ნაირ-ნაირობას ერთს სამეფოში მრავალ თემთა ცხოვრებისა გამო.

ქალდისი ანუ ქალდია იყო უმთავრესი ღმერთი ვანის ერისა. იგი იყო მთვარე-ღმერთი, სამების პირველი პირი. მეორე ღმერთი იყო მზე. წარწერებით, როგორც ამბობენ ზოგიერთი სწავლულები, სამების მეორე პირს ერქვა ზეირბა და მესამეს არდინი. რადგან მზე არის იგივე ზეე (ინგ.), ზუა (მეგრ.). მჟორა (ჭან.) და მიჟ (სვ.), ამიტომ ზეირბა შეიძლება იყოს იგივე ზეე (მზე), ხოლო არდინი – არესი, არსიანი (სვ. მე-რდე = არსი; მეგრ. ორდუნი – რომ იყო, ქორდუ – რომელიც იყო). მართლაც, ალბანიაში, როგორც გადმოგვცემენ ბერძენთა მწერლები (იხ. ქვემო), უმთავრესს სამებას შეადგენდენ მზე, ზევსი და მთვარე და უპირველესი კი მათ შორის იყო მთვარე. თვით საქართველოში უპირველესი თაყვანსაცემელი იყო ქართლოსი, ალბად, იგივე ქალდი (ქართი = ქორთუ = ქართლი).

ნაირის ანუ ურარტუს ტომისანი იყვნენ აგრეთვე ხეთელები, უძლიერესი ერი ძველის მსოფლიოსი, და დადენი ანუ დიაუხინი. მრავლობით რიცხვის დაბოლოება ენი რომ მოვამოროთ ამ სიტყვებს, დაგვრჩება დად, დიაუხი და ეს სახელი კი ერქვა ქართველთა თემს დაი-ს = ტაო-ს = ტაოხ-ს (ეს სახელი, ალბად, შემდეგში ჯავახად იქცა). ამათ ქვეყანაში შემოსასვლელ კარებს ერქვა – სამხრეთისას ტაოს-კარი, ჩრდილოეთისას ტაშისკარი (ტაოხისკარი!). ეს ტაშისკარი ითვლებოდა მიჯნად მესხეთისა და ქართლისა.

– 21 –

– 1100 წელს ქრ. წ. დადენი და მათი მეფე სენი ებრძოდნენ ასურელებს.

V. მამასახლისობა და სამამასახლისონი. თავდაპირველად, როგორც გადმოგვცემს მემატთანე, საქართველოში იცოდნენ ერთი მხოლოდ მთავრობა – მამასახლისობა. ყოველი ერის დასაბამად, მართლაც, ყოფილა „სახლი“, რომელიც თანდათან გამრავლებულა და აყვავებულა ეროვნებად, ცალკე ხალხად. მთელს სპარსეთს ჩვენი მატთანე იხსენიებს ერთ სახლად. იმავე მატთანეს ახსოვს ის დრო, როდესაც საქართველოში ბევ-

რი მამასახლისები იყვნენ, თითქმის იმდენი, რამდენიც იყო ცალკე გვარეულობა, ცალკე საზოგადოება, ხოლო ყველაზე უძლიერესი კი ამათ შორის იყო მცხეთის მამასახლისი. ეს მცხეთის მამასახლისი იყო „მაზავებელი და ბჭე სხვათა ქართლოსიანთა, თავადი ყოველთა სხვათა მამასახლისთა; მას ერჩდენ და უფლად ხადოდენ“.

უფლება მამასახლისისა, როგორც ჩანს ამავე სიტყვიდამაც, – მამა სახლისა, – გაჩნდა ოჯახში, კერიის პირას. ეს კერა ჩვენს წინაპრებს, როგორც მრავალ სხვა ხალხების წინაპრებსაც, წმინდად, საღვთოდ მიაჩნდათ. „ოჯახი დაგვესოს“, „კერა გაგინელდეს“, „ოჯახი გაგიქრეს“ – ეს დღესაც უდიდესი წყევლაა, უწინ ხომ არათუ მარტო წყევლა იყო, არამედ შეუნდობელი დანაშაულობაც. კერიის უსაღვთოესობა გამოიწვია იმან, რომ ადამიანი იმთავითვე თაყვანს სცემდა ცეცხლს და შეუნდობელ ცოდვად მიაჩნდა ამ ცეცხლის ჩაქრობა, დასება. არსებობდნენ ცალკე მოხელები, უმეტესად ქალწულები, რომელთაც უნდა მარადის ეღვიათ ცეცხლი კერაში და ეზრუნათ, იგი არ გამქრალიყო. იგინი ამისთვის ხმარობდნენ განსაკუთრებულს შეშას, მოგვრილს წმინდა ხისაგან. ცეცხლი იყო ღვთიური ქმნილება, მას თაყვანს სცემდნენ და სწირავდნენ საკმელს, ღვინოს, საღმრთოს. კერიის პირას დღესაც ზოგიერთგან ჩვენში სრულდება მთელი თავდაპირვანდელი ღვდელ-

– 22 –

მოქმედება საკმლის კმევით, „ღვინის გადაქცევით“, და ამ ღვდელმოქმედებას ასრულებს სახლის უფროსი, რომელიც ილოცება, ითხოვს დღეგრძელობას, ოჯახის გამრავლებას და ბედნიერებას. იგივე ახალწლის დღეს ცეცხლში ატკაცუნებს ნედლს წნელებს და ყოველ გატკაცუნებაზე ითხოვს ღვთისაგან სიუხვეს პურისას, ვენახისას, საქონლისას და სხ. მისივე მოვალეობა იყო საღმრთოს დაკვლა და გარდაცვალებულთა სულების მოხსენება საკმეველის დაკმევით გაღვიებულს ნაღვერდლებზე.

ეს წეს-ჩვეულება დღესაც არ დაუვიწყნია ჩვენს ერს. საინგილოში, ფშავ-ხევსურეთ-მთიულეთს, სვანეთს და აფხაზეთს ყველგან ერთნაირად სწამთ გარდაცვალებულთა მოსახსენებელის – ტაბლის – საჭიროება. წელიწადში 2-3-ჯერ მზადდება ნაირნაირი საჭმელები, რომელსაც არიგებენ კერძებად კერიის პირას. მერე ანთებენ სანთლებს და სახლის უფროსი (მამა) იწყებს სულების მოხსენებას: ყოველი სულისთვის ცალკე „აქცევს“ ღვინოს, საკმეველს აგდებს საცეცხლოურში და თან ლოცულობს, რომ ღმერთმა სასუფეველი დაუმკვიდროს გარდაცვალებულს, მისცეს მას სიხარული, შვება და ლხენა, რომ

საიქიოსაც ისე გაიხაროს, როგორც ხარობდა სააქაოს. ინგილოები საიქიოს გორ-ს *) უწოდებენ, რადგან სწამთ, რომ იქაც „გარდაცვალებული სულები“ ცხოვრობენო გვარ-გვარად, კერა-კერად და იქაურს გორშიაც ისეთივე წეს-წყობილებათა და უფროს-უმცროსობა, როგორც აქაურს გორში, იქაური გორის უფროსი მოთხოვნილებას უდგენსო აქაურ გორის უფროსს და სთხოვს შესაწირავს: საკმელს, საკლავს, სასმელს, ხილს და სხ. თუ თხოვნა არ შეუსრულა, ემუქრება რისხვით – ტანჯვას, მწუხარებას, ავადმყოფობას მოგივლენო, თუ შეუსრულა, უქადის შველას, შვებას ყოველს საწაღმართო საქმეში.

---

*) გორი = გვარი, გვარეულობა.

– 23 –

ცეცხლის გაუქრობლობა იყო დამოკიდებული შთამომავლობის და გვარეულობის განუწყვეტლად მიმდინარეობაზე. ამიტომ დიდ უბედურებად ითვლებოდა უმემკვიდრეოდ გარდაცვალება, ვინაითგან მამის სიკვდილის შემდეგ მისი მოვალეობანი კერიისა და, საზოგადოდ, სახლობისადმი ეკისრებოდა მისს ღვიძლს შვილს (ვაჟს). ამას უნდა „დაეცვა“ საოჯახო ცეცხლი იმისთვისაც, რომ ამ ოჯახთან, კერასთან კავშირს არ სწყვეტდა მისი გარდაცვალებული მშობელი, რომელიც უხილავი თანადამსწრე იყო ოჯახის კრებულისა; მას კერძი ჰქონდა კერიის პირასაც და საიქიოსაც. იგი მემკვიდრისაგან მოითხოვდა შესაწირავს, მსხვერპლს და თაყვანისცემასაც კი, ვინაითგან მას შეეძლო ვნებაც მიეყენებინა ცოცხალთათვის და სიკეთეც მოეტანა მათთვის. ამიტომაც, ქართლოსი რომ მოკვდა და დაიმარხა, მის საფლავს თაყვანისცემა დაუწყეს, მისს საფლავს ფიცულობდნენ. გარდაცვალებულის ქართლოსის ადგილი კი დაიჭირა მისმა უფროსმა ვაჟმა – მცხეთოსმა, და ამის მემკვიდრეობა კი მიიღო – უფროსობის უფლებითვე – ამისმა შვილმა უფლოსმა. თვით ქორწინებაც სიძის კერიის პირას განიმტკიცებოდა ხოლმე: მაშინდელი ჩვეულება უნდა იყოს, რომ პატარძალი მამის სახლიდან ქმრის სახლში მისვლის უმაღლეს პირველად კერას შემოუვლის ხოლმე: ამით მას თითქო იმის თქმა უნდა, რომ მამის კერა-ცეცხლი უვარგყავ და აწ ქმრის ოჯახს, საცეცხლეს ვუერთდებო.

სიტყვით, მამასახლისი ოჯახში იყო მშობელი, ღვდელ-მოქმედი, მესაკუთრე, მოსამართლე, ყველას პატრონი და ბატონი. ასეთივე უფლება შერჩა მას მაშინაც, როდესაც ოჯახი გაიხარდა გვარეულობად, სოფლად, საზოგადოებად და თემად იქცა. სტრაბონი (+ 24 წ. ქრ. შ.) ამბობს: ივერიაში

ქონება ეკუთვნის მთელს გვარეულობას, რომლის მბრძანებელი და მმართველი გვარეულობის უფროსიაო. ჯერ ისევ ვახუშტის დროს თითო სახლად ითვლებოდენ გვარეულობანი ციციშვილებისა, მუხრანბატონისა, ამილახორისა, ქსნის ერის-

– 24 –

თვისა და სხ. მთელი მესხეთი მე-X-XI საუკ. 13 სახლად იყო დაყოფილი. მეფე აზომ რომ ქართველობა გადმოასახლა მცხეთას, სულ 18 სახლობა იყო. საკავკასიძეო, სადიასამიძეო, საბარათიანო, საწულუკიძეო, საჭილაძეო – ესენი და ბევრი სხვაც თითო გაუყრელს სახლს წარმოადგენდენ და ემორჩილებოდნენ ერთს უფროსს – მთავარს ანუ მამასახლისს. ჯერ ისევ მე-VI – VII ს. ქრ. შ. ქართლს ჰყვანდა თავისი მამასახლისი. პირველ მთავრებად კი (მამასახლისებად), როგორც ამბობს მემატინანე, იყვნენ ქართლოსი, ძენი და ძის ძენი მისნი. მთავარს, ჩამომავლობა-გვარიშვილობას გარდა, უნდა ჰქონოდა საკუთარი ციხე, ქალაქი, სიმაგრე და ხეობანი. მთავართაგანვე ირჩევდნენ აგრეთვე მეფეს *). სტრაბონიც ამბობს: ივერიაში პირველს წოდებას ეკუთვნიან იგინი, რომელთაგან ყველაზე უხუცესს – ნათესაობითა და წლოვანობით – მეფედ ადგენენო. უპირველეს ნათესაობად კი ჩვენში ითვლებოდა ქართლოსიანობა.

მამასახლისობასთან ერთად ჩვენში არსებობდა დიასახლისობაც ანუ დედასახლისობა. მამასახლისი უფლებებს არ ჰკარგავდა თავის გარდაცვალებამდე, დიასახლისი კი მისდამი მინიჭებულ უფლებებს ქმრის გარდაცვალების დღიდანვე უთმობდა უფროსს რძალს. დღესაც ეს წესი არსებობს ჩვენში, თუმცა აქა-იქ დაქვრივებული დედა დიასახლისობას არ სთმობს თავის სიკვდილამდე. მაგრამ ეს დამოკიდებულია მისს პირად ნიჭსა და ღირსებაზე.

საქართველოს მამასახლისი და დიასახლისი შემდეგ იქცნენ: – ერთი – მამფალად და მეორე – დედფალად და მერე კი – მეფედ და დედუფალად!

---

*) ვახუშტი: „წესი მთავართა იყო გვარი და შთამომავლობა, ქართლოსიანობა და პატივი მისი. ხოლო უკეთუ მეფისა წესსა შინა იყო იგი, უმეტეს პატივ-იცემებოდა“.

– 25 –

თ ა ვ ი II.

თარგამოსიანთა განწყობილება მეზობელ ხალხებთან.

1. **ბრძოლა ნებროთთან.** ქართველთა წინაპრები, როგორც გადმოგვცემს ჩვენი მატყანე, თავიანთ წილხდომილ ქვეყანაში დასახლების შემდეგ შებრძოლებიან ბაბილონის უძლიერეს მეფეს ნებროთს. მაშინ ჯერ ისევ ქართლოსი და მისნი ძმანი ემორჩილებოდნენ თავიანთ ნათესავს, რომელიც მეფობდა ვან-არარატს, ე. ი. ტიგრისა, ევფრატისა, არეზისა და მტკვრის სათავეებში მდებარე ქვეყანას. ხოლო რვანივე ძმანი ჰმონებდნენ ნებროთ გმირს, მაშინდელ მსოფლიოს მეფეს. შვიდნი ძმანი რომ წამოვიდნენ ჩრდილოეთისკენ, დაიჭირეს მთელი კავკასია და დაბინავდნენ, აღარ მოინდომეს ნებროთის მონება, გადასწყვიტეს გაენთავისუფლებინათ სამშობლო მისის მძიმე უღლისაგან. შეიყარნენ ყველა თარგამოსიანნი, შეიჭურვნენ, მიიმხრეს ზოგიერთი სხვა ტომნიც, წავიდნენ და ჩადგნენ მასისის მთის ვიწროებში. ამ განდგომილების თაოსანი და ხელმძღვანელი იყო ქართლოსიანთა მთავრების უფროსი ძმა, მფლობელი ვან-არარატისა. ნებროთმა ყველაფერი შეიტყო, დიდის ძლიერებით და 60 გმირით წამოვიდა ჩრდილოეთისკენ და შეება განდგომილებს. ასტყდა „ბრძოლა სასტიკი, რომელი ემსგავსებოდა სასტიკებასა ჰაერისასა: რამეთუ მტვერი ფერხისა მათისა იყო ვითარცა ღრუბელი სქელი, ელვა აბჯრისა მათისა, ვითარცა ელვა ცისა, ხმა პირისა მათისა, ვითარცა ხმა ქუხილისა, სიმრავლე ისართა და ტყორცა ქვისა მათისა, ვითარცა სეტყვა ხშირი, დათხევა სისხლისა მათისა, ვითარცა ღვარი სეტყვათა“. ვან-არარატის მფლობელი ამხნევებდა ძმებს, ხმა მისი ჰქუხდა მეხის-ტეხასავით. თარგამოსიანთ ნებროთს მოუკლეს 60 გმირი და ბოლოს თვითონაც მოკლეს და მისი ლაშქარიც დაამარცხეს და განდევნეს.

ამ ბრძოლას შატბერდის ქრონიკა გადმოგვცემს ასრე:

– 26 –

„ქალდეველთა ღმერთი ითრუშან და ჩვენი ღმერთი არმაზ ყოვლადავე ურთიერთას მტერ არიან: რამეთუ ამან არმაზ ოდესმე მას ზედა ზღვა მოაქცია და აწ მან შურ-იძია და მოაწია ესე ამას ზედა“.

ქალდეველთა ქვეყანაში იყო ნებროთის მსოფლიო ქალაქი ბაბილონი, იგივე „კარ – დუნიასი“. ამ ქვეყნის ღმერთ ითრუშანზე არმაზმა ზღვა მოაქციაო (ალბად, იგულისხმება წარღვნა) და აწ მან თვით არმაზი შემუსრაო.

ამ ომში ჩვენს წინაპრებს ეცვათ აბჯარი (ჯავშანი), რომელიც, ალბად, ფოლადისა იყო, რადგან ელვასავით ლაპლაპებდაო, საბრძოლო იარაღად კი ჰქონდათ შვილდ-ისარი და აგრეთვე ქვა, რომლითაც, საზოგადოდ, იბრძოდნენ მეშურ-

დულენი, მეციხოვნენი და მთებსა და გორებზე გამაგრებულნი. მოსეულს მტერს ებრძოდნენ – შორეულს ისრით, მოახლოებულს – ისრითა და შურდულით, ხოლო ციხის ძირს მომდგარს – აყრიდნენ დიდრონ ქვებს, ასხამდნენ ადუღებულს წყალს.

ძნელია კაცმა სთქვას, რავდენად მართალთა მატიანის მოთხრობა შესახებ ამ ომისა, რომელიც უნდა მომხდარიყო მეოცე საუკუნეზედაც უწინარეს ქრ. შობისა, ვინაითგან ნებროთი, რომელსაც ებრძოდნენ ქართლოსიანნი და რომელიც „მოკლეს“, ჩანს 2716 წელსაც. მაგრამ მატიანის ამ თქმულებას საფუძველი ეძლევა, თუ ქართლოსიანთა ბრძოლად ნებროთთან ვიგულისხმეთ მრავალსაუკუნოვანი სასტიკი ომები ჩრდილოეთისა სამხრეთთან, ვიგულისხმეთ ურარტუს (არარატის) ერთა და მათ ტომ-მოდგმა ხეთელთა ბრძოლა ეგვიპტელებთანა და აგრეთვე ასურელებთანა და მიდიელ-სპარსელებთან. ამ ომების დროს ყოფილა ისეთი წამი, თუ მეზრძოლთა შორის ვინ უნდა დარჩენილიყო მსოფლიოს მბრძანებელად – ხეთა – ურარტუ, თუ მათნი მეტოქენი. მოგვყავს მოკლედ ცნობები ამ ომების შესახებაც.

II. ხეთელთა ბრძოლა ეგვიპტელებთან. ამ ძლიერის, ურარტუს მონათესავე ერის ადგილობრივი სახელი იყო ხატტი

– 27 –

(= ხატინა), ეგვიპტური – ხეტა, ასურული – ხატტი, ბიბლიური – ქეტა, ქიტა. ხეთა ძველი მსოფლიოს უძლიერეს ერთგანი იყო. იგი მონათესავე იყო იმ ერისა, რომელმაც ეგვიპტე დაიპყრა 2214 წ. ქრ. წ. და აქ იბატონა 511 წელიწადი, ე. ი. მე-XVIII საუკუნემდე. მათი უმთავრესი ქალაქი იყო ტანისი, იგივე საისი, სუანი, ცოანი, ცეანი, ცარი, ცალი და უფრო კი – ავარისი. ამ ქალაქში იყო მათი უმთავრესი ძალა – 240,000 მეომარი. თვით ერს ეგვიპტელები უწოდებდნენ ჰიკსოსს ანუ ჰაკსოსს (= მწყემსი). ხოლო წარწერებით, ეგვიპტის დამპყრობ ერს ერქვა მენტი. ეს „მწყემსები“ ეგვიპტელებმა ძლივს მოიშორეს (მე-XVIII ს. ქრ. წ.), მერე თანდათან ისევ გაძლიერდნენ, იწყეს პყრობა ქვეყნებისა და იმ ადგილებისაც, საითაც გაირეკეს „მწყემსები“.

მე-XVსაუკ. დასასრულს ეგვიპტეში დაიბადა სარწმუნოებრივი განხეთქილება. ვიდრე ეს შინაური ბრძოლა დანელდებოდა, ეგვიპტის ჩრდ.-აღმოსავლეთ მხარეს მდებარე ქვეყნებში განვითარდა ძალა და მნიშვნელობა დიდის გვარ-ტომისა, რომელიც მალე საშიშარი შეიქმნა ეგვიპტის პირველობისათვის წინა აზიაში. ჯერ ამას წინადაც, 38000 წლითგან, ეგვიპტელების წინააღმდეგ მეზრძოლთა შორის ჩნდებოდნენ ხეთელნი, როგორც ერი მფლობელი, მმეფობი. თანამედროვე ეგვი-

პტურ წარწერებით, ხეთა იყო „ერი დიდი“, „მიწა დიდი“. ეგვიპტელები აფასებდნენ ამ ერის რაინდულ ღირსებებს და გმირობას და ამიტომ თავიანთ თანასწორად მიაჩნდათ. ქანაანის ქვეყანა ეჭირათ ამ ხეთელებს, როდესაც აქ გადმოსახლდა (2040 წ.) აბრაამი. ფარაო თუთმეს III-თან ბრძოლის დროს ხეთა, როგორც ერი უძლიერესი, ბატონობდა სირიის ჩრდილოეთ ნაწილებში. მე-XV საუკუნეში ხეთას უფლება გავრცელდა ყველა მეზობელ ხალხებზე და მან დაიჭირა პირველი ადგილი წინა-აზიის მეფეთა და ქალაქთა კავშირში. მისი გავლენა ყოველ წლივ გაიზარდა და იმოდენად ძლიერი შეიქმნა,

– 28 –

რომ ეგვიპტის წარწერებში მათი მეფეებისა და ღმერთების სახელებს ამიერიდგან პატივით იხსენიებდნენ.

გამეფდა-რა რამზეს I (დაახლოვებით 140 წ.), შეება ხეთელთა მეფეს საფლელს, მაგრამ ეს ომი დასრულდა მორიგებით და ორივე სახელმწიფო დაკმაყოფილდა იმით, რაც ეჭირა ომის წინად.

სეტი I-მა (დაახლ. 1366 წ. ქრ. წ.) გამოილაშქრა, აიღო ნელები, შემოვიდა რუტენში, აიღო კადემი, მერე შეესია ხეთას, დაამარცხა მისი მეფე მაუთნური, წაართვა ტყვეები, შეურიგდა და დაბრუნდა ლიბანის გზით.

რამზეს II, დიდი (დაახლ. 1333 წ. ქრ. წ.). ამავე ფარაოს ერქვა აგრეთვე სეზოსტრისი. ბერძენთა გადმოცემა გვაუწყებს, რომ სეზოსტრისმა დაიპყრა არაბეთი, სირია, შუამდინარე, მიდია, ბაკტრია, ინდოეთი, სკვითია (დონისა და დუნაის არემარე), თრაკია და კავკასია, საცა დააარსაო ახალი სახელმწიფო – კოლხეთი. თვით რამზესის წარწერები კი საქმის ვითარებას წარმოადგენენ სხვანაირად.

ხეთელთა მეფემ მოიწვია მოკავშირენი არატუ (არადი), ხალეზუ (ჰალეზი), შარდან კოლხელი და მრ. სხვანი და დადგა კადემს. ხეთელთა საომარი იარაღი იყო შურდულები, ლახვრები და მოკლე დაშნები. მათს საომარ ეტლებში წყვილწყვილი ცხენი ება. რამზესმა დაამარცხა ხეთა და აიღო მისი ქალაქები კაზანალითა, კალიპა, ხირნცა, პარიხი, აბელი, კარმანა, კაზირი-ბანა, კაცაა, კასარია, კარი-კა, აცარ (აჭარა?) და სხ. ამ დამარცხებით ხეთელთა ძლიერება არ გამქრალა. მათ ისევ დიდი ძალ-ღონე შერჩენიათ და ამის მხილველ ფარაოს საჭიროდ დაუნახავს შერიგებოდა ხეთელთა მეფე ხეთასარს და დაედო მასთან ხელშეკრულობა, რომელიც იწყება ასრე: „ხელშეკრულობა, რომელიც დაიდო თხოვნისამებრ ხეთას დიდის მეფის ხეთასარისა, უძლიერესისა, მისა მაურისარისა, ხეთას დიდებულ და უძლიერეს მეფისა, მისა საფალი-

დაფაზედ რამზესს, ეგვიპტის დიდს მფლობელს, უძლიერსს, ძესა ძისა რამზესს პირველისა“ ... „დამმარცხებელი“ და „დამარცხებული“ ერთნაირად იხსენიებიან, ერთნაირად შემძლებელნი და ძლევამოსილნი ყოფილან.

თუ ვინ იყვნენ ხეთელები და ეგვიპტის დამპყრობი ჰიკსები, ამას ნათელს ჰფენს ბერძენთა მწერლების გადმოცემა შესახებ კოლხეთისა. ივინი სწერენ: პერიეგეტი (90 წ. ქრ. შ.) „კოლხები მოსულან ეგვიპტიდან“, კალიმახი (260 – 230 ქრ. წ.): „კოლხები არიან ეგვიპტელთა ჩამომავალნი“, „კოლხები გადმოსახლებულან ეგვიპტიდგან“. მარცელინი (330 წ. ქრ. შ.): „კოლხები ეგვიპტელთ ჩამომავალნი“. ეს მწერლებიც, როგორც სჩანს, ამტკიცებენ ჰეროდოტეს ზემო მოყვანილ სიტყვებს, რომ მას კოლხები ეგვიპტელებად მიაჩნია, ვინაითგან „ამ ორი ერის ყოფა-ცხოვრებასა და ენასაც კი დიდი ერთობა აქვსო“.

აღვნიშნავ ხეთელთა და „მწყემსთა“ ქვეყნების და მეფეების სახელებს. ეგვიპტის დამპყრობი მწყემსთა მეფე იყო საიტეს. მისი და ხეთელთა ეროვნული ღმერთი იყო სუტეკი. ამის მსგავსი სახელი ჰქვიან კოლხთა საუტაკს, რომელმაც, პლინიუსის სიტყვით, დაამარცხა ფარაო სეზოსტრისი (რამზეს II) და წაართო ოქროს და ვერცხლის კამარები, დირეები, სვეტები და თაროები.

თვით ხეთას მეფობდნენ: საფალი-ლი = საფლელი, სეფლული (შეად. ქართ. მეფე, სეფელი, სეფლული), მერე მისი მემკვიდრე მაუროსარი, ამის შვილი მაუთანარი (მაუთნური), ამის ძმა ხეთასარი და ამის მწერალი ხირპასარა, მეფე საფცარი (შეად. საფიცარი = სვ. საფცარ). ხეთური სახელები: სამარიუს (შეადარე: სამარა. სამარ ანუ ამარ ნიშნავს მფარველობას, ცვას: „პერანგის ამარ“, „ხუცის სამარ“ და სხ.), ცავცას, თადალ (კოლხეთში 731 წელს მეფობდა დადილი), თარგანნას (შეად. თარგამოს), ცაგერელ. ადგილების სახელები: ნაგებუს (საქართველოში არის ადგილები: ნაგები და ნაღები), პირხეტა (= პირ-ხეთა), ხარკახი, ცირასი (მეგრ.

ცირა – გასათხოვარი ქალი), ფარუა, პაპა, კარშაუა პუკიუ (ფოკიო?), ტინნური, ტამაკური (თამა-ყური), კაცაუ-თანა, ცარანდა, პირკა (პილკა), სარპინა (სარაპინა = შორაპანი!) და სხ.

ღმერთები: ა) მეომრობის ღმერთი ხუტეხი და მისი მეულ-ლე, ცაზედ ეტლით მავალი ღმერთ-ქალი ანტა (= ანათა = ანუკა).

ბ) მთვარე-ღმერთს ერქვა თუთ, თუთა (მეგრ. თუთა – მთვარე).
 გ) მზის შუაგულ სინათლის ღმერთი იყო ხუდ ანუ ხუთ (შეადარე: ქართ. ლუთა, ხთაება). დ) ბეს = ბას = პაშტ = ბასტ – მეუღლე სამე-
 ბის ღმერთის ფთა-სი, შემოქმედ ძალთა მაპიროვნებელისა (სვან.
 ფუს = ფუსტ – უფალი. შეადარე აგრეთვე ბოჩი, რომელიც იყო
 ქართველების უმძველესი დროის ღმერთი).

ქართველთა და ეგვიპტელთა რწმენანი

ეგვიპტელთა

გამოეთხოვება-რა ტანს, სული მი-
 დის ქვესკნელს, საიქიოს. მას მიჰყვე-
 ბა პეპელა, რომელიც, როგორც გა-
 სასამართლებელი ქალაღი, გულის
 ახლოს უჭირავს. ღვლარჭნილებს გა-
 დის ძაფის შემწეობით და შედის სა-
 სამართლოში, საცა ელიან მას ღო-
 რუსი (მზე) და ოზირისი (უზირისი,
 ანუ უზირისეთი) – ღმერთი ქვესკნე-
 ლისა. მის გულს სდებენ სასწორზე,
 რომელიც უჭერია თუთას – სიბრ-
 ძნისა და სიმართლის ღმერთს. თუ
 გულმა დასძლია, მაშინ გასამართ-
 ლებული აღებს კარს და შედის
 კერ-ნეტერში, მკვდართა ქვეყანას,
 სანეტარო ქვეყანას (ლენორმანი.
 171 – 173, 176 – 178).

ქართველთა

სული, გამოეთხოვება რა ტანს,
 მიდის საიქიოს პეპელას სახით. კუპ-
 რის ტბაზე გადავა-რა ძაფის ხი-
 დით, დახვდებიან სიმართლე-სიმტ-
 ყუნის გამომცნობელნი; აუწონენ და-
 ნაშაულობასა და სიკეთეს სასწორ-
 ზე და თუ სიკეთემ დასძლია, გასა-
 მართლებული მიდის სამოთხეში, სა-
 ნეტარო ადგილას = ნეტარების-კარს.

– 31 –

ეგვიპტელთა

კერ-ნეტერი ნაყოფიერი ადგილია.
 მას ხვნიენ მკვდრები, თესვენ ხორ-
 ბალს, მკიან და ლეწვენ. ცხოვრება
 მათი სამარადისო მხიარულებაა, სი-
 ძღერა და სხ. (მასპერო, გვ. 123).
 – მკვდართა სულნი, გადავლენ-რა
 ტბას, თუ განმართლდენ, მიდიან ზე-
 ცათას, საცა გულს იგრილებენ ცხო-
 ვრების წყლით, ჰკრეფენ ხილს ხე-
 ბიდამ, მხიარულობენ, იცინიან, ნე-
 ტარებენ (ვებერი, 1, 165, 169

ქართველთა

კეთილთათვის საიქიო ნეტარი ად-
 გილია, მარადის განათებული, ამ-
 წვანებული. მკვდრებს წინ უშლიათ
 მიმდემად აუღებელი სუფრა, მხია-
 რულობენ, მღერიან, გალობენ. ეს
 ადგილი ტბას იქით არის და იქ
 უთესიათ ყანა.

საშინელებანი მოელის ჯოჯო-ხეთს იქით მხარეს, რომელიც საესე გველებით, დათხრილია ცხელის წყლის ნაკადულებით და ჭაობებით (მასპერო, 123).

მკვდარი საფლავიდან გამოდის, თუ დააკლდა საზღო, თუ მოშივდა. იგი ღამ-ღამე დაწანწალებს სოფლით-სოფლად და სჭამს, რასაც იხელთებს. ასეთის სიღარიბისა და ხელმოკლეობის გამო მასში იბადება მძულვარება ცოცხალ ნათესავთადმი, რომელთაც იგი დაივიწყეს. იგი დაეცემა ხოლმე მათ, სტანჯავს, უვლენს სნეულებას, ჭირს. (მასპერო, 121).

ეგვიპტელები თავყანს სცემდენ ზოგიერთ ცხოველებს, მეტადრე ხარებს, კატას. სახლს თუ წაეკიდებოდა ცეცხლი, პირმულად ცდილობდენ ეხსნათ კატა. თუ დაიღუპე-

ტანჯვა-ვაება მოელის კაცს ჯოჯოხეთში, საცა დუღს კუპრი, ხოლო ნეტარება სამოთხეში (სა-ამოთხეში).

იგივე ქართველთა რწმენაცაა.

კატის თავყანისცემის ნიშნად ჩვენში (ფშავ-ხევსურეთს) დარჩენილა ჩვეულება კატის ხელში აყვანით დაფიცვა საგვარეულო სალოცავში, აგრეთვე ანდაზაც, რომ კატის მკვლე-

ეგვიპტელთა

ბოდა, დიდად სწუხდენ. თუ კატა მოუკვდებოდათ, გლოვობდენ, წარბებს იპარსავდენ. კატას, ძაღლს და სხ. წმინდა ცხოველებს მარხავდენ დიდებულად. თუ ვისმე შემოაკვდებოდა ეს ცხოველები, სცემდენ, აჯარიმებდენ. ყოველ ამგვარ პირუტყვისთვის მიჩენილი იყო ცალკე ადგილი, რომლის შემოსავლით იგინი საზღოობდენ (ვებერ, 1. 160 – 163).

ქართველთა

ლმა შვიდი საყდარი უნდა ააშენოსო, რომ ცხონებას ეღირსოსო. ძალი და კატა საიქიოს მიმავალს უხვდებიან ტბაზე გადაჭიმულს ხიდზე: კატა ქონს უსომს, რომ გადამავალს ფეხი დაუსხლტეს და კუპრში ჩავარდეს, ხოლო ძაღლი ამ ქონს ლოკავს, რომ პატრონს გაუადვილოს გადასვლა სამშვიდობო მხარეს. ძაღლით ერთადერთი მეგობარია მიჯაჭვულ ამირანისა.

ეგვიპტელების წელიწადი სამ დროთ იყოფებოდა – რ წ ყ ვ ი ს ა, თ ე-ს ვ ი ს ა და მ კ ი ს ა. თავდაპირველად ქართულშიაც ეგრე უნდა ყოფილიყო. წელიწადს, ალბად, შეადგენდა ზამთარი, გაზაფხული და ზაფხული. ეგვიპტურში არის თვე თ ი ბ ი ს, რომელიც იწყება 20 ნოემბრიდან. ჩვენი თ ი ბ ი ს-თ ვ ე სწორედ ეგვიპტურს თიბის თვეს უსწორდება, თუ ჩვენც, ვით ეგვიპტელებმა, თვეები ვთვალეთ სარწყვისიდან (თებერვლიდან). ასე:

თოით – სარწყვისი, ფაოფი – მირკანი, ათირ – იგრიკა, ხოიკ – ვარდობისა, თიბის – თიბისა (თიბათვე) და სხ.

ქართულსა და ეგვიპტურში მსგავსი სიტყვებიც ბევრია. ეგვიპ. აზ = აზხაზ. აზ = სვ. მუ = მეგრ. მუმა = ქართ. მამა. ეგვიპ. კ ა მ ი ანუ კემი – შავი (შეად. კუკუმათი, კუმატი). ეგვ. კა – ხარი. ეგვიპ. კარ = ქართ. კარი. ეგვიპტური სახელები: ნუნა, ნუნა, ბაბა, ონი, სუნა, კაბალოი (ქართ. კაბალი), ამტენა (ქართ. ამტნის-ხევი), ნებ (ქართ. ნეფე), სებეკა (ქართ. სებეკა – სოფელია იმერეთში). თვით ეგვიპტეს ერქვა კ ე მ ი, რომლისაგან, ვვიქრობთ, წარმოებულა ჩვენებური გვარები – კემულარი (კემული – არი), კემირიძე.

III. ურარტუს ბრძოლა ასურელებთან. ასურეთის მეფეები – სცდილობდნენ წინა აზიის წვრილ-წვრილ სახელმწიფოების შეერთებით შეექმნათ ერთი დიდი სამეფო თვისის უზენაესობის ქვეშე. ეს წვრილი სახელმწიფოები მედგრად იცავდნენ თვისს თავისუფლებას. ასურეთი ცდილობდა დაეპყრა

– 33 –

წვრილი სამთავროები, მაგრამ ეს წვრილი სამთავროები ყოველ ღონისძიებას ხმარობდნენ ძლიერის მტერის ლუკმად არ გამხდარიყვნენ. ამ წვრილ სახელმწიფოთა შორის გამოჩნდა ერთი სამეფო, რომელიც ასურეთის მეტოქედ შეიქმნა. მასაც ჰსურდა დაეფუძნებინა თვისი საკუთარი მსოფლიო მფლობელობა. ამგვარ მეტოქედ ასურეთისა შეიქმნენ ერნი, რომელნიც მოსახლეობდნენ შუამდინარის ზემო, არეზის ველზე, ვანისა და ურმიის ტბის ახლო. აქ ასურეთის მეფეები იბრძოდნენ არათუ თვისის უფლების დასამყარებლად, არამედ, ხანდახან, თავის საკუთარ დამოუკიდებლობისთვისაც.

ამ ჩრდილოეთის, ურთიერთისაგან დამოუკიდებელ ერთა შორის უპირველესობდა ქვეყანა, რომელსაც ერქვა ურარტუ. ამ ქვეყნის მეფეებმა დაგვიტოვეს თავის ღვიძლს ენაზე წარწერები და ეს წარწერები, როგორც ვთქვით, აქაურ სამეფოს უწოდებენ ბიანა-ს და მის სატახტო ქალაქს კი-ტუსბა. ბიანას დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა მიეცა მხოლოდ ქრ. წინად მე-IX საუკუნე.

არარატ-ვანის ანუ ალაროდის ტომ-მოდგმის თემნი, სხვათა შორის, იყვნენ: უნზამუნი, პილაკინი, ატურგინი, კულიბარძინი, სინ-იბირნი, აბაენი (აბუნი), ალამნი, კირინი, აბარსიუნი (აბურ-ზანი), ტუალი (თუალი?), კიდარი, არდინი, ალბაია, აზანი, დაკინედია, ირდია, ბია, ერიაინი, ეტიუნი, პაიტერი, უდურიეთნი, უდური, არსიუნი, ერიდუანი.

ამავე ალაროდელებს, როგორც ვთქვით, ეკუთვნოდნენ ზემოხსენებულნი ხეთები, მამათ-მთავარნი თავისებურის კულტურისა და მამაცნიმეტოქენი ეგვიპტელთა და ასურთაც. ამ ერის

მიერ შექმნილი კულტურა, რომელშიაც შემოერია ნაკადულები ბაბილონიდამა და ეგვიპტიდამ, იჩენს თავისებურობას, გარნა მათი მწერლობა, განსაკუთრებული ხერხი წერისა – იეროგლითი, – წარმოადგენს სრულს თავისებურობას. ასურთა მპყრობელობის ჟამს ეს ერი დაძაბუნებული იყო, დაეკარგა წინანდელი ძლიერება და აღარ შეეძლო მეტოქეობა გაეწია ასურეთისთვისაც ისე, ვითა ეგვიპტეს უწევდა.

– 34 –

მე-IX ს. ქრ. წ. ურარტუსა და ასურეთს შორის იმართება მედგარი და თავგამეტებული ბრძოლა, რომელიც არ სწყდება ორ საუკუნემდე. სემის მოდგმა და ურარტისა (ალაროდისა) იბრძვიან მსოფლიოს უზენაესობის დასაჩემებლად. ბოლოს სემისნი იმარჯვებენ, მაგრამ ამ მრავალსაუკუნოვან ბრძოლაში ასურეთის ბედი არა ერთხელ ჰკიდებია ბეწვზედ, და, ვითარცა პუნიკურ ომების დროს არა ერთხელ აღიმრა კითხვა – როგორი უნდა იყოსო მსოფლიო, სემიტური თუ რომანული, ასევე მე-IX-VIII ს. ქრ. სასწორი არა ერთხელ გადახრილა ხან ალაროდიელებისკენ და ხან სემიტებისკენ.

ასურთა მეფეების გამოლაშქრება ნაირის ქვეყანას იწყება დაახლოვებით 1100 წ. ქრ. წ., თიგლატ-ფალ-ასარ I-ის ჟამს, თუმცა ჯერ ისევ სალმანასარ I-მა (1300 წ. ახლო ხანს) მოაწია ნაირის მთის კარებამდე. თიგლატ ფალ-ასარი, რომელიც შემოვიდა ნაირს, თავის წარწერებში ამბობს, რომ ეს ქვეყანა ყველაზე ჩრდილოეთი სამეფოა და მდებარებსო ზემოურ ზღვის კიდზე, მისმა „მეფეებმა მორჩილება არ იციანო“. თიგლატ-ფალ-ასარმა გადმოლახა 16 დიდრონი მთა და გამოვლო ევფრატი. აქ დახვდა მას ნაირის 23 მეფეთა ლაშქარი (მათ შორის ურარტუ ჯერ არ იხსენიება). თიგლატმა გაიმარჯვა. მან დაამარცხა აგრეთვე 60 მეფე, რომელნიც მოძმეთა საშველად გამოვიდნენ, „ზემო ზღვასთან“ *) დაეწია მათ და დაატყვევა ყველანი. მაგრამ შემდეგ განათავისუფლა იგინი, დააფიცა რა, რომ საუკუნოდ მორჩილნი იქნებიან და ხარკს მისცემენ. მეამბოხე მეფეთა კავშირის მოთავე იყო ერი ლადანი, რომელიც, ვანის წარწერებით, მოსახლეობდა ბიანის მეზობლად, ვანის ტბის ჩრდილოეთით, არეხსა და ვანს შორის. მათს მეფეს ერქვა სენი.

---

*) ზემო ზღვად ანუ ჩრდილოეთის ზღვად ლურსმურ წარწერებისა ჩვენ მიგვაჩნია ჩირდილის-ტბა (აწინდელი ჩილდირ-გელი): მისი ქართული სახელი – ჩ ი რ დ ი ლ ი ს ა – გვიჩვენებს, რომ იგი წარწერების გამომქრელთათვის ზემო-ზღვა იყო.

– 35 –

ტახტზედ რომ ავიდა ასსურ-ნასირ-აბალი (885 – 860 წ.)
მოინდომა დაეპყრა ხეთა, ფინიკია და ხმელთა შუა ზღვის
ნაპირები. იგი შემოვიდა ნაირს ურარტუმდე, დაიპყრა ხეთა
და მერე ტირი და სიდონი.

სალმანასარ II (860 – 825 წ.) 21-ჯერ გამოილაშქრა
ხეთელთა ქვეყანას. ამ დროს გაძლიერებული ურარტუ თვი-
სის მოკავშირეებით ცდილობდა სამხრეთისკენ გაელაშქრა.
მისვე მეფე არამმა სამჯერ უკუაგდო ასურთა ლაშქარი (860 წ.,
857 წ. და 844 წ.)

სალმანასარი შევიდა ხუბუმკიას, რომელიც მდებარებდა
ვანსა და ურმიას შორის, დაიპყრა იგი, წავიდა სუგუნიას (სუ-
გუნია იყო ურარტუს მეფის არამის ციხე), დაიმორჩილა და
დაბრუნდა.

მეორე ლაშქრობისას (857 წ.) იგი ჯერ მიდის ხეთას,
მერე ტავრის გზებით შედის ენზის ქვეყანაში და იქიდგან არ-
ზანს, იპყრობს სუხმის ქვეყანას, გადადის დაძანთა მხარეს და
იქიდგან ურარტუს და ცდილობს დაიპყრას ამ ქვეყნის მეფის
არამის სატახტო ქალაქი არზამკუნუ ანუ არზამკუ. მაგრამ მას
ვერ იპყრობს, ერთიას მთაზედ სდგამს თავის ანდალმას და
იღებს ქალაქს არამალის (არამული – არამის ქალაქი).

844 წ. სალმანასარი კვალად მიდის ნაირს, მიაღწევს
ურარტუს ქალაქებამდე, საცა, 12 წლის ამის შემდეგ, შეხვ-
დება აქაურს მეფეს სედურს. მისი წარწერა გადმოგვცემს: „მე
წარვგზავნე ჩემი ლაშქარი ურარტუს. ჩემი ამირსპასალარი და-
ეშვა ბიტ-ზიმანს და ამამტუბის გზით გადავიდა არაზს. სედურ-
მა, ურარტუს მეფემ, შეიტყო ესა, მიენდო თავის მრავალრი-
ცხოვან რაზმს და წარმოდგა წინ საომრად და საბრძოლად. მე
შევებრძოლე და დავამარცხე“.

ეს სედური არის იგივე სარდური I, მე ლუტიბრისა, პირ-
ველი მეფე ბიადნასი. ურარტუს მფლობელობის შუაგულად
მან აღირჩია ვანის ტბის ნაპირები და მის აღმოსავლეთს კი-

– 36 –

დეზედ დააარსა სახელოვანი ქალაქი ტუსპა. ეს ქალაქი იდგა
განმარტოებულს მაღალს კლდეზედ, რომელიც სამის მხრით
მთებით იყო მოზღუდვილი და მეოთხე მხრით კი – ტბას ებ-
ჯინებოდა. ურარტუს მეფე აქ დასახლდა და მით ცხადად აღ-
ნიშნა თავისი მიზანი – სამხრეთის მხრივ განიმტკიცოს თვისი
ძლიერება და ამასთანავე შეიქმნას ბატონად ჩრდილოეთისა
და მოსიულ მტრისაგან უზრუნველ იქმნას.

იგი იწოდებოდა ასრე: „მეფე დიდი, მეფე შემძლებელი,
მეფე მსოფლიოსი, მეფე მეფეთა, მეფე, რომელსაც მოხარკეო-

ბენ ყოველნი მეფენი“.

სალმანასარ II მოადგილეების შამში-რამმანს (825 – 812) და რამმან-ნირარს (812 – 783) ნაირს შესევა ჰსურდათ, მაგრამ ამ ქვეყნის ერნი წინააღმდეგნენ. მემბოხეთა შორის იყვნენ აგრეთვე ქვეყნები ხირსინა, იშპინა, მანა და სხ.

სარდურის შემდეგ ნაირს მეფობდა იშპუინი და მისი ძე მენუა. ამათ წარწერებიდამ ჩანს, რომ ადგილობრივი უმთავრესი ღმერთი ქადლი იმყოფებოდა ბიადს ანუ ბიადნას. თვისი ღმერთები ჰყვანდათ აგრეთვე ქალაქებში: არდონის, კუმენუს, ტუსპას, არსუინის, ერიდიას, ბაბანის, ატკანას და სხ. იშპუინის სურვილი იყო თვისი სახელმწიფო გაეერთებინა არათუ მარტო პოლიტიკურად, არამედ საერო სარწმუნოებრივის მხრითაც.

იშპუინმა განითქვა სახელი მითაც, რომ თვისს ურარტულს ენაზე განაწყო ასურულ-ბაბილონისებური სამწერლო ნიშნები.

მისი შვილი მენუა თავისს წარწერებში უმეტესად მოგვითხრობს ცნობებს თვისს ნაშენობათა შესახებ და გაკვრით მოიხსენიებს გალაშქრებას ხეთელთა ქვეყანას, რომელთაც წართო ქალაქი გუპანი, დიაუხინს (დადანს), რომელიც დაიმორჩილა, ერია-ს, მელიდას, ალზინს.

არგისტი მენუასძემ ასურთა ძლიერება ძირს დასცა. არგისტიმ ვანის კლდეზე დაგვიტოვა უდიდესი წარწერები. ეს წარ-

წერები მაჩვენებელია ალაროდელთა მოდგმის უზენაესობისა წინა აზიაში. არგისტის ძლიერებისა და მპყრობელობის გამო ასურეთი მეტისმეტად დასუსტდა და ამიტომაც აქ მოხდა აჯანყება (746 წ.). დაუძინებელმა მტერმა წაჰგლიჯა მას ჩრდილოეთის მხრის ქვეყნები და ზოგიც სამხრეთის მხრისა და განმტკიცდა ევფრატზე. კიდევ ერთი ძლევამოსილობაც და მსოფლიო ისტორია სულ სხვა მიმართულებას მიიღებდა: მაშინ ბიბლიის მატრიანეები მოგვითხრობდენ არა თიგლათფალასარი-სა, სალმანასარისა, სარგონისა, სენნაქერიმისა და სხ. ლაშქრობას ქვეყანასა ისრაელისა და იუდისასა, არამედ არგისტისას, სარდურისას და ურარტის სხვა მეფეებისას. ჩრდილოეთს გაძლიერებული ურარტის სამეფოს ძალა საკმაო იქნებოდა წინ გადაჰლოდებოდა მოძრაობას არიელებისას, კიმმერიელებისას, სკვითებისას, და მსოფლიო ისტორიის მსვლელობა სულ სხვა იქნებოდა. გარნა ეს ასრე არ მოხდა. ასურეთი, ეს მძინარე დევი, მოელოდა მოხერხებულ შემთხვევასა და განძრევას, რომ გაედვიძა მასში ახოვნებასა და აღფრთოვანებას. და ამისთანა შემთხვევა მისცა მას თიგლათ-ფალასარ II-ემ, რომელიც გა-

მეფდა 745 წ. იგი შეესია ურარტუს.

არგისტის შვილი სარდური II დაუხვდა მტერს, გარნა იძლია: 72,950 კაცი დაატყვევა მტერმა და სარდური კი გაიქცა.

735 წელს მტერმა ისევ გამოილაშქრა ურარტუს, შემუსრა ურარტის სამეფო, გარდა ქალაქის ტუსპისა, საცა მაგრობდა სარდური, შემდეგ წავიდა ფინიკიას, დაიპყრა იგი, აგრეთვე ისრაელთა და იუდიელთა სამეფოები, დაანგრია დამსკო და შემოიქცა ბაბილონს.

731 წელს თიგლატფალასარმა დაამარცხა 23 მეფე და მათ შორის კოლხთა მეფე დადილი და ვასსამი ტიბარენელი (ტბელთა მთავარი).

15 წლის შემდეგ ურარტუს მეფემ ურსამ შეჰყარა დიდი ძალი ლაშქარი ასურეთის დასაპყრობად. გარნა გენიოსმა აღარ

– 38 –

დააცალა: ცალკ-ცალკე დაეცა მის მომხრე თემთ და შემუსრა.

პირველად შემუსვრილ იქმნენ ტაბალნი კათბადუკიას და იგინი მტერმა გადასახლა სხვა ქვეყანას. ტაბალნი ალაროდელნივე იყვნენ. შემდეგ შემუსრვილ იქმნა ხეთელთა სახელმწიფო და მერე მანა, საგართი *), ელიპი და სხ. მათ საშველად გამოვიდა მეფე ურსა, გარნა დამარცხებული უკანვე გაბრუნდა. 714 წელს სარგონი დაეცა მუსასირს, ურარტუს წინაკარს, აიღო იგი და ააოხრა. მეფე ურსამ, რომელმაც დაჰკარგა თვისი უკეთესი მომხრეები და აგრეთვე ნაციონალური ღმერთები, თავი მოიკლა.

713 – 711 წლებში ამ მეფემ სრულიად დაანელა ალაროდელთა მოძრაობა. ასრე დასრულდა მრავალსაუკუნოვანი ბრძოლა ასურთა და ურარტუს ტომთა შორის. სკიპტრა მსოფლიოს მონარქიისა დაშთათ ასურთ. მათ მიერ დამარცხებული ურარტის მოდგმა დასუსტდა, დამაბუნდა, მაგრამ არც ასურეთი მუშაობდა თავისთვის. შემუსრა-რა ძლიერება ჩრდილოეთის ერთა, ამით მან ააჩქარა თვისი დამარცხებაც, რადგან ჩრდილოეთის გზა გასწმინდა შემოსასევად კიმმერიელთა, სკვითთა და არიის ბოგანო ხალხთა. ამათი ტალღა ჩრდილოეთის მხრიდგან თავისუფლად დაეშო ასურეთის მიჯნებისკენ და ხელი შეუწყო მონარქიის დაცემას. სამკვიდრებელი-და მისი ქალდეველებმა გადასცეს სპარსებს.

ურარტუს მეფეები: არამი (860 – 844), სედური (სარდური), ურსა, მენუა, არგისტი, სადური (645 წ.), ურსა II (635 წ.).

აქ, ჩვენის ფიქრით, ურსა იგეთივე ეპონიმი, ვით ქართლოსი (ქართლისი), უფლოსი (= უფლისი) და სხ. შეადარე: სვან. ოთარ-შა = ოთარისა, დადიან-შა = დადიანისა, „დადიან-

შა გიმ“ = დადიანის მიწა. მაშასადამე, ურ-სა = ურ-შა = ურისა (ურის მეფე). სადური თუ ზადური.

---

*) ამ საგართის (საქართის, საქართველოს) მეზობლად იყვნენ ზემო-ხსენებულნი კადუსნი, კასპნი, გელნი, ჯორჯანნი (ვირკანნი).

– 39 –

თ ა ვ ი III.

საქართველოს განწყობილება ახლად დაარსებულ
სახელმწიფოებთან.

1. მე-VII საუკ. ქრ. წ. მდინარე ვოლგასა და კასპიის ზღვის დასავლეთ ნაპირებზე გამოჩნდა ველური და მებრძოლი ერი – ხაზარი ანუ ყივჩაღი (ყიბჩაყი). ხაზარები საზრდოობდნენ მწყემსობით, უფრო კი ძარცვა-გლეჯით. იგინი მიესივნენ ლეკებს. ამათ შველა ითხოვეს ყველა თარგამოსიანთაგან. მაშინ ქართლოსის ძმას კავკასოს წილ-კერძის მფლობელად იყო ძურძუკი. მოძმე ლეკების თხოვნა შეისმინეს ყველა თარგამოსიანებმა: გარდავლეს კავკასიონი, ხაზარების საზღვრები აიკლეს, ხაზარეთის ნაპირზე ააშენეს ციხე-ქალაქები მოსაგერებლად ჩრდილოეთის ველურებისა, და დაბრუნდნენ. მაგრამ ამ ციხე-ქალაქებმა ქვეყანა ვერ იხსნეს განსაცდელისაგან. ხაზარებმა წინამძღოლად დაიდგინეს ჩინებული მეფე, ზღვის-კარით (დარუბანდის გზით) ჩამოემუნენ სამხრეთისკენ, შეცვივდნენ სომხეთსა და მიდიას, დაარბიეს არარატ-მასისის ქალაქები, შემოებრძოლნენ ქართველებსაც, მაგრამ ვერ აიღეს თუხარისი (აჭარაშია), სამშვილდე, მტკვრის-ციხე (ხუნანი) და ვერც დაიპყრეს ქართლი და ეგრისი. ხაზარები მალე მოედვნენ მთელს ჩრდილოეთ კავკასიასაც, დაიჭირეს არაგვისკარი (დარდალანი), გააზშირეს ლაშქრობა, რბევა და ოხრება საქართველოსა და მის არემარესი.

ხაზართა ძლევა-მოსილ მეფეს ჰყვანდა შვილი – უობოსი. ამას მამა მისმა მისცა ტყვენი სომხეთისა და ქართლისა და დასახლა ქართლოსის ძმის კავკასოს წილში – ლომეკის (თერგის) დასავლეთით, კავკასიონის გაყოლება აზოვის ზღვამდე. ამ ნასახლარიდამ წარმოსდგაო, შენიშნავს მემატთანე, ნათესავი ოვსთა და ქვეყანა ოვსეთი.

ძურძუკი, უწარჩინებულესი კავკასოს შვილთა შორის,

– 40 –

ველარ გაუმაგრდა უობოსს, მამის ნაწილიდგან აიყარა, წამოვიდა აღმოსავლეთისკენ, დაესახლა კავკასიონის ნაპრალებში – ძურძუკეთს (= დურძუკეთს) და თავს იდვა ხარკი ხაზართა მეფისა.

ამავე დროს იმავე ხაზართა მეფემ თავის მამის ძმისწული დაასახლა ლეკოსის ნაწილში – კასპიის ზღვითგან ლომეკამდე (თერგამდე) და მისცა მას ტყვენი რანისა და მოვაკნისა.

ხოლო ხოზანიხი, რომელიც უწარჩინებულესი იყო ლეკოსის ნათესავთა შორის, იძულებულ იქმნა ბარიდამ აყრილიყო და შესულიყო მთის ნაპრალებში (შუა დაღისტანს). აქ მან ააშენა ქალაქი – ხოზანიხეთი.

ამ მოთხრობით ჩვენს მემატთანეს კავკასიის ერების ჯგუფში შემოჰყავს ახალი ხალხები – ოვსნი (უობოსნი!), ყივჩაღნი და ხუნძნი (ხოზანიხი = ხუნძახი შუა დაღისტანში).

ხაზართა შემოსევა ჭემმარიტი ამბავია, „სკვითთა შემოსევა“ ცნობილი. სკვითთა (ხაზართა) მეფე მაშინ იყო მადიასი, რომელმაც დაამარცხა რა კიმვრნი, მცხოვრებნი ჩრდილოეთ კავკასიისა, კავკასიის მთებით შემოიჭრა მიდიაში (625 წ. ქრ. წ.) და 18 წლის განმავლობაში გათელა მთელი წინააზია.

თვით სახელი ხაზარი ოსური სიტყვაა და ნიშნავს სახლს. ალბად ეს სახელი ამ ხალხს (ხაზარებს) დაერქვა მის შემდეგ, როდესაც ოსებმა დაიმორჩილეს, მაწანწალაობიდგან ხელი ააღებინეს, ერთ ადგილას დაასახლეს და დახარკეს. აბოს ცხოვრება ხაზარებს მაგოგის შვილებად ჰხადის და ხაზარეთს მაგუგეთს ეძახის.

თვით ოსებს (მეგრ. ოფსი = ოვსი = სვან. სავ.) წინად ერქვათ მასსაგეტი (ოსურად მასსიგთე – კოშკოვანნი) და მერე – ალანი ანუ ჰალანი. თავიანთ თავს იგინი უწოდებენ ირ, ხოლო ქვეყანას – ირონ. ალბად, იგინი არიან არანიდამ (რანიდამ) წასული ახალშენები – არანები = ალანები. მათს ენას ემჩნევა ქართული ენის გავლენა. ამით თუ აიხსნება თქმულება

ბერძენთ მწერლისა, რომ ალანნიც ივერნი (ქართველნი) არიანო. ალანია ერქვა აგრეთვე სამურზაყანოსა, აფხაზეთსა და სვანეთ შორის მდებარე კუთხეს. აქ ახლაც მოსახლეობენ ქართველები – ალანიები.

უობოსის (ოფსის) გამოჩენამდე, ალბად, ქართველებიც ოსებს უწოდებდნენ ალანს. ამგვარ მოსაზრების საფუძველს გვაძლევს თავდაპირვანდელი სახელი დარიალისა – დარღალანთ-კარი: ოსურად (ალანურად) დარღ ნიშნავს გრძელს. მაშასადამე დარღ-ალანთ-კარი ყოფილა ის გრძელი და ვიწრო ხეო-

ბა-გასავალი, რომელიც ითვლებოდა აზიისა და ევროპის შემადგენლობაში ერთ უმთავრეს გზად. ამ გზის ჩრდილოეთის კარი ეპყრათ ალანებს და დასავლეთისა – არაგვის-კარი – ქართველებს.

არის ცნობა, რომ თვით ზღვისკარსაც (კასპიის კარს) ერქვა ვირა-ფარახი (სომხურად: ივერთკარი, ივერიის ზღუდე). კასპიის კარიდამ დაწყობილი მაღალი ციხე-სიმაგრე შემოდის საქართველოში მთელის 360 ვერსის მანძილზე.

II. სპარსეთი და მიდია. ცნობები შესახებ სპარსელები-სა ჩვენს მემატთანეს ამოულია „სპარსთა ცხოვრებიდამ“, რომელშიაც, როგორც შენიშნავს იგივე მემატთანე, ყოფილა „არა ყოველი მართალი, არამედ უმრავლესი ტყუილი“. რა წიგნი იყო ეს „სპარსთა ცხოვრება“, არა სჩანს. მოგვყავს აქ მოკლე ცნობები ქართ. ცხოვრებიდამა და შაჰნამედამ, რომელიც შეადგინა ფირდაუსიმ მე-1000 წლ. ქრ. შ.

შაჰნამე

ქართლ. ცხოვრება.

1. კაუმურსი იყო კაცობრიობის წინაპარი. მან პირველმა დაიდგა თავზე გვირგვინი და სამეფო სარტყელი შემოირტყა. მისი შვილი სიამევი დევებთან ბრძოლაში დაიღუპა. ეს დევები ბოროტს არიდანს გამოუგზავნა.

– 42 –

გუშანგ სიამევის ძემ დაამარცხა დევები, ცეცხლის დასაკვესებელი ხერხი მოიგონა, ცეცხლს აღუგო საცეცხლე. მის მოადგილე თამურაზმა დააწყნარა დევები, ერს ასწავლა ქსოვა, რთვა, მღერა, ხედნა. გამეფდა ჯიმშედი, რომელმაც უბრძანა ერს მადმერთეთო.

2. ერი განუდგა ჯიმშედს და მეფედ გამოაცხადა უცხოელი ზოჰაკი, მეგობარი ბელზებულისა. ჯიმშედის შვილი ფერიდუნი მის შიშით დაიმალა ელზორსის მთებში და იქ იგი გამოკვება ძროხამ – ფურმადე.მ.

(„ნებროთიანით“ ცეცხლი ციდამ ჩამოიტანა ნებროთ-გმირმა. ბერძენთა ლეგენდით ეს საქმე მოიმოქმედა პრომეთეოსმა, რომელიც ამის გამო კავკასიონზე მიმსჭვალა ღმერთმა).

აფრიდონმა დაიპყრა ერანი და სხვა ქვეყნები და ყველგან თვისნი კელადნი დაადგინა. საქართველოში ერისთავად გამოგზავნა არდამი. მან ასწავლა ქართველებს ქვით, კირით შენება. ააშენა „ზღვის კარუ“ და დაარქვა დარუბანდი.

16 წლის ფერიდუნი ჩამოვიდა

აფრიდონმა შეჰკრა ბევრასპი, გვე-

მთიდან, დაამარცხა ზოჰაკი (აშდაკი), შეჰკრა იგი და მიაბა მთის დემავენდის გამოქვაბულში. ზოჰაკმა იმეფა 1000 წელიწადი.

ფერიდუნმა იმეფა 500 წ. თავის სამეფო ჩააბარა სამს შვილს – სელმს, ტურს, ირეჯს.

4. აფრასიაბი (ფრაჰარმა), ტურის ჩამომავალი და თურანის მეფე ამარცხებს მოწინააღმდეგეთ და აღმართავს ალამს ჯემშიდის ტახტზე.

5. გმირი რუსტემ, ძე სალისა და რუდაბესი, ამარცხებს აფრასიაბს და ამეფებს კაიკაბადს (კავაკავადს), ფერიდუნის ჩამომავალს. რუსტემი გმირულად იცავს ერანს კავაუსისა (კაიკავუს), კავასიავარემისა (სიავაკუმ) და კაიხოსროს ჟამსაც.

– 43 –

6. არიმანი ებრძვის გმირს რუსტემს; მის ძეს ზორაბს, რომელიც თურანში დაიბადა, მამის წინააღმდეგ გზავნის. მამა ჰკლავს მას. დიდად სწუხს რუსტემი, რომ ზორაბს თავის შვილად სცნობს.

7. სიავუმს რუსტემი ასწავლის საგმირო საქმეებს. სიავუმის წინააღმდეგია რუდაბე. სიავუმი თურანს განივლტის აფრასიაბისას, მაგრამ ამის ძმა ჰკლავს მას. რუსტემი შედის თურანს და ჰკლავს აფრასიაბს.

8. ტახტზე ჯდება კაიხოსრო, სასუმ ბედნიერის ძე. იმართება დიდი ბრძოლა ერანსა და თურანს შორის. ამათ შევლიან ბევრი სხვა მეფეები: ქაჯნი, ხაზარნი, ალანნი. ერანელნი ვძლევენ თურანელებს და კავკასიანთა წინააღმდეგ მიდიან, მიაწევენ კავკასიონის (ყაფის) ძირამდე და ხაზარეთამდე. ფარემუზი აოხრებს ალანთა და ღუნძით ქვეყნებს. თურანთა მეფე

ლთა უფალი, და მიაბა მთასა კაცთა შეუვალს.

თავის შვილს იარედს აფრიდონმა ჩააბარა ერანი და საქართველო.

ძლიერდება ქეკაპოსი, ლეკეთს გალაშქრება უნდა, მაგრამ ვინმე გრძნეული, ხოზანიხის შთამომავალი, აბრმავებს მას. ქეკაპოსი ხარკს ადებს ქართველობას, მაგრამ როდესაც მიდის თურანელების წინააღმდეგ, ქართველები და ყველა თარგამოსიანი თავისუფლდებიან სპარსთა უღლისაგან. ქეკაპოსი მათ წინააღმდეგ გზავნის ფარშოროტს, მაგრამ ამარცხებენ.

(ყველა ეს უფრო დაწვრილებით, ვიდრე შაჰნამეშია, ზეპირ გადმოცემით იცის ქართველმა ერმა. „ქართ. ცხ.“ კი ამის შესახებ არას ამბობს).

საქართველოში მოდის კაიხოსრო, ძე შიომ ბედნიერისა, თურანს მოკლულისა. იგი ამარცხებს ქართველებს, აოხრებს ბევრ ქალაქებს და დაბრუნებისას ადარბადაგანს აშენებს სალოცავს.

კაიხოსრო ლაშქრით შედის თურანს: ჰსურს მამის სისხლი აიღოს. ქართველები თავისუფლდებიან სპარსთა უღლისაგან.

ამავე დროს გურგანის ზღვის მხრიდან შემოდის საქართველოში ბუნთურქნი, ლტოლვილნი კაიხოსროსაგან, სულ 28 სახლი. იგინი ქართველებს აღუთქვამენ შემწეობას წინააღმდეგ სპარსთა. ეს თურქნი (თუ-

უთმოზს სპარსებს ბალხს, ალანას, დევისტანს და მთას ყაფისას.

რანელნი) მაგრდებიან სარკინეთს, ურზნისს, უფლისციხეს.

9. მეფდება ვაშტაშაბ და ამ დროს შემოდის ახალი სჯული ზარატუსტრისა. აფრასიაბ თურანელის შვილის შვილი აჯასბ ამ სჯულის წინააღმდეგია და შედის ერანში. შპენდიდად ვაშტაშაბისძე ამარცხებს მას.

შემოდის საქართველოში სპანდიათ – რვალი, ძე ვაშტაშაბისა. ადარბადაგნიდგან ბრუნდება, აცნობებენრა თურქნი სპარსეთს შეესივნენო და პაპა მოგიკლესო.

სია ამ ლეგენდალურ მეფეებისა.

შაჰნამე-თი	„როსტომიანთ“	ქართლ. ცხოვრ.
კადმორს სიამეკ ჰუმანგ თაჰმურაზ		
ჯიმშედ ფრიდუნა	ჯიმშედ ფრიდონ	აფრიდონ
სელმ, ტურ, ირეჯ	ერაჯ	იარედ *)
მინოჯერ კადკუვად კადკავუს სიავაკუმ ფრავარშა სიავუმ ქაიხოსრო ლოჰრასპ გუმტაშაბ (ვაშტაშაბ)	მანუჩარ კადკუვად ქეკაოზ	ქეკაპოს
შპანდიდატ ჯავშნიანი რუსტემ (გმირი) აფრასიაბ (თურანელი)	სპანდიატ-რვალი როსტომ ბაამან	ფარშოროტ შიომ ბედნიერი ქაიხოსრო ვაშტაშაბ სპანდიატ-რვალი ბაამან არდაშირ.

უკვე აღვნიშნეთ ზეროდოტეს სიტყვები, რომ მიდიას ძველისძველად არია ერქვაო, ხოლო როდესაც აქ მოვიდნენ კოლხეთის მეფის აიეთის ასული მედია, ამის ქმარი იაზონი და

შვილი მიდი, მაშინ ამ ქვეყანას დაერქვა მიდია ანუ მედიაო.

---

*) ქართლის ცხოვრებით, აზო, მცხეთის მეფე, იყო ძე იარედოსი (იხ. ქვემო).

– 45 –

ქვემოთაც გვექნება შემთხვევა შევამოწმოთ ზეროდოტეს ნათქვამის სიმართლე, ხოლო აქ კიდევ აღვნიშნავთ ფრ. ლენორმანის სიტყვას. იგი ამბობს: არიელნი (იაფეტის ჩამომავლობა) წინად ცხოვრობდნენ აზიაშიო. ამათგან კელეტნი გავრცელებულიყვნენ მერვ-ჰირკანიაში. შემდეგ მათ შემოუარეს კასპიის ზღვას სამხრეთის მხრით და შეჩერდნენ კავკასიონის ძირიდან, ივერიასა და ალბანიაში. მაგრამ აქ დიდხანს ვერ დარჩნენ. მათ მოაწვნენ **ერანის ახალშენი ქართველები**, გამოსულნი სომხეთის მთების გადაღმდამ, და აგრეთვე ნათესავნი, მოსულნი ჩრდილოეთიდან, და იძულებულჳყვეს გადაელახათ კავკასიის მთები და წასულიყვნენ ევროპაში. არიელთა გადასახლება და ერანელთა დასახლება კასპიის ზღვის მხარეს, ლენორმანის გამოკვლევით, დაიწყო, დაახლოვებით, 3000 წ. ქრ. უწინარეს. ამ ხანს ცხოვრობდაო ზემოხსენებული ჯიმშედი.

ერანელთა შორის ადრევე გამოჩნდა ბრძენი ზერდუშტი (ზოროასტრი), რომელმაც შემოიღო ახალი სჯული. მან ყოველი ღვთაება დაუმორჩილა ორს უმაღლესს ღმერთს: კეთილს – აჰურა-მაზდას და ბოროტს – ანგრომანიუსს. პირველს დაუქვემდებარა ბუნების მაპროვინებელი კეთილი ღმერთები, მეორეს – ბოროტი ღმერთები. უპირატეს საქმედ მან გამოაცხადა სამსახური ბუნების ღმერთებისა და ბრძოლა ბოროტ ძალთა წინააღმდეგ. ერი მზის პატივსაცემლად და მისთვის მსხვერპლის შესაწირავად ძველებურადვე ადიოდა მზით განათებულს მთის მაღალს მწვერვალებზე და სამსხვერპლოზე ასხამდა „ჰომის“ წვეს, „გამამაგრებელს“, „უკვდავების მომცემელს“. წინანდელებრ თაყვანს სცემდა ცეცხლს, მიწას „მომთმენს“ და „მორჩილს“, წყალს, წმინდა მთებიდან მომდინარეს, გამანაყოფიერებელს მინდვრისას, შეიარაღებულს სეროშს, დდის თანამგზავრს, ღამის მოჩვენებათა განმდევნელს. უკეთეს სახსრად ბოროტ ძალთა დასაძლევად გამოაცხადა ზნეობრივი წმინდა ცხოვრება, შემუშავებით განაყოფიერება მიწისა, დახოცვა მავნებელ ცხოველებისა, ზომების მიღება წინააღმდეგ ზამთრის სისასტიკისა, უდაბურ ადგილებისა და ქარიშხალთა; სიმართლე და პატიოსნება დაევალა კაცს, აგრეთვე დაცვა სულისა ცოდვისაგან და ლოცვითა და განწმენდით სინათლის ღმერთისადმი მისწრაფება, დაახლოვება.

– 46 –

სახელდობრ რა დროს ცხოვრობდა ზოროასტრი, არ ოციან. ზოგი

ამბობს 5000 წლით უწინარეს ტროადის აღებისაო, ზოგი 6000 წლ. უწინარეს პლატონისაო, ზოგი 6000 წლ. უწ. დარიოზ I-ისაო, ზოგი მე-VI საუკუნეშიო, კვიროსის ჟამს. ლენორმანი კი ჰფიქრობს XXV-XXI ს. ქრ. უწინარესო.

მთელი „არიელობა“ მიდიისა და აქაური ბინადარი ერი ემორ ჩილებოდა ბაბილონსა და ქალდეას, მერე ასურეთს. ლენორმანის სიტყვით, ჯერ ისევ მე-IX – VIII ს. აქ ცხოვრობდნენ მოსხნი, ტიბარენნი და თურანელნი და ამის შემდეგ კი დამკვიდრდნენ არიელები. მხოლოდ 736 წ. ქრ. წ. მიდიამ მოიპოვა თავისუფლება და დაისვა საკუთარი მეფე, დედოკი. ამ დედოკმა ორონტის საღვთო მთაზე ააშენა დიდი ქალაქი ეკბატანი (აგბატანი) და აღმართა კერპი ანაპიტა არდვისურის წმ. წყაროზე. გამეფდა მისი ძე ფრაორტი და უფრო განავრცო სამეფოს მიჯნები სპარსთა შემომავრებით. სპარსნი შესდგებოდნენ შვიდ თემისაგან და ფრაორტმა ამათ უფროსად დაუდგინა ახემენიდი (ჰაქმანისი). ასურელებმა დაამარცხეს ფრაორტი რაღა ქალაქთან... ტიგლათ-ფალ-ასარის (745 = 727 წ.) წარწერებით, მიდია რომ დაიპყრა ამ მეფემ, აქ ნახა მრავალი თემები, რომელთა უფროსებად მამასახლისები იყვნენ. შემდეგ ფრაორტისა გამეფდა მისი ძე ციაკსარი (633 – 593 წ.). ამის მეფობაში მიდიას შემოესივნენ სკვითები (ზემოხსენებული ხაზარები) მადიასის წინამძღოლობით. სკვითები ცხოვრობდნენ ჩრდილოეთ კავკასიაში, ვოლგასა და დონს შორის. დიდხანს იგინი ტრიალებდნენ კავკასიის დელე-ყურეში და 625 წელს მიესივნენ მიდიას და აიკლეს თითქმის მთელა მცირე აცხია. იგინი ონავრობდნენ აქ 18 წლის განმავლობაში და მერე ზოგი მათგან გასწყდა მიდიელებთან ბრძოლაში და ზოგი სამშობლოშივე დაბრუნდა.

606 წელს ციაკსარმა მეფეების დახმარებით აიღო ნინევი. ციაკსარის სიკვდილის შემდეგ გამეფდა მისი შვილი ასტიაგი, რომელიც უზრუნველად ცხოვრობდა ეკბატანას. იგი ჩამოაგდო ტახტიდან კვიროსმა (558 წ.) და ამან დააარსა სპარსეთის სახელმწიფო კადუზთა, ჰირკანელთა და მათ მეზობლების დახმარებით.

– 47 –

დამსკელი ამბობს: „მაშინ (მიდიის მეფის ასტიაგის ჟამს), კადუსთ მტრული განწყობილება ჰქონდათ სპარსეთის ხელმწიფესთან. მათ მამფალად იყო ონოფერნი. ამან უღალატა თავის ერს, მიემხრო სპარსთა მეფეს. მოციქული აახლა ასტიაგს და სთხოვა, ვინმე სანდო კაცი გამომიგზავნე, მოველაპარაკო, როგორ გადმოვიდე თქვენს მხარესო. და მან გაუგზავნა კვიროსი მის დასახმარებლად. ხოლო კვიროსმა ხელშეკრულობა დასდო ონოფერთან და კადუსნი წაიყვანა წინააღმდეგ ასტიაგისა“.

ასტიაგმა შეჰკრიბა დიდი ჯარი, მაგრამ კვიროსმა შემუსრა

მისი ძალა და თვით ასტიაგი დაატყვევა. ასრე დასრულდა მიდიელთა თავისუფალი ცხოვრება 558 წელს ქრ. წ. და დაარსდა ახალი სამეფო, სპარსეთი.

დანაშთენი ძლევაძოსილოზაც კვიროსს ერგო იძავე კადუს ჰირკანელეზის დახმარეზით. კსენოფონტეს „კიროპედიაც“-ში ვკითხულოზთ:

გამეფეზის შეძდეგ კვიროსმა მოინდომა გაელაშქრა ასურელთა მეფის წინააღმდეგ. მოიწვია ჰირკანიის მეფე და ჰკითხვა:

„ძითხარ, ასურთა მეფე მარტო შენ გთვლის მტრად, თუ სხვაცა ჰყავს მტერი?“.

„უპასუხა: „უამრავი და ვაშკაცი მოდგმა კადუსთა უკიდურესი მტერია მისი, აგრეთვე მეზობლებს საკებს დიდი უბედურება დაატეხეს, რადგან მათი დაპყროზა უნდოდათ“.

„თუ ერგეა – ეუზნებოდა კვიროსი – გწამთ რომ იგინი ჩვენთან ერთად გაილაშქრებენ წინააღმდეგ ასურთა მეფისა?“.

„დიდის სიხარულითო“, მიუგო ჰირკანიის მეფემ.

მოლაპარაკეზის შეძდეგ ლაშქროზაში მონაწილეოზა მიიღეს კადუსთ, საკთ და ჰირკანელთ. კადუსთა ჯარი „პელტასტი“ იყო 20,000 და ცხენოსანი 4000, საკთა ქვეითი ჯარი იმდენი იყო, რამდენიც შეეძლოთ საომრად გამოეყვანათ.

ლაშქარი მიდიოდა ამ რიგად: ხრისანტს მიჰყავდა ჯავშნიანი მეომრეზი, მას მიჰყვებოდნენ: არტავაზი სპარსთა პელტასტეზით და მესრეეზით, ანდამია – მიდიის ქვეითი ჯარით, ეშვა – არმენიის

– 48 –

ლაშქრით, არტუხი, – ჰირკანიის ჯარით, თემვრადა – საკეზით, დათამი – კადუსიეზით.

რომ მართლაც კვიროსსა და სომეხთ მეფეს ქართველეზი დაჰხმარეზიან ასტიაგთან ბრძოლაში, ეს სჩანს ქორენელის სიტყვიდამაც. იგი სწერს: „სომხის მეფემ შემოიკრიზაო ლაშქარი კათბაღუკიდიამ, ივერიდიამ და ალზანიდიამ და ყოვლის თავის ძალღონით მიესიაო მიდიის მეფე აჟდახს“ (ასტიაგს).

თეიმურაზ ბატონიშვილს დიოდორ სიცილიელიდგან გადმოუთარგმნია შეძდეგი საყურადღეზო ცნოზა (გვ. 100 – 101): „მიდთა მეფე იყო არსეი. იგი გადაემტერა პერსითს. ეს 4,000 კაცით განივლტო კ ა დ უ ზ ი ა ნ თ ქვეყანას, რომელსა ეწოდეზის ი ვ ე რ ი ა. პერსითის და ცოლად ჰყვანდა აქაურს მამასახლისს. პერსითმა განამხნო ქართველნი, რათა არ დაემორჩილნენ მიდელთ, რომელთაც მათი დაპყროზაც უნდოდათ. ქართველთ სპასპეტად ამოირჩიეს პერსითი. ამან შეკრიზა საქართველოში 200000 მეომარი და მიდიას საზღვარს წაიყვანა. არსეი არზაკისძე 80,000 მეომრით დაუხვდა. შეიქმნა სასტიკი ბრძოლა. მიდელნი იძლივნენ. ქართველებმა მათ მოუკლეს 50,000 კაცი.

ამ კადუზთა შესახებ „დილარიანი“ გადმოგვცემს: „მოვიდა განსადიდებელი ძლიერებითა და გმირთა გმირი დიდი იგი მეფე კადუზიანთა ფარსმან უთვალავ ფალავანთა დასებითა და მრავალ ხელოვნებათა მცოდნე რაზმებითა, რომელთაგან გაფრთხილება დიდად სახმარ არს. ახლავან ყმანი თვისნი ბრუტოსის მთისა და მის კერძოთა მათთა მოსახლენი გმირნი ვითარ ხუთასი ათასი, რომელთა საბრძოლველად უპყრიათ დიდი დიდთა ძელთა მსგავსნი რკინანი და თუმცა მათსა ბალბასისათა დაუშინონ, მასცა ძირითურთ დაჰფშვნეტენ, და საზრდელად მათდა არს თვით კაცთავე ხორცი საჭმელად. კვალად ახლავან ყმანი თვისნი კოლხეთისა კერძოსანი და საგაბუნოდსანი, რომელთასა ესრეთსა მპარაობასა იტყვიან, რომე რადცა უნდესთ, დღისით მზისით ესრეთ მოიპარენ, რომე ვერა სადავინ სცნასო. სიმრავლე მათი არა შეიგების, ყოველნივე არიან

– 49 –

გმირნი და, თუ ჰსთქვა, კაცთა არად შემრაცხნი და იტყვიანცა – ჩვენდა საჭმელად მოცემულ არიან ყოველნი კაცნიო. უბნობენ, რომე თვით მეფე მათი იყოს უძლიერესი ყოველთა ნამყოფთა და აწმყოთა ხელმწიფეთა და გმირთაგან; ყმა კაცი არს, გულ მყარი და მკლავ მტკიცე და უკეთილესისა სახისა მექონი. მე მონასა ჯელმწიფებისა თქვენისასა მშვიდობისა სიტყვითა მთხოვა ძლიერმან მეფემან ფარსმან გზად, და ბრძანებისამებრ თქვენისა მივეც ნებად. ესერა გამოვლეს ქვეყანა ჩემი და მას გვირაბისა პირსა მოვიდნენ. ესვენ ღმერთებად რასმე სახელდებულთა არმაზ და ზადენს, გაციმ და გაიმს და ცეცხლსაცა თაყვანის ჰსცემენ“ ... სხვა ადგილას ნათქვამია, რომ ფარსმანი ქართლოსის სჯულის მეფეაო.

კვიროსის მემკვიდრეთა შორის გამოჩნდენ მძლავრი მეფეები, რომელნიც დაუპატრონდენ მრავალს სამთავრო-სამეფოებს. ეს სამეფო-სამთავროები დარიოზმა (514 – 510 წ. ქრ. წ.) გაჰყო 19 სატრაპიად (საერისთაოდ) და ხარკად დაადო 14,560 ტალანტი (დაახლოვებით 662, 382, 928 ფრანკი). მარტო საქართველოდგან დარიოზს ხარკად შესდიოდა 500 ტალანტი (ივერია-ალვანიიდან 200 ტ., მესხებისა, ტიბარენებისა (ტაბალებისა), მაკრონებისა (მეგრელებისა) და მოსინეკებისაგან 300 ტ.) ამას გარდა საგართია მის მეზობლებით ხდილობდა 600 ტალ., სომხეთი – 400 ტალან. კოლხნი და მათნი მეზობელნი ყოველ ხუთ წელიწადში ერთხელ, თავის ნებაყოფლობით, სპარსეთში გზავნიდნენ ას-ას ჭაბუკს და ას-ას ახალგაზდა ქალს.

ამ ცოცხალ „ხარკს“ არ შეეძლო კეთილად არ ემოქმედნა სპარსელებზე და დროთა განმავლობაში არ შეეცვალა მა-

თი ბუნებრივზე უმწიფე ელფერი. ქართველების ამგვარ ზედმოქმედებას სხვადასხვა ხალხებზე აღნიშნავენ შემდეგი დროის მწერლებიც.

– 50 –

თ ა ვ ი IV

სამეფოს დაარსება მცხეთას.

1. **მეფე აზო.** საქართველოში მამასახლისობის მოსპობას და მეფობის დაარსებას ჩვენი მემკვიდრე უკავშირებს ბერძნების გამორის ალექსანდრე მაკედონელის (336 – 323 წ. ქრ. წინად) შემოსევას.

ეს ალექსანდრეო, ამბობს მათიანე, გამოვიდა დასავლით, შევიდა სამხრით, წამოვიდა ჩრდილოეთისკენ, გარდმოვლო კავკასი და მოვიდა ქართლად. აქ მან ჰპოვა ქართველნი და შემოხიზნულნი ბუნთურქნი (ყივჩაყნი). ამ შემოხიზნულებს ეჭირათ მტკვრის პირი და ციხე-ქალაქები სარკინეთი, ციხედიდი, კასპი, ურბნისი, წუნდა, თუხარისი, ზანავი და სხ. ამათ შეებრძოლა ალექსანდრე და ექვსი თვის განმავლობაში აიღო ყველა ციხე-ქალაქი გარდა სარკინეთისა, ხოლო ამ სარკინეთს ებრძოლა თერთმეტი თვე. მასში ისხდენ ბუნთურქები და მათი მომხრეები. ესენიც ველარ გაუმაგრდენ, გახვირტეს ციხის ჩრდილოეთის მხრით აყუდებული კლდე, გაიხიზნენ და კავკასიონის წიაღში შეიმაღლნენ. ალექსანდრემ აიღო სარკინეთიც, ქართველების უფროსად დაადგინა თავისი ნათესავი აზონი, ძე იარედოსი, მაკედონელი, მისცა მას 100000 მეომარი ფროტათოსელნი, რომნი, კაცნი ძლიერნი და მხნენი, მტერნი რომისა. ეს ჯარი და აზონი მოიყვანა ქართლს, აქ დაამკვიდრა და აზონს დაავალა მსახურება მზისა, მთვარისა და ხუთის ვარსკვლავისა. ამის შემდეგ ალექსანდრე დაბრუნდა. ხოლო აზონმა ქალაქ მცხეთის ზღუდეები დაანგრია, გაამაგრა ციხეები არმაზი, არმაზის მთის დასასრულ ცხვირზე აგებული ციხე, მცხეთის-თავის ციხე და მცხეთა-მტკვრის ციხე. ესენი გაავსო ლაშქრით, ხოლო ქართლის ციხეების ზღუდეებიც დაანგრია და დაიპყრა მთელი ქართლი ბერდუჯიდან (დებედა-წყლითგან) სპერის ზღვამდე და აგრეთვე დაიჭირა ეგრისი (იმერეთი),

– 51 –

დაიმორჩილა ოსნი, ლეკნი და ხაზარნი და დახარკა ყველა ეს ხალხი.

ასრეა ქართლის-ცხოვრებით. შატბერდის მემკვიდრე კი

გვაუწყებს:

პირველ ოდეს ალექსანდრე მეფემან ნათესავნი იგი ლოთის შვილთანი წარიქცინა და იგინი კედარსა მას ქვეყანასა, იხილნა ნათესავნი სასტიკნი – ბუნთურქნი, მსხდომარენი მდინარესა ზე-და მტკუარსა მიხვევით ოთხ ქალაქად და დაბნები მათი იყო: სარკინე ქალაქი, კასპი, ურზნისი და ოძრახე, და ციხენი მათნი: ცისე-დიდი სარკინისად, უფლისციხე, კასპისა, ურზნისისა და ოძრა-ჯისა. და უკვირდა ალექსანდრეს და ცნა, რომელ იეზოსელთა ნათესავნი იყვნეს, ყოველსა ჯორციელსა ჭამდეს და სამარე მათი არა იყო, მკუდარსა შემჭამდეს... და ვერ ეძლო ბრძოლად მათი მეფესა და წარვიდა. მაშინ მოვიდეს ნათესავნი მეზრძოლნი, ქალდეველთაგან გამოსხმულნი – ჰონნი და ითხოვეს ბუნთურქთა უფლისაგან ქვეყანა ხარკითა და დასხდეს იგინი ზანავს და ეპყრათ. იგი, რომელ ხარკითა აქვნდა, ჰრქვნ მას ხერკი. – და შემდგომად რაოდენისამე ჟამისა მოვიდა ალექსანდრე, მეფე ყოვლისა ქვეყანისად, და დალევნა სამნი ქალაქნი და ციხენი და ჰონთა დასცა მახვილი. ხოლო სარკინესა ქალაქსა ებრძოლა ათერთმეტ თთვე და დადგა სარკინესა დასავლით კერძო და დასხა ვენაჯი და რუდ გამოიღო ქსნით და დასხნა კაცნი მერუვენი დასტაგითა რუდსადთა და ჰრქვან ადგილსა მას ნასტაგისი. და მერმე გამოიღო სარკინე: თვთ დაყარეს და მეოტ იქმნეს. და თანა ჰყვანდა ალექსანდრეს მეფესა აზოდ, ძე არან ქართლისა მეფისა, და მას მიუბოძა მცხეთად საჯდომად, და საზღვარი დაუდგა მას ჰერეთი, ეგრისწყალი, სომხითი და მთად ცროლისა და წარვიდა.

„ხოლო ესე აზოდ წარვიდა არან ქართლად მამისა თვისისა და წარმოიყვანა რვა სახლი და ათნი სახლნი მამა-მძუძეთანი, და დაჯდა ძუელ მცხეთას, და თანა ჰყვანდეს კერპნი ღუთად გაცი და გაიმ. და ესე იყო პირველი მეფე მცხეთას შინა აზოდ, ძე არან ქართველთა მეფისად. და მოკვდა“.

– 52 –

ბერძენთა მწერლები ამბობენ:

ტაციტი: „იაზონი მოვიდა კოლხეთის თავისუფალ ტახტის დასაჭერად“.

იუსტინე: „თითქმის მთელმა აღმოსავლეთმა იაზონს, როგორც თავის დაშარსებელს, დაუდგა ტაძრები და პატივი სცა, როგორც ღმერთს“.

პლინიუსი: „ალვანელნი, ამბობენ, იაზონის ჩამომავალნი არიანო“.

სტრაბონი: „იაზონმა კოლხეთიდან შემოიარა ივერია, ალვანია და ნაწილი არმენიისა და მიდიისა. ამას მოწმობენ მის პატივად აგებული ტაძრები და სხვა ძეგლები“.

ამ მწერლებს, ჩვენის ფიქრით, ვერ გაურჩევიათ ორი პირი – ლეგენდარული იაზონი (მედეას ქმარი) და აზო (= აზონი), რომლის სახელი (იასონი) დღესაც დიდს პატივშია მთელს

საქართველოში.

აზო არ იყო იაზონი. აზოს მამად ქართლის ცხოვრება ასახელებს იარედოსს, ხოლო შატბერდის ქრონიკა მის მამას არ იხსენიებს, გარნა აღნიშნავს ქვეყანას – არან ქართლს, – საცა მეფობდა იგი. კიპერტის რუქაზედ საგართო ნაჩვენებია არიანეში, ჰირკანიის სამხრეთით და აგრეთვე მიდიაში, არეზის ქვემო, კადუზთა და კასპთ მომიჯნავედ. ეს არიანე უნდა იყოს „არან-ქართლი“. თეიმურაზ ბატონიშვილი, რომელიც სარგებლობდა შატბერდისებურ კრებულით, ცხადად ამბობს, რომ აზონი „წავიდაო მამისა თვისისა მიმართ არანესსა“. ჩვენ ვფიქრობდით, რომ აზოს მამა, მართლაც, იყო არანიო, ის არანი, რომლის შესახებ მ. ქორენელი ამბობს: „არანი, კაცი ბრძენი, სახელოვანი ინიშნება დადიანად (მეფის მოადგილედ) მტკვრის ხეობისა, რომელიც არის ქვეყანა დიდი, ჩინებული, დასახლებული. მისგან (არანისაგან) ჩამომავლობენ უტნი (უდნი!), გარდმანნი, წოდენი და გარგარნი. ეს გარგარნი მირდატის ჩამომავლობაა. იგინი ნაბუქუდურასარმა, ივერია რომ და-

– 53 –

არბია, გადაასახლა პონტოს“. ეს არანი ვერ იქნებოდა აზოს მამა. ამიტომ:

ა. აზოს მამა უბრალო დადიანი კი არ იყო, არამედ მეფე.
ბ. აზოს მამა მეფობდა არა მტკვრის ხეობაში, არამედ არან-ქართლს.

გ. აზოს მამას რომ ქართლს (მცხეთას) ემეფნა, მაშინ მემატიანე ვეღარ იტყოდა: „იყო პირველი მეფე მცხეთას შინა აზოდ, ძე არან-ქართველთა მეფისაჲ“.

დ. თუ არან-ქართლი არ ყოფილიყო შორეული არიანა – საგართი (საქართი), არამედ ყოფილიყო აწინდელი ქართლი, არც საჭირო შეიქმნებოდა ამ ქართლ-კახეთ-იმერეთ-კლარჯეთის დაჭერის შემდეგ აზო წასულიყო ქართლსვე, (აწინდელს საქართველოში) იქიდგან გადმოესახლებინა (სად?) ერი და მიეტანა კერპები.

ამიტომაც, ჭკუაზედ ახლოა, რომ აზოს მამა მართლაც იყო იარედოსი და ეს იარედოსი კი იგივე ზემოხსენებული იარედი *) (= ერაჯი = ირეჯი), სპარსეთის ლეგენდარულ მეფის აფრიდონის (ფრიდუნას) შვილი. მცხეთის დაჭერის შემდეგ აზო წავიდოდა არან-ქართლს და იქიდგან წამოიყვანდა დიდძალს, მაგრამ არა ყველა, ქართველობას და იქიდგანვე მოიტანდა მამა-პაპათა კერპებს – გაცს და გაიმს, რომელთაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ (გვ. 49), თაყვანს სცემდნენ კადუსნი.

თვით ალექსანდრე მაკედონელიც არ შემოსულა მტკვრის ხეობაში (იხ. ქვემო).

II. მეფე ფარნავაზი. მცხეთას იყო სამარა, შთამომავალი უფლოსისა. ფარნავაზი სამარას ძმისწული იყო. ალექსანდრე მაკედონელმა რომ დახოცა სამარა და მისი ძმა, ფარნავაზი ჯერ სამის წლის ყრმა იყო.

ფარნავაზი დარჩა უნუგეშოდ, მარტო დედის ამარად. საქართველოში მძვინვარებდა აზონი, ალექსანდრე მაკედონელის

---

*) იარედიმე ერქვა მალაღილის შვილს (დაბად. 5 – 16).

– 54 –

მიერ გახელმწიფებული. იგი სასტიკად ეპყრობოდა ყველა გამოჩენილს კაცს, ხოცავდა, ჟლეტავდა. მის შიშით ფარნავაზის დედა შეივლტო კავკასიის მთებში და იქ დამალა თავისი შვილი.

ფარნავაზი ჯერ ისევ ჭაბუკი იყო, რომ წამოიყვანა დედა და მცხეთას მოვიდა. იგი იყო ახალგაზდა, გონიერი, უშიშარი მხედარი, ხელოვანი მონადირე. საზღო აკლდათ და მონადირეობით აცხოვრებდა თავის მცირე სახლობას.

დედა აფრთხილებდა შვილს: შენი ვინაობა არავის გაუმხილო, აზონმა არ შეიტყოს, ვისი შვილი ხარ, თორემ აგვიკლებსო.

ფარნავაზმა სახელი გაითქვა ნადირობით. აზონმა გაიცნო იგი, როგორც კარგი მონადირე, და შეიყვარა.

ბოლოს ფარნავაზსაც აზონის შიში შეეპარა და გადასწყვიტა გასცლოდა მცხეთას. ამ დროს იგი უკვე 27 წლის ვაშკაცი იყო. დედა და შვილი მცხეთიდან წასვლის თავდარიგში იყვნენ, რომ ფარნავაზი გავიდა სანადიროდ დიდმის მინდორს. აქაურობა და ტფილისის არემარე ტყით იყო დაბურული. იგი შეეფეთა ირემს, სტყორცა მას ისარი. დაჭრილი ნადირი გაიქცა და კლდის ძირს დავარდა. მივიდა ფარნავაზიც, დაათვალიერა იქაურობა, კლდეში შეამჩნია ამოქოლილი კარები, გამოანგრია, შევიდა გამოქვაბულში და ჰპოვა დიდძალი ოქრო და ვერცხლი, აგრეთვე ოქრო-ვერცხლის ჭურჭელი. ჭაბუკს ფრიად გაუხარდა. იფიქრა: ამ განძეულთ ძალას მოვიპოვებ და მამაპაპეულს ტახტს დავიბრუნებო. ჩუმათ გადაზიდა განძეულობა მცხეთას; ჩუმათვე აცნობა ეგრისის მმართველს ქუჯის ეს ამბავი, მოიმხრო იგი და სხვებიც, შეება აზონს, რომელიც ვერ გაუმაგრდა და გაიქცა კლარჯეთს. ფარნავაზმა თავი თვისი გამოაცხადა საქართველოს მეფედ, დიდძალი ძღვენი და მოციქულები გაუგზავნა ასურეთის მეფეს „ანტიოქოზს“ *) აზონისა და მის მომხრე ბერძნების მტერს, და

---

*) სელევკოსს.

ითხოვა შემწეობა და შეწყნარება. ანტიოქოზს ფრიად გაუხარდა, ძღვენი მიიღო, ფარნავაზი თავის შვილად გამოაცხადა, გამოუგზავნა მას სამეფო გვირგვინი და სომხეთის ერისთავებს უბრძანა დახმარებოდნენ და შემწეობა აღმოეჩინათ მისთვის.

აზონს მეშველი ჯარი მოუვიდა საბერძნეთიდან და მეორე წელს გამოილაშქრა ფარნავაზის წინააღმდეგ. ამანაც შეკრიბა ქართველთა ლაშქარი, მოიწვია ოსნიც და მტერს დაუხვდა ჰურს ანუ არტაანს. მოხდა ბრძოლა სასტიკი. იძლივნენ ბერძენნი. მოკლულ იქმნა აზონი. ფარნავაზი ძლევამოსილობით შევიდა საბერძნეთს, ანძიამორით და ეკლესიით უკან დაბრუნდა. მოვიდა კლარჯეთს, დაიპყრა იგიც და დაბრუნდა მცხეთას დიდად გამდიდრებული და გამლიერებული.

ფარნავაზს ჰყვანდა ორი და. რომ მუდამ ერთგული მეგობრები ჰყოლოდა, ერთი და მიათხოვა ოსეთის მეფეს და მეორე ქუჯის. ამას დაუმტკიცა ქვეყანა ეგრისის-წყალსა და რიონს შორისი შავი ზღვითგან კავკასიონამდე, ე. ი. მთელი ეგრისი (სამეგრელო) და სვანეთი, და გამოაცხადა იგი ამ ქვეყნის ერისთავად. ქუჯიმ თავის საერისთაოში ააშენა დიდებული სიმაგრე – ციხე-გოჯი. შემდეგ ამისა ფარნავაზმა გაიმრავლა ლაშქარი, რომელსაც უფროსად დაუნიშნა სპასპეტი და აგრეთვე დაადგინა რვა ერისთავი, სახელდობრ:

ერთ საერისთაოდ გამოაცხადა ქვეყანა ლიხის მთიდგან ზღვამდე და ეგრისის საზღვრამდე, და აქ ააშენა ორი ციხე-სიმაგრე, **შორაპანი** და **დიმნა**.

მეორე ერისთავი დასვა კახეთს და მისცა ქვეყანა არაგვითგან ჭერეთამდე.

მესამე გაგზავნა ხუნანს და მისცა ბერდუჯიდგან ტფილისამდე და გაჩიანამდე.

მეოთხე დანიშნა სამშვილდეს ერისთავად და მისცა სკვირეთის მდინარითგან ტაშირისა და აბოცის მიჯნამდე.

მეხუთე დაადგინა წუნდას და მისცა ჯავახეთი, არტანი და კოლა.

მეექვსეს მისცა ერისთაობა სამცხისა და აჭარასი.

მეშვიდეს მიუბოძა კლარჯეთი არსიანითგან შავ ზღვამდე.

მერვე დაადგინა ერისთავად შიდა-ქართლისა და მისცა მას ქვეყანა არაგვითგან ტასისკარამდე და ფანავრამდე. ამასვე ჩააბარა სპასპეტობა ლაშქრისა და გამგეობა ყველა ერისთავე-

ბისა. დაადგინა აგრეთვე სპასალარნი და ათასის თავნი. განსაზღვრა ხარკი სამეფო და საერისთავო.

შემდეგ ამისა შეუდგა საქართველოს ციხე-ქალაქების მაგრებასა, განახლებასა და განდიდებას. ყველაზე მტკიცედ კი მოზღლდა სატახტო ქალაქი მცხეთა და არმაზი, საცა აღმართა კერპი არმაზი. იგი მარადის მუშაობდა და იღვწოდა. გაზაფხულსა და სთვლის დროს შრომობდა მცხეთას, ზამთარს ატარებდა გაჩიანში, ზაფხულს კი – წუნდას. დროით-დრო მიდიოდა აგრეთვე ეგრისს, ნახულობდა მეგრელთ და კლარჯთ, ზრუნავდა მათ შესახებ. ერს უყვარდა მომჭირნე მეფე, ყველანი ამბობდნენ:

„ვმადლობთ სვესა ჩვენსა, რომე მოგვცა მეფე
ნათესავისაგან მამათა ჩვენთასა, და აღგვეხადა
ხარკი და ჭირი უცხოთა ნათესავთაგან“.

ბრძენმა, ქველმა და მხნე მეფემ შექმნა აგრეთვე მწიგნობრობა ქართული.

ფარნავაზს ცოლად ჰყვანდა ძურძუკელთა ქალი, რომლი-საგან ეყოლა ვაჟი საურმაგ. მოკვდა მეფე 92 წლისა (27-ის წლისა გამეფდა, 65 წ. იმეფა).

ზემო მოყვანილი ცნობები გვამღევენ საბუთს დავასკვნათ, რომ ქართველობა ამერეთისკენ (ქართლ-კახეთისკენ) გამოკრებილა ორ ტალღად: ადრე – არარატ-ვანიდამ, შემდეგ – (აზო-ფარნავაზის დროს) – არან-ქართლიდამ. ქვემო მოყვანილ განხილვა ამ აზრს უფრო განამტკიცებს.

– 57 –

1. არან-ქართლის მხრის ტალღა. უკვე ვსთქვით, სად იყო არან-ქართლი და აზომ საიდგან გადმოსახლა ქართველობა ქართლ-მცხეთას. იმავე არან-ქართლს არ გამოსცილებია ალექსანდრე მაკედონელი, თუმცა ჩვენი მემატრიანეები ამტკიცებენ, რომ იგი სწორეთ ორჯელ იყო ქართლს, აქ დაიჭირაო სარკინეთი, დახოცაო მცხეთის მამასახლისი სამარა და მისი ძმა, ფარნავაზის ძმა, აქედგან გარეკაო ბუნთურქნი.

რომ ალექსანდრე მტკვრის ხეობაში არ ყოფილა, ამას ამტკიცებენ მისი თანამედროვე მწერლები და აგრეთვე შემდეგი ცნობაც მისვე შესახებ.

ა. ალექსანდრე რომ მიდიოდა ინდოეთს, ივერიის მეფემ მეგობრობა გამოუცხადა და საჩუქრად მიართო ვეებერთელა მეთმარი ძაღლები. მამასადამე, თუ სამარა მაშინ მართლაც მე-

ფობდა მცხეთას (ივერიაში), ალექსანდრე რაღად მოჰკლავდა მას, მეგობარს, იგი ხომ მისს მტრების ბუნთურქების გასაჟღერებად მოდიოდა?

ბ. თვით ბუნთურქნიც აწინდელს ქართლში არ ყოფილან. მათ დაეხარკათ სწორეთ არან-ქართლის ქართველობა.

ჩვენი მემატიანეები ამტკიცებენ, ალექსანდრემ სარკინეთი, საცა იდგნენ ბუნთურქნი, აილო მეორე გამოლაშქრებისას, ხოლო მის პირველ გამოლაშქრების შემდეგ საქართველოში მოვიდნენ ჰუნნიო.

ეს ჰუნნი, პერიეგეტის სიტყვით, ცხოვრობდნენ კასპიის ზღვის ნაპირას, მეზობლად კასპთა და კადუზთა. მათი სპარსული სახელი იყო „თურქი“, რომელიც უახლოვდება ქართულს ბუნ-თურქი. იგინი იყვნენ ჰუნნი კედარიტნი (შატბერდის მემატიანე კი ამბობს, რომ ალექსანდრემ კედარს ქვეყანას შერეკა ლოთის შვილთა ნათესავნიო). ეს ბუნ-თურქნი (ჰუნთურქნი!) 457 წ. ქრ. წ. ებრძოდნენ პართელებს. მათ მშვიდობა აღუთქვეს მიდიელებს (საგართიას, კასპიას, კადუზიას და სხ.) და მათგან საჩუქრად მიიღეს 40,000 ოქრო და ისრე

– 58 –

გამდიდრდნენ, რომ იკეთებდნენ ოქროს ტახტებს, მაგიდებს, სკამებს, სელებს.

ალექსანდრე ორჯელ იყო არა აწინდელს ქართლში, არამედ საგართია-კადუზიაში: ერთხელ ინდოეთში წასვლამდე, მეორედ – იქიდგან რომ დაბრუნდა. მას აქ დიდი ომები ჰქონდა და, ალბად, ჰუნ-თურქებსაც შეეხა, დაამარცხა და გარეკა.

გ. ქართლის ცხოვრება ამბობს: „ალექსანდრე შევიდა სამხრით, შემოვიდა ჩრდილოთ, გარდმოვლო კავკასნი და მოვიდა ქართლად“. ეს მართალთა, მხოლოდ უკანასკნელ წინადადებას უნდა დაემატოს სიტყვა არანი („მოვიდა არან ქართლად“). სწორეთ იქაც იყო მთა კავკასი მწვერვალთ ლაბუზი (ჩვენებური იალბუზი!) და კარებით Pylae Caspiae (კასპის კარები), აქაც (აწინდელ სპარსეთის შუაგულში) აგრეთვე იყო მდინარეები Cyrys (მტკვარი) და მისი ტოტი Araxes (არუზი), იყო ქალაქები Artacana (ჩვენში: არდაგანი = არტაანი), Harmozia (ჩვენში: ჰარმაზი = Harmozica = Harmastis), ქვეყნები Carmana (ჩვენში: გარმანი = გარდაბანი), Sagartii (საქართი = საქართველო), Caspii (კასპი), ვარკანი (= ვირკანი = გურგანი = ჯურჯანი) და სხ.

ალექსანდრე მცირე-აზიას რამ გადმოვიდა, შეეხა სპარსეთის დარიოზს, დაამა ნცხა და გააქცია, დაიპყრა ეგვიპტე და გამოევიდა გაქცეულს დარიოზს, ხელახლა დაამარცხა იგი არბელას და

გავჭამელას (331 წ. 1 ოკტ.) და მერე აიღო ბაბილონი. შემდეგ წავიდა აღმოსავლეთისკენ. სუზა უომრად დაემორჩილა. აიღო პერსეპოლისი და გადასწვა. აქედგან გაემართა ეკბატანასკენ. აქ იმალებოდა დარიოზი, მაგრამ გაიქცა რალას. ალექსანდრე გამოევიდა და ზემოხსენებული კასპიის კარები დაიჭირა. დარიოზი გადავიდა თაფურების ქვეყანაში და ტარას დადგა. აქ შებოჭა იგი მისმა ერისთავმა (სატრაპმა) ბესმა და აღმოსავლეთისკენ გააქცია. ზეკატომფილის მინდვრებზე უკვე ეწეოდა მას ალექსანდრე, მაგრამ ბესმა მოჰკლა დარიოზი (330 წ. 3 ივლ.) და გაიქცა ბაქტრიანას. ალექ-

– 59 –

სანდრე მივიდა ვარკანის (გურგანის) ქალაქ ზადრაკარტას, დაიპყრა ჰირკანია (ვარკანი), კადუსი, პართია, არიანა და გამოევიდა გაქცეულ ბესს, რომელიც ოქსიანას იქით გამაგრდა ნავტაკს. მაგარ ციხეებში გამაგრებული მტრები დასცინოდნენ ალექსანდრეს და უყვიროდნენ: ჩვენ ვერ დაგვიმორჩილებ, ჩვენს ციხეებში შემოსასვლელად საჭიროა ფრთები გამოისხაო! მაგრამ ალექსანდრემ ყველა გაჭირება დაჰსძლია და ყველგან გაიმარჯვა. თვით ბესსი შეიპყრა მარაკანდს (სამარყანდს) და ჯვარს აცვა. შემდეგ ჩავლო ინდოეთისკენ, იქაური მეფე პიროსი დაამარცხა და გედროზიითა და ეთიოპიით დაბრუნდა სუზას, მერე მოვიდა ეკბატანს და ისევ საგართია-ჰირკანია-კადუზიას. აქ დაათვალიერა ნისეის ველი, საცა ძველადგანვე ფრიად კარგის ჯიშის ცხენები იზრდებოდნენ. ჰირკანის მთებში დააჭრევინა ხე-ტყე ნავეების ასაშენებლად: მას სურდა ინდოეთიდან ევროპას ეზიდნა სავაჭრო საქონელი კასპიის ზღვასა, მტკვარსა, რიონსა და შავს ზღვაზედ. მაშინ ეგონათ კასპიის ზღვიდამ მეოტიის (აზოვის) ზღვამდე ნავით სავლელი გზა არისო. ნავეების აშენება ალექსანდრემ დაავალა ჰერაკლიდს.

ალ. მაკედონელის ცხოვრებაში მოხსენებული სახელებიც ჩვენს მატანიეს აგულისხმებინებდენ აწინდელს საქართველოს და მის ადგილებს: Kurae schate – ც ხ ე თ ა ს (მცხეთას), ნავტაკი – ნ ა ს ტ ა კ ს, Pylae-Caspiae და Caspii – კ ა ს პ ს, კ ა ს პ ი ს კ ა რ ს, ბაკტრიანა – ბ ა ხ ტ რ ი ო ნ ს, ოქსიანა – ქსანს, ზადრაკარტი – ზადს (ზადენს) ანუ ზადურ-ქართს, ლაბუზი – ალბუზს (იალბუზს) და სხ.

დ. სწორეთ ამავე აღმოსავლეთიდან, გადმოცემით, გადმოსახლდენ ორბელიანნი, გუგუნავანი, აბაშიძენი და ბარათაშვილნი.

ა. თავად-აზნაურთა სიაში, რომელიც ძველ სიგელ-გუჯრების თანახმად შეადგინა მეფე ერეკლე II-ემ, სწერია: თავადნი აბაშიძენი გადმოსახლდნენ ინდოეთის ეთიოპიიდან ანუ აბაშეთიდან, ხოლო ორბელიანნი (ბარათაშვილნი და გუგუნავანი) დიდის სათათრეთიდან, ქვეყნიდან ჩინეთის მხრისა, კიტაიდან. ჯამბაკურ, ბარათა და ბოშ იძულებულ იყვნენ დაეტოვათ თვისი ქვეყანა; იგინი დიდის ძლიერებით აიყარნენ და

– 60 –

მოვიდნენ რანის ქვეყანასა, რომელსაც აწ ქვიან ყარაბადი. ბოში დასახლდა აქვე სიონს, შემდეგ სისიანად *) წოდებულს, და ამისი წილი მოსახლეობა დაიფანტა სპარსეთისა კერძოთა ცარიელთა ადგილებთა შინა, ხოლო ჯამბაკური და ბარათა ევედრნენ მეფე ფარნავაზ ქართლოსიანს, რათა მიეცა ადგილი საქართველოს შინა დასახლებლად. და მან მიუბოძა სომხითსა ადგილსა შინა კერძოდ გორისა და თრიალეთისა მხარესა და ადგილთა შინა მისთა. და ჯამბაკურ და ბარათა 5000-მდე მეკომურით დაესახლნენ მუნ.

ბ. სტეფანე ორბელიანი, რომელსაც, როგორც თვითონვე ამბობს, ორბელიანთ ისტორია ამოუღია ქართულ წყაროებიდამ („ესე ამბავი მცირედ ვცანით ქართველთ მოთხრობათაგან“), ორბელიანების მოსვლას აწერს ფარნავაზის წინა დროს, ხოლო მათს განმტკიცებას საქართველოში თვით ფარნავაზის ჟამს.

აფრიდონმა, რომელიც უფლებდაო სპარსთა, ქართველთა და ავღანთა **) ზედა, საქართველოს გამგეობა ჩააბარაო ადარმას. ამის სიკვდილის შემდეგ აღმოსავლეთის საქმეები აირიაო (ხოსრო პირველსა და მეორის ჟამს). ჭინელთა ქვეყანაშიაც, რომელიც მოსამზღვრეა ხაზართა და ჰუნთა, ასტყდა შფოთი. მოკვდა ჭინელთ მეფე, ჯამბაკურ და მისი შვილები აიშალნენ, ერთმანეთს გადაემტერნენ. ერთი მათგანი, ყველაზე ძლიერი და მარჯვე, თვისის სახლობით და სამეფო გუნდითა და უნჯით წამოვიდა და მცხეთის მამასახლისის ნებართვით დასახლდა ციხე ორბეთში (სამშვილდეს). მეფე ფარნავაზმა მიაგო მას აღმატებითი პატივი და „არავინ იყო მსგავსი მისი ქართლში თვინიერ მეფისა“.

სტეფანე ორბელიანების თავდაპირვანდელ სამშობლოდ სთვლის კასპიის ზღვის იმ მხარეს, რომლიდგანაც საქართველოში მოვიდ-

---

*) ამ ქვეყანას (ყარაბადს) უწინ ერქვა სივინეთი (სომხ. სიუნ).

**) ფრანგულ თარგმანში – ა ღ ვ ა ნ თ ა (ალვანთა).

ნენ ბუნთურქნი (ყიფჩაღნი) და ჰუნნი. ამ ერთა ქვეყანა იყოო გუგართა მხარე, რომელი მიიწევისო სიგრძითა, ვიდრე ემმაონ მთისამდე.

„გუგართა მხარედ“, გუგარეთად, გუჯარეთად გუგარქად იწოდებოდა ჯავახეთი, რომელიც ძველად ფრიად ვრცელი ქვეყანა იყო. თვით „ჭინელთ“ მეფე ჯიმბაკურ (= ჯიმ-ბაკურ) თანამოსახლეა ქართველთ მეფეებისა: ბაკურების, ვარაზ-ბაკურის, ფარნაჯიმის.

ალექსანდრე რომ კვდებოდა, დაეკითხნენ: „შენს ტახტს

ვის უტოვებო“, – „ღირსეულსო“, უპასუხათ. დიდის ხელმწიფის სიკვდილს მოჰყვა მისი სამფლობელოს დაყოფა, დანაწილება. გაჩნდნენ მრავალი დიდი და მცირე მეფეები, მთავრები*). ფარნავაზიც სწორეთ ამ დროს გამეფდა.

ფარნავაზმა სასტიკი ომი გამოუცხადა აზოს, ბერძენთა მომხრეს და მათ-მიერვე გამეფებულს. მაგრამ აზოს 1.000.000 მეომარი ჰყვანდა. მისი დამარცხება ადვილი არ იყო. ამიტომ მის და ბერძნების შესამუსრავად ფარნავაზმა შემწეობა ითხოვა ასურეთის მეფის „ანტიოქოზისაგან“**) და აღუთქვა მას მსახურებაც „ანტიოქოზმა“, როგორც უკვე იყო ნათქვამი, შეიწყნარა თხოვნა, სამეფო გვირგვინი გამოუგზავნა და სომხეთის ერისთავებს უბრძანა მიშველებოდნენ ფარნავაზს. იგი შეება აზო-ბერძნებს ქალაქ არტანს ანუ ურ-არტანს, დაამარცხა ბერძნები, მოკლა აზო და გამეფდა.

ცხადად სჩანს, რომ ფარნავაზის შემწყნარებელი ასურეთის მეფე ბერძნების მოწინააღმდეგე ყოფილა. და, მართლაც, სელევკოსი (და არა ანტიოქოზი) დიდი მტერი იყო ანტიგო-

---

*) მათშორის უპირველესნი იყვნენ პერდიკა, სელევკ ნიკატორი, კასანდრი, ანტიგონი, ევმენი, პტოლომეოსი.

**) ქართ. ცხოვრება სცდება, როდესაც ამბობს, რომ თვით ალ. მაკედონელმა გაუყო თვისი იმპერია ანტიოქოზს, რომოსს, ბიზინტოსს და პლატონს (პტოლომეოსს?). ანტიოქოზ 1-ლი ამ დროს კი არ მეფობდა, არამედ 282-262 წლ. ქრ. წ.

ნისა, რომელსაც ალ. მაკედონელის ტახტზე დაჯდომა უნდოდა და არ იწყნარებდა არც პტოლომეოსს (ეგვიპტის მფლობელს), არც სელევკოსს, არც ლისიმახს და არც სხ. მთავრებს. ამან გამოიწვია დიდი შუღლი და ბრძოლა. ყველანი მომხრესა და მოკავშირეს ეძებდნენ და ემზადებოდნენ თავისი წილ-კერძი მეტოქისთვის უსისხლოდ არ დაეთმოთ.

312 წელს სელევკოსმა დაიპყრა ბაბილონი და ეს წელიწადი დაიდო ეგრედ-წოდებულ „სელევკიდების ერადა“. ამ წლიდგან სელევკოსს გაცხარებული ბრძოლა ჰქონდა ანტიგონთან, რომელიც ფრიად მხნე და ძლიერი კაცი იყო. ბოლოს სელევკოსმა და ლისიმახმა დაამარცხეს და მოკლეს ანტიგონი (301 წ., აგვ.).

სწორეთ ამ წელსვე (301 წ.) ვახუშტი დასდებს ფარნავაზის გამეფების წლად.

ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობისას სამარა, ალბად, იყო უმთავრესი მამასახლისი არან-ქართლისა, მეგობარი დარიოზისა; სამარა და მისი ძმა (ფარნავაზის მამა) მძვინვარედ ეომ-

ნენ ალექსანდრეს და ამისათვის მან იგინი დახოცა და საქართველოში მეფედ დაადგინა სხვა მამასახლისის (ანუ მეფის) შვილი, აზო. ხოლო როდესაც ალექსანდრე გარდაიცვალა (11 ივნ. 323 წ.), აღმოსავლეთი აირია, ფარნავაზმაც, იქნებ, იმავე ბესის (ბოშის!) ძემ ჯამბაკურ-ორბელიანმა შემოკრიბა ბირიან-აბაშ-ბარათიანნი, 100,000-მდე მეომარი, წამოვიდა და დაიჭირა ალგეთისა და ქციის მხარე გორამდე, მიიმხრო ქუჯი ქართლოსიანი, შეეწყნარა ძლიერს სელევკოსსაც და შეება აზოს, დაამარცხა და მოკლა და მით ჯავრი ამოიყარა, რადგან ამ აზომ შემწეობა არ აღმოუჩინა მის მამას მაკედონელთან ბრძოლაში.

II. ვან-არარატის მხრის ტალღა და ქართული ენა.

უკვე მოვიყვანეთ მატთანეს ცნობა შესახებ იმისა, რომ თავდაპირველად ქართველობა ცხოვრობდა ვან-არარატში და იქიდგან წამოვიდა აწინდელ საქართველოში. თვით ვანის წარწერების

– 63 –

ენის შესწავლამაც გვიჩვენა, რომ ურარტუ-ხეთას მოდგმა ფართოდ გავრცელებული ყოფილა წინა-აზიაში (კასპიის ზღვამდის, საცა ცხოვრობდნენ საზარონი, შავ-ზღვამდის, საცა მკვიდრობდნენ კოლხნი).

გამოჩენილი მეცნიერი სეისი სწერს: „ვანის ლურსმურ წარწერების ენასა და ქართულ ენას შორის დიდი მსგავსებაა. მგონია მალე დავრწმუნდებით, რომ ეს ორი ენა მონათესავე ენებია“.

ნიკოლსკი ამბობს: „თუ ამ ტომოდგმას (რომელიც ვანის წარწერებშია მოხსენებული) არ ეკუთვნიან ახლანდელი ქართველები, იგი სრულიად გამქრალ და მოსპობილ ერად უნდა ჩაითვალოს“ *).

ქორენელი ამბობს, როდესაც სომეხთა მამათმთავარი ჰაიკ არარატს მოვიდაო, აქ ნახა ნაშთი ერისა, რომელიც აქედგან წინად გადასახლებულიყო.

ლენორმანი იმავე ლურსმურ წარწერების მიხედვით ამბობს: „სომეხებს არ აბადიათო არავითარი ნაციონალური თქმულება ტიგრან I-მდე, რომელიც კვიროსის თანამედროვე იყო. რაიც შეეხება ამაზე წინადროის, ყველა მოთხრობა სომეხთა მწერლებისა მომდინარეობს მ. ქორენელის წიგნიდგან და ეს წიგნი-კი დამყარებულია მარ-აბას-კატინას ისტორიაზე, რომელიც შეიცავს უფრო მეტს ტყუილს, ვიდრე სიმართლეს. ვან-არარატს ქართველები გამოშორებოდნენ. მე VII – VI საუკ. ქრ. წინად“. სეისის სიტყვით კი მეექვსე საუკუნის ნახევრამდე სომეხებს ჯერ ვერ მიეხწიათ ვანამდე. განსვენებულ პროფეს. პატკანოვმა, ამავე ლურსმურ წარწერათა შესწავლის შემდეგ, გამოაცხადა:

„სომხეთის ისტორია მე-VIII – V II საუკუნის ქრ. უწინარეს ჟამისა ჩვენთვის სრულიად უცნობია **). იგივე მეცნიერი ამავე

---

*) მ. ვ. ნიკოლსკი. Клинооб. Надписи ванскихъ царей (Древности, ტ. 1, გამოც. 1, გვ. 382).

**) ვ. პატკანოვი. Ванскія надписи, გვ. 33.

– 64 –

წარწერების წაკითხვამდე ამტკიცებდა, რომ სომხის ტომოდგმამამაო სამი ათას წელსა თუ კიდევ უწინარეს ჟამს ქრ. წინად იწყო გადმოსახლება არარატის მხარეს და ნელნელა განაძევა აქედგან პირვანდელნი მკვიდრნი უცნობის ტომისა და აგრეთვე სემისნი“ *).

„სომხეთიო, – სწერს სტრაბონი, – ისტორიკოსთა სიტყვით, პირველხანს მცირე ოლქი იყო. იგი გადიდდა არტაქსიასისა და ზარიადრიას ჟამს, რომელნიც ანტიოქოზ დიდი (222 – 187 წ. ქრ. წ.) სპასალარები იყვნენ და ეს ანტიოქოზი რომ დამარცხდა, ესენი გამეფდნენ.

სჩანს, სომხები რომ შემოესივნენ ვანს და ნელნელა დაიპყრეს იგი სპარსთა ყაენების შემწეობით, და განაძევეს ძველნი მკვიდრნი ანუ დაიმორჩილეს იგინი, საქართველოს ბატონობაც ვანსა თუ მის არემარეს მოისპო და მის მერმეთ მთელს ქართლოსიანთა ტომ-მოდგმაზე თვითმპყრობელობა და „თავადობა“ იწყო მხოლოდ მცხეთამ.

ვან-არარატის ახალი მეფეები, რალა თქმა უნდა, ეცდებოდნენ იქ დაშთენილ ქართველების გასომხებას. რომ ეს ასე იქნებოდა, ამის საბუთს გვაძლევს გეოგრაფია და ისტორია.

კლერკი ამბობს, რომ სომხეთის გეოგრაფიულ სახელების უმეტესი ნაწილი შეიძლება აიხსნას მხოლოდ ქართულის ენის შემწეებითაო.

„ქართულის და სომხურის შესწავლამ ჩვენ დაგვარწმუნა, – სწერს გატერიასი, – რომ დადი ნაწილი ქართულ სიტყვებისა და ყველა ძირები ეკუთვნიან განსაკუთრებულს ჯგუფს ენებისას, რომელსაც ვუწოდებთ ქართულ ჯგუფად. თუ მრავალი რიცხვი ამ სიტყვებისა მოიპოვება სომხურშიაც, ეს იმას ამტკიცებს, რომ სომხურს მიუღია ისინი ქართულისაგან, რომელიც ოდესმე დიდის სომხეთის დიდს ნაწილზედ უნდა ყოფი-

---

*) მისივე. Изслѣдованіе о діалектахъ армянскаго языка გვ. 5.

– 65 –

ლიყო გავრცელებული, სანამდე იქ არიელები მოვიდოდნენ. ქართულს ენას დიდი მნიშვნელობა აქვს სომხურის ენის შესასწავლად. ამიტომ სომხურ გრამატიკის გამოქვეყნებამდე მე საჭიროდ ვცან სისრულით გამომერკვია, თუ რა ეკუთვნის ქართულ ენას, რადგან უამისოთ შედგენილი სომხური გრამატიკა მოკლებული იქნებოდა სამეცნიერო საფუძველს და მეთოდს. სომხურს ძლიერ ბევრი სიტყვები შეუთვისებია ქართულისა და კავკასიის სხვა ენებისაგან და ამ ენებს სომხურის სინტაქსზედაც უმოქმედნია“.

სტრაბონი, აღნიშნავს-რა ანტიოქოზ დიდის (222 – 187 წ.) სპასპეტებისაგან სომხეთის სამეფოს დაფუძნების შემდეგ წარმოსდგაო ახალი სომხური ენა, განაგრძობს: „ასე რომ ახლა (ე. ი. სტრაბონის ჟამს) ყველა მკვიდრი იმ ყვეყნისა (არმენიისა) ლაპარაკობს ერთს ენაზე“.

თვით ქორენელი მოწმობს, რომ ა) ხარკს მოსახლეთაგან წარმოსდგა თოღარმას სახლის შთამოებაო და ბ) არამა უბრძანა ამ ქვეყნის მკვიდრთ ესწავლათ სომხური ენა და ამ ენაზე ელაპარაკნათო.

ცნობა, რომ „წარმოსდგა ახალი მოდგმა თოღარმას სახლისაო“ გვანიშნებს ქართლის ცხოვრების გადმოცემას – ქართველები თარგამოსის შთამომავალნი არიანო. ახლად მოსულები, ჩათესლნენ-რა ბინადარ მკვიდრთა შორის, რომელნიც ქართველის ტომისანი იყვნენ და არ მოინდომეს მცხეთის სამეფოს გადასახლება, დროთა განმავლობაში უნდა შერეულიყვნენ მათთან, და შექმნილიყვნენ ერთ ხალხად, ერთ სახლად თარგამისა და ესწავლათ ერთი ენა.

საგულისხმოა, როდესაც ქართ. ცხ. ამბობს: „აქამოდის ქართლოსიანთა ენა სომხური იყო“, ანუ „ქართლსა შინა იზრახებოდა ექვსი ენა: სომხური, ქართული, ხაზარული, ასურული, ებრაული და ბერძნული“. ეს საგულისხმოა მით, რომ ქართლად მაშინ იგულისხმებოდა ვრცელი მიდამო კასპიისა და შავის ზღვის შორის, კავკასიონიდგან შუა მდინარემდის და

აქ მაშინ (VII – VI საუკ.), მართლაც, იზრახებოდა ყველა ხსენებული ენები: მტკვრის ხეობის ქართლს რა უნდოდა ასურულსა და ებრაულ ენებს? ან-და ამ ენებს როგორ შეისწავლიდა „ყოველი ქართველი, მამრი და მდედრი“! ამგვარი ენათა შერევნა უნდა მომხდარიყო არმენიაში, საცა მე-VII – VI საუკ. დათარეშობდნენ სკვითნი და ხაზარნი, საცა უნდა ყოფილიყო ბრძოლა ხსენებულ ენათა შორის იმ დრომდე, ვიდრე არ გაიმარჯვებდა სომხური ენა, ვიდრე მოსული მძლავრი ნაკადული არ შეილევდა ადგილობრივ ნაკადულს და არ შეე-

ლეოდა მას.

ამ მხრივ ძვირფასია თვით სომხურისა, ქართულისა და მრავალ ენების მცოდნე პროფეს. ნ. ი. მარრის აზრი. იგი სწერს: *)

„სომხური ენა, როგორც ვიცით, არიულ ენად ცნობილია მეცნიერებაში, და საფუძვლიანადაც; ჩვენს ლინგვისტიურს გამოკვლევებში ჩვენ უფრო შორს წაველით და იმ დასკვნამდის მივედით, რომ სომხურს ენაში არის შესამჩნევი ნაღველი, მონათესავე ქართულისა, და ამ ნაღვეის, – სულაც არ შემოტანილის და არ სესხებულის ქართველებისაგან, – ანალიზისათვის ქართულ ენას მართლაც აქვს უაღრესი მნიშვნელობა. ეს გენეტიური კავშირი ქართულის ენისა და სომხურის შორის მოასწავებს არა კულტურულ ზეგავლენას ქართველებისა სომხებზე ანუ სომხებისა ქართველებზე, არამედ – მას, რომ, როგორც ქართველები, ისე სომხები არიან ორნი ძმა ერნი, შემდეგში განცალკევებულნი სხვადასხვა ეთნიურ და ლინგვისტიურ და კვალად კულტურულ და პოლიტიკურ ზედმოქმედებით“.

თავისს ახალს შრომაში იგივე ავტორი ამბობს: **)

„სომხურს ენას აქამდის სწავლობდნენ და სწავლობენ

---

*) „ნოვ. ობოზ. № 4894.

**) გრამატიკა ძველ სომხურ ენისა. ეთიმოლოგია. გვ. XXXI.

გულდადებით მხოლოდ მიხედვისამებრ მისის მონათესაობისა ინდურ-ევროპულ ლინგვისტიურ ჯგუფისა. გარნა ინდურ-ევროპულ ანუ არიულ ნაწილაკით არ აღმოივსება ბუნება სომხურ ენისა. სომხურში ინდურ-ევროპულ ნაღველთან ერთად განუწყვეტლად შერთულია ნაჟური, რომელიდაც უცნობ ლინგვისტიურ მოდგმისა.

„სახე ამ უცნობ მოვლისა თანდათან გამომეხატა, როდესაც ვმეცადინეობდი დამედგინა გენეტიური ნათესაობა ქართულის ენისა სემიტურთან. საბუთებმა რახანია მაიძულეს აღმეარა, რომ ქართული მონათესავეა სემიტურ ენებისა, თუმცა იგი ისე დაახლოვებული არ არის მათთან, როგორც სემიტურები ერთმანეთთან. მეორე მხრით, ჩემთვის ცხადი შეიქმნა, რომ სომხური ენა ზოგიერთ არსებით მხრით თვისის ბუნებისა არის მონათესავე ქართულისა“. ვანის ლურსმურ ნაწერების ენის შესახებ იქვე შენიშნავს მარრი (გვ. XXX), რომ ეს არმენიის ენა არიელების გადმოსახლების წინა დროის ენა არისო, არა ინდურ-ევროპულიო, მას დამოკიდებულება აქვსო სომხურ ენასთან და, შეიძლება ფრიად არსებითიც, რადგან

მით ეს სომხური ენა უნათესავდებაო ქართულს. –

სომხის წინაპართა ტალღა საკმაოდ მძლავრი უნდა ყოფილიყო, რომ შეიღია ადგილობრივი ნაკადულები და მით გამძლავრებულმა და განახლებულმა ერმა დააარსა საკუთარი სამეფო და, მეორეს მხრით, სომხური ენა რომ ქართულ ენის კულტურულ ზეგავლენის ქვეშ არ ყოფილიყო ხანგრძლივად და ამ გავლენის ზემოქმედებით არ შემუშავებულ იყო, თვით სომხური ენაც ის მთელი აღარ იქნებოდა, რაც დღეს არის, არამედ დაშთებოდა იმ არიულ ენად, რომელზედაც ლაპარაკობდა ჰაოსის ჩამომავლობა, როდესაც იგი შემოვიდა არარატის ხეობაში. ქართველთა და სომეხთ ძმობა იმის მეტი არ უნდა იყოს, რაც არიელ მოსულ ხალხს და მისს ენას შეეთვისა და შეეღია ადგილობრივ ბინადარ ერისაგან.

თუ დავუჯერეთ ჩუბინაშვილის დაუსაბუთებელს მოწმო-

– 68 –

ბას და მისს მიმდევართ, თითქმის ყოველი ქართული კულტურული სიტყვა ქართველებს უსესხნიათ სომხებისაგან და იქიდგანვე ანუ იმათ გზით (via armeniaca-ს ბილიკით) გადმოუწერგიათ იმავე ლექსებით აღნიშნული კულტურული ნაშთებიც. ამგვარ, ვითომ-და სომხურიდამ ნასესხებ, სიტყვების სიაში მათ მოუქცევიათ არა თუ მარტო მართლდაც სომხური სიტყვები, არამედ, ხშირად, თათრულებიც, მაგალ. ბეგარა, თაფი, ჯაზა, იალი და სხ.

იმავე სიაში შეტანილია „ქალაქი“ (სომხ. ქალაქ). არ ვამბობთ, რომ ქართველებს მეზობელ ხალხებისაგან არ შეეთვისნოთ სხვა და სხვა სიტყვები, მაგრამ ჩვენ არავითარი საბუთი არა გვაქვს ვამტკიცოთ, რომ შუამდინარის და კოლხეთის დიდებულ ქალაქების (ბაბილონის, ურქალდის, აიას, ქუთაისის და სხ.) თანამედროვეთ და ანუ მათ პატრონ-ქართველებს ქალაქის სახელი ესესხნოთ იმ სომხებისაგან, რომელთა სიძველე კვიროსის თანამედროვე ტიგრანს იქით არა სწვდება, იმ სომხებისაგან, რომელნიც დაუპატრონდნენ ქართველთა მემკვიდრეობას არარატის არემარეზე. ვიმეორებთ, თუ სესხება იყო, ამგვარ სიტყვებს ისევ ისესხებდნენ შედარებით ახლად მოწყობილი სომხები ძველადვე განწყობილ ქართველებისაგან, მით უმეტეს რომ, როგორც ამბობს ნ. მარრი, „სომხურ ენაში არის შესამჩნევი ნალევი, მონათესავე ქართულისა“.

იმ ძველს დროს ქართულს ექნებოდა მეზობლობა და ნათესაობა ყველა მაშინდელ ენებთან. მის გამო, რომელს ენასაც უნდა შეადაროს კაცმა ქართული, სანათესაობო ნაწილაკებს ყველგან ჰპოვებს, თუმცა ეს ქართული ენა, როგორც უკვე პროფეს. ა. ა. ცაგარელმა განმარტა, სრულიდ დამოუკიდებელ მოდგმისა და ჯგუფისაა.

III. ფარნავაზის მოღვაწეობა. მეფე ფარნავაზს მემბ-
ტიანე მიაწერს საქართველოს დაყოფას საერისთაოებად, აზნა-
ურთა წოდების განმტკიცებას, ქართულ მწიგნობრობის შექმნას.

ა. წოდებანი და ხელისუფალნი. ფარნავაზმაო, ამბობს ქარ-
თლის ცხოვრება, 100000 მეომარი აზონისა (აზოსი), ამ აზოს

– 69 –

მოკვლის შემდეგ, „განჰყვნა ხევთა და ქვეყანათა შინა, იპყრნა
იგინი კეთილად და უწოდა მათ სახელად აზნაურნი“.

ეს სიტყვა, როგორც ჰვიქრობენ და ზოგნიც ამტკიცებენ,
წარმოდგარა არა „აზონისაგან“ (ვითომ აზონაური!) და არც სომ-
ხურ (?) აზატისა და აზნისაგან, არამედ სიტყვიდამ ზენა: მეგრუ-
ლი ჟინო-სქუა ნიშნავს აზნაურ-შვილს, ხოლო ჟინი – ზენა-ს.
აზნაური (= ზენაური) მიმდებარა სიტყვისა ზენა (= ზე) ჩვეულე-
ბრივის თავსართის ა (= აღ) დამატებით და ე-ს გამოტოვებით და
ნიშნავს გაზეებას (სიტყვიდამ ზე) – აღმატებულებას, უადრესო-
ბას. ქართულ „აზნაურს“ (ჟინოსქუა) და თათრულს (და არა სომ-
ხურს!) „აზატ“ არავითარი მონათესაობა არა აქვთ (თათრ. აზატ =
აზად ნიშნავს გაშვებას, განტევებას, განრინებას). სიტყვა აზნა-
ური ხანდახან გვხვდება თავდაპირვანდელ სახით: „იყო გვარ-ტომო-
ბით არა უაზნო“ (= უზენაო). აზნაურთა (= აზნთა) სისხლი უფრო
მეტად ფასობდა, ვიდრე სისხლი უაზნოთა (უზენაოთა, უგვაროთა).

ფარნავაზმავე დაადგინა შვიდი ერისთავი და იგინი დაუ-
მორჩილა მერვე ერისთავს (ქართლისას) და ამასვე ჩააბარა ლა-
შქრის უფროსობა; საერისთაოებში ადგილ-ადგილ დაადგინა
სპასალარნი და ათასისთავნი და ყველა ესენი დაუმორჩილა
ერისთავებს. ამ ათასისთავებსა და სპასალარებს დაავალა: სა-
მეფო და საერისთაო ხარჯის აკრეფა ერისაგან და წარდგე-
ნა დანიშნულებისამებრ.

ვახუშტი სწერს: ქართველებს „წესი აქვნდათ: კერპთა
მღვდლების პატივი და რიგნი იყვნენ ცალკერძად, ვითარცა
სულიერთა, ხოლო სოფლიერნი იყვნენ: ა) ერისთავნი, ბ) მთა-
ვარნი, გ) აზნაურნი, დ) ვაჭარნი, ე) მსახურნი და ვ) მუშაკნი გლე-
ხნი. წესი ერისთავთა იყო: მეფისა მიერ განწესება ქვეყანათა
მართველად და ამის მიერ მოურნეობა; სამართალი და ლაშ-
ქარნი მის ქვეყანისანი მის ქვეშევე იყვნენ და იგინი მოჰკრეფ-
დნენ ხარკთა სამეფოთა. ხოლო ესე ერისთავნი დაიდგინე-
ბოდნენ: მთავარნი და წარჩინებულნი და ძენი მათნი – შეცვა-
ლებით. ხოლო წესი მთავართა იყო გვარი და შთამომავლობა,

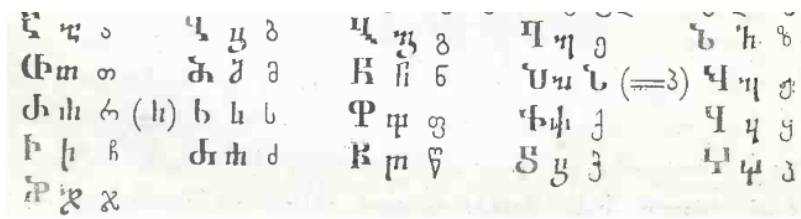
– 70 –

ქართლოსიანობა და პატივი მისი, ხოლო უკეთუ მეფისა წეს-

სა შინა იყო, იგი უმეტეს პატივიცემებოდა. არამედ მთავრისა ჯერ იყო, რათა აქვნდეს შთამომავლობა და გვარი იგი და ამის მიმართ ციხე-ქალაქი სიმაგრე და ხეობანი და თვინიერ ამისა არა ისახელებოდა მთავრად. ხოლო აზნაურსა აქვნდა გვარი და შთამომავლობა და სიმაგრე რაიმე მათათა ანუ ბართა და დაბნები და ძალებდას გამოსვლა მარქაფითა, კარვითა და მათითა განწყობილებითა და თვინიერ ამისა არა იწოდებოდა აზნაურად. ხოლო ვაჭართა პატივი იყო აზნაურისა ქვემორე და ვიეთთამე – სწორო და შემდგომად პატივი მსახურთა მეფისათა, გლეხთა ძეთა, და მერმე ჩინებულთა მათთა წესისა მიერ პატივი მსახურთა მათთა, და შემდგომად ამათთა – მუშაკთა გლეხთა. სისხლნიცა ეგრეთ სდიოდათ: ჩინებისა მათისა მიერ – ზეი-დამ ქვეით ნახევრად ანუ ქვეიდამ ზეით ერთი-ორად

ბ. ქართული ანბანი. მემატიანე სწერს: „ფარნავაზმა შექმნა მწიგნობრობა ქართული“. ამბობენ, ფარნავაზმა კი არა, სომეხ მესროფმა მოიგონაო ქართული ანბანი (მეხუთე საუკ. ქრ. შ.). ეს მართალი არ არის. არათუ ქართული, მესროფს თვით სომხურიც არ მოუგონია: მის წინადაც სომხებს ჰქონდათ ეგრედ-წოდებული დანიელის ანბანი და ეს ანბანი, ალბად, შეავსო მან.

ქართველებს გვაქვს სამნაირი ანბანი – ასომთავრული, ნუსხური და მხედრული. პირველი ორი ანბანი იწოდება ხუცურად, რადგან ამ ანბანებით ხუცები (მღვდლები) სწერდნენ საღვთო წიგნებს, მხედრულ ანბანს კი იმთავითვე ხმარობდნენ მხედრები (ცხენოსანი მეომრები) და, საზოგადოდ, ყველა ერისკაცი. სამთავე ანბანი ერთის ძირისაგან განვითარებულა. შეადარე:

ძველს წიგნებში, ხშირად, ჩვენი ასოები ისე იწერება ანუ იხატება, რომ ეს ნაწერ-ნახატობა გვაფიქრებინებს – ქართული ანბანი ფარნავაზზედაც ადრე იქნებოდა მოგონილიო, იმ დროს, როდესაც ჯერ ისევ მხატვრული წერა იცოდნენ: გამოსახულობა არწივისა, ხარისა, ვარსკვლავისა, თვალისა და სხ. ცალკე სიტყვას შეადგენდა ან-და რომელიმე სიტყვის დასაწყის ხმას (მაგალ. ხარის სახე ხ-ს). ჩვენს ანბანში ეს ცხადად შეინიშნება. შემთხვევით არ მომხდარა, რომ ჩვენში ერთი და

იგივე სახელი ჰქვიათ, მაგალ., ჯარს (ცხოველს) და ჯარს (ასოს), ფარს (იარალს) და ფარს (ასოს): ასო ჯარი ძველს წიგნებში იხატებ-იწერება ხარის თავის მსგავსად და ჩვეულებრივს წერაშიაც ჰგავს მას (Y); ასო ფარი იხატება ფარის მსგავსად (Ф); ასო კანი გავს კანზექს (კან-ბეჩი), ქანი – ქანქაშს (ქარ-ქაშს), თანი (სვ. თე) – თვალს, დონი – კაცის თავს (თავი – მეგრ. დუდი), ტარი ტარის (თითის-ტარის) მსგავსად და სხ.

ჩვენი ანბანი ისრე სრულია და ქართულს ენაზე ზედგამოჭრილი, რომ მას უცხოელი ვერ მოიგონებდა. უსლარი ამბობს: „ქართული ანბანი ყველა ანბანებზედ უუსრულებსია. ყოველ ხმას განსაკუთრებული ნიშანი (ასო) აქვს, ყოველი ნიშანი (ასო) მუდამ ერთ და იმავე ხმას აღნიშნავს. ყოველ ევროპიულ ენას აქვს თავისი საბორძიკო – ორთოგრაფია, ქართველებისთვის, მათის ანბანის სისრულის გამო, ესრეთი სიძნელე არ არსებობს“.

ეს მართალია ჩვენი დროის ანბანის შესახებ, ძველად კი, ხშირად, უ-ს მაგიერ იხმარებოდა ოჯ (ოჯკოჯეთოჯ = უკუეთუ = უკეთუ), აგრეთვე ე-ს მაგიერ ზ (მე = მზ), უ-ს მაგიერ ჯ, უ, ვ (ყუავი = ყრავი = ყვავი), ი-ს მაგიერ დ (კაი = კად, ლუ-თისაითა = ლუთისადთა), ჯ-ს მაგიერ ხ (ჯარი, ჯოჯობი, ჯმა, ჯევი და არა ხარი, ხმა, ხევი), ზ-ს მაგიერ ძ (ზროხა და არა ძროხა).

თავი V

მცხეთისა და ქუთაისის სამეფო.

1. გეოგრაფიული აღწერა. მკვიდრ მოსახლეთა გაერთიანებით თვით სამეფოს მიჯნებიც შემოიფარგლა. კავკასიონი, ენგური (ეგრის წყალი), შავი ზღვა, ჭოროხი, ამ მდინარისა და მტკვრის სათავეებიდან წამოსული მთები პალაკაციომდე, დებედის მარჯვნივ მდებარე მთები მტკვრამდე და მერე მტკვარი ალაზნის შესართავამდე და აქედგან ხაზი კავკასიონამდე – ეს იყო მიჯნები მაშინდელ საქართველოსა. ამ მიჯნებ გარეშე იყო ჭანეთი (პონტო) და კათბადუკია, საცა აგრეთვე მოსახლეობდენ ქართველთა გვარ-ტომნი.

ქვეყანას ორ დიდ ნაწილად – ამერეთად და იმერეთად – ჰყოფდა ლიხ-ღადო-არსიანის მთა, წამოსული სამხრეთისკენ კავკასიონიდან. ამერეთს ჰყოფდნენ დიდ-წვრილ ნაწილებად მთები თრიალეთისა, ცივკომბორის, კვერნაკ-ზედაზნის და მეს-

ხეთისა, ხოლო იმერეთს – ფერსათის, ფასის (სვანეთის), პონტოს, ფარხალის მთები.

მეცნიერთა გამოკვლევით, მთელი ამიერ-კავკასია უწინარეს ჟამს წყლით ყოფილა დაფარული, მთელი საქართველო ერთი მთლიანი ზღვა ყოფილა. სტრაბონი აღნიშნავს კლიტარხის სიტყვას, რომ ხანდახან კასპიისა და შავი ზღვების წყლები ერთდებოდნენო და მათ შორის მდებარე ყელს – მიწას ჰფარავდნენო. თვით ქართველების გადმოცემით, მთელი შიგნითი კახეთი ერთი თვალუწვდენელი ზღვა ყოფილა, ერი მთის კალთებიდამ ბარს ვერ გადასახლებულა იმ დრომდე, ვიდრე ვეშაპის შემწეობით არ გადაუჭრია ამ ზღვის ქვემო მხარე, წყალი არ გადაუშვია მტკვარში და წვიმისა და თოვლის ნაკადულები ალაზნის კალაპოტში არ ჩამდგარანო. სახსოვრად ამ ზღვისა დაშთენილა ტყე-ტბა (სოფელი თელავის ახლოს).

რომ საქართველოში უწინ ყოფილა მრავალი ტბა, ეს მტკიცდება არა თუ იმით, რომ დღესაც აქ ბევრია ტბები (ტო-

– 73 –

ბის-ყური, ტობორავანი, ყელის-ტბა, ფცა და სხ.), არამედ იმითაც, რომ მრავალს სოფელსა და ადგილს შერჩენია ტბის სახელი: ტაბახმელა (= ხმელი ტბა), ტობანიერი, ტბეთი, ტყე-ტბა (ეს იყო კახეთ-ჭერეთის მიჯნა), ჭალა-ტყე და სხ.

საქართველოს უდიდესი მდინარეებია:

მტკვარი (კურა ანუ კირ) გამოსდის სოღანლუღის მთებს, მოდის სამხრეთიდგან ჩრდილოეთისკენ, მერე, ახალციხიდგან ტფილისამდე, მომდინარეობს აღმოსავლეთისკენ და აქედგან კი კასპიის ზღვამდე, რომელშიაც ერთვის, მიდიის სამხრეთ-აღმოსავლეთისკენ. მასში შემდინარეებენ: ლიახვი, ქსანი, არაგვი, ალაზანი, დებედა (= ბერდუჯი), ხრამი, ალგეთი, არეზი (რახსი).

რიონი (ფაზისი) გამოსდის კავკასიონს რაჭა-სვანეთის შორის, მიდის დასავლეთისკენ, მერე სამხრეთისკენ ვარდციხემდე და შემდეგ ისევ დასავლეთისკენ და ერთვის შავს ზღვას. მასში შემდინარეებენ: ყვირილა, ცხენისწყალი (ჰიპპუს), ტეხური, ხანისწყალი. ზოგნი სწერენ, ეს ფაზისი = ფასონი ის ფისონიაო, რომლის შესახებ მოსე წინასწარმეტყველი ამბობსო: „მდინარე გამოვალს ედემით, მომრწყველი სამოთხისა) და მიერ განიყოფის ოთხად თავად: სახელი ერთისა ფისონ. ესე გარე მოვლის ყოველსა ქვეყანასა ევლათისასა. მუნ უკვე არს ოქრო. ხოლო ოქრო ქვეყანისა მის კეთილ, და მუნ არს ანთრაკი და ქვად მწვანე“ .

ხოფი (Chobos) სდის სვანეთის ქედს და ერთვის შავს ზღვას (ხოფი ანუ ხოპი წარმოსდგება ზმნიდამ ხოპვა – წყლის ჩქევევა. ხოპი ეწოდება მენავეთა წყლის საჩქევე ნიჩაფს).

ენგური (ეგური, ინგური) გამოსდის სვანეთის ზემო კავკასიონს და ერთვის შავ ზღვას.

ჭოროხი (ბოას, აკამფსის, ფაზის) გამოსდის ირიჯლუს მთას, ხვარამზეს ხიდამდე მოდის ჩრდილოეთისკენ, მერე დასავლეთ სამხრეთისკენ და ბათომის ახლოს შავს ზღვას ერთვის.

ქვეყანა, საზოგადოდ, მდიდარი იყო ბუნებითვე, მეტად ნაყოფიერი, უხვად აღმომცენებელი ყოველგვარ მარცვლი-

– 74 –

სა და თესლისა; მდიდარი იყო აგრეთვე სხვა და სხვა მადნეულობით. მაგრამ ბუნების სიუხვე და სიმდიდრე ყველგან თანასწორი, ერთნაირი არ იყო. აღმოსავლეთის მხარე იყო უფრო მწირი და მშრალი, ვიდრე დასავლეთისა, ჩრდილოეთისა უფრო ცივი და გაუძლისი, ვიდრე სამხრეთის და დასავლეთის ნაწილები.

ბერძენთა ძველი დროის მწერლები საქართველოს ერისა და მიწაწყლის შესახებ გადმოგვცემენ შემდეგ ცნობებს:

ჭეროდოტე (480 – 426 წ. ქრ. წ.) კოლხეთში იზრდება სელი, რომლისაგან აკეთებენ ტილოს. აქედგან გამოტანილს ბერძნები უწოდებენ სარდონულს. როგორც ამბობენ, კავკასიის მთებზე ხარობს ხე, რომლის ფოთოლს ნაყვენ, წყალში ხსნიან და ამით ღებვენ თავიანთ ნაქსოვებს, და ეს ნაქსოვი არ ხუნდება რეცხვაში და მატყლეულის დაძველებამდე ფერს არ ჰკარგავს.

ჰიპოკრატე (470 – 376 წ. ქ. წ.): ფაზისზე (რიონზე) მცხოვრებ ერთა ქვეყანა ჭაობიანია, ცხელი, ნოტიო, ტყიანი. წელიწადის ყოველ დროს იქ მოდის დიდი წვიმები. ერი ცხოვრობს ჭაობიან ადგილებში. წყალშივე იშენებენ ხისა და წნელის სახლებს. გარე გამოდიან მხოლოდ იმიტომ, რომ წავიდნენ ქალაქში ანუ სავაჭროდ, თავის მიწებს შემოუვლიან ხოლმე მთლიან ტიკისაგან გაკეთებულ ნავით. სასმელად ხმარობენ თბილს, დაგუბებულს, დამპალს წყალს! ფაზისი (რიონი) ყველა მდინარეზე ნელია და მდორე. ამ ადგილას ხილი არ ვარგია, ცუდი, მრავალწელიანობის გამო ყოველთვის უნდილი. წყლისაგან ავარდნილი ნისლი ჰფარავს აქაურობას მარადის. ამ გარემოებას გავლენა აქვს თვით ადამიანზედაც, რომელიც აქ მაღალია, მაგრამ მსუქანი, მოყვითლო-მომწვანო ფერისა. წელიწადის დრონი აქ დიდად არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. უმეტესად აქ უბერავს სამხრეთის ქარი, გარდა ადგილობრივის „კენხრონისა“ (ზენა-ქარი!), რომელიც მეტად ლიერია, ცხელი და გაუძლისი.

– 75 –

კენოფონტე (431 – 354): კოლხების ქვეყანაში (ტრა-ბიზონის მხარეს) იყო მრავალი ფუტკარი. ვინც შეჭამა აქაურ-რი თაფლი, ყველა ავად გახდა, ალებინა და ასაქმა. ცოტას მჭამელი მთვრალს დაემსგავსა, ბევრის მჭამელი ცოფიანს ანუ სასიკვდილოდ გადადებულს (ამისთანა შხამიანი თაფლი დღესაც იცის იმერეთში). კოლხებმა ბერძნებს ხარები აჩუქეს. მათ მე-ზობლებისაგან წაასხეს მრავალი ცხვარი. მოსინეების სარ-დაფები სავსე იყო ხორბლით. იგინი იკვებებოდნენ აგრეთვე მოხარშულ წაბლით. ერი იყო მეტად ნაზი და თეთრი – მათ ემორჩილებოდნენ ხალიბნი (ქალდნი), რომელთა საქმე მადნებ-ში მუშაობა იყო. მოსინეკნი ცხოვრობდნენ ხის კომკებში – მოსინებში.

აღებ-მიცემა. ერის საცმელი და სხ. საზოგადოდ, ვა-ჭრობა, აღებ-მიცემა არსებობს ძველადგანვე, იმ ხნიდგან, რა ხანსაც ამოაშუქა ცივილიზაციის პირველმა ცისკარმა. პირველ-ნი ვაჭარნი იყვნენ ფინიკიელები. მათ სამი სავაჭრო გზა ჰქონ-დათ: კავკასიისკენ, ეგვიპტისკენ და ხმელთა-შუა ზღვით ევრო-პისკენ. ამ გზებზედ მოუდიოდათ აუარებელი საქონელი, რომლის გადმოსაზიდავად გამართული ჰქონდათ ძლიერი ნა-ვოსნობა. თვისის ვაჭრობის გასაძლიერებლად დამართული ჰქონდათ ახალ-შენები: კვიპროსს, კრეტას, კავკასიაში და სხ. საბერძნეთის ვაჭრობა მთლად ფინიკიელების ხელში იყო. ბერძენნი მაშინ ფრიად სუსტნი იყვნენ და საკუთა-რი წარმოება არა ჰქონდათ. ფინიკიელთ მოიგონეს მინა, სა-ლებავი წამლები, დაიწყეს ჭედვა ბრინჯაოსი, რკინისა, შემუ-შავება ოქრო-ვერცხლისა და სხ. ყოველივე ეს შეჰქონდათ უცხო ქვეყნებში და სცვლიდნენ ადგილობრივ ნაწარმოებზე. სხვათა შორის, საქართველოდგან გაჰქონდათ: ოქრო, რომე-ლიც თავიანთ მადნებიდგან გამოჰქონდათ კოლხელთ, კალა (ბრინჯაოს გასაკეთებლად), რომელიც გამოჰქონდათ ივერთა და ალბანელთ თავიანთ მთებიდამ, ტყვია-ვერცხლი, რომელიც იმავე ქვეყანაში მოიპოვებოდა, შემუშავებული რკინეულობა

და მადნეულობანი, რომელიც ხალიბების მთებში იპოვებოდა და რომელმაც ამ ხალიბებს სახელი გაუთქვა. ეს მადნეულობა იყო: ბრინჯაო უადრესის ღირსებისა, რკინა ზოდებად და ნაჭრებად დაჭედილი და მეტადრე კი ფოლადი, რომლის შემუშავება მა-შინ არც ერთ სხვა ხალხმა არ იცოდა და აქ კი, საცა მეტა-ლურგია რკინისა პირველად მოიგონეს, ფოლადის შემუშავე-ბა იცოდნენ უხსოვარ დროითგანვე *). ჯერ ისევ მოსე წინასწარ-მეტყველი აღნიშნავს, რომ თობელი (ივერი) იყო „კვერი“

ხუროდ, მჭედელი რვალისა და რკინისა“ (დაბად დ. კბ).

ბერძენ-რომაელთა მწერლების სიტყვით, ჩვენი ქვეყანა ძველადგანვე განთქმული ყოფილა თავის სიმდიდრით. აქაური ერი მიწის მუშაკი იყო. აქაურ ნიადაგის სიმდიდრეს აღტაცებაში მოჰყავს იგივე მწერლები. აქ უთესნიათ პური, ჩალოუკი (ბრინჯი). ღვინო საუკეთესო სცოდნიათ. თაფლი კამბიზენისა (ქიზიცი) მშვენიერიაო, ხოლო კოლხეთისა – მწარე. ამას გარდა უთესნიათ სელი, ლერწამი, კანაფი და უკეთებით ტილო. ჰყოლიათ ცხვარი, ცხენი, ძროხა, სცოდნიათ მატყლეულის შემუშავება და შეღებვა. უხუნო საღებავის გაკეთება, მიწის შემუშავება გუთნითა და სახნისით. აპოლ. როდოსელი (250 – 200 წ. ქრ. წ.), აღწერს რა ძველს კოლხეთს, ამბობს, აიეთს ჰყვანდაო ხელოვანი კაცი, რომელმაც მეფეს გაუკეთა ხარები სპილენძის ფეხებიანი და რქიანი და გუთანი ფოლადის მთლიან ნაჭრისაო. თვით ბერძენთ ლეგენდა ოქროს საწმისის შესახებ იმას მოასწავებსო, ამბობს სტრაბონი, რომ ამ ქვეყანაში ოქრო მოიპოვებოდაო. ამბობენო, განაგრძობს პლინიუსი, რომ კოლხთა მეფე სავთაკმა (მე-XIV საუკ.) სვანთა ქვეყანაში ბევრი ოქროვერცხლი ჰპოვაო. სვანთა ხელობა არის ოქროს მადნების შემუშავებაო.

ქართველ ტომ-მოდგმათა საცმელი და იარაღი, ბერძენთა მწერლების გადმოცემით, იყო:

---

*) ლენორმანი. ისტორია ფინიკიისა, გვ. 467.

– 77 –

მოსხთა (მესხთა): ზუჟ-ჩაფხუტი, ჩაჩქანი, ფარი და მოკლე ტარიანი, მაგრამ გრძელ-რკინიანი, ლახვრები.

მაკრონებს: იგივე იარაღი. (მაკრონებს წინად ერქვათ sannī, tzanni და ესენი კი არიან იგივე ჭანნი, მეგრელი = მაგრალნი. (სვან. ზან – სამეგრელო, მჰ-ზან – მეგრელი).

კოლხთ: ჩაფხუტი, ჩაჩქანი, ხარის ტყავის ფარები, მოკლე ლახვრები და საომარი დანები. ურარტელები (ალაროდები) და ისპირელნი საომრად გამოდიოდნენ ამავე იარაღებით.

კათბადოკიელთ: კაბა, შარვალი მატყლეულისა, ჩაჩქანი და წაღები.

ხალიბთ (ქალდთ): ჯავშან-ჯუბანი, ლახვრები (ბერძნულის 15 ალაბის სიგრძისა).

ივერ-ალბანელთ: ჯავშან-ჯუბანი, ლახვრები, ისრები, ფარები, ჩაფხუტი.

კასპთ: მოკლე ჯუბანი (მათებურად „სისურა“), შურდული და მოკლე ხმალი.

საზოგადოდ ქართველთ სცოდნიათ თვისის ნაწარმოების გატანა. ნავოსნობა უცხო საქმე არ ყოფილა მათთვის.

დემოსთენი (450 – 413) ამბობს, აქამდე ყველა ნავთ-სა-ყუდელთა შორის უმეტესი ხორბალი ჩვენთვის მოდის პონტოს ნავთ-საყუდლიდამ, ამიტომ რომ ადგილობრივ მეფეს ბაჟისაგან გაუთავისუფლებია ყველანი, რომელნიც კი ათინისთვის ვაჭრობენო. პირველად ათინაში მომავალი გემები იტვირთება ხორბლითა და შემდეგ სხვანო.

სავაჭრო გზები: ევმელ ერატოსთენი (276 ქრ. წ.) იხსენიებს სავაჭრო გზას, ფაზ-მტკვრის ხეობაზე მიმავალს კასპიის ზღვამდე და იქიდგან ინდოეთამდე. ჰეროდოტეს სიტყვით, უწინდელ დროითგანვე შავსა და კასპიის ზღვაზედ არსებობდა ნავოსნობა სავაჭროდ. სტრაბონი ამბობს: 7 – 8 ვერსის მანძილზე ფაზის შესართავიდგან სავაჭრო ნავები თავისუფლად დადიოდნენ, შემდეგ (მეტადრე შორაპნიდამ) საქონელი ხმელით გა-

– 78 –

დაჰქონდათ სურამამდე და იქიდგან მტკვრით კასპიის ზღვამდე. ამ მდინარეების გაყოლება მრავალი ქალაქებია და სადგურები, აგრეთვე 120 ხიდი, სადგურებზედ გაკეთებულია ხის დაფები ზედ-წარწერით გზის მიმართულების საჩვენებლად. ამ სავაჭრო გზის გაძლიერებას დიდ ყურადღებას აქცევდნენ ალექსანდრე მაკედონელი, სელევკოს ასურასტანელი, მისი ძე ანტიოქოზი და სხ.

ამ გზის გარდა საქართველოში იყო კიდევ შემდეგი გზები: არაგვის ხეობაზედ „არაგვის-კარი“ და მერმე დარიალისა. ეს კარი დახშული იყო. ალბანიის გზა ანუ თოდისა. სამხრეთიდგან გზა მოდიოდა მტკვრის ხეობაზე. ამ გზებზე მანძილით მანძილ დამართული იყო მაგარი ციხე-ქალაქები. კასპიის ნაპირებზე სხვა გზა მიიმართებოდა ჩრდილოეთისკენ. იგი დახშული იყო რკინის ძელებით.

საქართველოში იყო მრავალი ქალაქი, სახელდობრ:

ქართლი. ეს იყო ის პირველი სიმაგრე, რომელიც ააშენა ქართლოსმა. შემდეგ მას ეწოდა არმაზი (Harmozika).

ორბისი. ესეც ააშენა იმავე ქართლოსმა. იგი მდებარებს ხრამზე და იწოდება სდამშვილდედ.

მტკვრის-ციხე (ხუნანი) მის მიერვე აშენებული იქ, საცა დებედა ერთვის მტკვარს.

დედაციხე თეძამზე და ბოსტან-ქალაქი (რუსთავი). ესენი ააშენა ქართლოსის ცოლმა.

გაჩიანი (სანადირო-ქალაქი) ქციაზე, მაშავერის ახლოს. ააშენა გაჩიოს ქართლოსის ძემ.

ჩელეტი (ბერ), რომელსაც დღეს ჰქვიაან შილდა.

მცხეთა (ცხეთა) ააშენა მცხეთოსმა. პტოლომეოსით იგია მესტლეტა. ძველად მეტად ვრცელი ქალაქი იყო. მის ერთს უბანს ერქვა კოდმანი. მეორე საუკ. ქრ. შ. ამ ქალაქში იმდენი მცხოვრები იყო, რომ, ზღუდეებისა და კარების მცველებ გარდა, გარე გამავალი ქვეითი მეომარი იყო 30,000.

უფლისციხე გამოკვეთილია კლდეში. აქ მრავალი ოთა-

– 79 –

ხებია, პალატები, დარბაზები, გამოქანდაკებულნი და კამაროვანნი. იგი ააშენა უფლოსმა.

ამავე დროისაა ქალაქები ოძრხე, თუხარისი, წუნდა, არტანისი (ქაჯთაქალაქი, ჰური), ურბნისი, კასპი.

კოლხეთის მეფეს ადეთს ჰქონდა ქალაქები: ადა, ქუთაისი, სიბარისი და ფაზი (ფოთი). იქვე იყო ეგრისი (ბედია).

შორაპანი (სარაპანი) და დიშნა ააშენა ფარნავაზმა.

ციხე-გოჯი (ნაქალაქევი) იყო ფარნავაზის ერისთავის ქუჯის ქალაქი.

II. სჯული და რწმენანი..

კეთილისა და ბოროტის დასაწყისი. სიგელ-გუჯრებში ხშირად იხსენიება ბოროტი სული სამალი. სამალი, გადმოცემით, ღმერთს უძმია. იგი ღმერთს მოხმარებია ქვეყნის შექმნაში: უსწავლებია, როგორ გამოეყო წყალი ხმელეთისაგან. ღმერთს მისთვის დაუთმია საუკუნო სოფელი და თავისთვის დაუტოვებია სოფელი საწუთო. სამალის მეოხებით გაჩენილა ყოველი უსწორმასწორობა, მძულვარება. სამალი ფრიად სტანჯავდა კაცს. ამან ღმერთს სთხოვა შველა. როგორც შეგეძლებოდეს, ისე გაუმკლავდიო, შემოუთვალა ღმერთმა. კაცმა გაახურა მაცაში, მწვალებელი სამალი რომ კვლავ მოვიდა, მაცაშით სწვდა ცხვირში და მაგრა მოუჭირა. საწყალმა იწყო ფართხალი, ზნეჟა, საითკენაც იჭიმებ-იწურებოდა, იქითკენ ჩნდებოდა ღელე-ღულეები, ხრამები, ოღრო-ჩოღროები; შისი კუდი, სხვათა შორის, კავკასიასაც მოხვდა და აქაც აღიმართა, ანაპიდგან ბაქომდე, დაკლანკილი კავკასიონი, ღელეებიან და ხევებით. ამის შემდეგ სამალი უფრო გადაემტერა კაცს, მისი დაუძინებელი მტერი გახდა. ამნაირად დაიბადა დასაბამი ლეთილისა და ბოროტისა. თავგმა მოიტანა პურის თავთავი. კატამ წართო, და რომ თვით თავგსაც გაგლეჯას უპირებდა, სწვდა მას ძალლი და წაახჩო. ღმერთს (მმას) გაუჩენია ბადის ცა. სამალის (მის დის) გაჩენილ თავგს იგი შეუჭამია. ღმერთს გაუჩენია ვენახი. სამალის გაჩენილ თხას იგი შეუჭამია. ღმერთს გაუჩენია მგელი და ამას თხა შეუჭამია. მგლის შემკმელი, რაღა თქუა უნდა, იქნებოდა ისარი,

– 80 –

ისრისა – ჟანგი, ჟანგისა – მიწა, მიწისა – თავგი, თავგისა – კატა, კატისა – მგელი, მგლისა – დათვი და სხ.

მადლი, როგორც დამცველი ადამიანის უმთავრეს საზრდოსი – თავთავისა, კატა, როგორც მტერი მიწის ამოხრებელ თავგისა, ვენახი, როგორც კაცის ხელით დამუშავებული ნაშენობა, კეთილობად ყოფილა მიჩნეული.

ვეშაპი. ზღვა-ოკეანები, დედამიწა და დანდობილი ცა ვარსკვლავებითურთ უკავიაო უქამროდ და ეს ვეშაპი რომ შეინძრევა, ირყევად მთელი დედამიწაც. წმ. ნინო ამბობს „ოდეს შეიძრის ვეშაპი დიდი, რომელ არს ზღვასა შინა, შეიძრის ყოველი ქვეყანად ვიდრემდის დაირღვან მთანი მყარნი და კლდენი“.

ცა – ღვთის სატახტოა. თავდაპირველად ცა იმდენად დამორებული იყო დედამიწისაგან, რომ კაცი ცას ხელით სწვდებოდა. ცაზე სუფევდა ღმერთი და პატრონობდა ქვეყანას, საცა იყო მხოლოდ ნეტარება, სიხარული. მაშინ იყო მხოლოდ ერთი ენა, რომელიც ესმოდა ყველა ქმნილებას – კაცს, ცხოველს, მცენარეს, ქვას, ქვეწარმავალს. ყველა პირმეტყველი იყო, პირუტყვი არავინ და არა-რა ჩანდა. ხანდახან ცა იღებოდა და ვინც ამ „ცის კარის“ გაღებას დაინახავდა და რასმე ინატრებდა, გულის წადილი უკლებლივ უსრულდებოდა. მხოლოდ შემდეგში ცა იმ სიმაღლემდე აიწია, რა სიმაღლიდგანაც დაჰსარქლებია დედამიწას. ამის მიზეზად შეიქმნა მთვარის დედა. ამან თავისს შვილს ლავაშით მოჰხოცა უწმინდურობა და მით შეურაცხყო ღვთის მადლი – პური. ღმერთმა აღარ ინდომა უმადურ ერთან ახლოს ყოფნა, ცა ასწია და მაღლა აიმართა.

მზე და მთვარე. მზესა და მთვარეს მამა ერთი ჰყვანდათ, დედები – სხვადასხვა. ორთავენი მნათობნი იყვნენ. ღმერთმა გამოუცხადათ: თქვენს შვილებში ერთი დღის მნათობი – მზე – უნდა იყოსო, მეორე კი – ღამის მნათობი, მთვარე. მზედ ყოფნა სამჯობინარო იყო. რომელიც მოასწრობდა დილით ადრე ადგომას, ის უნდა ყოფილიყო მზე. ერთის მნათობის შვილმა ჭინჭარი და ეკალი დაიგო და დაწვა: დილით მე ავასწრობ და მზედ გავხდებიო. პირველს ხანს ბევრი იფხიზლა სიმწვავისაგან, მაგრამ ბოლოს, გათე-

ნებისას, ღრმად ჩაეძინა. მეორის შვილი ადრევე ჩაწვა ლოგინში, დაიძინა, დილას ადრიან გამოიღვიძა, იქცა მზედ და წავიდა მსოფლიოს გასანათებლად. მისს მეტოქეს გვიან გამოეღვიძა და მთვარედ იქცა. სიმცონარისათვის დედა გაუჯავრდა და ცხვირ-პირში ცომიანი ხელი ჩასცხო. ამის ბრალთა, რომმ მთვარეზე ლაქებივით მკრთალ წერტილებს ვხედავთო.

მზე გმირი ჭაბუკია. ღამე ზღვაში ჩადის, ზღვითვე მიემგზავრება აღმოსავლეთისკენ და დილას ადის ცაზე, საცა აქვს სპილენძის *) სახლი, ვენახები. შუადღისას სადილობს. მზე თვითონ არ ანათებს, არამედ მისი ტანისამოსი. საღამოს შინ ბრუნდება, დედასთან ერთად იძინებს. საცმელს რომ გაიცდის – ბნელდება, დილას რომ ჩაიცვამს – ნათდება. ზღვაში ჩასვლის დროს მზე ოქროს აბნევს. თუ ამ დროს კაცმა კვერნის ტყავი ზღვაში ჩაუშო, ოქროთი გაიჟღინთება. მრვარეს ერთი მხარე ბრწყინვალე აქვს, მეორე – შავი. მზერ და მთვარე მადლიანნი არიან.

თუ რა სქესისა იყვნენ მზე და მთვარე, აჩანს გადმოცემილად:

ნათელმა მთვარემა ბრძანა:
„ბევრით მე ვჯობივარ მზესა“.
დაჯდა, დასწერა წიგნები,
ზენა ქარი მიათრევსა.
მზეს რო კაცი მიუვიდა,
მზე ძალიან გაჯავრდესა:
„მე და ვარ და ის ძმა არის,
რად ვძულდებით ერთმანეთსა!“

მაშასადამე, მზე ყოფილა და და მთვარე – ძმა. კახთა გადმოცემით, მთვარე იმიტომ არის ძმა, რომ იგი გულმყარია და დადის არათუ მარტო დღისით, როგორც მშიშარა მზე, არამედ ღამითაც. სტრაბონიც მოწმობს: ივერიისა და ალვანიის საზღვარზე აღმართულიყო ღმერთები – მზე, ზევსი და მთვარე. უკანასკნელს აქ უფრო პატივსცემენ“. მიუხედავად ყველა ამისა მზე მაინც სამჯობინა-

---

*) მზის ღმერთი არ მ ა ზ ი გაკეთბული იყო სპილენძისაგან (იხ. ქვემო).

– 82 –

როა, ამიტომ რომ მთვარე უამინდობისას გზებს ვერ გააშრობს, გაყინულს ვერ გააცოცხლებს“. მაგრამ, სხვა გადმოცემით, მზე ძმია, გმირი ჭაბუკი, რომელიც მთვარესავით მალვით კი არ დადის ღამის სიბნელეში, არამედ დღისით, გაბედულად, ვაშკაცურად.

აღნიშნული გადმოცემით ცხადად ვხდევდავთ, რომ ქართველების რწმენაში უპირველესი ადგილი სჭერია დამბადებელს ღმერთს და მერე მნათობებს და ამათ შორის მზესა და მთვარეს.

ქართლის ცხოვრება გვაუწყებს, მთელის საქართველოს მამასახლისი დაჯდა და „მას ჟამს დაივიწყეს დამბადებელი ღმერთი დაიქმნეს მსახურ მზისა, მთოვარისა და ვარსკვლავთა ხუთთა, ხოლო მტკიცე და უფროსი საფიცარი მათი იყო საფლავი ქართლოსისა“, რომელიც დამარხეს ქალაქ ქართლს (არმაზს).

ეს სიტყვები მართლდება კვირის შვიდის დღის ქართულ-მეგრულ-სვანურ სახელებითაც. ვიდრე აღვნიშნავდეთ ამ სახელებს, საქიროა წინადვე მოვიხსენოთ შემდეგი.

ქალდეველთა და ეგვიპტელთა რწმენა საკმაოდ ემსგავსება ქართველებისას. „რა ვარსკვლავზე დაიბადა“, „როგორი ეტლისაა“, „უეტლოა“, „ეტლიანია“, – გვესმის ჩვენ ხშირად.

კაცის დაბადება, ცხოვრება და სიკვდილი, ამბობდნენ ქალდეველნი, იმყოფება ვარსკვლავთ გავლენის ქვეშე, ვარსკვლავნი არიან მაუწყებელნი ღვთის ნებისა, მათს ხელშია ყოველის კაცის, მთელის ერისა და მის მეფის ბედ-იღბალი, ბედისწერა, ეტლი. ქალდნი, ვითარცა ქართველნიც, თაყვანს სცემდნენ ხუთს ვარსკვლავს და აგ-

რეთვე მზესა და მთვარეს. ქალდთა სასულიერო იერარქია შუამავალი იყო ვარსკვლავებით მოჭედულ ცის მსოფლიოსა და კაცთა შორის. ქალდთა ღმერთებად ითვლებოდა ორი უმაღლესი სამება, ხუთი ვარსკვლავი, ღმერთების 12 ბჭე. ეს ბჭეები ითვლებოდნენ მზრუნველებად წელიწადის რომელიმე თვისა და ერთ ერთ თორმეტ ბურჯისა *) (ზოდიაქოსი).

შვიდ მნათობთა გაღმერთებამ დიდი მნიშვნელობა დასდო რიცხვს

*) Фр. Ленорманъ. Исторія Востока, ტი I, გვ. 426.

– 83 –

შვიდს. მაშინ ცნობილი იყო შვიდი მნათობი – მზე, მთვარე, მარსი, მერკური, ვენერა, იუპიტერი, სატურნი, – და შვიდი ლითონი. სწამდათ, მნათობებს დიდი გავლენა აქვთ ქვეყნის საქმეებშიო. ოქრო შეწირული იყო მზისთვის (ქართველთა რწმენით – „მზე რომ ჩადის, ოქროს აბნევს“), ვერცხლი – მთვარისთვის, რკინა – მარსისთვის და სხ. კვირის შვიდი დღეც ამნაირადვე იყო განაწილებული შვიდ მნათობთა შორის: მნათობი, რომელიც ჩნდებოდა დღის 1-ლ ჟამს, იმ დღეს ეს მნათობი ანათლიდა თავისს სახელსაც *).

ჩვენს ქვეყანაშიაც წარმართობას კვირის დღეებს დაერთვეა შვიდთა მნათობთა სახელები. კვირა ბერძნული სიტყვაა, ქართულად უნდა ყოფილიყო ნაგზი, როგორც სვანურშია (ნაგზი, ე. ი. ერთი გზობის გავლილი შვიდი დღე). აი თვით ეს სახელები:

კვირა	მზისა (დღე)	ჟეშხა (მეგ.) – (სვ)	მიშ-ლა-დედ
ორშაბათი	თვარისა –	თუთხშხა –	დომშიშ
სამშაბათი	არიასი (არიანი) –	თახაშხა –	თახაშ
ოთხშაბათი	ერმისა –	ჯუმაშხა –	ჯიმაშ
ხუთშაბათი	აფროდიტისა –	ცაშხა –	ცააშ
პარასკევი	დიოსისა –	ობიშხა –	ვობიშ
შაბათი	კრონოსისა —	საბატონი (საბატინი) –	საფტინ.

მაშასადამე, ქართულები, მზესა და მთვარეს გარდა, არიან:

თახა – ბერძნ. არია – ლათინ. მარსი

ჯუმა (= ჯიმა) – ერმი – მერკური

ცა – აფროდიტე – ვენერა

ობი (= ვობი) – დიოს (ზევს) – იუპიტერი

საბატონი (= საფტინ) – კრონოს – სატურნი

ა. მეგრ.-სვანურში – აშ, იშ, შ ნათესაობითი ბრუნვის დაბოლოებაა (თახაშ=თახასი, ჯუმაშ=ჯუმასი და სხ. მიშ – ლა-დედ= მიჟ-შ=ლადედ – მზის დღე). ბ. მეგრული სახელების დაბოლოება

ხა უნდა იყოს არა დღა – დღე (უდურად ღე – დღე), არამედ ხა (ფესვიდგან ხუალა – შობა, ხუება).

მზე. სვანური გადმოცემით, მზეს ჰქონდა სპილენძის სახლი. იგი იყო ჭაბუკი. ტანთ ეცვა ბრწყინვალე საცმელი. ანათებდა არა თვითონ მზე, არამედ მისი ტანისამოსი. ჩვენი მემატიანე მზის ღმერთს არმაზს ასრე აგვიწერს: „აჰა დგა კაცი ერთი (არმაზი) სპილენძისა. ტანსა ეცვა ჯაჭვი ოქროისა და ჩაფხუტი ოქროისა (ზევით უკვე ვთქვით, ოქრო მზისთვის იყო შეწირული). სამხართა ესხნეს ფრცხილი და ბივრიტი. ხელსა აქვნდა ხმალი ლესული, რომელი ბრწყინვიდა და იქცეოდა ხელსა მისსა“. მემატიანევე განაგრძობს: „ღმერთნი დიდთა ნაყოფთა მომცემელნი და სოფლის მპყრობელნი, მზის მომფენელნი და წვიმისა მომცემელნი, ქვეყანისა ნაყოფთა გამზრდელნი, – ქართლისანი არმაზ და ზადენ, ყოვლისა დაფარულისა გამომძიებელნი, და ძუელნი ღმერთნი მამათა ჩუენთანი გაცი და გა“ (შატბ. კრებ. X საუკ., გვ. 37).

სტრაბონი ამბობს (4, 7): „ალბანელნი თაყვანს სცემენ ღმერთებს – მზეს, ზევს (დიოსს) და მთვარეს, მეტადრე ამ უკანასკნელს: დიოდორე სიცილიელის ჩვენებით ღმერთის მზის ტამარი იყო აგრეთვე კოლხეთს, ზღვის პირზე. ბერძნებისავე მწერლების გადმოცემით თვით ფაზისი (რიონი) იყო შვილი მზისა, კოლხი – ძე ფაზისისა, აფეთისი – ძე მზისა. აფეთისი ბრწყინავდა როგორც ოკეანედამ ამომავალი მზის გული. მისი ეტლის ცხენები ისე სწრაფნი იყვნენ, ვით ქარი, და იგინი მოეცა მისთვის ღმერთს მზეს. სჩანს, მზეს უწინარეს დროითგანვე ქართველები თაყვანს სცემდნენ, როგორც უპირველესს ღმერთს სინათლისას. თუმ-ფშავ-ხევსურთა ლოცვა დღესაც ასრე იწყობა: „დიდება ღმერთსა. დიდება მზესა, დიდება მზის ყველა ანგელოზსა, დიდება გმირ კოპალეს, „ცამდის მაღალს, ზღვამდის მაგარს“. ალბად, თვით მზე მიაჩნდათ კოპალედ (მეგრ. კოპული – შურდული), რადგან სხივებს „ისვრის და ასობს“. ქართულ ენასა და ჩვეულებაში დღესაც ბევრია სიტყვები, მაჩვენებელი მზის დიდებისა, ძლიერებისა, შვენიერებისა და მაცხოვრობისა. ძველს ელისენში თანაბარია ფიცილი: ზისმა, ღმერთიმა

(მზის-მადლმა, ღმერთის-მადლმა). „მზის წვერმა უნდა წაჰკრასო ჭიის თესლს, რომ მურს სიცოცხლე მიეცესო“. „მზე შინაოს“ სიმღერა იგივე მზის დიდებაა. ფიცილი კაცის „მზით“ („შენმა მზემ“, „ჩემი მამის მზემ“ და სხ.) უწინ იგეთივე მტკიცე ფიცი უნდა ყოფილიყო, როგორც ქრისტიანობაში ხატსა და ჯვარზე და-

ფიცვა. მზეს ადარებდნენ უწინ ყველა კარგს, შვენიერს და ასრე წარმოსდგნენ სიტყვები: ენა-მზეობა, მზე-გრძელობა, მზექალი, ქალთამზე, მზევინარი, ხვარამზე, მზექაბუკი.

ეგვიპტეში სწამდათ: ხარი არისო ღვთიური ემბლემა მზისა, რომელიც დროგამოშვებით იბადება ელვის-მიერ დამაკვებულ დეკე-ულისაგანაო. შეიძლება ჩვენშიაც ასრე ყოფილიყო. ხარის „ქედის მადლით“ ფიცილი აქ ყველგან იციან. ამას გარდა მზისა და რძის სახელიც ერთი და იგივეა ჩვენში.

ა) მზე – ინგ. ზედ – მეგ. ბჟა – სვ. მიჟ.

ბ) რძე, სძე – ზედ – – ბჟა – – ლჟე

არმაზი, საცა იყო ქართველთა სამება, ორმუზდ-ად მიაჩნიათ. ქართველი მწერლები მას არმაზს უწოდებენ. მისს ხევს დღეს ჰქვიან ალმასის წყალი. ბერძნების არც ერთი მწერალი „არმაზს“ არ ამსგავსებს ორმუზდს. იგია არმოზიკე (სტრაბ.), ჰარმასტის *) (პლინ.), არმატიკა (პტოლომ.).

მემატიანე ამბობს „ფარნავაზ შექმნა კერპი დიდი სახელსა ზედა თვისსა. ესევე არს არმაზი. და ფარნავაზს სპარსულად არმაზ ერქვა. ამართა კერპი იგი არმაზი თავსა ზედა ქართლისასა, რომელსა მიერთგან ეწოდა არმაზი კერპისა მისთვის“.

სახელს „ფარნავაზ“ ბერძნები სწერენ „ფარნაზაზის“. და-ბოლოებანი ვაზი (= ბაზი) და მაზი (არმაზი) ჩვენ მიგვაჩნია მზე-დ **) ხოლო ფარნავაზი – ფარნა-მზე-დ, ფარნაჯიმი ფარნა-ჯიმ-ად.

*) ალბად, „ჰარმასტის“ არის არმაზ-თა, არმაზ-თისი.

**) კავკასიელთა ენებზე მზის სახელი გადაქცეულა მთვარის სახელად. შეადარე: მ ზ ე (ბჟა, მიჟ, ზედ) – აფხ. ამრა – არჩულად ბარკ – ყუ-

მთვარე. ჩვენი ღმერთი მთვარე უდრის ბერძნულს არტემის ანუ არტემიდას. მისი საკერპო და აგრეთვე მის ძმის აპოლონისა იყო აწყურში (ქ. ცხ., 44). ჩვენში მთვარეს მზის ღმერთად სთვლიდნენ; ძმაა, რადგან მზესავით მშიშარა არ არის, დღე-ღამე დაიარებაო. საბერძნეთში იგი მიაჩნდათ მზე-ღმერთის აპოლონის დად. არტემი, დაი აპოლონისა, ქალწული ღმერთი მთვარისა, დადის მთე-ბსა და ტყეშიო, ნადირობსო, იბანება ცივს წყაროებშიო, მფარველობას უწევს მონადირეებს, ღამე აჩენს ცხოველს ცვარ-ნამს, ემტერება მეზღვაურთ (მის გულის მოსაგებლად სამღთოდ სწირავდნენ ადამიანებს). იგი იყო ღმერთი ნოყიერებისა, მიწას ანაყოფიერებდა, ქალთ შვილებს აძლევდა. მას სახავდნენ ქალის მსგავსად ბევრის ძუძუებით – ნიშნად უხვობისა. მისს საკერპოში იყო ბევრი

შეიარაღებული ქალი. დიოდორე სიცილიელი ამბობს, არტემის ტაძარი ააშენა კოლხეთის მეფის აიეთის ცოლმა ჰეკატემაო.

ალბანიაში (და საქართველოშიაც), როგორც მოწმობს სტრაბონი, არსებობდა სამება – მზე, ზევსი და მთვარე და ეს უკანასკნელი ითვლებოდა უმთავრეს ღმერთად. ქალდნი უშველებლად დიდს ქალს, ხაოსის პატრონს, უწოდებდენ თაოთა = თაუთა და ეს იყო ღმერთი მთვარე, ზღვა. ეგვიპტეში მთვარე ღმერთს ერქვა თოთ = თუთა. შეადარე:

ეგვიპტ.	ქალდური	ქართული	მეგრ.	სვან.
თუთა	თაუთა	თუარე	თუთა	დომდულ
		თთვე	თუთა	დომდ
		თთვისა	თუთა-შ-	დომდიმ
			ხა	

(ორმაბათი)

თახა. სამშაბათს ერქვა თახამ ანუ არეასი. არეა იყო შვილი ზევსისა და ღერასი, ღრუბელთა ქალ-ღმერთისა. იგი ითვლებოდა სიმბოლოდ აბოზოქრებულ ცისა, ქარიშხლისა. შემდეგ შეიქმნა ღმერ-

---

მუხ. ბარდ – ავარულ. ბაყ – ახტურ. რად – წახურ. ვირედ – უდურ, ბელ. მთვარე: აფხაზ. ამზა – არჩულ. ბაც – ყუმუხ. ბარზ – ავარ. მოწ – ახტ. ავრზ – წახურ. ვაზ.

– 87 –

თად ომ-ბრძოლისა, ლაშქრობისა. იგი შეიარაღებული მეომარია, მრისხანე, მღელვარე. – არეას ტაძარი ბერძენთა მწერლების გადმოცემით, იყო კოლხეთში, მეფის აიეთის ქალაქის ახლოს. აპოლონ როდოსელი (250 – 200 ქრ. წ.,) ამბობს: „მეომარ კოლხების ქვეყანაშია მდ. ფაზისი, რომელიც ამარანთას მთებიდამ გამოდის. აღმა რომ გასცუროთ, დაინახავთ ქუთაიდის მეფის აეთის ციხეს და ჩრდილოვანსა და წმინდა ჭალაკს არეისა. აქ საშინელი გველაშაპი არემარეს განიმსტრობს, უდარაჯებს ოქროს საწმისს, რომელიც გართხმულია მუხის წვერზე. ამაზონება ამ არეასაგან დაიბადნენ *), ამიტომ მათი საქმეა მეომრობა. აეთისი მზის შვილია და თავის თავზარ დამცემ ხმითა და დიდის ღონით შეედრება არეას. თვით საწმისის მცველი გველაშაპი აქვე, კავკასიაში, დაბადებულა. არგონაველნი რომ აღმა მისცურავდნენ ფაზისზე, მარცხნივ დაინახეს კავკასიონი და აეთის ქალაქი ქუთაის (Khutaiis-polis), მარჯვნივ კი იყო არეას მინდორი და წმ. ჭალაკები ამ ღმერთისა“. არეი ამაზონების წინაპარია და ასწავლა მათ მეომრობა, იარაღის ხმარება, საომარ რაშებზე ჯდომა და ცხენების გაშენება, მოვლა. პავზანი პერიეგეტს (70 წ. ქრ. შ.) შეუტყვია, საბერძნეთში არეას

ტადარი კოლხეთიდგან გადმოიტანესო. – არეას = არიას სახელი ჩვენ დღესაც გვესმის სახალხო სიმღერაში: „არი-არალო, თარი-არალო“. არეას სწორი თახაც, ალბად, მეომრობის ღმერთი იყო. თახას ტადარი შეიძლება ყოფილიყო თხოთს, საცა წმ. ნინომ აღმართა ცხოველმყოფელ ხისაგან გაკეთებული პირველი ჯვარი.

ჯუმა = სვ. ჯიმა. მის სწორი არის ერმი, ჰერშესი(მერკვირი), მოციქული ცისა, ღრუბელთა (წვიმის) მპარველი, საბალახობის და მწყემსების მფარველი, თავიდგან მოხერხებულად ამცილებელი უბედურობისა, მწე იმათი, ვისაც შეუძლიან მოხერხებულად ილაპარაკოს, მართალი დამალოს, მიეფეროს, გულჩათხრობილი

---

*) ჩვენის ფიქრით, თავდაპირველად ა მ ა ზ ო ნ ი უნდა რქმეოდა მერელს: სვან. ზ ა ნ-სამეგრელო, მ ე ზ ა ნ-მეგრელი (ს ა-ზ ა ნ ო სოფლის სახელია იმერეთში). ქართული ზან უდრის ბერძნულს ზონ (ალაზონი=ალაზანი).

– 88 –

იყოს. იგი იყო აგრეთვე მფარველი ვაჭრობისა, რიტორობისა, მოციქულობისა. – ეს ჯუმა = ჯიმა უნდა იყოს ის მნათობი, რომელიც დილით ყველაზე ადრე იწყებს ციმ-ციმს, ჭიმჭიმს, ჭვირვას (საბათი: „ჭიმჭიმელი – არიას ცა მეხუთე“).

ცა = ცაა. მისი სწორია აფროდიტე. მატიანეს გადმოცემით აფროდიტეს კერპი მოიტანა საბერძნეთით მეფე რევის ცოლმა სეფელიამ მცხეთას. ეს კიდევ იმას არ ნიშნავს, რომ მსგავს ღმერთის თავყვანისცემა ამის წინად არ იცოდნენ ქართველებმა. ამას ცხად ჰყოფს სვანურ-მეგრული სახელი ხუთშაბათისა ცაშხა, ცააშ. თვით საბერძნეთში, აფროდიტეს კულტი გადინერგა ფინიკელების ახალშენებიდამ. აფროდიტე იყო ფინიკიელთა აშერა და ასტარტა. აფროდიტა უდრიდა აშერას, როდესაც იყო ქალ-ღმერთი, მოტრფილე ბაღებისა და ყვავილების, მცხოვრები ჭალებში, ქალღმერთი საამურ გაზაფხულისა, ტკბილად დროს გამტარებელი ტყეში მალას მთაზე ჭაბუკ ადონისთან *) ერთად. ასტარტად იყო მაშინ, როდესაც თავყვანს სცემდნენ ვითარცა „სიმაღლეთა ქალღმერთს“, ქალთა ქალწულობისა, ცოლქმრობისა და ზნეობის დამცველს. საბერძნეთში აფროდიტე შეიქმნა შვენიერების ღმერთად, გულის გამხარებელად და თვალის მასიამოვნებლად.

ობი=ვობი **) ბერძნ. დ ი ო ს ი იგივე ზევსია, და რადგან პარასკევი იწოდება დ ი ო ს ა დ (მეგრულად – ობიშ-ხა, სვანურად – ვობიშ), ამიტომ ობი უნდა იყოს იგივე ზევსი. ბერძნების გადმოცემით, ზევსი არის ღრუბელთა შემკრები, ტახტს მჯდომი ეთერზედ, მრყეველი ელვარე ფართა (წვიმის ღრუბლით), განმაცხოველებელი და განმანაყოფიერებელი მიწისა, დამადგენელი წეს-რიგისა, დამცველი მართლიერებისა, მფარველი სჯულიერებისა, მეტადრე საოჯახო წესისა და სტუმართ მოყვარეობისა. იგი აძლევს კეთილდღეობას მეფეებს, ერს, ქალაქებს და ოჯახებს. მთავრობას ავალებს კეთილად იზრუნოს ქვეშევრდომთათვის. იგი თვით ჭემ-

მარიტებაა, წყარო კეთილისა და კეთილშობილებისა. იგია მამა ქალ-
ღმერთებისა, რომელნიც არიან სიმბოლონი დრო-ჟამთა, წელიწადის ცვლი-
ლებათა და კაცთა ცხოვრების მსვლელობისა. იგია მამა მგოსნობის ღმერ-

---

*) ამ ადონისს ერქვა აგრეთვე „გაის“.

**) შეად. ქართ. ბოჩი, სვ. ფუს (= ფუსტ) – უფალი, აფხაზ. აფი.

– 89 –

თებისა; მისი ცოლია ღერა, მრისხანე ქალ-ღმერთი ღრუბელთა, რომლის
მოსამსახურეებია ცის-სარტყელა და ღრუბელნი. ამასთანავე იგია დამად-
გენელი ქორწინების საღვთო კავშირისა და ამის გამო მისი დღესასწაული
გაზაფხულს უნდა მოირთოს ყვავილებით. იგია მფარველი ქმრის ერთგულ
დიასახლისისა. იგი ქორწინებას აკურთხებს შვილებითა და ზრუნავს შვილ-
თა დღეგრძელობისათვის. იგივე მშობიარეთ უმსუბუქებს ტკივილებს. –
ყველა ამ თვისებით შემოსილია ქართველთა ზენაარი, უფალი (= ოფა-
ლი).

გ ა ც ი და გ ა ი არმაზის მთაზე სამებას შეადგენდნენ არმაზი, გაცი
და გა. „და მარჯულ (მარჯვენით) მისა (არმაზის) დგა კერპი ოქროისა და
სახელი მისი გ ა ც ი და მარცხლ (მარცხენით) მისა კერპი ვერცხლისა და
სახელი მისი გ ა ა“. (შატბ. კრებ., 21). „ყოვლისა დაფარულისა გამომე-
ძიებელნი და ძველნი ღმერთნი მამათა ჩვენთანი გაცი და გა“ (იქვე
37). „ესენი ღუთად ჰქონდათ“ (იქვე, 21). ეფთვიმე მთაწმინდელი
(† 1028 წ.) ამბობს (მცირე სჯულის კანონი, გვ. 121): „მოისპენ სა-
წარმართო სახელის დებანი დ ი ო ს, ა პ ო ლ ო ნ, ა რ ტ ე მ, ბ ო ჩ ი, გ ა-
ც ი, გ ა **), გ ე ო ნ და ა რ მ ა ზ.., ანუ რომელნი წნეხასა ყურძნისასა
ბილწისა მის დიონოსეს სახელსა იტყვიან და სიცილსა აღაზრზენენ“.

მ ი წ ა. ნიმფადორ სირაკუზელი შენიშნავს: „კოლხნი უმეტესად პა-
ტივსცემენ ცასა და მიწას“. იაზონმაო, ამბობს აპოლონ როდესელი
(250 200 წ. ქრ. წ.), თავის ოქროს კირასაულით, რომელიც სავეს
იყო წმინდა ღვინით, აფეთის ქალაქს ქუთაისს (Kutaiis) რომ მივიდა,
აკურაო პატივად ქალღმერთის მიწისა.

ღმერთებს, როგორც დღეს ფშავ-ხევსურეთში ხატებს, უნდა ჰქონო-
დათ თავ-თავიანთი მამულები, სახატო მიწები. მათგან, ჩვენის ფიქრით,
დაენათლა სახელები – გაჩიანს (გაცი=გაჩი=გაჩიანი), ზედაზენს, არმაზთას,
ცაიშს, ჯუმათს, თხოთს, უფლის-ციხეს და სხ.

ზ ა დ ი, ზ ა დ ე ნ ი. მეფე ფარნაჯუმმა ააშენაო ციხე ზადენი და
მასში დადგაო კერპი ზადენი. არმაზი და ზადენი იყვნენ „ნაყოფთა მომ-
ცემელნი, სოფლის მპყრობელნი, მზის მომფენელნი, წვიმის მომცემელნი,
ნაყოფთა გამზრდელნი“.

არმაზი იყო მზე-ღმერთი, მაშასადამე „მზის-მომფენელიც“, ხო-

---

*) ვ ემატება თავში: ვერძი – სვ. ერჯი, ორი – ვორი.

**) ფინიკიელთა ღმერთის ასტარტას მაგიერ ქართულს დაბადებამი
გვხდება გა ანუ „მალნარი გა“, „სიმალეთა გა“.

– 90 –

ლო ზადი იქნებოდა დრო-ჟამის ღმერთო „წვიმის მომცემელი“, „ნა-ყოფთა გამზდელი“. თვით მისი სახელი ზ ა დ ი, ვფიქრობთ, უნდა ნიშ-ნავდეს ზ დ ა ს, წინსვლას და წარმომდგარიყოს ცნებიდამ ზ ა *) რომე-ლიც უდრის ზმნას წა = წადი = წარ და რომლითგანაც გვაქვს წელიწადი-სა და მის დროთა სახელები:

სვან. ზ ა-მეგრ. წანა-წელი (წელიწადი)

ზ ა-ფ ხ უ ლ ი = მეგრ. ზა-რხული = სვ. ზა, ზავიმ.

გა-ზ ა-ფ ხ უ ლ ი = „ გა-ზა-რხული = „ ლუ-ფხვ

ზ ა-მ თ ა რ ი = „ ზო-თონჯი = „ ლუ-ნთვიმ

გამოდის, რომ ძველად ქართველებს წელიწადი სამ წლად (დროდ) ჰქონიათ დაყოფილი (იხ. გვ 32): ზა-ფხული – წელიწადი ფხიანი (ფოთ-ლიანი), ზ ა-მ თ ა რ ი **) – წელიწადი თოვლიანი და გა-ზა-ფხული = წ. ზა-ფხულისკენ მიმართული.

ა დ ნ ი ნ ა, დ ა ნ ა ნ ა. ამ ღმერთების კერპები საურმაგმა დასდგაო მცხეთას, გზის პირად. მათი სახელწოდება ჰგავს შემდეგ სახელებს: ნინა, ნინო (ლეკურად ნ ი ნ ო – დედა = ნენე = ნანა = აფხ. ან = ანან) (ენა = სვ. ნინ = მეგრ. ნინა). აფხაზთა გადმოცემით, ანან არის დედა-შემოქმედი. ასრე ევედრებიან: „დედანო შემოქმედნო, მწუხარებას ნუ გამომაცდევინებთ შვილის სიკვდილით, მიჩვენეთ მათი კეთილდღეობა“. ა ნ ც ა არის უმაღლესი დედა-ღმერთი, მომვლინებელი ყოველგვარ სნებისა და ამიტომ ჰგონიათ, ყოველი ავადმყოფობის მიზეზი ანცააო („ანცა რ მზზ“ – ანცა არი მიზეზი).

ჩვენი ერის გადმოცემით, მთელი ქვეყანა სავსეა სხვადასხვა სულე-ბით, ანგელოზებით. არის პატრონი ტყეთა, ტბათა, ანგელოზი მონადი-რეთა და სხ. ამგვარივე რწმენა ჰქონდათ ქალღიაშიაც, აკკადს. აქაურე-ბის რწმენით, უპირველესნი სულნი იყვნენ ა ნ ნ ა და ე ა, ღმერთნი ცისა და მიწისა. ე ა იყო ღმერთი მიწისა ანუ მიწის ნიადაგისა, ზედაპირისა.

სულხან საბა სწერს: „ერმი. ესე არს მეორესა ცასა, რომელსა ე ა-ს ცას ეწოდების ცორანო. ღმერთის აია-ს = ეა-ს ქალაქს, ალბად, ერქვა აი-ეთი, ხოლო მისს მეფეს აიეთისი (Aietis).

ჯ ა ჯ ა. აფხაზურად ჯეჯილების მფარველ ღმერთს ჰქვიან ჯაჯა. მისთვის შესაწირავს ამზადებენ გაზაფხულის დამდეგს და სთხოვენ კარგს მოსავალს. სიტყვა ჯეჯილი = ჯეჯლი იმავე ფესვიდგან არის, რომლიდ-განაც მეგრ. ჯა = ხე, ქართული ჯაგი, სვან. ჯეჯი (= ჯეჯილი).

*) სვან. (ლი)-ზი, (ლი)-ზა-ლალ –სულა, სიარული.

**) მთარი მიმღეობაა მეგრულისა თ ი რ ი – თოვლი.

ა ლ ი. აფხაზთა გადმოცემით „წყლის დედა“ ცხოვრობს ტბაში ან წმინდა წყაროში. იგი ფრიად ლამაზი ქალია. ხან და ხან გამოდის წყლის ნაპირს, წინ იდებს სავარცხელს და ივარცხნის თავის გრძელს თმას. მას სახე თვალთ-შეუდგამი აქვს. ამ „ბატონ წყლის დედას“ აფხაზნი დღესაც შესაწირავს სწირავენ და ევედრებიან ავადმყოფის მორჩენას. ყველა ამ თვისებისაა ალი-ც (ჰინკა), რომელიც თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო ჭალა-ტყეთა ღმერთი, წყლის დედა, ცეცხლისებრ მანათობელის ქალის

სახით: ა ლ ი (= სვ. ჰალ) აღზებულ ცეცხლს ჰქვია.

ა გ უ ნ ა. გურიაში აგუნას იხსენიებენ ახალს წელს. იგი ვენახის ღმერთია. მას ევედრებიან ასრე: „აგუნა, აგუნა, ჩამოიარე ჩვენს კარს, ჩვენს მამულში კარგი მტევნები მოიყვანე“. აგუნა, რასაკვირველია, არის იგივე ღუნო, ღუინო, ღვინო (მეგრ. ღვინი, სვ. ღვინალ, სომხ. გინი). მდაბიურად აგრეთვე ჰქვია ნუნუა.

და ლ ი. სვანეთში ტყის ქალს (პატრონს) ჰქვია დალი. მისგან დაიბადა ამირან-გმირი. დალი, ალბად, იყო ბუნების ამწვანების და აყვავების ღმერთი. (სვან. დაილ – ყვავილი, მდელო = მეგრ. ნდელო. სვ. დიარ – პური, მეგრ. ოდიარე – სამოვარი, საბალახე). ამას დღესაც დამღერიან ჩვენში („ოდელია, დელა“) (აპ. როდოსელი კოლხიდელთ ერთ ღმერთს უწოდებს დაირა) (ჩაჩნურად დელი – ღმერთი). იგი უნდა იყოს ის ღმერთი თ ა რ, რომელიც იხსენიების სახალხო სიმღერაში: არნანო, თარნანო).

დე ვ ი უწინარეს დროს ითვლებოდა უმაღლეს ღმერთად სინათლისა, ბრწყინვალეებისა. დევი არის ლათინთა Deus, ბერძენთა თეოს. შემდეგში მხოლოდ იგი იქცა ბოროტ სულად ანუ, როგორც ჩვენში ამბობენ, ბაყბაყ-დევად. ამ დევს (სვან. დაჲ, მეგრ. ნდი) ქართველთა ზღაპრები ხატვენ უზარმაზარ დედაკაცად, რომელსაც შუბლზე აქვს ერთად-ერთი თვალი, ხულო მუქუები დიდრონი, თუნგის ოდენები. თვით ქალდნი, როგორც იყო ნათქვამი (გვ. 86), ამ უშველებელად დიდს ქალს, ხაოსის პატრონს, უწოდებდნენ თ ა ო თ ა, თ ა უ თ ა, რომელიც იყო ღმერთი მ თ ვ ა რ ე, ზღვა.

თუ ეს დევი (= ნდი, დაუ) იგივე მთევია (მთიები ზმნი-დან ნთება, დება) და სწორია თუთასი (მთვარის), თოთის (გვ. 86), შეიძლება, მისგანვე წარმოებულიყოს სახელები ქალდი (ქალდეველი), ქართი (ქართველი), ღმერთი – ღორონთი, ღუთა (აფხ. ახდაუ).

ც ე ც ხ ლ ი. ცეცხლის თაყვანის ცემა ისევე ძველია, ვით ადამიანის ოჯახი, კერა, ბინადრობა. ბერძენთა მწერლების გადმოცემით, პრომეთე-

ოსი იმიტომ მიმსჭვალა ზევსმა კავკასიონის მთაზედ, რომ მან კაცი გააჩინა მიწისა და წყლისაგან და მერე ცეცხლი მოიპარა და ციდან ჩამოიტანა. მიმსჭვალა-რა ღმერთმა გმირი, მიუჩინა მას აგრეთვე არწივი, რომელიც მარად გულს უწიწვნის და უღადრავს. ასრეა ბერძენთა მწერლების გადმოცემით. მის მსგავსია გადმოცემები შესახებ „ამირანისაც“. ამ თქმულებას საფუძვლად დაედებოდა განმარტება სახელისა ცეცხლი, რომელიც რთული სიტყვაა: სვ. დეც = ცა; ქართ. ცეც-ხლი = მეგრ. დაჩ-ხირი. ბოლო სიტყვისა (დაჩ)-ხ ი რ ი ნიშნავს პ ა რ ვ ა ს (მეგრ. ხირუა – პარვა). რადგან ც ა (დეც) თავის თავადაც ითვლებოდა სინათლედ, უშველებელ დიდ ცეცხლად (ცია = ცეცხლი), იმიტომ სიტყვაში ცეც-ხლი = დაჩ-ხირი ცნებას „ცეცხლი“ საკუთრად უნდა ნიშნავდეს ცეც = დეც = დაჩ. ლეგენდა ცეცხლის „მოპარვის“ შესახებ გავრცელდებოდა მის მერეთ, როდესაც ქართველებმა დაივიწყეს, რომ სიტყვას „ხირი“ ხირუას (პარვას) გარდა ექნებოდა სხვა მნიშვნელობაც, მაგ., ხურება, ხურვალი, ხლა = ხალება, ჯელი.

პრომეთეოსმა მოსტაცა ღმერთს ცეცხლი და მისცა ერს და იხსნა იგი წარწყმედისაგან. ამ დროითგან კაცობრიობის ცხოვრებამ გაუკეთესება იწყო. მოიგონა იარაღები, გაიკეთა სახლები, ისწავლა წეს-რიგი მნათობთა ტრიალისა, მათი მსახურობა და ყოველი ხელოვნება (ვებერ, II გვ. 48). და ამ მაღლის მოტაცებისთვის ზენაარმა მიმსჭვალა იგი „სკვირის ქვეყნის მაღალს კავკასიონის მთაზედ“.

ხ ა ტ ე ბ ი. ჩვენი ღმერთების ქვეყნიურს საკერპოებს შემდეგში დაერქვა ხატი და მათ თავყანისცემის დღესასწაულს ხატობა. ფშაველების გადმოცემით, ხატი ღვთის გაჩენილია, ღვთის შვილია, ქვეყნიური ბატონი. ხატები თავდაპირველად იყვნენ კაცები მაღლიანი, უცოდვონი. რომ დაიხოცნენ, ღმერთმა იგინი აქცია ხატებად, ანგელოზებად. ხატს ჰყავს მოსამსახურედ დობილები (მხავანნი). ვისი ჯავრის ამოყრა უნდა, ამ მხავანთ მიუსევს. ხახმატის ჯვრის დობილები იყვნენო სამძივარი, თამარქალი, ხოშაქი, მზექალა და აშექა.

სამძივარივე ითვლებოდა აწყურის არტემის (მთვარის) საკერპოს დიოფალად.

ბ. ღმერთ-კაცნი.

ა. ქართლოსი. პირველ კაცს საქართველოში ერქვა ქართლოსი (ქართ(ლ)ისი), პირველს ქალაქს ქართ(ლ)ი, პირველი საფიცარი იყო საფლავი ქართლოსისა.

– 93 –

ბ. კოლხი. მნასი პეტრონი, ერატოსთენის მოწაფე, ამბობს, კოლხებს ასეთი სახელი დაენათლათ კოლხისაგან, რომელიც იყო ძე ფაზისაო (ამ შემთხვევაში „ფაზის“ შეიძლება ყოფილიყო კავკასიანთა ენების მზე (ბჟა, ვაზ, ბაყ, ბედ).

გ. მზე. კოლხის შვილი იყო ჭელიოს (მზე).

დ. ჭელიოსს ჰყვანდა შვილები იფეთისი, პერსე, ცირცეა, პასიფაა (მეუღლე მინოსისა).

ე. აფეთისი, ძე მზისა. იგი მეფეა კოლხთა და მეოტებისა (მეოტიის ზღვა – აზოვის ზღვა) ცოლად ჰყავს თავის ძმის პერსეს ასული ქალ-ღმერთი ჭეკატა. მისი ვაჟებია ეგილაა და აბსირტი და ასულნი ქალკიოპე და მედეა. მისს ოქროს დარბაზში არის სხივოსანი ისრები ფეხმარდ მზისა. იგი კაცის მკვლეელია, ჰხოცავს ყველა უცხოელს და ძლიერია ისე, რომ შეედრება მეომრობის ღმერთს არიას. აიას გარდა აქვს ქალაქები ქუთაისი და სიბარის, საცა იყო შვენიერი სასახლეები. ვინც მის წინა ეზოში შედიოდა, ჰკვირობდა, როდესაც ჰხედავდა კედლებს განიერ კარებს და სვეტებს. სახლის ზემო ნაწილს ამშვენებდა ბრინჯაოს ხვეულები. შესავალ კარებთან მაღლა ეხვეოდა ვაზის ბარდანი. მის ჩრდილოში იყო 4 აუზი: ერთისაგან რძე გამოსჩქეფდა,

მეორისაგან – ღვინო, მესამისაგან – სურნელოვანი ზეთი და მეოთხისაგან წყალი, რომელმც ზამთარს თბილი იყო და ზაფხულს ცივი, ვით ყინვა. ამ „საღმრთო“ საგნებს გარდა მეფეს ჰყვანდა კიდევ ხარები, სპილენძის რქიანი და სპილენძის პირიანი, რომელთაგან ცეცხლი გამოდიოდა, აგრეთვე ფოლადის ნაჭრისაგან გაკეთებული გუთანი. აფეთისი ტანზე იცვამდა მაგარს ჯავშანს, თავზე იხურავდა ოქროს ჩაფხუტს, რომელიც ბრწყინავდა ოკეანედამ ამომავალ მზის გულივით. ხელში იღებდა მრგვალ ფარს, მრავალ ტყავებისაგან გაკეთებულს, და ისეთს დიდს ლახვარს, რომ ჰერკულესს გარდა სხვა გმირს მისი ტარება არ ძალუძდა. გარე გამოდიოდა ოქროს ეტლით, რომელშიაც ება შვენიერი და სწრაფი, როგორც ქარი, რა-

– 94 –

შები. ესენი მისთვის მიეცა მზე ღმერთს. ჩაჯდებოდა–რა ეტლში, მარჯვენა ხელზე იკეთებდა მრგვალს ფარს და მარცხენა ხელში იჭერდა ბუმბერაზ ლამპარს. მის გვერდით ურჭობდნენ მეტად დიდს ლახვარს. ეტლს ჰმართავდა აბსირტი. ბოლოს იგი მოკლა მელეაგრმა. სტრაბონი იუწყება: „ქალაქ აიას ახლაც უჩვენებენ ფაზის მდინარეზეო და ყველას სჯერა, რომ აფეთისი მეფობდა კოლხეთშიო, საცა მისი სახელი დღესაც იხმარებაო“. მართლაც, აფეთისი ერქვა გუბამეს თანამედროვე ქართველს (554 წ. ქრ. შ.).

ვ. ცირცეა I, ღმერთქალი, ენამზიანი, მზინავთმიანი. ფაზისი, გამოდიოდა–რა ამარანთის მთიდგან და რწყავდა–რა ცირცეას მინდორს, ერთოდა ზღვას. ვენახითა, ბალახითა და ტირიფებით იყო შემოსილი ეს ცირცეას მინდორი. ცირცეა აქ აგროვებდა წამლის გასაკეთებელ ბალახებს (მისი სახელი ემსგავსება მეგრულს ცირა – გასათხოვარი ქალი და გურულს ციცა).

ზ. პერსეა, ძმა აფეთისა, მმართველი ტავრიდისა (ყირიმის). მან აფეთისი ტახტიდგან ჩამოაგდო, მაგრამ მედეამ უშველა მამას და ტახტი დაუბრუნა (შეადარე ფერსათი (მთაა იმერეთში), ფერის).

წ. წეკატა, ღმერთქალი, პერსეს ასული და მეუღლე აფეთისა. უყვარდა ნადირობა. თუ ნადირი არ შეხვდებოდა, ხოცავდა კაცებს. ყველაზე მეტად შეისწავლა წამლების გაკეთება და აღმოაჩინა წამალი acornitum. მოიგონა–რა წამლები, მოსწამლა თავისი მამა და დაიპყრა მისი სამეფო და მერე ააგო ტაძარი არტემიდისა, რომელსაც სწირავდა ყველა უცხოელს, რომელიც გაბედავდა მის ქვეყანაში შემოსვლას. წეკატის პატივად ააგეს ბრწყინვალე ტაძარი. მას იცავდნენ გველები ნორჩ მუხის ტოტების ჩდილში. ლამპრები ანათებდნენ

არემარეს. მის გარემემო ძაღლების საშინელი ყეფა ისმოდა. ველები ირყეოდნენ მის ფერხთ ქვეშ და ყუოდნეწ წყლის ალე-

– 95 –

ბი, მცხოვრებნი ამარანთის ფაზისის ჭაობებში (შეადარე: Amarantha ქართულს ამირან-თა, ამირანის მთა).

თ. აბსირტ აფეთისძე. მისი სახელი ეწოდებოდა პონტოს კუნძულს აბსარს. (ქართლის ცხოვრება, როგორც იყო ნათქვამი, აფხაზებს უწოდებს აბსარ, აბშილი. თავის თავს იგინი უწოდებენ აბსუა, თავის ქვეყანას – აბსნ).

ი. ქალკიოპე, ასული აფეთისა. ოქროს ვერძით რომ კოლხეთს მოვიდა ფრიქსი, ეს ვერძი აქ შესწირა კრონოსს. შემდეგ იგი მიიღო აფეთმა, რომელმაც მას მიათხოვა თავისი ასული ქალკიოპე. მისგან იშვნენ არგი, ფრონტის, მელასი და ციტისორი. ფრიქსი მოკლა აფეთმა, რადგან მკითხავმა უთხრა, მოსული სტუმარი მოგკლავსო. მისი შვილები ნავში ჩასხდნენ და წავიდნენ. ილუპებოდნენ, რომ მოასწრო მათ იაზონმა, რომელიც კოლხეთს მოდიოდა. იაზონმა იგინი გადასხა თავის ხომალდზე. მათ დაამალინეს ხომალდი და თვითონ მოვიდნენ დედასთან და შეატყობინეს მიზეზი იაზონის მოსვლისა. ქალკიოპემ დახმარება სთხოვა თავის დას მედეას.

ია. ცირცა II, აფეთის ასული. თავის დედა ჭეკატესავით ესეც წამლების კეთებას სწავლობდა და ბევრი ახალი წამალი აღმოაჩინა, ასე რომ ამ მეცნიერებაში სხვას არ დაუვარდებოდა. იგი მიათხოვეს სკვითის მეფეს, რომელიც მოწამლა და გამეფდა. მაგრამ ფიცხად და ულმობელად ეპყრობოდა ქვემეგრდომებს, რომელთაც იგი განაძევეს.

იბ. მედეა = მედია, ასული. აფეთისა. მისი მორთვა: „რა წამს ცისკარმა აღმოაშუქა, მედეამ შეიკრა თავისი აწეწილი თმები და დაიბანა ხმელ-ხმელი ლოყები; ტანზე კი იცხო სანეკტარო ნელსაცხებელი. მერე ჩაიცვა ლამაზი ტანისამოსი და შეიკრა იგი მოკაუჭებული ღილებით. გასურნელოვანებული თავი დაიბურა თეთრის რიდეთი. თავის მხევლებს, რომელნიც იყვნენ მის ტოლნი და რიცხვით 12-ნი, უბრძანა შეებათ ჯორაკები ეტლში, რადგან ჭეკატეს ბრწყინვალე ტაძარში წასვლას აპირებდა“. – მან იცის გაკეთება წამლებისა, შხამისა და

– 96 –

ნელსაცხებელისა. წამალს ამზადებდა შავის წვენიით იმ ძირკვებისა, რომელიც ეშოვნა კასპიის ჭეკატეს ტაძარში. იგი იყო მზის ტაძარში, როდესაც მოვიდა იაზონი. ეს მოეწონა მედიას და შეჰპირდა, შენი მეუღლე ვიქნებიო. მანვე ასწავლა ია-

ზონს ხერხი ოქროს საწმისის გასატაცებლად. მერე ჩასხდნენ ხომალდში, რომელსაც ერქვა არგო, და წავიდნენ. ათინაში იგი გაეყარა იაზონს და შეირთო ეგეა, რომლისაგან ეყოლა მიდი. თეზეოსთან მომღურების გამო, მედეა განაძევეს. მაშინ მას შეურიგდა იაზონი და ერთად დაბრუნდნენ კოლხეთს. აქ მაშინ მეფობდა პერსე, რომელსაც თავისი ძმა აიეთისი ტახტიდგან ჩამოეგდო. მედეამ უშველა მამას და ტახტი დაუბრუნა მერე წავიდა აღმოსავლეთს, კასპიის ზღვის პირად, და იქ დააარსა სამეფო, რომელსაც ეწოდა მედია ანუ მისის შვილის სახელი – მიდია *).

---

*) მედეას შვილმა მიდმა, აპოლოდორის სიტყვით, დაიპყრა მრავალი ბარბაროსთა ქვეყნები, თავის სამფლობელოს დაარქვა მიდია და თვითონ მოკვდა ინდოეთის ლაშქრობაში.

განყოფილება II.

სამეფოს დაარსებიდგან ქრისტიანობის მიღებამდე.

თ ა ვ ი I.

მეფეები რომაელთა შემოსევამდე.

I. საურმაგი (237 – 162 წ.) ფარნავაზი რომ გარდაიცვალა (237 წ.), იგი დიდის დიდებით დამარხეს ქალაქ არმაზს (ქართლს) კერპის არმაზის წინ, და გაამეფეს მისი შვილი საურმაგი. მაგრამ შვილობამ დიდხანს არ გასტანა. ერისთავებმა არ მოინდომეს საურმაგის მორჩილება და განუდგნენ. იგინი ერთმანეთს ეუბნებოდნენ: „კარგი არ არის, რომ ვემორჩილებით ჩვენს ნათესავს საურმაგს. შევერთდეთ, საურმაგი მოვკლათ, დავიბრუნოთ ის თავისუფლება, რომელიც გვქონდა ფარნავაზის წინად. თუ ვინმე გამოჩნდა მძლავრი, მას ვაძლიოთ ხარკი“.

საურმაგმა შეუტყო ორგულობა თავისს მოხელეებს და გაიქცა ძურძუკეთს. მალე მას ეახლნენ ქართლიდამ აზნაურნი, რომლებსაც სიცოცხლეს უმწარებდნენ იგივე გაამაყებულ იერისთავები, და მოახსენეს მეფეს: „დიდი კეთილი დგას ჩვენ ზედა მამისა შენისა. ამისთვის ვართ მტკიცე ერთგულებასა შე-

ნსა“. საურმაგს გაუხარდა. მოიწვია ოსეთის მეფე, რომელიც მისი მამის ფარნავაზის დის წული იყო, აგრეთვე მოიშველია ძურძუკნი, დიდის ლაშქრით მოვიდა, შეება ერისთავებს, დაა-

– 98 –

მარცხა განდგომილნი, ამოწყვიტა ურჩნი და ისევ გამეფდა მცხეთას. შემდეგ შეუდგა ქვეყნის მართვა-მოწყობას. ქართლო-სიანნი, რომელთაგან ერისთავები განიმწყესებოდნენ ხოლმე, დაამდაბლა, ხოლო აზნაურნი აამაღლა და წარჩინებულ ჰყო. გაიმრავლა მოლუმქრე ძურძუკთა და კავკასიანთაგან. ამათგან მრავალს წარჩინება მისცა, კავკასის ნათესავის ნახევარი მოიყვანა და დაასახლა მთიულეთს, მთა-მთა, დიდიეთიდან სვანეთამდე. ყველა ესენი გამოაცხადა თავის ერთგულ მცველებად. ამას გარდა მცხეთა და ქართლი გაამაგრა ციხეებით, მცხეთის გზაზედ აღმართა კერპნი აინინა და დანანა. სიყვარულით მსახურება გამოუცხადა ასურეთის მეფეს.

საურმაგმა შერთო ბარდაველის ერისთავის ასული და მისგან მიეცა ორი ქალი, და რადგან ვაჟი არ ეყოლა, რომ ტახტი მისთვის დაელოცნა, სპარსეთიდან მოიყვანა მირვან ნებროთიანი, თავის ცოლის ნათესავი, და იგი გამოაცხადა თავის შვილად და მემკვიდრედ. ამასთანავე შერთო მას თავისი ასული, მისცა საცხოვრებლად ქალაქი გაჩიანი და სამშვილდის საერისთაო. მეორე ასულიც მოთხოვა ცოლად თავის მამის დისწულს, ქუჯისძეს.

საურმაგის მეფობას ვახუშტი დასდებს 237 წელს და მემატიანე კი შენიშნავს, რომ საურმაგმა სიყვარული გამოუცხადა ასურეთის მეფესო. ამ მეფედ იქნებოდა სელევკოს II (247 – 227). თუ ვახუშტის ქრონოლოგია მივიღეთ, მაშინ ისიც უნდა მივიღოთ, რომ მე-IV – III საყვ. ფრიად არეულ და დაუდგრომელ დრო-ჟამს ფარნავაზსაც „მყუდროდ და მშვიდობიანად“ უმეფნია 64 წელიწადი (301 – 237 წლამდე), ე. ი. იმ ხანს, როდესაც მის მფარველ ასურეთში სამი მეფობა დასრულდა და მეოთხემაც ათი წელიწადი განვლო (სელევკოს I (312 – 280), ანტიოქოზ I (280 – 261), ანტიოქოზ II (261 – 247) და სელევკოს II (247 – 227)). – გარყვნილებამ სელევკიდების სასახლეში და სამეფო ტახტის მემკებართა სიმრავლემ მალე შეაძულა ხალხს ეს სელევკიდები, ბერძენ-მაკედო-

– 99 –

ნელთა წარმომადგენლნი აღმოსავლეთში. ამიტომ ამ სამეფოს ჩამოშორდნენ ყველა ერნი, რომელნიც ცხოვრობდნენ ტიგრის მდინარის აღმოსავლეთით ინდოეთამდე. განცალკევდა ანტროპატენა (ადარბადაგანი) და ბაკტრია, საცა 254 წელს 1000 ქალაქამდე ით-

ვლებოდა. ამავე ხანს ჩრდილოეთიდან პართიას შემოესივნენ დაიენი. ამათმა მთავარმა არსაკმა დააარსა პართიის სამეფო. ბინადარი ერი პართიისა შეურტოდა მოსულებს, ერთი ერი შეადგინა და მალე არსაკის სამეფო გადიდდა და გაგანიერდასე, რომ მისი აღმოსავლეთი მხარე ებჯინებოდა ინდოეთს, დასავლეთისა კასპიის ზღვას. (ამ დაიებს სკვითის ერად სთვლიან, მაგრამ დაი ერქვათ აგრეთვე ქართველ ტაოელებსაც). ასრეთი მდგომარეობა აღმოსავლეთისა ცხადად გვიჩვენებს, რომ საურმაგი, რომელსაც მფარველობდა სელევკიდოსს, ვერც თავის ცოლს და ვერც თავის ტახტის მემკვიდრეს ვერ მოიყვანდა სპარსეთიდან, საცა, ამას გარდა, მეფობდნენ აქამენიდნი და არა ნებროთიანნი, და მირვანი კი ნებროთიანი იყო, თესლ-ტომი იმ ნებროთ-გმირისა, რომლის ჩამომავალნი მთავრობდნენ ბაბილონს, ასურეთს და, საზოგადოდ, შუამდინარეს.

2. მირვანი (162 – 112). მირვანი იყო კაცი ტანადი, შვენიერი, ძლიერი, მხნე და ქველი. მაგრამ ვერც ამისთანა მხნე მეფემ შეიკავა სამეფოს მეზობელი ველურები. მას აეშალნენ ძურძუკნი, გადმოვიდნენ ჭართალს, საცა ესახლნენ კავკასიის ტომნი, შეიერთეს ესენი და დაიწყეს რბევა კახეთისა და ბაზალეთისა. მეფე არ შეუშინდა განდგომილებს, მოიწვია ყველა ერისთავნი და მთელი ლაშქარი, ქვეითი და ცხენოსანი, აგრეთვე ერთგულნი კავკასიის ტომნი და წავიდა ძურძუკეთს. ამ ქვეყნის მიჯნაზედ დაუხვდა ძურძუკთა ძლიერი ლაშქარი. მირვანმა ხერხი იხმარა: მტერს უკანიდგან მოუარა, ზედ კარზედ მიადგა, შეება სასტიკად, დაამარცხა და უკუნაქცია. მირვანი გამოეკიდა მათ, შევიდა ძურძუკეთს და ჭართალს, მოაოხრა ეს ქვეყნები, ძურძუკეთში შესავალს შეაბა კარები – დარუბალი და დაბრუნდა მცხეთას.

– 100 –

მირვანი შეიყვარეს ქართველებმა, რადგან სახელი გაითქვა გულკეთილობით, სიმხნე-სიქველით. ესეც მსახურებდა ასურეთის მეფეს. თავისი ასული ამ მეფემ მიათხოვა სომხეთის მეფის ძეს არშაკს.

3. ფარნაჯიმ (112 – 93). გამეფებისავე უმაღლ ფარნაჯიმში შეუდგა ქვეყნის მაზრების, ციხე-ქალაქთა შენებას, მაგალ., ააგო ციხე ზადენი, იქვე დასდგა კერპი ზადენი, კახეთში ააშენა ქალაქი ნელქარი (= ნეკრესი). ასრე ზრუნავდა იგი ქვეყნისთვის, მაგრამ ბოლოს შეიყვარა სპარსთა სჯული – ცეცხლის მსახურება, მოიყვანა სპარსეთიდან ცეცხლის მსახურნი, მოგვნი, დაასახლა იგინი მცხეთას, მოგვთას, და დაუწყო მათ პატივის და თაყვანის ცემა, ძველი, მამაპაპათა სჯული კი შეიძულა, გმობა დაუწყო კერპებს. ამისგამო ქართველებიც გადაემტერნენ. ქართლის ერისთავნი შეითქვნენ მის წინააღმდეგ,

მოციქული გაუგზავნეს სომხითის მეფეს და მოახსენეს: „მეფე გადაუდგა ჩვენს მამა-პაპათა სჯულს, იგი აღარ მსახურობს ქართლის მპყრობელ ღმერთებს, უცხო სჯული შემოეღო. აღარ ღირს, რომ იგი მეფედ გვეყვანდეს. მეფედ მოგვეცი შენი შვილი არშაკ, რომელსაც ცოლად ჰყავს ჩვენთა მეფეთ ფარნავაზიანთა ასული, მოგვეშველე, ვაოტოთ ფარნაჯომი და გავამეფოთ შენი ძე არშაკი და მისი ცოლი, ასული მეფეთა ჩვენთა“.

სომეხთა მეფემ განდგომილებს შემოუთვალა: თუ ჩემი შველა გინდათ, მზევლები მომეცითო. ერისთავებმა მისი მოთხოვნა შეასრულეს. მაშინ სომეხთა მეფე დიდის ლაშქრით წამოვიდა ქართლისკენ. აქედგან ერისთავები გაეგებნენ და ტაშირს დაუხვდნენ. შესდგა დიდი ლაშქარი, რომელსაც ფარნაჯომი უნდა შეემუსრა. ამან მოიშველია ერთგულად დარჩომილი ქართველობა, სპარსნიც მოიწვია და მტერს შეება ტაშირს. დიდხანს და ძლიერად იბრძოლეს, ბოლოს ფარნაჯომი დამარცხდა. იგი მოკლეს. ეს რომ გაიგო მისის მემკვიდრის მირვანის აღმზრდელმა, წაიყვანა იგი და სპარსეთს გარდაიხვეწა.

– 101 –

მირვანი მაშინ ერთის წლის ყრმა იყო. გამეფდა არსაკ არსაკუნიანი.

ისტორიკოსი თეიმურაზ ამ ამბავს სხვანაირად გადმოგვცემს. მისის სიტყვით, ფარნაჯომი ტაშირს დამარცხების შემდეგ მტრებს გაექცა პონტოს, თან მიიტანა დიდძალი საუნჯე, მით მიიბნრო იქაური მთავრები და ბრძოლა აუტეხა თავისს მტრებს. იბრძოლა ათის წლის განმავლობამდე, მრავალჯერ შემოიჭრა საქართველოში და ბოლოს მოკლეს ტაშირში. მისი შვილი მაშინ იყო ორის წლისა და მას ზრდიდენ დედა მისი და მამამძუძე ბაადური.

თეიმურაზის ჩვენება საფუძველს მოკლებული არ უნდა იყოს, პონტოსა და კათბადუკიაში ქართველთა ტომნი მოსახლეობდნენ. მ. ქორენელის ცნობით ნაბუქუდურასარის დროითგან ივერიელთა ერთი ნაწილი ესახლა პონტოს მხარეს და ალექსანდრე მაკედონელს ამათ უფროსად დაედგინა მიტრიდატი.

4. არსაკ (93 – 81). არსაკი, როგორც ამბობს ქართ. ცხ., სომხეთის მეფის არტაშეზის შვილი იყო და ცოლად ჰყვანდა მირვან მეფის ასული. გამეფდა-რა, იგი შეუდგა საქართველოს მაგრებას, ციხე-კოშკების განახლებას. უმეტესი ყურადღება მან მიაქცია ჯავახეთის მოწყობას. მემატთანე ამბობს: „არსაკმა დაიპყრა ყოველი ქართლი და მეფობდა ნებიერად. მან უმატა ყოველთა სიმაგრეთა ქართლისათა და უმეტეს მოამტკიცნა

ზღუდენი ჯავახეთის ქალაქსა წუნდას. –

ეს არტაშეზი იყო ძე არშაკისა, ხოლო ამის მამა ვაჰარშაკი იყო ძმა მიტრიდატ I-ისა (150 წ. ქრ. წ.), რომელსაც დაედგინა იგი სომხეთის მეფედ. მ. ქორენელის ცნობით, ვაჰარშაკი ძლიერი მეფე იყო, მან გააფართოვა თავისი სახელმწიფო, სასახლის დასაცველად დაადგინა მეომრები, ჰაიკის ჩამომავლობისანი, მემკვიდრეობით მფლობელნი დაბა-სოფლებისა. ამათ მაგიერ წინად იყვნენ სხვა მცველები, მსგავსად ივერიელთ სეფე-წულებისა. ვაჰარშაკმა ააშენა ქალაქი არმავირი

– 102 –

და მასში დადგა კერპები მზისა, მთვარისა და თავისს წინაპრებისა, დაბასოფლებში დაადგინა მოსამართლენი.

მ. ქორენელი არას ამბობს იმის შესახებ, რომ, ვითომ, არტაშეზის შვილს არშაკს *) შეერთოს მირვანის ასული და საქართველოში გამეფებულეიყოს; პირიქით, იგი აღნიშნავს, რომ არტაშეზმა თავისი ასული ცოლად მიათხოვა ივერთა „ბდეშხს“ მიტრიდატს და მიანდო მას გამგეობა ჩრდილოეთ მთებისა და პონტოს ზღვისა **).

---

*) ვაჰარშაკ I (150 – 128), არშაკ I (128 – 145), არტაშეზ (115 – 90).

**) ამ მიტრიდატის შესახებ იხ. გვ. 104.

– 103 –

თ ა ვ ი II.

რომაელთა შემოსევა.

1. არტაგი და მიტრიდატ დიდი. არტაგის დროს აღიძრა კითხვა, თუ ვინ უნდა იყოს მსოფლიოს მპყრობელი და პატრონი – საქართველო-პონტო და, საზოგადოთ. აღმოსავლეთი, თუ დასავლეთი – რომი. უწინაც იყო ასრეთი გამწვავებული წამი ქართველთ მოდგმა ურარტებსა და ასურთა შორის და მაშინ მსოფილიოს გეგემონია შერჩათ ასურელებს. ახლაც ბურთი და მოედანი დარჩათ რომაელებს, მაგრამ ვიდრე იგინი თავის საწადელს მიაღწევდნენ, ქართველებმა და მათმა მოკავ-

შირეებმა გამოიჩინეს ბუმბერაზული სიგმირე, ვაშკაცობა და სიქველე. ეხლა საქართველოს შეადგენდნენ ალბანია (კახეთი), ქართლი (ამერეთ-იმერეთი) და კათბადუკია. ქართლში მეფობდა არტაგი, ალბანიაში მისი ძმა ორეზი და პონტოში მირდატი (მიტრიდატი). რომაელებთან ბრძოლაში მესვეურობა ერგო მიტრიდატს.

სპარსთა მფლობელობის დროს მე-VI– V საუკ. ქრ., წ., დასავლეთ საქართველოს, ჩუზინაშვილის გამოკვლევით, შეადგენდნენ კათბადუკია ხმელეთისა და კათბადუკია ზღვის პირისა. ამ უკანასკნელის ნაწილები იყვნენ პონტოს სამეფო და კოლხეთი (იმერეთი). ხმელეთის კათბადუკია მდებარებდა ფრიგიასა და ევფრატს შორის. ჩრდილოეთით მას საზღვრავდა პონტოს ანუ სციდიის მთა მას ჰყვანდა საკუთარი მეფეები. ამათგან არიარატ II მტერმა დაამხო 322 წ. ქრ. წ. მისი შვილი არიარატ III გამეფდა და თავის შვილს არიარატ IV-ეს შერთო ანტიოქიის მეფს ასული. არიარატ VI და არიარატ VII თანამედროვენი იყვნენ მიტრიდატ დიდისა.

მეორე კათბადუკია – ზღვის პირისა – იყო პონტო და კოლხეთი. პონტო იყო ქვეყანა მდინარეიანი, ტყიანი, ნაყოფიერი, მდიდარი მადნეულით. მის დასავლეთით მიმდინარებდა

– 104 –

ღალისი (აწინდელი ყიზილ-ირმაკი), რომელიც გამოსდიოდა გემის მთას. აქ კიდევ იყვნენ მდინარეები: ირისე, თეძამი, გემრიელი წყალი, თერმადონი, ფსიხრონი. პონტოს სამხრეთი მხარე იყო მთიანი. აქ იყო საკუთარ საქართველოსა და კათბადუკიის გამყოფელი ქედი – პარხალი (საქართველოს ყელი = გურჯი ბოლაზი). პონტოს სამეფოში იყო ქალაქები ტრაპიზონი, კოტიორა, სინოპი. მე-VII საუკ. ამ ქალაქებში დასახლდნენ მილეტიდგან გამოსული ბერძნები. სპარსთა მფლობელობის დროს ამ ქალაქებს საკუთარი მმართველობა ჰქონდათ და არ ემორჩილებოდნენ სპარსთა მეფეებს. ხოლო დანაშთენი პონტო და კოლხეთი შეადგენდნენ ორ საერისთაოს და შველდნენ სპარსებს ბერძნებთან ბრძოლაში. იგინი მაშინ ოთხ რაზმად იყვნენ დაყოფილნი: 1-ლ რაზმს შეადგენდნენ მესხნი და ტიბარენნი, მეორეს – მოსინეკნი, მესამეს – მარნი და კოლხნი, მეოთხეს – ალაროდიელნი (ურარტნი) და ისპირელნი. პონტოს პირველ მეფედ იყო არტაბაზი, თანამედროვე დარიოზისა. მისი შვილის მიტრიდატ (მირდატ) I მეფობდა 402 წლითგან, ხოლო ამის შვილი მიტრიდატ აღმაშენებელი იყო თანამედროვე ალექსანდრე მაკედონელისა. ეს სწორეთ ის მიტრიდატი (ქართველი) უნდა იყოს, რომლის შესახებ მ. ქორენელი ამბობს: „ეს ტომი (გუგარქნი – მესხნი) წარმოსდგებიან მირდა-

ტისაგან, რომელიც იყო დარიოზის სატრაპი (ერისთავი). იგი მოიყვანა ალექსანდრემ (მაკედონელმა) და დაადგინა მთავრად იმ ივერიელებისა, რომელნიც ტყვედ წაეყვანა ნაბუქუდურასარს (604 – 561) და დაესახლებინა პონტოს ზღვის მარჯვნივ დასავლეთით“. მიტრიდატ II-ის შვილი იყო მიტრიდატ III. ამ გამოჩენილმა მეფემ შემუსრა (284 წ.) ის ლისიმახი, რომელიც სელევკოს I-თან ერთად ებრძოდა ანტიგონს, და ამ მოკავშირეთ, დაამარცხეს-რა ანტიგონი (301 წელს), გაიყვეს ალექსანდრე მაკედონელის სამფლობელო. მიტრიდატის გამარჯვების წელიწადი (284 წ.) დაიდო ეპოქად ანუ „ერად“ კოლხეთ-საქართველოსა და ბოსფორში.

– 105 –

ერთს კინკლოსს ანუ მოქცევას შეადგენს 532 წელიწადი, რომელიც შესდგება მზისა და მთვარისა მოქცევის თვეების გამრავლებით (19X28). „ერას“ დაწყებითგან (284 წ. ქრ. წ.) პირველი კინკლოსი დასრულდა 248 წ. ქრ. შ., მეორე 780 წ., მესამე 1312 წ., მეოთხე 1844 წ. მსოფლიოს დასახამითგან კი ამ 1844 წელს გავლილი იყო სულ 14 კინკლოსი (5508+96+1844): 532 = 14.

183 წლის შემდეგ პონტოში მეფობდა ფარნაკი. მის მემკვიდრედ შეიქმნა მიტრიდატ V ევერგეტი (156 – 130). ეს მიტრიდატ ევერგეტი (კეთილისმყოფელი) ლალატით მოკლეს მისს ბრწყინვალე სატახტო ქალაქ სინოპს. მისი მემკვიდრე მიტრიდატ VI ამ დროს 11 წლისა იყო. დედას, რომელსაც აზრალეზდენ მიტრიდატ V-ის მოკვლას, შვილის მოკვლაც უნდოდა, მაგრამ იგი მოშორდა მას. ობლობაში განმარტოებით გამოიზარდა, მერე მოკლა დედა და გამეფდა. იგი იყო მეტად ღონიერი, გამბედავი, მხნე, გულმყარი, შეუზრალეხელი. მამა მისი მეგობრობდა რომაელებს, მას კი სურდა დამოუკიდებლად ემეფნა, გაეფართოებინა თვისი სამეფო, გაეძლიერებინა, აეყვავებინა.

მან დაიპყრა კოლხეთი, მდიდარი ნავების საშენებელ ტყით, აგრეთვე კანაფით, სელით, ფისით, თაფლით. დაამარცხა და დაიპყრა კავკასიონის ჩრდილოეთი, დნეპრსა და დონს შორის – მოსახლე ერნი და დააარსა ბოსფორის სამეფო (ტავრიდის ნახევარი კუნძული და მის აღმოსავლეთით მდებარე ზღვის პირი). აქედგან მოსდიოდა დიდძალი შემოსავალი, პური და მეომრები. შემდეგ დაიპყრა მცირე სომხეთი, დაეზავა დიდის სომხეთის მეფეს ტიგრანს, რომელსაც მიათხოვა თავისი ასული კლეოპატრა. მერე დაიჭირა ფებლალონია. მიტრიდატისვე ჩაგონებით ვინმე გორდიამ მოჰკლა მისი უმახლობელესი ნათესავი კათბადუკის ზემო ხსენებული მეფე არიარატ VI. ამის შვილი მოიწვია მიტრიდატმა და მოკლა. კათბადუკის მეფედ

გამოაცხადა ვიღაც უგვარო კაცი და მის ხელმძღვანელად კი დანიშნა ზემოხსენებული გორდია. მას ამ ჟამად ჰყვანდა

– 106 –

80,000 ქვეითი ლაშქარი, 10,000 ცხენოსანი, 600 საომარი ეტლი და 300 სამხედრო გემი. დანაზიდამ (დუნაიდამ კავკასიონამდე და იქიდან კასპის ზღვამდე ხელი უწვდებოდა მიტრიდატს. ყველა აქედგან მას მოსდიოდა მეომრები. კოლხეთი აძლევდა მას გემების საშენებელ მასალას. ხაზინა სავსე ჰქონდა აუარებელ შემოსავლით. ამისთანა ძლიერებისა შეეშინდა ბითინიის მეფეს, რომელიც დაედგინა თვით მიტრიდატს. მან საიდუმლოდ გაგზავნა მოციქული რომს და აუწყა სენატს, თუ რა შიში მოელის მსოფლიო ქალაქს მიტრიდატის გამძლიერებისაგან. ამგვარივე საჩივრით რომს მიჰმართეს სკვითის მეფეებმა. სენატმა უბრძანა მიტრიდატს, ხელი აეღო მცირე აზიის სამთავროებისაგან და რომაელთა სარდალს სულლას დაავალა კათბადუკიაში გაემეფებინა არიობარზანი, მოკლული მეფის არიარტის მემკვიდრე. სულლამ ეს შეასრულა. მაგრამ სულლა რომ დაბრუნდა, მიტრიდატმა გააგდო არიობარზანი და შეუდგა მზადებას ბრძოლად რომაელებთან. რომაელთა ერი, – ამბობდა მიტრიდატი, მგელივით გაუმადლარიაო, სწყურიათ სისხლი, მიწა და ოქრო. მან გადასწყვიტა, მტრის მოგერებისათვის თავი დაენებებინა და შებმოდა მას გულდაგულ, დაეპყრა აზია. მან კარგად იცოდა, რომ რომთან ბრძოლა ძნელი იყო, ამიტომ წინადგე შეუდგა მზადებას: გაიჩინა 250,000 მეომარი – ქვეითი, 40,000 მხედარი და 400 საომარი გემი, ეგვიპტეს, ასურეთს, ფინიკიას, საბერძნეთს, მაკედონიას, გალლიას და სხვაგან დაგზავნა თავისი კაცები და ყველა ერს შეუთვალა, დროა აღვდგეთ წინააღმდეგ რომაელებისა, დავამხოთ მისი ძლიერება, ავიხსნათ მისი უღელიო. ხმელთაშუა ზღვის მეკობრენი (ზღვის ავაზაკნი), რომელთა რიცხვი უამრავი იყო, აგრეთვე მიუსია იტალიას. რომს თავზარი დაეცა. მალე მიტრიდატმა დაიპყრა თითქმის მთელი მცირე აზია, გასწყვიტა 80.000 რომაელი, გადავიდა საბერძნეთს, დაიპყრა ეს ქვეყანაც, აიღო ათინა, მაკედონია, თესალია, ბეოტია, აქეია, ლაკედემონია აღძრა რომის წინააღმდეგ.

– 107 –

თვით იტალიასა, ისპანიასა და გალლიაში მიტრიდატს ჰყვანდა მეგობრები და მომხრენი. საშიშ მდგომარეობაში ჩავარდა რომი. მაგრამ იგი იხსნა გენიოსმა სპასალარმა, სულლამ. ამან დიდის ლაშქრით დაამარცხა მიტრიდატის ჯარი, დაიპყრა სა-

ბერძნეთი და მცირე აზია და იძულებულ ჰყო მიტრიდატი შე-
რიგებოდა რომს (85 – 84 წელს). რომის კუთვნილ აზიის სა-
მთავროებს სულლამ გადაახდევინა, წინააღმდეგობისა და მიტრი-
დატის მომხრეობისთვის, 20,000 ტალანტი (30,000,000 მან.).

სულლა მალე დაბრუნდა, რადგან რომი იწიწკნებოდა
შინაურ შლილობით. ვიდრე სულლა და სხ. სარდლები დაა-
წყნარებდნენ ერს, მიტრიდატი ისევ გამძლავრდა, გამძლავრდა
აგრეთვე მისი სიძე ტიგრანი, რომელმაც დაიჭირა ანტროპა-
ტენა, ედესა, შუამდინარე, ააგო დიდებული ქალაქი ტიგრა-
ნაკერტი (ტიგრანის ქალაქი). ამ ტიგრანის დახმარებით მიტ-
რიდატი ისევ შეება რომაელებს (74 წელს, 70 გემი დაულუ-
პა. მაგრამ ბოლოს დამარცხდა (ქალაქ ქიზიყს). რომაელთა
სარდალი ლუკულლი შემოვიდა პონტოს, ხელახლა დაამარ-
ცხა მიტრიდატი და დაიპყრა მთელი მისი სამფო. ამ უბედურ
დროს კოლხეთისა და ტავრიდის (ყირიმის) მეფედ იყო მახა-
რა, ძე მიტრიდატისა. ეს მახარა განუდგა მამას და მიემხრო
რომაელებს, რომ არ დაეკარგე ტავრიდის ტახტი.

მიტრიდატი გაიქცა სომხეთს. მისმა სიძემ ტიგრანმა მრავალი
მეომარი შეჰყარა. ლუკულლი მასაც მიუხტა მოულოდ-
ნელად, შეება, დაამარცხა, აიღო მისი ქალაქი ტიგრანაკერ-
ტი, დაუხოცა 100,000 მეომარი (რომაელებს კი მოუკვდათო
მხოლოდ ხუთი კაცი!), შემდეგ ლუკულლი წამოვიდა ქალაქ
არტაქსატასკენ. აქაც გაიმარჯვა, მაგრამ საკუთარი ჯარი აუ-
ჯანყდა. ლუკულლი დაბრუნდა. მას მიჰყვა მიტრიდატიც და
ისევ პონტო დაიჭირა (67 წ.) და რომაელები დაამარცხა ზე-
ლასთან (მოკლა 7,000 რომაელი).

ლუკულლი დაბრუნდა რომს და მის მაგიერ აღმოსავ-
ლეთს გამოგზავნეს პომპეოსი (67 წ.).

– 108 –

ლუკულლის წასვლის შემდეგ აღმოსავლეთის საქმეები
გაიხლართა. ტიგრანს უღალატა მისმა შვილმა ტიგრანმა და
გაიქცა პართიის მეფე ფრაატისას. ამას პომპეოსი დაჰპირდა,
დაგვეხმარე, თუ გინდა დაიპყრა სომხეთის სამეფოს აღმოსავ-
ლეთის მხრის მიწებიო. ფრაატი თანხმდებოდა, რადგან არ
იცოდა რომაელების ვერაგი პოლიტიკა: გაჰყავ, რომ დაიპყრა.

პომპეოსი პირველად მიესია მიტრიდატს, რომელმაც ევ-
ფრატისკენ დაიხია. პომპეუსმა დაამარცხა იგი ევფრატის სა-
თავეზე, იქ, საცა შემდეგ ააშენეს ნიკოპოლი (= გამარჯვების
ქალაქი). იგი გაიქცა თავისს ციხე სინორისს*), საცა ჰქონდა
ხაზინა. ჯარს დაურიგა მთელის წლის ჯამაგირი, თვითონ-კი
9,000,000 მან. წაიღო და სიძე-ტიგრანთან წავიდა. ტიგრანს
უკვე დაუმარცხა ფრაატი და თავისი შვილი. მას აღარ უნდო-

და რომაელების მომდურება. ამიტომ სიმამრის (მიტრიდატის) მოციქულები შეიპყრა და 100 ტალანტი დაჰპირდა იმას, ვინც მიტრიდატის თავს მოუტანდა. მიტრიდატმა ეს შეიტყო, გავლო ეფფრატის სათავეები, გადავიდა კლარჯეთს, იმერეთს და მივიდა დიოსკურიას (ცხუმს). პომპეოსმა პონტოს მეფედ დანიშნა მიტრიდატის შვილი ფარნაკი და თვითონ მას გამოედევნა ფაზისამდე (როინამდე), ველარ დაეწია და დაბრუნდა, რომ დასაჯოს სომხეთის მეფე.

არტაქშატს რომ მიუახლოვდა პომპეოსი, ტიგრანი შეშინდა, ბრძოლაზე ხელი აიღო, გამოეგება ძლევა-მოსილს სპასალარს, ფეხთ-ქვეშ დაუვარდა, მოიხადა გვირგვინი და მის წინ დასდო. პომპეოსი ამდროს იჯდა სამსაჯულო სელზე. მას გაუხარდა, რომ უომრად ჩაიგდო ხელში „მეფეთ მეფე“, მეფის ღირსება არ ახადა, მაგრამ ჩამოართო ასურეთი, ფინიკია, ნაწილი კილიკიისა, გალატია, კათბადუკია და გადაახდევინა 6000 ტალანტი (9,000,000 მ.). მეფისძე ტიგრანი, რომელ-

---

*) ქართული ს ი ნ ო რ ი იგივე მიჯნაა.

– 109 –

საც მამა უთმობდა სოფენას და გორდიენას, შეიპყრო, შებორკილა რომში წასაყვანად.

შემდეგ პომპეოსმა პირი იბრუნა ჩრდილოეთისკენ და მოვიდა მიტრიდატის მომხრე ქართლ-კახეთის დასასჯელად.

ქართლის მეფე არტაგი ტიგრანსა და მიტრიდატს შეუკავშირდა მაშინ, როდესაც ჯერ ისევ ლუკულმა გამოილაშქრა არტაქსატასკენ და დაბრუნებისას გააოხრა საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთი მიწები. მათ სიხარულით მიიღეს არტაგი და მოკავშირედ მოაწვევინეს აგრეთვე მისი ძმა და მის-მიერვე გამეფებული ალბანიის (კახეთის) მეფე ორეზი.

მაშინ არტაგს ჰყვანდა 40,000 მეომარი (აპპიანის სიტყვით – 70,000). ერი აქ იყო მხნე, უშიშარი, თავისუფლების მოყვარე, მიწის მხვნელ-მთესველი, კეთილ-წესიერად მცხოვრები. იგინი არასდროს არ ყოფილანო სპარსთა და მიდიელთ მონობაში. ამათ ლაშქარს ეცვა წითელი სამოსელი, ნაწილი ცხენოსანი იყო და ნაწილი ქვეითი. ალბანელთ ჰყვანდათ 60,000 ქვეითი და 12,000 ცხენოსანი ჯარი.

პომპეოსი ჯერ ალბანიაში შევიდა (66 წელს), დაამარცხა ორეზი, მოჰკლა მისი ძმა კოსია, მზეველად შვილები წაართო, გადმოვლო მდინარე პელორი, აიღო ივერთა ციხეები ჰარმონიკა (არმაზი) და სევსამორა (წიწამური). რომაელები მტკვარზე გადავიდნენ 10,000 ნავტიკით. არტაგი გაიქცა. რომაელები გამოეკიდნენ. არტაგი გადავიდა მდინ. პელორზე და ხი-

დი დასწვა. პომპეოსი მდინარის პირზე გაჩერდა იმ დრომდე, ვიდრე წყალი იკლებდა. მერე იწყეს გადასვლა. ამდროს არტაგი შემოება. პომპეოსს გაემარჯვა. ქართველებს დაუხოცა 10,000 მეომარი, 9000 ტყვეთ ჩაიგდო. არტაგი გაიქცა. პომპეოსი დაედევნა. თუმცა დიდად აზარალებდა რომაელებს, მაგრამ მაინც მეფემ მათი დამარცხების იმედი დაჰკარგა და შერიგება მოინდომა. პომპეოსმა მოითხოვა მზეველად მეფის შვილი. არტაგმა შვილიც გაუგზავნა და მართო აგრეთვე წმინდა ოქროსაგან ჩამოსხმული ტახტი, მაგიდა და სკამი.

– 110 –

პომპეოსი, შეურიგდა-რა არტაგს, გადავიდა იმერეთს, რომ დაიჭიროს ანუ მოკლის მიტრიდატი. იმერთ 72 წლითგან ჰყვანდათ საკუთარი მეფე ოლთაკი, რომელიც, მიტრიდატის ნებართვით, თვითვე ამოერჩიათ. პომპეოსმა ეს ოლთაკი მზეველად დაიჭირა და მის ადგილას დანიშნა თავისი მოხელე არისტარხი.

სამეგრელოდგან დიოსკურისკენ გასწია, მაგრამ ამდროს ალბანელთა განდგომის ამბავი მოუვიდა. პომპეოსი დაბრუნდა ალბანიას, ხელახლა დაიპყრა ქვეყანა, მერე შევიდა და დაიმორჩილა გელნი, ლეკნი, ჰირკანნი და სომხეთიდგან ასურეთს წავიდა.

პომპეოსი რომ დიოსკურიისკენ მიდიოდა, მიტრიდატი გაიქცა თავისს ჩრდილოეთს სამეფოს (ყირიმს და დონის ყაზახების სამფლობელოში, ქერსოვნეთიდგან ოდესამდე, საცა მაშინ, სხვათა შორის, ცხოვრობდნენ გეტნი, გუთნი და კელტნი. აქ, ქალაქ ფანაგორიაში მაშინ მეფობდა მიტრიდატის შვილი მახარა, რომელიც მომხრე იყო რომაელებისა. მას შეებრძოლა მამა ქერსოვნეთს, დაამარცხა. მახარამ თავი მოიკლა. მიტრიდატმა ხელდახელ შეაგროვა 36,000 მეომარი და კელტებისა, გეტებისა და გუთების მომხრეობით განიზრახა აპყოლოდა დუნაის ხეობას, გადაეველო ალპის მთები და შეჰსეოდა იტალიას. უნგრეთი, ალპის ქვეყნები და ტიროლი სიხარულით მიეგებნენ მიტრიდატის განზრახვას. მაგრამ ლალატმა აღარ დააცალა. განუდგა მას მისი საყვარელი შვილი ფარნაკი. მიტრიდატი უკვე ავათ იყო. მის სასახლეს ფარნაკმა შემოარტყა მეამხოხენი. მიტრიდატი გამოვიდა ციხის გალავანზე და დაწყო ხვეწნა შვილს, არ მოეკლა იგი. ფარნაკმა თხოვნა არ შეიწყნარა. მაშინ მიტრიდატმა საწამლავი შეასვა თავისს ცოლებს და ქალებს (ერთი მისი ქალი ეგვიპტის მეფის დანიშნული იყო და მეორე – კვიპრის მეფისა, მერე თვითონაც შესვა. რომ მალე მომკვდარიყო, გული გაიგმირა დაშინით (63 წ.).

პომპეოსს რომში მეფურად მიეგებნენ. მისი დაბრუნება იდღესასწაულეს 28 და 29 ენკენისთვის (61 წ. ქ. წ.). ამისთანა დახვედრა ჯერ რომაელებს არ ვნახათ არასდროს. მოჰქონდათ დიდი დაფები ზედწარწერით: პომპეოსმა დაიპყრაო 1000 ციხე. 900 მდე ქალაქი, ხელთ იგდოო 800 გემი, დააარსაო 39 ქალაქი, სახელმწიფო ხაზინას შეჰმატაო 20000 ტალანტი (30,000,000 მ), დაიპყრაო აზია კასპიისა და აზოვის ზღვითგან მეწამულ ზღვამდე და ეგვიპტემდე. ამ დაფებს მიჰყვებოდა განუწყვეტელი ქარავანი ეტლებისა და ურმებისა; ყველა დატვირთული იყო აღმოსავლეთიდან მოტანილ ნადავლით, გვირგვინებით, ოქროს ჭურჭლით, თვალ-მარგალიტით მოკაზმულ ნივთებით და სხ. ყველა ამას მიჰყვებოდა თვით პომპეოსი ეტლით, რომელიც მოკაზმულ იყო თვალ-მარგალიტით. მის წინ მიდიოდნენ, თავიანთ საერო ტანისამოსში გამოწყობილნი, ტყვე მეფეები, დედოფლები, მეფეთა შვილები, სულ 324 სული. მათ შორის იყვნენ: ხუთი ვაჟი და ორი ასული მიტრიდატისა, ძენი ივერთ და ალბანიის მეფეები, სომხეთის მეფის ძე ტიგრანი ცოლით და ქალებით.

რიტტერი შენიშნავს, რომ ვიდრე პომპეოსი არ გაილაშქრებდა აღმოსავლეთ, არ დაამარცხებდა მიტრიდატს და იქიდგან არ მოიტანდა აუარებელს ნადავლს, მანამდე რომაელებს გაცნობილი არ ჰქონოდათო მარგალიტი, ძვირფასი თვლები, აღმასი, აბრეშუმეული, მხოლოდ ამ დროდგან რომში იწყეს მდიდრული ცხოვრებაო.

2. ბარტომი (ბრატმანი). გამეფდა-რა ბარტომი, მას წინ-აღუდგა ზემოხსენებული მირიანი, ძე ფარნაჯომისა. უცხოობაში გაზდილი მეფისძე იყო კაცი ქველი, მხნე, მხედარი გამოცდილი ამან შემოუთვალა ქართველობას: ტახტი მე მეკუთვნისო, მე შემიწყნარეთ და მომეხმარენითო. არა წარჩინებულთ შეიწყნარეს მისი სიტყვა და ეახლნენ მას, ხოლო ერისთავნი და დიდკაცობა ბარტომის მხარეს დადგნენ. ბარტომმა მცხეთის ზღუდეები გაამაგრა და ქართლის ციხეები მომტკიცა. შემდეგ წავიდა ხუნანს და შეებრძოლა მირიანს, რომელიც ბერდუჯის პირას იდგა. აქედგან და იქიდგან გამოვიდნენ თავი კაცები, გოლიათები, იწყეს ერთურთის შებმა და ბრძოლა. ორივე მხრიდგან ბევრი დაიხოცა. ბოლოს ბარტომი მოკლეს და მასთან მისივე ნაშვილობევი და სიძე ქართამი, რომლის ორსული ცოლი გაიქცა სომხეთს, საცა შობა ვაჟი ადერკი. გამარჯვებული მირიანი შემოვიდა ქართლს, შეირთო ცოლად ბარ-

ტომის ქვრივი და შეირიგა ბარტომის მომხრე დიდკაცობა. ეს მეფობდა მცირე ხანს და მოკვდა (23 წ.). მის შემდეგ მეფე არსუკმა ააშენა ქალაქი ნეკრესი და გაამაგრა უფლისციხე.

3. ფარნავაზ II და მიტრიდატი. ქრისტეს შობის წინა და უკანა ხნის წლების ამბავი არეულია.

ა. ვახუშტის სიტყვით, 46 წ. ქრ. წ. საქართველოს მეფედ იყო ბარტომ I. დიონ კასიუსი (იშვა 155 წ. ქრ. შ.) კი ამბობს, რომ მარკ-ანტონის ბრძანებით კანიდუს კრასმა გაილაშქრა წინააღმდეგ აზიის ივერიელებისა, დაეცა იმათ მეფეს ფარნაბაზს, დაამარცხა ერთს ბრძოლაში და იძულებულ ჰყო მიემხრო წინააღმდეგ პართველთ მეფის ფრაატისა. ეს მოხდაო 46 წ. ქრ. წინად, ზამთარში (ბროსეს Introd., 29).

ბ. მე-2 წლ. ქრ. დაბად. წ. და 55 წლამდე ქრ. შ. ქართლის ცხოვრებით და ვახუშტის ანგარიშით მეფობს ადერკი ქართამისძე, ხოლო იმავე დიონ კასიუსით საქართველოს მეფეებად ჩანან: მიტრიდატი (35 წ. ქრ. შ.), მერე ფარსმანი, რომელიც ჰკლავს თავისს შვილს რადამისტს 54 წ. ქრ. შ., და მიტრიდატი.

გ. თვით ქართ. ცხოვრების დამწერმა დანაშდვილებით არ იცის, ვინ იყო ადერკის მამა ქართამი. ერთ ადგილას (გვ. 37) მას იხსენიებს ქუჯის შვილის შვილად და ბარტომ მეფის სიძედ, მეორე ადგილას კი (გვ. 38) მას სთვლის საურმაგის ძედ და ბარტომ მეფის ასულის წულად.

დ. თუ ადერკი ქუჯის ჩამომავლად ჩავთვალეთ, მის მეფობის ქორონიკონიც შეუსაბამო გამოდის.

ქუჯი (ფარნავაზ მეფის დის ქმარი 301 წლითგან)

|

(ვაჟი) (საურმაგ მეფის სიძე)

|

ქართამი

|

ადერკი (+ 55 წ. ქრ. შ.).

რადგან 301 წელს ქუჯი 30 წლის ვაშკაცი მაინც იქნებოდა, ამიტომ 331 წლითგან ქრ. წ. ვიდრე 55 წლ. ქრ. შ. მეტად

– 113 –

გრძელი დროა 4-ის თაობისთვის: თითოსთვის მოდის $96\frac{1}{2}$ წ. (331+55: 4).

ე. თვით ქართამის სიმამრის სახელიც იწერება ნაირნაირად: ბარტამ-ად, ბარტომ-ად, ბარტონ-ად, ბრატმან-ად და იგივე სახელები – ქართამი, ბარტამი – ჰქვიან ადერკის შვილებსაც, რომელთაც მამა უნაწილებს საქართველოს: ერთს აძლევს მცხეთას, მეორეს – არმაზს, და ესენი ვითომ-და იწყობენ ეგრედ-წოდებულს ორგამგეობას, რომელიც გასტანს 129 წლამდე; ამ ხანს წყვილ-წყვილად მეფობენ 12-ნი მეფენი: ერთსა და იმავე წელიწადს მეფდებიან და ერთ და იმავე წელიწადს იხოცებიან! ნამდვილად, ისტორიის მსვლელობა სხვანაირი იყო, ხოლო ჩვენს მემატთანებს შეურევიათ მეფობანი, დაუვიწყნიათ ანუ გაურყვნიათ სახელები. მაგ. ამაზაერ = არმაზელი მეფის სახელი კი არ არის, არამედ მაჩვენებელი ქალაქისა, საცა იგი მეფობდა.

დასავლეთი საქართველო (კოლხეთი) მიტრიდატ დიდის შემდეგ საცილობელ კუთხედ გახდა. იგი ხელიდგან ხელში გადადიოდა და 48 წელს კი დაიპყრა ფარნაკ მიტრიდატის ძემ.

მაგრამ ეს ფარნაკიც მალე მოკვდა და გამთავრდა მისი სიძე ასანდრ I. ამ დროს კოლხეთის ტახტი მოითხოვა მიტრიდატ დიდის შვილმა მიტრიდატმა, მაგრამ ასანდრმა მოკლა იგი. ცეზარმა მეფობა დაუმტკიცა ასანდრს (36 წ. ქ. წ.). იგი მოკვდა 14 წ. ქ. წ. უმემკვიდრეოდ, და კოლხეთის ტახტის მემკვიდრედ გამოცხადდა მიტრიდატ დიდის ნათესავი სკრიბონიუსი, მაგრამ იგი მოაკვლევინა მარკოს აგრიპპამ და ბოსფორისა და კოლხების სამეფო ჩააბარა პოლემონს, ზენონ ლაოდიკიელის ძეს.

ეს პოლემონი მოკლეს ქრისტეს დაბად. 1-ლს წელს და მისს შვილების მცირეწლოვანობისა გამო გამეფდა მისი ჭკვიანი მეუღლე პითადორიდა. ამას ემორჩილებოდა პონტო, კოლხეთი და ბოსფორი, მაგრამ მალე მისი სამეფო დაიშალა. ბოსფორი დაიპყრა სავრომატმა, კოლხეთი (სამეგრელო-კლარჯეთი)

– 114 –

თი) დაიჭირა საქართველოს მეფემ, პითადორიდას კი დარჩა მართო პონტო.

ამ დროს საქართველოს მეფედ უნდა ყოფილიყო მიტრიდატი, რომელმაც დიონ-კასიუსის ჩვენებით იმეფა ვიდრე 35 წლამდე ქ. შ. ამ მეფის სახელი ჩვენს მემატეანეებს, როგორც ზემო ითქვა, გაურყვნიათ, ვინაიდან მას იხსენიებენ ადერკ-ად (= როკ ად).

ეს ადერკი (მიტრიდატი), მემატეანეს ჩვენებით, იყო საურმაგ მეფის ძის ქართამისძე და ასულის წული ბარტამ მეფისა. იგი იყო ტანით შვენიერი, ძალ-ღონით გოლიათ-ბუმბერაზი კაცი. ადერკი შეებრძოლა ქართველთ მეფე არსუკს. იბრძოდნენ ოროლებით, ჩუგლუგებით. მშვილდ-ისრებით. ტანთ ეცვათ მაგარი ფარ-საჭურვლები. ბრძოლა დასრულდა არსუკის დამარცხება-მოკვლით. მაშინ ყველა ქართველნი და ადერკის მომხრე სომეხნი შეიკრიბნენ ერთად, გამარჯვებულ ადერკის წინ დაცვიდნენ, თაყვანისცეს, მეფედ გამოაცხადეს და თავზე სამეფო გვირგვინი დაადგეს. ამ დროს იგი იყო 30 წლისა.

ცოლად შეირთო სომხეთის მეფის ასული და შეუდგა ქვეყნის მართვას. პირველი მისი საქმე იყო ეგრისის (კოლხეთის) დაპყრობა და მერე საქართველოს ციხე-სიმაგრეთა შემომტკიცება და გამაგრება მცხეთისა, რომელსაც „წყლის ამიერ და იმიერ ზღუდენი მოუმტკიცნა“.

ასეა „ქართლის ცხოვრებით“. ბერძენთა წყაროებით კი ამ დროს დაიწყო ომი ტიბერიოსსა (14 – 37 წ.) და პართიას შორის. ტიბერიოსმა მოსწერა საქართველოს მეფეს მიტრიდატს, მხარი დაეჭირა მის მეგობარ ტირიდატისთვის და შესეოდა სომხეთს, რომელიც დაეპყრა პართიის მეფეს. მიტრი-

დატმა თხოვნა შეუსრულა.

ამ მეფის (ადერკი = მიტრიდატის) ჟამს იშვა იესო ქრისტე და მის ჯვარცმის დასასწრებლად ქვეყნის ყოველი მხრიდან იერუსალიმს წავიდნენ ურიების წარმომადგენელი. საქართველოშიაც მაშინ მრავალი ებრაელი ცხოვრობდა. თვით მცხე-

- 115 -

თაში მთელი უბანი იყო ურიებისა. აქვე იყო მაშინ ვინმე ელიოზი, ურიების ელი მღვდლის ნათესავი. ეს ელიოზი და ვინმე ლონგინოზი წავიდნენ იერუსალიმს და დაესწრნენ ქრისტეს ჯვარცმას (32 წელს). მისი სამოსელი – კვართი – წილად ხვდა ელიოზს, რომელმაც იგი ქართლს წამოიღო. მცხეთას რომ მოვიდა, კვართი თავის დას სიდონიას გადასცა. სიდონია გარდაიცვალა კვართს რომ შეეხო. იქვე კვართიანად დამარხეს. მის საფლავსა და კვართზე კვიპაროზის ხე აღმოცენდა, სურნელოვანი და სამკურნალო. იგი შემდეგში მოსჭრა წმ. ნინომ და მცხეთის დიდი ტაძარი – სვეტი-ცხოველი ააშენა.

ამავე ხანებში საქართველოს მოვიდა მოციქული ანდრია. ამან გამოვლო აჭარა და ქადაგა ქრისტე, შემდეგ რკინისჯვრით გადმოვიდა ოძრახოს, მოვიდა სოფელ ზადენ-გორას, მერე აწყვერს (სოსანგეთს), პირისპირ საქრისი. აქ მაშინ მთავრობდა ქვრივი დედაკაცი სამძივარი. ესენი მოაქცია მოციქულმა, დაუდგინა ეპისკოპოსი, მღვდელი და დიაკონნი, და წავიდა ნიგლას, არტან-კოლას, კლარჯეთს და იერუსალიმს. შემდეგ ისევ დაბრუნდა სხვა მოციქულებთან ერთად. ამოვლეს ჭოროხის ხეობა ქადაგებითა და მოძღვრობით, გავლეს იმერეთი და მივიდნენ სვანეთს. აქაც მაშინ მთავრობდა დედაკაცი. მის მოსაქცევად ანდრიამ დასტოვა მოციქული მატათა მოწაფეებითა და თვითონ მოციქული სიმონ კანანელი წაიყვანა და წავიდა ოსეთს და მივიდა ფოსტაფორსა და ბოსფორს, შემდეგ ჩამოვლეს აფხაზეთს, ქალაქ ცხუმს (სევასტს). აქ მოკლეს სიმონ კანანელი (მისი საფლავი არის ქალაქ ნიკოპსიას). ანდრიამ მოვლო ჯიქეთი, სამეგრელო, აფხაზეთი და წავიდა სკვითიას.

ასრეა ყველა ეს ჩვენის მატანის გადმოცემით. შეიძლება ზოგიერთი წვლილი უვარყოთ, არ მივიღოთ, მაგრამ ის კი ცხადხედ უცხადესია, რომ ანდრიასა და მის ძმას პეტრეს ქრისტიანობა უვრცელებიან დასავლეთს საქართველოს, – კათბადუკიასა და პონტოსს, საცა, სხვათა შორის, პეტრემ მონათლა ვინმე ბაგრატი, ტავრომანელი მოციქული. მატანის მოთხრობაში საყურადღებო ის არის

- 116 -

რომ სამცხე და სვანეთი სამთავროებად წოდებულია და ორივე ამ ქვეყნებში მაშინ მთავრობად ყოფილან დედაკაცები (პირველში – სამ-

ძივარი, წინაპარი იმ შესანიშნავ სამძივართა, რომელნიც ჩნდებიან თამარ მეფის ცხოვრებაშიაც).

საქართველოს ყოფა-მდგომარეობას ამ ხანს აღწერს თანამედროვე სტრაბონი, რომელიც დაიბადა 66 წ. ქრ. წ. და მოკვდა 24 წ. ქრ. შ. იგი იყო ჭანის ქალის შვილი. მისი დედის ბიძა მოაფერნი მიტრიდატ დიდს დაედგინა კოლხეთის გამგედ. ამიტომ სტრაბონის ნათქვამს, როგორც თვალთ მხილველისას და ადგილობრივ კაცისას, მნიშვნელობა და ფასი აქვს. იგი სწერს:

არეზი მიმდინარებს სომხეთში, ხოლო მტკვარი (კურა) ივერიასა და ალბანიაში. ამბობდნენო, რომ კასპიისა და შავი ზღვის წყლები ხანდახან ერთდებოდნენო და ჰფარავდნენ ამ შუა მდებარე მხარეს. ივერიისა და ალბანიის ჩრდილოეთით, კავკასიონს გადაღმა, ცხოვრობენ სარმატნი. კავკასიონი დაფარულია ნაირ-ნაირ ტყით, რომლიდგან გამოტანილი მასალა იხმარება გემების საშენებლად. კავკასიონიდან წამოსული მთები სერავენ ივერიას და ებჯინებიან მესხეთისა და სომხეთის მთებს, აგრეთვე სციდიისა და ფარიადრის (პარხალის) მთებს. ეს მთები ტავრის ნაწილებია, მისგან მოწყვეტილი და წამოსული ჩრდილოეთისკენ კავკასიონამდის და პონტოს ზღვამდის, კოლხეთიდან თემისყურამდე. კოლხეთის უდიდესი მდინარეა ფაზისი (რიონი) – სანაოსნო ზღვის მხარეს, ხოლო ქალაქები კი – ფაზისი (ფოთი), ბიჭვინტა და დიოსკურია. ქვეყანა მდიდარია ხილით, ხოლოს აქაური თაფლი მწარეა. იგი მდიდარია ყოველგვარ მასალით, რომელიც საჭიროა გემების ასაშენებლად (საშენებელი ხე-ტყე მდინარეებით ჩამოაქვთ). კოლხეთშივე მზადდება ბევრი ტილო, კანაფულობა, ფიჭა და ფისი. აქაური ტილო და სელის საკეთობა სახელგანთქმული იყო შორეულს ქვეყნებშიაც. დიოსკურია დიდი ქალაქია, საცა სავაჭროდ, მეტადრე კი მარილისთვის, თავს იყრიან 70 ხალხის წარმომადგენელნი. დიოსკურიის ზემო ცხოვრობენ სუანნი (სვანები), რომელნიც სისუფთავის მოყვარენი არ

არიან, მაგრამ ვაჟკაცობითა და ქველობით თითქმის ყველა იქაურ ხალხებს სჭარბობენ. მათ ჰყავთ მეფე. 300 კაცი შეადგენს მათს საბჭოს და, როგორც ამბობენ, 200,000 მეომარს გამოიყვანენო საბრძოლად, ვინაითგან მთელი ერი მეტად მეომარია, თუმცა საომრო წეს-წყობილება არ იცის. მოგვითხრობენ, რომ აქ მთის ნაკადულებში ოქრო არისო და ამ ოქროს იძენენ დახვრეტლის ვარცლებით და საწყისებით (ბეწვიან ტყავებით). სვანები იბრძვიან ისრებით. ამ ისრებს იგინი ჩვეულებრივ შხამავენ რაღაც საწამლავით, რომელიც დაჭრილებს აბრუებს სიმყრალით. – ივერთა და ალვანელთ ქვეყანა კეთილსაამოა და შვენიერი. ივერიაში მრავალია ქალაქები და საცხოვრებელი ადგილები; აქ შეგვხვდება კრამიტით გადახურული შენობები, ხუროთმოძღვრულ ხელოვნების წესით აშენებული სახლები, ქულბაქები (ბაზრები) და სხვა საერო სახლები. ივერიას ერთის მხრით აყუდია კავკასიონი, რომლისაგან სომხეთისა

და კთლხეთისკენ წამოსული მთები გარს შემორტყმია. შუაში ბარია, რომელიც ირწევის მდინარეებით. უდიდესია მტკვარი და მასში შემდინარე არაგონი (არაგვი), ალაზონი (ალაზანი) და სხ. ივერნი იყოფებიან ორ ნაწილად: ერთი მოსახლეობს ბარში და მეორე მთაში. ორნივე ხვნა-თესვას მისდევენ. ეს ერი მეტად მეომარია. ბარში მცხოვრები ივერები სომეხთა და მიდიელთაებრ მოწესრიგებულან, ხოლო მთის ივერები ცხოვრობენ სკვითებისა და სარმატთა წესრიგით, მაგრამ ომის დროს ორთავენი ერთდებიან და ბრძოლის ველზე რამდენიმე „ბევრი“ ლაშქარი გამოჰყავთ („ბევრი“ = 10,000). ამათ ქვეყანას ოთხი შესავალი (გზა) აქვს: ერთი მოდის კოლხეთის ციხე შორაპნიდამ (სარაპანიდამ) მდინარის ხეობით, საცა 120 ხი-დია გაკეთებული, ვინაითგან წვიმის დროს მთის ნაკადულები საშინლად ხრამავენ აქაურობას. ეს გზა მაგარია კლდით, ციხეებით და მთის წყლებით. მეორე გზა შემოდის ჩრდილოეთის მწყემს ხალხების მხრით: აღმართ სავლელი სამ დღეს და მერე კიდევ არაგვის ვიწრო ხეობით ოთხის დღის გზაა. გზის დასასრულს მიუდგომელი ციხეა. მესამე გზა მოდის ალვანიდგან ჯერ კლდეში გამოკვეთილ ვიწრო ბილიკით, მერე ალაზნის ჭაობებით. მეოთხე გზა მო-

– 118 –

დის სომხეთიდან მტკვრის მოყოლება. არაგვისა და მტკვრის ნაპირებზე, მათ შესართავამდე 16 სტადიონის სიშორეზე, ქალაქებია – არშოზიკა (არშოზი) და სევსამორა (წიწამური). ამ ქვეყანაში ერი იყოფება 4 წოდებად. პირველს წოდებას ეკუთვნიან იგინი, რომელთაგან ყველაზე უფროსს ირჩევენ მეფედ და მის მერმეთ მეორეს – უმთავრეს მსაჯულად და ლაშქრის წინამძღოლად. მეორე წოდებას შეადგენენ ქურუმნი, რომელთაც ამასთანავე ეკითხვისთ სადაო საქმეები მეზობლებთან. მესამე წოდებას ეკუთვნიან მეომარნი და მხვნელ-მთესველნი. მეოთხე წოდებად ითვლება მდაბიო ხალხი, მისგანვე მეფის მონები *), რომელნიც ადასრულებენ ყველა საჭიროებას მის ცხოვრებისთვის. ქონება ეკუთვნის მთელს გვარეულობას, რომლის მბრძანებელი და გამგებელი არის გვარის უხუცესი. – ალვანელნი უმეტესად მწყემსები არიან. იგინი ცხოვრობენ ივერიასა და კასპიის ზღვის შორის. ამათ მხრის კავკასიას ჰქვია კერაუნის-მთა (ალბად, ყორნის-მთა). სამხრეთი ალვანიისა ზოგან ვაკეა, ზოგან მთიანი, მეტადრე კამბიზენა (კამბეჩოვანი – ქიზიცი). ალვანიაში მოდის ყველანაირი ნაყოფი და ყველანაირი მცენარე. ზოგან ერთხელ დათესილი მიწა ორს და ხან სამს შემოსავალს იძლევა, პირველად – თესლზედ 50-ჯერ მეტს, და ისიც მოხნული არა რკინის გუთნით, არამედ ხის სახნისით. ქვეყანა უხვად ირწევის მდინარეებით, ამიტომ მუდამ მწვანე ფერი აქვს, შვენიერი საბალახოები და უკეთესი ჰავა. ვაზს აქ არ სთოხნიან და სხლავენ 5 წელიწადში ერთხელ. ახალი ვაზი მეორე წელიწადსვე იძლევა ნაყოფს, ძველი ვაზი კი იმდენს ისხამს, რომ სთვლობისას მომეტებულს ნაწილს ვედარ ჰკრევენ. გარეული ყურძენიც (კრიკინა) აქ კარგად მოდის. ერი აქაც ლამაზია, დიდ ტანოვანი, გულკეთილი და არა ცბიერი. მცხოვრებნი ფულს არცვი ხმარობენ, ასზე მეტი რიცხვი არა აქვთ, ვაჭ-

რობენ გაცვლა-გამოცვლით. არა აქვთ სარწყავი და სასწორი, თვით სამხედრო და სახელმწიფო საქმეებშიაც მზრუნველობას ვერ იჩენენ. ომობენ ქვეითად, ზოგნი ცხენით, მსუბუქად შეიარაღებულნი, ჯავშნიანნი. ივერებზე მეტი ჯარი გამოჰყავთ: 60,000

*) „Basiliki duli“.

– 119 –

ქვეითი და 22,000 ცხენოსანი. ომის დროს ამათ და ივერებს შველიან მთა-ბარზე მავალი მეზობლები, მაგრამ ველური მეზობლები ხშირად მათვე მტრობენ და ხვნი-თესვას აცდენენ. ალვანელნი, ვით ივერნიც, ომობენ ისრებით, ლახვრებით, იცმენ ჯავშნებს, იკეთებენ კარების მსგავს ფარებს და იხურვენ ნადირის ტყავის ჩაფხუტებს. მათს ქვეყანაშია კასპიანა (არეზის შესართავიდგან ზღვამდე), რომლის სახელით იწოდება კასპიის ზღვაც. ალვანთ და მათ ძალებმაც კარგი ნადირობა იციან. აქ ეხლა ერთი მეფეა, წინად კი იმდენი იყო, რამდენიც თემი. აქაური თემები 26 ენაზე ლაპარაკობენ. ქვეყანაში არის შხამიანი ქვეწარმავალები, ობობები, მორიელეები. ალვანნი დიდის პატივით ეპყრობიან მოხუც კაცებს, თავისიანებსა და უცხოელებს. მკვდრებს მარხვენ მთელის მათის ქონებით, ჩაცმულ-შეიარაღებულებს და ამიტომ თვითონ ღარიბად რჩებიან. თაყვანს სცემენ მზეს, ზევებს და მთვარეს, მეტადრე უკანასკნელს, რომლის ტამარი ივერიის მიჯნაზეა.

პლინიუსით (29 – 79 წ. ქ. შ.) ალვანიასა და ივერიას შუა მიჯნად ითვლება მდ. ალაზანი. ალვანიის უმთავრესი ქალაქი იყო კაბალაკა (ალბად, ყაბალა ანუ კაბალი ლაგოდეხის ახლოს) და ივერიისა ჰარმასტის (= ჰარმაზ-თისი = არმაზი). ალვანიის მიჯნის წინამხარეს მოსახლეობდენ დიდურნი (დიდონი), სოდნი *). ივერის ქალაქ ჰარმასტის პირდაპირ არის „კავკასიის კარები“. აქ, კავკასიონის ნაპრაღში, გაკეთებულია ძელის კარები. ძელები რკინით გადართხმულია. ძელებ ქვეშ მიილტვის მდინარე, ხოლო მის აქეთ ერთ კლდეზე აგებულია პატარა ციხე – კუმანია **), რომელიც იცავს ამ გასავალს. ამ კარებიდამ დაწყებული გორდის მთებში ცხოვრობენ ჯერ ვალნი (ჰარ-თალნი?) და მერე სვანნი, რომელთაც მადაროებიდამ ოქრო გამოაქვთ. კოლხეთში მრავალია ხოხობი და აგრეთვე ყველაზე უკეთესი ფესვი ყვითელი შროშნისა (acorus calamus). ყველზე უკეთესი წვენი თვალის სინათლი მოსამატებლად იციან

*) ალბად, სოჯნი = სუჯნი – ივრის პირის მოსახლენი.

**) მრავლ. რიცხვი ზმნისა კუმვა, კუმა – ჭერა, პყრობა.

– 120 –

ივერიაში. ამ წვენს ხდიან კამის თესლისაგან და მის ღეროს ნადენ წვეთებისაგან. ამ წვენსა და თაფლს ერთმანეთში ურევენ, რომ მიიღონ თვალზე წასასმელი წამალი. კასპიის ზღვასა და აგრე-

თვე კავკასიონსა და სომხეთს შორისი ქვეყანა ალაგ-ალაგ ველობიანია და ალაგ-ალაგ მთიანი, ამისთანაა მეტადრე მისი ნაწილი კამბიზენა (კამბეჩოვანი = ქიზიყი). მიწა აქ მეტად ნაყოფიერია. მოდის აქ ყოველგვარი ნაყოფი, ხარობს ყოველგვარი მცენარე. ბევრგან ერთგზის დათესილი ადგილი მოსავალს იძლევა ორჯელ და სამჯერაც კი, პირველად 50-ჯერაც მეტს, მერე მოხნული არა რკინის გუთნით, არამედ უბრალო აჩეჩით. ქვეყანას აქვს შვენიერი სარწყავები და ამიტომ აქაურობა მარად მწვანეა და აქვს კარგი საბალახოები და ჰავა უკეთესი. ვაზი აქ შეუყვლავად იზრდება და ისხლება მხოლოდ ხუთ წელიწადში ერთხელ. ახალგაზდა ვაზები მეორე წელიწადსვე იძლევიან ნაყოფს, ხნიერები კი იმდენს ისხმენ, რომ ნაყოფის უმეტესი ნაწილი ვაზებზევე რჩება დაუკრეფავი. კრიკინაც კარგად ხარობს აქ. მათი ღმერთებია მზე, ზევესი და მთვარე, რომლის ტაძარი ივერიის მიჯნაზეა. იგინი დიდ პატივს სცემენ მოხუცებულებს, თავისიანებსა თუ სხვისებს. მკვდარზედ ზრუნვა კი აღკრძალული აქვთ. მკვდრებს მარხვენ მთელის ჩაცმულობითა და ქონებით, ამიტომ სამკვიდრო აღარა რჩებათ და ღარიბები არიან. კოლხეთი მეტად მდიდარია კანაფით, სელით, თაფლით, ფიჭით. აქაური ტილოს ნაკეთობა განთქმულია. დიდრონი ქალაქებია აქ დიოსკურია, ფაზისი (ფოთი), სარაპანა (შორაპანი), პიტეუსი (ბიჭვინტა).

4. ფარსმან დიდი (35 წლ.) მიტრიდატს დარჩა ძენი ფარსმან და მიტრიდატი. ფარსმანს ჰყვანდა ვაჟი რადამისტი და ერთი ქალი. ეს ქალი მიათხოვა ცოლად თავისს ძმას მიტრიდატს და ამ მიტრიდატის ასული კი ცოლად ჰყვანდა მის ძმისწულს რადამისტს.

ამ ფარსმანის დროს აღმოსავლეთი ფრიად აირია.

35 წელს პართიის მეფე არტაბანმა სომხეთის ტახტზე დასვა თავისი შვილი არშაკი. ეს არ მოინდომეს მისმა მოწინაა-

ღმდეგეებმა და რომის იმპერატორს ტიბერიოსს სთხოვეს, სხვა მეფე დაგვინიშნეო. რომს მაშინ დიდი სახელი და რიხი ჰქონდა აღმოსავლეთში. ტიბერიოსი მიემხრო არტაბანის ორგულთ და პართიის მეფედ დანიშნა ტირიდატი, ხოლო ქართველთა მეფე ფარსმანს სთხოვა მფარველობა გაუწიე ტირიდატსო და შენს ძმას მიტრიდატს სომხეთში გავამეფებო. ფარსმანმა სიხარულით მიიღო ეს დავალება, არშაკი მოაწამლვინა, მერე დიდის ლაშქრით შევიდა სომხეთში, აიღო სატახტო ქალაქი არტაკსატა და აქ გამაგრდა. მეფე არტაბანი მატად განრისხდა. შეჰკრიბა უამრავი ლაშქარი, თავისი და დაქირავებული, მისცა თავის შვილს ოროდს და უბრძანა მისეოდა ფარსმანს, რომელსაც უკვე მოეწვია ალბანელნი და სარმატნი და ლაშქრით გაეცხო მთელი სომხეთი. ოროდს ჰყვანდა მარტო ცხენოსანი ჯარი, ფარსმანს კი უშუბრობესი ქვეითი ლაშქარი, რკინით შე-

ჭურვილი. რაწამს გამოჩნდა ოროდი, ფარსმანმა უთხრა თავისიანებს: „აქ გმირები ხართ, იქ დავლაა“, და მიესია მტერს, რომელიც იძლია და გაიქცა. ოროდი დაიჭრა და მოკვდა ბრძოლის ველზევე.

ეს რომ შეიტყო არტაბანმა, ფრიად გაცეცხლდა. დიდის ჯარით წამოვიდა ჯავრის ამოსაყრელად. მაგრამ ამდროს რომაელებმა უხერხეს, თავიანთი ლეგიონები შეუსიეს შუამდინარეს. არტაბანი დაბრუნდა, რომ შეაჩეროს მისი დაუძინებელი მტრები – რომაელები. მაგრამ აქაც წააგო და არათუ სომხეთი, პართიაც დაჰკარგა და თავი შეაფარა სკვითიას.

და ასრე, ტირიდატი დაშთა მეფედ პარათიისა, ხოლო სომხეთის მეფედ გახდა მიტრიდატი და ორთავეს უმახლობელეს მფარველად კი შეიქმნა ფარსმან მეფე.

მალე ტიბერიოსი მოკვდა (37 წ.) და ფარსმანმა აღარ მოინდომა პართიისა და სომხეთის საქმეებში გარეოდა. ამით ისარგებლა სკვითიას გაქცეულმა არტაბანმა, სკვითიის ლაშქრით მოიჭრა, ტირიდატი განაძევა და გამეფდა, ხოლო რომის ახალი იმპერატორი კალიგულა დაიმეგობრა საჩუქრებით. საქმის

– 122 –

ამგვარმა ვითარებამ შეარყია სომხეთის მეფის მიტრიდატის ყოფა-მდგომარეობა. არტაბანის თხოვნით იგი შებოჭეს რომაელებმა (40 წ.) და გაგზავნეს რომს, საცა შვიდ წლამდე დაჰყო.

მალე კალიგულა მოკვდა და გამეფდა კლავდიოსი (41 – 54). ფარსმანის თხოვნით მან გაანთავისუფლა მიტრიდატი და ნება მისცა დაებრუნებინა სომხეთი, საცა მაშინ მთავრობდა ვარდანი. ფარსმან მეფემ ისევ გაამეფა მიტრიდატი სომხეთს და შემდეგ მოინდომა ალბანის დაპყრობა. ამდროს მას შეატყობინეს, შენი შვილი რადამისტი, მხნე და უშიშარი ვაშკაცი, მეცადინეობსო მოგისპოს სიცოცხლე და დაიჭიროსო შენი ტახტი. ფარსმანმა, რომ შვილი მოიშოროს თავიდგან, მოიწვია იგი და უთხრა: „შენი ბიძა მიტრიდატი სამართლით არ ფლობსო სომხეთს, რომელიც პართელებს მე წავართვიო. მიტრიდატი უკეთური კაციაო და მისი ტახტი შენ შეგფერისო“.

რადამისტმა აღარ დააყოვნა. მიუხტა ბიძას და მოულოდნელად თავს დაესხა ქართველთა ლაშქრით. მიტრიდატი ჩაიკეტა ციხე გორნეას, საცა რომაელთა მეციხოვნე ჯარი იყო. ამ ჯარის უფროსები რადამისტმა მოისყიდა, მიტრიდატი აიძულეს ციხე დაეტოვა.

ბიძა და ძმისწული ერთად შეიყარნენ, ერთმანეთი გადაჰკოცნეს, ერთუროს აღუთქვეს ნათესაობრივს სიწმინდავეს ნუ შევლახავთო. მერე წავიდნენ ტყეში, რომ თავიანთ ღმერთების წინაშე სამეგობრო მტკიცე ფიცი დასდონ. რომ მივიდ-

ნენ, ერთმანეთს ხელი ჩამოართვეს, ხოლო მხლებლებმა ძუით ცერები შეუკრეს ისე მაგრა, რომ სისხლი წასქდათ თითები-
დამ. და მათ ერთმანეთის სისხლი შეწოვეს. ასრეთი დამეგობ-
რება და ზავი ყველაზე უმტკიცესად ითვლებოდაო მაშინ სა-
ქართველოში. მაგრამ ამ უსაღმთოეს წესის შესრულებისავე
უმალ, რადასისტის ნიშნებით მისი მხლებლები მისცვივდნენ
მიტრიდატს, შებოჭეს, აგრეთვე მისი ცოლი და მცირეწლო-
ვანი შვილები და ყველანი წაახჩეს. ეს რომ შეიტყო ასურე-
თის მართველმა უმიდიოს კვადრატმა, ფარსმანს მოსთხოვა

– 123 –

დაეტოვებინა სომხეთი და შვილი სომხეთიდან გაეწვია. მაგ-
რამ იმავე დროს რადამისტთან მივიდა კათბადუკის მმართვე-
ლი პელიგნუსი და ურჩია დაგვირგვინებულიყო. რადამისტი
გამეფდა სომხეთში.

პართიის მეფე ვოლოგეზმა ველარ მოითმინა ამდენი დამ-
ცირება. ლაშქრით შემოვიდა (52 წელს) სომხეთს, რომ აქ
გამეფოს თავისი ძმა ტირიდატი. რადამისტი განადევა, მაგრამ
სომხეთი კი მთლათ ვერ დაიპყრა ზამთრის მკსინვარებისა გამო
და დაბრუნდა. რადამისტი ისევ დაბრუნდა და დაუწყო დევნა
ერს, რომელიც თავის მოღალატედ გამოაცხადა. სომხები მოთ-
მინებიდგან გამოვიდნენ და მის სასახლეს მიესივნენ. რადამის-
ტი გაიქცა და თან გაიტაცა თავისი ცოლი ზენობია. ეს მა-
შინ ფეხმძიმედ იყო, მალე ცხენით სიარული გაუჭირდა და
გრძნობა დაჰკარგა. რადამისტს შეეშინდა, ცოლი მდევარს არ
ჩაუვარდეს ხელშიო, გაჰგმირა იგი თავის ხმლით, ჩააგდო არეზ-
ში და თვითონ საქართველოსკენ გამოიქცა. რამდენიმე დღის შემ-
დეგ ზენობიაც მწყემსებმა მოიყვანეს საქართველოში წყალს
მისთვის გრძნობა დაებრუნებინა და ჭრილობაც მსუბუქი ჰქო-
ნდა.

თავზედ ხელაღებულ შვილის სიახლოვე აშინებდა ფარ-
სმან მეფეს. მას სურდა შვილი დაეღუპა. ამდროს ტირიდატი
უკვე მეფობდა სომხეთში. ტირიდატმა სთხოვა იმპერატორ ნე-
რონს, რომელმაც იგი დაამტკიცა მეფედ, რადამისტი შეეპ-
ყრო და მოეკლა. ფარსმანის ბრძანებით იგიმოჰკლეს 54 წელს
და ამისთანა სამსახურისთვის ნერონმა ფარსმანს მისცა სომხე-
თის ერთი ნაწილი.

ესრე დასრულდა ცხოვრება რადამისტისა და ამ ცხოვრე-
ბით ისარგებლა ფრანგის მწერალ კრებილიონმა და დასწერა
ტრაგედია „რადამისტი“.

– 124 –

ორგამგეობა საქართველოში.
(60 – 130 წ.).

როგორც ისევ სტრატონი ამბობს, საქართველოში ოთხი წოდება იყო და პირველს წოდებას ეკუთვნოდნენ იგინი, რომელთაგან ყველაზე უფროსს ირჩევდნენ მეფედ და მის მერმეთ მეორეს – უმთავრესს მსაჯულად და ლაშქრის წინამძღოლად. ეს სიტყვები ასრე უნდა გვესმოდეს: გარდაცვალებულ მეფის უფროსს ვაჟს ამტკიცებდნენ მეფედ და მის მომდევნო მეორე ვაჟს აბარებდნენ სამოქალაქო ნაწილს და ლაშქრის უფროსობას. ესრეთი ჩვეულება დაირღვა 60 წელს: ბარტამი იყო უფროსი ძმა და მას ეკუთვნოდა მეფობა, ხოლო ქართამი – უმცროსი ძმა და იგი უნდა დაკმაყოფილებულიყო მსაჯულის ხარისხითა და ლაშქრის უფროსად ყოფნით. მაგრამ ეს ასრე არ მოხდა: ორივე ძმები გამეფდნენ, ერთი – ბარტომი – მცხეთას, მეორე – ქართამი – არმაზს. ამას ხელს შეუწყობდა ის გარემოება, რომ ფარსმან დიდის დროს სომხეთის ერთი ნაწილი შემოუერთდა საქართველოს და, ამას გარდა, ქართველთა მეფე შეიქმნა მფარველად სომხეთისა. არმაზში მთავრობის დადგენას გამოიწვევდა ამ ქალაქის სიახლოვე სომხეთთან და სიმარჯვე იმ ლაშქრის მიმოდრობისთვის, რომელსაც მშვიდობა უნდა დაეცვა მტკვრის მარჯვენით მდებარე ქვეყნებში. იმ დროს, ალბად, მტკვარზედ მცხეთის ხიდის გარდა სხვა ხიდები ან სულ არ იყო, ან თუ იყო, ისინიც გაეოხრებინათ შემოსეულ რომაელებს. უხილობისა გამო დიდის ლაშქრის გადაყვანა მტკვრის მარცხენა მხრიდგან (მცხეთიდგან) მარჯვენა მხარეს და საჭირო ადგილას დროზედ მიყვანა შეუძლებელი იქნებოდა. ასეა თუ ისე, მცხეთის მეფეს 60 წლითგან დარქვემდებარა მტკვრის მარცხენა მხარე ზერეთიდგან ეგრისამდე და მტკვრითგან კავკასიონის მწვერვალამდე, ხოლო არმაზის მეფეს – ყველა მიწები მდ. ბერდუჯიდიდგან ჭოროხამდე (სომხით – საბარათიანო, ჯავახეთი, სამცხე, კოლა, კლარჯეთი).

– 125 –

ამ ბარტამისა და ქართამის დროს იერუსალიმი აიკლო რომის იმპერატორმა ვესპასიანემ (70 წ.), გასწყვიტა მრავალი მცხოვრები, დანაშთენ 97,000 მცხოვრებთაგან ზოგი დაატყვევა და ზოგი კი აქეთ-იქით გაიბნა. ამათგან დიდძალი ებრაელობა საქართველოსკენ გამოიქცა. იგინი ბარტომმა დაასახლა ურიათა უბანში, მცხეთას.

მეფობასა ფარსმანისა მცხეთას და კაოსისა არმაზს (72 – 87 წ.) გამძლავრდა სომხეთის მეფე იარვანდი, დაამარცხა კაოსი, დაიჭირა ქალაქები წუნდა და არტანი.

გამეფდნენ აზორკ და არმაზელ (87 – 103 წ.). ეს მეფეები იყვნენ მხნენი და გამბედავნი და მოინდომეს იარვანდის დას-

ჯა. მაგრამ მათ მისვლამდე იარვანდი მოკლა სუმბატ ბივრიტიანმა და მის მაგიერ გაამეფა მისი ძმა არტაშანი. ქართველთა მეფეებმა თავის განზრახვაზე მაინც ხელი არ აიღეს და დაიწყეს მზადება, რომ შეესივნენ სომხეთს. მათ მოწვევისამებრ მოვიდნენ ოსთა მეფენი ბაზუკ და ანბაზუკ და თან მოიყვანეს ლაშქარი ოსთა, აგრეთვე პაჭანიკნი და ჯიქნი, ლეკთა მეფემ მოიყვანა ლეკნი, ძურძუკნი (ღლიღვ-ჩაჩანნი) და დიდონი. ქართველ მეფეებმა ყველა ესენი თავიანთ ლაშქრებითურთ წაიყვანეს, შევიდნენ სომხეთს, დაარბიეს შირაკაუნი და ვანანდი ბაგრევანამდე და ბასიანამდე, დაშტი ნახჭევანამდე და დიდის ტყვითა და ნადავლ საქონლით წამოვიდნენ ფარისოს გზით, მივიდნენ კამბეჩოვანს (ქიზიყს) და დაიწყეს ტყვისა და ნადავლის განაწილება-გაყოფა. სუმბატმა სწრაფად შეაგროვა სომეხთა მხედრობა, გამოეკიდა მტრებს, დაეწია და შეუთვალა: „პირუტყვი, ოქრო, ვერცხლი და ნაქსოვი, რომელიც წამოიღეთ სომხეთიდან, თქვენი იყოს, ოღონდ დამიბრუნეთ ჩვენი ტყვეები“. მათ უარი შეუთვალეს. გაიმართა დიდი ბრძოლა. კავკასიელი დამარცხდნენ, მიმოიბნენ. ქართველთა მეფეებიც დაიჭრნენ და მცხეთას გამოიქცნენ. სუმბატი დაბრუნდა, სამცხეს შევიდა, ააშენა ციხე დემოთი, შიგ ჯარი ჩააყენა და უბრძანა – წუნდელებს შეეწიენითო.

– 126 –

ქართველი მეფეები მალე მოსულიერდნენ, მოღონიერდნენ, მოიწვიეს ოსობა და დაიწყეს სომხეთის კირთება. ამასობაში მეგრელნიც გადმოვიდნენ ოძრხეს, საცა იყო მეფის არმაზელის ერისთავი, აზნაურთაგანი. ესენიც შეუხდნენ სომხეთს და რბევა დაუწყეს. ამათ დიდის ბრძოლა ჰქონდათ მდ. ნოსტეზე. კლარჯეთსაც ჰყვანდა თავისი ერისთავი, აზნაურთაგანივე, ესეც აზოროკ მეფის ბრძანებით არ უსვენებდა სომხეთის საზღვრის მოსახლეებს. თვით კლარჯეთი იყო ქვეყანა შეუვალი, მაგარი და კლარჯნიც იყვნენ მკვირცხლნი და ჩინებულნი მხედარნი. მეფეები სომხეთის დასარბევად აზოცის გზას ირჩევდნენ.

მიუხედავად ამგვარ ძლიერებისა, სომხეთის მეფე არტაშანმა და მის სპასპეტ ბივრიტიანმა მტრები დაამარცხეს და უკუაგდეს, მაგრამ ამდროს შეიბნენ სომეხნი და ბერძენნი და ამ უკანასკნელების საშველად და სამეფოს მიჯნების დასაცველად სომეხნი უკანვე დაბრუნდნენ, ქართველთა წინააღმდეგ საბრძოლად კი დასტოვეს მეფისძე ზარენი. ქართველ-ოსთა მეომრებმა ეს ზარენი დაამარცხეს (ცელის ტბის პირას), მისი ჯარი დახოცეს და თვითონ ზარენიც წამოიყვანეს და დარიალის ციხეში შეამწყვდიეს. მესამე წელს ბივრიტიანი თრიალეთს

გადმოდგა, ზარენი დაუბრუნეს და დაიბრუნეს წუნდა, დემო-
თი, არტანი და ჯავახეთი.

ეს სამი ერი – სომეხნი, ქართველნი და ოსნი – დამეგობ-
რდენ და ამიტომ მშვიდობით იმეფეს ამზასჰ და დეროკმა
(103 – 113).

ეს ასე იყო ქართლისცხოვრებით. ბერძნულის წყარო-
ებით 75 წელს საქართველოში ორი მეფე არ ყოფილა, არა-
მედ ერთი, მიტრიდატი, რომაელების ერთგული კაცი.

1867 მცხეთის ახლოს იპოვნეს ქვა 75 წლის თარიღით
და შემდეგის ბერძნულის წარწერით: „იმპერატორ ვესპასიანემ
(70 – 79), აგვისტომ, დიდმა ღვდელმთავარმა, მეშვიდეჯერ შემო-

– 127 –

სელმა ტრიბუნის უფლებით, მამამ მამულისამ, და იმპერატორ ტი-
ტე ცეზარმა და დომიციანე ცეზარმა ივერთა მეფეს მიტრიდატს,
ფარასმანისა და იამაზდის ძეს, მეგობარს კეისრისა და რომის ერი-
სა, ავუგეთ ციხე“.

ეს მიტრიდატი უნდა იყოს არმაზის მეფე, რომლის სახელი ჩვენს
მემატიანეს ვერ დაუხსოვნია და იხსენიებს მას არმაზელ-ად (ამა-
ზაერად). ამ მირდატის მშობლები იქნებოდნენ კაოსის თანა-მმეფობი
ფარსმანი და მისა იამაზდა.

ალბად, სუმბატ ბივრიტიანმა რომ დაიჭირა წუნდა და არტა-
ნი, ივერთ მეფე მიტრიდატ ფარსმანის ძემ შემწეობა ითხოვა რო-
მაელთაგან, ამათი მეშველი რაზმი მოვიდა საქართველოში და იმ-
პერატორის ვესპასიანეს ბრძანებით მიტრიდატს აუგო ციხე.

რომ მიტრიდატი სწორეთ „არმაზელი“ იქნებოდა, სჩანს იქი-
დგანაც, რომ ბერძნული წარწერიანი ქვა იპოვნეს არმაზის ვიწრო-
ებში, ე. ი. მტკვრის მარჯვენა მხარეს, რომელსაც განაგებდნენ არ-
მაზის მეფენ.

ფარსმან-ქველი. რომაელთა მწერლების ჩვენებით, სომ-
ხეთი ისე ძლიერი არ იყო, როგორც ამბობს „ქართლის-ცხო-
ვრება“. ეს ქვეყანა დიდი ხნითგანვე ხელიდგან ხელში გადა-
დიოდა: მას იჭერდნენ ხან რომაელნი, ხან პართელნი და ხან
ქართველნი. რადამისტის გამოძევების შემდეგ სომხეთში რომა-
ელებმა გაამეფეს ტიგრანი (58 წ.). ამან თავის მფარველების
შემწეობით ხუთი წელიწადი იმეფა. შემდეგ გაძლიერდნენ პარ-
თელნი და გაამეფეს ტირიდატი (63 წ.). რომაელთა სპასალა-
რი კორბულონი შევიდა სომხეთში. ტირიდატი დაემორჩილა
მას. იგი რომს წაიყვანეს და იქ ისევ გვირგვინი დაუბრუნეს
(67 წ.). შემდეგ ამისა, შინაურ არეულობისა გამიარ, რომს არ
ეცალა აღმოსავლეთისთვის, პართელთ დაიპყრეს სომხეთი და
აქ გაამეფეს ეკსადარა. მაგრამ პართეველმა მეფე ხოსრო 1-მა
დაამხო ეკსადარა და გაამეფა თავისი ძმისწული პარტამისარა.

მოსავლეთისკენ. დაიმორჩილა ედესის მეფე ავგაროზი. სომხეთს რომ შემოვიდა, მეფე პარტამისარი გამოეცხადა, გვირგვინი მოიხადა და იმპერატორის ფეხთქვეშ დასდო. იმპერატორმა არ შეიწყნარა მისი თხოვნა, მეფობა ჩამოართო და სომხეთი რომის ქვეყანად გამოაცხადა. პარტამასარი მალე დაიღუპა.

აი, ამდროს გამეფდნენ ფარსმან-ქველი არმავს და მირდატი მცხეთას. მირდატი იყო კაცი მოსისხლე, დაუნდობელი, ფარსმანი კი კეთილი, უხვი, შვენიერი, ტანოვანი, ძლიერი, მხნე, უშიში. ფარსმან-ქველი მირდატის კერძ ქართველებსაც უყვარდათ.

მირდატმა ცოლად შეირთო სპარსთა (პართელთა) მეფის ნათესავი. იგი პართელთავე ჩაგონებით გადაემტერა ფარსმან-ქველს და განიზრახა მისი მოკვლა, და ამ განზრახვით მოიწვა იგი თავისს სასახლეში სტუმრად. ფარსმანი დაიღუპებოდა, რომ ერთს ერთგულ კაცს არ ეცნობებინა მისთვის, თუ რა მოელოდა მირდატის დარბაზში. გადაეკიდნენ ერთმანეთს. ფარსმანმა აჯობა ბრძოლაში. მირდატი გაიქცა პართიას.

ფარსმან-ქველს ჰყვანდა გამოჩენილი სპასპეტი, ფარნავაზი; ამას აღეზარდა თვით ფარსმანი, ახლა ხანში შესული კაცი იყო, მაგრამ მხნე, ძლიერი, გოლიათი. მირდატმა მოიყვანა პართელთა ძლიერება და შემოება ძმას. იბრძოლეს დიდხანს. ფარსმანმა მტერს მოუკლა 17 ბუმბერაზი, ხოლო ფარნავაზმა 23. ბოლოს მირდატი დამარცხდა და გაიქცა.

მეორე წელიწადს უფრო მეტი ლაშქარი მოიყვანა. ფარსმანმა მცხეთა გაამაგრა და შიგ ჩადგა. მირდატი ჯვრის (ჯაჭვის) გორაზე გადმოდგა. მაგრამ ფარსმანი მას დაეცა მოულოდნელად, შემუსრა და გააქცია.

ფარსმან-ქველმა მტერს სდია პართიამდე, რომელსაც ამის შემდეგ მოსვენებას აღარ აძლევდა, არბევდა და აწიოკებდა. ბოლოს მტრებმა მოისყიდეს ფარსმანის მზარეული და მოაწამლვინეს. ეს საზარო ამბავი მალე მთელს საქართველოს მოე-

დო. და „იქმნა გლოვა, ტირილი ტყემა ყოველთა ქართველთა ზედა, წარჩინებულთაგან ვიდრე გლახაკთამდე. იტყებდეს თავთა ყოველნი და ყოველთა ქალაქთა და დაბნებთა დასხდიან მგოსანნი გლოვისანი. შეკრბიან ყოველნი და ახსენებდიან სიმხნესა, სიქველესა, სიშვენიერესა და სახიერებასა ფარსმან ქვე-

ლისასა, და იტყოდინა: „ვაჲ ჩვენდა, რომე მოგვიძინა სვემან ჩვენმან ბოროტმან და მეფე ჩვენი, რომლისაგან ხსნილ ვიყვენით მონებისაგან მტერთასა, მოიკლა კაცთა მგრძნებელთაგან“.

ამის შემდეგ საქართველოში გამაგრდნენ მიტრიდატი და პართელთა ერისთავი. ხოლო ფარსმანის ცოლი ღადანა და მემკვიდრე ადამი ფარნავაზ სპასპეტმა წაიყვანა სომხეთს და იქ შეუდგა ახალის ლაშქრის მზადებას საქართველოს სახსნელად პართელთა უღლისაგან. ადამს მიემხრნენ მეგრელები და რომაელები. ადამი შემოვიდა ქართლს და ლიახვის პირად რეხას შეება მტერს. მირდატი და პართელთა ერისთავი დაიხოცნენ ბრძოლაში. ადამი გამეფდა.

ასრე დასრულდა ეს ქიშპობა და ორგამგეობა საქართველოში 129 წელს. მაგრამ ადამმა, სულ სამი წელიწადი იმეფა და მოკვდა. მას დარჩა მცირეწლოვანი შვილი ფარსმანი და მის დავაშკაცებამდე სამეფოს მართავდა მისი დიდედა, ღადანა.

ფარსმანი. ტრაიანეს შემდეგ რომში გახელმწიფდა ფრიად განათლებული და მრავალის ღირსებით შემკული ადრიანე (117 – 138). ტრაიანესაგან დაჩაგრული და დამცირებული აღმოსავლეთი მან დაამშვიდა. პართიაში გაახელმწიფა მეფობის ღირსება-ახდილი ხოსრო და მისს სამეფოს დაუმატა ასურეთი და შუამდინარე. მისს მოწინააღმდეგე პარტამასპატს აგრეთვე მისცა ცალკე სამთავრო. სომხეთშიაც საკუთარი მეფე დაადგინა და იგი გამოაცხადა რომის მფარველობის ქვეშე. კაობადოკიაში მმართველად დანიშნა არრიანე, სახელგანთქმული ფილოსოფოსი, სპასალარი, სახელმწიფო კაცი და მწერალი.

– 130 –

ამ დროს კავკასიონიდგან ჩამოეშვნენ ალანნი ანუ მასსა გეტნი (ოსნი) და აღმოსავლეთის საქმეებიც აირია. ოსობა მაშინ ძლიერი იყო. ფარსმანმა იგინი მიუსია მიდიას. ოსნი წლეკავდნენ პართიასა, სომხეთსა და კათბადუკიას, თუ მალე უკანვე არ დაბრუნებულიყვნენ ფლავიოს არრიანეს შიშით და თუ იგინი არ დაემოშმინებინა პართიის მეფის ვოლოგეზ II-ის საჩუქრებს. ოსნი დაბრუნდნენ, მაგრამ პართიის მეფემ ადრიანეს წინაშე დააბეზლა ფარსმანი: ამან ცბიერება იხმარა და ოსობა შემოუშვა ჩვენს ქვეყანაშიო. მაგრამ ფარსმანი თვითონაც აჩქარდა; თავისი მეუღლე წაიყვანა და რომს გაეჩქარა რომ საქმის ჭეშმარიტი ვითარება წარუდგინოს იმპერატორს და თავი იმართლოს. მართლაც, ისეთი საბუთები წარუდგინა ადრიანესა და სენატს, რომ იგი უდანაშაულოდ სცნეს, სამფლობელო გაუდიდეს ახალის მიწებით, რომში მიაგეს

უჩვეულებრივო პატივი: მას და მის ცოლს კაპიტოლიის რამარში საღმრთოს შეწირვის ნება მისცეს და ბელლონის ტამარში დაუდგეს ანდალმა, რომელიც წარმოადგენდა ცხენზე მჯდომარე ფარსმანს. ყველა ეს მოხდა 138 წელს.

რომს მყოფობისას ფარსმანი თავს ევლებოდა არათუ მარტო ადრიანეს, არამედ პიოსსაც, რომელიც ადრიანეს შემდეგ გახელმწიფდა. ამ პიოსმა ლაზთა მეფედ, ალბად, ფარსმანის თხოვნით, დანიშნა ბაკური. – ადრიანემ ფარსმანისაგან მიიღო დიდძალი საჩუქრები და მათ შორის მოოქრული წამოსასხამები. თვით ადრიანეც არც ერთს მეფეს იმდენს საჩუქრებს არ უგზავნიდა, რამდენსაც ქართველთ მეფეს. ფარსმანს მან უძღვნა მრავალი საჩუქარი. ერთი სპილო და 500 კაცი მცველად.

ასეთ ყურადღებას იმიტომ აქცევდნენ იმპერატორები საქართველოს მეფეებს, რომ ამათ ეჭირათ რომაელთა აღმოსავლეთ სამფლობელოებში შესასვლელი გზა-კვალი. ეს გზა-კვალი უმაღვე იხსნებოდა და რომაელთა ხსენებული სამფლობელოები დიდს შიშში ვარდებოდა, როდესაც ქართველთა მეფეები კავკასიონის კარებს უღებდნენ ჩრდილოეთის ველურ-

– 131 –

რებს, ალანებს, ლეკებს, პაჭანიგებს და სხ. ამას გარდა, თვით საქართველოს ერიც საკმაოდ ძლიერი იყო, დროის შესაფერად განათლებული და მოწყობილი, სიმამაცითა და თავისუფლების მოყვარეობით განთქმული. ამ ქვეყნის უმთავრესი ნაწილი – ივერია – რომაელების გამოჩენამდე აღმოსავლეთს, როგორც სტრაბონი მოწმობს, არ დაეპყრა არც ერთს უცხოეთის მეფეს. თვით რომაელთა სპასალარებიც – კომპეოსი და სხვანი აქ მხოლოდ გავლისას იყვნენ, მცირე ჟამსა და დროს. აქამდე ამ ქვეყანამ არ იცოდა რომაელთა მონობა, და ამავე დროს კი პართია და სომხეთი მათ სანავარდო და საომრო ასპარეზად გადაქცეულიყვნენ.

ამ დროის საქართველოს თემნი, დაბა-ქალაქნი და ადგილნი კლავდი პტოლომეოს (120 – 170 წ. ქ. შ.) ჩვენებით: კოლხეთში: ნავთსაყუდელი და დაბა ბატა (ბათომი), ქალაქები დიოსკურია, აია, ნეაპოლის (ნაქალაქევი?), ფაზის (ფოთი), მადია (ბედია?), სა-რაკე, სურიონ (სურები?), სადრისი. ივერიაში: ლუბიონი, აგინ-ნა (აღაიანი!), სურა (სურამი), არტანისსა (არტანისი = არტანი = არდაგანი), ზალისსა (მალისი!), არმაკტიკა (ჰარმასტის = ჰარმოზიკა – არმაზციხე = არმაზ-თისი = არმაზი). ალვანიაში: მდინარე სოანას შესართავს იქით ალონთა, უდონთა, ალვანიის კარები. კავკასიონის ქედსა და კერაუნს (ყორნისს!) შორის ცხოვრობენ ტუსკი (თუმი) და დიდური (დიდო), კასპიის ზღვის მხარეს – უდნი, მას აქეთ ჰერრნი (ჰერი – ჭერეთი),

ალვანიას ზემო – სანარნი (წანარნი). დაბა-ქალაქები: ტელები (თელავი?), ქალაქი გელდა (შილდა?), ქალაქი ალვანა (ალვანი), ქალაქი გეტარა. ივერიასა და ალვანიას შორის არიან ქალაქები ტაგოდა, ბაკხია, სანუა, დეგლანე, ნიგა; სხვა ქალაქები: მოსეგა, სამუნისი (სამუხი?), იობულა, იუნა, აბლანა, მამეხია (მამრეხი?), ოსსიკა, შიობა, ვარუკა. ალვანის წყალსა და კესიოს (კისის?) ხევს შორის: ხაბალა და ხობოტა, მოზიათა, ხადახა, მისია, ალამი; კესიოს და ჰერრს (იორს) შორის:თიავენა

– 132 –

(თიანა – თიანეთი?), თაბილაკა; ჰერრსა და სოანას შორის: თილბის (თბილისი!).

ალონთას, ალონს იხსენიებს ვახუშტიც. იგი ამბობს: „ძველად კახეთს შეადგენდნენო ფშავ-ხევსურეთი, თიანეთი, ერწო, ირტოსხევი, ჰანკისის ხეობა, საყდრიონი და ალონი, ხოლო ბახტრიანსა და ლალისყურს შუა არისო ველი ალონად წოდებული“. ალონი იგივე ალვანი ა. – დიდური: ვახუშტი ამბობს, რომ ერი დიდოეთისა ჩამომავალია იმ ბუნთურქებისა, რომელნიც ესახლნენო ციხე-დიდს, სარკინეთს და სხ. ალბად, მათი სახელი დიდური წარმოსდგა სიტყვიდამ დიდი ციხე-დიდში ცხოვრების გამო. – ხაბალა უნდა იყოს იგივე სტრაბონის მიერ ხსენებული ალვანიის სამეფოს სატახტო ქალაქი კაბალიკა. დღევანდლამდე არსებობს ყაბალა (ნუხის მაზრაში), კობალა (ხევია საინგილოში) და კაბალი (ხეობა და სოფელი ლაგოდეხის ახლოს).

– 133 –

თ ა ვ ი IV.

ორგამგეობის შემდეგი დრო

1. **ამზასპ ფარსმანისძე** (182 – 186). ამზასპი იყო გმირი კაცი. მის დროს დიდი მოძრაობა და სიმხნე გამოიჩინეს ოსებმა. ესენი უგრძნეულად გადმოვიდნენ დვალეთის გზით, რომლის მცველები, ალბად, დახოცეს, წამოვიდნენ ლიახვის ხეობით მცხეთისკენ; მათ განეზრახათ, აელოთ მცხეთა, დაერბიათ იგი.

მეფეს არ შეეშინდა. ფიცხლავ მოიწვია ერისთავები კახეთისა, ხუნანისა, სამშვილდისა და მხედრობანი თავის სპასპეტისა, რომელიც იდგა ქართლში. ვიდრე ესენი მიეშველებოდ-

ნენ მეფეს, ოსნი ჩამოდგნენ მცხეთის ჩრდილოეთის კარს, მუხრანს.

მეფეს თან ახლდა დიდი ლაშქარი და იგინი ჩააყენა ქალაქის ციხეებსა და კარებში. ეს სულ მცხეთელთა ლაშქარი იყო და ამას გარდა კიდევ „გარე გამავალი“ ქვეითი ჯარი იყო 30,000 და მხედრობა კი 10,000. ქვეითობა მეფემ დააყენა არაგვის იმიერ და ამიერ ციხეებში, ხოლო თვითონ წაიყვანა მხედრობა და დადგა მცხეთის ახლოს, საფურცლეს. მის ლაშქარს იარაღად ჰქონდა შუბი, ოროლი (ლახვარი), შვილდ-ისარი, ხმალი, ფარი და სხ. ოსნი მოვიდნენ. შეიბნენ. იბრძოლეს ორი დღე. ამასობაში მოვიდნენ ერისთავნიც. მტერი დაამარცხეს, მოსპეს. მოკლულ იქმნა ოსთა მეფეც. მაგრამ მეფე ამზასპმა ეს არ იკმარა; ამგვარ თავხედობას და კადნიერებას იგი ვერ აპატიებდა ჩრდილოეთის ველებს. მეორე წელსვე შევიდა შუაგულს ოსეთში, დაამარცხა, დაარბია, დახარკა, დაბრუნდა.

სამწუხაროდ, ამგვარმა ძლევამოსილებამ მეფე გაალაღა, გააამპარტავნა. წარჩინებულ კაცების მუშაობას ქვეყნისთვის იგი აღარაფრად აგდებდა. მრავალნი დაამცირა, დაამდაბლა.

– 134 –

ამან გააგულისა ერისთავნი ეგრისისა, ოძრხისა, კლარჯეთისა, წუნდისა. ესენი შეითქვენ და მეფის გადაყენება და სხვა მეფის დადგენა მოინდომეს. მოიწვიეს მათ ოსნი, რომაელნი და სომეხნი, გადმოვლეს თავკვერის გზა (რაჭაშია) და დადგნენ გუთისხევს. ამზასპმა მოიშველია სპარსნი და დაეცა მტრებს, მაგრამ დამარცხდა და მოკლულ იქმნა. ერისთავებმა გაამეფეს რევი, მისი დისწული, ძე სომეხთ მეფისა.

2. რევ-მართალი (186 – 213). რევი იყო კაცი მოწყალე, მართალი, შემწე გაჭირვებულთა. ეს სათნოებანი მას შეჰმატა ქრისტეს სახარების შესწავლამ.

მეფემ ცოლად შეირთო სეფელია, ასული ბერძნის ლოლოთეთისა. ამ მეფემ საბერძნეთიდგან მოიტანაო საქართველოში კერპი აფროდიტე. ეს აფროდიტე იყო ქალ-ღმერთი, მოტრფიალე ბალ-ვენახებისა და ყვავილებისა, მცხოვრები ქალებში, ქალღმერთი საამურ გაზაფხულისა, ტკბილად დროს გამტარებელი მაღალს მთაზე ჭაბუკ ადონისთან ერთად. ამისთანა ღმერთის საკერპოს აღმართვით საქართველოში მეფეს, ალბად, სურდა აღენიშნა – ერთის მხრით, თავისი სიყვარული დედოფლისადმი და მეორეს მხრით, საქართველოს განახლება, აღყვავება, წარმატება. მაგრამ ამ ქალღმერთს ქართველები წინადაც თაყვანსცემდნენ, მეტადრე კოლხეთის მეფეების ფარნაკის, ასანდრის და პოლემონის ჟამს.

რევი კაცთ-მოყვარე მეფე იყო. მან აღკრძალა კაცის შეწირვა უსულგულო კერპთათვის. მანამდე კი კაცის შესაწირავად ასრე ემზადებოდნენ: ივერიისა და ალბანიის (ქართლ-კახეთის) მიჯნაზე იყო ტაძრები მთვარისა, ზევსისა და მზისა. ქურუმის თანამდებობას ასრულებდა მეფის შემდეგ უპირველესი პატივცემული კაცი. ამას ექვემდებარებოდა მთელი წმინდა ადგილი, ვრცელი, დიდი, მჭიდროდ დასახლებული და აგრეთვე საქურუმოებისა და სახატოების მოსამსახურენი, რომელნიც, ხშირად, ქადაგად დაეცემოდნენ ხოლმე. ამ ქადაგთაგან რომელიც იწყებდა ტყე-ღრეში უგზო-უკვლოდ სიარულს, მას

– 135 –

იჭერდნენ უპირველეს ქურუმის ბრძანებით, ფეხთ უყრიდნენ საღვთო დადიანს (ბორკილს), მთელს წელიწადს ჰკვებავდნენ, მერე ხსენებული ქურუმი სცხემდა ზეთს და საღვთო პირუტყვებთან ერთად სწირავდა ღმერთს. ხოლო სწირავდნენ ასრე: მსხვერპლის გარშემო მდგომ დასიდამ გამოდიოდა ის, რომელსაც ხელში ეჭირა საღმრთო ლახვარი და ამ ლახვარს ასობდა გულში, მსხვერპლი რომ წაიქცეოდა, მის ძირს დაცემის მიხედვით ქურუმები იწყებდნენ მკითხაობა-წინასწარმეტყველებას. როდესაც განგმირულ გვამს მისვენებდნენ დანიშნულ ადგილას, ამ გვამს ფეხს ადგამდნენ, რომ განწმენდილიყვნენ.

3. რევ-მართალის მომდევნო მეფეები. ოთხი მეფის ამ ბავისთვის ჩვენს მემატეიანეს მიუძღვნია მხოლოდ 15 სტრიქონი! იგი სწერს:

მოკვდა რევ, მეფე იქმნა ძე მისი ვაჩე (213 – 231) *

შემდგომად მეფე იქმნა ძე ვაჩესი ბაკურ (281 – 246)

შემდგომად ბაკურისა მეფობდა ძე მისი მირდატ (246 – 262)

შემდგომად მირდატისა მეფობდა ძე მისი ასფაგურ (262 – 262)

ამან ასფაგურ აღაშენა ციხე-ქალაქი უჯარმა.

და ამას კიდევ უმატებს: ასფაგური იყო უკანასკნელი ფარნავაზიანი. მის დროს სპარსეთში გამეფდა ქასრე ანუშირვან სასანიანი, რომელმაც მოსრა წინანდელი სამეფო სახლი – აჟ-ლალიანი არდაშირი, ხოლო სომხეთში გამეფდა კოსაროსი; ასფაგური და ეს კოსაროსი გადაეკიდნენ ქასრეს. ასფაგურმა მოიწვია ოსნი, ლეკნი და ხაზარნი, შეუერთდა კოსაროსს, შეება ქასრეს და დაამარცხა.

ეს მცირე ცნობებიც არეულ-დარეულობას წარმოადგენს.

ა. სასანიანი გამეფდა არა ასფაგურის ჟამს, არამედ 226 წ.

და მან არდაშირი კი არ მოკლა, არამედ თვით არდაშირი იყო პირველი სასანიანი (იხ. ქვემო).

ბ. ამდროს, როდესაც ვითომ მეფობდა ასფაგური, სპარ-

*) ვახუშტის ანგარიშით.

– 136 –

სეთში მეფობდა არა ქასრე, არამედ შაბურ I (240 – 271), ხოლო ბერძენთა მწერლები ივერთა მეფე ასპაგურს და მისს თანამეფობ სავრომაკს უჩვენებენ 368 – 374 წლებში შაბურ II-სის ჟამს (309 – 380).

სჩანს, ჩვენის მატიანის გადამწერსა თუ შემმუშავებელს შაბურ მეორე მიუჩნევია შაბურ პირველად და მის თანამედროვედ გამოუცხადებია ასფაგური.

არის სხვა ცნობაც, რომ ასფაგურს, მართლაც, უმეფნია შემდეგ მირიანისა და არა მის წინად.

ა) შატბერდის მემატიანე მირიანის მამად ასახელებს მეფე ლევის (მეფობდნენო: რევ-მართალი, ვაჩე, ბაკურ, მირდატ, ასფაგურ, ლევ-მამად მირიანისი).

ბ) **ასფაგური** ითვლება მე-23-ე მეფედ, „ციხე-ქალაქის უჯარმის“ ამშენებლად. ვახუშტი თავისს გეოგრაფიაში „ციხე-ქალაქის უჯარმის“ აღმაშენებლად სთვლის მე-23-ე მეფესვე საურმაგს.

ცხადია, რომ ეს ასფაგური და საურმაგი არიან ის ასპაკურ და სავრომაკი, რომელნიც საქართველოში ერთად მეფობდნენ 368 – 374 წლებში, შაბურ II-ის დროს. (იხ. ქვემო).

ეს არეულ-დარეულობა ირკვევა შემდეგი დროის ამბების მოთხრობითაც.

4. მესამე საუკუნის დასასრული და მირიანი.

ა. **ქართლის ცხოვრებით.** ასფაგური და კოსაროს რომ ებრძოდნენ სპარსთა მეფე ქასრეს, მაშინ სპარსეთში იყო სომეხთ მეფის მოღალატე ანაკი. ამან მოახსენა ქასრეს, მე წავალ და შენს მტერს კოსაროსს მოვკლავო. წამოვიდა და ხილხალს ნახა მეფე კოსაროს, თავი მეგობრად აჩვენა და მოჰკლა იგი არარატის მთაზე, საცა ერთად ნადირობდნენ. ქასრეს გაუხარდა, წამოვიდა, დაიპყრა სომხეთი და შემოვიდა ქართლს. ასფაგური გაიქცა ოსეთს და იქვე მოკვდა. მას დარჩა ასული აბეშურა.

მაშინ მცხეთაში იყო მაიჟან სპასპეტი. მისას შეიყარნენ ქართველნი და დაიწყეს ბჭობა, თუ ვინ ამოერჩიათ მეფედ. მაიჟანმა ყველას ურჩია, გვიჯობს სპარსეთის მეფის შვილი მეფედ დავისვათო. რჩევა მიიღეს და

– 137 –

მოციქულები გაუგზავნეს ქასრეს. მან მოიყვანა მცხეთას თავისი შვიდი წლის ვაჟი მირიანი, შერთო ასფაგურის ასული აბეშურა ცოლად, დაუდგინა მას ხელმძღვანელად მირვანოზი, მისცა მცველად 40,000 მეომარი –

სპარსი დაიპყრა კავკასიელთა ყოველი ხევ-ღელეები, გაუმაგრა სამეფო, დაავალა ბრძოლა ხაზართა და წავიდა სპარსეთს.

მირიანმა სიყრმითგანვე დიდი სიყვარული გამოიჩინა ქართველები-სა: ერთგულად ემსახურებოდა მათს შვიდს კერპს და აგრეთვე თავყვანსცემდა ცეცხლს, მალე შეისწავლა მათი ენა, შეამკო მათი კერპები, მღვდლებს (ქურუმებს) ხელი მოუშართა, შეამკო ფარნავაზ მეფის საფლავი და წყალობა მოჰგინა მთელს სამეფოს – ქართლს, კახეთ-ერეთს, მოვაკანს, სომხითს, ეგრისს (იმერეთს). მაგრამ 15 წლისა რომ შეიქმნა, ცოლი მოუკვდა და შეირთო მეორე ცოლი, ულიატორის ასული, რომელიც მოიყვანა პონტოით.

ამის შემდეგ გაჩაღდა ბრძოლა ხაზარებთან, რომელთაც შველოდნენ ლეკნი, ძურძუკნი, დიდონი. მაგრამ მირიანი მუდამ სძლევდა მტრებს და დიდის წარჩინებით ლაშქრობდა დარუბანდამდე.

მირიანი 40 წლისა რომ იყო, მამა მოუკვდა და სპარსეთს გამეფდა მისი უმცროსი ძმა ბარტამი. მირიანს, როგორც უფროსს ძმას და, მაშასადამე, ტახტის მემკვიდრეს, ეწყინა ძმის გამეფება, შეიყარა ჯარი და გაილაშქრა ბაღდადს (!). ძმები შეიბნენ ნასიბისს (ნისიბის) ხევს. მაგრამ მოხუცებულნი შეიყარნენ და ძმები შეარიგეს. ბარტამი სპარსეთის მეფედ დარჩა, ხოლო მირიანის სამეფოს მიუმატეს ჯაზირეთი (შუამდინარე) და შამის (ასურეთის) ნახევარი და გამოისტუმრეს.

მის დაბრუნებამდე გადმოსულიყვნენ ოსნი და აეოხრებინათ ქართლი. მირიანმა პირდაპირ ოსეთს გაილაშქრა, დაიპყრა, დაატყვევა და გადაბუგა ოსეთი ხაზარეთამდე. დვალეთის გზით იგი დაბრუნდა მცხეთას.

რამდენიმე წელიწადი გავიდა. დარუბანდს გამოჩნდნენ ხაზარნი. მათ საბრძოლად წავიდა მირიანი. მაგრამ ამდროს საბერძნეთში შევიდა **გუთთა** მეფე და სთხოვა თავისთავ ბრძოლა კეისარსა. ამან ვერ გაბედა. იქ იყო მაშინ სომხეთის მეფე თრდატი, კაცი გოლიათი. ეს გავიდა საბრძოლად. დაამარცხა გუთთა მეფე და შეიპყრა. კეისარმა თრდატი გაანთვისუფლა ტყვეობიდან, ჯარი მისცა და გამოისტუმრა. მოვიდა-რა, სომხეთიდან მირიანის ერისთავები გამოდევნა. მირიანმა ჯარი დაიბარა სპარსეთიდან. მოვიდა მეფეთა ნათესავი ფეროზ. ამას მირიანმა შერთო თავისი ასული და მისცა ქვეყანა ხუნანითგან ბარდავამდე, მტკვრის ორივე კერძი, და იქ დაადგინა ერისთავად. გაიმართა განუწყვეტელი ბრძოლა საქართველოსა და სომხეთს შორის. პირველს შველოდა სპარსეთი, მეორეს – საბერძნეთი. ხან მირიანი სძლევდა, ხან თრდატი იმარჯვებდა.

– 138 –

ასრე იყო ბარტამის სიკვდილამდე *). შემდეგ კი სპარსეთს რომ გამეფდა ბარტამის შვილი **), მირიანმა და ამ ბარტამისძემ შეაერთეს თავანთი ჯარები, დაიპყრეს სომხეთი, შევიდნენ საბერძნეთს და დაეცნენ კოსტანტინე (?) მეფეს ***). ამას (!) უთხრეს მახლობელთ: „ირწმუნე ქრისტე, წაიმძღვარე ჯვარი და სძლევ მტერსო“. ასრე ქნა კოსტანტინემ და დაამარცხა მტრები ****). სპარსნი დაბრუნდნენ სპარსეთს. მირიანი მოვიდა ქართლს და რადგან ძალა აღარა ჰქონდა, რომ პასუხი გაეცა კოსტანტინესთვის (?), მიაგება მას მოციქულნი, აღუთქვა მსახურება და სპარსთა დახოცვა. კოსტანტინე (?) დაეხავა მირიანს, მისი შვილი ბაქარი მზევლად აიყვანა, შეარიგა თრდატი და მირიანი და ამზახლა იგინი: თრდა-

ტმა თავისი ასული სალომე ცოლად მიათხოვა მირიანის ძეს რევს. ამას გარდა, მათ სამეფოების გამსაზღვრელ მიჯნად დასდო არეზი: ამ მდინარის სამხრეთი მხარე სომხეთისა იყოსო, ხოლო ჩრდილოეთისა – საქართველოსი.

მირიანმა თავის შვილს რევს საუფლისწულოდ მისცა კახეთი და კუხეთი და სამთავრო ქალაქად მიუჩინა უჯარმა.

აქ მოთხრობილი ამბები მხოლოდ ნაწყვეტებია იმ დიდ-დიდ ამბებისა, რომელიც საქართველოსა და მისს მეზობლობაში მოხდა თითქმის მთელის მესამე და მეოთხე საუკ. განმავლობაში. ჯერ მოგვყავს მე-III საუკ. ამბები.

ბ. საზოგადო წყაროების ჩვენებით.

ა. ზემოხსენებულნი გუთნი თავდაპირველად ცხოვრობდნენ აზოვის ზღვის პირად და მერე, მიტრიდატის დიდის ჟამს, გადასახლდნენ სკანდინავიას და იქიდგან იწყეს ქვეყნების პყრობა, დარბევა. მათ სათარეშო ბინად ითვლებოდა შავი ზღვის ჩრდილოეთი ნაპირი, საცა ჰქონდათ საკუთარი სამთავრო. მათ გაიჩინეს ძლიერი ფლოტი. 258 წელს იწყეს პირველი საზღვაოსნო ომი. მათი 15,000 მეომარი ნავებით მოადგა აფხაზეთის ნაპირებს და შემოერთყა ბიჭვინტას, რომელიც თუმცა საკმაოდ გამაგრებული იყო, ჰქონდა მკვიდრი ზღუდეები, გუ-

---

*) ბარტამად იგულისხმება ვარანი ანუ ბარამი. სპარსეთში სამი ბარამი მეფობდა და უკანასკნელი მოკვდა 294 წელს.

**) იგულისხმება ნერსესი (294 – 303).

***) დიოკლეთიანეს.

****) 297 – 298 წელს.

– 139 –

თებმა მაინც აიღეს, და მერე დაეშვნენ სამეგრელოსკენ და მისი ზღვისპირის ნაწილები დაარბიეს და გააოხრეს. შემდეგ წამოვიდნენ ფოთს, გაცარცვეს რიონის შესართავთან მყოფი მდიდარი ტაძარი და გასწიეს ტრაპიზონისკენ. ეს ქალაქი მაშინ ეკუთვნოდათ რომაელებს. იგი იყო ფრიად მდიდარი, მაგარი. გუთებმა აიღეს ტრაპიზონი, პირქვე დასცეს მისი შენობები, დაატყვევეს უამრავი მეომრები და მცხოვრებლები, ძვირფასეულობით დატვირთეს თვისი გემები და დიდის დავლით დაბრუნდნენ თავიანთ ბოსფორის სამთავროში.

ბ. 276 წელს ალანებმა, რომელნიც მოსახლეობდნენ აზოვის ზღვის პირას, იმპერატორ ავრელიანეს მოწოდებით გაილაშქრეს სპარსეთს და მერე მივიდნენ საბერძნეთის მხარეს, რომ მიიღონ იმპერატორისაგან საჩუქარი და რადგან დაპირებული ჯილდო ვერ მიიღეს, შეესივნენ პონტოს, კათბადუკიას, კილიკიას და გალატიას, დაარბიეს, დაატყვევეს და დაბრუნდნენ რიონის გზით. ავრელიანეს მოადგილე ტაციტმა სა-

კმაოდ დააშინა ეს ალანნი (ოსნი).

გ. რამდენიმე წლის შემდეგ იმპერატ. პრობმა პონტოს აღმოსავლეთ მხარეს დაასახლა ფრანკები. ამათ უნდა დაეცვათ იმპერიის მიჯნები. მაგრამ ხელში იგდეს რომაელთა გემები, გამოვლეს კლარჯეთი რიონის შესართავამდე და აქედგან წავიდნენ ევროპას, რომ შეუერთდნენ თავიანთ მოგვარე ფრანკებს, რომელნიც მოსახლეობდნენ რეინსა და დუნაიაზე.

დ. 298 წელს ქალაქ ნიზიზისს მოხდა ხელშეკრულობა რომაელებსა და სპარსთ შორის. ამ ხელშეკრულობას დიდი შედეგი ჰქონდა საქართველოს პოლიტიკურ მდგომარეობაზე*).

---

*) ამას ჩვენი მემატეიანეც მოიხსენიებს როგორც „ნასიზის ხევს“ ბრძოლას და ზავს მირიანსა და სპარსეთის მეფეს შორის, და ამ მატეიანის აღწერითაც ეს „ნასიზის ზავი“ სწორედ უნდა ყოფილიყო იმავე 298 წ. (მირიანი 40 წლისა იყო მაშინ; 265 წელს რომ გამეფდა, 7 წლისა იყო. ამ ანგარიშით იგი დაბადებულია 258 წ., ხოლო 258+40=298.

– 140 –

ე. კვიროს-დარიოზების დროინდელი მსოფლიო იმპერია სპარსებისა თანდათან დამაბუნდა, დამცირდა და შეელია პართიის სამეფოს. ეს სამეფოც რომაელებმა მრავალჯერ აიკლეს, დასჭრეს, დააწყლულეს. მესამე საუკუნის დასაწყისს (ქრ. შ.) იგი წარმოადგენდა სუსტ სახელმწიფოს. ამდროს სპარსეთის ქვეყანაში ისტახარს – ცხოვრობდა ღარიბი სასანი, ჩამომავალი სპარსეთის ძველ სამეფო აქამენიდების გვარისა. მისგან და ბაბეკის ქალისაგან დაიბადა არდაშირი, დამფუძნებელი სპარსეთის ახალის – სასანიდების – სამეფოსა.

თავის პაპის ბაბეკის სახლში არდაშირმა მიიღო დროის შესაფერი განათლება. მაშინ პართიაში მეფობდა არტაბანი. მის კარზე ნიჭიერმა არდაშირმა უმაღლესი სამსახური მიიღო.

ამდროს რომაელებმა დაამარცხეს არტაბანი, სპარსეთი აიკლეს და უნუგეშო მდგომარეობაში ჩააგდეს. ამით ისარგებლა არდაშირმა, მიიმხრო სპარსნი, მიესია არტაბანს, სამჯერ ზედიზედ დაამარცხა, მოკლა 226 წელს და თვითონ გამეფდა.

ამ ამბავმა თავზარი დასცა რომს და მის მფარველობაში მყოფ სომხეთის მეფეს ხოსროს, რომელიც არტაბანის ნათესავი იყო. მან შველა ითხოვა რომაელებისაგან. არდაშირმა 400 წარჩინებული და წარმოსადეგი კაცი გაგზავნა რომს და იმპერატორ ალექსანდრე სევეროსს შეუთვალა: ჩემმა წინაპარ კვიროსმა პირველმა დაიპყრა აზია ინდოეთამდე, ეთიოპიამდე და ეგეოსის ზღვამდე. იმავე დიდების აღსადგენად დღეს მე ვარ მოწოდებულიო. რომაელებმა ჩვენს სამფლობელოებს თავი დაანებეთ და მარტო ევროპით იკმარეთო.

ამისთანა დამცირებას ვერ აიტანდნენ რომაელები. სომ-

ხეთს ვერ დასთმობდნენ იგინი, რადგან ეს ქვეყანა იცავდა იმპერიის აღმოსავლეთ მიჯნებს. ალექსანდრე იმპერატორი დიდის ლაშქრით მოვიდა აღმოსავლეთს, ხოსროც შეიერთა და შეებრძოლა არდაშირს, მაგრამ რომაელთა ლაშქარი ზოგი ამოსწყვიტა არდაშირმა, ზოგი ინაცვალა ჭირმა და შიმშილმა, მხოლოდ მცირეოდენილა გადარჩა და უკანვე დაბრუნდა.

– 141 –

არდაშირმა სომხეთის მეფე ხოსროც მოაწამლვინა ანაკს. ხოსროს დარჩა მცირეწლოვანი შვილი ტირიდატი (თრდატი), რომელიც რომს გააქცია მისმა აღმზრდელმა. არდაშირმა დაიჭირა სომხეთიც (233 წ.).

არდაშირის (არტაქსერქსის) სიკვდილის შემდეგ (240 წ.) გამეფდა მისი შვილი შაბურ I (იგივე საპორ, შაპუხი). ამან კარისა და ნისიბის მეციხოვნე რომაელებისაგან გაწმინდა ევფრატის ნაპირები და თავზარი დასცა აქაურობას. რომის სიამაყეს დიდი, აუტანელი ჭულილი გაუჩნდა 260 წელს ევფრატზე გადმოდგა იმპერატ. ვალერიანე. ამან ამაყად გადავლო მდ. ევფრატი, მაგრამ შაბური შემოერტყა, თვით ვალერიანე დაიჭირა, გალიაში ჩასო და რომაელთა ლაშქარსაც იარაღი აჰყარა, რომაელების იმპერატორად გამოაცხადა ვილაც ანტიოქელი კირიადი და ტყვე რომაელებს უბრძანა თაყვანი ეცით კირიადს, როგორც თქვენს იმპერატორსო. ამ ამბავმა შეაძრწუნა რომი და მთელი მსოფლიო.

ამის შემდეგ, ვალერიანეს სიკვდილამდე, შაბური ცხენზე ისე არა ჯდებოდა, რომ გალიაში ჩასმულ მეფის ზურგზე ფეხი არ დაედგა.

ყრმობითგანვე რომში გაქცეულმა ტირიდატმა რომაელებისაგან შეისწავლა სამხედრო ხელოვნება. 286 წელს იგი გამოისტუმრეს სომხეთს, რომელიც მოუთმენლად მოელოდა თავისს განმათავისუფლებელს. მას აღტაცებით დაუხვდნენ თავისუფლების მოწყურებულნი სომეხნი. ამდროს სპარსეთში უფლებისათვის იბრძოდნენ ორნი ძმანი, ნარსეს და ჰორმუზდი, ნარსესმა გაიმარჯვა, მერე ტირიდატს შემოება და განდევნა.

ამდროს რომის სამფლობელო ორად იყო გაყოფილი და აღმოსავლეთის იმპერატორად ითვლებოდა დიოკლეთიანე, რომელიც ანტიოქიას იდგა. მასთან მივიდა ტირიდატი. დიოკლეთიანემ ნარსესი დაამარცხა (298 წ.) და იძულებულ ჰყო მისთვის დაეთმო სომხეთი, შუამდინარე და ხუთი მაზრა მდინ. ტი-

– 142 –

გრის აღმოსავლეთით, ქურთისტანი და გორდიანა, ხოლო იმპე-

რასა და სპარსეთ შორის მიჯნად დაიდო მდინარე არეზი.

ვინმე პეტრე პატრიკი ამ ნიზიზის ხელშეკრულობას, რომელიც შესდგებოდა სამის მუხლისაგან, უმატებს მეოთხესაც, რომელიც ამბობს: „ივერია იყო უნაყოფო (?) ქვეყანა, ხოლო მისი მცხოვრებლები იყვნენ ბრიყვნი და მესისხლენი, მაგრამ იცოდნენ ბრძოლა-ომი და ესახლნენ იმპერიასა და უფრო საშიშარ და მესისხლე ბარბაროსების შორის. მათ ეპყრათ კავკასიონის მთის ვიწრო შესავალ-გასავალები და მათზე იყო დამოკიდებული, შემოეშვათ თუ არ შემოეშვათ სარმატთა მანწანწალა ტომ-მოდგმანი, როდესაც ამ ბარბაროსებს აღედროდათ სურვილი, შემოსეოდნენ სამხრეთის მდიდარ ქვეყნებს. ივერიის მეფეების დანიშვნის უფლებამ, რომელიც სპარსეთის ხელმწიფემ დაუთმო რომის იმპერატორებს, ხელი შეუწყო რომაელთა ძლიერების განმტკიცებას აზიაში“.

პეტრე პატრიკის შენიშვნა შესახებ საქართველოს უნაყოფობისა და მის მცხოვრებთა მესისხლეობისა ჩვენ სარწმუნოდ არ მიგვაჩნია, ვინაითგან ჯერ ისევ სტრაბონი აღტაცებით იხსენიებდა საქართველოს ნაყოფიერებას და მის მოსახლეთა კეთილს-განწყობილებას, ხოლო რაიც შეეხება ნისიზის ხელშეკრულობას, ეს ოქმი ფრიად საყურადღებოა: ამ ხელშეკრულობაზე ამყარებდნენ, ალბად, თავისს უფლებას რომის (ბიზანტიის) იმპერატორები, როდესაც საქართველოს უნიშნავდნენ კურატპალატებს.

298 წლითგან ვიდრე 339 წლამდე აღმოსავლეთში მშვიდობიანობა იყო და მხოლოდ 339 – 340 წლებიდგან ასტყდა ბრძოლა რომაელებსა და სპარსებ შორის და ამ ომებში მონაწილეობა მიიღეს საქართველოს მეფე მერიბანმა (მირიანმა) და სომხეთისამ არშაკმა. ეს ამბავი მოთხრობილი იქნება მესამე განყოფილებაში.

განყოფილება III.

ქრისტიანობის მიღებიდგან ძველი საუკ. დასასრულამდე.

თ ა ვ ი I.

ქრისტიანების გავრცელება.

ა. მრავალღმერთობა და ერთღმერთობა. ქრისტიანობის გამარჯვებამ ბოლო მოუღო ძველს წეს-წყობილებას, შე-

ხედულებას ღმერთსა, კაცსა და მსოფლიოზედ.

წინად მრავალღმერთობა იყო. სწამდათ – ყოველი ღმერთი მფარველობს ერთს რომელსამე ოჯახს, გვარეულობას ანუ თემსო და მისთვის მხოლოდ არსებობსო. ეს იყო დრო საშინაო და საქალაქო ღმერთებისა. ამ რწმენაზე აშენდა უფლებაც, სამართალი; საკუთრება, მემკვიდრეობა, სასამართლო, კაცთა შორის ურთიერთობა – ყველა ეს განისაზღვრა სარწმუნოების მოთხოვნილებისა-და გვარად.

მაშინ სახელმწიფო იყო სარწმუნოებრივ საზოგადოებად, მეფე – უმაღლეს ღვდელმთავრად, დიდებული – უმთავრეს მღვდლად, კანონი – საღმთო ფორმულად; პირადი თავისუფლება არ არსებობდა, ადამიანი სახელმწიფოს მონა იყო სულით, ხორციით, სარჩო-საბადებლით; მამულისშვილობა ღვთისწიერებად, გმირობად ითვლებოდა, ხოლო მამულად – კარ-მიდამო მამისა, ბინა გვარეულობისა. გარეშე ამ მამულისა და ბინისა – თითქმის ყოველივე უცხოეთი იყო, შემეცნება სიმართლისა, მოვალეობისა და სიყვარულისა მამულისა და საკუთარ ბინის საზღვარს არ სცილდებოდა. მაგრამ ასრეთი ყოფა ვეღარ აიტანა საზოგადოებამ: მრავ-

– 144 –

ვალმა უსამართლობამ, დამცირებამ, პიროვნების შელახვამ ერთში დაჰბადა ურწმუნოება, გააღვიძა დიადი სურვილი განთავისუფლებისა. ამ ლტოლვილებას ხელი შეუწყო ქრისტიანობამ, რომელმაც გამოაცხადა, რომ ღმერთი – ერთია, ერთი ოჯახისა, თემისა, გვარ-მოდგმათა და მსოფლიოსთვის, რომ იგი კაცის ხელით გაკეთებული უსულო ნივთი კი არ არის, არამედ არსება უხილავი, გამჩენელი ქვეყნისა, ყოვლის მპყრობელი, უკვდავი, მოწყალე, რომ მას ერთნაირად უყვარს ყოველი დაბადებული და მის წინაშე თანასწორია დიდი და პატარა, ღარიბი და მდიდარი, ხელისუფალი და მეფე, რომ იგი არ გაარჩევს ერთმანეთისაგან ურიას, ბერძენს, რომაელს, ბარბაროს სკვითს და ყველანი თანასწორ შვილებად მიაჩნია.

ქრისტიანობამ შესცვალა ღვთისმსახურების არსებაცა და სახეც. სარწმუნოება შეიქმნა სულის, გონიერების საქმედ, ახალს ღმერთს, ძველ ღმერთებივით, საქმელი და სასმელი აღარ უნდოდა, არამედ ლოცვა თბილი, ტკბილი, საიდუმლო. ახალი სარწმუნოება აღარ ქადაგებდა მძულვარებას, უცხოელის შეუწყნარებლობას, არამედ დიდებას ღვთისას, კაცთა შორის სათნოებას, ქვეყანასა ზედა მშვიდობას.

ქრისტემ სარწმუნოება განაცალკევა სახელმწიფო მთავრობისაგან. იგი ქადაგებდა „მიეცით კეისრისა კეისარსა და ღვთისა ღმერთსა“.

ყველა ამით ძლიერი იყო ქრისტიანობა, ყველა ამით მან დაამხო წარმართობა.

ბ. ქრისტიანობის გავრცელება მსოფლიოში. ქრისტემ თავის ამალგების წინადაც (33 წ. ქრ. შ.) დაარიგა მოციქულები: წადით და მთელს მსოფლიოში გაავრცელეთ ჩემი სწავლაო, ქრისტიანობა უქადაგეთ ყოველს თესლსა და ტომს. – იგინიც ეგრე მოიქცენენ. დააარსეს–რა პირველი ეკლესია იერუსალიმში, გაიფანტნენ ყველა ქვეყნებში, უქადაგეს ყველა ერს სარწმუნოება ქრისტესი, სარწმუნოება სიყვარულისა, შებრალებისა, თანასწორობისა, სიმდაბლისა, ძმობა–ერთობისა.

– 145 –

დავრდომილნი, დაჩაგრულნი, უუფლებონი უძღურნი – ყველანი მოწიწებით ისმენდნენ მოციქულების სიტყვას, ინათლებოდნენ, უერთდებოდნენ ქრისტეს საყდარს და აძლიერებდნენ მას. ყველგან დაარსდა საყდრები, ყველგან გამრავლდა ქრისტიანეთა რიცხვი. თანდათან ახალი სარწმუნოების მომხრენი და აღმსარებელნი გაჩნდნენ ყველა წოდებაში. ქრისტეს შეუდგა ბევრი მოხელე, დიდებული, მდიდარი და კერპმსახური. მოციქულების შემდეგ მათი მოვალეობა განაგრძეს მათ–მიერვე დადგენილ ეპისკოპოსებმა, აგრეთვე სხვა მოძღვრებმა, მასწავლებლებმა და ღვდელ–მთავრებმა.

ქრისტიანობას თუმცა სასტიკად სდევნიდნენ წარმართობის დამცველი მეფეები და მოხელენი, მაგრამ მაინც დღითიდღე მისი ასპარეზი დიდდებოდა, ვრცელდებოდა, ასე რომ მეორე საუკუნის ნახევარს ქრისტიანობრივი საზოგადოებანი გაჩნდა სამსავე ხმელეთს – აზიას, ევროპას და აფრიკეთს, და ყველგან აშენდა ეკლესიები.

მესამე საუკუნის გასვლამდეც ასრე წარმატებით მიდიოდა ქრისტიანების საქმე, თუმცა მათ უწყალოდ სდევნიდნენ, სტანჯავდნენ. ქრისტიანებს უფრო მეტად უწყრებოდნენ მეფეები და იმპერატორები, რადგან ქრისტიანობა წარმართობასავით მათ ღმერთებად ანუ ღმერთ–კაცებად არა სთვლიდა, არამედ ქადაგებდა, რომ ღვთის წინაშე მეფეცა და უბრალო გლეხი და მონაც თანასწორიაო. ვიდრე ქრისტიანობა გაიმარჯვებდა (313 წ.) რომის იმპერატორებმა მის წინააღმდეგ ათჯერ აღძრეს საყოველთაო დევნა. პირველი დევნის დროს (64 წ.) იმპერატ. ნერონმა უბრძანა თავისს მოხელეებს ქრისტიანები გაეხვიათ საწვავეებში, ჩამოემწკრივებინათ რომის ბაღებში და მაშხალასავით აენთოთ. იწოდნენ საცოდავები და არემარეს ანათებდნენ, აჩირაღდნებდნენ.

უკანასკნელი და უძმვინვარესი დევნა ქრისტიანებზე იყო მე–IV საუკ. დამდეგს. იმპერატ. დიოკლეტიანმა ბრძანება გას-

ცა, დაენგრიათ ქრისტიანეთა საყდრები, დაელეწნათ მათი ჯვრები და ხატები, ქრისტიანები დაეთხოვნათ სამსახურიდგან. მისი ბრძანება რომ კედელზე გააკრეს, ერთი ქრისტიანე მივიდა და მოაძრო. ეს იწყინა იმპერატორმა, განძვინდა და ჯარს უბრძანა, უწყალოდ ამოეწყვიტათ და ემარცვათ ყველა ქრისტიანები. მრავალი ქრისტიანე გაიჟლიტა, მრავალი უმანკო სისხლი დაიღვარა მცირე-აზიასა, ევროპასა და აფრიკეთს, მაგრამ ქრისტიანობა მაინც არ შეირყა.

305 წელს დიოკლეტეიანე მეფობიდან გადადგა. რომში გაჩნდა ექვსი ხელმწიფე. ამათგან ერთი იყო კოსტანტინე კოსტანტინეს ძე. იმპერატორები იბრძოდნენ რომის დაჩემებისთვის. მაქსენციმ ოთხი მეტოქე დაამარცხა და კოსტანტინესკენ პირი იბრუნა. იგი აქამდის მათს ბრძოლაში მონაწილეობას არ იღებდა და იყო თავისთვის გალლიაში. ახლა კი (312 წელს) ლაშქარი წამოიყვანა და გამოაცხადა: რომს მივდივარ ქრისტიანების დასაცველადო. მის დროშაზე ჯვარი გამოსახულიყო. ეს დროშა გაიძლო და მაქსენცის წინააღმდეგ გაემურა. მაქსენცი ქრისტიანობის მოძულე და მდევენელი იყო, თუმცა მის ლაშქარში მსახურობდა მრავალი ქრისტიანე. კოსტანტინეს დაპირება რომ გაიგეს ქრისტიანებმა, მაქსენცის განუდგნენ და მიემხრნენ კოსტანტინეს. მაქსენცი დამარცხდა და მასთან ერთად წარმართობაც დაემხო: 313 წელს იმპერატორ კოსტანტინემ ბრძანება გასცა, რომ ქრისტიანობის აღვიარება ყველას შეუძლიანო, ყველა ქრისტიანს სამსახურში შესვლის უფლება ეძლევაო („მილანის ედიკტი“). ქრისტიანების სიხარულს საზღვარი აღარა ჰქონდა. მათს სიხარულში მონაწილეობას იღებდნენ იმპერატორი კოსტანტინე, მისი დედა ელენე, ცოლი ფაუსტა, სიდედრი და სხ. სეფეწულნი. ამის შემდეგ აშენდა მრავალი შვენიერი ეკლესია, დაინიშნენ ღვდელმთავარნი და ქრისტეს სჯული გახდა მთავარ სარწმუნოებად იმპერიაში.

გ. ქრისტიანობის მოფენა საქართველოში ქართველთა მოქცევამდე. თავის ადგილას უკვე ვთქვით, როგორ ეფინე-

ბოდა ქრისტიანობა საქართველოს თვით ქრისტესობის დღითგანვე. აქ უნდა მოვიყვანოთ კიდევ ზოგიერთი წვლილი.

საქართველოში ურიები, როგორც იყო ნათქვამი, გადმოსახლდნენ ძველადგანვე. მათი უბნები იყო ყველგან – მცხეთას, ურბნისს, ზოდს (ზოდბეს), კოდისწყაროს, ქინძარს და სხ. ამ ურიებმა ქრისტეს დაბადების წელს იერუსალიმიდამ მიიღეს

ცნობა, რომ აღმოსავლეთიდან მოვიდნენ მეფეები (ზრმენი მოგვები) ახალდაბადებულის თაყვანსაცემლად. შემდეგ 30 წ. ანნა იერუსალიმელმა მოიწერა, რომ ქრისტე ღმერთობას ჩემულობსო, მოდით მის ჯვარცმაზე დასასწრებლად, თანახმად მოსეს სიტყვისა: „ვინც იტყვის ღმერთი ვარო, ჯვარს ეცვა-სო“. გაგზავნეს ელიოს მცხეთელი, ლონგინოს კარსნელი და სხ.

ქრისტე რომ ჯვარს აცვეს, მისი კვართი წილად ხვდა ელიოზს და მან მოიტანა იგი მცხეთას და გადასცა მოსაგებებლად გამოსულს თავისს დას სიდონიას, რომელიც, მიეკარა-რა ღვთის სამოსელს, წამსვე გარდაიცვალა. ვერავითარმა ძალამ კვართი ვერ განაშორა სიდონიას გვამს, რომელიც კვართიანად დამარხეს იქვე, საცა სული განუტევა სიდონიამ. აქვე იდგა კვიპაროზი, რომელიც მოეტანათ ლიზანიდამ და ეხარებინათ მცხეთაში. მისი ფესვები გადაეწნა სიდონიას საფლავსა და კვართს.

თითქმის ყველა ეკლესია ჩემულობს ამ კვართს, ყველა – სომხეთი, საბერძნეთი, ასურეთი და სხ. ირწმუნება – კვართი ჩვენი ეკლესიის წიაღშიაო, და სხვადასხვა ნაირად გადმოგვცემს მის ისტორიას და თავგარდასავალს, თითქმის ყველანი კი მის ამზავს უკავშირებენ ლონგინოზის სახელს, იმ ლონგინოზისა, რომელიც ასისთავი იყო და ქრისტეს საფლავს დარაჯად უდგა. სომხურის წყაროებით, ასისთავმა ლონგინოზმა კვართი მიიტანა გალატეას, მეორე ასისთავმა ლაზმა (ჭანმა) თავისი წილი კვართი მიიტანა სამეგრელოს სატახტო ქალაქ ფუდს *). ჩვენს მემატეანეს კვართის ამ-

---

*) იხ. დაწვრილებით ნ. ი. მარრის Хитонъ Господень (СПБ. 1896 წ.).

ბავი აურ-დაურევი. ქრისტეს საფლავის მცველი ასისთავი ლონგინოზი კათბადუკიელი იყო. ამ ლონგინოზმა, ქრისტეს საფლავზე მომხდარი სასწაულები რომ იხილა, წამოიძახა „ჭემმარტად იგი არის ძეღვთისა“. ლონგინოზი დაბრუნდა სამშობლოში და იწყო ქადაგება, როგორც ნამდვილ მოციქულმა. პილატემ ეს შეიტყო და მისწერა იმპერატორ ტიბერიოსს (14 – 37), რომ ლონგინოზი კათბადუკიელებს უქადაგებს – ქრისტე ღმერთიაო. ლონგინოზს თავი მოჰკვეთა ტიბერიოსმა და ეს თავი გაგზავნა იერუსალიმს, საიდგანად იგი კათბადუკიაში მოასვენა ვინმე ქალმა. ეს ლონგინოზი ჩვენს მემატეანეს ლონგინოზ კარსნელად (მცხეთელად) მიუჩნევი და გაუხდია ამხანაგად ელიოზ მცხეთელისა. ამ გზით, კვართის მოტანა საქართველოში ადვილ-დასაჯერებელი იქნებოდა, რადგან თვით ლონგინოზის სამშობლო – კათბადუკია – როგორც უკვე იყო ნათქვამი, ქართველებით დასახლებული იყო.

სული წმიდის მოფენის დღეს რომ დაარსდა პირველი ეკ-

ლესია, მაშინ ამ ეკლესიის მოზიარედ ქართველებიც შეიქმნენ, ვინაიტგან პეტრე მოციქულის ქადაგება სხვა ხალხების წარმომადგენლებთან ერთად მოისმინეს და ქრისტე ირწმუნეს აგრეთვე ქართველების წარმომადგენლებმაც. ეს ახალი მორწმუნენი იყვნენ პართეველნი, უჟიკნი, ელამიტელნი, შუამდინარელნი, ურიანი, კათბადუკიელნი, პონტოელნი და ასიელნი.

ამათგან ქართველნი და ქართველთა გვარ-მოდგმისანი იქნებოდნენ უჟიკნი, კათბადუკიელნი და პონტოელნი (ჰანნი). უჟიკეთი წმ. ნინოს ცხოვრებით იყო ქართლი და ქალაქი მცხეთა *).

ამავე დროს იერუსალიმში შეიყარნენ ქრისტეს ყველა მოციქულები და აგრეთვე ღვთისმშობელი მარიამი და წილი ჰყარეს, თუ რომელს მათგანს რომელი ქვეყანა ხვდებოდა წი-

---

*) შატბერდის ქრ., გვ. 10, 11.

ლად სახარების საქადაგებლად. მაშინ საქართველო ღვთისმშობელს ამოუვიდა წილად და, რომ დააპირა აქეთ გამომგზავრება, ანგელოზმა შეაჩერა და უთხრა: შენ დარჩი აქვე და შენ მაგიერ ივერიაში მოციქული ანდრია გაგზავნეო. ასრეც მოხდა.

35 წელს 50,000 ქრისტიანე მოეფინა მცირე-აზიას და მისი უმეტესი ნაწილი დაბანაკდა პონტოსა და კათბადუკიაში.

41 წელს კათბადუკიაში შემოვიდნენ მოციქულები ანდრია და პეტრე. იგინი ეწვივნენ ქალაქ თიანას მცხოვრებ ონისიფორს, აღადგინეს მკვდარი და მერე მოიარეს კათბადუკიას დაბა-სოფელნი, ყველგან ქადაგეს ქრისტე, მონათლეს და მოაქციეს მრავალნი. შემდეგ პეტრე შევიდა პონტოს, ეწვია ბაგრატ პონტოელს და მონათლა იგიცა და ბევრნი სხვანიც. მერე აქ დაადგინა ეპისკოპოსი (მაქსიმინე), ღვდლები, მთავრები და წავიდა კილიკიას ბაგრატითურთ. აქ ბაგრატი აკურთხა ეპისკოპოსად და გაგზავნა სირაკუზს და ტავრომანს. ესენი ბაგრატმა მოაქცია და მონათლა. მათ ეპისკოპოსად, როგორც მოწმობს მე-III ს. მწერალი დოროთეოსი, იყო ეროგენი, ქრისტეს მოწაფეთაგანი *).

მეგრელებმა პირველ საუკუნეშივე მიიღეს ქრისტიანობა.

მე-II საუკ. პონტოში მოღვაწეობდა კოლხელი მარკიონი, მე პონტოს ეპისკოპოზის პალმისა, რომელმაც თავისი შვილი შეაჩვენა ურწმუნოებისათვის.

107 წ. იმპერატ. ტრაიანემ მიიმხრო ქართველნი, სავრომატნი და ბოსფორელნი, მიესია ბაბილონს და აიღო. შემდეგ ამისა იმპერატორმა შეიტყო, რომ მისს ლაშქარში 10,000 მეომარი ქრისტიანე იყო.

მაქსიმიანეს მეფობაში (III ს.) კათბადუკიასა და სომხეთში თითქმის არც ერთი წარმართი აღარ იყო. მარტო კათბადუკიაში მაშინ იყო 50 საეპისკოპოსო (თიანას, კომანას და სხ.) და ბრწყინავდნენ აქ წმ. ბასილი, წმ. მაკრინე და სხ.

*) ტყ. ნაწ. სვინაქსარი მე-XI ს., № 222.

– 150 –

დიდებული მქადაგებლები. აქაურებივე იყვნენ წმ. გიორგი (წმ. ნინოს ბიძაშვილი), წმ. ორესტი, კვირიკე და ივლიტა. ორენტი და მისი 6 ძმა ჯერ დაამწყვდიეს ქალაქ სათლეველს – კერპების უარყოფისთვის და მერე გაისტუმრეს აფხაზეთს. ამათგან ზოგი დაიხოცა ჭანეთ-კლარჯეთს, ზოგი ოსეთს, ხოლო ერთი – ლონგინოზი – მოვიდა აფხაზეთს, აქვე მოკვდა და დასაფლავებულ იქმნა ბიჭვინტას. კვირიკე და ივლიტა აღესრულდნენ 15 ივლისს და ამ თვეს ქართველებმა მათ პატივსაცემლად უწოდეს კვირიკობისთვე.

წმ. გიორგი (= 305 წ. 23 აპრ.) წმ. ნინოს რჩევითვე გამოცხადებულ იქმნა საქართველოს მფარველად და პატრონად. იმთავითვე ქართველები მას სახავდნენ სამეფო ნიშნებზე, ალამებსა და მეომართა ჩაფხუტებზე. მის საოხად მთელს საქართველოში აშენდა 365 საყდარი, ე. ი. იმდენი, რამდენიც დღეა წელიწადში. ამას გარდა, ძველადვე წესად შემოვიდა, რომ ყველა ქართველებს ედღესასწაულნათ აგრეთვე 10 ნოემბერს და 23 აპრილს. 10 ნოემბერს წმ. გიორგის ურმის თვალზე შეეყენების მოსაგონებლად. ამიტომ თვით ამ თვესაც (ნოემბერს) ქართველებმა უწოდეს მისივე სახელი – გიორგობისთვე. (ასრევე წარმოსდგა სახელები ზოგიერთ სხვა თვეებისა, რომელთაც აგრეთვე მიისაკუთრეს წმიდანების სახელები. ეს თვეებია: ივანობის-თვე (ივნისი), კვირიკობისთვე (ივლისი), მარიამობისთვე (აგვისტო), გიორგობისთვე (ნოემბერი), ქრისტეშობისთვე (დეკემბერი). „გიორგობა“ (10 ნოემბერი) სახელმწიფო დღესასწაული იყო. (ამ წმ. გიორგის ამბავს ისტორიკოსი გიბზონი სხვანაირად მოგვითხრობს (იხ. ქვემო „წმ. ნინოს ნათესავნი“).

ამავე ხანს ქრისტიანობა მოეფინა სპარსეთს, სომხეთს, საბერძნეთს, ბრანჯეთს, ქერსოვნეთს, საცა 301 წელს მოღვაწეობდნენ წმ. ეფრემი და წმ. ბასილი.

ქრისტიანობა სპარსეთს მოეფინა 270 წლიდგან. ამ ქვეყანაში იყო მრავალი ქრისტიანი, ჰყვანდათ ეპისკოპოსები თვით

– 151 –

სატახტო ქალაქ კტეზიფონში და სხ. მაგრამ გამეფდა-რა შაბურ II (309 – 381), ამოწყვიტა ქრისტიანობა.

სომხეთის განმანათლებელი იყო გრიგოლ პართელი, ძე იმ ანაკისა, რომელმაც მოკლა მეფე ხოსრო (232 წ.). გრიგოლმა განათლება მიიღო კათბადუკიაში. ტირიდატის ჟამს (286 – 343) შევიდა სომხეთში და იწყო ქრისტიანობის ქადაგება. ტირიდატი ურჩევდა მას უარყო ქრისტე და მამაკაპის სჯულს დაბრუნებოდა, მაგრამ ვერას გახდა და უწყალოდ სტანჯა. ამდროს სომხეთს მოვიდა 102 კაცი (70 მამაკაცი და 32 ქალწული). მათ შორის იყვნენ გადანე, რიფსიმე და წმ. ნინო. ესენიც, გარდა წმ. ნინოსი, აწამა ტირიდატმა. ამის შემდეგ იგი შეიპყრო ბოროტმა სენმა. მისმა დამ ხოსროდუხტმა ურჩია, ისევ წმ. გრიგოლი გაგკურნავსო. წმ. გრიგოლი ამოიყვანეს ორმოდგან, რომელშიაც მეფის ბრძანებით ჩაეგდოთ და 15 წელიწადს იტანჯებოდა; წმიდანმა განკურნა მეფე და ამან და მისმა ერმა ირწმუნეს ქრისტე (301 წ.). სომხეთის მეორე ეპისკოპოსად იყო წმ. გრიგოლის შვილი არისტაკესი, რომელიც დაესწრო ნიკიას მსოფლიო კრებას 325 წ. მის დაბრუნების შემდეგ წმ. გრიგოლმა მონათლა მეფის ნათესავი კამსარი, და გარდაიცვალა 333 წელს.

ბრანჯეთს ქრისტიანობა მოჰფინა თვით წმ. ნინოს მამამ ზაბილონმა. ეს ზაბილონი, ჩვენის მატიანის სიტყვით, იყო კათბადუკიის ქალაქ კოლასტიდამ. იგი მაქსიმიანეს სამსახურში შევიდა და მონაწილეობა მიიღო მის ლაშქრობაში წინააღმდეგ ფრანკებისა და ბრიტანებისა. ამათ წინააღმდეგ მაქსიმიანე იბრძოდა 287 წლითგან. მისმა სარდლემბა დაამარცხეს ფრანკებიცა და ბრიტანებიც, და ერთი ამ სარდალთაგანი, ალბად, იყო მთავარი ზაბილონი. ხოლო ფრანკთ (ბრანჯთ), როგორც იყო ნათქვამი (გვ. 139), საკუთარი სამთავრო ჰქონდათ აგრეთვე შავი ზღვის ჭირად და იქიდგან ხშირად შემოესეოდნენ ხოლმე სამეგრელოს, კლარჯეთს და პონტოს. როგორც ქართლისცხოვრების მოთხრობიდან სჩანს, ზაბილონს

– 152 –

მთელი ფრანკის ქვეყანა კი არ მოუქცევია, არამედ მხოლოდ მისი ერთი ნაწილი, ბრანჯეთი, საცა იყო სოფლები: ხოზამა, ხოზად, გაახლაჯად, ხონებაგად, ხონგირაგად, ზაჯად, ზაგად, ზარდად, ზამრად და თმონი.

დ. კერპთაყვანისმცემლობა საქართველოში ქართველთ მოქცევის წინა წლებში. საქართველოში მირიანი „ალიზარ-და მსახურებასა შინა შვიდთა მათ კერპთასა და ცეცხლისა... ჰმატა მან შემკობა კერპთა და ბომონთა, კეთილად იპყრა ქურუმნი კერპთანი, და ყოველთა მეფეთა ქართლისათა უმეტეს

აღასრულებდა მსახურებასა მას კერპთასა. და შეამკო საფლავი ფარნავაზისი“.

შვიდ კერპთაგან ერთი იყო არმაზი, მეორე მთვარე, მესამე ზადენი, მეოთხე გაცი, მეხუთე გა (გაიმ), მეექვსე აინინა და მეშვიდე დანანა. ეს ღმერთებია ნახსენები წმ. ნინოს ცხოვრებაში. მაგრამ კვირის შვიდეულში, ღმერთების სახელები სხვა რიგად ჩაჰყვებიან (იხ. ზემო, გვ. 83) და მათ შორის ნახსენებია აგრეთვე ღმერთი აფროდიტე. ამ აფროდიტეს კერპი საბერძნეთიდან მოიტანა მირიანის წინადროის მეფე რევმა. მაგრამ ეს მართალი არ უნდა იყოს, აფროდიტეს კერპი წინადაც უნდა ყოფილიყო საქართველოში და მას, როგორც ზემოთ განვმარტეთ, უნდა რქმეოდა ცა, ცაა, ვინაითგან მას აფრიკეთშიაც ერქვა ურანია, ე. ი. ცა. რევი მარტო სახელს შეუცვლიდა: – ცას აფროდიტად გადასცვლიდა. ეს მტკიცდება მითაც, რომ წარმართულ დროინდელ ჩვენებურ ხუთმბათის სახელს „აფროდიტისა“ უდრის მეგრული ცაშ-ხა და სვან. ცაშ (ცისა). ამას გარდა, იგივე ქალ-ღმერთი დიდს პატივდებაში იყო აგრეთვე დასავლეთს საქართველოშიაც – კათბადუკიის ქალაქ კომანას. მისი ტაძარი, როგორც ამბობს არიანე (100 – 160 წ. ქრ. შ.), იყო აგრეთვე რიონის შესართავის მარცხენა მხარეს, ზღვის პირას და იწოდებოდა „ფაზიანთა ქალღმერთად“. მას ხელში ეჭირა წინწილი და ტახტის ქვემო გამოქანდაკებული ლომები ედგნენ. ამიტომ საჭიროება არ მოითხოვდა, რომ

– 153 –

რევს ანუ მის ცოლს სეფელიას აფროდიტის კერპი საბერძნეთიდან მოეტანა. იგი, ალბად, რევმა მხოლოდ სატახტო ქალაქ მცხეთას დაუახლოვა და მის არემარეზე დასდგა, რომ დედოფალს შესძლებოდა აფროდიტის ტაძარში სიარული და ლოცვა.

აფროდიტე (= ასურ. ასტარტა = აფრიკ. ურანია = ქართ. ცა) მაპიროვნებელი იყო „დიდის დედისა“, ბუნების ქალღმერთისა, გამჩენელი ძალისა და სიცოცხლისა. მის დღესასწაულს ასრულებდნენ სილოდითა, თავაშვებულ მხიარულობითა, გმინვა-გოდებითა, საკრავების დაყვირებით მწუხრის ხმაზედ, თავაშვებულ ცეკვით და თავბრუ დამახვეველ ფერხულით, რომლის დროს ქალები ნებდებოდნენ ყველა მსურველს; მის კარს მოსული ვაჟები ისბობდნენ მამაკაცობას. მის საკერპოში იყო შვენიერი ტაძრები, საცა საღვთო წესებს ასრულებდნენ „კაცობა მოკლებული“ ქურუმები, ხოლო დღესასწაულს ესწრებოდა უამრავი ხალხი და ქალები, რომელნიც აქვე ჰყიდდნენ თავიანთ ტანს.

ასრეთ გარყვნილების კერად იქცა აფროდიტე და მისი

ტადარი შემდეგში, თორემ თავდაპირველად იგი წმინდა სიყვარულის ღმერთქალი იყო.

შესაძრწუნებელი ამბები ხდებოდა აგრეთვე სხვა ტაძრებშიაც, ხოლო არმაზი და ზადენი „იყნოსდეს სულ-მყნალობით ათასსა სულსა ყრმისა პირმშოისასა“.

სამეფო ღმერთები იყვნენ კიდევ გაცი და გა. ამათ სწირავდნენ ერთს სეფეწულს, რომელსაც ცეცხლით სწვავდნენ და მის ნაცარ-მტვერს კერპს თავს გადააყრიდნენ ხოლმე.

ასრეთ ვაებაში იყო ხალხი. ნათელში დავდიოდითო და ბნელი კი გვერტყაო, ამბობს ნინოს ერთი თანამედროვეთაგანი, ვიხარებდით შვებითაო და ვიუნჯებდით გლოვასაო, დაბადებულთა ვმსხარუბედითო და არა დამბადებელსა, თაყვანს ვცემდით ქვათა, ძელთა, სპილენძსა, რკინასა, რვალსა გამო-

– 154 –

ბერვით-გამოჭედილსა, აგრეთვე ცეცხლსა და ესენი მიგვაჩნდაო ცისა და ქვეყნის შემოქმედებად.

ამდროსვე – ერთი მეფეთაგანი ასრე ჩიოდა: „ქრისტიანებმა ჩვენა უფლება შეურაცხვეს, ჩვენი ხელმწიფება დაიწუნეს, თაყვანს სცემენ ვისმე ჯვარცმულს, მომკვდარს. მეფეებს აგინებენ. ღმერთებს შეურაცხყოფენ. მზისა, მთვარისა და ვარსკვლავთა ძალსა ნათლისას არად შეჰრაცხიან, არამედ ყველა ამას ჯვარცმულის გაჩენილად სთვლიან. მათ მთელი ქვეყანა არიეს, გადიბირეს. მე თვითონ შემიძულეს, არა წმიდად შემრაცხეს“.

თვით მირიანამდეც მიეღწია ქრისტეს მოძღვრებას, იგიც ჩაეგდო საგონებელში ახალს სჯულს, მის გულს და გონებას მძლავრად ამუშავებდა აზრი, თუ რომელი სჯულია მართალი, ახალი თუ ძველი. იგი ხშირად იწვევდა მცხეთელ ურიების მღვდელს აზიათარს და ეკითხებოდა, თუ რა სწერია ქრისტეს შესახებ ძველსა და ახალს წიგნებში და თვითონაც ჰქონდა „წიგნი ნებროთისა“, მამაპაპათაგან გადმოცემული, მასშიაც ეძებდა რაიმე ცნობას ღმერთკაცის შესახებ და აკვირდებოდა ამ წიგნის იმ ადგილს, საცა ნათქვამი იყო, რომ ჯერ ისევ ნებროთს ეუწყა ანგელოზისაგან მესსიის მოსვლის ამბავიო.

– 155 –

ქართველთა მოქცევა.

ა. წმ. ნინოს მშობლები და აღზრდა. წმ. ნინოს მამა ზაბილონი და დედა სოსანა კათბადუკიელები იყვნენ, ქალაქ კოლასტას (კოლასეს) მცხოვრებნი. სოსანასა და მის ძმას იობენალს მშობლები რომ გარდაეცვალნენ, იერუსალიმს წავიდნენ და იქ სოსანა მსახურად დაუდგა სარა ბეთლემელს, ხოლო იობენალი დევტალარად (ეკონომოსად) დადგა. ზაბილონი წარჩინებული კაცის, მთავრის, შვილი იყო, სამხედრო სამსახურში შესვლა მოიწადინა. მაშინ იმპერატორი მაქსიმიანე (284 – 303) ებრძოდა ფრანკებსა (გვ.139) და ბრიტანებს. ამ ბრძოლაში ზაბილონმა დიდი ვაშკაცობა გამოიჩინა, დაამარცხა ფრანკების (ბრანჯების) ერთი განდგომილი მთავარი, დანათლა ეს დამარცხებული ერი და რომით იერუსალიმს წავიდა. იქ ნახა თავისი სოფლელები, იობენალი და მისი და სოსანა. ეს უკანასკნელი ცოლად შეირთო და სამშობლოში დაბრუნდა. აქ დაებადათ ასული, რომელსაც ნინო დაარქვეს.

თავდაპირველი აღზრდა ნინომ მიიღო დედისაგან, რომელიც ასწავლიდა მას ღარიბთა და დავრდომილთ მსახურებასა და შეწყნარებას. თორმეტის წლისა რომ შეიქმნა ნინო, ზაბილონმა გაყიდა თავისი ქონება და ცოლშვილით იერუსალიმში გადასახლდა. ამის შემდეგ ზაბილონი გამოეთხოვა ცოლშვილს და წავიდა სამოღვაწეოდ იორდანეს ნაპირას. მისი ცოლიც დედათა ქსენონში შევიდა ღარიბების მოსავლელად, ხოლო ნინო მისმა ბიძამ იობენალმა მიაბარა ნიაფორა დვინელს, ბრძენს, ძველისა და ახალის აღთქმის ზედმიწევნით მცოდნეს.

ნიაფორისას ნინო დარჩა ორს წელიწადს და მისგან ისწავლა საღმრთო წერილი და თავგარდასავალი ქრისტესი. ნიაფორამ მოუთხრო ნინოს ცნობები შესახებ ქრისტეს დაბადე-

ბისა, აღზრდისა, ქადაგებისა, ჯვარცმისა, ამაღლებისა და აგრეთვე იმისაც, რომ უფლის კვართი ერგოთ ჩრდილოელებს, რომელთაც წაიღეს მცხეთას, ხოლო მისი ტილონი ხვდა ლუკა მახარებელს, სუდარა კი პეტრე მოციქულს. ნინომ, მოისმინა რა ყველა ეს, მაღლი და კურთხევა შესწირა ღმერთს და მერე ჰკითხა ნიაფორას: „სად არის ის ჩრდილოეთის ქვეყანა, სადაც ქრისტეს კვართია?“ ნიაფორამ მიუგო: „იმ ჩრდილოის ქვეყანას ჰქვიან ქართლი“. წმ. ნინომ, ჯერ ისევ 14 წლის ყრმამ, გადასწყვიტა წამოსულიყო ქართლში ქრისტეს სარწმუნ-

ნოების საქადაგებლად.

ბ. წმ. ნინოს გამომგზავრება. ქართლს წამოსვლას უკვე ემზადებოდა ნინო, რომ იერუსალიმს მივიდა ეფესელი დედა-კაცი, კოსტანტინე იმპერატორის დედის ელენეს მხევალი. ამან ნიაფორასა და ნინოს უთხრა, ელენეს სურს ქრისტიანობა მიიღოს და მოინათლოსო. ნინომ სთხოვა ნიაფორას, მე წავალ და ქრისტეს სჯულს ვქადაგებ ელენე დედოფალსო. ნიაფორმა მისი სურვილი გადასცა იობენალს, ნინოს ბიძას. მან მიიწვია ნინო, დალოცა და გამოისტუმრა.

ელენეს მხევალი და ნინო მოვიდნენ ეფესოს. აქ მაშინ იყო ქალწულთა მონასტერი, რომელშიაც მოღვაწეობდნენ სეფეწული რიფსიმე, დედამძუბე მისი გაიანე და 50 სული მათი სახლისწულობა. ყველა ესენი ქრისტიანები იყვნენ, მაგრამ ჯერ არ მონათლულიყვნენ. ამათ წმ. ნინომ ნათელსცა და თვითონაც იმათთანვე დარჩა ორს წელიწადს.

ამავე ხანს იმპერატორ დიოკლეტიანეს ეუწყა დიდ-შვენიერება რიფსიმესი და გადასწყვიტა, ცოლად შეერთო იგი. მაგრამ ქალწულებმა მალე შეიტყეს მისი განზრახვა და გამოიქცნენ სომხეთის ქალაქ დვინს და დაიმაღნენ საწნახელის ფარდულში. მაგრამ სომეხთა მეფე თრდატმა მიაგნო მათ და ყველანი, გარდა წმ. ნინოსი, დახოცა. მაშინ გაზაფხულის ჟამი იყო, ვარდი ახლად აკოვრებულიყო და ამ ვარდის ბუჩქებში დაიმაღა ნინო თრდატისაგან. მერე კი გამოიპარა სამალავიდ-

– 157 –

გან, გამოეშურა ქართლისკენ და მოვიდა ქალაქ ორბანთას, რომელიც სომხეთის და ქართლის საზღვარზე იყო. ამ ქალაქში ესაფლავა მოციქული ბართლომე, რომელმაც, მოაქცია რაინდოელნი, მოვიდა შემდეგ ურბანთას და აქ გარდაიცვალა.

გ. წმ. ნინოს მოსვლა ურბანის. ურბანთას წმ. ნინომ დაიზამთრა და შემდეგის წლის მარტს გამოვიდა ურბანთიდან და იენისს მოაწია ჯავახეთს და მოადგა ფანავრის (ტობორავანის) ტბასა და აქ დაჰყო ორი დღე. ტბის მიდამოში მწყემსები იყენენ. მათ ჰკითხა ნინომ: სადაურები ხართო? მიუგეს, ჩვენ ვართო ელარბინით, საფურცლით, ქინძარელნი, რაბატელნი და დიდის ქალაქის მცხეთისანი, იმ ქალაქისა, „საცა ღმერთნი ღმერთობენ და მეფენი მეფობენ“. ეს მწყემსები ხშირად იხსენიებდნენ თავიანთ ღმერთებს არმაზს და ზადენს. შემდეგ ნინომ იკითხა: „საით არის მცხეთა?“ მიუგეს: „ამ ტბის გარდამდინარე წყალი თანა წარვლის ქალაქსა მას მცხეთას“. ნინომ პირი იბრუნა ჩრდილოეთისკენ და დაინახა კავკასიონის მწვერვალნი, რომელნიც ჯერ ისევ თოვლითა და ყინვით იყ-

ვნენ შემოსილნი. ეძნელა შორეული გზის განგრძობა, იქვე ტბის პირს დაწვა, თავქვეშ ლოდი დაიდვა და მიიძინა. რომ ეძინა, მოეჩვენა კაცი, რომელმაც მისცა წიგნი შემდეგის წარწერებით:

ა. სადაცა იქადაგოს სახარებაჲ ესე, მუნცა იქადაგოს დედაკაცი ესე (მათე, 26, 13).

ბ. არცა მამაკაცობაჲ არს, არცა დედაკაცობაჲ, არამედ თქვენ ყველანი ერთ ხართ (ეპ. გალატ., 3, 28).

გ. წარვედით და მოიმოწაფენით ყოველნი წარმართნი და ნათელსცემდით მათ სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა (მათ., 28, 19).

დ. ნათელი გამოზრწინვებად წარმართთა ზედა და დიდებად ერისა შენისა ისრაელისა (ლუკ., 2, 32).

ე. სადაცა იქადაგოს სახარებაჲ ესე სასუფეველისა, მუნცა ითქმოდეს ყოველსა სოფელსა.

– 158 –

ვ. რომელმან თქუენ შეგიწყნარნეს, მე შემიწყნარა, და რომელმან მე შემიწყნაროს, შეიწყნაროს მომავლინებელი ჩემი (მათე, 10, 40).

ზ. რამეთუ ფრიად უყვარდა მარიამ უფალსა, რემეთუ მარადის ისმენდა მისსა სიბრძნესა ჭეშმარიტსა.

წ. ნუ გემიწინ მათგან, რომელთა მოსწყვიდნენ ჯორცნი თქვენნი, ხოლო სულისა ვერ შემძლებელ არიან მოწყვეტად (მათე, 10, 28).

თ. ჰქუა მარიამს მაგდალინელსა იესომ: „წარვედ, დედაკაცო, და ახარე ძმათა ჩემთა“ (იოანე, 20, 16 – 17).

ი. და სადაცა მიხვიდეთ, ჰქადაგებდით სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა (მათ., 28, 19).

ეს სიტყვები ძილში მოჩვენებულ კაცისა კი არ არის, როგორც გვარწმუნებს მემატაიანე, არამედ სახარების სიტყვებია, როგორც ჩვენ აღვნიშნეთ თავთავის ადგილას ყოველი მუხლის ბოლოს. ეს სიტყვები გვარწმუნებენ, რომ, როგორც მოსალოდნელი იყო, საქართველოში გამომგზავრებულს ქალწულს თან მოჰქონდა ან მთელი სახარება, ან ქრისტეს მოკლე დარიგება სახელმძღვანელოდ მის სჯულის მქადაგებელთათვის. ეს სახარების სიტყვები მოციქულს და მქადაგებელს სასოდ და იმედად ექნებოდა ყოველს გასაჭირში.

გაიღვიძა-რა ნინომ, გაჰყვა მდინარეს, გაიარა ძნელი, საშიში გზა, მხეც მრავალი ადგილები და იქ, საცა მდინარე აღმოსავლეთისკენ პირს იბრუნებს, შეხვდა მგზავრებს და მათთან ერთად მივიდა ქალაქ ურბნისს. აქ ნახა ერი, რომელიც თავი ვანსცემდა ცეცხლსა, ქვათა და ძელთა. ურბნისს დაჰყო ერთი თვე ურიათა უბანში. აქ ყოფნისას იგი განიცდიდა ქვეყნის მდგომარეობასა და ძალას.

დ. წმ. ნინო არმაზის გორაზე. ამასობაში ერი შეუდგა

მზადებას წასასვლელად სატახტო ქალაქ მცხეთას სავაჭროდ და ზორვად *) წინაშე დიდის ღმერთის არმაზისა. ამ მლოცველებს გაჰყვა წმ. ნინოც. რომ მიაღწიეს მცხეთას, დაისად-

*) ზორვა – კერპთათვის შეწირვა, კმევა და მსხვერპლი. ამავე ფესვიდან წარმოსდგება სიტყვა ზვარაკი. სვანურში დღესც იხმარება ნა-მზურუნ – საღრმთო, ლი-მზირე – კურთხევა.

– 159 –

გურეს მოგვთას, ხიდთან. აქ ნახა ნინომ ცეცხლის მსახურთა მოგვობა და მათი საცთურება. ფრიად შეუძნდა. მეორე დღეს დააყვირეს საყვირი, გაისმა ოხვრა ნესტვისა, შეიქნა ზარი და ზათქი. გამოვიდა ერი მრავალი, ვით ყვავილი ველისა. მცირე ხნის შემდეგ გამობრძანდა დედოფალი ნანა. ერი გაირღვა, გზა დაუთმო მას. დედოფალმა რომ გაიარა, ერი კვლავ გამოლაგდა და გზა და ფოლორცი შეამკო ყვავილებითა, ფურცლითა და მრავალფერ სამოსლებით. მერე გამობრძანდა მეფე მირიანი, საზარელითა და თვალშეუდგამითა სახითა. მას ქება შეასხა ყოველმა კაცმა. ნინომ იკითხა: „ყველა ეს რას მოასწავებს“? იმასაო, მიუგეს, რომ ღმერთი ღმერთთა არმაზი თავის წინაშე იწვევს ერს სალოცავად და ზორვად.

ნინოც გაჰყვა მლოცველებს. მალე მოეფინა მთელს არმაზის მთას ერი, დროშებითა და სამკაულებით მორთული.

არმაზის-გორა ანუ არმაზთა მომრგვალო გორაა თრიალეთის მთის მცხეთამდე წამოწეულს წიაღში, მცხეთიდან ექვსი ვერსის მანძილზე. არმაზის ანუ ალმასის-წყლის დელეს რომ შეჰყვება კაცი და გაივლის კარგა მანძილს, დეღე საკმაოდ ფართოვდება, მერე ისევ ვიწროვდება და შემდეგ განიერდება და აქ, ვითარცა ახდელ ქვაბის შუაგულს, აბურცებულა მომრგვალო გორა არმაზისა. ზედ გორაზე არის მაგარი ციხე და დანარჩენი ნაშენობა მინგრეულ-მონგრეულია. მთის აქეთ-იქით აყუდებულია საკმაოდ მაღალი მთები. გორასა და სამხრეთის მთას შორის ღრმა უფსკრულში ჩარბის შორეულ თრიალეთიდან ჩამომდინარი ანკარა წყარო – ალმასის-წყალი. დასავლეთის მხარე გორისა ბუნებრივი კლდის მიუწდომელი კედელია. გორის პირდაპირ დასავლეთ-ჩრდილოეთის მხრივ კლდეში ნაპრაღია და აქედგან ჩანს მთელი გორის ზედა ნაწილი საზოგადოდ. მთელი ეს დეღე იწროა, მიუსვლელი, მაგარი, მტრისათვის ძნელად შესასვლელი. ძველად ქვემო სიფართედგან არმაზის-გორის თავამდე შეფენილი ყოფილა, მთელის ერთის ვერსის მანძილზე, ქალაქი ქართლი (არმაზი). აქ სხვა გზა-ბილიკიც ამოდის, ხიდის ცოცა ზემოდამ, მთა-მთა.

– 160 –

ნინომ ააჩქარა ფეხი და მლოცველებზე ადრე შევიდა ცი-

ხეში. იგი ზღუდის ზემოხსენებულს ნაპრალს შეეფარა და აქედან დაინახა საზარელი სურათი: არმაზის გორის თავზე იდგა სპილენძის კაცი, რომელსაც ტანთ ეცვა ოქროს ჯაჭვი, თავს ეხურა ოქროს ჩაფხუტი, რომლის სამხრეები იყო ზურმუხტისა და ბივრიტისა, ხელში ეჭირა ხმალი ელვარე და ბრწყინვალე და ამ ხმალს ხელში ატრიალებდა. ეს იყო ქართველების უპიველესი ღმერთი არმაზი, რომელსაც ვერავინ ეკარებოდა, ვერც მეფე და ვერც ერისაგანი ვინმე. ყველა შიშის ზარს შეეპყრო, თაყვანს სცემდნენ მას ძრწოლით და ამბობდნენ: „დამეცეს მე მახვილი არმაზისა, რომლისაგან ყოველსა ქვეყანას ეშინიან, თუ რაიმე დამეკლოს მის დიდებისათვის, ან შემეცოდოს მის მსახურთა წინაშე და ან ვრეულვიყო იმათ შორის, რომელნიც იხსენიებენ ვიღაც დიდს ღმერთს და ძესა ღვთისა ზეცათაისა“. ამ ღმერთის მარჯვენით იდგა სხვა კერპი. ესეც ოქროსი იყო და ერქვა გაცი. აგრეთვე მარცხენითაც იდგა ვერცხლის კერპი და სახელი მისი იყო გა. ყველა ამათ უზორვიდნენ მეფე, დედოფალი, დიდი და პატარა.

შემდეგ ეს სურათი შეიცვალა: წმ. ნინო, ხელაპყრობილი ზეცად, მხურვალედ ლოცულობდა. ცა გრგვინავდა, ჰქუხდა, სჭექდა. დასავლეთის ქარტეხილს მოჰქონდა სიცივე, წვიმა და კოხის ოდენი სეტყვა. ერი გარბოდა დაბლა და იმალებოდა სახლებსა, ქვაბებსა და ფარდულებში. არმაზის-გორის ზედა-ნაშენობა ინგრეოდა, ილეწებოდა, იფანტებოდა, ცვიოდა, მიგორავდა ხევ-ხუვში.

მალე კიდევ იცვალა ფერი ბუნებამ: ღელვა დაყუდდა, დამყუდროვდა. მზემ გამოანათა. ნელმა და საამურმა სიომ მოჰბერა. ნინო იდგა ნაპრალსავე, მაგრამ ველარ ხედავდა ქართველების ღმერთებს: იგინიც ქარტეხილსა და სეტყვას დაელეწა და უფსკრულში ჩაეყარა.

ყოველივე ეს მოხდა ექვს აგვისტოს, ქრისტეს ფერისცვალების დღეს. ნინომ მადლი შესწირა ღმერთს, ნაპრალიდ-

გან გამოვიდა და წამოვიდა დაბლა. ხევში იპოვნა არმაზის ჩაფხუტიდგან მოვარდნილი თვალი ბივრიტი, გამოვლო ხეობა და მოაწია გამოშვერილ კლდის ცხვირამდე, საცა არმაზისწყალი სპობს უკანასკნელს ფერდობს, გამოდის მტკვრის ვიწრო ხეობაში და ეშვება მტკვარში. აქ ძველად ციხე-ქალაქი ყოფილიყო. აქვე იდგა ერთი მალალი, რტო-მრავალი და შვენიერი ბრინჯის ხე, რომელსაც ეწოდებოდა „ბარტამ მეფის (გვ. 111) საგრილი და განსასვენებელი“. აქ დარჩა ნინო ექვსი დღე.

მირიანი კი თავის დიდებულებითა და ქურუმებით 7 აგვისტოსვე გამოვიდა ღმერთების სამეზნელად და, რომ ვერ ნა-

ხეს იგინი მათს ადგილას, ფრიად გაიკვირვეს და თქვეს: „ქალდეველთა ღმერთი ითრუშან და ჩვენი ღმერთი არმაზი ერთმანეთის მტრები არიან. ოდესღაც არმაზმა მასზე ზღვა მოაქცია და ახლა მან შური იძია და ესრეთი ყოფა დაახწია არმაზს“. სხვები ამ უბედურებას ქრისტიანეთა ღმერთს აბრალებდნენ, იმ ღმერთს, რომელმაც მეფე ტირიდატი ეშვად (ღორად) აქციაო და მერე ეშვობიდამ ისევ კაცად მოაქციაო.

ბრატმან მეფის საგრილობელ ბრინჯის-ხის ქვეშ რომ იყო ნინო, ეწვია მას შროშანა, სეფექალი. ამან იწვია ნინო თავისს სახლში, მაგრამ იგი არ გაჰყვა. შროშანა შინ დაბრუნდა.

ე. წმ. ნინო მცხეთაში. დაჰყო-რა ნინომ ექესი დღე ბრინჯის ქვეშ, მერე ადგა, გამოვლო ხიდი და მოვიდა მცხეთაში. იქ, საცა ეხლა სვეტიცხოველია, მაშინ იყო მეფის სამოთხე (ბალ-ვენახი). ნინო შევიდა ამ სამოთხის მცველის ქოხში, მიეგება წმიდანს მცველის მეუღლე ანასტასი, მოიკითხა, ეამბორა, ფეხი დაბანა, ზეთი სცხო, პური და ღვინო მიართვა.

ამ ქოხში ნინო დარჩა ცხრა თვე. ანასტას უშვილო იყო. ნინომ აჭამა წამლები (წამლად სხვათა შორის, იხმარა თუთია (მიწა) იმ ნაძვის ძირისა, რომელიც სამოთხის შუა იდგა და რომელზედაც აშვებული იყო ვაზი – ბაბილო), და ამიერიდგან ეშვნენ მას ძენი და ასულნი. მათ ირწმუნეს ქრისტე.

– 162 –

შემდეგ ნინო დაბინავდა მაყვლის ბარდნის ფარდულში, იქ, საცა ეხლა მონასტრის წინა ეკლესიის საკურთხეველია. აქ ვაზის ნასხლავის ჯვარი გაიკეთა, თავის თმებით შეჰკრა ეს ჯვარი, წინ დაისვენა და იწყო ლოცვა და ვედრება. ხშირად ურიათა უბანში მიდიოდა, კვართის ამბავს იკითხავდა, ჰკურნებდა წამლებით ავადმყოფებს, არჩენდა სასიკვდილოდ გალადებულთ. არწმუნა ქრისტე აბიათარ მღვდელს, მის 'ასულს სიდონიას და ექვსს სხვა ურიას.

ამასობაში გავიდა სამი წელი და ნინოს სახელთი, როგორც გამოჩენილ მკურნალისა, გაითქვა სატახტო ქალაქში. ამდროს ავად გახდა ნანა დედოფალი. ვერც ერთმა მკურნალმა ვერ განკურნა იგი სენისაგან. მაშინ დედოფალმა მოიწვია ნინო, მაგრამ ამან შეუთვალა: ჩემი წამლები ავადმყოფებზე მოქმედობენ მხოლოდ ჩემს მაყვლოვანშიო. დედოფალი სარეცელზე დაასვენეს და მიასვენეს მაყვლოვანში. ნინომ გაჰკურნა იგი და ამის შემდეგ სახელი უფრო განეთქვა.

მერე უკურნებელმა სენმა შეიპყრო ნანა დედოფლის დედის ძმა ხვარა. ეს ფრიად უყვარდა მირიანს და ამან შველა ითხოვა ნინოსაგან, ნინომ მეფეს აუხსნა ძალი და ძლიერება

დამზადებელის ღმერთისა და მისის ჯვარისა, მერე ხვარა წაიყვანა მეფის სამოთხეში, დააყენა ბაბილოიან ნამძვის ქვეშ, ულოცა, უწამლა და მოარჩინა სენისაგან.

ყველა ამან ვერ მოარბილა მირიანი. იგი სარწმუნოების გამოცვლაზე კი არ ფიქრობდა, არამედ ყველა ქრისტიანეთა ამოჟლეტას იმუქრებოდა. მაგრამ იგიც მოინადირა შემდეგმა შემთხვევამ. 20 ივლისს იგი სანადიროდ გავიდა თხოთის მთაზე. შუადღისას მზე დაუბნელდა; გზა აერია, შეეშინდა და ითხოვა შველა თავის ღმერთებისაგან. მაგრამ ეს ნივთნი რას შეეწოდნენ! მაშინ ნინოს ღმერთს შეევედრა და ამ დროს ქვეყანა განათლდა. მეფემ ირწმუნა ქრისტეს დიდება.

ვ. მირიანი ნინოს მაყლოვანში (20 ივლისს 323 წელს შაბათს). მირიანს მზე რომ კვლავ გაუნათლდა თხოთის მთაზე

– 163 –

და განბნეული მონადირენი მოეგებნენ, მეტად გაუხარდა და ღაღად-ჰყო მათ მიმართ: „მიეცით დიდება ღმერთსა ნინოსსა“. შემდეგ ამისა მეფე და მისი მხლებელნი შესხდენ ცხენებზე და მცხეთისკენ გამოემუშრნენ. აქ მათი ამბავი წინათვე გაეგოთ. დედოფალი და ერი მეფის დასახვედრად გამოსულიყვნენ ქინძარს და ღართისკარს, ხოლო ნინო კი და მასთან ერთად მისი მოწაფენი (ამ დროს მათი რიცხვი უკვე 50-მდე იყო) მწუხრის ლოცვას ასრულებდნენ მაყლოვანში. მეფე რომ შემოვიდა ქალაქში, ხმა მალლა იძახოდა: „სადა არს დედაკაცი იგი, რომელ არს დედა ჩემი და ღმერთი იგი მისი მხსნელი ჩემი?“ რომ უთხრეს – მაყლოვანშიაო, ცხენი იქით მიაბრუნა, მაყლოვანთან ჩამოხტა და ნინოს უთხრა: „აწ ღირს ვარ ვადიდო სახელი ღვთისა შენისა და მხსნელისა ჩემისა“. აქვე შემოგროვილი იყო ლაშქარი, ერი, დედოფალი და სხ. ნინომ აღმოსავლეთისკენ პირი მიაბრუნებინა მეფეს და უთხრა: ქრისტეს თაყვანი ეციო. მეფემ შეასრულა მისი რჩევა. გაისმა გრგვინვა და საერთო ტირილი, გამოწვეული დიდის სიხარულისაგან.

ზ. მოციქულების წარგზავნა საბერძნეთს (323 წ.).

მეორე დღესვე მირიანმა და ნინომ მოციქულები გაგზავნეს კოსტანტინეპოლს და ითხოვეს მღვდლები ქართველთა მოსანათლავად. კოსტანტინე მეფესა და მის დედა ელენეს გაუხარდათ, რომ მათი სახელმწიფოს მეზობლად მოსახლე ერმაც ირწმუნა ქრისტე, და დაუყოვნებლივ გამოუგზავნეს ეპისკოპოსი იოანე, ორი მღვდელი, სამი დიაკონი, აგრეთვე ჯვარი, მაცხოვრისა და ღვთისმშობლის ხატები და სხ. საჩუქრები.

წ. სვეტიცხოვლის აშენება (323 წ.). ვიდრე საბერძნეთიდგან მოვიდოდა სამღვდლოება, ნინო და მირიანი შეუდგნენ საყდრის აშენების თავდარიგს. მეფე დაეკითხა ნინოს:

„სად ავაშენოთ საყდარი?“ მიუგო: „სადაც გნებავსო“. მირიანმა უპასუხო „აქ, შენს მაცხოვრებელს კარგია საყდრის აშენება, მაგრამ ჩემს სამოთხეში კი მირჩევნია“. გადასწყვიტეს, პირველი ტაძარი აეგოთ ამ სამოთხეში. ნინომ შეუდგინა მე-

– 164 –

ფეს ტაძრის გეგმა. მოჰკვეთეს ბაბილოიანი ნაძვი, მისის ტოტებით დასდგეს ბოძები (სვეტები) და შეამთავრეს მთელი შენობა. შუა სვეტმა იწყო მირონის დენა და ავადმყოფთა და უძლურთ კურნება ამიტომ მას დაერქვა სვეტიცხოველი ეს სვეტი მეფემ მოზღუდა და შეამკო. ამ ხის ფესვებში, როგორც მეფეს არწმუნებდა ნინო, ესაფლავა ელიოზის და სიდონია ქრისტეს კვართითურთ.

თ. **ქართველთა მონათლვა (324 წ.)**. რომ მოვიდნენ მცხეთაში მოციქულები და სამღვდელეობა, მირიანმა მოიწვია ერისთავნი, ჯარი და გლეხობა. ქართველობამ იწყო ნათლისღება. პირველად მოინათლა მირიანი ნინოს ხელ-ქვეშე, მერე მოინათლნენ დედოფალი ნანა, მეფისძე რევი მისის მეუღლით სალომეთი. შემდეგ შეამზადეს სანათლო ხიდთან, იმ ადგილის ახლოს, საცა იყო ცეცხლთაყვანისმცემელთა უმთავრესი ტაძარი, და აქ მონათლეს დიდკაცობა. ამ ადგილს სახელად „მთავართა სანათლო“ დაერქვა. ამის ცოტა ქვემოთ ორმა მღვდელმა მონათლა მდაბიო ხალხი. მოუნათლავად დარჩნენ მხოლოდ მთიელი ქართველები, აგრეთვე მირიანის სიძე ფეროზი, რანის ერისთავი. მცხეთის ურიათაგან მოინათლა მხოლოდ 50 სული, და მათ შორის აბიათარი და მისი ასული სიდონია, დანარჩენნი კი აქეთ-იქით წავიდნენ. მონათლულ ურიებს მეფემ მისცა ციხედიდი.

ი. ქრისტიანობის მიღების შემდეგ მირიანმა საბერძნეთს გაგზავნა ეპისკოპოსი იოანე და ერთი წარჩინებულთაგანი და ითხოვა კოსტანტინე მეფისაგან ხურონი და ნაწილი ძელის ცხოვრებისა, რომელიც ის-ის იყო აღმოეჩინა ელენე დედოფალს, ითხოვა აგრეთვე ბევრი მღვდლები, რომ წარგზავნოს იგინი დაბა-სოფლებში საქადაგებლად და ერის მოსანათლავად. კოსტანტინემ დააკმაყოფილა მეფის თხოვნა: იოანე ეპისკოპოსს და ზემო ხსენებულს წარჩინებულ ქართველს გამოაყოლა ხურონი და მრავალი მღვდელი და გამოატანა ქრისტეს ჯვრის ნაწილი და აგრეთვე ფიცარი, რომელზედაც ქრისტეს

– 165 –

დაუღურსმეს ფეხები, და თვით ის სამსჭვალნი (ლურსმანი) რომლებითაც დაუმსჭვალეს მას ხელები, გამოატანა მათვე დი-

დი განმეულობა და დაავალა ტაძრების აშენება ქართლში. ერუ-
შეთში რომ მოვიდნენ, იოანე ეპისკოპოსმა აქ დასტოვა ზოგი
ხურონი და დაავალა ეკლესიის აშენება, თვითონ კი წამოვიდა
მანგლისს და ტაძრის გება იწყო, აქვე დასტოვა წმ. ფიცარ-
ნი. ყველა ამან დაალონა მირიანი: იგი სწუხდა იმისთვის, რომ
მისმა მოციქულებმა წმ. ნაწილები მცხეთაში არ მოიტანეს.
ნინო მწუხარებას უქარვებდა მით, რომ შენს სამეუფო ქალაქ-
ში ყველა სიწმინდეზე დიდი საუნჯე არისო – თვით ქრისტეს
კვართი.

ია. **ზემოსაყდრის (სამთავროს) აშენება.** მალე მირიანი
შეუდგა საყდრის აშენებას წმ. ნინოს მაცხოვრებელს და განას-
რულა კიდევ. მერე მის ახლოს ქვითკირით ააშენა ზემო საყ-
დარი და მასში გაიკეთა სასაფლაო. ერი სალოცავად ამ ეკ-
ლესიაში დადიოდა, რადგან სვეტიცხოველში შესვლისა ემი-
ნოდა მის სიწმინდისა-გამო. თვით მირიანი ამბობს: „ქვემო-
სა ეკლესიასა (სვეტიცხოველს) ერქვა წმიდაა-წმიდათა და ყო-
ვლადვე ვერ ვიკადრებდი კართა მისთა განხუმად, თვინიერ
ხოლო დღესა კვირიაკესა; არცა შესვლად ვინ იკადრებდა თვი-
ნიერ მღდელთასა, რომელნი გალობედ მას შინა“.

იბ. **პატიოსანის ჯვრის აღმართვა** (7 მაისს 326 წ.).
მცხეთაში, მიუვალ კლდეებში ხარობდა ერთი საკვირველი ხე.
შენიშნულ იყო, რომ ამ ხის ფურცელი და ნაყოფი ჰკურნებ-
და დაჭრილ ნადირს და ფრინველს. მეფისძე რევი, ეპისკო-
პოსი იოანე და ერი მივიდნენ, ის ხე მოსჭრეს, ზეზე დგომე-
ლა მოიტანეს მცხეთაში და დასდგეს სვეტიცხოველთან. იყო
25 მარტი და იგი კი საამოდ გადაფურჩქნილი იყო და საამო
სურნელებას ჰვენდა გარემოს. 37 დღემდე არ დაუჭკნა ფოთ-
ლები. 1-ლ მაისს მისგან გააკეთეს სამი ჯვარი, რომელთაგან
ერთი აღმართეს თხოთის მთაზე, იქ, საცა მირიანს მზე დაუბ-
ნელდა, მეორე გაგზავნეს ბოდბეს და მესამე კი მირიანმა, წმ.

– 166 –

ნინომ, რევმა და მრავალმა ხალხმა გადიტანეს არაგვზე, აი-
ტანეს მაღალს გორაკზე და მისს წვერზე აღმართეს (7 მაისს).
აქ წინად კერპი იდგა და ყოველ დილა მცხეთელები მას თა-
ყვანს სცემდენ. ამალელებული ჯვარი ჰკურნებდა ავადმყოფთ,
აღადგენდა დასუსტებულებს და მკვდრებსაც. მის თაყვანსაცემ-
ლად შორეულ ქვეყნებიდგანაც მოდიოდნენ. (სომხეთის კათა-
ლიკოს აბრაამმა სომხებს აუკრძალა (579 წ.) ამ ჯვრისა და
მანგლისის ჯვრის თაყვანისცემა). ამავე გორის კალთაში ნინომ
აღმოადინა სამკურნალო წყარო – ბუძუს-წყარო. გორის თავ-
ზე ადარნასე მეფემ ააგო (მე-VII ს.) დიდებული ეკლესია –
ჯვრისსაყდარი.

იგ. **სანუგეშო წერილი.** ქართველობა რომ დიდს სიხარულს მისცემოდა, რომიდგან მოვიდა სანუგეშო წერილები პატრიარქის სილიბისტროსი და ბრანჯეთის მთავრისა. იგინი ლოცვასა და ქებას უძღვნიდნენ ნინოსა და მირიანს დიად ღვაწლისათვის, საქართველოს მოქცევისა და განათლისათვის და ამასთანავე წმ. ნინოსაგან ითხოვდნენ ლოცვა-კურთხევას. ბრანჯეთის მთავარი ამასთანავე იტყობინებოდა, რომ ნინოს მამის ზაბილონისაგან შემოტანილი ქრისტიანობა ჩვენს ქვეყანაში უკვე განმტკიცდაო და დღეს ყველანი ქრისტეს აღიძებნო. ეს წერილები მცხეთაში მოიტანა ბრანჯელ დიაკონმა პრიკსილამ და აქედგანაც ამანვე წაიღო საპასუხო წერილები ნინოსი და მირიანისა.

იწ. **მთიელთა და კახელთა მოქცევა.** ბრანჯელი დიაკონის გასტუმრების შემდეგ მირიანმა უთხრა ნინოსა და ეპისკოპოს იოანეს: „მნებავს, რომ იძულებით, მახვილით მოვაქციო მთიელნი და სიძე ჩემი ფეროზი და დავამონო იგინი ქრისტესა და პატიოსანს ჯვარს“. ნინომ უპასუხა: „ერის მოქცევა მახვილით ღმერთს არ უბრძანებია. სახარების ქადაგებით და ჯვარის სასწაულით მოვაქცევთ ყველასო და ვასწავლით ჭეშმარიტს გზას. წმიდანმა თვითონვე ითავა ყველა ამათ მოქცევაც. მას გაჰყვნენ ეპისკოპოსი იოანე და ერთი ერის-

– 167 –

თავი. მივიდნენ-რა წორბანს, მოუწოდეს მთიელებს, ქართალებს, ფხოელთ, გუდამაყრელთ და უქადაგეს სახარება. მათ ურჩობა იწყეს და არ მოინდომეს კერპების უარყოფა. მაშინ ერისთავმა დაანგრია მათი საკერპოები. იქიდგან წამოვიდნენ ქალეთს, ერწო-თიანეთს. ამათ ნათელიღეს. ხოლო ფხოელთ არ მოისურვეს სჯულის გამოცვლა და თუშეთს გაიქცნენ. არ მოიქცნენ კიდევ ბევრი სხვა მთიელები. ეს აცნობეს მირიანს. მეფემ ურჩთ დაუმძიმა ხარკი, მაგრამ ამანაც ვერ უშველა საქმეს, მთიელები ვერ მოინადირა და იგინი წარმართად დარჩნენ. ერწო-თიანეთიდგან ნინომ ჩამოვლო კაწარეთს, მოაქცია სუჯეთი (კუხეთი – ივრის-ხეობა) და გადავიდა შიგნით კახეთს, გზადაგზა ახარა ერს სარწმუნოება ქრისტესი და მივიდა ქიციყს და დადგა ქცელთა (ქიციყელთა) დაბას ბუდს (ბოდბეს). აქ მოვიდა მრავალი ხალხი, ნინომ იგინიც მოაქცია. ნინოს უნდოდა წასვლა ფეროზისა და მის ერის მოსაქცევადაც, მაგრამ ეს ვეღარ მოახერხა.

ით. **წმ. ნინოს გარდაცვალება** (14 იან. 338 წ.). მძიმე შრომამ მოლალა ნინო და დაასნეულა. მისი ავადმყოფობის ამბავი მსწრაფლ მოედო მთელს საქართველოს და ყოველის მხრიდგან მოიკრიფა ხალხი ბოდბეში, რომ გამოეთხოვოს

თავის მხსნელს, კეთილისმყოფელს დედას. მოვიდნენ რევ უჟარმელი მისის ცოლით სალომეთი, აგრეთვე ეპისკოპოსი იოანე, მეფე მირიანი, დედოფალი ნანა. ყველანი ევედრებოდნენ ნინოს წაჰყოლოდათ მცხეთას, მაგრამ მან არ ინება: აქამდე მოვაღწიე და აქვე უნდა დავლიო სულიო. 14 იანვარს 338 წელს ნინომ აკურთხა და დალოცა ერი და გარდაიცვალა. დღე იყო შაბათი.

კ. წმ. ნინოს დატირება და დასაფლავება (13 თებერ.
პარასკევს) ბოდბეში მოზღვავებულმა ერმა, შეიტყო-რა ნინო გარდაიცვალაო, იწყო ტირილი და მწუხარება. ყველა სცდილობდა მიახლოვებოდა მისს სარეცელს და ამბორის ყოფით გამოსთხოვებოდა მოციქულთა სწორ დედას. იგლოვეს ნეტა-

– 168 –

რი 30 დღე და იქვე, საცა სული განუტევა, დაასაფლავეს. მეფე მირიანმა ნეტარის საფლავზე დაიწყო და მისმა შვილმა განასრულა შვენიერი ტაძარი საოხად წმ. გიორგისა და მას-შივე ეკვედერი საოხად წმ. ნინოსი.

ბოდბის ტაძარი თავიდგანვე საქალეხო მონასტერი იყო და აგრეთვე საეპისკოპოსო. აქაურ ღვდელმთავარს ემორჩილებოდა მთელი ქიზიყი კონდოლამდე და მანავამდე და ამ ქვეყნის დროშა ებარა მას. ეკლესია დანდობილია ექვს სვეტზე, სიგრძით $9\frac{1}{2}$ საჟენია, სიგანით – 6 და სიმაღლით – 15. ტაძრის დასავლეთი კედელი გარედგან შემკულია მრავალფერად მოვარაყებულ აგურით.

კა. მირიანის დროსვე დაწესდა ნინობა, ე. ი. დღესასწაული 14 იანვარს. ქართველთა საყდარი თავისს დამფუძნებელ ქალწულს უგალობს ასრე: „სიტყვისა ღვთისა მსახურთა თანა-მოსაგრეო და ანდრიას ქადაგებისა წარმართებაო, ქართველთა განმანათლებლო და სულისა წმიდისა ქნარო ნინო, ევედრე ქრისტესა ღმერთსა შეწყალებად სულთა ჩვენთათვის“.

კბ. მირიანს ჩვენი ეკლესიის გადმოცემა მიაწერს იერუსალიმის ქართველთა ჯვრის საყდრის აშენებას იმ ადგილას, საცა ლოთმა დარგო კვიპაროზი, რომლისაგან გამოჭრილს ჯვარზე ჯვარსაცვესო იესო ქრისტე. გადმოცემა გვარწმუნებს, რომ ამ საქმისათვის მირიანი თვით იყო იერუსალიმშიო და საყდრის ასაშენებელი ადგილი თვითონ გამოსთხოვა კოსტანტინე იმპერატორსო. ისტორიის მსვლელობა გვიჩვენებს, რომ მირიანი იერუსალიმში ვერ წავიდოდა, ხოლო თვით გადმოცემა უსაფუძვლო არ უნდა იყოს, ვინაითგან მაშინ იმპერატორის სამსახურში იყო ქართველთა მეფისძე ბაკური, რომელიც პალესტინის საზღვრების ლაშქარს უფროსობდა. ალბად ამ ბაკურს შეეწია მირიანი ხსენებულ ტაძრის აშენებაში. ჯვრის მონასტერს მას აქეთ დიდი გავლენა ჰქონდა ქართველთა აღ-

ზრდა-განვითარებაზე. ამ მონასტერს დღესაც საქართველოში აქვს დიდი მამულები, რომლების შემოსავალი დანიშნული იყო ქართველ მოღვაწეების შესანახად იერუსალიმში და აგრეთვე

– 169 –

ყრმების აღსაზრდელად. მე-XVIII საუკუნიდან იგი დაიჩემეს ბერძნებმა.

კბ. საქართველოს საეკლესიო იერარქია. სამღვდელოებასთან ერთად ქართველებმა ბერძნებისაგან მიიღეს მათი საეკლესიო წესებიც და აგრეთვე შეიწყნარეს პირველი მსოფლიო კრების (325 წ.) დადგენილებანი. ჯერ ისევ ნინოს გარდაცვალებამდე საქართველოს საყდარი საარხიეპისკოპოსოდ შეიქმნა. ეს მტკიცდება მით, რომ საქართველოს პირველს ეპისკოპოსს იოანეს, კოსტანტინეპოლიდან გამოგზავნილს, წმ. ნინო თავისს სიკვდილის წინად არხიეპისკოპოსად იხსენიებს. იგივე არხიეპისკოპოსი იოანე სხვა ეპისკოპოსებთან ერთად დაესწრო ნინოს გარდაცვალებას. თვით მირიანი თავისს ანდერძში არხიეპისკოპოსის იოანეს მოადგილეს იაკობს აგრეთვე იხსენიებს არხიეპისკოპოსად.

კდ. არსებობს თქმულობა შესახებ ანტიოქიის პატრიარქის ევსტათის (325 – 331) მოსვლისა საქართველოში სამეფოდ მირიანისა და ნინოსი. მაგრამ ეს თქმულება, გავრცელებული მე-XII საუკუნიდან, ისიც ანტიოქიის გზით, საეჭოდ მიგვაჩნია. მართალი მხოლოდ ის არის, რომ საქართველოს ეკლესია თავდაპირველად მიეწერა ანტიოქიის საპატრიარქოს და ამის გამო მისი გამგებელი დღესაც იწოდება ივერიისადაც („პატრიარქი ღვთის ქალაქის ანტიოქიისა, ასურეთისა, ივერიისა, კილიკიისა, მესოპოტამიისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა“).

კე. ქართველთ განმანათლებელის სახელი უცხოელმა მწერლებმა და მათ შორის რუფინმაც (349 – 420) არ იციან. იგინი მას ტყვედ სთვლიან. მხოლოდ ახლად აღმოჩენილ არაბულ-ეთიოპურ-კობტურ სვინაქსარში მოთხრობილია ამბავი ვიღაც თეოგნოსტესი, რომელსაც მოუქცევია ინდოეთი და ტეივერია, და ამ ტეივერიას „ივერიასთან“ მსგავსებით ზოგიერთს თეოგნოსტა მიაჩნია საქართველოს განმანათლებელ ტყვე-ქალის სახელად. მაგრამ ეს თეოგნოსტი თანამედროვე ყოფილა იმპერატორების ჰონორისა და არკადის, რომელნიც მეფობდნენ არა მეოთხე საუეუნის პირველ მე-

– 170 –

თხედს, როდესაც, როგორც ამბობენ ჩვენი წყაროები და აგრეთვე ბარონია და სხვანი, გაქრისტიანდნენ ქართველები, არამედ იმავე საუკუნის დასასრულს (395 – 423). მაშასადამე, ვიღაც თეოგნოსტას

საქართველოში შემოსვლა შესაწყნარებელი არ არის. მისი სახელი სწორედ უნდა იყოს ის სახელი, რომელსაც ქართველები იმთავითვე გამოსთქვამენ ნინოდ, ნინად, ნუნად, ნუნულია-დ, ნანო-დ. იგივე სახელი ერქვა ქართველთა ღმერთებს აჲ-ნინას და და-ნინას. ამას გარდა, ლეკურად ნინო ნიშნავს დედას, ხოლო ქართული „ენა“ მეგრულსა და სვანურ გამოთქმაში იღებს ფორმას ნინა, ნინ. ენა, სა-ზოგადოდ, სიბრძნის, ენაშუიობის იარაღად ითვლება და ნინოდაც თავდაპირველად ალბად, იწოდებოდნენ სიბრძნის ღმერთ-ქალები და მისნი მოსამსახურენი.

ნინოს ნათესავები. ა. მატეანის გადმოცემით, წმ. ნინო იყო დისწული იობენალისა, რომელიც იერუსალიმში წავიდა კათბადუკიიდან, იმსახურა ბევრი ხანი და ბოლოს იქვე გაპატრიარქდა. ჩვენი მკვლევარები იობენალ პატრიარქს იერუსალიმში ჰპოებენ მხოლოდ ერთს და ისიც 451 წ., ე. ი. თითქმის 120 წლის შემდეგ ნინოისა. მაგრამ აქაურ პატრიარქთა შორის იობენალის ძეგნა ამაოა, ვინაითგან ნინოს ბიძას ეს სახელი (იობენალი) ერქვა ერისკაცობაში და პატრიარქობაში, ეკლესიის ჩვეულებისამებრ წინანდელ სახელს გამოიცვლიდა. ჩვენს მემატეანეს შეცდომად უთვლიან იმასაც რომ იერუსალიმის საეპისკოპოსო კათედრამ სრული საპატრიარქო უფლებანი მოიპოვა მხოლოდ 451 წელს და იგი კი ნინოს ბიძას, მესამე საუკ. დასასრულის ღვდელმთავარს, პატრიარქად იხსენიებს. მაგრამ ეს შეცდომაც შეცდომად ჩასაგდები არ არის: ჩვეულებისამებრ ყოველ საქრისტიანო ოლქის პირველი ღვდელმთავარი თითქმის მუდამ პატრიარხად (= მამადმთავრად) იწოდებოდა. თვით იაკობი, ძმა უფლისა, იწოდება იერუსალიმის პირველ პატრიარქად. ბ. ჩვენის ეკლესიის გადმოცემით, წმ. გიორგი ძლევამოსილი, კათბადუკიელი, ითვლება წმ. ნინოს ბიძამშვილად და მისს თანამედროვე მოღვაწე-მეომრად (გვ 150). შესაძლებელია, რომ გიორგი, მართლაც, ნინოს ნათესავი ყოფილიყო, მაგრამ შეუძლებელია, რომ იგი დაეღუპოს დიოკლეთიანეს (+ 305 წელს). წმ. გიორგი ჩანს იმპერატორის კოსტანცის მეფობაშიაც (337 – 361 წ.). მოგვყავს მოკლედ მისი ცხოვრება გიბზონის მოთხრობით *). „გიორგი კათ-

---

*) ტ. 2, გვ. 574.

ბადუკიელი დაიბადა ქალაქ ეპიფანიას მენაბდეს ქოხში. მონის ჩამომავლობისა იყო, მაგრამ შეძენის ნიჭი ჰქონდა და ხალხში გამოერია. მისმა მფარველებმა მიანდეს მას სასარგებლო საქმე – ლაშქრისთვის ლორის ზიდვა. მან სიმდიდრე შეიძინა ყალბობით და მოქრთამეობით. ყოველივე რომ გამოცხადდა, თავს უშველა გაქცევით და სამართალს დაემალა. შემდეგ მიიღო არიოზის სარწმუნოება. რომ თავი მეცნიერად გამოეჩინა, შეადგინა ძვირფასი ბიბლიოტეკა, რომელიც გაავსო ისტორიულ, რიტორიულ, ფილოსოფიურ და საღვთისმეტყველო თხზულებებით. მოწინავე დასმა მიუბოძა მას თავისუფალი საეპისკოპოსო კათედრა ათანასესი. ახალი არხიეპისკოპოსი იქცეოდა მსგავსად ბარბაროს მპყრობელისა და ყოველი წუთი მისის მფლობელობისა იპილწებოდა უწყალო და ანგარებით აღსავსე მოქმედებით. თავისს ეპარქიაში იგი ყველას სისხლს წოვდა. ცხოვრობდა მდი-

დრულად, მაგრამ ბიწიერად. ალექსანდრიის ვაჭრები დაღარიბდნენ, რადგან მან მარტომ ხელთიგდო გვარჯილას, მარილის, ეტრატის ვაჭრობა. კოსტანცის მეფობაში ხალხი აუღელდა და განადმევა. მგრამ სამხედრო და სამოქალაქო მთავრობამ იგი ისევ დაუბრუნა კათედრას. ივლიანე რომ გამეფდა (361 წ.), სამწყსომ ისევ დაამხო მთავარეპისკოპოსი და მის ორ მეგობართან ერთად ფეხით გათელა. მათი გვამები აქლემებით დაჰქონდათ ალექსანდრიაში და მერე ზღვაში გადაყარეს. მის მეტოქე ათანასეს დასი უძღური იყო, ხოლო მომხრეთა (არიანელთა) – ძლიერი. ამათ მიზნისთვის გიორგი ძვირფასი იყო და წმინდა. მათ თვალთმაქცურ მართლმადიდებლობასთან ერთად კათოლიკე ეკლესიამ შეითვისა თავყანისცემა გიორგისა. დამალეს–რა ყველა წვლილები შესახებ მისის სიკვდილის დროისა და ადგილისა, ამ საზიზღარ უცხოელს ჩამოაცვეს ჩაჩი წამებულისა, წმიდანისა და საქრისტიანო გმირისა, და საძულველი გიორგი კათბადუკიელი შეიქმნა სახელოვან წმ. გიორგი ინგლისელად – მფარველად ლაშქრისა, გმირობისა და „შესაკრავ“ ორდენისა. – აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ თვით კათბადუკიელ წმიდანებმა, ბასილიმ და გრიგოლმა არ იცოდნენ, რომ გიორგიც წმიდანი იყო. დასავლეთში წმ. გიორგი წამებულთა შორის პირველად აღიარა პაპა ჟელაზიმ 494 წელს, თუმცა უარყო მისი ცხოვრება, როგორც გამოგონილი ერეტიკოსთაგან. მალნეზი, მისანი ათანასე, მოხსენებულნი წმ. გიორგის ცხოვრებაში მე-IV საუკ. დასასრულის ისტორიული პირებია.

ქართველების მოქცევის ამბავს მოგვითხრობენ ქართველი და უცხოელი მწერლები. ქართველები იყვნენ თვით წმ. ნინო, რომლის სიტყვით, როგორც ირწმუნება მატიანე, ქარ-

– 172 –

თველო განმანათლებელის თავგარდასავალი, მისივე კარნახით, დასწერეს მისმავე თანამედროვეებმა სალომემ (რევის ცოლმა) და პეროჟავრი სივნიელმა, ნინომ ამათ უბრძანა:

„მოიხუენით (მოიტანეთ) აღსაწერელნი წიგნისანი და დაწერეთ სიგლხაკჴ ჩემი და ცხოვრებაჲ ჩემი, რათა უწყოდინა შვილთაცა თქუენთა სარწმუნოებაჲ თქუენი და შეწყნარებაჲ ჩემი“.
– „მამინ მოხოლოიხუნეს საწერელნი სალომე უჟარმელმან *) და სივნიელმან პეროჟავრი. და იწყო სიტყუად წმინდამან ნინო და იგინი წერდეს“.

ამავე საგნის შესახებ მოთხრობები და ცნობები დაუწერიათ აგრეთვე მღვდელს აბიათარს, მის ქალს სიდონიას და მეფე მირიანს. მე-IX-X საუკ. ხელნაწერებში შეტანილია წმ. ნინოს ორი სიტყვა ამ სათაურით: ა) თქუმული წმ. დედისა ჩუენისა ნინოდსი, რომელმან ქადაგა ქრისტჴ ქართლს შინა და ბ) საკითხავი, თქუმული წმ. დედისა ჩუენისა ნინოდსი ნათლისღებისათვის უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტჴსა. მთელი ეს მწერლობა, რაღა თქმა უნდა, დროთა განმავლობაში შემუშავებულა, შევსებულა; ამგვარ შემმუშავებლად იქნებოდა

ლეონტი მროველი, იოანე დეკანოზი, ანტონი მროველი და სხ. მეფე არჩილის (+ 718 წ.) ცხოვრებაში სწერია: „ესე არჩილის წამება, მეფეთა ცხოვრება და ნინოსაგან ქართლის მოქცევა ლეონტი მროველმან აღწერა და ახლა იოანე დეკანოზმან აღწერა“. აი სწორედ ეს ლეონტის წიგნია შეტანილი მეთავე საუკ. შატბერდის ქრონიკაში და ამის შესახებვეა შენიშნული:

„წიგნი „ქართლის მოქცევისაჲ“, რომლითა ღმერთმან ნათელი გამოაბრწყინვა... ვითარცა ტალანტი, წინამ ძღვართაგან დაფარული, შემდგომად მრავალთა ჟამთა და წელთა ვპოვეთ“.

თვით „ქართლისცხოვრებაც“ ცნობებს შესახებ ქრისტიანობის გავრცელებისა საქართველოში იღებს იმავე „ქართლის მოქცევიდან“ („ვითარცა წერილ არს ესე განცხადებულად მოქცევისა ქართლისასა“-ო).

---

*) უჟარმა = უჯარმა.

– 173 –

უცხოელი მწერლები, რომლებმაც დასწერეს საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების ამბავი, ცხოვრობდნენ მე-IV–V–VII საუკ. ესენი იყვნენ რუფინი, სოკრატი, ერმი სოზომენი, თეოდორიტი კირელი, ბარონია და მ. ქორენელი. ამათი ნაწერი არსებითად არ განსხვავდება ქართველ მწერლების მოთხრობათაგან.

ერთის ძველი დროის მწერლის აზრით, საქართველოს მოსაქცევად ღმერთმა განგებ აირჩია ბუნებით სუსტი არსება – ქალწული. ამ სუსტმა და უძლურმა არსებამ მოხემა და მოინადირა მეომარი ქართველები და მით ერთხელ კიდევ დამტკიცდაო ქრისტეს სიტყვები – „ჩემი სიძლიერე ჩემს უძლურებაშიაო“. წმ. ნინო, მართალია, ღონით უძლური იყო, მაგრამ სულით, გონიერებით, ცოდნით, მჭევრმეტყველობით, თავმდაბლობით, გამბედაობით და ყოველგვარ სათნოებით კი – ძლიერი, უძლეველი. იგი საქართველოში მოვიდა განსაზღვრულის გეგმით, მის ადგილ-მდებარეობისა და შინაურ მდგომარეობის შესახებ შეჰკრიბა ცნობები ჯერ ისევ იერუსალიმში, ამავე საგნის შესახებ ზოგი-რამ ცნობა მიიღო ჯავახეთში-აც და აგრეთვე ურბნისში. მას იქვე კარგად შეესწავლა მკურნალობა. სიტყვით, საქართველოში იგი მოვიდა, ვით „ხელოვანი მკურნალი“, „ქადაგა ძლიერი“, „მეცნიერი დაფარულთა გულის სიტყვათა“, „ჭემმარიტი მოძღვარი და „მოციქული ქრისტესი“.

ამას გარდა, ნინოს მოციქულობას ხელი შეუწყო იმანაც, რომ მის მოსვლის ხანს საქართველოს არემარეზე და მეზობლობაშიაც თითქმის ყველგან ღვიოდა ნაპერწკალი ახალის

სარწმუნოებისა. ხოლო იმპერატორი კოსტანტინე მეტად გულ-
მოდგინედ ეკიდებოდა საქრისტიანო საქმეებს. 313 წელს მან
გამოაცხადა სარწმუნოების შეწყნარება, ქრისტიანებს ცხადლივ
მიემხრო და თავისი შვილი აღსაზრდელად მიაბარა ქრისტია-
ნეთა რიტორს ლაკტანცის. 315 წელს სამღვდელოება გაან-
თავისუფლა ხარჯ-ბეგრისაგან, აღკვეთა დამნაშავეების ჯვარ-

– 174 –

ცმა. 316 წ. გაანთავისუფლა მონები. 319 წ. აღკრძალა წარ-
მართული მკითხაობა. 321 წელს ბრძანა უქმობა კვირა დღი-
სა, რომელიც მანამდე მზე-ღმერთის დღედ ითვლებოდა და
მისივე სახელი ერქვა. 324 წელს ცალკე ბრძანებით მიჰმართა
ყველა ქვეშევრდომებს თხოვნით, რომ შეიწყნარონ ქრისტია-
ნობა, სახარება. ყველა ამას, ვიმეორებთ, არ შეეძლო დიდი
გავლენა არ ექონია ქართველებზედაც ხელი არ შეეწყო ნი-
ნოს ქადაგებისა და შრომისთვის. მატიანე რომ აღნიშნავს კო-
სტანტინესა და ელენესაგან წერილების მიღებას მცხეთაში,
აღბად, იგულისხმებს იმპერატორის 324 წლის ბრძანებას ყვე-
ლა ქვეშევრდომთადმი შესახებ სახარების შეწყნარებისა და
ქართველებმა ხომ სწორედ 324 წელს შეიწყნარეს ქრისტიანო-
ბა და მოინანნენ კიდევ.

– 175 –

თ ა ვ ი IV.

მირიანის მეფობის დასასრული და აღმოსავლეთის მდგომარეობა ამ დროს

1. მირიანის და მისს მემკიდრეთა ცხოვრების **ქორონი- კონები** არეულია.

ვახუშტის ცნობით მირიანი გარდაიცვალა 342 წელს. იმავე წელს
მოკვდა მისი ძე რევი და გამეფდა ბაკური. თვით ნანა დედოფალიც გარ-
დაიცვალა 344 წელს. ხოლო მემატთანით, მირიანი გარდაიცვალა მის
მოქცევიდგან 25 წელს, ვარიანტის ჩვენებით კი – 335 წელს. მაშასადამე,
საჭიროა გამოირკვეს, რომელს წელიწადს მოიქცა მეფე მირიან. ა) პირ-
ველი მსოფლიო კრება ნიკიას იყო 325 წელს და მაშინ მირიანი გაქრის-
ტიანებული იყო; ბ) კოსტანტინე იმპერატორის დედა ელენე, რომელიც
გარდაიცვალა 326 წელს, ცოცხალი იყო მირიანის მოქცევის დროს და
გ) მირიანს რომ თვალთ დაუბნელდა თხოთის მთაზე, ი ვ ლ ი ს ი ს 20

იყო, დღე შ ა ბ ა თ ი. 316 – 326 წლებ შუა 20 ი ვ ლ ი ს ს შ ა ბ ა თ ი ხვდება მხოლოდ 323 წელს. მაშასადამე, ამ წელიწადს მირიანს ურწმენია ქრისტე და ამ წელიწადიდგან დაწყებული გავრცელება ქრისტიანობისა დასრულებულა 326 წელს პატიოსანის ჯვრის აღმართებით. ეს უკანას-კნელი ქორონიკონები ჩვენ უკვე თავთავის ადგილას აღვნიშნეთ. – ვახუშ-ტით, მირიანს უმეფნია სრული 77 წელიწადი (265 – 342). ბერძნულ წყა-როებით მეფე მერებანი (= მირიანი = მირეანი = მირევანი) ჩანს 361 წელ-საც. ეს წელიწადი მირიანის სიკვდილის წლად რომ ჩავაგდოთ, მისი გა-ქრისტიანება, ზემოხსენებულ ვარიანტის ქორონიკონის მიხედვით, ხვდება 326 წელს (361 – 35), ხოლო გამეფება – 284 წელს (361 – 77). – ბ) რომ 342 წელს მირიანი არ მომკვდარა, ჩანს იქიდგანაც, რომ რევმა თავისთვის ქვემო ეკლესიაში საფლავი (კუბო) ააშენა მე-23-ე წელს პატიო-სანის ჯვრის აღმართებიდგან, და რადგან ეს ჯვარი აღმართეს 326 წ., რევი ცოცხალი უნდა ყოფილიყო. 349 წელსაც. და რევი კი თავისს მა-მაზე წინად გარდაიცვალა.

ბრძოლა და ქიშპობა სპარსთა და ბერძენთა შორის, რო-გორც იყო ნათქვამი (გვ. 142), დასრულდა ნაზიზის ხელშე-კრულობით 298 წელს. მშვიდობიანობამ აღმოსავლეთში გას-ტანა მხოლოდ 339 წლამდე.

კოსტანტინე დიდი რომ გარდაიცვალა (337 წ.), იმპერიას

– 176 –

დაუპატრონდნენ მისი შვილები – კოსტანტინე, კოსტანცი და კოს-ტანტი. კოსტანტინე მოკვდა 340 წ., კოსტანტი 350 წ. და სამეფო დაშთა კოსტანცის (337 – 361 წ.). ამ კოსტანციმ თითქმის მთელი თავისი მეფობა მოახმარა სპარსეთის ხელ-მწიფე შაბურთან ბრძოლას. ეს შაბური იყო შვილიშვილი იმ ნარ-სესი, რომელმაც სპარსეთისათვის სამარცხვინო ხელშეკრულობა და-სდო ნიზიზისს (298 წ.). შაბურს სურდა დაერღვია ეს ხელშეკრუ-ლობა, იმპერატორისთვის წაერთო ის, რაც მისმა პაპამ ნარსესმა დაუთმო რომს. შაბური იყო ხელმწიფე ახოვანი, გამბედავი, ჭკვია-ნი. იგი შეებრძოლა არაბებს და დაიმორჩილა, მერე სომხეთში მომხდარ არეულობით ისარგებლა და მოინდომა დაეჭირა ატროპა-ტენი (ადარბადაგანი), რომელიც რომაელებს წაერთოთ სპარსთა მე-ფეებისათვის. ტირიდატმა, რომელიც სომხეთში მეფობდა რომაე-ლების მფარველობის ქვეშე, თავისს სახელმწიფოში ქრისტიანობა შემოიღო. ამით მას სურდა იმპერატ. კოსტანტინე დიდის გული მოეგო და იგი თავის მეგობრად გაეხადა. მაგრამ ამით მან აიშალა დიდებულნი, რომელთაც არ სურდათ დაეთმოთ მრავალმერთობა და მრავალცოლიანობა. ამ უკმაყოფილოების მხარე დაიჭირა შაბურმაც. საუბედუროდ, ტირიდატის ძე ხოსრო (343 – 353) უხასიათო კა-ცი იყო, დროს ატარებდა სასახლეში, რომელიც აშენებული იყო ტყეში. იგი ნადირობაში ერთობოდა და სახელმწიფო საქმეებს ყურს არ ათხოვებდა. ამან ატროპატენა დაუთმო შაბურს და ხარკის ძლე-

ვაც აღუთქვა, თუმცა იმპერატორის ლაშქარი უძვე უასლოვდებოდა ბრძოლის ველს – ტიგრის ნაპირებსა და შუამდინარის მინდვრებს. ამ ადგილებში 9-ჯერ შეიზნენ რომაელნი და სპარსელნი, რუებრ სი-სხლი დაიდვარა, ბოლოს შაბურმა აჯობა, რომაელნი გაიქცნენ და ნიზიბისს გამაგრდნენ. ამ დროს ორივე სახელმწიფოს გამოუჩნდნენ სხვა მტრები – შაბურს მასსაგეტნი (ოსნი), რომელნიც დიდის ძალით შემოესივნენ სპარსეთს ჩრდ.-აღმ. მხრიდგან, და კოსტანცის – გალლები. მტრები დროებით მორიგდნენ და გაიყარნენ.

359 – 361 წლებში ისევ გაჩაღდა ომი სპარსთა და რომაელთ შორის. შაბურმა, ამ „მზისა და მთვარის ძმამ“, მოსთხოვა კოს-

– 177 –

ტანცის სომხეთი და შუამდინარე. უარი შემოუთვალა. შაბურის ძლიერი ლაშქარი შევიდა შუამდინარეში. კოსტანცი იმპერატორმა ჯერ ამის წინათვე აღმოსავლეთის და ერისთავებს გამოუგზავნა დიდი საჩუქრები და სთხოვა სპარსელებთან ომში რომაელების მხარე დაეჭირათ. ყველაზე უწინარეს კი რომაელებმა გადიბირეს საქართველოს მეფე მერიბანი და სომხეთისა – არშაკი. ესენი მოისყიდეს უძვირფასეს საცმელებით და ნაირნაირ საჩუქრებით. ესენიო, სწერს თანამედროვე მარცელინი, მაშინდელ ორჭოფა ყოფამდგომარეობაში დიდს ვნებას მოუტანდნენო რომს, თუ მიმხრობოდნენო სპარსელებს. შაბურმა ალყა შემოარტყა მაგარს ციხე ამიდას (დიარბექირს), სამს თვეს ებრძოლა, გასტეხა, აიღო და ამოხოცა მეციხოვნენი. კოსტანცის ამასობაში აუჯანყდა ივლიანე, რომელიც პარიჟში იდგა, მის დასასჯელად წავიდა და მალე მოკვდა (361 წ.).

აქ მოხსენებული საქართველოს მეფე მერიბანი (Meribanes, Merihanes) ჩვენ მიგვაჩნია მირიანად (= მირეანად). რა მონაწილეობას იღებდა ამ ომებში მირიანი, ჩვენის მატიანეებიდამ ცხადად არა სჩანს, მაგრამ უმონაწილეოდ კი არ უნდა დარჩენილიყო, რადგან 298 წლითგან ქართველთა მეფეების დანიშვნის უფლება მიენიჭათ იმპერატორებს და, ამას გარდა, ქრისტიანობის მიღებამაც ფრიად დაუახლოვა ერთმანეთს საბერძნეთი და საქართველო. მირიანს ხომ, როგორც ირწმუნება ჩვენი მემატიანე, ხშირად საერთოგულო წერილებს სწერდნენ თვით კოსტანტინე დიდი და მისი დედა ელენე. ერთ ამგვარ წერილთან ერთად) მატიანის სიტყვით, კოსტანტინემ მირიანს დაუბრუნა მისი შვილი ბაკური, რომელიც მზევლად იმყოფებოდა საბერძნეთში და თან მოსწერა მეფეს, აწ მზევალი საჭირო აღარ არისო, ჩვენ შორის თვით ქრისტე ჩამოდგაო. იგივე მატიანე გვარწმუნებს, რომ როდესაც ასტყდა ომი კოსტანტინესა და ყაენს შორის, მირიანი მიემხრო პირველს, „აღუთქვა მას მსახურებაჲ და მოწყვედა სპარსთა“.

მირიან რომ დასწულდა, იხმო დოფალი ნანა, შვი-

ლი ბაქარი, დიდებულები დაუთხრა მათ: „ვმადლობ ღმერთს, რომ ეშმაკისაგან წარტყვენილი მიხსნა, ღირს მყო არა ჯოჯოხეთისა, არამედ თავისს მარჯვენით ყოფნისა. ნანა დედოფალო, თუ ჩემ შემდგომ შენ დაგცალდეს, ჩვენი განძი ორად გაჰყავ და ერთი ნაწილი მიუტანე ნინოს საფლავს რომ მწირად არ დარჩეს“. მერე მეფე მიუბრუნდა ბაქარს და რქვა: „შვილო ჩემო, შენდა მომიცემია გვირგვინი მეფობისა ჩემისა, ღმერთმან ცისა და ქვეყნისამან განგამტკიცოს შენ სრულსა სარწმუნოებასა ზედა. სადაც იპოვნო ვნებანი ცეცხლის მსახურებისა და კერპნი, ცეცხლითა დაწვი და ნაცარი შეასვი იმათ, რომელნიც მათ ესვიდენ. იგივე მცნება დაუდე შენს შვილებსაც, ვინაითგან, ვიცი, კერპები კავკასიაში მსწრაფლ ვერ დაილევინ. პატიოსანის ჯვრის წარმძღვანებით ყოველს მტრებს სძლევ. პატივსცემდე სვეტსა ცხოველსა, ღვთივალმართებულსა მცხეთას“.

შემდეგ მეფემ აიღო წმ. ნინოს ვაზის ჯვარი და მასზე ჩამოჰკიდა სამეფო გვირგვინი. მერე ახლოს დაიყენა ბაქარი, პირჯვარი გადასახა, ჯვარიდგან გვირგვინი გადმოიღო და თავზე დაადგა. დააგვირგვინა-რა მეფემ ბაქარი, გარდაიცვალა. იგი დაიტირეს და დამარხეს ზემო ეკლესიის (სამთავროს) საშუალო სვეტის სამხრით კერძ. მეორე წელიწადს აღესრულა ნანა დედოფალი და ესეც დამარხეს იმავე ეკლესიის საშუალო სვეტის დასავლით.

2. ბაქარის (ბაკურის) მეფობა (381 – 367). გამეფდარა ბაკური, მედგრად შეუდგა მამის ანდერძის სისრულეში მოყვანას. მამას ვერ მოექცია ზოგიერთი კავკასიელი, ფხოველი და სხ. ბევრგან ისევ მრავალღმერთობა იყო. ბაკურმა იწყო ამ ღმერთების მუსრვა, წარმართების ნათლვა და მოქცევა. იგი რომ ამ საქმეში იყო გართული, მის წინააღმდეგ შეთქმულობა მოახდინეს მისმა ძმისწულებმა (რევის შვილებმა). ამათ, როგორც უფროსის ძმის შვილებმა, არ იკმარეს მეფობა კახეთში, ქართლის ტახტის დაძვრაც მოინდომეს. მათ შემწე-

ობა ითხოვეს სომხეთის მეფისაგან, რომელიც ენათესავებოდათ (მათი დედა სალომე სომხეთის მეფის ქალი იყო). სომხეთა მეფემ დიდძალი ჯარი შემოიყვანა ჯავახეთში. ბაკურმა შემწეობა ითხოვა არა საქართველოს მფარველ ბერძნებისაგან, არამედ შაბურისაგან, რომელსაც გული იმით მოუგო, რომ რანის ერისთავს ფეროზს დაუთმო ქვეყანა სამშვილდითგან

აზოცის თავამდე, ხოლო რანი და ბარდავი სპარსთა ხელმწიფის განკარგულებაში დასტოვა.

ყველა ამან ისევ აშალა აღმოსავლეთის საქმე. რევისში-ლების მომხრეს სომხეთის მეფე არშაკს გადაეკიდა შაბური. ამდროს დასავლეთში იმპერატორობდა ქრისტიანობიდან გამამდგარი ივლიანე (361 – 363). მან თავის სიკვდილის წინად ძლივს მოიცალა აღმოსავლეთისთვის, რომელსაც უკვე დაპატრონებოდა შაბური. ივლიანე დიდის ლაშქრით გადმოვიდა ევფრატზე, ზედიზედ დაამარცხა სპარსნი და შევიდა სპარსეთში. მაგრამ სასტიკის ბრძოლის შემდეგ გამარჯვება ისევ შაბურს დარჩა. ივლიანე იმავე ბრძოლაში დაიჭრა და მოკვდა. მისი მოადგილე იოვიანი შეურიგდა (364 წ.) შაბურს, რომელსაც დაუთმო ნისიბისი, შუამდინარე და ხელი აიღო სომხეთის მფარველობაზე.

შაბური უფრო გამხნევდა. მან შეიპყრა სომხეთის მეფე არშაკი, ვერცხლის ჯაჭვებით შებორკილა, ეკბატანას მიიყვანა და საპყრობილეში ჩააგდო.

ბაკურს ბერძენთა ღალატი და შაბურის მომხრეობა ძვირად დაუჯდა. იგი ხელში ჩაუვარდათ ბერძნებს და ტყვედ წაიყვანეს. ბაკური იქიდგან აღარ დაბრუნებულა. იქვე იგი შევიდა იმპერატორის სამსახურში. 378 წელს იგი მბრძოლა იმპერატორ ვალენტის მტრებს გუთებს ადრიანოპოლთან, საცა წინამძღვრობდა მეისრეთა გუნდს; 394 წელს ახოვნად ებრძოდა იმპ. თეოდოსი დიდის მტერს ევგენიოსს 12,000 მეომრით. ბაკურის სიტყვით მისი თანამედროვე რუფინი გადმოგვცემს ცნობებს ქართველთა მოქცევის შესახებ.

– 180 –

პეტრე-ქართველი ბაკურს სთვლის თავისს პაპად და ამბობს, რომ იგი იყო ქართველების პირველი ქრისტიანი მეფეო. ბაკური მართლაც პირველი ქრისტიანი მეფე იყო, ვინაითგან იგი დაბადებითვე ქრისტიანე იყო, ხოლო მირიანმა კი, წარმართის შვილმა, თითქმის ნახევარი თავისი სიცოცხლე წარმართობაში გაატარა.

3. სავრომაკი (საურმაგი) და ასპაკური (ასფაგური).

368 წელს ისევ ასტყდა ომი სპარსეთსა და რომაელებს შორის. მიზეზად ისევ საქართველოს და სომხეთის დაჩემება შეიქმნა. საქართველოში მაშინ მეფობდა რომაელების მიერ დადგენილი სავრომაკი. შაბურმა ეს გააგდო და მეფედ დანიშნა მისი ბიძაშვილი ასპაკური, ხოლო სომხეთის გამგებლად დაადგინა ვილაც ხადუმი კილაკსი და არტაბანი. ამათ დაავალა დაეპყრათ ძლიერი ქალაქი არტოგერასი, საცა იყვნენ მეფის არშაკის მეუღლე ოლიმპიადა და მისი ძე. მაგრამ ამათ ეს ქა-

ლაქი ვერ აიღეს და შაბურის შიშით გაიქცნენ და ლაზისტანის მიჯნაზე გამაგრდნენ. მათთან იყო არშაკისძეც პარა. შაბური თვითონ შემოერთდა არტაგერას, აილო იგი, დაატყვევა დედოფალი ოლიმპიადა და ხელთ იგდო დიდძალი განძეულობა. მერე მოციქული გაუგზავნა პარას და შეუთვალა, არა გრცხვენინანო, რომ მეფე კაცი ხარ და უგვარო კილაკსა და არტაბანს ემსახურებით. პარამ ესენი დახოცა და მათი თავები შაბურს გაუგზავნა.

ამ დროს რომაელთა ძლიერი ლაშქარი მოიყვანა არინთელსმა. შაბურმა იმპერატორს მოციქულები გაუგზავნა და მოახსენა: მე და იოვიანმა დავადგინეთ, რომ თქვენ არ მიემხროთ სომხებს.

ეს მოციქულები იმპერატორმა არ მიიღო. სავრომაკი, რომელიც განედევნა შაბურს, ერთის ლეგიონით ტერენტისთან ერთად წამოვიდა საქართველოსკენ. მტკვარს რომ მოუახლოვდა, ასპაკური გამოეგება მას, როგორც თავისს ბიძაშვილს, და სთხოვა ერთად ვიმეფოთო. საქართველოს გაყოფა მას თავისთვის სასარგებლოდ მიაჩნდა, ვინაიტგან არც ტახტს დაპყარგავდა და არც რომაელების მხარეს დაიჭერდა, რომ არ დაეღუპა თავისი შვილი ულტრა, რომელიც მაშინ სპარსელებს მზევლად ჰყვანდათ.

– 181 –

იმპერატორმა, სცნა-რა წინადადება ასპაკურისა, გადასწყვიტა სიქართველო გაეყო ორ ნაწილად ისე, რომ მიჯნად ყოფილიყო მტკვარი, სავრომაკს რგებოდა სომხეთისა და ლაზისტანის მომიჯნავე ნაწილი, ხოლო ასპაკურს – ალბანიისა და სპარსეთის სამფლობელოების მომიჯნავე მხარე. შაბურმა უარი შეუთვალა და ჯარების მოკრეფას შეუდგა, რომ დაანგრიოს ყველა ის, რაც შეჰქმნეს და მოიმოქმედეს რომაელებმა თავიანთ სასარგებლოდ.

შაბურმა ააოხრა მთელი სომხეთი, გამარცვა დიდებული და მდიდარი არტაკსატა, სომხეთის მეფეების სატახტო ქალაქი. ამ დროს ვიღაც რომაელმა უღალატა პარას და მოჰკლა (374 წ.). თითქმის ოცის წლით სომხეთი სპარსთა საერისთაოდ შეიქმნა. მხოლოდ შაბურის სიკვდილის შემდეგ (+ 380 წ.) სომხებმა სპარსთა უღელი მოიხსნეს და ისევ მიემხრნენ რომაელებს.

შაბურმა ააოხრა მთელი სომხეთი, გამარცვა დიდებული და მდიდარი არტაკსატა, სომხეთის მეფეების სატახტო ქალაქი. ამ დროს ვიღაც რომაელმა უღალატა პარას და მოჰკლა (374 წ.). თითქმის ოცის წლით სომხეთი სპარსთა საერისთაოდ შეიქმნა. მხოლოდ შაბურის სიკვდილის შემდეგ (+ 380 წ.) სომხებმა სპარსთა უღელი მოიხსნეს და ისევ მიემხრნენ რომაელებს.

თვით საქართველოს შესახებ შაბურს ორის წლის განმავლობაში მიწერ-მოწერა ჰქონდა იმპერატორ ვალენტთან, რომელსაც სთხოვდა, საქართველოდგან გაიყვანე შენი ლაშქარი და შენ-მიერ მეფედ დადგენილი სავრომაკი. ვალენტი სპარსეთის მეფის მონაწერს ყურადღებას არ აქცევდა. შაბურმა თავისთვის სასარგებლოდ მიაჩნდა, ვინაიტგან არც ტახტს დაპყარგავდა და არც რომაელების მხარეს დაიჭერდა, რომ არ დაეღუპა თავისი შვილი ულტრა, რომელიც მაშინ სპარსელებს მზევლად ჰყვანდათ.

ვის ვეზირთ-უფროსი სურენაც გაგზავნა რომს და რომ ამის მოციქულობაც უყურადღებოდ დასტოვეს, შაბურმა ომი დაიწყო (374 წელს) და იგივე სურენა მიუსია სავრომაკის მომხრე რომაელების ჯარს. სურენამ მტერი დაამარცხა და მთლად ამოსწყვიტა. იმპერატორი ვალენტი მაშინ ებრძოდა გუთებს და აღარ ეცალა აღმოსავლეთისთვის. შაბური დაუპატრონდა საქართველოსა და სომხეთს. ეს ასპაგური ჩვენ მიგვაჩნია ზემოხსენებულ ასფაგურად (გვ. 136), ხოლო სავრომაკი და ას-

– 182 –

პაგური იმ ასფაგურად და საურმაგად, რომელთაც იწყესო მე-23-ე მეფობა (გვ. 136). სავრომაკი, ალბად, იყო ბაკურის შვილი და, როდესაც ბაკური განუდგა ბერძნებს და მიემხრო შაბურს, ეს არ მოიწონა სავრომაკმა, განეზრახა ბერძნებს, მათი ლეგიონი შემოიყვანა საქართველოში და გადასცა მათთვისი მამა, ხოლო იმპერატორმა მადლობა გადაუხადა მით, რომ გამოაცხადა იგი საქართველოს მეფედ, მაგრამ რადგან საქართველოს ნამდვილ პატრონად ამდროს იყო შაბური, ამან სავრომაკის მეფობა უარჰყო და მეფედ გამოაცხადა თავისი მომხრე ასფაგური, ალბად, რევისძე, ვინაითგან იგინი (სავრომაკი და ასფაგური) ღვიძლი ბიძაშვილები იყვნენ.

ამას ნათელს ჰყენს ქართლისცხოვრებაც. ჯერ ისევ მირიანის დროსვე დაწესდა ორგამგეობა: აღმოსავლეთში (კახეთს) მთავრობა იწყო რევმა, დასავლეთში (ქართლში) კი მეფობდა მირიანი. მემატიანე იმასაც კი ამბობს, რომ რევს „სიცოცხლესავე თვისსა მიეცა მეფობა“, მაგრამ ეს სწორე არ უნდა იყოს, ვინაითგან ბაკურის ცხოვრებაში სწერია: „ვიდრემდის იყოს ნათესავი ბაქარისი (ბაკურის), რომელ ეძლოს პყრობად მეფობისად, მათი იყოს მეფობა, არაოდეს მეზნონ მეფობა ნათესავთა რევისთა... მაშინ მოიყვანნა ძმისწულნი (რევის ძენი), მისცა კუხეთი და დასხნა რუსთავს (ყარაიას) ერისთავად“.

– 183 –

თ ა ვ ი V.

მეფენი ვახტანგ გორგასლამდე.

1. **მეფე მირდატ** (374 – 389). შაბურმა 374 წელს გააგდო რომაელების მომხრე სავრომაკი და იწყო ბატონობა სა-

ქართველოშიაც ისე, ვით სომხეთში. შაბური მოკვდა 380 წ. და, ალბად, მანამდე მის ხელმწიფობის ქვეშე იყო ქართლ-კახეთი, საცა, როგორც იყო ნათქვამი, მეფობდა ასპაგურ რევისძე, ყაენის ერთგული მომხრე. მეფე მირდატმა მან თითქმის მთელი თვისი სიცოცხლე გაატარა კლარჯეთში. აქ მანამდე ეკლესიები არ იყო. მან ააშენა საყდრები, ამათგან ერთი – თუხარისის ციხეში; მანვე გაამწესა ღვდლები კლარჯთა სამოძღვრებლად. ამას გარდა, შეამკო ეკლესიები ერუშეთსა და წუნდას. ამავე დროს ქართველებმა იწყეს ჯვრების გამოჭრა სვეტის ცხოველისაგან. ერთი ამისთანა ჯვარი მეფემ დაასვენა ერუშეთს, ხოლო თვით სვეტი-ცხოველს შემოავლო ქვითკირის სვეტი და მის თავზე აღმართა ძელი-განმანათლებელი.

ამ მირდატს მემატთანე სთვლის ბაკურის შვილად. მაგრამ ნამდვილად კი იგი უნდა ყოფილიყო ძე სავრომაკისა (საურმაგისა). ქარლიდგან გაგდებული საურმაგი იმალებოდა კლარჯეთში და რომ მოკვდა, მისი ტახტი დარჩებოდა მირდატს.

2. ვარაზ-ბაკური (389 – 425). ვარაზ-ბაკურის მეფობას ვახუშტი დასდებს 379 – 393 წლ., რადგან მას შეცდომით სთვლის თევდოსი დიდის (379 – 393) თანამედროვედ. ნამდვილად კი იგი იყო თანამედროვე თევდოსი მცირისა.

ვარაზ-ბაკურის შვილი მურვანოზი 12 წლისა იყო, რომ 422 წელს ასტყდა უთანხმოება თევდოსი მცირესა და სპარსეთის მეფე ბარამგურს (420 – 440) შორის. თევდოსიმ, როგორც საქართველოს მფარველმა, ვარაზბაკურს მოსთხოვა და-

– 184 –

ხმარება და დასარწმუნებლად რომ იგი მისი ერთგული იქნება, ითხოვა აგრეთვე მხევალი. მეფემ წარგზავნა თავისი შვილი მურვანოზი და სხვა სეფეწულნი „მრავლითა პატივითა და დიდებითა“. თევდოსი, მისი მეუღლე ევდუკია და მთელი სამეფო პალატი გამოეგებნენ კოსტანტინოპოლს მისულ მეფისძეს და მის ამაღას. მეფე-დედოფალმა მოიკითხეს მურვანოზი, უამბორეს და სასახლეში მიიწვიეს მეფისძე აღმოსავლეთიდგან მოსული.

ყოველივე ეს მოხდებოდა არა ადრე 421 წლისა, როდესაც თევდოსი მცირემ შეირთო ცოლად ევდუკია, და არა უგვიანეს 422 წლისა, როდესაც გაჩაღდა სპარს-ბერძენთა ომი და ბრძოლა. ამ ხანს მურვანოზი იყო 12 წლისა (ჩვენით – იქნებოდა მხოლოდ 10 წლისა (იხ. გვ. 187) და ამ 422 წ. კი ვარაზბაკური კარგა ხნის მეფე უნდა ყოფილიყო, ვინაითგან შეირთო-რა რევის ძის თრდატის (ტირიდატის) ასული ცო-

ლად, დიდხანს ვაჟიშვილი ანუ, როგორც ამბობს მემატინე, ძე-წული არ ეყოლა. ამიტომ შეცდომა არ იქნება, თუ ვარაზ-ბაკურის მეფობის დასაწყისად დავდეთ 384 წ., ხოლო მის მამის მირდატისა – 374 წ. (ამან, ვახუშტის ანგარიშით, იმეფა 15 წელიწადი. $374 + 15 = 389$).

იეზდიგერდ I-ის (+ 419 წ.) მეფობის უკანასკნელს წლებში სპარსეთის ქალაქ სუზას ეპისკოპოსმა დაანგრევინა საცეცხლე ტაძარი. ამისგამო მოგვები გადაეკიდნენ ქრისტიანებს და დაუწყეს მათ დევნა. ქრისტიანები გაიქცნენ საბერძნეთს. გამეფებისავე უმაღლეს იეზდიგერდის ძემ ბარამმა იმპერატორს მოსთხოვა გაქცეულები. მან უარი შეუთვალა. დაიწყო ომი. ორთავე მხრის ლაშქარმა აავსო მთები სომხეთისა და შუამდინარის მინდვრები.

ამდროს სომხებმა წინადადება მისცეს ვარაზბაკურს, შეერთდეთო, კავკასიონის კარი გავაღოთ, გამოვიყვანოთ ოსები და ლეკნი, ბერძნებს შევუერთდეთ ყველანი და ვებრძოლოთო სპარსებს. ესრეთი თხოვნა ქართველთა მეფემ არ შეისმინა,

– 185 –

ალბად, იმიტომ, რომ მაშინ სომხეთი უნუგეშო მდგომარეობაში იყო. მეხუთე საუკუნის დასაწყისშივე ძმათა შორის შუღლმა და დასობანამ სომხეთი ორ ნაწილად გაფხრიწა, მისს აღმოსავლეთს ნაგლეჯს დაეპატრონა სპარსეთის მეფის მორჩილი ხოსრო, ხოლო დასავლეთისას – არშაკი, რომლის მფარველი იყო იმპერატორი არკადი. არშაკის გარდაცვალების შემდეგ რომაელებმა შეიერთეს მისი სამეფო, რომლის უმაღლესი მმართველობა ჩააბარეს სომხეთის მიჯნის სპასალარს, ხოლო შინაური გამგეობა დაუმორჩილეს ხუთს ერისთავს. აზნაურები და ყველანი, ვინც უკმაყოფილონი იყვნენ ამ წეს-წყობილებით, გადასახლდნენ არტაკსატას და დაემორჩილნენ ყაენის ერთგულ ხოსროს, თუმცა მისს ნაწილს სომხეთშიაც სუფევდა ღელვა, შფოთი და მტრობა.

ამისგამო ვარაზბაკური ვერ მიიღებდა სომხების რჩევას და არ ჩაერეოდა ბერძენთა და სპარსთა შორის ატეხილს ომში. მან, გაგზავნა-რა თავისი შვილი მურვანოზი კოსტანტინეპოლს მხევლად, ამით დაუმტკიცა იმპერატორს თვისი ერთგულება, ხოლო თვითონ კი უკუ-ჯდა ხევსა-კახეთისასა, ხიდარს ააშენა ციხე, გაამაგრა ციხე-ქალაქები და ქრისტიანებს უბრძანა, ჯვრები დაემაღლათ. იგი კარგად გრძნობდა, რომ თეოდოსის მეგობრობას არ აპატიებდა მას ყაენი, თუ სპარს-ბერძენთა ომში გამარჯვება დარჩებოდათ სპარსელებს.

მეფის მოლოდინი გამართლდა. სპარსთა და ბერძენთ ომი, რამდენიმე შეტაკების შემდეგ, დასრულდა (422 წ.) მორიგე-

ბით (ასის წლის ხელშეკრულობით).

ამ მორიგებამ ბარამგურს სიმხნევე მოუმატა. მან პირი იბრუნა სომხეთისა და საქართველოსკენ. სომხეთის მეფეს არტაშირს და ვარაზბაკურს შემოაწერა ხარკი. მეფე არტაშირი, ხოსროს მოადგილე, უთაოსნო მეფე იყო; იგი შეიძულა სომხეთის დიდკაცობამ. ყაენს შეასმინეს, არტაშირი გღალატობსო და იმპერატორს მომხრეობსო. ბარამგურმა გაასამართლა სომხეთის მეფე, გაამტყუნა, სამეფო ღირსება ახადა, მისი სამ-

– 186 –

ფლობელო სპარსეთს შეუერთა პერს-არმენიის (სპარსთა სომხეთის) სახელწოდებით. ამისგამო თეოდოსის ომის ატეხა უნდოდა, მაგრამ ბარამგური მორიგდა მასთან, სომხეთი თითქმის შუაზედ გაუყო და დასავლეთი ნაწილი არშაკიდების დიდებულ სამეფოსა მას დაუთმო (433 წ.).

ვარაზ-ბაკური რომ კახეთის-ხევში გამაგრდა, სპარსთა ერისთავი შემოვიდა სომხეთს, ააოხრა იქაურობა და შემოვიდა ქართლს, დადგა სოფელ ტფილისს და აქ, რომ შეეკრა გზა მცხეთისა, ააშენა შურის-ციხე. ვარაზ-ბაკურმა ბრძოლას და სისხლის ღვრას დამორჩილება არჩია. იგი წარსდგა სპარსთა ერისთავის წინაშე და მშვიდობა ითხოვა. მან უთხრა: „რანი და მოვაკანი სპარსეთის საზღვრებზეა და ჩვენ უნდა დავგვითმო, აგრეთვე უნდა გვაძლიო ხარკი და ეხლავე გადმოგვცე რანის ერისთავის ფეროზის შვილნი“. მეფემ თანხმობა გამოაცხადა. სპარსთა ერისთავი დაბრუნდა.

შეიტყეს-რა ეს კლარჯელებმა, ვარაზ-ბაკურს განუდგნენ და ბერძნებს მიემხრნენ. ბერძნებმა დაიჭირეს თუხარისის ციხე და მთელი კლარჯეთი არსიანამდე. ვარაზბაკურს დარჩა წერეთი, ქართლი და ეგრისი (იმერეთ-სამეგრელო).

მისი შვილი მურვანოზი ბერძნებმა აღარ დააბრუნეს სამშობლოში. მის აღზრდა-განათლებაზე იზრუნეს თევდოსიმ და მისმა მეუღლე ევდუკიამ. ეს ევდუკია ფილოსოფოსის ლეონტის ასული იყო, ქალი ფრიად განათლებულია და კეთილი. მან ქრისტიანობა მიიღო მხოლოდ 421 წელს, როდესაც მისთხოვდა იმპერატორ თეოდოსის. სამეფო სახლში იგი სწერდა სხვა და სხვა თხზულებებს და აგრეთვე ქება-ხოტბას ასხამდა თეოდოსის მის გამარჯვებების გამო სპარსელებზე. იგი ამასთანავე იყო მეტისმეტად ღვთისმოყვარე ადამიანი. რამდენიმეჯერ მოილოცა იერუსალიმი და იქვე დალია სული, ქმრისაგან გამოგდებულმა და მოძულეებულმა.

ამ დედოფლის კარზე გამოზდილმა მურვანოზმა ზედმიწევნით შეისწავლა ბერძნული და ასურული ენები, სრული ფი-

ლოსოფოსობა და კაცის დამამშვენებელი სათნოებანი. შემდეგ წავიდა იერუსალიმს ვინმე იოანესთან ერთად, უფლის საფლავზე ბერად აღიკვეცა პეტრეს სახელწოდებით და შეუდგა ქვეყნის სამსახურს. ააშენა მონასტრები და ქსენონი იერუსალიმში, მონასტრებივე იორდანის პირას, უდაბნოში. შემდეგ მოვლო ეგვიპტის უდაბნოები. დაბრუნდა-რა იერუსალიმს, აავსო თავისი მონასტრისა და ქსენონის საფქვილე, საცერცვე, სახეთე, საღვინე და საჭურჭლე. შველოდა წმ. ადგილების მოსალოცავად მოსულ ქართველებს, ბერძნებს და სხ. თავის წმინდა ცხოვრებით განითქვა სახელი და ღირს იქმნა დაეჭირა მაიუმის საეპისკოპოსო კათედრა. ებისკოპოსობაშიაც არ ივიწყებდა ღარიბებს, უძლურებს და დავრდომილთ. მთელი მისი ცხოვრება სარკე იყო სიქველისა, სიწმინდისა. აღესრულა 65 წლისა, 2 დეკემბერს, პარასკევს *), ზენონის მეფობაში.

3. თრდატი და მისი მემკვიდრეები (425 – 442). ვარაზბაკური რომ მოკვდა, მას დარჩა სამი მცირეწლოვანი ვაჟი: რევისძის თრდატის ასულისაგან მირდატი და თრდატი, ფეროზის ძის წულისაგან, რომელიც შეირთო მირვანოზის მხევლად წარგზავნის შემდეგ, ფარსმანი. ამათ უსუსურობის გამო მეფობის თავი არ ჰქონდათ. და ამიტომ ქართველებმა ტახტზე დასვეს რევისძე თრდატი, კაცი ღრმად მოხუცებული. მასვე ჩააბარეს მისი ქალისაგან ნაშობი მეფისძენი მირდატი და თრდატი, ხოლო მეორე ცოლისაგან გაჩენილი ყრმა ფარსმანი აღსაზრდელად მისცეს სამშვილდის ერისთავს ფარსმანს. მეფე თრდატი (ტირიდატი) იყო კეთილი, მორწმუნე, ბრძენი და გონიერი. მან დაამშვიდა სპარსნი. ხარკის ძლევა განაგრძო. ფარაზბაკურისაგან დამალული ჯვრები გამოაჩინა ერის თაყვანსაცემად. შეამკო ეკლესიები, ააშენა ტემრები რუსთავს (ყარაიას) და ნეკრესს. რუისს რუ გამოიღო.

---

*) 477 წ., როდესაც გარდაიცვალა მურვანოზი (412+66), 2 დეკემბერს, მართლაც, პარასკევი იყო.

მის შემდეგ გამეფდა ვარაზბაკურის ძე ფარსმანი, როგორც უხუცესი ძმათა შორის. ეს იყო კაცი მორწმუნე, კარგი ცხენოსანი, გამბედავი მეომარი. კეისრის შემწეობა ითხოვა, განუდგა სპარსებს და ხარკის ძლევა აღკვეთა. ააშენა ბოლნისის საყდარი.

მისი ძმა მირდატი იყო ქველი, მხედარი, შემმაერთებელი, ურწმუნო, უშიში ღვთისა, ლალი და ამპარტავანი. იგი

მინდობოდა თავის ლაშქარს, არ ემსახურებოდა ღმერთს, საყდრებს არ აშენებდა, თავს არ უდრეკდა ბერძენთ, რომელთაც ედავებოდა კლარჯეთს, და ხარკს არ აძლევდა სპარსებს. ამათ ლაშქარს გულადად შეება გარდაბანს, მაგრამ დამარცხდა და დატყვევებულ იქმნა. სპარსნი შემოვიდნენ ქართლს, ეკლესიები გარყვნეს. მეფის გვარეულობა დაიმაღა კახეთის-ხევში. მირდატი წაიყვანეს ბაღდადს (?) და იქ მოკვდა.

ამ მეფეების ცხოვრებაც არეულია. ამათი მეფობის რიგი შატბერდის ქრონიკითა და ქართლის ცხოვრებით:

ქართ. ცხოვრებით	შატბ. ქრონიკით
ბაქარ მირიანისძე	ბაკურ რევისძე
მირდატ ბაქარისძე (374 – 389 *)	თრდატ რევისძე
ვარაზბაქარ მირდატისძე (389 – 425)	ვარაზბაკური
თარდატ რევისძე (425 – 437)	ბაკურ თრდატისძე
ფარსმან ვარაზბაქარისძე (437 – 440)	ფარსმან ვარაზბაკურისძე
მირდატ ვარაზბაქარისძე (440 – 442)	მირდატ

ვარაზბაკურის დროსო, ამბობს შატბერდის ქრონიკა, სპარსთა მეფის მარზაპანნი შემოვიდნენ სივნიეთს (ყარაბაღს), მეფე ხიდარს წავიდა. ხოლო ქრამ-ხუარ-ბორ-ზარდი, სპარსთა პიტიახში, მოვიდა ქალაქ ტფილისის ციხეს. მის მოხარკედ შეიქმნენ ქართლი, სომხითი, სიკნიეთი (= სიონი) და გვასპურაგანი (ვასპურაკანი). ამავე დროს აზნაურებმა დაამთავრეს

*) ყოველი მეფობის წელთა რაოდენობა შეთანხმებულია ვახუშტის ქრონიკონებთან.

მცხეთის დიდი ეკლესია და მიათვალეს მას ზოგიერთი სოფლებია. – მირდატის დროს კი სხვა პიტიახში ყოფილა – ვარაში. რომელსაც იგი ბაღდადს წაუყვანია.

ეს ვარაში უნდა იყოს იგივე ქართლისცხოვრების უბარაბი: ხუცურის უცოდინარ გადამწერს ასოები არევია და ვარაში უბარაბ-ად დაუწერია (ვით შიოში ბიობად, არდაში-რი არდაბირად და სხ.). ვარაში (ანუ ვარანი ანუ იეზდი-გერდ II) მეფობდა სპარსეთში 440 – 457 წლ. ამიტომ ხსენებულ მეფეების ხელმწიფობა დაახლოვებით უნდა დასრულებულიყო ზემო ნაჩვენებ წლებში.

4. **მეფე არჩილ მირდატისძე (442 – 466).** დაიპყრეს-რა სპარსებმა ქართლი, ყოველს ეკლესიაში აღაგზეს ცეცხლი, გააჩადეს ცეცხლის მსახურება. ქრისტეს მორწმუნეებმა დამალეს ხატები და ჯვრები, ფარულად იწყეს თავის სარწმუნოე-

ბრივ წესების აღსრულება. მესამე წელს ამის შემდეგ სპარსეთს გამოუჩნდნენ მტერი აღმოსავლით და მათ მოგერებას მოუხდნენ. ამით ისარგებლეს ქართველებმა. შეიყარნენ აზნაურები, კახეთის ხევიდგან მოიყვანეს არჩილი მცხეთას და მეფედ დასვეს.

ხსენებული „მტრები სპარსეთისა“ იყვნენ ჰუნები. ამათი ძლიერი დასი შეესია სპარსეთს (441 – 442 წ.), მიდიის მიჯნაზე შეება ყაენის ლაშქარს, თავზარი დასცა იქაურობას, გადაიარა ტიგრი და ევფრატი, გავლო ასურეთი, შეადრწუნა ანტიოქია და ძლევამოსილებით დაბრუნდა უმთავრეს ურდოს.

ეს ჰუნები, ევთალიტები და სხ. ველურები მოსვენებას არ აძლევდნენ სპარსეთს. ამით ისარგებლა არჩილ მეფემ, მოსრა და განდევნა ცეცხლის მსახური, განუდგა სპარსეთს, მოიშველია ბერძენი და იქიდგანვე მოიყვანა მარიამი, ასული იოვიანთა გვარისა *), და შეირთო ცოლად.

მაშინ ქართლის გამგეობა სპარსეთის მეფეს მიენდო რან-

---

*) იოვიანი საბერძნეთში მეფობდა 364 (იხ. გვ. 179)

მოვაკნის ერისთავისთვის. ამან მოიწვია ჯარი რანისა, მოვაკნისა და ადარბადაგნის და მოჰმართა არჩილ მეფეს. მდ. ბერდუჯის ნაპირზე შეიბნენ. არჩილმა დაამარცხა, მრავალი დაატყვევა, მერე შევიდა რანს, იქაურობაც წარმოტყვევნა და დაბრუნდა.

გახარებულმა მეფემ ერს სთხოვა: მტკიცედ იყავით თქვენს სარწმუნოებაზედ, ნურავის შიში ნუ გექნებათო. ერმაც მადლობა შესწირა ღმერთს, იწყო ეკლესიების განახლება, ჯვრების გამოჩენა. თვითონ მეფემაც ააშენა სტეფანწმინდის საყდარი მცხეთას, „კართა ზედა არაგვისათა, იქ, საცა იყვნეს კუბონი მტკიცენი საბრძოლნი, რომელნი მასვე აღეშენნეს“.

5. მეფისძე მირდატი (446 – 478) მამასავით მხნე, ქველი და მეომარი კაცი იყო. ამან აღარ მოასვენა რანი და მოვაკანი, საცა მაშინ ერისთაობდა ბარზაბოდი. ამ ბარზაბოდს ჰყვანდა ასული სანდუხტ, ქალი შვენიერი, კეთილი. მირდატმა მოინდომა შეერთო იგი ცოლად. მამას მოახსენა თავის გულის ნადები და ისიც დათანხმდა: ბარზაბოდთან დანათესავებით კარგს საიმედო მეგობარს შევიძენთო. არჩილმა მოციქულები გაუგზავნა ბარზაბოდს და მისი ქალი ითხოვა. რან-მოვაკნის ერისთავს გაუხარდა და თავისი ასული დიდებით და დიდის მზითვით მცხეთას გამოგზავნა. ქმნეს ქორწილი, შვება და განცხრომა მრავალს დღეს. მეფემ მირდატს მისცა სამშვილდის საერისთაო. სამშვილდეში რომ დასახლდნენ, სანდუხტი ჯერ

ისევ ცეცხლის მსახური იყო, თუმცა იძიებდა და იკვლევდა ქრისტეს სჯულსაც. მისი სურვილით გადაუთარგმნეს მას (ალბად, მოვაკუნურს ენაზედ) სახარება. გაეცნო-რა ამ წიგნს, ირწმუნა ქრისტე და მოინათლა.

მირდატს, რომელიც მამის შემდეგ გამეფდა, სანდუხტი-საგან ეშვნენ ქალები ხვარამზე და მირანდუხტი და ვაჟი ვახტანგი *). ვაჟის დაბადება იდღესასწაულა მეფემ. მოიწვია ყვე-

---

*) ვა(რან) ხ (ვასრო)თანგი.

ლა ერისთავები. ღარიბ-ღატაკებს დაურიგა დიდძალი ოქრო, ვერცხლი. რამდენიმე დღეს ღამისთევით ილოცეს, მერე მეფემ მიიპატიჟა ყველა წარჩინებულნი, გაუმართა პურობა, განცრომა-შვებამ გასტანა რამდენსამე დღეს. სტუმრობის დასასრულს მეფემ თავისი შვილები აღსაზრდელად მისცა: ვახტანგი – ქართლის ერისთავს და სპასპეტს საურმაგს, მირანდუხტი – კასპის ერისთავს.

იმთავითვე წესად იყო საქართველოში მეფეების შვილებს თავიანთ სახლში წაიყვანდნენ დიდებულნი და გამოზრდიდნენ ყოველის ზრუნვითა და ერთგულობით: ასწავლიდნენ სამეფო საქმეებს, საომარ ხელოვნებას, წერაკითხვას და სხ. ამგვარადვე დიდებულთა და მთავართა შვილებსაც გაიზარებდნენ ხოლმე მათნივე აზნაურნი და თავადნი, ხოლო ამათ შვილებს – მათივე შეძლებული გლეხები. აღზრდელებს ერქვათ: მამაკაცს – მამამძუძე, დედაკაცს – დედამძუძე, ხოლო ერთის ძუძუთი აღზრდილ ძმებს, მაგრამ სხვა და სხვა მამების შვილებს, ძუძუსმტე. მს მამამძუძეობა და ძუძუსმტეობა ჩვენში ისეთივე მტკიცე ნათესაობა იყო, როგორც სისხლით ნათესაობა. აღსაზრდელად გამზადებულ ყრმას დიდის ამბით წაიყვანდნენ ხოლმე მისს მამამძუძის სახლში, და ამ სახლში დაბინავების დღიდან იგი უნათესავდებოდა არათუ მარტო აღზრდელის ოჯახს, არამედ მთელს გვარსაც, რომელსც ეკუთვნოდა თვით მამამძუძე.

ეს წესი ამავე სახით დღესაც არსებობს აფხაზეთში, საცა აბაძმეი (მამა-მძუძე) და ანა-ძმეი (დედა-მძუძე) გაიზარებენ ხოლმე სხვათა შვილებს, მომეტებულად გავლენიან და შეძლებულ კაცების ყრმებს, რათა მით თვითონაც შეიძინონ გავლენა და აგრეთვე გაიჩინონ თვისის ოჯახის მფარველი და მოსარჩლე. დაიბადება-რა ყრმა, მშობიარეს სახლში იმართება დიდი სტუმრობა, რომელსც ესწრებიან მამამძუძე და დედამძუძე. შემდეგ მათ აზარებენ ჩჩვილს, აძლევენ საჩუქრებს, სააკვნე მორთულობას, ქვებს და ისტუმრებენ. ყრმა რჩება მათს სახლში 8 – 9 წლამდე. მამა-დედამძუძეობა ხფხფეთსა,

სვანეთსა და სხ. ისეთ საჭიროებად შექმნილა, რომ, ხშირად, დიდებსაც იყვანენ ძუძუსმტედ *). ვისმე გავლენიან კაცს იწვევენ სახლში, პურობას უმართავენ, დიასახლისის ძუძუზე კბილს ადგმევენებენ და ამ დღიდან მოწვეულსა და მწვეველებ შორის მყარდება მტკიცე ნათესაობა.

---

*) მ ტ ე – სმისა და საჭმლის მოზიარე (ლექსიკ. საზა ორბ. მ ტ ე – რმისა ან საჭმელის მოზიარე, თანა მეინახე (ლექსიკ. ჩუბინ.). მ ტ ე 1035 წელს გადაწერილს ხელნაწერში იხმარება ტ ე – დ: პურისტე = პურისმტე (მწერლობა, გვ. 204 და სხ.).

– 193 –

თავი VI.

ძველი საუკუნოების დასასრული.

ძველი საუკუნოების დასასრული თითქმის ყველგან აღინიშნება: აღმოსავლეთიდან გამოსულ ველურ ერთა მოძრაობითა და მპყრობელობით, რომის დასავლეთ იმპერიის დანგრევით (476 წ.) ახალ სამეფოების დაარსებით, ქრისტიანობისა და წარმართობის ურთიერთ შორის ბრძოლით და პირველის საბოლოო გამარჯვებით. ასრეთივე დიდ-დიდი ამბები შეინიშნება აღმოსავლეთშიაც: სპარსთა და ბერძენთ ვერაგობით ისპობა მეფობა არშაკიდებისა (433 წ.) და სომხეთი, სამეფო ძლიერი, მდიდარი, დროის შესაფერად განათლებული, ჰკარგავს თავისუფლებას, საქართველოსა და სომხეთის ქრისტიანობას სასტიკად ებრძვის სპარსთა ცეცხლთაყვანისმცემლობა და გამარჯვება რჩება ქრისტიანობას, რომლის მოთავედ საქართველოშიაც, მალე ამის შემდეგ ვით მანამდე სომხეთში, ჯდება კათალიკოზი, მეფდება ვახტანგ გორგასალი (478 წ.) და იწყება განახლებისა და გამძლიერების ხანა.

აგრედ-წოდებული უდიდესი გადასახლება ერთა დაიწყო 375 წ. მოძრაობა დაიბადა აზიაში. აქ, ალტაის მთა-ღელეებში უხსოვარ დროითგანვე ცხოვრობდა მანღულის (მონგოლის) ტომის ხალხი, ფრიად ველური, უშნო შეხედულობისა, მაგრამ მეომარი, მხნე და გამბედავი. ამ ერის შიშით ჩინეთის. ხელმწიფეებმა თავისს სამეფოს მიჯნაზე გაავლეს აგრედ-წოდებული „ჩინური კედელი“, მაგრამ ამით მაინც ვერ დაიფარეს სამეფო მის აკლებისა და აოხრებისაგან. ხარკითა და საჩუქრებით ძლივს იოკებდნენ და აშოშმინებდენ ამ ველურების „ტანჯუს“ – მეფეს. ბოლოს მათი ურდოები გადაიკიდნენ. ამით ისარგებლეს ჩინელებმა და მათი უღელი მოიხსნეს

(მეორე საუკ. ქრ. შ.) და ზოგიერთი მათი ურდოებიც დაიმორჩილეს, დახარკეს და ანუ თავიანთ მიჯნების მცველობა დააკისრეს. მა-

– 194 –

თი უმეტესობა კი, უფრო ველური ჰუნნები წინათვე დაიდრნენ და თავიანთ ცხენ-ჯოგებით დასავლეთისკენ წამოვიდნენ. ამათი ერთი ნაწილი – ევთალიტები ანუ „თეთრი ჰუნნები“ ოქსუს და იაკსარტის მინდორ-ველებში ჩადგნენ, დაუწყეს ბრძოლა სპარსეთსა და მიდიას და საქართველომდისაც მოაწიეს ბუნ-თურქთა ანუ ჰუნ-თურქთა სახელწოდებით, მეორე ნაწილმა კი გადმოიარა ურალის მთები და ვოლგის ნაპირებზე დადგა. მე-IV ს. ქრ. შ. მათ მოაწვინენ ახალი ურდოები და იგინი კვლავ დაიდრნენ. მაშინ ვოლგასა და დონს შუა ადგილი ეჭირათ აღანებს (ოსებს), ერს ფრიად ვაშკაცს, მეომრობის ღმერთის თავყვანისმცემლს. ამათი ნაწილი კავკასიის მთებს შემოეფარა, ნაწილი კი შეუერთდა ჰუნნებს. ველურები დაეცნენ გუთბის მეფეს გერმანიის, რომელსაც დაეპყრა გერმანთა და სარმატთ ხალხნი და თავისი სამეფოს აღმოსავლეთი მიჯნა დონისთვის მიეზღვნა. გერმანიის დამარცხდა. გუთების ნაწილი გაიქცა დნესტრსა და დუნაის სამხრით, ნაწილი კი დაემორჩილა ჰუნნებს. თანდათან ესენი უფრო გაძლიერდნენ და თავზარი დასცეს ორივე იმპერიას – კოსტანტინეპოლისას და რომისას. თეოდოსი მცირის დროს (414 – 453) ჰუნნების მეფედ იყო ატტილა – „შოლტი ღვთისა“. 442 წელს ატტილას ურდოებმა დაარბიეს სომხეთი, შუამდინარე, ასურეთი და თავზარი დასცეს არემარეს. 447 წ. თვით ატტილა შევიდა ილირია-თრაკიას, დასწვა, გადაბუგა, მოსტყვევნა ქვეყანა. თევდოსი მცირემ „ღვთის შოლტს“ დაუთმო დუნაის სამხრეთი ნაპირი, ყოველ წლივ ხარკად განუკვეთა 2,100 გირვანქა ოქრო და მრ. სხვა საჩუქრები და ამით დაამშვიდა და შეირიგა.

ატტილამ, დახარკა-რა აღმოსავლეთის იმპერატორი, პირი იბრუნა დასავლეთისკენ. 450 წელს 500,000 მეომრით გაილაშქრა დასავლეთ იმპერიის დასაპყრობად. ჰუნნებმა გადალახეს და გადალევნეს ბევრი წვრილი სამეფო-სამთავროები და დაეცნენ (451 წ.) აეცის, იმპერიის მხედართმთავარს. ასტყდა საშინელი ბრძოლა კატალაუნის ველზე. ორივე მხარეს დაეხოცა 162,000 მეომარი. გამარჯვება აეცის ერგო. მაგრამ მეორე წელსვე ატტილა უკვე იტალიაში მოქმედებდა და რომზე იერიშის მიტანის თავდარიგში იყო

– 195 –

და იმპერატორ ვალენტინიანმაც მორჩილება და მის ყველა თხოვნის აღსრულება გამოუცხადა. ატტილა მოკვდა 453 წ. მისს სამპყრობელოს ნანგრევებზედ დაარსდა ახალი სამეფოები, გაჩნდა გერმანელთა და სკვითთა ერების თავისუფლება. გერმანელთა მთავარმა ოდოაკრმა, რომელსაც ატტილა პატივს არ აკლებდა, დაიპყრა რომის იმპერია (475 წ.).

ჰუნნების მოძრაობას ვერ გადურჩა აღმოსავლეთიც. რო-

გორც უკვე იყო ნათქვამი (გვ. 57), ბუნთურქნი აწუ ჰუნ-
თურქნი საქართველოში გამოჩნდნენ მე-IV საუკ. ქრ. წ. ჯერ
მოვიდა მათი ურდო ბუნთურქობა და დასახლდა მტკვრის პი-
რას, მერე მათ მიემატა მეორე ურდო – ჰონნი. ესენი გურგანის
(კასპიის) ზღვის იქით მხრიდგან მოვიდნენ. ალბად, იგინი გა-
მონაყოფნი იყვნენ იმ ჰუნნების ეფთალიტებისა, რომელნიც
იწოდებოდენ „თეთრ-ჰუნნებად“ და მოსახლეობდნენ ოქსუსსა
და იაკსარტზე. საქართველოში შემოსულ ჰუნნებს და საზო-
გადოდ ყველა ჰუნნებს ერთნაირი ჩვეულება ჰქონდათ. ჩვენის
მატიანის სიტყვით, ბუნთურქნი იყვნენ სასტიკნი, ყოველს
სულიერს სჭამდენ, აგრეთვე მკვდარსაც, მკვდრის დამარხვა არ
იცოდნენ. არც ცოლქმრობა. ქართველ-ბერძნებმა რომ დაა-
მარცხეს, ესენი შეიმაღნენ კავკასიონის მთებში. მემატიანის
განმარტებით, ეს ბუნთურქნი იყვნენ იგივე ყივჩაყნი და მათ-
განვე წარმოსდგნენ დიდოელნი. ყივჩაყნი ცხოვრობდენ მდ.
თერგის ზემო ვოლგამდე, ხოლო მათ დასავლეთით იყვნენ ალან-
ნი (ოსნი), პაჭანიკნი (= პეჩენგნი), სამხრეთით – მთებში –
ლეკნი, დიდონი, ლლიღენი და ჩაჩანნი (ნახჩნი). ყველა ამათ,
მეტადრე ალანებს (ოსებს) დიდი გავლენა ჰქონდათ აღმოსავ-
ლეთის საქმეებზე. მე-V ს. პირველ ნახევარს კასპიის კარები
ეჭირა ჰუნნს ანბაზუკს, რომლის მოსახელევე ანბაზუკი და მი-
სი ძმა ბაზუკი ქართველების მოწვევით ებრძოდნენ სომხებსა
და პართეველებს 1-ლს ს. ქრ. შ. ბაზუკივე იყო წინამძღო-
ლი ჰუნნების იმ ჯარისა, რომელიც არკადი მეფის დროს
(395 – 408) კასპიის ზღვის ნაპირებით შევიდა სომხეთს, სპარ-

– 196 –

სეთს, შუამდინარეს, დაარბია იქაურობა, თავზარი დასცა ან-
ტიოქიას, ეგვიპტეს, კათბადუკიელებს წაართო შვენიერი ცხე-
ნები და ევროპას დაბრუნდა.

ალანებს ეჭირათ ჩრდილოეთის ყელი დარიალისა, რო-
მელსაც ძველად, როგორც იყო ნათქვამი, ერქვა დარდ-ალანთ-
კარი (ალანთ გრძელი კარი). ჩრდილოეთის მხრივ ამ გრძელი
კარების *) მცველები ანუ დამკეტავ-გამღებელნი იყვნენ ალან-
ნი. მათი მეგობრობა ქართველთათვის მუდამ საკეთილო იყო.
მათ და მათ მეზობლების დახმარებით ქართველები არათუ იგე-
რებდნენ მოსეულს მტერს, არამედ, ხშირად, შორეულს მიდი-
სა და პართიაშიაც ლაშქრობდენ. მეოთხე საუკუნეში ეს ალა-
ნები საკმაოდ ძლიერნი იყვნენ. თანამედროვე ამმიან მარცე-
ლინი (დაიბადა 330 წ. ქრ. შ.) მათ შესახებ სწერს:

„ველური ჰუნნები მოვიდნენ ალანების (მასსაგეტების) ქვეყა-
ნაში. ალანები სარმატებისა და სკვითების მეზობლები არიან. ამ
ალანებმა დაიმორჩილეს მეზობელი ხალხები და მათ მიაჩემეს თა-

ვიანთი სახელი. მათ შორის შუა ადგილი უჭირათ. ნერვებს შემდეგ არიან ვიდინები და გელონნი. ესენი მეტად ველურნია. მოკლულ მტრის კანისაგან იკეთებენ ტანისამოსს. ამათი მეზობლები აგათირსნია, მერე მელანხლენი და კაცის მჭამლები. ამაზონების მომიჯნავედ ცხოვრობენ ალანნი. ესენი მხვნელ-მთესველნი არიან. იკვებებიან ხორციით და უმეტესად კი – რძით. სახლები არა აქვთ. ცხოვრობენ ხის ქერქით გადახურულს ორთველიანს მარხილებში. მინდვრები აქ ვრცელია. ერთს ადგილს რომ შემოაკლდებათ საძოვარი, იყრებიან და სხვა ადგილას გადადიან. მარხილებში მრავლდებიან და მარხილებშივე იზრდებიან. მარხილები – მათი სამშობლოა. ადგილიდან ადგილას გადასვლის დროს წინ მიერეკებიან თავიანთ ნახირებსა და ფარებს, აგრეთვე ჯოგებს. იგინი ყველანი კარგი მხედრებია. ალანები თითქმის ყველანი წელ-წერწე-

---

*) პროკოპიოსით ამ კარების-გასავალის სიგრძე იყო 50 სტადიონი, ხოლო გიბზონის გამოანგარიშებით – 6 მილი.

– 197 –

ტნია, ლამაზნი, წაბლიფერ თმისანი, საშიშარნი თვისის მრისხანე თვალებით, და მეტად მოძრავნია. ყველაფრით ჰუნებს ემსგავსებიან, თუმცა მათზე უფრო ლმობიერნია. სანადიროდ და საძარცვადად იგინი მიდიან აზოვის ზღვამდე, ბოსფორამდე და აგრეთვე სომხეთამდე და მიდიამდე. როგორც წყნარ და მშვიდობიან მცხოვრებლებისთვის სანატრელია მყუდროება და სიმშვიდე, ისე მათთვის სანუკარია შფოთი და ბრძოლა, ბედნიერად იმას სთვლიან, რომელიც ბრძოლაში იღუპება, უბედურად იმას, ვინც კვდება შინ. მათში საკვებურია, ვისაც ბევრი კაცი მოუკლავს. მოკლულს ჰყრიან არა თუ მარტო იარაღს, არამედ სჭრიან თავსაც. მათ არა აქვთ არც ტამრები, არც სიწმინდენი, არც ჩალით გადახურული ქოხები. მიწაში ჩაურჭობენ ხმაღს და მას თაყვანსცემენ, ვით მეომრობის ღმერთს მარსს. მონობა რა არის, მათ არ იციან, ვინაითგან იგინი ყველანი ჩამომავლობით კეთილშობილნი არიან. მსაჯულებად ირჩევენ იმათ, რომელთაც სახელი გაითქვეს ომში“.

ასეთები იყვნენ ეს ალანები (ოსები) მე-V საუკ. გასულს, როდესაც ისარგებლეს ვახტანგ გორგასლის მცირეწლოვანობით და შემოესივნენ საქართველოს.

დიდი რიხი და ძალა ჰქონდათ ამავე დროს კასპიის იქითა მხარეს მოსახლე ჰუნებს – ეფთალიტებს, სპარსების დაუძინებელ მტრებს. ამათთან ბრძოლამ დიდხანს დააბანდა სპარსთა მეფეები აღმოსავლეთში და ვიდრე იგინი მოიცლიდნენ, გორგასალმა კიდევ შემუსრა ალანთა ძალა.

ქრისტიანობამ ამ ხანს თითქმის ყველგან გაიმარჯვა, და ბევრგან სახელმწიფო სარწმუნოებად შეიქმნა. მესამე საუკუნის დასაწყისშივე გაქრისტიანდნენ, ქართველებსა, სომხებსა, ბერძენ-რომაელებსა და აბაშელთ გარდა, აგრეთვე ზემო ხსენებულნი გუთნი. ამათ მოციქულად შეიქმნა ულფილა კათბა-

დუკიელი, რომელიც ტყვედ წაიყვანეს თავიანთ ქვეყანაში. ქრისტიანობა მოედო აგრეთვე სპარსეთსაც, საცა დაწესდა საეპისკოპოსოები. მიუხედავად ამისა, ქრისტიანობას გამოუჩნდენ მძლავრი მტრებიც. დასავლეთში ქრისტეს სარწმუნოების მოს-

– 198 –

პობა და მრავალდმერთობის აღდგენა მოინდომა იმპერატორ ივლიანემ († 363 წ.), ხოლო აღმოსავლეთში იმავე სარწმუნოების დამხობას შეეცადა შაბური, რომელმაც ამოხოცა (343 წ.) კტეზიფონის ეპისკოპოსი სიმეონი და მისნი მიმდევარნი. თვით ქრისტიანეთა შორისაც აქა-იქ იფეთქა უთანხმოება და მწვალებლობამ, რომელთაგან უმთავრესი იყო სწავლა არიოზისა *) და ნესტორისა **). თუმცა მოწინააღმდეგეთა და განდეგილთა მოსარიგებლად და საეკლესიო წეს-წყობილების გასაერთგვარებლად შესდგა მსოფლიო კრებები – ნიკიას 325 წ., კოსტანტინეპოლს 381 წ., ეფესოს 431 წ. და ქალკიდონს 451 წ., მაგრამ ამ კრებებმაც უთანხმოება ვერ მოსპეს. ასურეთი, სომხეთი და ეგვიპტე გამოიყვნენ კრებების მიერ აღვიარებულ სარწმუნოებიდამ და მონოფიზიტობა (ერთბუნებოვანობა) იწამეს. ამ მწვალებლობის მიღება სასარგებლოც იყო სომხეთის ერისათვის, ვინაითგან სპარსეთის მეფეები სასტიკად არ სდევნიდნენ მხოლოდ იმ ქრისტიანებს, რომელთაც არ იწყნარებდენ იმპერატორები.

ამ რყევა-განხეთქილებამ ქრისტიანეთა შორის დაბადა მრავალი შესანიშნავი მქადაგებელი, სასულიერო მწერალი, მოღვაწე და ღვთისმეტყველი (ბასილი დიდი († 379), გრიგოლი ნისელი (394 წ.), გრიგოლი ნაზიანზი († 390), ათანასი ალექსანდრიელი და მრ. სხ). ამავე დროს შემოვიდა ბე-

---

*) ძე ოდესღაც ღვთიურ ნებისა მიერ შექმნილია არარაისაგან, იგი არს პირველი ქმნილება უწინარეს ყოველთა ჟამთა და არსთა, შემოქმედი ხილულ ქვეყნისა. ამიტომ მას შეიძლება ვუწოდოთ ღმერთი, მაგრამ იგი არის არსება მამისაგან დამოკიდებული, როგორც დასაბამი ქმნილება შემოქმედისაგან.

**) ნესტორი 428 წ. კოსტანტინეპოლის პატრიარქი იყო. იგი ამბობდა: ქალწულ მარიამს არ უნდა ეწოდოს ღვთისმშობელი, კაცობრიული ბუნება ქრისტესი განსხვავდება ღვთიურისაგანო. იგინი მხოლოდ ერთად მოქმედებდენ ჩვენის ხსნისთვისაო.

– 199 –

რობს პირველი განდეგილი – ბერი იყო ანტონი ეგვიპტელი († 350 წ.), მის შემდეგ ბერობა სწრაფად გავრცელდა. ბერმონაზონთა შორის ყველაზე მეტად განითქვა – განდეგილის

ცხოვრებით – სვიმეონ მესვეტე (395 – 451 წ.), რომელმაც განმარტოებით მაღალს სვეტზე გაატარა 30 წელიწადი.

საქართველოში თუმცა ქრისტიანობა გამოცხადდა საერო სარწმუნოებად (323 წ.), მაგრამ წარმართობისა და მრავალღმერთობის ძალა ერთბაშად არ აღმოიფხვრა ყველგან. მთიელ ქართველობამ (ფშავ-ხევსურ-თუშებმა), სვანებმა, (აფხაზებმა) და ზოგიერთ მიყრუებულ ადგილებში მოსახლეებმა ან სულ არ მიიღეს ქრისტიანობა ან და ზერეულად შეთვისებულ საქრისტიანო წესებთან ერთად შეინარჩუნეს თვისი უწინდელი წესებიც. კოლას მცხოვრებნი ყრმათა კოლაელთა წამებამდეც წარმართნი იყვნენ. ბერძენ მწერლების ცნობით, თვით ქართველთა, სომეხთა და სპარსთაგან ზოგიერთნი მოაქცია და მონათლა (432 წ.) ზემოხსენებულ სვიმონ მესვეტემ, ხოლო პროკოპი კესარიელი, თანამედროვე მწერალი, ირწმუნება, რომ ზანები (ჭანები) რომაელებმა მოაქციესო 522 წელს. ამავე პროკოპის სიტყვით, მე-V საუკ. არც ერთი ერი არ იყო ივერიელებისებრ საქრისტიანო სარწმუნოების წესების წმიდად შემნახავი. ივერიელთა ქრისტიანობაზე, უეჭველია, დიდი გავლენა ექნებოდა საქართველოს ბერობა-მონოზნობის მოთავეს – ზემოხსენებულს მურვანოზ (პეტრეს) ვარაზბაკურისძეს, იერუსალიმისა, ეგვიპტისა და მაიუმის მოღვაწეს, მაგრამ მაინც პროკოპისავით ვერ ვიტყვით, რომ საქართველოს ქრისტიანობა ბრწყინვალე მდგომარეობაში იყო. ამ ქვეყნის მეზობლად მაშინ მძვინვარებდნენ სპარსთა მეფეები, დაუძინებელნი მტერნი მართლმადიდებლობისა. მათი სურვილი მუდამ ის იყო, რომ დაეთრგუნათ, ამოეგდოთ ქრისტიანობა და ეს რომ ვერ შესძლეს, შეიწყნარეს მხოლოდ ნესტორიანობა, მონოფიზიტობა და დევნა დაუწყეს იმპერატორების ერთმორწმუნე ქრისტიანებს და მეტადრე კი – ქართველებს, რომელთა მფარველობა-

– 200 –

სა და პატრონობაზე ხელს არ იღებდნენ საბერძნეთის ხელმწიფეები. ქრისტიანობა – სხვა და სხვა ერთა შემაერთებელ სახსრად მიაჩნდათ. ამიტომ ამ ქრისტიანობის გასანადგურებლად საქართველოში გზავნიდნენ მოგვებს, ცეცხლის-მსახურებს.

II

სამუალო ხანა.

განყოფილება I.

საშუალო საუკ. დასაწყისიდან არაბების შემოსევამდე.

თ ა ვ ი I.

მეფე ვახტანგ გორგასალი (გურგენი).

ქორონიკონები. ყოველ ამბავს, ყოველ შემთხვევასა და ნამოქმედარს უნდა ემოწმებოდეს ქორონიკონიც, რომლის აღუნიშნავად თვით დიდებული კაცის ცხოვრებაც საარაკოდ, საზღაპროდ ხდება. ვახტანგის ცხოვრებაში ბევრი ქორონიკონებია ნაჩვენები, მაგრამ ეს ქორონიკონები ჩვენს მემატთანეს (ვახუშტი ბატონიშვილს) ჯეროვნად ვერ გაუგია და ამ მეფის ცხოვრება მოუქცევია არა 401 – 532 წლებ შუა, არამედ 439 – 499 წლებ შუა. ესრეთი შეცდომა ვახუშტს მოსვლია ამისთვის. ჩვენს მატთანეში არის ერთი ადგილი, საცა სწერია: „მირიან მეფისითგან ვიდრე ვახტანგისამდე გასულ იყო 157 წელიწადი“. ეს ჯამი ვახუშტს მიუმატებია 342 წლისთვის (ამ წელს, მისის აზრით, გარდაიცვალა მირიანი) და ვახტანგის სიკვდილის წლად მიუჩნევია 499 წელიწადი (342 + 157=499). ეს ქორონიკონი შეუსაბამოა.

ა. თვით 157 ქორონიკონი დასმულია ვახტანგის ცხოვრების დასაწყისშივე (გვ. 121), შემდეგ მის დაბრუნებისა ოსეთის ლაშქრობიდან, როდესაც იგი, როგორც იქვე იუწყება

– 202 –

ქართ. ცხოვრება, იყო 22 წლისა და მირიანითგან აქნობამდე გარდაცვალებულ იყო რვა მეფე, ხოლო ვახტანგის ცხოვრების დასასრულს (გვ. 145), მის მიერ კათალიკოზის დადგენის წელიწადს ქორონიკონი იყო 170, მეფობა ათი. თუ ვახტანგი მომკვდარი ყოფილიყო 157 ქორონიკონს, 170 ქორონიკონს როგორღა დააწესებდა კათალიკოზობას ან და ამ წელიწადს როგორღა იქნებოდა რვის მაგიერ ათი მეფობა!

ბ. ვახუშტით, დაჩი გამეფდა 499 წელს, ხოლო მატანის ვარიანტით (ბარათაშვილების „ქართლისცხოვრებით“) ვახტანგი დაიბადა 457 წ., გარდაიცვალა 517 წ. და ამავე წელს გამეფდა მისი მემკვიდრე დაჩი.

გ. ქორონიკონების არეგ-დარევა კიდევ იმიტომ მომხდა-

რა, რომ ვახტანგის ცხოვრების დასასრულს ფრაზისთვის „მოკვდა ბერძენთა მეფე, ვახტანგის სიმამრი“, შემდეგ მოუმატებიათ სიტყვები „და დაჯდა ზენონ, ძე მისი, მეფედ“. და იქვე განუმარტიათ: „ვახტანგისა სიმამრი ლეონ მაკელი“.

აქ ყველა შეცდომებია: ა) ლეონ მაკელი (457 – 474 წ.), ბ) ზენონი (474 – 491), ეს ზენონი ლეონის შვილი კი არ იყო, არამედ მის ქალის არიადნას ქმარი. გ) ლეონი ვახტანგის სიმამრი ვერ იქნებოდა, ვინაიდან მის ორ ქალთაგან ერთი მისთხოვდა ზენონს და მეორე მარკიონს. ამას გარდა, ლეონის ასულებს ერქვათ არიადნა და ლეონტია, ხოლო ვახტანგის ცოლს ელენე. დ) ვახტანგის პირველი საქმე, ოსების დარბევის შემდეგ, იყო ლაშქრობა, ყაენთან ერთად, წინააღმდეგ ბერძნებისა, ხოლო ამ ბერძენთა და სპარსთ შორის პირველი ბრძოლა, 422 წლის ხელშეკრულობის შემდეგ, იყო 502 წელს *)

---

*) 422 წელს ბერძნებსა და სპარსებ შორის დაიდო ასის წლის სამშვიდობო ხელშეკრულება (ზემო გვ. 185). ეს ხელშეკრულება ორივე მხარეს არ დაურღვევია 80 წლის განმავლობამდე (გიბზონი, ტ. III, გვ. 531 და ტ. IV, გვ. 367). მაშასადამე, პირველი შეტაკება ამ ორს ერს შორის, 422 წლის ხელშეკრულობის შემდეგ, მოხდებოდა არა ადრე 502 წლისა (422+80).

ე) თვით ქართლისცხოვრებაც აღნიშნავს, რომ ვახტანგი მე-60 წლის მიღწეული იყო, რომ მას შემოება ყაენი ხოსრო, ხოლო პირველი ხოსრო გამეფდა 13 ენკ. 531 წელს და 532 წელს კი ქართველ-ბერძნებთან ომი დაასრულა და საუკუნო ზავი დაიდო სპარსეთსა და იმპერიას შორის. ამ ხანს კი (531 წელს) ვახტანგი იყო მე-60 წლისა, მაშასადამე იგი დაიბადებოდა 471 წელს, დაობლდებოდა 478 წელს, გამეფდებოდა 486 წ. ამ შემთხვევაში სწორედ მოდის 170 ქორონიკონიც, როდესაც გარდაცვალებულ იყო ათი მეფე (მირიანი, ბაკური, მირდატი, ასფაგური (და სავრომაკი), ვარაზბაკური, თრდატი, ფარსმანი, მირდატი, არჩილი, მირდატი): $361 (\text{† მირიანი}) + 170 = 531$, ანუ $361 + 157 + (170 - 157) = 531$.

ამას უნდა დავუმატოთ ისიც, რომ ბერძენ-რომაელთა მწერლების ჩვენებით სწორედ ამდროს საქართველოში მეფობდა გურგენი, თანამედროვე იმპერატორების ანასტასისა (491 – 518), იუსტინესი (518 – 527) და იუსტინიანესი (527 – 565) და ყაენების ბალატისა (488 – 491), კობადისა (491 – 531) და ხოსრო I-ისა (531 13 ენკ. – 579). ეს გურგენი (= კურკენი = გორგენი, რასაკვირველია, იგივე გორგასალია ანუ გურგასარი, ე. ი. მეფე (= სარ) გურგთა, გურჯთა

– ქართველებისა).

დედოფალი სანდუხტ (478 – 486 წ.). მეფე მირდატმა როგორც იყო ნათქვამი (გვ. 190), თავის სიცოცხლეშივე ვახტანგის აღზდა დაავალა ლაშქრის წინამძღოლს სპასპეტს საურმაგს. ეს საურმაგი რომ მოკვდა (481 წ.), ვახტანგის ხელმძღვანელობა სანდუხტ დედოფალმა მიანდო სპასპეტ ჯუანშერს. ამათგან ვახტანგმა ისწავლა სამხედრო საქმეები, ხოლო დედის სანდუხტისა და ეპისკოპოს მიქელისაგან – კეთილი ზნე-ჩვეულება, ასე რომ 15 წლის ჭაბუკი „ფილასოფოსთა თანა“ აღზდილს დაემსგავსაო.

ვიდრე იგი 15 წლისა გახდებოდა, საქართველოს ჰმარ-

– 204 –

თავდა მისი დედა სანდუხტი. ამ დროს ქვეყანა დიდს უბედურებაში ჩავარდა. 481 წელს ქართლს შემოესივნენ ოსები, მოსტყვენვეს იგი მტკვრის სათავიდან ხუნანამდე, მოაოხრეს მინდორ-ველნი, შემუსრეს ქალაქი კასპი, მცხოვრებნი დაატყვევეს, აგრეთვე ვახტანგის დაი მირანდუხტი, გასწიეს რან-მოვაკნისკენ, ეს ადგილებიც მოარბიეს, კასპიის კარი გავლეს და მივიდნენ თავიანთ სამშობლოში.

ამავე დროს ბერძნებმა, რომელთაც ეჭირათ კლარჯეთი და აფხაზეთი, დაიჭირეს აგრეთვე მთელი სამეგრელო ეგრისწყლითგან ციხე გოჯამდე.

დედოფლის სანდუხტის მფარველები იყვნენ მისი მამა ბარზაბოდი და მისი ძმა ვარაზ-ბაკური, ბიძა ვახტანგ გორგასლისა, რომელნიც მთავრობდნენ რანსა და მოვაკანს (ბერდუჯი-დან ალაზნის შესართავამდე და იქიდგან კავკასიონამდე).

ეს ვარაზბაკური და მისი მამა ბარზაბოდი, მართალია, საქართველოს მფარველებად ითვლებოდნენ, მაგრამ მის გამძლიერებისთვის კი არ ზრუნავდენ, არამედ მისი დასუსტება და დამცირება უფრო ეწადათ. ბარზაბოდმა თავისი ქალი სანდუხტი გამოაცხადა საქართველოს გამგებელად, მაგრამ ნამდვილად კი ქართლ-ჭერეთის მართვა ჩააბარა თავის მიერვე დანიშნულს მცხეთის მთავარეპისკოპოსს გლონოქორს; ასე რომ ეს გლონოქორი ერთსა და იმავე დროს ღვდელმთავარიც იყო და ქართლ-ჭერეთის ერისთავიც.

ამავე ბარზაბოდმა ფრიად შეავიწროვა ქრისტიანობაც.

ვიდრე ქმარი ცოცხალი ჰყვანდა, სანდუხტ დედოფალი თავისუფლად აღიარებდა ქრისტიანობას და არ ეშინოდა, რომ ამისათვის მამა დასჯიდა. ქმრის სიკვდილის შემდეგ კი ყოველ წამს მოელოდა ცეცხლისთაყვანისმცემელ ბარზაბოდის წყრომას და რისხვას. ამიტომ მცირეწლოვანი ვახტანგი ჩააბარა ერისთავებსა და სპასპეტ საურმაგს, თვითონ კი წავიდა რანის სა-

ტახტო ქალაქ ბარდავს, წარსდგა მამის ბარზაბოდის წინაშე, ძუძუებ-ამოყრილი, დავარდა მის წინაშე, მის მუხლებზე თავი

– 205 –

დაანდო და ითხოვა შეწყალება, შენდობა და მფარველობა ვახტანგისა. ბარზაბოდმა შეიწყნარა დედოფლის თხოვნა, ხოლო ესეც უთხრა, რომ ძალით სჯულს არავის დაგატევებინებთო, მაგრამ თუ ვინმე თავის ნებით უარჰყოფს ქრისტიანობას, ნურც თქვენ დაუშლითო. დედოფალი ქართლს დაბრუნდა და ბარზაბოდმაც მცხეთას გამოგზავნა ცეცხლის მსახურნი და მათ ეპისკოპოსად ბინქარი.

ძველს მოგვთას (მცხეთაში) ისევე აღიგზო ცეცხლი, ისევე გაჩაღდა ცეცხლის მსახურება. მაცთურ ბინქარის ქადაგებამ გასჭრა: მრავალმა მდაბიო ხალხმა ცეცხლისმსახურება ირწმუნა. ქრისტიანობის დაცვა დედოფალ სანდუხტმა დაავალა მთავარ-ეპისკოპოსს მიქელს. ეს მიქელი განათლებული კაცი იყო და ჭეშმარიტი ქრისტიანე. იგი მედგრად შეუდგა ცეცხლის მსახურთა მხილებას და მათ ეპისკოპოზის ბინქარის საცთურებით აღსავსე ნაწერები ცეცხლში დასწვა.

ლამქრობა ოსეთს (487 წ.) დამცირება მამულისა აშფოთებდა ყველა გაგებულ ქართველობას, დედოფალსა და ვახტანგს, მაგრამ შველა არსაიდამ იყო. ჩრდილოეთიდან ქართლს ემძლავრებოდნენ ოსები, დასავლეთიდან ბერძნები, აღმოსავლეთიდან რან-მოვაკნის ერისთავნი.

ვახტანგი უკვე 15 წლისა იყო. მისი გული მწუხარებით ილეოდა, რომ საყვარელი მისი და მირანდუხტი ტყვეობაში იტანჯებოდა, რომ მამულს უნგრევდნენ და უოხრებდნენ ჩრდილოეთის ველურები. ჭაბუკმა მეფემ ველარ მოითმინა, მოიწვია ერი ქალაქებიდან და სოფლებიდან, დაიდგა ტახტი ერთს დიდს სახლში, გვერდით ტახტებზევე დაისხა სპასპეტი ჯუანშერ და ორნი ეპისკოპოსნი (ერთი ქრისტიანი და მეორე ცეცხლის მსახური), ერისთავები დასხა სელებზე, ათასისთავნი და ასისთავნი და ყოველი ერი წინ დაიყენა, და ამ დიდებულს შეკრებულებას მოახსენა:

„მეფეთა და ერთა ზედა მოიწვევის განსაცდელი და ჭი-

– 206 –

რი... მოსათმენი არ არის, რაც ოსებმა უბედურება მოაწიეს ჩვენზედ. ამ სირცხვილის დათმენას სიკვდილი გვიჯობს“.

ჯუანშერ სპასპეტმა მეფეს მოახსენა: „ცხონდინ, მეფეო, უკუნისამდე დიდებით და მტერთა შენთა ზედა ნება-აღსრულებით. ჭეშმარიტი ბრძანე, რომ დიდს ჭირსა და მწუხარება-

ში ჩაგვყარეს ოსებმა 5 წლის განმავლობაში და საჭიროა ჯავრის ამოყრა. შენ თუმცა მეფობა შეგიძლიან, მაგრამ მხედრობისა და წყობათა (ლაშქართა) გაძლიერებისათვის ჯერ პატარა ხარ. დედის შენის ნებართვით, ჩვენგან ერთი ლაშქრის წინამძღოლად გამოირჩიე და წარგვგზავნე საომრად, შენ კი შინ დარჩი“. ყველა ერისთავები დაეთანხმნენ ჯუანშერს. მეფემ არ მიიღო მათი რჩევა და სარდლობა თავს იღო.

შეუდგნენ მზადებას ოსეთს გასალაშქრებლად.

შეიყარა დიდი ლაშქარი (ცხენოსანი და ქვეითი) მუხრანს და მცხეთის ზემო არაგვის ამიერ და იმიერ. ვახტანგის თხოვნით, მისმა ბიძამ რანის ერისთავმა ვარაზბაკურმა გამოგზავნა აგრეთვე 12,000 მხედარი. ესენიც ქართველ რაზმებთან დადგნენ. მათ სანახავად გავიდა ვახტანგი. ლაშქარი შეიარაღებულიყო ოროლით (ლახვრებით), ხმლით, შვილდისრით (შვილდის სიგრძე 12 ტკაველი იყო, ხოლო ისრისა – 6), ფარით, ჯავშნით, ჩაბალახით, ცხენები შეეკაზმათ ჯავშნებით; საკრავებად ჰქონდათ ბუკი და დაბდაბი. თვით ვახტანგს ფარი ჰქონდა ვიგრის (ვეფხის) ტყავისა. მეფეს მოეწონა მეომრების განწყობილება, ცხენ-კეთილობა და მოკაზმულობა. ყოველნი დახვდნენ მხიარულად და აღტაცებით. ლაშქრის სიმამაცემა და სიკისკასემ მეფეც გაახარა. იგი დაბრუნდა მცხეთაშივე და შემდეგი განკარგულება მოახდინა.

სამეფოს გამგებლად დაადგინა თავისი დედა სანდუხტი და დაი ხვარამზე. ამასთანავე დედას დაავალა, თუ მე ომიდგა ვეღარ დავბრუნდე, ხვარამზე მიათხოვე ცოლად მირანს და ეს გაამეფო.

ეს მირანი (= მიჰრანი = მირიანი) და მისი გრიგოლი ჩა-

– 207 –

მომავალნი იყვნენ მირიანისძის რევისა, ცხოვრობდნენ რუსთავს (ყარაიას) და განაგებდნენ კუხეთს.

ვახტანგმა სასიძო მირანიც მცხეთაში დასტოვა და თვითონ წავიდა თიანეთს. აქ მას შემოუერთდნენ კავკასიის მეფეთაგანნი 40,000 მხედრით.

მეფე მაშინ იყო 16 წლისა. დიდძალის ჯარით ვახტანგი მიადგა თერგის ნაპირს. მეორე მხარეს იდგა ოსების ძლიერი ლაშქარი. ხაზარებიც მათ შველოდნენ. ჯერ იბრძოლეს ორივე მხრის გმირ და გოლიათ კაცებმა. თარხან-ხაზარმა დაამარცხა და მოჰკლა მეფის გოლიათი ფარსმან-ფარუხი. მერე თვით ვახტანგმა ოროლი დაასო თარხანს და მოჰკლა. მოჰკლა მეფემ აგრეთვე გამოჩენილი გოლიათი ოს-ბაყათარი. მეფეს შეასხეს ქება-დიდება. მერე მიესივნენ ოსებს მეფის სპანი – ცხენთოროსანნი და ჯაჭვჩაბალახოსანნი, წინა კერძო მიდიოდა ქვეითო-

ბა და მას მიჰყვებოდა ცხენოსნობა. ოსები მაღლობს ქარაფ-ზე იდგნენ და ქართველებს ისარს სეტყვასავით აყრიდნენ. მეფე ამხნევებდა ჯარს. მას თან დაჰყვებოდნენ მისი ძუძუსმტე არტვაზ საურმაგისძე და სეფე წული ბივრიტიანი. მტერი დამარცხდა და გაიქცა.

ვახტანგმა დაიჭირა დარიალის ვიწრო გასავალი, კარი შეაბა, მაზე მაღალი გოდლები ააშენა, მცველად დააყენა იმ ადგილის ახლო მცხოვრები მთიულები, და თვითონ შევიდა პაჭანიგეთს, რომელიც იმავე თერგის ნაპირზე იყო და მის მეზობლად კი – ჯიქეთი. ესენი დაამარცხა და ოსეთს მოუბრუნდა. ოსების მეფეები დამორჩილდნენ და მზევლებმ მისცეს მეფეს, აგრეთვე გაანთავისუფლეს მისი და მირანდუხტი და 350,000 ტყვე ქართველი.

ეს ტყვენი და თავისი და მირანდუხტი მეფემ გამოგზავნა დარიალის გზით, თვითონ შევიდა აფხაზეთში და ძლევა მოსილად დაბრუნდა მცხეთას.

დაბრუნებისავე უმაღლეს მეფემ დიდი საჩუქრები გაუგზავნა თავის ბიძას ვარაზბაკურს და აგრეთვე სპარსეთის ყაენს, რომ-

– 208 –

ლისაგან ცოლად ითხოვა მისი ასული ბალენდუხტ. ყაენმა სიხარულით მიიღო საჩუქრები, დაუმორჩილა მას კავკასიის ყველა მთავრები და აგრეთვე გამოუგზავნა თავისი ასული ბალენდუხტ საქართველოს დედოფლად.

ეს ლაშქრობა ვახტანგისა მემატინეს გარდამეტებულად შეუმკია და გაუზვიადებია. დაუჯერებელია, რომ ვახტანგს დაეტყვევოს 30,000 ოსი და ესენი მერე გაენტავისუფლებინოს, წაერთვას მათთვის 350,000 ქართველი და, ამათ გარდა, საქართველოში წამოეყვანოს 650,000 ტყვე ოსი და საჩუქრად გაეგზავნოს ა) თავის ბიძის ვარაზბაკურისთვის 1000 მონა, 1000 ცხენი სახედარი, 1000 ცხენი ხრდალი და ბ) სპარსთა მეფისთვის 10,000 მონა და 20,000 ცხენი. ისიც დიდი რიცხვი იქნებოდა ვახტანგის დროისთვის, თუ ნაჩვენები რიცხვების მეათე ნაწილიც დაეტყვევა ან-და ძღვნად გაეგზავნა.

მიუხედავად ამისა, რომ ვახტანგის გამარჯვება ოსეთსა და ჩრდილოეთ კავკასიაში ერთი რამ დიდი შემთხვევა ყოფილა, მტკიცდება მით, რომ დღესაც იქაურები (ჩერქეზები) ვახტანგს ქება-შესხმით იხსენიებენ და თვით ჩვენი მდაბიო ხალხიც ოსეთზე ლაშქრობას ასრე გადმოგვცემს:

ვახტანგ მეფე ღმერთს უყვარდა:

ციდან ჩამოესმა რეკა:

იალბუზზედ ფეხი შედგა,

დიდმა მთებმა იწყეს დრეკა.

ოსებში გადაიარა,

ჩერქეზები გადარეკა.

უფრო საყურადღებოა შემდეგი სახალხო ლექსი, რომელიც შეეხება ოსეთის მეფეების მიწა-წყალს, ვახტანგისა და ბაყათარის (ოსურ. ბაყათარ – გმირი) ბრძოლას:

ჩვენ ვიყავით ცხრანი ძმანი – ჩარჯონიძე-ჭარხილანი: ოს-ბაყათარ, დავით-სოსლან – ოთხ სამეფოთ მებრძოლანი; ფიდაროს, ჯადაროს, საყურ – მტერთა რისხვით შემხედვარნი; გიორგი, ისაკ, რომანოზ – იქმნენ კარგნი ყმანი. ჩვენ გვიჭირავს მიმა-

– 209 –

ვალთა ოთხის კუთხის იწრო გზანი; კასრს სიმაგრე მაქვს, საბაჟო, აქ მიჭირამს ხადის კარი, საიქიოს მოიმედე, სააქაოს კარგა მდგარი. ოქროსა და ვერცხლის მიწა იმდენი მაქვს, ვითა წყალი. კავკასიონი დავიპყარ, ოთხს სამეფოს გავუმკლავდი, ქართველ მეფეს და მოვტაცე *), არ დავაგდე ჩემი გვარი; მამწვდა, ფიცით მილალატა, მან დაიდვა ჩემი ბრალი: ბაყათარ წყალსა მიეცა, აღიხოცა ოსთა ჯარი. ვინც ეს ლექსი იხილოთ, მცირედ ბრძანეთ შენდობანი.

ბრძოლა ბერძნებთან (502-504 წ.) ოსეთის ლაშქრობიდან დაბრუნებულ ვახტანგს ყაენმა „მოუწერა ბრძოლაჲ კეისრისა, რამეთუ კეისარი ბრძოლად განსრულიყო სპარსთა“. ეს კეისარი იყო ანასტასი (491 – 518): ამან პირველმა დაადგია სპარსთა და ბერძენთ შორის 422 წელს დადებული ხელშეკრულება და ომი გამოუცხადა (502 წ.) ყაენს კობადს (491 – 531). სპარსეთი მაშინ და მის წინათ დიდს განსაცდელში იყო ჩავარდნილი, ამიტომ არა თუ არ უშლიდა ვახტანგს დაეპყრა ჩრდილოეთის ველურები და ოსები, პირიქით, ხელსაც უმართავდა, რომ იგივე ველურები არ შესეოდნენ სპარსებსაც, რომელნიც მაშინ ეომებოდნენ საშიშარს და საშიშელს მტერს თავიანთ სამშობლოს აღმოსავლეთ მხარეს.

სპარსთა წინააღმდეგ იბრძოდნენ ევთალიტები ანუ ნეფტალიტები. ამ ევთალიტების დედაქალაქი იყო გორგო (ჯორჯანი), რომელიც მდებარებდა კასპიის ზღვის პირად. თვით ევთალიტები – ჰუნები თეთრი კანის ხალხი იყო, მეომარი და ვაშკაცი. ყაენი ფირუზი შეებრძოლა მათ, მაგრამ დამარცხდა. იგი შეიპყრეს ევთალიტებმა და გაანთავისუფლეს მაშინ, როდესაც მათს მეფეს თაყვანისცა და პირობა დაუდო, არას დროს აღარ გეომებო. მაგრამ სპარსეთის მბრძანებელმა ჯავრი გულში ვერ ჩაიკლა. მალე ისევ შეაგროვა დიდი ლაშქარი, მოიწვია მეზობელი მეფეები და შეება იმავე ევთალიტებს, რომ-

---

*) ვახტანგის და მირანდუხტი კასპიდან გაიტაცეს.

– 210 –

ლებმაც ახლა იგი არათუ მარტო დაამარცხეს, არამედ მოკლეს კიდევ მისის 30-ის შვილითურთ და ამოუჟლიტეს მთელი ლაშქარიც. სპარსეთს დაედო ევთალიტების უღელი (488 წ.)

ფირუზის მაგიერ სპარსეთში მეფედ გამოაცხადეს ბალატი (= ვალენტი = ვადარში), მოკლულის მეფის ფირუზის შვილი კობადი კი, ჯერ ისევ მცირე წლოვანი ყრმა, მტრებმა შეამწყვდიეს „დავიწყების ციხეში“. მაგრამ კობადი მალე გაიპარა ციხიდან და მივიდა ევთალიტების ქვეყანაში, შეირთო მათი მეფის ქალი, მათი ლაშქარი წამოიყვანა, სპარსეთში შემოვიდა, მტრები დაამარცხა და გამეფდა (491 წელს). ამის შემდეგ 10-ის წლის თავზე მას დიდძალი ფული უნდა მიეცა ევთალიტების მეფისთვის. ეს ფული თვითონ არ ჰქონდა და სესხად ითხოვა იმპერატორის ანასტასისაგან. ამან უარი შეუთვალა. ეს შეიქმნა ომის დაწყების (502 წ.) მიზეზად. კობადმა, როგორც იყო ნათქვამი, მოსწერა ვახტანგს ქართველთა ლაშქრით შეჰსეოდა საბერძნეთს. ვახტანგიც ამისთანა წინადადებას სიხარულით მიეგება, ვინაითგან მის მცირეწლოვანობის დროს ბერძნებმა დაიპყრეს საქართველოს ნაწილები – სამეგრელო და კლარჯეთი.

ვახტანგმა მოიწვია ყველა კავკასიელი და შეჰყარა 200,000 მეომარი. ყაენის ბრძანებით მოვიდა აგრეთვე ვახტანგის დედის ძმა ვარაზ ბაკური რანისა, მოვაკნისა და ადარბადაგნის ცხენოსან ლაშქრით, სულ შესდგაო 400,000 მეომარი. ამ ლაშქარს გაუძღვა ვახტანგი და შევიდა სომხითს და მივიდა ქალაქ პეროჟკავარს, რომელიც მეფე ფირუზს აემუნებინა. აქ მოეგებნენ სომხეთის ერისთავები – სივნელი არევი, ასფორაგნელი ჯვანშერ, ტაროვნელი ამზასპ და გრიგოლის ქალაქითგან თრდატი. აქედგან მეფე წავიდა და შემოერთცა კარახპოლს (კარნუქალაქს = არზერუმს), მაგრამ ვერ აიღო, რადგან ქალაქს სამ-რიგი მაღალი და მაგარი ზღუდე ჰქონდა. აქ დასტოვა 12,000 მეომარი, თვითონ წავიდა, აიღო ქალაქები ანშიამორი, ეკლეცი და დასტერი და ძლევდა მო-

სილად გავლო პონტოს ზღვის პირამდე. გზადაგზა სპარსთ მეომრები ჰხოცავდნენ ქრისტიანებს, ვახტანგმა ჯარს აუკრძალა ქრისტიანეთა კვლა-ხოცვა. ამის მსმენი მოწესები და ეკლესიის მსახურნი სამალავებიდან გამოვიდნენ და მადლობა შესწირეს მეფეს. ამ მოწესეთა შორის იყვნენ პეტრე, რომელიც გრიგოლ ღვთისმეტყველის საფლავზე მღვდელობდა, და სამოელ მონაზონი. ესენი სთხოვდნენ მეფეს ყაენი და კეისარი შეარიგეო, ამასთანავე პეტრე მღვდელს ხანგრძლივი საუბარი ჰქონდა მეფესთან შესახებ საქართველოს ეკლესიისა და კათალიკოზობისა. პეტრემ

დაარწმუნა ვახტანგი, რომ მას, როგორც ქრისტიანს, არ შე-
შენის ცეცხლის მსახურ სპარსთა მომხრეობა. მეფე ვახტანგმა
კეისართან მოსალაპარაკებლად გაგზავნა თავისი ძუძუსმტე ვა-
რაზ მიჰრი და სამოელ ბერი, თვითონ უკან დაიხია და გაჩერ-
და ზღვის კიდეზე, ხერთვისს. მასთან მოვარდა მისი ბიძა ვა-
რაზ-ბაკური და უთხრა: „მ გველო, შენ ბერძნების სიყვარუ-
ლი გაქვს და ჯვარზე მომკვდარ კაცის სჯული გიპყრია და
გსურს ბერძნებს დაგვაჭერინო“. მეფემ მოახსენა: „აი შენ და
ბერძენნი. მომკვდარის კაცის ძალასაც იხილავ და შენის ცე-
ცხლისასაც განიცდი“. ვარაზ-ბაკური დაბრუნდა. მეფე თეთრს
სპილოზე შეჯდა, რომ მალლიდგან დაათვალიეროს ბრძოლის
ველი.

მალე შეიზნენ ბერძენნი და ვარაზ-ბაკური. ბერძნებმა გაი-
მარჯვეს და ამოწყვიტეს სპარს-სომხითარნი და მათ შორის
მოიკლა თვით ვარაზბაკურიც (ვახტანგის ბიძა), ლეკთა მეფე
იპაჯაჯი, ბორზო მოვაკნელი და სხ.

ამავე დროს თვით კობადი შესულიყო ჯაზირეთს (შუა-
მდინარეს) და არბევდა იქაურობას. მას აეღო ქალაქი მარტი-
როპოლი, გადაეწვა თეოდოსიოპოლი (არზერუმი) და ალყა
შემოერთა ქალაქ ამიდასთვის. ეს ქალაქი დიდხანს უმარდე-
ბოდა მტერს, რომელსაც შველოდა აგრეთვე ფრიად მამაცი
და ვაშკაცი ფარსმან კოლხელი ქალაქის მალა კედლებიდან.
ადილელი ქალები თავიანთ სასირცხოს აჩვენებთ სპარსელებს

– 212 –

და აბრაზებდენ. ბოლოს კობადმა ეს ქალაქიც აიღო. ანასტა-
სი იძულებულ იქმნა შერიგებოდა მტერს და მიერთმია მის-
თვის დიდძალი ოქრო. ამ ომში კობადს დაეხოცა 50,000 მე-
ომარი, ხოლო ბერძნებს 80,000.

ქართლის ცხოვრებით საქმე ესრე იყო. ბერძენთა რაზმის
წინამძღოლ პალეკარტოსმა რომ მოკლა ვარაზბაკური და მი-
სი ლაშქარიც ამოჟლიტა, მაშინ ვახტანგი შეება თვით პალე-
კარტოსს, როგორც თავისს ბიძის ვარაზბაკურის მკვლელს, და
მოჰკლა იგი. ბერძენთა მხრიდგან დახოცილთა რიცხვი აღმო-
ჩნდა არა 80,000, როგორც საზოგადო ისტორია ამბობს, არა-
მედ 72,000, ხოლო ქართველ-სპარსთა მხრიდგან არა 50,000,
არამედ 43,000. ამას გარდა დატყვევებულ იქმნა 780,000,
რომელიც ვახტანგმა განათავისუფლაო. ამდენი სული ტყვე,
ალბად, იყო ყველა მამაკაცობა და დედაკაცობა ვახტანგ-კობა-
დისაგან დაპყრობილ დაბა-ქალაქებისა და ადგილებისა.

შემდეგ ამისა ვახტანგმა დაიტირა თავისი მოკლული ბი-
ძა ვარაზბაკური, მისი გვამი შეამურინა შართა და მურითა
და გამოგზავნა ბარდავს.

იმპერატორმა ვახტანგს სპარსელებთან ბრძოლაში დახმარებისთვის გამოუგზავნაო ჯვარი, გვირგვინი და სამეფო საცმე-ლი, დაუთმო კლარჯეთი არსიანამდე, სამეგრელო და, საზოგადოდ, საქართველოს უწინდელი საზღვრები.

კობადი და ანასტასი შერიგდნენ შვიდის წლის ვადით (504 წ.). ქართლისცხოვრების სიტყვით, ყენსა და იმპერატორს შორის ზავის დადებას ხელი შეუწყო ვახტანგ მეფემ სპარსელებთან ბრძოლის შემდეგ ტფილისის არემარეს.

ბრძოლა სპარსელებთან ტფილისში. ვახტანგი დაბრუნდა სამშობლოში კლარჯეთის გზით. ამ კლარჯეთის შუა ადგილას იყო სიმაგრე არტანუჯი. გამოვლისას მეფემ აქ ერისთავად დაადგინა არტვაზი, თავისი ძუძუსმტე (ძუძუთი ძმა), და უბრძანა – აეგო ციხე არტანუჯს და აგრეთვე ეკლესიები და მონასტერი მოხერხებულს ადგილას. „ეს ადგილები ჩვენნი

– 213 –

თავსაფარი იქნებაო“, ეუბნებოდა მეფე არტვაზს, „თუ სპარსნი გაგვიძალიანდნენ და შემოგვებრძოლნენო“.

მეფის დავალება არტვაზმა შეასრულა. არტანუჯში ააშენა ციხე და მონასტერი, ააშენა საყდრები დაბა მერისა, შინდობისა და ახიზისა. ამასთანავე განაახლა ახიზის ციხე, რომელიც ქვაბად აქცია.

კობადი უწყრებოდა ვახტანგს ბერძნების მომხრეობისთვის და იმისთვისაც, რომ ცეცხლის-მსახურნი საქართველოდგან გაერეკნა და ცბიერი ბინქარი საპყრობილეში ჩაეგდო (ეს ბინქარი საპყრობილიდგან გაიპარა სპარსეთს მეფეზე საჩივლელად და იქიდგან დაბრუნებისას ქართლის მიჯნაზე მოკვდა). ყოველივე ეს მეფემ კარგად იცოდა და ემზადებოდა დაუძინებელ მტერთან საბრძოლად.

ვახტანგმა 100,000 ცხენოსანი და 100,000 ქვეითი ჩააყენა დიღომსა და ქართლის-კარს შორის ვიწროებში. მოგვთას ხიდიც გააფართოვა, რომ ჯარს ადვილად ევლო. თვით მეფე და სპასპეტი ჯუანშერ გამარგრდნენ მცხეთაში; არმაზის მხრის ჯარების უფროსობა მეფემ ჩააბარა ნასრს და მირდატს.

სპარსთა დიდი ლაშქარი მოვიდა და დადგა მტკვრის მარცხენა მხარეს, ცხენის ტერფს (დიდუბეს) ქვეით, „ველსა კალისასა, ხოლო სოფელი ტფილისი და კალაცა მოხრებულ იყო მაშინ“ და ქართლშიაც გაიფანტა. ამ ქართლის რაზმმა, სხვათა შორის, შეიპყრა რაჟდენი.

ჯერ ომი არეც კი იყო გაჩაღებული, რომ ბერძენთა მშველი რაზმი ჯავახეთს შემოვიდა. ეს რომ გაიგო ყენსა, მშვიდობაზე ლაპარაკი ჩამოაგდო. ვახტანგმა მიიღო მისი წინადადება, მიიპატიჟა სპარსნი სოფელ ტფილისს და ყენს უძღვნა

1,000 მხევალი, 500 მონა, 500 სტავრა საკრამანგი, 500 ბი-ზიონი-რუზმა, 10000 ხდალი ცხენი, 500 ბარგის ცხენი, 300 ჯორი, 400 ძროხა, 10000 ცხვარი. აქვე იყო მაშინ იმპერატორის მოციქული ლეონი. ვახტანგმა სთხოვა ყაენს შერიგებოდა იმპერატორს. მან უთხრა: დასაბამითგანვე შამი (ასურე-

– 214 –

თი) ჩემია, ჯაზირეთის (შუამდინარის) ნახევარი შენია და ნახევარი ჩემი, ამას გარდა ჩვენია შავი ზღვის მოღმართიც. ეხლა ბერძნებს ყველა აქაური ქალაქები აუოხრებიათ, ჯაზირეთსა და შამს იჩემებენ. ჩემი ხვედრი ჯაზირეთი დამიბრუნონ და შენი ნაწილისა შენ იცი“. იმპერატორის მოციქულმა (ლეონმა) ყაენს მოახსენა, რომ ხუთს ქალაქს გიბრუნებთო და მშვიდობას ვითხოვთო. დასწერეს ზავის ქარტად და სპარსეთსა ბერძნეთის მიჯნებად აღიარეს ის მდგილები, რომელიც მოხსენებული იყო იმპერატორ ივბიმიანოზის და ყაენის შაბურის შორის დადებულს (363 წელს) ხელშეკრულებაში.

ეს გამწვავებული მდგომარეობა ორს იმპერიას შორის ვახტანგმა დააცხრო. ამისთვის ყაენმა მადლობა გადაუხადაო. უძღვნა მას 3000 ლიტრა ალვა, 500 ლიტრა ამბრი, 500 ლიტრა მუშვი, 1000 ხვასროიანი სამოსელი და 3000 საზდი. ითხოვა მისგან ცოლად მისი და მირანდუხტი და დააკისრა მიშველებოდა მას დასაძლევად სპარსეთის მოსისხლე მტრებისა, რომელნიც მოსვენებას არ აძლევდნენ საყაენოს აღმოსავლეთ მიჯნებს. ვახტანგმა ყაენს მისცა ცოლად თავისი და მირანდუხტი და გაისტუმრა სპარსეთს, თვითონაც, ყაენის თხოვნით, შეუდგა სალაშქროდ მზადებას მის საშველად.

ინდოეთის ლაშქრობა. შორეულ მხარეს გალაშქრების წინად მეფემ მოახდინა სხვა და სხვა განკარგულება.

ამ დროს მეფის მემკვიდრე დაჩი ჯერ ისევ მცირე წლოვანი ყრმა იყო. დედოფალი ბალენდუხტი ამ დაჩისა და მის დის მარჩბივად მშობიარობაზე მომკვდარ იყო. ეს დაჩი მეფემ ჩააბარა თავისს დიდებულებს.

მაშიწ შიდაქართლი ეპყრა ჯუანშერს, ვახტანგ მეფის აღმზღელს. იგი ამასთანავე იყო სამეფოს ლაშქრის სპასპეტი (უფროსი) და ყველა დანარჩენ ერისთავების მფლობელი (მბრძანებელი); **კახეთ-კუხეთი** ებარა დემეტრე ერისთავს, ხოლო **ჭერეთი** – გრიგოლს, **ხუნანი** – ნერსარანს, სამშვილდე – ადარნა-

– 215 –

სეს, **ეგრისი** და **სვანეთი** სამანღირს, **მარგვისი** (არგვეთი) და თავკვერი – ბაკურს, **კლარჯეთი** – არტვანს, **წუნდა** – ნასარს და **ოძ-**

რხე – ბივრიტიანს სეფე წულს.

ყველა ესენი მოიწვია ვახტანგმა, თავის შვილს დაჩის თავზე სამეფო გვირგვინი დაადგა და მეფედ გამოაცხადა, მერე იგი და მთელი სამეფო ჩააბარა ზემოხსენებულ 7 ერისთავს ჯუანშერს, დემეტრეს, გრიგოლს, ნერსარანს, ადარნასეს, სამანდირს და ბაკურს), ხოლო თვითონ-კი თან- წაიყვანა არტცაზ ერისთავი და „თავი კლარჯეთისა“, ნასარ ერისთავი, ბივრიტიანი, საურმაგ ეჯიბი და 10,000 დარჩეული მხედარი და წავიდა სპარსეთს. მეფეს თან გაჰყვნენ აგრეთვე მისი დედა სანდუხტ დედოფალი და დაი ხვარამზე.

მეფემ ლაშქარი შუამდინარეს გაგზავნა, თვითონ კი დედით და დით იერუსალიმს წავიდა, მოილოცა იქაური სიწმინდენი და დაბრუნდა შუამდინარის ქალაქ ურას, საიდანაც თავის ლაშქართურთ მივიდა სპარსეთის სატახტო ქალაქს. ყაენისა და მეფის დის მირანდუხტის ქორწილის შემდეგ სანდუხტი და ხვარამზე ქალაქ ურას დაბრუნდნენ, ხოლო ყაენი და მეფე წავიდნენ სპარსეთის წინააღმდეგ მებრძოლ მტრების დასასჯელად.

სპარსნი და ქართველნი პირველად შევიდნენ ჯორჯანს (= გურგანს = ვირკანს), აიკლეს, დახარკეს, მათს ქვეყანაში ჩაასახლეს სპარსნი და ელამიტელნი. შემდეგ სამის წლის განმავლობაში ეომნენ ინდოელებს, დაამარცხეს, ხარკი დაადეს, აუარებელი თვალ-მარგალიტი, საქონელი და სიმდიდრე ხელთ იგდეს; იქიდგან შევიდნენ სინდიას. აქ ვახტანგს მოუკლეს საურმაგი, ძმასებრ საყვარელი კაცი, მეფის ერთგული და ქველი. მაგრამ ეს ქვეყანაც დახარკეს და მეოთხე წელიწადს შევიდნენ აბაშეთს, აქაური ერის ნახევარი (ათასი სახლი) ყაენმა აჰყარა და გადმოსახლა სპარსეთს. მათგან წარმოსდგნენ ქურთნი.

მერვე წელიწადს (512 წ. სამშობლოდგან წასვლის შემდეგ მეფე ვახტანგი დაბრუნდა საქართველოს შუამდინარის

გზით და ურას ქალაქიდან გამოვლისას თან წამოიყვანა თავისი დედა და ხვარამზე.

კათალიკოსის გამწესება (512 წ.) და ყაენის რისხვა.

თავისი აზრი საქართველოს ეკლესიისთვის კათალიკოსის დადგენის შესახებ მეფე ვახტანგმა პირველად განუცხადა პეტრე მღვდელს, რომელსაც შეხვდა პონტოში სპარს-ბერძენთა ომის დროს (502 – 504 წ.). ეს პეტრე, როგორც ვთქვით, გრიგოლი ღვთისმეტყველის საფლავზე ღვდლობდა. პეტრე და სამოელ მონაზონი წარსდგნენ ვახტანგის წინაშე და ითხოვეს ტყვე-ქრისტიანების შველა, ატეხილ ომის დაცხრობა, ცეცხლის-მსახურ ყაენის უგულუბელ ყოფა და ქრისტიან იმპე-

რატორის მომხრეობა. მეფემ იქვე „სიზმრად“ ნახაო შემდეგი:

წმ. ნინოს თანადასწრებით მისი მარჯვენა ხელი ეჭირა პეტრე მღვდელს და მარცხენა – სამოელ მონაზონს. მეფე ეამბოროა გრიგოლი ღვთისმეტყველს. ამან მეფეს გადასცა გვირგვინი და უთხრა: „დაარქვ *) ეგე პეტრეს“. მერე პეტრემაც აიღო სხვა, უდარესი გვირგვინი და თავზე დაადგა სამოელს. შემდეგ გამოჩნდა კეისარი, რომელმაც მოიტანა გვირგვინი ჯვრისა და თავზე დაადგა ვახტანგს, რადგან ამან წინადაცე აღუთქვა – შენი ერთგული და შემწე ვიქნებიო, ხოლო შენის მტრისა-კი ორგულიო. ეს „სიზმარი“ მეფეს იქვე განუმარტა იმავე პეტრემ: „შენი სიზმარი ამას ნიშნავსო, რომ აამენებ ეკლესიებს, განაწესებ ეპისკოპოსებს და მთავარეპისკოპოსებს. მე მომცემ მთავარეპისკოპოსობას, ხოლო მე ეპისკოპოსად დავადგენ სამოელს. კეისარი შენ მოგცემს ცოლად თავის ასულს, დაგიბრუნებს ქართლის მიწებს მის ძველ საზღვრებამდე. გვირგვინი ჯვარისა კიდევ ის არის, რომ შენ მიერ ქართლის კათალიკოზისა და ეპისკოპოსებისაგან დაემტკიცება ჭეშმარიტება, შენ სძლევ მტრებს და წამებულის გვირგვინით აღესრულები“.

ყოველივე ეს მართლა სიზმარი კი არ იყო, არამედ სინამდვილე. იმავე ომის დასასრულს (504 წ.), როგორც იყო

---

*) დაადე.

ნათქვამი, მეფემ დაიბრუნა კლარჯეთი, სამეგრელო. იმპერატორმა ვახტანგს აღუთქვა თავისი ქალის ელენეს მოცემა ცოლად და აგრეთვე ეგრის წყალსა და კლისურას შორის მდებარე ქვეყნისა მის მზითვად. დანარჩენი „ნასიზმრიც“ მეფემ განახორციელა ინდოეთის ომებიდამ დაბრუნების შემდეგ, თუმცა ამისთვის დასჭირდა დიდი ბრძოლა სპარსებთან.

ყაენი კობადი, დაუძინებელი მტერი ქრისტიანობისა, დიდი მფარველი იყო ცეცხლის მსახურობისა. ამ ცეცხლის მსახურობის უარყოფისთვის მან აწამა ზემოხსენებული რაჟდენი.

ეს **რაჟდენი** ჩამომავლობით სპარსი იყო, აღმზდელი ყაენის ქალის ბალენდუხტისა; ეს ბალენდუხტი რომ ვახტანგს მისთხოვდა ცოლად, მასთან გამოჰყვა რაჟდენიც, რომელმაც მცხეთაში ქრისტიანობა მიიღო. ყაენის გამოლამქრებისას რაჟდენს მაღალი თანამდებობა ეჭირა და დიდი მამულები ჰქონდა. კობადის ერთმა რაზმმა რაჟდენი შეიპყრა სოფ. წრომს, ჯვარსაცვა და ისრებით დახვრიტა.

ვახტანგის სურვილი, რომ გაამწესოს კათალიკოზი, აღელვებდა არა თუ მარტო ყაენს, არამედ საქართველოს მთავარეპისკოპოსს მიქელსაც.

მეფე რომ დაბრუნდა „ინდოეთის ლამქრობიდამ“, ამ მიქელმა იწყო ამბოხება, მეფეს კაცი აახლა და უსაყვედურა:

„შენ ქრისტე დაგიტევებია და ესავ ცეცხლსაო“. მეფემ შემო-
უთვალა: „უბრალო ვარ მე, ღმერთმა იცის. ეს კია, რომ მო-
ციქული გამიგზავნია კათალიკოზისა და ეპისკოპოსების მოსა-
ყვანად“. მიქელმა შეაჩვენა მეფე და მისი ლაშქარი. მაგრამ ვა-
ხტანგი არ შეუშინდა თავხედ ბერძენს და მივიდა მის სანახა-
ვად. ბრაზმორეულ მიქელმა ფანდაკი ჰკრა და ერთი კბილი
ჩაუმტვრია მეფეს. ვახტანგმა მიქელი ჩააბარა დესპანებს, წარ-
გზავნა კოსტანტინეპოლს და ითხოვა ზემოხსენებულნი – პეტრე
– კათალიკოზად, სამოელი – მთავარეპისკოპოსად და კიდევ სხვა
11 ეპისკოპოსი. მიქელი პატრიარქმა გაასამართლა და მღვი-
მარეთა მონასტერში შეამწყვდია. ხოლო მეფის სათხოვარი პა-

– 218 –

ტრიარქმა და კეისარმა შეიწყნარეს, პეტრე და სამოელი წა-
რუგზავნეს ანტიოქიის პატრიარქს, ვინაითგან მას ექვემდება-
რებოდაო საქართველოს ეკლესია, და შეუთვალეს: „საქართვე-
ლოს საყდარს იმთავითვე ემორჩილება ქართლი, აღმოსავლე-
თი და ჩრდილო, ეს ორნი აკურთხე და აგრეთვე 11-ნი სხვა-
ნი, მერე ისევ ჩვენ წინაშე წარმოგზავნე, რომ საქართველო-
ში გავგზავნოთ „დიდითა ნიჭითა და სახმრითა“.

ანტიოქიის პატრიარქმაც აკურთხა 12 ეპისკოპოსი და
პეტრე კათალიკოზად და კოსტანტინოპოლსვე გაგზავნა. კეი-
სარმა უბოძა მათ დიდი საჩუქრები და გამოისტუმრა. მათვე
გამოაყოლა დიდი ჯარი, აგრეთვე ვახტანგის საცოლო ელენე
ჯარმა გამოაცილა იგინი სომხეთის საზღვრამდე. აქ დაუხვდა
მათ მეფე ვახტანგი, იმპერატორის ჯარი დააბრუნა, ხოლო
ელენე კათალიკოზი პეტრე და 12 ეპისკოპოსი წამოიყვანა
და მოვიდა მცხეთას, საცა დაუხვდნენ დიდის ამბით. მეფემ
ჯვარი დაიწერა ელენეზე.

კათალიკოზის მოსვლამდე ვახტანგს აეგო დიდი საყდარი
– სვეტიცხოველი და მის სამხრეთ სვეტში ეკლესია სიონი. აქ
პეტრე დასვეს კათალიკოზად და განაწესეს მწყემსთმთავრად
და მამათმთავრად, მთავრად ყოველთა ეკლესიათა, მღვდელთ-
მთავართა და ეპისკოპოსთა. სამოელი-კი დასვეს მცხეთასვე,
ზემო-ეკლესიას (სამთავროს), დანარჩენნი წარგზავნეს ეპისკო-
პოსად: ერთი ახიზს (კლარჯეთს), მეორე არტანს (ერუშეთს),
მესამე წუნდას (ჯავახეთს), მეოთხე მანგლისს, მეხუთე ბოლნისს,
მექვსე რუსთავს (ყარაიას), მეშვიდე ნინოწმინდას (უჯარმის კარ-
სა, რომელიც გორგასალს აეშენა), მერვე ჭერამს (ესეც და
იქვე ქალაქიც გორგასალსვე აეშენა), მეცხრე ჩელებს, მეათე
ხორნაბუჯს (ქიზიყს), მეთერთმეტე აგარაკს (რომელი არს ხუ-
ნანის გამართებით სომხითს). შემდეგში ერთი ეპისკოპოსიც
მეფემ დასვა სოფელ ნიქოზს (აქ მას წრომიდამ გადმოესვენე-

ბინა წმ. რაჟდენის გვამი და მაზედ აეგო დიდი საყდარი).

– 219 –

შემდეგ ამისა მეფემ თავის მემკვიდრეს დაჩის მისცა კახეთის ქალაქები ჭერამი, ნეკრესი, კამბეჩოვანის ქალაქი ხორნაბუჯი და მთელი ქვეყანა მტკვრამდე. თვით დაჯდა უჯარმას, საცა ძლიერი ციხე-სიმატვიცე ააგო.

მეფე რომ ქვეყნისთვის ზრუნვაში იყო, უცხად შემოიჭრა ყაენი კობადი. ამის მიზეზად უმთავრესად, როგორც ამბობს პროკოპი, შეიქმნა შემდეგი გარემოება.

მე-V საუკ. დამდეგს ივერიის კარები (დარღალანთ-კარი) დაიჭირა ჰუნთა მეფემ ანბაზუკმა. საზოგადოდ, ჩრდილოეთ კავკასიის ჰუნნობა და მეფე დარუბანდისა სპარს-ბერძენთა ომების დროს შველოდნენ სპარსებს. ახლა ანბაზუკმა, რომელსაც ეჭირა ვრცელი მინდვრები დონამდე და აზოვის ზღვამდე, მეგობრობა გამოუცხადა იმპერატორ ანასტასის და, რადგან ძლიერ მოხუცი იყო, შეაძლია მას ხსენებული კარები და ფული ითხოვა. ანასტასის ეშორებოდა ივერიის კარები და მოთხოვნილი ფულიც ებევრებოდა. ეს რომ შეიტყო კობადმა, მეტად განძვინდა. ლაშქრით შემოიჭრა და კავკასიის სიმატვიცე ძალით დაიჭირა, ვინაითგან ივერიისა და ალვანის (კასპიის) კარები ჩრდილოეთის ველურებს უკეტავდნენ ყველაზე მოკლე გზას.

ამის შემდეგ მალე იმპ. ანასტასი გარდაიცვალა (518 წ.) და გამეფდა იუსტინე. გორგასალი (გურგენი) კვლავ კობადის ხელში ჩავარდა. ყაენმა უბრძანა მეფეს, აესრულებინა სპარსეთის სარწმუნოების ყველა წესები, მკვდრები არ დაემარხა, არამედ გადაეყარა ფრინველების საწიწვნად და ძაღლების სახრავად. ამას ვერ აასრულებდენ მეფე, რომელსაც ჰყვანდა ძლიერი სამღვდელოება და ერი, რომელიც, როგორც ირწმუნება თანამედროვე პროკოპი, ყველა ქრისტიან ხალხებზე წმიდად იცავდა ქრისტეს სარწმუნოების წესებს. გურგენი (გორგასალი) იუსტინეს მიემხრო (521 წ.) და სთხოვა, საქართველო კობადის ხელში არ ჩაეგდო. იუსტინემ ბოსფორს გაგზავნა ფული ჰუნნებიდამ მაშველი რაზმის წამოსაყვანად საქარ-

– 220 –

თველოში. მაგრამ აქედგან არა გამოვიდა-რა. შემდეგ იმავე იმპერატორმა ლაზისტანს გამოგზავნა სპასპეტი პეტრე საშველად გურგენისა, რომელიც აქაურ სიმაგრეებში, ალბად, არტანუჯს, იდგა. კობადმაც მეფეს დაადევნა კაიძალი ლაშქარი. გურგენმა დაატყო, რომ მტერს ვერ გაუმაგრდებო-

და, აიყარა და გაიქცა (521 წ.) ლაზისტანს თავის წარჩინებულებით, დებითა, ცოლითა, შვილებითა და ძმებით, რომელთაგან ყველაზე უფროსი, როგორც იუწყება პროკოპი (გვ. 58), იყო პერანი.

გორგასალს ორი ძუძუთი ძმა (= ძუძუსმტე) ჰყვანდა: – ერთი იყო არტვაზი ჯუანშერისძე და მეორე საურმაგი ჯუანშერის ძმისწული. დაც ორი ჰყვანდა. პირველი ცოლისაგან მას ჰყვანდა დაჩი და ერთი ქალი, მეორისაგან სამი ვაჟი და ორი ასული. გორგასალი რომ მოკვდა, მას მეორე ცოლისაგან ორი ვაჟი დარჩა (ლეონი და მირდატი); სჩანს, ლაზისტანს გაქცევის შემდეგ უფროსი ვაჟი მოჰკვდომია. პროკოპის მიერ ხსენებული პერანი ვახტანგის ძმა კი არ იქნებოდა, არამედ ბიძაშვილი მირანი, რომელიც ოსეთს გალაშქრებისას თავის მოადგილედ დასტოვა. პერანი ლაზიკას გაქცევის შემდეგ სამშობლოში აღარ დაბრუნებულა; იგი იუსტინესა და იუსტინიანეს სამსახურში შევიდა, მხედართ-მთავრობა მიიღო და მოკვდა 543 წ. (პროკოპ., 282). ეს პერანი და პეტრე ხოსროს ებრძოდნენ ედესას. ბერძნებმა რომ მშვიდობა ითხოვეს, ხოსრომ შეუთვალა: მომეცით ჩემი ყმები პეტრე და პერანი და ედესას გავველებო (იქვე, 274).

ამავე დროს საბერძნეთს მივიდა კობადის მოციქული და გამოუცხადა იმპერატორს, რომ უსამართლოდ გიჭერიათო ლაზიკა და უსამართლოდვე იქაურ კანონიერ მეფეებს ნებას არ აძლევთ იმეფონო.

ამ გარემოებამ დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია სპარსთა და ბერძენთა შორის. კობადმა მუქარა შეუთვალა იმპერატორს იუსტინეს, მაგრამ ეს იუსტინე მალე მოკვდა (527 წ.). გამეფდა ისტინიანე. ამავე წელიწადს კობადმა ომი გამოუცხადა

– 221 –

ბერძნებს, მაგრამ ეს ომი დაასრულა (532 წელს) მისმა შვილმა ხოსრომ, რომელიც გამეფდა 13 ენკენისთვეს 531 წელს.

მეორე ბრძოლა სპარსებთან. „ქართლისცხოვრება“ ამ ომის დასაწყისს და დასასრულს ასრე გვიამბობს: მოკვდა ხოსრო (=კობადი) და გამეფდა მისი ძე ხოსრო. სპარსნი მაშინ გაძლიერებულ იყვნენ, ყოველნი მტერნი დაემორჩილებინათ. იგი წამოვიდა ბრძოლად ბერძენთა, მაგრამ წინათვეს მოციქულის პირით შემოუთვალა ვახტანგს: „მოკვდა მამა ჩემი. მეფედ მყო მე ერმან მისმან საყდართა (ტახტზე) მისთა ზედა, და ესრეთ მიბრძანეს მოხუცებულთა ჩემთა, რათა მოვიდე შენს წინაშე შესვლასა ამას ჩვენსა საბერძნეთს. მომეც ასული შენი ცოლად, რათა ვიყო მე ვითარცა ერთი შვილთა თქვენთაგანი“.

ჩვენის მატიანის აქ ნათქვამის გასაგებად საჭიროა მოვიყვანოთ პროკოპის სიტყვები შესახებ იმისა, თუ როგორ გა-

ყვედა ხოსრო I (ნუშირვანი).

521 წელს კობადს ფიქრად მოუვიდა, ვაი თუ ჩემის სიკვდილის შემდეგ აუჯანყდნენ ჩემს სახლობას და ამოსწყვიტონო. ასრეთი აზრი იმიტომ დაებადა, რომ მას არ სურდა, ტახტი გადაეცა თავის უფროს ვაჟის კაოსთვის, არც მეორე ვაჟის ზამისთვის, რომელიც ბრმა იყო, არამედ გულთი უნდოდა, – სპარსეთის ტახტი დაელოცნა თავის უმცროს ვაჟის ხოსროსთვის, რომელიც უშვა მას ასპევედის (სპასპეტის) ქალმა. ამიტომ მან სთხოვა იმპერატორ იუსტინეს – ჩემი ხოსრო იშვილეო და ჩემ შემდეგ გაამეფეო. ამისთანა თხოვნამ კოსტანტინოპოლის დიდკაცობა გაახარა და ამასთანავე გააკვირვა; კობადს უარი შემოუთვალეს იმ მოსაზრებით, რომ ვაი თუ ნაშვილობზე ყაენმა იუსტინეს შემდეგ მისი ტახტიც მოითხოვოსო. ყაენს და მის შვილს ხოსროს ძლიერ ეწყინათ, რომ უარი შემოუთვალეს, და სპარსნი შეუსიეს ლაზიკასა და იმპერატორის ქვეყნებს. ბრძოლა ჯერ არ იყო მოსპობილი, რომ კობადი მოკვდა (531 წ.). მის უფროს ვაჟმა კაოსმა ტახტზე დაჯდომა მოინდომა, მაგრამ დიდებულებმა იგი გადააყენეს და ხოსრო გაამეფეს. ამან

– 222 –

გამოიწვია ბრძოლა ძმათა შორის. წარჩინებულთ და მოხუცებულებს ზამისა და მის ძის კობადის მხარე ეჭირათ, სხვებს კაოსისა და ზოგს ხოსროსი. ყველას აჯობა ხოსრომ. მოწინააღმდეგენი ამოჟლიტა და თვითონ დარჩა.

ამ შლილობას (სპარსეთის სამეფო გვარეულობაში) ნათელს ჰყენს ჩვენი მატიანის სიტყვები: „მე (ხოსრო) ერმა დამსო ჩემი მამის საყდარზე; მოხუცებულთა მიბრძანეს (ხოსროს) შენს (ვახტანგის) წინაშე მოსვლაო, რომ წარმიდღვე საბერძნეთს; მომეცი ასული ცოლად, რომ ვიყო ვითარცა ერთი შვილთა შენთაგანო“.

ეს ხოსრო ასპევედის (სპასპეტის) დისაგან ნაშობი იყო, ხოლო კობადს ცოლად ჰყვანდა ვახტანგის და მირანდუხტი. ინდოეთის ლაშქრობაში, თანახმად ჩვენის მატიანისა, მთელის სპარს-ქართველების ჯარის ასპევედად (წინამძღოლად) იყო მეფე ვახტანგი. ჰკუაზედ ახლოა, რომ თვით ხოსროც ყოფილიყოს ვახტანგის დის მირანდუხტის შვილი.

შემდეგ მემატანე განაგრძობს: „ვითარცა მოვიდა მოციქული ვახტანგ მეფისადა, მაშინ იგი აშენებდა ქალაქსა ტფილისისა და საფუძველი ოდენ დაედვა, და ვითარცა უთხრა მოციქულმან შეთვალულობა ხვასროსი, ჰრქვა მეფემან: „ამისი თქვიან: მჭედელო, განმახვე მახვილი შენი, რათა მსწრაფლ განეწონოს ასოთა შენთა“. მაშინ მეფე მიწევნად იყო ვითარ სამეოცისა წლისა. უთხრა მოციქულს: „ესრეთ უთხართ მეფესა ხვასროს: პირველად განემზადე ბრძოლად ჩემდა და ეგრე შევედ საბერძნეთად“. ეს იყო 531 წ.

ამ 531 წელს ვახტანგმა ქალაქის საფუძველი დასდო, ხოლო მანამდე კი აქ იყო სოფელი ტ ფ ი ლ ი ს ი, რომელსაც ჩამოუდიოდა სოლოლაკის ხევი და რომლის ზემო, მთაზე იყო სიმაგრე შურისციხე და მას იქით ორთაჭალა და კრწანისი ტფილისის პირდაპირ, მტკვრის მარცხენა ნაპირზე იყო ავლაბარი, კ ა ლ ი ს ი და ისნი (ისანი), ხოლო ამათ ზემო

ჩ უ ლ უ რ ე თ ი, მერე კ უ კ ი ა და დ ი დ უ ბ ე (= ცხენის-ტერფი), ხოლო კუკიისა და დიდუბის პირდაპირ მტკვრის მარჯვენა მხარეს – ვ ე რ ა. ყველა ეს ადგილები და აგრეთვე აქაური მთა-გორები, სოლოლაკი, კრწანი-სი, ავლაბარი, ნავთლუხი დაფარული იყო ხშირის ტყით. ამ ტყეებში, როგორც ამბობს ზეპირ-გადმოცემა, ერთხელ ნადირობდა ვახტანგ გორგასალი. მეფემ ქორი მიუტია ხოხობს და ორივე ფრინველნი მალე გადიკარგნენ. მეფე ამალითურთ ფრინველებს მიჰყვა და იგინი იპოვნა წყალში, რომელშიაც ჩახარშულიყვნენ. მეფეს ეს არემარე მოეწონა, თვით

– 223 –

თბილი წყლის სამკურნალო თვისებაც სცნა და ამიტომ აქ ააშენაო ქალაქი, რომელსაც უწოდა ტ ფ ი ლ ი - ს ი ანუ თ ბ ი ლ ის ი. (ბერძენთა მწერლებით იგია ტ ი ფ ლ ის ი); ტ ი ფ ლ ის ი უნდა იყოს თავდაპირვანდელი სახელი საქართველოს დედაქალაქისა, ვინაიტგან ეს სახელი წარმოდგარა სიტყვიდამ თ ბ ი ლ ი, ხოლო ამ თბილს უდრის მეგრული ტ ი ბ უ, სვანური ტ ე ბ დ ი (= ა თ ვ ი). ამიტომ თავდაპირველად იქნებოდა ტიბილისი = ტიფილისი და მერე თბილისი = ტფილისი).

ყაენის მოციქული რომ გაისტუმრა მეფემ, სოფლად და დაბად გაგზავნა ქადაგი და ყველას შეუთვალა შეხიზნულიყვნენ სიმაგრეებსა და კავკასიონის მთებში, აგრეთვე კახეთს, რომელიც ტყით დაბურულიყო და მტრისთვის შეუვალი. მეფისძე დაჩი და მისი დისწული შევიდნენ ლოპოტის ხევს, რომელიც კლდეებით მოზღუდულიყო. ეს ხევი სავსე იყო მცხოვრებლებით, რომელნიც თავყვანსცემდნენ ცეცხლსა და წყალს. თვით მეფე ვახტანგი, მისი ცოლი და დანარჩენი შვილები შევიდნენ ქალაქ უჯარმას. აქ, ქალაქის წინა-ციხეში დადგნენ მეფე, სპასპეტი ჯუანშერ და ადარნასე ერისთავი, ხოლო მცხეთაში ჩადგნენ ერისთავნი დემეტრე, ნერსე და ბივრიტიანი. მეფის ლაშქარი (140,000 მეომარი) გაიშალა უჯარმის წინა ველზე იორამდე და აგრეთვე დადგა ციხექალაქის გარემემო. კათალიკოზი და ეპისკოპოსნი მეფის ბრძანებით შევიდნენ წმ. რაჭდენის ეკლესიაში, რომელიც ვახტანგს აეგო შიგ უჯარმაში.

ახალგაზდა ყაენი გაცეცხლდა, მოციქული რომ მიუვიდა ვახტანგისაგან. ფიცხლავ შეჰკრიბა დიდი ლაშქარი (მატიანის სიტყვით 740,000 კაცი) და განჯის მხრით გადმოვიდა კახეთს, შემუსრა ქიზიყის (კამბეჩიანის) ქალაქები, აგრეთვე ჭყრმისა და ველის ციხეები, და მერე გადმოვიდა იორზე და დაიბანაკა. მეფემ სამად გაჰყო თავისი ლაშქარი: ქვეითობა კლდის მხარეს დააყენა, მეორე ფრთა ჩააბარა პატიახშებებს და სპასპეტებს, თვითონ კი დადგა ხოსროს კარავის პირდაპ და თავისთან დაიყენა 100,000 მეომარი.

ნისლიანი ღამე იყო. მეფემ გამოუცხადა ლაშქარს: „ყო-

ველი კაცი, რომელი დარჩეს სიკვდილისაგან და მტერთა ჩვენ-თაგანისა თავი ანუ ხელი არ გამოიტანოს, სიკვდილითა მოკვდეს ჩვენ მიერ“. დილის ცისკარზე მეფე და მისი ლაშქარი მიესივნენ სპარსებს. თვით მეფემ ფიცხლად მიაჭენა ცხენი ხოსროს კარავამდე და მოკვლა მისი ვაჟი ბარტამი. ამ დროს ერთმა სპარსმა მეფეს მკერდში დაასო ისარი. სასტიკი და უწყალო ომი გაგრძელდა შუადღემდე. სპარსელების მხრივ მოკვდა 130,000, ხოლო ქართველებისა – 28,000. ამას გარდა, ქართველებმა შეიპყრეს მრავალი ტყვე და მტრის მხრიდან გამოირეკეს 100,000-მდე ცხენი.

ხოსრო დაიწია რუსთავისკენ (ყარაიას). მეფემ ქართლის სარდლებს კაცი გაუგზავნა და უბრძანა, არ შეუშინდეთ მტერს და გულადად ეომეთო, თვითონ-კი უჯარმაში შევიდა, რადგან მტრის ისარს ფილტვამდე გაეგმირა მისი ფერდი.

ყენი რუსთავიდგან მტკვარს აჰყვა, მოაოხრა ტფილისი, არმაზი, მუხრანი, არაგვისპირი და წავიდა კარნუ-ქალაქს (არ-ზერუმს) და იქ შეება იმპერატორის ისტვინიანეს ლაშქარს. ორივე მხრით დაიხოცა მრავალი, მაგრამ ერთმა მეორეს ვერა სძლო, გაიყარნენ და თავთავისას წავიდნენ.

ასრეა ჩვენის მატთანით. საზოგადო ისტორია კი გვაუწყებს, რომ ხოსრო თავის გამეფების წელსვე შეება ბერძნებს ქალაქ დარას, მერე მათ შეურიგდა (532 წ.) და იმპერატორ ისტვინიანესთან დასდო შემდეგი საუკუნო ხელშეკრულება:

ა. ორივე მხარეს დაუბრუნდეს ამ ომში წართმეული ქვეყნები დხ ადგილები. ბ. არც ერთი სარდალი არ დარჩეს ციხე-ქალაქ დარას; გ. ივერთ მიეცეს უფლება – დარჩნენ ვიზანტიას ანუ დაბრუნდნენ თავიანთ სამშობლოში *). დ. იმპერატორ ისტვინიანესაგან მიეცეს ხოსროს 111 კენტინარი (= 11,000 ლიტრა ოქრო = 1,192,000 ფრანკი).

---

*) ეს ის ივერნია, რომელნიც 521 წ. გურგენტან ერთად ლაზიკას გაიქცნენ.

ვახტანგის სიკვდილი. ისრით განგმირულ მეფეს წყალო-ლი გაუავდა. მან სიკვდილის მოახლოვება იგრძნო, ამიტომ მოიწვია კათალიკოზი პეტრე, ცოლი თვისი ელენე, ძენი და ყოველნი წარჩინებულნი და უთხრა: „ქართველებო, კეთილად მომიხსენეთ, ვინაითგან მე გადიდეთ თქვენ, სახლსა ჩემსა ნუ შეურაცხყოფთ, სიყვარულსა ბერძენთასა ნუ დაუტყვებთ“. მერე უთხრა დაჩის: „შენ ხარ პირმშო შვილი ჩემი, შენ გამ-

ლევ ჩემს გვირგვინს, ხოლო შენს ძმებს (ლეონს და მირდატს) ვაძლევ ქვეყანას ტაშისკართგან და წუნდითგან სომხითამდე და საბერძნეთამდე; მათვე და მათს დედას ელენეს ეკუთვნით ეგრისწყალსა და კლისურის შორისი ქვეყანა. ეს ქვეყნები ჰქონდეთ მათ, აქ იყვნენ იგინი ერისთავებად, მაგრამ შენ გემორჩილებოდნენ“. შემდეგ მეფემ იხმო წუნდის ერისთავი ნასარ, კლარჯეთის ერისთავი არტვაზ და ოძრახის ერისთავი ბივრიტიანი და ამათ ჩააბარა თვისი ცოლი ელენე და მისგან ნაშობი შვილები ლეონ და მირდატ.

ამის შემდეგ მეფე გარდაიცვალა*). შეიქმნა გლოვა და ტირილი მთელს სამეფოში, ასე რომ „ხმისაგან გოდებისა იძროდა მთელი ქვეყანა“. დატირების შემდეგ მეფის გვამი დამარხეს მცხეთის საპატრიარქო ტაძარში, საკათალიკოზო სვეტთან, და დაადგეს ქვის ძეგლი მის სახის ზედ-გამოჭრით.

ვახტანგი საკმაოდ ნიჭიერი მეფე იყო. მან საქართველოს თავისუფლება იხსნა განსაცდელისაგან, ორს ძლიერს მტერს არ გააწყლეტინა და არ გაასრესინა ქვეყანა. ამას გარდა, მედგრად დაიცვა ეროვნული სარწმუნოებაც და მას მოუპოვა თვითარსებობა – კათოლიკოსობა. ვახტანგი ზრუნავდა საყდრების შესამკობად და ხალხის გასანათლებლად. მეფეს კარგად უნდა სცოდნოდა ბერძნული და სპარსული ენები. ამ ენების შე-

---

*) 532 წელს, ვინაითგან ამ წელს დასრულდა სპარს-ბერძენთა (და ქართველთა) ომი.

სწავლა მას არ გაუძნელებოდა, ვინაითგან დიდხნობით უხდებოდა ყოფნა სპარსეთსა და საბერძნეთში და, ამას გარდა, ცოლებიც უცხოელები ჰყვანდა – ბალენდუხტი სპარსი იყო და მეორე ცოლი ელენე – ბერძენი. თვით სამღვდელოების წარმომადგენელნიც აგრეთვე ბერძნები იყვნენ. ვახტანგის მიერ შვენიერად შემკობილი სახარება შემდეგში გადაეცა შიომღვიმის მონასტერს. საქართველოში კათალიკოზის დადგენის შესახებ დარჩენილა ასრეთი ცნობა: „იუსტინიანემო, – ამბობს ანტიოქიის პატრიარქი ვალსამონი, – დაადგინა რამდენიმე დამოუკიდებელი ავტოკეფალობა და მათ შორის ივერიის საყდრისაო“. ეს, ჩვენის მოსაზრებით, უნდა მომხდარიყო 532 წელს, როდესაც იუსტინიანე და ხოსრო I შერიგდნენ და თვის შორის დადებულ ხელშეკრულებაში შეიტანეს მუხლი, რომ სარწმუნოებისთვის განდევნილ ივერთ ნება მიეცეთ სამშობლოში დაბრუნდნენო.

საქართველოს საყდრისთვის ავტოკეფალობის მინიჭება

უმთავრესად გამოიწვია არა კერძო პირთა სურვილმა, არამედ აუცილებელ საჭიროებამ და ეს საჭიროება კი შეჰქმნა აღმოსავლეთის მართლმადიდებლობის აუტანელ მდგომარეობამ წარმართთა და მწვალებელთა შორის (იხ. ქვემო, თავი III).

– 227 –

თავი II

მეფეები გორგასლიდამ ბაგრატიონთ გამეფებამდე.

1. სპარსთა და ბერძენთ მძლავრობა. ვახტანგ გორგასალი თავის სიკვდილის წინად საქართველოს სახელმწიფო ორ სამეფოდ გაჰყო: ამერეთი უანდერმა დაჩის, დასავლეთი საქართველო მესხეთიანად მისს ძმებს ლეონსა და მირდატს. პირველი – დაჩი – ყაენის ქალის ნაშობი იყო, მეორენი – იმპერატორისა. ამ ნათესაობით და ქვეყნის ამგვარ განაწილებით თავშივე აღინიშნა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს პატრონად და მფარველად შეიქმნებოდა ყაენი, ხოლო დასავლეთ საქართველოსა – იმპერატორი. ეს იქნებოდა ვახტანგის დიდი და შეუნდობელი დანაშაული სამშობლოს წინაშე, თუ ქვეყნის ესრეთი დანაწილება მას მოეხდინა ნებისით და არა მძლავრ და სასტიკ გარემოებათა იძულებით.

მაშინ ანდერძისამებრ დაჩი დარჩა მცხეთას, ხოლო ქვრივი დედოფალი ელენე და მისი შვილები ლეონი და მირდატი წავიდნენ წუნდას და ოძრხის ერისთვის ბივრიტიანის, კლარჯეთის ერისთავის არტვაზის და წუნდის ერისთავის ნასარის შემწეობით დაიპყრეს მთელი მესხეთ-კლარჯეთი და გამთავრდნენ. ზაფხულობით ცხოვრობდნენ წუნდას და ზამთრობით ოძრხეს. იქიდგანვე უვლიდნენ აგრეთვე თავიანთ დედის სამზითვო ქვეყანას, – ეგრისწყალსა და კლისურის შორის მდებარეს. სპარსთა შემოსევისაგან აოხრებული იყო ქართლი. მის შენებას შეუდგა დაჩი მეფე. მანვე დაამთავრა ქალაქ ტფილისის ზღუდის და სხვა შენობათა აგება. განასრულა-რა, სამეფო ტახტი მცხეთიდგან ტფილისს გადმოიტანა. მის შემდეგ ტფილისი უფრო გადიდდა, გალამაზდა და შეიქმნა საქართველოს დედაქალაქად, სავაჭრო და სამმართველო შუაგულად. მის დროს კახეთის მთიელები ისევ წარმართნი იყვნენ. დაჩიმ სთხოვათ – ირწმუნეთ ქრისტეო. მათარ ინდომეს და განდგენ

– 228 –

ყველა ნოპაპატელნი. ამავე ხანს მოკვდა დაჩის ძმა ლეონი და დასავლეთ საქართველოს დაუპატრონდა მისი ძმა მირდატი. ამას დაჩიმ დაუთმო ჯავახეთი და ნაცვლად მისგან მიიღო ქვეყანა ეგრისწყალსა და კლისურას შორისი. მირდატი შეიქმნა მთავრად მთელის სამცხე-კლარჯეთისა ფანავარ-ტაშისკართგან მოკიდებული სპერის ზღვამდე. მირდატმა ააშენა წყაროსთავის საყდარი.

დაჩის შემდეგ მცირე ხანს მეფობდა მისი ძე ბაკური და მერე ამის შვილი ფარსმანი. ამ მეფის დროს მოვიდნენ სპარსნი, მოაოხრეს ქართლი, ხოლო საყდრები აღარ დაანგრიეს, რადგან ფარსმანი დაემორჩილა მათ, აღუთქვა ხარკი და მსახურება. ყაენი დაბრუნდა. ამის შემდეგ დაჩისძენი ემორჩილებოდნენ სპარსთა და მირდატისძენი ბერძენთა.

ფარსმან ბაკურისძე მოკვდა უშვილოდ და გამეფდა მისი ძმისწული ფარსმანი. მის დროს შუამდინარიდგან მოვიდნენ 14-ნი მამანი. აფხაზთა საზღვარზე გამოჩნდნენ ახალი მკყრობელები – ხასკუნნი; ესენი დაიმორჩილა ფარსმან მეფემ, მათი მოთავეები შეიპყრა და იუსტინიანეს წინაშე წარგზავნა. ამავე იუსტინიანეს სახლში იყო საჭურისი აფხაზი ევფრატი. იგი გამოგზავნა იმპერატორმა აფხაზეთს ქრისტიანობის საქადაგებლად. მან და ისუტინიანემ აფხაზეთში ააშენეს ბიჭვინტის ღვთისმშობლის ტაძარი და მასში დაადგინეს სამღვდლოება.

გამეფდა ბაკურ ფარსმანისძე. სპარსეთის ხელმწიფე ურმიზდმა თავისი შვილი ხოსრო ამბარვეზი გამოგზავნა ბარდავს და დაუმორჩილა მას რანი და მოვაკანი. ეს ხოსრო ცბიერი კაცი იყო. მან ქართლის ერისთავებს აღუთქვა დიდი წყალობა და კეთილი, საერისთავო მამულები საშვილი-შვილო საკუთრებად დაუწერა, ამით მიიბირა იგინი და ბუნებრივ მეფეს გაუორგულა. ყველა ერისთავები ცალკ-ცალკე განდგნენ, ხოსროს დაემორჩილნენ, მისი მოხარვეობა იკისრეს. ბაკურის შვილები კახეთის მთებში დარჩნენ, ხოლო ვახტანგის ძის მირდატის ნათესავნი გამაგრდნენ კლარჯეთის სიმაგრეებში. აქედგან

იგინი განაგებდნენ ჯავახეთსა და კლარჯეთს. ხოსრომ დაიპყრა ქართლი, სომხეთი და ასფურაგანი, შეებრძოლა ბერძნებს. მაგრამ ეს ომი მალე შესწყვიტეს სპარსებმა, ვინაითგან ამ დროს აღმოსავლეთის მხრიდგან სპარსეთს შემოესივნენ თურქნი. ხოსრო რანსა და მოვაკანს ველარ გაჩერდა, სწრაფად წავიდა სპარსეთს თურქების წინააღმდეგ საბრძოლად.

ეს მოკლედ მოთხრობილი ამბები გვაძლევენ შეძლებას, აღვადგინოთ ქორონიკონები იმ დროისა, როდესაც მეფობდნენ ზემოხსენებული მეფეები და იმ შემთხვევათა, რომელნიც მოხდნენ სა-

ქართველოსა და მის მეზობლობაში.

ვახუშტის ქორონიკონები არც ერთი სწორე არ არის. ბაკური იყო თანამედროვე ყაენის ურმიზდისა, რომელიც გამეფდა 579 წ. და მოკვდა 590 წ. ვახუშტს კი ბაკურის ცხოვრება მოუქცევია 557 – 570 წლებ შუა, და ამ დროს კი ურმიზდი ჯერ არ იყო გამეფებული. ბაკური ურმიზდის შვილს ხოსროს მეფობასაც დაესწრო. ეს ის ხოსროა (591 – 628), რომელიც ქართლისცხოვრების ცნობით და საზოგადო ისტორიის მოწმობით შეებრძოლა ახლად გამოჩენილ მტრებს – თურქებს.

საზოგადო ისტორიის ჩვენებით საქართველოსი, სპარსეთისა და ბერძნების ურთიერთშორისი დამოკიდებულება და განწყობილება, ვახტანგ გორგასლის შემდეგ, ასრეთი იყო.

II. სპარს-ბერძენთა ომები ლაზიკის დაჩემებისთვის.

ამ დროს დასაწყისშივე საქართველოს მეზობლად ორი უძლიერესი და უნიჭიერესი კაცი ხელმწიფობდა – საბერძნეთში იუსტინიანე (527 – 565) და სპარსეთში ხოსრო I (531 – 579).

ორთავე ხელმწიფეები იყვნენ აღმაშენებელნი, სჯულისმდებელნი, ქვეყნების დამპყრობელნი. ხოსროს ნართაული სახელი იყო ნუშირვანი – მოსამართლე. მას უყვარდა მეცნიერება, მფარველი იყო ფილოსოფოსებისა. სუზის ახლოს მან გამართა სამკურნალო სასწავლებელი, რომელშიაც აგრეთვე ასწავლიდნენ მგოსნობას, ფილოსოფიას, რიტორობას. მის ბრძანებით შეიკრიბა ძველი მატინეები, გადმოთარგმნილ იქმნა ბერ-

– 230 –

ძნებისა და ინდოელების გამოჩენილი მწერლების ნაწერები. მის დროსვე ინდიურ წყაროების მიხედვით შეადგინეს არაკეზის კრებული ბიდპაისა, რომელიც შემდეგში გავრცელდა ევროპის ხალხებში. ნუშირვანი მფარველობას უწევდა არათუ მარტო სპარსელ სწავლულებს, არამედ უცხო ქვეყნებისასაც. მან ჯამაგირი დაუნიშნა იმ ფილოსოფოსებს, რომელნიც იუსტინიანემ გამორეკა ათინიდან. ამ ორ ხელმწიფეს შორის განუწყვეტელი მტრობა ჩამოვარდა ლაზიკის გამო.

უკვე იყო ნათქვამი (გვ. 103). თუ რომაელებმა როგორ დაიპყრეს მიტრიდატის პონტოს სამეფო და როგორ დაიშალა ამ დიდებული მპყრობელის ვრცელი სახელმწიფო. მას აქეთ თითქმის განუწყვეტლად პონტო შეადგენდა რომაელების (და მერმე ბიზანტიელების) კუთვნილებას. იგინი აქ ამწესებდნენ ადგილობრივ მეფეებს და ხშირად კი, მეფეების მაგიერ, თავიანთ მოხელეებს ნიშნავდნენ. პონტოს ნაწილს შეადგენდა ჭანეთიც. ჭანებს ბერძნები უწოდებდნენ სანნი, ზანნი, სანიგი, ჭანიკი, ჭანი (tzani) და ლაზი, ხოლო მათს ქვეყანას იხსენიებდნენ ჭანიკად და უფრო მეტად კი ლაზიკად. (ლაზიკა = ლაზისტანი = ჭანეთი). ეს ლაზიკა და მთელი იმე-

რეთ-ამერეთი სპარსეთში სასანიანთ გამეფების შემდეგ (226 წ.) ბერძენთა და სპარსთ შორის საცილობელ საგნად შეიქმნა: იმარჯვებდენ იმპერატორები – საქართველო-ჭანეთს ბერძენთა მფარველობა ეკისრებოდა, იმარჯვებდნენ სპარსნი – ყაენების უღელი ედებოდა ამ ქვეყნებს. ბერძნების გავლენა უფრო მეტად დაეჩინა ჭანეთს 298 წლითგან, როდესაც ნისიბისში დადებულ ხელშეკრულობით საქართველოს მეფეების დანიშვნის უფლება ყაენებმა დაუთმეს იმპერატორებს. ეს უფლება იმპერატორებს ეკუთვნოდათ 363 წლამდე. ამ წელს შაბურ I-მა იმპერატორის მიერ დადგენილი ივერიის მეფე სავრომაკი გადააყენა და მეფედ დანიშნა მისი ბიძაშვილი ასფაგური. ამ ხნიდგან იმპერიასა და საყაენოს ცილობა საქართველოს დაჩემების შესახებ უფრო გამწვავდა. ყაენები თითქმის დაუპატ-

– 231 –

რონდნენ ამერეთს, რომლის მეფეების ზედამხედველობა ჩააბარეს თვისს მიერვე დადგენილ რან-მოვაკნის ერისთავებს. მათმა მეტოქე ბერძნებმაც თვისი უფლება განამტკიცეს ლაზიკაში. ვახტანგ გორგასლის დროს ბერძნებს უკვე ეჭირათ თითქმის მთელი იმერეთი და აფხაზეთი და მთელს ამ სამფლობელოს უწოდებდნენ ლაზიკად ანუ კოლხიდად. თვით ვახტანგ გორგასლის ანდერძიდან სჩანს, რომ საკუთრად იმერეთსა და სამეგრელოს გარდა დანარჩენი ადგილები – ჯავახეთი, მესხეთი, კლარჯეთი, ჭანეთი და აფხაზეთი ცალკე სამთავრო იყო. ამ ვრცელს ქვეყანაში უმეტესი გავლენა მოიპოვეს ლაზიკის მთავრებმა, რომელნიც თუმცა ემორჩილებოდნენ ბერძნებს, მაგრამ მხოლოდ გარეგნულად, პოლიტიკურად; ჭანებს ჰქონდათ საკუთარი კანონები, საკუთარი შინაური წეს-წყობილება. მათი ქვეყანა მწირი იყო და იმდენ მოსავალს არ იძლეოდა, რომ ამ მოსავლით გამოკვებილიყო ხალხი. ამიტომ ლაზები ხშირად შეესეოდნენ ხოლმე მომიჯნავე ქვეყნებს და არბევდნენ. იმპერატორი მათ ყოველ წლივ უგზავნიდა ოქროს, რომ არ დაერზიათ ბერძნების მიწები. მაგრამ იგინი მაინც არ ისვენებდნენ და, ხშირად, თვით იმპერატორების ჯარსაც შეებმოდნენ ხოლმე. 522 წელს, როგორც ამბობს პროკოპი, ლაზებმა (საკუთრად – ზანებმა – ჭანებმა) მიიღეს ქრისტიანობა, და, მიუხედავად ამისა, იგინი ემხრობოდნენ ხან სპარსებს და ხან ბერძნებს, მაგრამ ორთავეს უღელი კი მუდამ ემძიმებოდათ. ლაზების (ჭანების) ქვეყნის აღმოსავლეთ მიჯნად ითვლებოდა ჭოროხი, მაგრამ მათმა მთავრებმა გურია-იმერეთისკენაც დაიწიეს და ეს ქვეყნებიც დაიჭირეს. მათი ძლიერი ციხე-ქალაქები იყო პეტრა (ქაჯთა ქალაქი, ფოთსა და ბათომს შორის ზღვის კიდეზე), ნაქალაქევი, ქუთაისი, სკანდა, შორაპა-

ნი, ბიჭვინტა, მუხირეზისი (თუხარისი?). 457 წელს მათმა მთავარმა გუბადემ თავისი თავი ლაზიკის მეფედ გამოაცხადა და სვანებს წაართვა რამდენიმე დაბა. სვანებმა შემწეობა სთხოვეს ყაენს და მისგანვე შველა ითხოვა გუბადემაც წინააღმდეგ იმ-

– 232 –

პერატორისა, რომელსაც გუბადეს გაძლიერება აშინებდა. ყაენი ვერც ერთს ვერ შეეწია, რადგან ჰუნნ-კიდარიტებთან ომობდა. მაშინ გუბადემ იმპერატორს სთხოვა, – ჩვენ წინააღმდეგ ბრძოლა მოსპე და შენს ნებას აღვასრულებო. მან გვირგვინი დაულოცა თავისს შვილს ძამნაკეს და თვითონ წავიდა კოსტანტინეპოლის (461 წ.). მას ეცვა სპარსული ტანისამოსი. თან ჰყვანდა მცველები. საქრისტიანო სიმბოლოს აღვიარებით იმპერატორის ყურადღება დაიმსახურა.

520 – 521 წელს ყაენის კობადის მოციქულ სეოსმა იმპერატორ იუსტინეს მოციქულებს განუცხადა, რომ თქვენ უსამართლოდ დაგიჭერიათო კოლხეთი, რომელსაც დღეს ლაზიკა ჰქვია. ამან უსიამოვნება დაჰბადა სპარსეთსა და საბერძნეთს შორის. ეს უსიამოვნება დიდ უკმაყოფილებად გარდაიქცა 527 წელს, როდესაც ლაზთა მეფე ჭათი (Tzathios) თავის მამის ძამნაკის სიკვდილის და დამარხვის შემდეგ, კოსტანტინეპოლს წავიდა და ითხოვა – იმპერატორს მიეღო იგი თავის მფარველობაში, ლაზების მეფედ დაედგინა და დაეგვირგვინებინა ქრისტიანულ წესით. იმპერატორმა იუსტინემ მისი თხოვნა სიხარულით შეასრულა. ჭათიმ ქრისტიანობა მიიღო და გამოცხადებულ იქმნა ლაზთა მეფედ. მან შეირთო ბერძნის პატრიკის ონინის შვილიშვილი ვალერიანა და დაბრუნდა. ჭათის ეცვა აბრეშუმის თეთრი მანტია, ეხურა რომაული გვირგვინი, მოწეულის მაგიერ გაკეთებული ჰქონდა სამთავრო ფირფიტანა, რომელზედაც ლურჯის წამლით გამოსახულიყო იმპერატორი იუსტინე. მისი წაღები, ეროვნულ წესისამებრ, წითელი ფერისა იყო, მომარგალიტებული. ქამარიც აგრეთვე მომარგალიტებული ერთყა. წამოსვლისას მან და მისმა ცოლმა ძვირფასი საჩუქრები მიიღეს იმპერატორისაგან.

ყველა ეს ამბავი შეიტყო კობადმა და მოციქულის პირით იუსტინეს შეუთვალა: მე და შენ შორისი მეგობრობა შენ დაარღვიეო. ჩემს ქვეშევრდომ ჭათის მეფობა მიეცი, გვირ-

– 233 –

გვინი დაადგი, იგი თქვენი ქვეშევრდომი არასდროს არ ყოფილა“.

იმპერატორმა უპასუხა: „აქ იყო ვიღაც ჭათი, ფეხ ქვეშ

დაგვივარდა, ბილწ წარმართობიდგან, უწმინდურ საღრმთოების შეწირვისა და ბოროტ ეშმაკების ხელისაგან ხსნას დაგვევდრა და გვთხოვა, რომ ნება დაგვეერთო - ქრისტიანობა მიელო. ჩვენც შემიწყნარეთ მისი სამართლიანი თხოვნა, მოვნათლეთ და სამშობლოშივე გავისტუმრეთ“.

ამ პასუხმა არ დააკმაყოფილა ყენი. 527 წელს მან ომი გამოუცხადა ჭათის იმისთვის, რომ მიემხრო ბერძნებს და, ალბად, იმისთვისაც, რომ მისს სამშობლოში თავი შეაფარა გურგენმა (ვახტანგ გორგასალმა). ჭათიმ შემწეობა ითხოვა იუსტინიანესაგან და შეებრძოლა მტერს. სპარსელებმა გაიმარჯვეს, მაგრამ მეორე შეტაკებაში კი დამარცხდნენ. ამასობაში ყენი კობადი მოკვდა (531 წ.). მისი მემკვიდრე ყენი ხოსრო, როგორც იყო ნათქვამი, შეურიგდა (532 წ.) იუსტინიანეს და დაუთმო მას ლაზიკის ის ციხე-სიმაგრეები, რომელნიც ივერიიდგან ლაზიკაში გადამავალ გზას იცავდნენ.

შერიგების შემდეგ მეორე წელიწადსვე იუსტინიანემ თავისი სარდალი ველისარი გაგზავნა აფრიკის დასაპყრობად. მან დაიჭირა კართაგენი და დაიპყრა აფრიკეთი (534 წ.), მერე შევიდა სიცილიას, იტალიას, შეებრძოლა გუთების მეფეს ვიტოგეს. ამან, ნახა-რა თავისი საშიში მდგომარეობა, აფრინა კაცი სპარსეთს და ხოსროს შეუთვალა: თუ ეხლავე იუსტინიანეს ომს არ გამოუცხადებთ, მერე გვიანლა იქნება: დასავლეთს რახან დაიპყრობს, მერე მოგდგება და შეგმუსრავსო. რჩევა მოეწონა ყენს. დიდის ლაშქრით იგი შეესია (540 წ.) შუამდინარეს, აიღო ქალაქი დარა, მისი მეციხოვნეები ამოსწყვიტა, საბერძნეთის მიჯნები მოარბია, მოსტყვენვა, გაცარცვა და გააოხრა ანტიოქია და ტყვითა და დავლით დატვირთული დაბრუნდა სპარსეთს, იქ ააშენა ახალი ქალაქი, მასში ტყვეები დაასახლა, თვითონ გამობრუნდა, შევიდა პალესტი-

– 234 –

ნას, საიდგანაც შავი ზღვის პირისკენ მოსვლა უნდოდა, მაგრამ ამდროს მცირე აზიაში გამოჩნდა ველისარი. ყენი შეშინდა და შეურიგდა (544 წ.) იმპერატორს.

შერიგების მიზეზად ისტორიკოსი გიბზონი ასახელებს ჟამსაც, რომელიც აღმოსავლეთსა და დასავლეთს მძვინვარებდა 542 წლითგან. პროკოპი ამბობს, რომ ამ ჟამმა დააზარალა ბევრის ბევრეული ბევრი ადამიანი (ბევრი = 10,000). თუმცა ეს ჟამი 594 წლამდე არ შესწყდა, მაგრამ ამან ვერ შეაშინა ხოსრო, რომელიც 549 წელს ისევ შეება იუსტინიანეს. ამის მიზეზად შეიქმნა ლაზიკის მეფე გუბამე (539 – 354).

გუბამეს იმპერატორისაგან დავალებული ჰქონდა – ბეჯითად დაეცვა თავისი სამეფოს მიჯნები და ჩრდილოეთის ვე-

ლურებისათვის დაეხმო იმპერიაში შესასევი გზა-კვალი. თვით შავი ზღვის პირად, რიონისა და ჭოროხის შესართავებ შორის, იმპერატორს ჰქონდა მაგარი ციხე პეტრა. ეს პეტრა იყო იქ, საცა ცნობილი სიმაგრე ციხისძირია ანუ ქაჯეთის-ციხე (თვით პეტრა ნიშნავს კლდეს, ქაჯეთს). პეტრაში იუსტინიანეს ჰყვანდა საკუთარი მეციხოვნეები და აგრეთვე ციხისთავი ციბი, რომელსაც დავალებული ჰქონდა, თვალყური დაეჭირა ლაზიკის საქმეებზე. ციბი ვერაგი და ვერცხლმოყვარე კაცი იყო. მან ხელში ჩაიგდო ადგილობრივი ალებ-მიცემა, აუმაღლა ფასები მარილსა და პურზე. ლაზების ქვეყანა მწირი იყო და ახლა უდიერ ბაჟებმა უფრო გაამწვავა მათი მდგომარეობა. გუბამემ მოციქულები გაუგზავნა ყაენს და შემწეობა და მფარველობა ითხოვა.

ყაენი ხოსრო ამდროს ითვლებოდა ნამდვილ პატრონად არათუ მარტო ამერეთისა, არამედ ალბანია-დაღისტნისაც. ეს უკანასკნელი ქვეყნები მას დაეპყრა თავის მამის კობადის მეფობაშივე. მას გაემაგრებინა დარუბანდი და მის ციხე-კედლის გამოყოფებით დაეყენებინა მეომრები. ყველა ამ მეციხოვნეთ დავალებული ჰქონდათ – დაეცვათ ეს მიჯნა ჩრდილოეთის ველურებისაგან. ამას გარდა, აქვე დაეწესებინა სამი სამთავრო

– 235 –

– დარუბანდისა (ფილან-შაისა), თავასარანისა (თავასარან-შაისა) და შარვანისა (შარვანშაისა = შარვაშისა). შარვან-შას სამფლობელოს აღმოსავლეთი მიჯნა იყო ხალხალი (ნუხის მაზრაშია, უდეთს), რომელს აქეთ იწყებოდა საქართველო.

ლაზების მოციქულების თხოვნამ მეტად გაახარა ხოსრო-ნუშირვანი. მან წარმოიდგინა, რომ დაიპყრობს-რა ლაზიკასაც, შეიქმნება ბატონად ორს ზღვას შორის მდებარე ქვეყნისა, ხელში ეჭირება-რა რიონ-ჭოროხის შესართავები, ადვილად დაარბევს პონტოს და ბითინიას და, გამართავს-რა გემებს შავს ზღვაზედ, მუდამ შიშში ეყოლება კოსტანტინეპოლი.

ხოსრო დიდის ლაშქრით შემოვიდა ამერეთს და აქედგან გადავიდა იმერეთს. გზის მაჩვენებლად ლაზები ჰყვანდა. შუა იმერეთს რომ მიაწია, მოეგება მეფე გუბამე, თაყვანისცა და გადასცა მას თავისი სატახტო ქალაქი ქუთაისი. აქედგან ხოსრომ ანიაბედი ძლიერის რაზმით გაგზავნა პეტრას ასაღებად, თვითონაც უკან შეუდგა. მალე სპარსებმა აიღეს ციხე პეტრა, მაგრამ ამდროს ველისარი შეესია სპარსეთს. ამიტომ ხოსრომ პეტრაში ჯარი ჩააყენა, თვითონ კი სწრაფად წავიდა სპარსეთს. დროებით შეურიგდა იმპერატორს, ლაზების შესახებ კი გადასწყვიტა, რომ იგინი (ლაზები) სხვა ადგილას გადაესახ-

ლებინა და მათს ქვეყანაში სპარსნი დაებინავებინა. ლაზიკაში გამოგზავნა გემების საშენებელი მასალა, აგრეთვე 300 რჩეული სპარსი, რომელთაც დაავალა გუბამის მოკვლა. ეს სპარსნი ფაბრიცის მოთავეობით შევიდნენ პეტრას. ფაბრიცმა განიზრახა გუბამეს მოკვლა ღალატით. ამას გადაკიდებული ჰყვანდა კოლხელი აზნაური ფარსმანი (ბარსანსი). ფაბრიცმა ამ ბარსანს განუზიარა თვისი აზრი, ბარსანმა აცნობა გუბამეს. ამან შველა და შემწეობა ითხოვა იუსტინიანესაგან. იმპერატორმა მოაშველა 7000 ბერძენი და 1000 დაქირავებული ჭანი.

549 წელს გუბამე შემოერთყა პეტრას. მისი მცველი

– 236 –

სპარსები გმირულად იბრძოდნენ. ყაენმა მათ მისაშველებლად გამოისტუმრა მერმერო დიდძალ ლაშქრით. ეს რომ შეიტყო გუბამემ, პეტრას ასაღებად დასტოვა ბერძნების ჯარი დაგისტეს მეთაურობით, თვითონ კი წამოვიდა და გაამაგრა ლაზიკაში შესასვლელი ბილიკები, აგრეთვე ციხე-სიმაგრეები ბიჭვინტა, ნაქალაქევი, სკანდა, ვარდციხე, მუხური. აგრეთვე 300 გირვანქა ოქროდ მოიწვია მეომრები ოსეთიდგან. მერმერო ფარულის გზებით შევიდა ლაზიკაში და სურსათი მიაშველა პეტრას დამცველებს. მალე გუბამე და ბერძნები ისევ შეერთდნენ და ორჯერ ზედიზედ დაამარცხეს მერმერო და განდევნეს. 550 წელს ყაენმა გამოგზავნა ხორიანი, მაგრამ ესეც დაამარცხეს და მოკლეს.

551 წელს პეტრას მცველი სპარსნი დანებდნენ გუბამეს. სპარსთა დარჩენილი ლაშქარი გაიყო ორ რაზმად. ნაბედი შეესია აბხაზეთს და წებელდას, საცა მაშინ მთავრობდა თრდატი. ეს რაზმი ადგილობრივ მცხოვრებლებმა ამოსწყვიტეს. მერმერო მეორე რაზმით წამოვიდა ნაქალაქევისკენ. გუბამემ დაანგრია შორაპნის, ვარდციხის და სკანდის სიმაგრეები, რომ სპარსებს არ ჩავარდნოდათ ხელში და აქ არ გამაგრებულიყვნენ. რაწამს ლაზებმა დაანგრიეს სკანდა, მერმერო მოვიდა, ხელახლა გაამაგრა, შიგ ჩააყენა სპარსნი და თვითონ წავიდა ქუთაისს, აიღო უზიმერიონი (არქელის გორა) და 554 წლამდე დაიჭირა თითქმის მთელი იმერეთი. გუბამე გამაგრდა მთაში. ამავე წელს მერმერო ავად გახდა და მოკვდა მცხეთაში. მისმა მოადგილე ნიკორაგანმა ლაზიკაში ვერა გაარიგარა. ერთს ბრძოლაში მას მოუკლეს 10,000 კაცი. ამიტომ ყაენმა იგი დაიბარა და ცოცხალი გაატყავა. ამავე წელს ბერძნებმა ღალატით მოკვლეს მეფე გუბამე. სპარსთა და ბერძნთ ბრძოლა დასრულდა 561 წელს. ყაენმა ხელი აიღო ლაზიკაზე, ხოლო იმპერატორმა ყაენს ყოველწლიურ საჩუქრად დაუნიშნა 30,000

ოქრო.

მალე იმის შემდეგ იუსტინიანე მოკვდა, ხოსრომ თავისი

– 237 –

სახელმწიფო უფრო გაადიდა და შეიქმნა მბრძანებლად ქვეყნებისა ინდოეთიდან ხმელთაშუა ზღვამდე, იაკსარტიდამ არაბეთ-ეგვიპტემდე. მაგრამ იგი რომ მოკვდა (579 წ.), მისმა შვილმა ურმიზდმა მამის მიერ დაპყრობილი ქვეყნები თითქმის მთლად დაჰკარგა.

III. თურქებისა და ავარების მოძრაობა. ზევით მოვიხსენიეთ თურქები, რომელნიც სპარსეთს შემოესივნენო აღმოსავლეთ მხრიდან და მამის ურმიზდის (579 - 591) საშველად რანიდან წავიდაო მისი შვილი ხოსრო-ამბარვეზი. ეს თურქები ცხოვრობდნენ ალტაის მთების ჩრდილოეთით, მდ. ირტიშის სათავეებში, ციმბირისა და ჩინეთის საზღვრებზე. იგინი თავიდანვე გეუგების მთავრის მონები იყვნენ. ალტაის მთების მღაროებიდამ მადნეული გამოჰქონდათ და რკინას ჭედავდნენ. 545 წელს მათ შორის გამოჩნდა ერთი ბელადი, რომელმაც თავისს მოგვარე თურქებს ურჩია: გვეყოფაო მონად ყოფნა, რკინეულობა ჩვენც გამოგვადგებაო, მით ჩვენც თავისუფლებას მოვიპოვებთო. თურქებმა იგი გამოაცხადეს თავიანთ მეფედ, დაამარცხეს გეუგები და თავიანთი სამეფო დააარსეს. მათ მალე დროში დაიპყრეს ჩრდილოეთი ჩინეთი, დაეშენენ სამხრეთისკენ, დაამარცხეს თეთრი ჰუნნები, დაიჭირეს სამარყანდი და ბუხარა. თურქების მესამე ტალღა წამოვიდა ევროპისკენ და მოიცვა მთელი არემარე ვოლგასა და აზოვის ზღვის შორის. ვინც აქ შეხვდათ, ზოგი ამოჟლიტეს, ზოგნი დაემორჩილნენ, დანარჩენნიც დასავლეთისკენ გაიქცნენ. ამ გაქცეულთა შორის უძლიერესნი იყვნენ ავარნი. ესენი ვოლგადამ კავკასიაში მოვიდნენ. მათი უმთავრესი ურდო კავკასიონის ძირში დაბინავდა. აქედგან კანდიშის მოთავეობით, საქართველოს გზით, მოციქულები გაუგზავნეს იმპერატორ იუსტინიანეს (558 წ.) და სთხოვეს მიეღო ავარები თავისს სამსახურში, ჯამაგირი დაენიშნა მათთვის და აგრეთვე მიეცა მათთვის მიწები და საძოვრები. იუსტინიანემ მოციქულები დააჯილდოვა და უკანვე გამოისტუმრა, ხოლო მათ ნათხოვნის

– 238 –

მოსაგვარებლად გამოგზავნა უალენტი და ამას დაავალა, ბარბაროსები დაეყოლიებინა და რომისა და გერმანიისთვის მიესია. მისი დავალება უალენტმა შეასრულა. მალე ავარები დუ-

ნაიაზე გაჩნდნენ.

ჩვენი მატრიანე ამას ასრე გადმოგვცემს: იმპერატორი იუსტინიანე ავასგიის (აფხაზეთის) მხარეს ებრძოდაო ხასკუნებს (ტასკუნებს). ამათი დამორჩილება მან დაავალაო ქართველთა მეფე ფარსმანს. ამან იმპერატორის თხოვნა მიიღო, საქართველოს გამგეობა ჩააბარა ევაგრეს, თვითონ წავიდა, დამორჩილა ხასკუნნი, მათნი მთავარნი შეიპყრა, იუსტინიანეს გაუგზავნა და შინ დაბრუნდაო.

ამასვე „თავად-აზნაურთა სია“ მოგვითხრობს ასრე: იუსტინიანეს და მეფე გურამის დროს აღმოსავლეთიდგან მოვიდნენ თურქმანთა ტომნი ავარნი, რომელთაც დაიპყრეს ყველა მიწები კასპიისა და შავის ზღვის შორის. გურამი სასტიკად შეება მათ და დიდი ვნება მიაცენა. ამიტომ ამ ხალხის ბეგები კოსტანტინეპოლს წავიდნენ, მსახურება აღუთქვეს იმპერატორს, თუ იგი ინებებდა და გურამს მათთან შეარიგებდა. იუსტინიანემ მათი თხოვნა გურამს აცნობა. გურამი შეურიგდა ავარებს და დაასახლა იგინი კავკასიონის ღელესა და წიაღებში, აგრეთვე ხუნძახს, საცა მათი შთამომავლობა დღესაც ავარებად იწოდება, მათი თავი კაცები კი გურამმა დაასახლა ქსნის ხეობაში და იგინი შეიქმნენ ქსნის ერისთავების წინაპრებად. „აღლუზიანში“ მოყვანილია თვით სახელები ამ წინაპრებისა. იგინი იყვნენო ძმები როსტომი, ბიბილა და წილოსანი, რომელთაც 70 ყმა მოიყვანესო და ქსნისა და არაგვის ხეობაში დაბინავდნენო. იმპერ. იუსტინიანემ როსტომს გამოუგზავნაო წამოსასხამი, ბეჭედი, საყურე, ქამარი, ცხენი ჯავშნით და აგრეთვე ლახვარი.

თურქების დასავლეთისკენ წამოსული ტალღა გამოედევნა ავარებს. მათმა მეფე დიზაბულამ საყვედური შეუთვალა იმპერატორს – ჩემი ქვეშევრდომი ავარები სამსახურში რად მი-

– 239 –

გილიაო. მოლაპარაკება დასრულდა იმპერატორ ტიბერის (571 – 582) და დიზაბულის შერიგებით. თურქების მეფე თავის თავს სთვლიდა კაცობრიობის შვიდ მოდგმის მბრძანებლად და შვიდის ქვეყნის პატრონად.

IV. **აბრეშუმეული.** რიტეტერის გამოკვლევით, რომაელები ძვირფას თვლებისა და აბრეშუმეულის ხმარებას გაეცვენენ მის შემდეგ, როდესაც პომპეოსმა ილაშქრა კოლხეთსა, ივერიასა და აღზნაში, ე. ი. I-ლ საუკ. ქრ. წ. მაგრამ 552 წლ.

ქრ. შ. ევროპაში ჯერ არ იყო ის აბრეშუმის ჭია, რომელიც საზრდოობს ფურცლის ხის ფოთლით, ის ჭია კი, რომელიც იკვებება ფიჭვის, მუხის და ნაკენჩხლის ფოთლით, არსებობდა უწინარეს დროითგანვე. ეს ჭია ფრიად გავრცელებულიყო ცუ-

ოს კუნძულზე, ატიკას, საცა მის პარკიდგან აბრეშუმს აკეთებდა პამფილ პატუს ასული, თანამედროვე სოლომონ ბრძნისა *)). პირველი მწერალი, რომელიც იხსენიებს ჩინეთის აბრეშუმს, არის ვირგილიუსი. პლინიუსი ჩიოდა, რომ აბრეშუმის სასყიდლად დიდძალი ფული იგზავნებოდა აღმოსავლეთს. სიძვირის გამო აბრეშუმეულის ტანისამოსს პირველ ხანს იცვამდნენ მხოლოდ მდიდარი ქალები და იმპერატორები. ვაჭრობა ამ ძვირფას ნაქსოვისა იყო ხელობა ქართველებისა, სპარსების და სომხების. ბევრი აბრეშუმეული იყიდებოდა ნისიბისს: იგი შემოჰქონდათ სამარყანდიდმა და ბუხარადამ, ხოლო აქ კი მოჰქონდათ ჩინეთიდან და ინდოეთიდან. იმპ. იუსტინიანემ მოინდომა – ჭია მოეშენებინა თავისს სამეფოში. მისს განზრახვას ხელი შეუწყო ორმა ბერმა. ამ დროს წმ. თომას ქრისტიანები ცხოვრობდნენ ინდოეთში, მალაბარის კიდეზე. ამათგან ორი ბერი შევიდა ჩინეთში, საცა მხოლოდ იცოდნენ ჭიის მოვლა-მოშენების ხელობა და აბრეშუმეულის კეთება. ჭიის თესლის გატანა საზღვარს გარეთ ჩინელებს აკრძალული ჰქონდათ. მოხერხებულმა ბერებმა თავისი კვერთ-

---

*) სოლომონი 980 წელს ქრ. წ.

– 240 –

ხები გამოღრუტნეს, თესლით (ჭიის კვერცხით) აავსეს და მოიტანეს კოსტანტინეპოლს. აქედგან მალე აბრეშუმის ჭია მოეფინა მთელს ევროპას. ჩვენში აბრეშუმეული იხსენიება ვ. გორგასლის ცხოვრებაშიაც, მაგრამ არა ჩანს, ადგილობრივი ნაკეთობა იყო იგი, თუ შემოტანილი. მე-IX-X საუკუნეში კი, როგორც ამბობენ არაბთა მწერლები, თვით ტფილისშიაც აკეთებდნენ აბრეშუმეულს *).

---

*) აბრეშუმი (ლეკურად არბეშუნ) აღმოსავლეთის ენების სიტყვაა, ქართულს დაბადებაში მის მაგიერ იხმარება სიტყვა ჭ ი ჭ ნ ა უ რ ი: და შეგამკვე ოქროთა და ვერცხლითა ...ჭრელნი ჭიჭნაურითა შეგასხენ... და იქმენ შვენიერ ფრიად“ (ეზევ., 16, 13).

– 241 –

თავი III.

აღმოსავლეთის ქრისტიანობა და საქართველოს საყდარი.

უკვე შევნიშნეთ, რომ სპარსეთის ყაენები მტრულის თვალთ უყურებდნენ ცეცხლის-მსახურების უარყოფელთ და ქრისტიანეთაგან კი უფრო იწყნარებდნენ მწვალებლებს, ხოლო იმპერატორის ერთმორწმუნე მართლმადიდებლებს სდევნიდნენო.

მართლმადიდებლობის მდგომარეობას აღმოსავლეთში გვიხასიათებს, მაგ., თავგადასავალი ეპისკოპოს ავდისა, მის დიაკვნის ბენიამენისა და მათთან ერთად წამებულ ქრისტიანებისა.

(ტყ. ნაწერი წიგნი მე-XI ს., № 222, გვ. 263):.. იწამნეს სპარსეთს იზდიგერდისა ზე († 419 წ.). ბენიამენმა დაანგრია საცეცხლე სპარსთა, რომელთა ღმერთი იყო მზე ანუ ცეცხლი. იეზდიგერდმა უბრძანა, საცეცხლე ალეგო. ბენიამენ არ დაემორჩილა. მაშინ ქრისტიანეთა ზედა აღიდრა ბრძოლაჲ და 30 წელი გაგრძელდა, რომელთა შინა მრავალთა ხელნი მოეჭრნეს და მრავალთა ყურნი, სხვათა – თითნი, ხოლო რომელთამე ხორცინი მახვილითა ლერწმებითა განიპნეს და ფრიად მწარენი წყლულებანი დაითმინნეს. და მრავალთა ხელნი და ფერხნი შეიძრნეს და ჯურღმულთა და ორმოთა და მღვიმეთა შინა შთაიყარნეს, რომელთა შინა შეაყენნიან სიმრავლე გესლიანთა ჭიათა და ქუეწარმავალთა და კოლტი თავუთად და ყოვლით კერძო მოჰკრძალიან, რათა არა ეპოვებოდის განსავალი. და ესრეთ გაჭირვებულნი შიმშილითა განიბმარვიდეს ხორცთა მოწამეთასა, რომელთა მიერ გრძელი და მწარე სიკვდილი მცირედ-მცირედ ღვაწლისა მძლეეთა მათ ზედა მოიწეოდა. ამას გარდა, დაფარულთა მათ ასოთა ორკერძოვე განმახულთა ლერწამთა და ორგანთა განაცმიდეს და შემეჰვალვიდეს, რომელთ მიერ ტკივილი უსაზომოდ შეიქმნებოდა...

მიუხედავად ამისთანა სასტიკ დევნულებისა საქართველომ ქედი არ მოიხარა სპარსეთის მეფეების წინაშე, მართლმადიდე-

– 242 –

ბლობას არ უღალატა და მის დამცველად დაადგინა კათალიკოზი.

ქალკიდონის მსოფლიო კრების (451 წლ.) მოწინააღმდეგენი ამ კრების დადგენილებას ნესტორიანულს უწოდებდნენ. ეს ნესტორი კოსტანტინეპოლის პატრიარქი იყო და ამბობდა: „ქალწულს მარიამს არ უნდა ეწოდოს ღვთისმშობელი. კაცობრიული ბუნება ქრისტესი განსხვავდება ღვთიურისაგანაო. იგინი მხოლოდ ერთად მოქმედებდნენო ჩვენის ხსნისათვის“. მონოფიზიტნი კი ამტკიცებდნენ, რომ მაცხოვარი „ხორციით ჩვენთან თანაარსია“, უარჰყოფდენ აზრს, რომ მისი კაცობრიული სული შთაენთქას ღვთიურს და ამბობდნენ: – „ერთი განხორციელებული ბუნება“ ორნაირიაო. მონოფიზიტთა მწვალებლობის ბუდედ შეიქმნა ანტიოქია. აქ 475 წ. პატრიარქობდა პეტრე კნაფელი, რომელმაც შეაჩვენა ქალკი-

დონის კრების დადგენილება, შეარყია მართლმადიდებლობა და მიიბირა სომხეთი. ამ დროს სომხეთი ექვემდებარებოდა სპარსეთის ყაენს ფირუზს (+ 488 წ.). მართლმადიდებლობის მტრებმა ეს ყაენი დაარწმუნეს, რომ მისთვის სასარგებლო იქნებოდა, სომხეთში შემოეღო ნესტორის მწვალეობა. ეს რჩევა ყაენს ჭკუაში დაუჯდა და სომხებს მოსთხოვა, მიეღოთ ნესტორიანობა. სომხეთს მაშინ შეესივნენ მწვალეობის მოთავენი: ზემოხსენებული პეტრე-კნაფელი (მკაწრველი), ტიმოთე ელური (კატა), სევეროს ნაშიკელი და სხ. სომხეთში კათალიკოზად იჯდა ბაბკენ ვოტმეაცი (487 – 492), სომხების კრებამ შეაჩვენა ქალკიდონის კრების დადგენილებანი და მიიღო „ხაჩეცარი“, ე. ი. სწავლა პეტრე კნაფელისა, რომელმაც სამების გალობას – „წმიდაო ღმერთო, წმიდაო ძლიერო წმიდაო უკვდაო“ – დაუმატა სიტყვები „რომელი ჯვარს ეცვა ჩვენთვის“.

მონოფიზიტთა სწავლა ამის შემდეგ მოედო მთელს ქვეყანას და უმეტესი მძვინვარება იწყო. სომხეთში მეფობის მოსპობის შემდეგ (433 წ.) ეპისკოპოსები მეტად გაძლიერდნენ

– 243 –

სპარსეთის ყაენებმა მათ დაუმორჩილეს არათუ მდაბიო ერი, არამედ ჩააბარეს მართვა მთელის ქვეყნებისა და საერისთაობისაც. ესრეთი დამცირება ვერ მოითმინეს აზნაურებმა. ვარდან მამიკონიანი და სხ. აზნაურები აუჯანყდნენ სპარსეთის მოხელე სურენს, იგი მოჰკლეს და გაიქცნენ კოსტანტინეპოლს. იმპერატორმა იუსტინიანემ აქვე მიიწვია სომხეთის ეპისკოპოსები და სთხოვა, მიეღოთ ქალკიდონის კრების დადგენილება. ეპისკოპოსებმა და ვარდან მამიკონიანმა შეასრულეს მისი ბრძანება, მოილაპარაკეს და შეაჩვენეს ხსენებულის კრების დადგენილების უვარმყოფელნი. მაშინ (532 წ.) იმპერატორი აშენებდა სოფიოს ტაძარს, სომხებმა მის ასაშენებლად გამოიღეს 100,000 ვერცხლის ფული. აქედგან რომ დაბრუნდნენ სომხეთში, შესდგა დვინის კრება (536 წ.), რომელმაც კვლავ შეაჩვენა ქალკიდონის კრება და მონოფიზიტობა შეიწყნარა. ამის შემდეგ ქართველთა და სომეხთ დამოკიდებულება უვარესად გამწვავდა. ქართველთა მხარეს იყო საბერძნეთი.

დარჩენილა ცნობა, რომ სწორედ ამ დროს ქართველებმა „ითხოვესო იმპერატორ იუსტინიანესაგან, რათა დასხდებოდნენო (ივერიაში) კათალიკოზად ნათესავნი ქართველთაგან. ხოლო იუსტინიანემ დაწერაო წიგნი და დაბეჭდა თვისითა ბეჭდითა ესრეთ, რათა დასხდებოდნენ კათალიკოზად ნათესავნი ქართველთანი და აქენდეს უადრესობა ყოველთა ეკლესიათა და მღვდელთა მთავართა ზედა. ამის შემდეგ კათალიკოზად სხდებოდნენ წარ-

ჩინებულ გვარისანი – ქართველნიო, შენიშნავს ჩვენი მატიანე.

იუსტინიანე იმპერატორი ჭეშმარიტი ქრისტიანე იყო, მოძულე ყოველგვარ მწვალებლობისა. მან, როგორც უკვე ვთქვით, დააწესა ახალი საკათალიკოზოები (ბულგარიისა, კვიპრისა და ივერიისა) და იგივე საჭიროდ დაინახავდა, – რადგან აღმოსავლეთი იწიწკნებოდა და იკაწრებოდა მწვალებლებისაგან, – საქართველოს საყდრის უფროსად ყოფილიყო ქართველი. ამას იმ მოსაზრებითაც მოიმოქმედებდა იმპერატორი, რომ საქართველოს ეკლესიას უფრო მედგარი წინააღმდეგობა გაე-

– 244 –

წია სომხის საყდრისთვის, რომელიც მან ვერავითარ ღონისძიებით ვერ შეუერთა მართლმადიდებლობას, ხოლო ივერიაში კი ქრისტიანულ სჯულის წესები, როგორც მოწმობს თანამედროვე პროკოპი, ყველა ქვეყნებზე წმიდად იყო დაცული.

ასრეთი მფარველობა ივერიის ეკლესიისა იმპერატორის მხრივ უფრო გაამწვავებდა საქართველო-სომხეთის ეკლესიურ დამოკიდებულებას. ამას ნათელსჰფენს საქართველოს კათალიკოზის კირიონისა და სომხეთის კათალიკოზის აბრაამის გადაკიდება 579 წელს. ამ წელსო, სწერს კადანთკატვაწი, სომხები და ივერნი გაიყარნენო და ამის მიზეზად შეიქმნაო წყეული კირიონი, რომლის მხარე დაიჭირაო საბერძნეთმა და იტალიაში თავის მხრივ სომხეთის კათალიკოზ აბრაამმა გამოუცხადა სომხებს: „ქართველების შესახებ ჩვენ დავადგინეთ: ამიერიდგან გეკრძალებათ, მათთან იქონიოთ ერთობა ლოცვასა, ჭამა-სმასა, მეგობრობასა და შვილების კვებაში. აღარ უნდა მიხვიდეთ მოსალოცავად მცხეთის სახელოვან ჯვრისა, არც მანგლისის ჯვრისა. აღარც უნდა მიიღოთ იგინი ჩვენს ეკლესიებში. მათთან ცოლქმრობას განეშორეთ. მხოლოდ იყიდეთ და მიჰყიდეთ მათ, როგორც ურიებს“.

ქართველებისა და სომხების განხეთქილების უმახლობელეს მიზეზად კადანთკატვაწი სთვლის შემდეგ გარემოებას. იუსტინიანეს მეფობაში სომხეთი ორად გაიყო. ერთი ნაწილი დარჩა სპარსეთს, მეორე – საბერძნეთს. ტერ-მოვსესი იჯდა კათალიკოზად დვინს წმ. გრიგოლის ტახტზე. მის შორი-ახლო ბერძნების მომხრეებმა დასვეს სხვა კათალიკოზი. საპატრიარქო ტახტი რომ ორად გაიყო, სიუნის მთავრებმა ორივე უარჰყვეს და აღარც ერთს აღარ დაემორჩილნენ. მათმა ეპისკოპოს პეტრემ ბრძანება გასცა თავისს სამწყსოში: ხელდასხმა და წმ. მირონი მიეღოთ აღვანთაგან *). პეტრე რომ მოკვდა, სიუნის ეპისკოპოსად აღვანის მამადმთავარმა აკურთხა ზაქა-

*) აღვანია = ალვანია (Albania).

რია. ასრე იყო აბრაამამდე, რომელმაც შეაერთა საპატრიარქო ტახტი. უმთავრეს სამღვდელოებამ ეს აბრაამი გამოაცხადა პატრიარქად, ალვანის მამადმთავარი არხიეპისკოპოსად, ივერიისა – მიტრაპოლიტად. ეს იწყინა ივერიის მაკურთხეველ კირიონმა და საწინააღმდეგო მიზეზს ეძებდა. ხოლო აბრაამი ამბობდა, რომ ალვანელთ ივერიელებზე ადრე მიიღესო ქრისტიანობა, და მათ შეშვენითო ჰყვანდეთ ეპისკოპოსთ მთავარი. ამისთანა აურ-ზაურის გამო ქართველები მართლმადიდებლობას მიეკედლნენ და ქალკიდონის კრების დადგენილება ირწმუნეს. ჯერ ამაზედ წინად ბერძნების სარდლები აქეზებდნენ კირიონს, ეთხოვნა უპირატესობა, მაგრამ ალვანელთ განმარტეს, რომ მათი ქვეყანა მოუქცევია მოციქულს ელისეს, ხელდასხმულს უფლის ძმის იაკობისაგან, რომ ეს ელისე მათს ქვეყანაში სომხეთზე ადრე მოსულა, უქადაგნია, აუშენებია საყდარი გიშში და ეს საყდარი არის მთელის აღმოსავლეთის დედა-საყდარიო.

596 წელს შესდგა მთელის სომხეთის კრება დვინს. კრებამ შეაჩვენა ქალკიდონის კრების დადგენილებანი და სამუდამოდ განემორა მართლმადიდებლობას და ამასთანავე საქართველოსაც.

ამავე ხანებში აღმოსავლეთსა და ასურეთში მონოფიზიტთა მწვალებლობის გულმოდგინე მსახურად იყო იაკობი (ალბარადაი). ამ ქვეყნის მონოფიზიტი ეპისკოპოსები და სამღვდელოება ზოგი განიდევნენ, ზოგი ციხე-საპყრობილეებში ამოხოცეს; მაშინ მათ მოადგილედ გამოჩნდა ხსენებული იაკობი. ეს რომ მოკვდა (578 წ.), დარჩა აყვავებული სამწყსო, რომლის მოთავე ანტიოქიის საპატრიარქო ტახტზე დაჯდომას ლამობდა. ამ იაკობის-გამო ასურეთის, შუამდინარის და ეგვიპტის მონოფიზიტებს ეწოდათ იაკობისნი. ეგვიპტიდამ მონოფიზიტობა მოეფინა აბაშეთსაც (აბისინიას) (იხ. ქვემო განყ. II თ. II „საქართველოს საყდრის თავისუფლება“).

13-ნი მამანი. ქრისტიანობის განმტკიცებისათვის საქართველოში ბევრი იღვაწეს კათბადოკიიდგან მოსულმა მამებმა, რომელნიც დასახლდენ ქართლ-კახეთის სხვა და სხვა დაბა-სოფელსა თუ უდაბნოში და მათივე სახელი მიითვისეს. იგინი იყვნენ: იოანე ზედაზადენელი (ზედაზნელი), დავით გარესჯელი, სტეფანე ხირსელი, იოსებ ალავერდელი, ზენონ იყალთოელი, ანტონი მარტყოფელი, ისე წილკნელი, თათე სტეფანწმინდელი,

შიო მღვიმელი, ისიდორე სამთავნელი, აბიბოს ნეკრესელი, მიქელ ულუმბელი, პიროს ბრეთელი და ელია დიაკონი. ესენი იყვნენო, ამბობს მემატიანე, განმანათლებელნი ქართლისა, განმწმინდელნი სჯულისა, მაშენებელნი ეკლესიათა. ესენი იყვნენ მოწაფენი კათბადუკიის მესვეტის სვიმეონ მცირისა (521- 584) და მოვიდნენ საქართველოში „მირიანიდამ 200-ის წლის შემდეგ“, ე. ი. 561 წელს. მაშინ საქართველოში კათალიკოსობდა ევლავიოზი. მოვიდნენ-რა მცხეთაში, ამ ევლავიოზს ქართულად გამოელაპარაკნენ და ქართულად მოიკითხეს. შემდეგ ავიდნენ ზედაზენს, საცა იყო საკერპო გოდოლი და აგრეთვე ბომონი (სამსხვერპლო), რომელზედაც ძველად წარმართნი საღმთოს სწირავდნენ თავიანთ ღმერთს ზადენს. აქ დაჰყვეს რამდენიმე ხანი, მერე იოანემ სხვები წარგზავნა ქართლკახეთს, ხოლო თვითონ თავის დიაკონით იქვე დარჩა. ააგო დიდი საყდარი ზედაზნისა, მას შემოარტყა გალავანი, აღმოუჩინა წყარო, გაუკეთა სავლელი გზა. ზედაზნის მთა მცხეთის ახლოს, არაგვის მარცხენა მხარეს არის. მისი მწვერვალი, რომელზედაც ტაძარია, საკმაოდ მაღალია და იქიდგან მოჩანს მთელი არე-მარე ტფილისისა და ქართლისა.

დავით გარეჯელი დასახლდა ტფილისში, მთაწმინდის გორაზე, ხოლო ნიში ჰქონდა იქ, საცა ქვაშვეთის საყდარია. მერე იგი წავიდა და იმოღვაწა გარეჯის უდაბნოეში, საცა შემდეგში 12 მონასტერი აშენდა.

შიო შევიდა სარკინეთის მღვიმეებში. მასთან ერთად მოღვაწეობდა ზემოხსენებული სეფეწული ევაგრე, მეფის მოადგი-

– 247 –

ლე, ფრიად მხნე სპასპეტი. მეფე ფარსმანმა მონასტრების ასაშენებლად მისცა 30 ლიტრა ოქრო, ოქროს ბარძიმი და ფეშხუმი და ყოველი სხვა სამსახურებელი ვერცხლისა, ოქროს დიდი ჯვარი და სახარება ფრიად შვენიერად შემკობილი სანატრელისა მეფის ვახტანგისა-მიერ. შიო და ევაგრე დიდად მიჩნეული წმიდანნი იყვნენ: სიგელ-გუჯრებში იგინი იხსენიებიან თანაბრად წმ. ნინოსი, სვეტიცხოვლისა, მოციქულებისა *).

შესამჩნევი მონასტრებია აგრეთვე მარტყოფი, სამთავისი, წილკანი, იყალთო, ხირსა, ალავერდი და ნეკრესი, მეტადრე უკანასკნელნი: ნეკრესის, ალავერდის და ხირსის წინამძღვარნი მარადჟამ იღვწოდენ და ცდილობდნენ, ქრისტიანობა მოეფინათ მთიელთა შორისაც.

მონასტრების მნიშვნელობა ქართველთა განათლების საქმეში თვალსაჩინო შეიქმნა. ზემოხსენებულ მონასტრებ გარდა შემდეგში კიდევ დაარსდა მრავალი უდაბნო, რომლებში-

აც იღვწოდნენ შესანიშნავი მქადაგებლები, მწერალნი, მხატვარნი და სხ.

სადაც კი ფუძნდებოდა ხატ-მონასტერი, იქ და მის მიდამოს ჩნდებოდა ვენახი, წალკოტი და ყანობირი, ბარდანი იჩეხებოდა, ჭაობი შრებოდა კამკამი წყაროებით, რომელიც მწირ ბერებს, ხშირად, შორიდგან გამოჰყვანდათ, ირწყოდა არემარე. ბერები მუდამ შრომაში იყვნენ. ზოგი რომ ყანაში

---

*) მაგან აბულეთის-ძის სიგელის დასაწყისი: „...შეწევნითა და თავდებობითა ქლწულისა მარიამისითა, მეოხებითა ანგელოზთა მიქელ და გაბრიელისითა, შუამდგომელობითა წმიდათა წინასწარმეტყველთა, მოციქულთა, მღვდელთმოდვართა, მოწამეთა, მამათა, ქალწულთა და ყოველთა წმიდათათა, რომელნი საუკუნიდგან სათნო ეყუნეს უფალსა ღმერთსა ჩვენსა. თავდებობითა ს ა ნ ა ტ რ ე ლ თ ა მამათა ჩვენთა შ ი ო , ი ო ა ნ ე და ე ვ ა გ რ ე ს ი თ ა... დაგიწერე და მოგახსენე დაწერილი ესე თქვენ ყოველთა მამათა თვალსა და მნათობსა წმ. მამისა შიოს-და მღვიმესა შინა დამკვიდრებულთა მამათა“...

– 248 –

მუშაობდა, სხვები სენაკში ისხდნენ და სასულიერო საზღოს უმზადებდნენ ერს: სწერდენ და თარგმნიდნენ წიგნებს, ხშირად, ხატავდენ კიდეც. ერთმა მოღვაწეთაგანმა, როგორც თვითონვე ამბობს, იცოდა ათი ხელობა: ხუცობაჲ, მწიგნობრობა, წერა ხუცურისა, შექმნა ეტრატისა, შეკრვა წიგნისა, მხატვრობა, მკერვალობა, ტყავის კერვა, ხუროვნობა, ყოველივე მსოფლიო მუშაობა. საყდრებს, ხშირად, აგებდნენ მიუვალ ადგილებში: მთის მწვერვალებზე, მაღალ კონცხებზე, ფრიალო და უღალ ბორცვებზე. საყდრების კარმიდამოს ზღუდავდნენ მაგარის ციხით, თუ მწვერვალზე წყარო არ იყო, მილით გამოჰყვანდათ წყალი, ეზოდგან გორის ძირამდის ჩაჰყვანდათ მიწაში სავლელი საიდუმლო გზა-მაღარო. საყდრებს სიმტკიცისთვის, ხშირად, აშენებდნენ რმე-კირით და აგურით, ხურავდნენ კოწიწით, ამკობდნენ მხატვრობით, ქანდაკით, წარწერებით. ამისთანა საყდრების კარმიდამო შიშიანობის დროს ივსებოდა მორწმუნე ერთი, რომელიც თავდაუზოგველად ებრძოდა მოსეულს მტერს დასაცველად თავისუფლებისა, ენისა და სარწმუნოებისა.

– 249 –

თ ა ვ ი IV.

ბაგრატიონთ გამეფება.

ა. ბერძნებთან შერიგების შემდეგ (561 წ.) ხოსრომ უფრო გაადიდა თავისი სახელმწიფო და შეიქმნა მბრძანებელად ქვეყნებისა ინდოეთიდან ხმელთაშუა ზღვამდე, იაკსარტიდგან არაბეთ-ეგვიპტემდე.

ბერძენთა მწერლები ამბობენ, რომ სპარსებმა ქართველებს მეფის დადგენის უფლება მოუსპესო გურგენის ლაზიკაში გაქცევით (521 წლ.). ქართველებად აქ იგულისხმებიან მხოლოდ ამერლები, ვინაიდან იმერეთი და მესხეთი თვით ვახტანგმავე უანდერძა თავისს, ბერძნის ქალისაგან ნაშობ შვილებს. ამ დროითგანვე განისაზღვრა ორ სახელმწიფოს გავლენა საქართველოზე – სპარსეთისა ამერეთზე და საბერძნეთისა იმერეთზე. ამ შემთხვევას ჩვენი მატთანე იწყობს ცოტა გვიან, ვახტანგის შვილის-შვილის-შვილის ფარსმანიდგან: ამ დრომდისო, ირწმუნება მემატთანე, ვახტანგის ძის მირდატის ძენი, მთავარნი კლარჯეთისა და მესხეთისა, ემორჩილებოდნენ დაჩის შვილთ, რომელნიც მეფობდნენ ამერეთში. ხოლო შემოვიდნენ რა სპარსნი ქართლს, ფარსმანი ვერ გაუმაგრდათ: ყაენს აღუთქვა მორჩილება იმ პირობით, თუ ქრისტეს სჯულს ხელს არ შეახებდა და ქართლიდამ არ ამოაგდებდა. ყაენმაც შეიწყნარაო მისი თხოვნა. აი ამის შემდეგ დაჩის ძენი ერჩდნო სპარსებს, ხოლო მირდატის ძენი ბერძნებს.

გადმოგვცემს-რა ამ ამბავს, მატთანე კიდევე აღწერს ორს მეფობას (ფარსმანისას და ბაკურისას) და მერე აღნიშნავს მეფობის მოსპობას ქართლში.

ყაენმა ურმიზდმაო, მოგვითხრობს მემატთანე, თავისს შვილს ქასრე-ამბარვეუს მისცა რანი და მოვაკანი. ქასრე მოვიდა და დაჯდა ბარდავს. აქედგან უწყო ზრახვა ქართლის ერისთავებს, აღუთქვა დიდი კეთილი, საერისთაოები საშვილი-

– 250 –

შვილო სამფლობელოდ დაეწერაო ამგვარ მლიქვნელობით მიიძხოო ერისთავნი, რომელნიც თვისთვისად განდგნენ, დაემორჩილნენ ქასრეს და ხარკის ძლევა იკისრეს. ამის შემდეგ დაჩისძენი დაიმაღლნენ კახეთის მთიულეთში, ხოლო მირდატისძენი გამაგრდნენ კლარჯეთის კლდეებშიო.

ვახუშტი ამ შემთხვევას და ბაგრატიონთ გამეფებას დასდებს 571 წელს, მაგრამ ეს შეცდომაა: ზემოხსენებული ურმიზდი, რომლის დროს ქართლის ერისთავნი განუდგნენ ბაკურს და მისს შვილებს, მეფობდა 579 წლითგან, ხოლო მისი ძე ხოსრო II (ქასრე ამბარვეზი), რომელსაც ქართლის ერისთავები ხარკს აძლევდნენ,

გამეფდა 591 წელს.

ბ. ურმიზდმა თავის მამის ხოსრო ნუშირვანის (მოსამართლის) შენაძენი მამულები და ქვეყნები თითქმის მთლად დაჰკარგა. იგი იყო უღმობელი მტარვალი. პირმოთნეთა და მლიქვნელთა ზეგავლენით მან დაივიწყა ყოველგვარი სათნოება, რომლითაც შემკული იყო მისი მშობელი. მისმა სვაობამ, თავმოყვარეობამ, უნდობლობამ და შეუბრალებლობამ ქვეშევრდომნი ააღელვა, ააშფოთა. მისი მტარვლობა მეტად სასტიკი და აუტანელი იყო ქართველთათვისაც.

ქართლის მარზაპნად (გამგებლად) მას დაედგინა არვანდ გუბნასპი. ეს იჯდა ტფილისში; მის დროს „მცხეთაჲ ათხელდებოდა, ტფილისი ეშენებოდა, არმაზი შემცირდებოდა, კალისი (ტფილისის მეტეხის ციხე) განდიდდებოდა. სპარსნი უფლებდნენ ქართლს, სომხითს, სივნიეთს (= სიონს = ყარაბაღს) და გუასპურაგანს“. მცხეთის ციხის თავად იყო სპარსი უსტამი.

არვანდი და მისნი თანაშემწენი აიძულებდნენ ქართველებს – ეწამათ ცეცხლისმსახურება.

ივინო, ამბობს მამათა ცხოვრება, „ხელმწიფე იყუნეს ჩვენსა ამას სოფელსა და ბილწსა კერპთმსახურების ცეცხლისა მის თაყვანისცემასა და მსახურებასა აღასრულებდეს მარადის: ბაბილოვნურსა მას ჩვეულებისა სადმე ოქროსა და სხვასა რასმე და ოდესმე

– 251 –

ცეცხლსა. ამისგამო ადგილნი მრავალნი განიშზადეს მათისა სამსახურებელისა ცეცხლისათვის ქვეყანასა ჩვენსა და მრავალთა შეაცთუნებდეს“.

ერთი ამგვარი ბომონი (საცეცხლე) გაემართათ კახეთის ხევშიაც (შიგნით კახეთში). მაშინ ნეკრესში მოღვაწეობდა ეპისკოპოსი აბიბოს, რომელმაც მრავალი მთიელები მოაქცია, არ შეუშინდა აგრეთვე სპარს მტარვალებს: დაურიდებლად მივიდა მათ საცეცხლესთან, წყალი გადაასხა და ჩააქრო. ეს დიდ შეურაცხებად და ღვთის გმობად მიიჩნიეს იქაურ სპარსებმა. მათმა უფროსმა ეს ამბავი აცნობა ქართლის მარზაპანს, რომელიც მაშინ იდგა ქალაქ რეხას. მან დაიბარა აბიბოსი. ეს უშიშრად გაჰყვა სპარსთა მეომრებს; მივიდა, მოილოცა მცხეთა, შიომღვიმე და წარსდგა მარზაპნის წინაშე რეხას, საცა უკვე შეკრებილ იყო „სიმრავლე ეპისკოპოსთა, მღვდელთა და ერისთავთა. მარზაპანმა მრისხანეთ ჰკითხა აბიბოსს: „რად უარჰყავ უფლება მეფეთ-მეფისა და მოჰკალ ღმერთი ჩვენი?“ მიუგო: „მეფეთ მეფე მე ერთი ვიცი – იესო ქრისტე. მე ღმერთი კი არ მოვკალ, არამედ ცეცხლი წყლით დავშრიტე. ღმერთს ქვეყანა შეუნივთებია ოთხის ნაწილაკისაგან, რომელნი არიან ნოტიო, ცივი, ხმელი და ცეცხლი. ესენი სისწორით

შეერთბამებულან, მათი მეტნაკლებობა არღვევს მათ შორის თანასწორობას. ასრე მოუვიდა შენს ღმერთსაც: მცირე წყალი რომ დავასხი, იგი გაქრა, მოკვდა“. მარზაპანი განრისხდა. მის ბრძანებით აბიბოსი აწამეს, ქვით განტვინეს, და მისი გვამი გაათრიეს და ქალაქ გარე დააგდეს. ქრისტიანებმა აბიბოს ღვაწლი არ დაივიწყეს: იცეს დრო და მის წამების ადგილზე მონასტერი ააშენეს.

ამავე ხანს ეწამა საქართველოში ევსტათი მცხეთელი, ვეჟან ბუზმილის, ბარამ ჩუბინის მარზაპნის ბრძანებით. ეს ჩუბინი თურქებს ებრძოდა სვანეთში 587 წ., ხოლო სპარსეთში გამეფდა 590 წელს.

ევსტათი, ჩამომავლობით სპარსი, საქართველოში მოსუ-

– 252 –

ლიყო ხოსრო I-ის მეფობის მეათე წელს (537 წ.). იგი მაშინ 30 წლისა იყო. მცხეთაში დაბინავებულიყო. ხელობად ჰქონდა მეხამლობა (მეჯღანობა). მამა და მისი ძმები მოგვები იყვნენ და მასაც მოგვობას ასწავლიდნენ. მაგრამ მან ცეცხლის მსახურება შეიძულა და, მოვიდა-რა მცხეთაში, ქრისტიანობა მიიღო, მოინათლა და ქრისტიანე ქალი ცოლად შეირთო. მაშინ მცხეთაში უფროსად და ციხისთავად იჯდა სპარსი უსტამი. შიგ მცხეთაში კიდევ ბევრი სპარსი იყო: მეხამლენი და მეჯღადაგენი. ამათ დააბეზლეს ევსტათი და რამდენიმე სხვა სპარსნი, რომელნიც აგრეთვე გაქრისტიანდნენ. უსტამმა მოიწვია ევსტათი და მისნი თანამოაზრენი გუზნაკ, ბაღდიად, ბურზო, პანაგუზნასპ, პეროზაკ, ზარმილ და სტეფანე და გამოგზავნა ტფილისს მარზაპნის არვანდის წინაშე. არვანდმა ივინი გაასამართლა, ზოგმა ქრისტე უარჰყო, ევსტათი და ზოგიერთნი კი შეიპყრა. ექვსის თვის ამის შემდეგ ყაენმა იგი დაიბარა. არვანდი რომ წასასვლელად ამხედრდა, მის წინაშე წარსდგნენ ქართლის მთავარნი, კათალიკოზი სამოელ, ქართლის მამასახლისი გრიგოლ, ქართლის პიტიახში არშუშა და სხვ. სეფეწულნი და მარზაპანს სთხოვეს, გაენთავისუფლებინა შებყრობილი ქრისტიანები. არვანდმა შეიწყნარა მათი თხოვნა და წავიდა (587 წ.).

არვანდის წასვლის შემდეგ მესამე წელიწადს მოვიდა ზემოხსენებული „ბარამ ჩუბინის“ მარზაპანი ვეჟან ბუზმილი. მას ისევ წარუდგინეს ევსტათი, როგორც მგმობელი ყაენის სჯულისა. ეჟვანმა თავი გააგდებინა (590 წ.). ქრისტიანებმა მისი გვამი დამარხეს მცხეთის ტაძარში.

ამავე წელიწადს დიდი არეულობა მოხდა სპარსეთში. ამით ისარგებლეს ქართველებმა, მიემხრნენ ბერძნებს და საკუთარი მეფე დაიდგინეს – გურამ ბაგრატიონი.

გ. იმპერატორ მავრიკიმ (582 – 602) თავისი ლაშქარი შეუსია სპარსეთს შუამდინარის მხრით, ხოლო გურამს გამოუგზავნა დიდძალი განძი, რათა მით დაიქირაოს ბლომა მეომ-

– 253 –

რები, მათ შეუერთოს ქართველთა ლაშქარი და შეუსიოს სპარსეთს ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთის მხრით. გურამმა მოიწვია ოსნი, ძურძუკნი და დიდონი, მათ შეუერთა თავისი ჯარი, ერისთავები წაუმძღვარა და წარგზავნა სპარსეთისკენ. გურამის ლაშქარმა რბევა და ოხრება დაუწყო ადარბადაგანს.

ამავე დროს კასპიის იქითა მხრიდან სპარსეთს შემოესივნენ თურქნი და სკვითნი.

ბაბილონი, სუზა და ყარამანია აჯანყდნენ.

არაბეთმა და ინდოეთმა ყაენს შემოუთვალეს, – ხარკს აღარ მოგცემთო.

შუამდინარესა და სირიაში ბერძნები ზედიზედ ამარცხებდნენ ყაენის ლაშქარს.

საყაენო სახელმწიფოს დაშლა-დანგრევის ნიშნები ჩანდა ყოვლის მხრივ. მაგრამ იგი განსაცდელისაგან იხსნა ბარამ ჩუბინმა. ეს ძველ სპარსელ მთავართა გვარის ჩამომავალი იყო. ბარამი წაუძღვა სამეფოს ლაშქარს და მიესია თურქებს ჰირკანიაში. მათი ძალა შემუსრა ისე, რომ მცირეოდენილა თურქობა ძლივს გადურჩა სიკვდილს და გაიქცა. დახოცილთა შორის იყო თურქთა მეფეც.

გმირ სარდალს ცბიერი ყაენი უნდობლად და ცივად დაუხვდა. ლაშქარმა იწყინა და ბარამ ჩუბინი მეფედ გამოაცხადა. (590 წ.). ბარამი სატახტო ქალაქ მადაინისკენ დაიძრა, ხოლო საქართველოში მარზაპანად გამოგზავნა ზემოხსენებული ვეჟან ბუზმილი, რომელმაც, როგორც იყო ნათქვამი, ევსტათი მცხეთელი აწამა და მოკლა (590 წ.).

ამდროს ურმიზდს აუჯანყდნენ ძმები ბინდო და ვსტამი (ესენი შეიძლება ყოფილიყვნენ ზემოხსენებულნი ქართლის მარზაპანი არ-ბანდი და მცხეთის ციხისთავი უსტამი). ბინდომ ურმიზდი შეამწყვდია სწორეთ იმ ციხეში, რომელშიაც იგი, ურმიზდის ბრძანებით, ტყვედ იჯდა. ამ ბინდოს წინადადებით სპარსეთის დიდკაცობამ ურმიზდი ტახტიდამ ჩამოაგდო და გახურებულ მავთულით თვალები დასთხარა. მისი ცოლი

– 254 –

და უმცროსი ვაჟი დახოცეს და მათი გვამები ქუჩაში დაყარეს ხალხის ფეხქვეშ გასათელად. ბინდომ მეფედ გამოაცხადა ურმიზდის უფროსი შვილი ხოსრო (ქართ. ცხოვრების ქასრე ამ-

ბარვეზი = ხოსრო ფარვიზი). ბარამ ჩუბინმა ხოსროს მეფობა არ ინდომა. ხოსრო ტაძრეულით (სასახლის მოსამსახურეებით) და სატახტო ქალაქში მოკრებილ მეომრებით ბარამ ჩუბინის დასახვედრად გამოვიდა, მაგრამ დამარცხდა და გაიქცა საბერძნეთისკენ. ბინდომ ყაენი ურმიზდი შურდულის ბაწრით დაახრჩო. ძლევამოსილი ბარამ ჩუბინი შევიდა მადაინს და თავისი თავი მეფედ გამოაცხადა (591 წ.).

საბერძნეთის მხარეს მისულ ხოსროს მეგობრულად მიეგება იმპ. მავრიკი, თავისი ქალი ცოლად მისცა და გამოაყოლა თავისი ლაშქარი. მდ. ტიგრის ნაპირზე ხოსროს შეუერთდა ბევრი სპარსი. ბარამი და ხოსრო შეიბნენ. ყაენს გაემარჯვა. ბარამი გაიქცა თურქეთს და იქვე დაიღუპა. ხოსრო II ბერძნის ლაშქარმა შეიყვანა მადაინს და ტახტზე დასვა (591 წ.). ხოსრომ დახოცა მოღალატე ბიძები, ბინდო და უსტამი. მფარველობისა და შემწეობისათვის მავრიკის დაუთმო ციხეები დარა და მარტიროპოლი (მუფარაკანი) და დათანხმდა, რომ სომხეთი არეხსა და კასპის ზღვამდე ყოფილიყო იმპერატორის გამგეობაში. სპარსეთსა და საბერძნეთ შორის, სიკვდილამდე მავრიკისა, რომელსაც ყაენი მამად ეძახდა, მეგობრული განწყობილება არ დარღვეულა. ამ ხანს ქრისტიანებს აღარ სდევნიდნენ სპარსეთში, პირიქით, ყაენი დიდის მოწყალებით ეპყრობოდა მათ. ხოსრომ თვითონ არ მიიღო ქრისტიანობა, მაგრამ მისი ცოლი შირინი (სირა), რომლის სილამაზეს, ჭკუას და სამუსიკო ნიჭს ქებით იხსენიებენ სპარსთა მგოსნები, იყო ჭეშმარიტი ქრისტიანე.

სპარსეთის შლილობამ საკუთრად ქართველებსაც დიდი სარგებლობა მოუტანა. ყაენმა რომ დაამარცხა ბარამ ჩუბინი, ამის-მიერ გამოგზავნილი მარზაპანი ვეჟან ბუზმილი ქართველებმა მოჰკლეს ქიზიყში (591 წ.) და საქართველო სპარსთა

– 255 –

უღლისაგან განთავისუფლებულად გამოაცხადეს. მავრიკიც დაეხმარათ ყაენის წინაშე. იმპერატორმა შეუთვალა ყაენს: „ქართველები ბერძნების მორჩილნი არიან იმ დროითგან, როდესაც კერპთმსახურება უარჰყვეს. მხოლოდ მძლავრობით სპარსნი არბევდნენ ქართლს. დღეს მე და შენ დიდი სიყვარული გვაქვს ერთმანეთისა. იყოს ქართლიც ჩვენ შორის თავისუფალ და მშვიდობით. მე ვარ მოურავი და მწე ყოველთა ქართველთა და ყოველთა ქრისტიანეთა“.

ყაენი ხოსრო დათანხმდა. ქართლი განთავისუფლდა. ბაგრატიონთ სახლი გამეფდა (591 წ.).

დ. ეს ბაგრატიონები თავიანთ თავს ურიებად სთვლიდნენ (გვ. 9). „ქართლისცხოვრებაში“ მოყვანილია თვით მათი

წინაპრების სახელებიც ადამითგან მოკიდებული სოლომონამდე, რომლის შვილები მუშელ, ბაგრატ, აბგავარ, გურამ, სააკ, ასამ და ვარაზვარდ მოვიდნენ ბასიანის მხარეს, ეკლესც, საცა მთავრობდა დედოფალი რაქაელ. (ალბად ის რაქაელი, რომელსაც აბიბოს ნეკრესელი გაჭირების დღეს შეჰვლადებდეს, როგორც თავისს დედას). დედოფალმა მონათლა იგინი, ერთი სიძედ დაისო, ორნი ამზახლა სომხეთის მთავრებს, ხოლო ოთხნი ძმანი (გურამ, სააკ, ასამ და ვარაზვარდ) შემოვიდნენ ქართლს. გურამმა, როგორც ირწმუნება ვახუშტი, შეირთო ვახტანგ გორგასლის ძის მირდატის და და მიიღო საცხოვრებლად მამული ტაოს; აქ მას ეყოლა შვილი ბაგრატ. ამ ბაგრატისძე გურამი განაგებდა ტაოს საერისთაოს. მალე მირდატის ძენი უშვილოდ დაიხოცნენ და გურამი შეიქმნა მათ სამფლობელოს მემკვიდრედ და პატრონად. 590 წელს, სპარსეთში რომ არეულობა მოხდა, ქართველთა დიდკაცობამ გურამი აირჩია თავის მეფედ. იმპერატორი მავრიკიც, რაღა თქმა უნდა, სიხარულით მიეგება მათ არჩევანს და გურამი დაამტკიცა პურატპალატად და მეფედ ქართველთა. გურამის მეფედ დადგენით მთელს აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოში ბერძნების გავლენა და მფარველობა დამყარდა (591 წ.).

– 256 –

ქართლისცხოვრებით, საქართველოს პირველი კურატპალატი და მეფე გურამი ბაგრატისძე კი არ იყო, არამედ თვით შვიდთა ძმათაგანი გურამი. ეს რომ გაამეფეს, მისი ძმები სააკ, ასამ და ვარაზვარდ კახეთში წავიდნენ... „თავად-აზნაურთა სიით“, პირველი ბაგრატონი, რომელიც საქართველოში მოვიდა 580 წელს, იყო ბაგრატი. ამან ერისთავის ხარისხი მიიღო. მისმა ძმამ გურამმა ცოლად შეირთო გორგასლისძის მირდატის ასული და მისგან ეყოლა ბაგრატი. მირდატი და გურამი გარდაიცვალნენ. კლარჯეთის ერისთაობა მირდატის ძეს ასფაგურს ერგო. ბაგრატიც ერისთაობდა, მაგრამ ემორჩილებოდა ასფაგურს, ხოლო ორნივე ემორჩილებოდნენ ქართლის მეფეს. მალე მოსწყდნენ მირდატისძენი და მათ მემკვიდრედ შეიქმნა გურამ ბაგრატისძე, რომელსაც უწოდეს მირდატოვანი. ამან სპარსთა მოსვლის დროს უერთგულა ბერძენთ მეფეს და ამისგამო ყანმა მისცა მას კურატპალატობა და მრე მეფობა.

ამავე დროს გურამის პაპის ძმები სააკ, ასამ და ვარაზვარდ წავიდნენ კახეთს. სააკი დაემზახლა ბაკურ ნერსესძეს, ხოლო ასამ და ვარაზვარდ მივიდნენ ქიზიყს, საცა მაშინ იყო ზემოხსენებულ ბარამ ჩუბინის მარზაპანი (ერისთავი) ვეზან (ვეჯანი). მიიმხრეს იქაური ერი, ვეზანი მოკლეს (591 წ.), დაიჭირეს მთელი კამბეჩოვანი და დასხდნენ ხორნაბუჯს, რომელიც იყო მაგარი და მიუდგომელი ციხე-სიმაგრე.

წინანდელ მეფის ბაკურის შვილები დაემორჩილნენ გურამ მეფეს, რომელმაც სამფლობელოდ მისცა მათ უჯარმა და მისი გარეშემო მდებარე ადგილები კახეთ-ჭერეთს.

გურამი ჯერ იწოდებოდა მირდატოვანად (ვახტანგ გორგასლის ძის მირდატის-გამო) და მერე იწოდა ბაგრატოვანად ანუ ბაგრატიონად (თვისის ბიძის ბაგრატის-გამო). ბაგრატიონები თავიანთ საგვარეულო ნიშანზე, – დასამტკიცებლად თვისის ჩამომავლობისა დავით მეფის თესლისაგან – ჰსახავდნენ ქნარს, სასწორს, ხმალს, შურდულს, ქრისტეს კვართს და სამეფო გვირგვინს, დანდობილს ორს ლომზე, ხოლო ნიშნის

– 257 –

აშიაზე აწერდნენ დავით წინასწარმეტყველის სიტყვებს: „ეფუცა უფალი დავითს ჭემშარიტებითა და არა შეურაცხჰყოს იგი: ნაყოფისაგან მუცლისა შენისა დავსვა საყდართა შენთა“.

სომხების მწერლები (მ. ქორენელი და სხ.) ბაგრატიონების წინაპრის (სუმბატის) გამოსვლას ურიასტანიდგან დასდებენ მე-VII საუკ. ქრ. წ. ამ სუმბატის ჩამომავალი ბაგრატი მიემხროო სომხეთის მეფეს ვაჰარშაკს (149 – 127 ქრ. წ.) და ამისგამო ამ მეფემ მას დაუმკვიდრაო საპატიო უფლება – მეფის თავზე გვირგვინის დადგმა – თავადირობა. ბაგრატის გამო მისი ჩამომავლობა იწოდაო ბაგრატუნად = ბაგრატიონად = ბაგრატოვანად. არტაშეს დროს (30 – 20 წ. ქრ. წ.) მათ მიეზობათო თითქმის ნახევარის სამეფოს სამოქალაქო და სამხედრო გამგეობა. უმთავრესად კი იგინი განაგებდნენო ტაოსკარს, საცა ჰქონდათო ციხე-სიმაგრე სუმბატოვანი, რომელიც ააშენაო ბივრიტიანის შვილმა სუმბატ ბივრიტიანმა, ქართველთა მეფეების აზორკისა და არმაზელის თანამედროვემ (ზემოთ გვ. 125).

რამდენად მართალია ქორენელის ჩვენება შესახებ ბაგრატიონებისა, ძნელია სთქვას კაცმა, ვინაითგან მის მიერ ნახმარი თავდირ და აგრეთვე ნუქარი, დივანაგირქ, მაღაზეინ ისეთი სიტყვებია, რომლებსაც სომხები შეითვისებდნენ არა ქრისტეს წინად, არამედ თათრობის ხანას, ე. ი. არა ადრე მე-VI – VII საუკუნისა და არა უგვიანეს მე-XII – XIII საუკ. ქრ. შემდეგ (თათრულებია: თავდირ (= თავდარ – გვირგვინის დამდგმელი), ნუქარ (= ნოქარი), დივანაგირქ (= დივანხანა). მაღაზეინი ხომ ევროპიიდან შემოსული სიტყვაა).

ე. მთელი მეექვსე საუკუნე ქართველობამ იბრძოლა თავისუფლებისა, ქრისტიანობისა და ეროვნულ წარმატებისთვის. და ეს ბრძოლა მის გამარჯვებით დასრულდა. ქართველობამ მოიპოვა საკუთარი მეფე, საკუთარი კათალიკოზი, ერმა შეიგნო ერთობის საჭიროება, მისი სიდიადე და მნიშვნელობა ეროვნულ მისწრაფებათა სისრულეში მოსაყვანად. მაგრამ ყველა ამის მისაღწევად ბევრი სისხლი დაიღვარა, ბევრი მსხვერ-

პლი შეიწირა. იგი ერთსა და იმავე დროს იბრძოდა არათუ მარტო გარეშე მტრებთან, არამედ შინაურებთანაც. სხვა და სხვა ერისთავები, მთავრები, პიტიახშები, მამასახლისები და აზნაურნი თავ-თავის სარგებლობას ეძებდნენ, თავიანთ კეთილ მდგომარეობასა და დამოუკიდებლობაზე უფრო ზრუნავდნენ ვიდრე სამეფოს ერთობასა და გაძლიერებაზე. მათმა შორს განუჭვრეტელობამა და წინდაუხედაობამ საქართველოს ძალები გაანაწილა, დაქსაქსა, ქვეყანა დააძაბუნა და დასცა. მეფობა მოისპო. ყველა ხელჯოხიანი, ყველა მთავარი და ერისთავი განზე გადაგა. ცბიერმა ყაენმა იგინი მემკვიდრეობით მფლობელებად გამოაცხადა. ყველას ხარკი დაადო და მათ ზედამხედველად გამოგზავნა თავისი მოხელე მარზაპანი. მაგრამ ჩვენ დიდკაცობას მოლოდინი არ გაუმართლდა. მარზაპნებმა მათ მშვიდობა და დიდება ვერ მიანიჭეს. თვით ყაენი ურმიზდი იყო კაცი ცბიერი, მზაკვართა და მახეზღართ მოყვარე. რაღა თქმა უნდა, ამისთანა კაცებით გაივსებოდა თვით მისი მარზაპნების კარმიდამოც. ბოლოს დიდკაცობამაც შეიგნო თავიანთი შეცდომა. ერმა მოითხოვა მეფე, გურამი გაახელმწიფა და შინ „დასრულდა უფლება ქართლისა აზნაურთა ბორატთა საქმეთა მათთაგან“. ერთ ამგვარ „ბოროტ საქმეთა“ ჩამდენთაგანი იყო აზნაური ვარზქენი (= ვასკენი), შუშანიკის ქმარი.

შუშანიკის წამება. ურმიზდის მეფობაში (579 – 590) როგორც გადმოგვცემს ჩვენი მატიანე, სომხითს იყო ვასქენი, მთავართა შვილი. მას ცოლად ჰყვანდა შუშანიკი, ვარდანის ასული. მთელი ეს სახლობა ქრისტიანე იყო. მაგრამ ვასქენი წავიდა ყაენის წინაშე, დაუტევა ქრისტეს სჯული და იქმნა ცეცხლის-მსახურ. ყაენმა გამოგზავნა იგი ერისთავად ქვეყნისა. შუშანიკმა ეს რომ შეიტყო, მისი ცოლობა აღარ მოინდომა. ვასქენმა იგი ვერ შეირიგა „ლიქნითა და ვედრებით. ამიტომ სტანჯა და მოკლა. ბაკურ მეფემ იხმო ყველა ერისთავები, მიუხდა უღვთო გასქენს, რომელიც იდგა ველზე, საცა ანაკერტის მდინარე შეერთვის მტკვარს. მეფემ შეიპყრო,

ხეზე ჩამოჰკიდა და ასო-ასოდ დასჭრა, ხოლო შუშანიკის გვამი მოასვენა და დაფლა ცურტავს. ეს ამბავი მეფემ აცნობა ყაენს, რომელმაც განრისხებას ქართველების დაყვავება არჩია, რომ არ მიმხრობოდნენ ბერძნებს. ვასქენის მაგიერ რანსა და მოვაკანს ერისთავად გამოგზავნა დარიელი. მაგრამ მალე დარიელ ერისთავს უკან გამოადევნა თავისი შვილი ქასრე-ამბარვეზი, რომელმაც, როგორც იყო ნათქვამი, ლიქნით მიიბირა

ქართლის ერისთავები.

შუშანიკის ცხოვრების ქორონიკონები არეულია:) მატიანის აქ მოყვანილ სიტყვით ბაკური დასწრებია შუშანიკის სიკვდილს და მისი გვამი თვითონ დაუმარხავ ცურტავს; ბ) ეს შემთხვევები ყოფილა ურმიზდის მეფობაში (579 – 590) და ბ) ბაკურს ვასქენი მოუკლავს იქ, „სადა მდინარე ანაკერტისა შეერთვის მტკვარსა“.

ვახუშტით, ხსენებული ბაკურ მეფე მოკვდა 570 წელს, ხოლო ამაზედ რამდენიმე წლის წინად მოკლა ვასქენი და შუშანიკის გვამი დაასაფლავა ცურტავს.

სომხის მწერალ ლაზარ-პარბეცით, შუშანიკი ვასქენმა აწამა 458 წელს და ამიტომ ვახტანგ გორგასალმა მოჰკლა ვასქენი. აქ ყველა შეცდომაა.

ა) ანაკერტის მდინარე მტკვარს კი არ ერთვის, არამედ ჭოროხს. ანაკერტი კლარჯეთშია, ხოლო ვასქენი იყო სომხითის პიტიაში და ამ სომხითის დედა-ქალაქი იყო ცურტავი. ეს „ცურტავი“ მემატიანემ, ალბად, გაიგო ზორტავად (= ხეობა – ტაოსი) და ვასქენის მოქმედების ასპარეზი გადაიტანა ტაო-კლარჯეთს. თვით ცურტავი, ჩვენის მოსაზრებით, უნდა იყოს სომხითის ხეობა ზურთა-კეტი (კეტი = კერტი – ციხე, სიმაგრე).

ბ) შუშანიკი იყო თანამედროვე ქართლის კათალიკოზის კირიონისა, რომელიც ჩანს 579 წელს (458 წელს საქართველოს კათალიკოზი არ ჰყოლია); იგი იყო ასული ვარდან მამიკონიანისა, რომელიც საეკლესიო საქმეების გამო, სხვა სომხებთან ერთად, წავიდა კოსტანტინეპოლს. სოფიის ტაძრის ბალავრის შენებას დაეს-

– 260 –

წრო 532 წელს და იმპერატორ იუსტინიანეს ამ ტაძრის აშენებისთვის გადასცა 100,000 დრაკანი.

გ) ბაკური 570 წელს არ იყო მომკვდარი, ვინაითგან იგი, როგორც გვაუწყებს ქართლისცხოვრება, ცოცხალი იყო ურმიზდის მეფობაში (579 – 590).

თვით შუშანიკის ცხოვრება აღადგენს ყველა ქორონიკონებს.

ა) ურმიზდის მეფობის მერვე წელს (= 587 წ.) ყაენის წინაშე წარსდგა ვარსქენ პიტიაში, ძე არშუმსა.

ბ) იქიდან მალე დაბრუნდა, შუშანიკი ჰგვემა, სტანჯა და ჰუნთა წინააღმდეგ საბრძოლველად წავიდა. ეს იყო პირველი ტანჯვა თვესა აპნისასა მერვესა, დღესა ოთხშაბათსა“. სწორედ 587 წელს იანერის (აპნის) 8-ს მართლაც ოთხშაბათი იყო.

გ) ამის შემდეგ ვარსქენმა კიდევ რამდენიმეჯერ სტანჯა შუშანიკი და ამ წყაღულებით გარდაიცვალა იგი მეშვიდე წელს თვისის ქმრის განდგომისა, ე. ი. 594 წ., 17 ოქტომბერს.

დ) ამ დროს (594 წ.) საქართველოში ბაკური კი არ მეფობდა, არამედ გურამი. ხოლო კათალიკოზობდა მაშინ სამოელი, რომელმაც წმ. შუშანიკი ინახულა მის სიკვდილის წინად და მანვე ნუგეში სცა ვესტათის, რომელიც ვეჟან ბუზმილმა აწამა 590 წელს.

ვასქენს შუშანიკისაგან ჰყვანდა სამი ვაჟი და ერთი ასული. მისი ძმა ჯოჯიკი ცოლოსანი იყო. ვასქენი განაგებდა

სომხითს და იჯდა დაბა ცურტავს (ზურთავეტს?).

ქრისტიანობას რომ განუდგა, იგი „ყენის“ წინაშე კი არ წავიდა, როგორც ამბობს მემატინე, არამედ მის ძეს ქასრე ამბარვეზს (იგი მაშინ რანსა და მოვაკანს იყო) გამოეცხადა: „ყენითგან“ დაბრუნებისას იგი ქართლს წერეთიდან შემოვიდა. შემდეგ ვასქენი კვლავ წავიდა ჰუნთა წინააღმდეგ საბრძოლად, მერე კიდევ გაილაშქრა ჩორას და გავლო წერეთი.

ჩორა ანუ ჩოლა (= თოლა) აგრედ-წოდებულ „ალვანის კარების“ სახელია. თოლად დღესაც იწოდება კახეთიდან დღისტანს გადამავალი ბილიკები (ბელაქან-ლაგოდეხის თავს, ლოპოტის ხეობაში და სხ.).

– 261 –

ამ ჩორას კარების დასაცველად ბარდავს მდგომი ქასრე ამბარვეზი გაგზავნიდა სომხითის პიტიაშხს ვარუქენს, როგორც ქრისტიანობიდან გადამდგარს და ყენების ერთგულ ხელისუფალს. ამისთვის, იგი „ყენის ქალსაც ცოლად“ დაჰპირებოდა (შუშან. ცხოვრება, გვ. 182). ამ დროს, მართლაც, როგორც იყო ნათქვამი, ურმიზდის სამეფოს ჩრდილოეთის მხრიდან აწევბოდნენ სკვითნი, თურქნი, ჰუნ-ავარნი და სხ. აქედან უკანასკნელად რომ დაბრუნდა ვასქენი, შუშანიკს, საყდრის ეზოში შეფარებულს, დაემუქრა: „თუ შინ არ დაბრუნდები, იცოდე, კარაულით (ჯორით) გაგისტუმრებ ჩორას ანუ კარს“. შუშანიკმა სიმწარით გამოუხუმრა: „უბადოვო და უგულისხმო! მე თუ კარად ანუ ჩორდ წარმცე, ვინ უწყის, თუ მუნ კეთილს რასმე არ შევემთხვიო და ბოროტსა ამას არ განვერე!“ „მართლა იქ ვისმე მთავართაგანს არ ეცოლოსო“, იფიქრა ვასქენმა და ჩორას აღარ გაგზავნა.

შუშანიკის ამბავი დაწერილია მისის მოძღვრის იაკობის-მიერ და შეტანილია მათე საუკ. ტყავზე ნაწერს კრებულში (№ 95). მოძღვრის იაკობის ნაწერი ძვირფასი საუნჯეა შესასწავლად ქართულის ენისა. შუშანიკის ცხოვრება შესანიშნავია აგრეთვე როგორც შვენიერი ნიმუში მაშინდელი დროის ყოფა-ცხოვრებისა, ურთიერთობისა და რწმენისა.

ძველადვე წესი იყო, მთავარს ჰქონოდა ციხე-ქალაქი, სიმაგრე და ხეობანი, აგრეთვე კარის ეკლესია. ყველა ეს არაკლდა შუშანიკის ქმარს ვარსკენსაც. იგი ითვლებოდა პატიახმად (ერისთავად) ვრცელის კუთხისა – სომხითისა და მერე ყენმა რანიც მიუბოძა. მისი სატახტო ქალაქი იყო ცურტავი, საცა ჰქონდა სასახლე და ეკლესია. ჰყვანდა კარის ეპისკოპოსი, რომელსაც ერქვა აფოტ, მოძღვარი იაკობ და სხ. მღვდელმსახურნი. ვასქენს, გარდა ჯარისა, რომელსაც იგი საჭირო დროს იწვევდა მთელის საერისთაოდამ, ჰყვანდა აგრეთვე ტა-

აზნაური *) იყო, ზოგი მსახური. ყველა ესენი ცხენოსნები იყვნენ. სადმე რომ წავიდოდა პიტიახში, დაბრუნებისას ყველა ტაძრეული, აგრეთვე მისი ცოლი და შვილები მოვალე იყვნენ მიჰგებებოდნენ. იგი შორიდგანვე „სადიასპანო (სადესპანო) ცხენით“ კაცს გზავნიდა, რომ ტაძრეულთ აცნობოს მისი მოსვლის დრო-ჟამი, რათა „წინა მიეგებნენ აზნაურნი, შვილნი და მსახურნი“. სუფრაზე მამაკაცი და დედაკაცი ერთად არ სხდებოდნენ. სუფრას ამშვენებდა პური, ღვინო, ჭიქები, ასტამი (ჩანგალი) და სხ. ვასქენის სუფრაზე იძულებით მოყვანილ შუშანიკს რომ ჭიქით სავსე ღვინო მიაწოდა მისმა მაზლის ცოლმა და აიძულებდა ეჭამა და ესვა, მან ხელი ჰკრა ჭიქას და თქვა: „ოდეს ყოფილარს აქამომდე, რომ მამათა და დედათა ერთად ეჭამათ პური?!“ ვასკენი უღმობელი კაცი იყო. მან თვისის მახლობელის, დიდიხნის მეუღლის, შვენიერი შუშანის შებრალებაც ვერ გამოიჩინა. შუშანიკმა ქრისტიანობიდან გადამდგარის ცოლობა აღარ ინდომა; ეს საკმაო იყო, ფეხქვეშ გაეთელა სუსტი არსება: ასტამით ეცემა თავპირში, მისთვის თვალი დაეშრიტა, თმით ეთრია, ეგინებინა... და ამავე დროს იგი, ვით „მძვინვარე მხეცი, ყიოდა და იზახოდა, ვითარცა ცოფი“. ესეც არ აკმარა. რკინის ბორკილი შეუყარა ფეხთ და საპყრობილეში შეაგდო. მაგრამ შემდეგ უღრესად სტანჯა: საპყრობილიდან სასახლემდე ძეძვ-ეკალზე თრევით მოაყვანინა, მთელი ტანი დაუბზარა, ქედზე ბორკილი დაადო და სენაკაპანს უბრძანა, წაიყვანე და ბნელს საპყრობილეში შეაგდეო. ამისთანა ტანჯვა-ვაებით შუშანიკმა ექვსი წელიწადი გაატარა საპყრობილეში. აი როგორი იყო თვით ეს საპყრობილე. „გრწყილი და ტილი მოუფონებელი ადგილსა მას (საპყრობილეში) დასხმულ იყო. ჟამსა ზაფხულისასა ცეცხლებრ შემწველი იგი მხურვალეზად მზისად, ქარნი ხორშაკნი,

---

*) ძველი განარჩევს დიდდიდ აზნაურებს მცირე აზნაურებისაგან და ამათ – უაზნოთაგან.

წყალნი მავნებელნი. მკვიდრნიცა მის ადგილისა სავსენი სენითა, წყლითა განსივებულნი, გაყვითლებულნი, წერტილნი, დამქნარნი, დამიღრებულნი, ჩარადოვანნი, პირმსივანნი, დღემოკლედ ცხოვრებულნი, მოხუცებულნი არიან... ესეთსა მას ციხესა შინა ექუს წელ პყრობილიყო (შუშანიკი) და მძიმეთა

მათ საკვრელთა შინა ადიდებდა ღმერთსა“. შუშანიკის სანუ-
გეშებლად მოდიოდნენ კათალიკოზი სამოელ, იოანე ეპისკო-
პოზი, აზნაურნი დიდ-დიდნი, სეფექალნი, დედანი, ქართლის
აზნაურნი და უაზნონი. თვით ეპისკოპოსი აფოტ ამხილებდა
ვასქენს, თუმცა მისგან გინებისა და გმობის მეტი არა ესმო-
და-რა.

„ცხოვრება“ არ გვეუბნება – ვასქენი წერით მოკვდა, თუ
მოკლა იგი მეფემ, რომელიც ამ შემთხვევაში იქნებოდა არა
ბაკური, არამედ, როგორც ვთქვით, გურამი. გამარჯვებულს
საქართველოში, რომელსაც კვლავ მეფობა დაუბრუნდა 591 წ.,
ვასქენისებრ კაცს აღარ ედგომილებოდა. ალბად, იგი მოკლეს
შუშანიკის წვალებისთვისა და ქვეყნის ღალატისთვის. მაგრამ
თვით გურამი ამას ვერ მოიმოქმედებდა, ვინაიტგან ქართლის
ერისთავების გამოცვლის უფლება მას არ ჰქონდა: ერისთავებს
ბერძენთა მეფისა და ყაენისაგან მკვიდრობის სიგელები ჰქონ-
დათ მიცემული.

გურამი მორწმუნე კაცი იყო და ეკლესიების მაშენებე-
ლი. მან იწყო ჯვარ-პატიოსანის (მცხეთის პირდაპირ ჯაჭვის
საყდრის) აშენება და წელთამდის ამოიყვანა კედლები. მანვე
განაახლა საფუძველი ტფილისის სიონისა, რომლის აშენება
დაეწყო ვახტანგ გორგასალს.

საზოგადოდ, ამ დროს საეკლესიო ცხოვრება და წესები
საკმაოდ განმტკიცებულიყო ჩვენში. მრავალ მონასტრებმა და
ეპისკოპოსებმა კათალიკოზის მეთაურობით გაავრცელეს გა-
ლობა და სასულიერო წიგნები. წმ. შუშანიკი არ იშორებდა
თავისს საყვარელ წიგნებს – სახარებას და მოწაფეთა ცხოვრებას.
წმ. ევსტათი, რომელიც ვეჟან ბუზმილმა აწამა ტფილისს და

– 264 –

რომლის გვამი კათალიკოზ სამოელმა დამარხა მცხეთას, მთა-
ვარდიაკონის სამოელის სკოლაში ნასწავლი იყო. მან ზედმი-
წევნით იცოდა ძველი და ახალი აღთქმა (დაბადება და სახა-
რება).

მეფობანი:
გორგასალი 486 – 532.
დაჩი 532+12*)=544
ბაკურ 544+134*)=557
ფარსმან 557+14*)=571
ფარსმან 571+5*)=276
ბაკურ 576+13*)=589
გურამ 590+

შემთხვევანი:
კათალიკოზის გამწესება 512 წ.
ქ. ტფილისის აშენება – 531 წ.
13 მამათა მოსვლა 561 წ.
აბიბოს ნეკრესელის წამება (გვ. 251)
ევსტათი მცხეთელის წამება 590 წ.
ვეჟან ბუზმილის მოკვლა 590 წ.
შუშანიკის სიკვდილი 594 წ.

*) ვახუშტი ბატონიშვილის ანგარიშით ამდენს წელს მეფობდა ეს მეფე.

– 265 –

თ ა ვ ი V.

გურამის მემკვიდრენი.

გურამის ძეს სტეფანოზს ორი ბატონი გაუჩნდა – ყაენი და იმპერატორი, რომელთა „შიშით მეფობის სახელი ვერ იკადრა“ და მხოლოდ ერისთავთ-მთავრად ითვლებოდა. ამის მიზეზი ის იყო, რომ ყაენი ხოსრო, რომელიც მავრიკიმ გაახელმწიფა, თანდათან გაძლიერდა, გავლენა და რიხი მოიპოვა აღმოსავლეთში და იწყო სპარსეთის უწინდელ საზღვრების ძებნა. გარემოებამაც ხელი შეუწყო.

602 წელს იმპ მავრიკის აუჯანყდა ფოკა, მოჰკლა და თვითონ გამეფდა. ეს იწყინა ხოსრომ: ვიღაც ფოკამ როგორ გაბედა ჩემის კეთილისმყოფელის და მამობილის მოკვლაო, და შეესია საბერძნეთს (603 წ.), დაიპყრა სირია (611 წ.), პალესტინა (614 წ.), ეგვიპტე, მცირეაზია, აიღო კოსტანტინეპოლის უბანი ქალკიდონი. ამავე დროს მისივე რჩევით კოსტანტინეპოლს ჩრდილოეთის მხრით 80,000 მეომრით შემოერთყა ავარების ხაყანი. კოსტანტინეპოლის თავისუფლება ბეწვზედ-ლა ეკიდა. მაგრამ იგი იხსნა ირაკლიმ.

610 წ. უნიჰო და მტარვალი ფოკა ტახტიდგან ჩამოაგდეს, მოჰკლეს და გაამეფეს ირაკლი. ამან შეირიგა ხაყანი, რომელსაც მისცა დიდძალი ფული, აგრეთვე ყაენი, რომელსაც ყოველწლიურ ხარკად განუკვეთა 1000 ტალანტი ოქრო, 1000 ტალანტი ვერცხლი, 1000 ფარჩეული, 1000 ტაიჭი და 1000 გასათხოვარი ქალი.

ხოსრო ეხსნა ქალკიდონს. იგი ნეტარებაში იყო და გულის წადილს ისრულებდა: აღმოსავლეთის ეკლესიებს ანგრევედა, არბევდა დაპყრობილ ქალაქებს და სპარსეთში გზავნიდა აუარებელს ოქროს, ვერცხლს, ძვირფას მარმარილოს და სხ. იერუსალიმიდან გაგზავნა თვით ის ძელი ჭეშმარიტი, რომელზედაც ჯვარსაცვეს ქრისტე, და აგრეთვე იქაური პატრიარქი.

– 266 –

ზაქარიაც. თვისი სამოვრები გაავსო საქონლით, ცხვრითა და ცხენებით.

მისი წალკოტები სავსე იყო ხოხბებით, ფარშევანგებით, სი-

რაქლებებით, ტახებით, ლომებითა და ვეფხვებით. საჯოგეში ჰყვანდა 6000 ჯორი და ცხენი და 960 მეომარი სპილო. 12,000 აქლემს ჰკიდებდნენ მის სალაშქრო ქონებას. მის სასახლის კარებს ჰყარაულობდა 6000 მეომარი, ხოლო 12,000 მონა მსახურობდა შიგ სასახლეში, რომელიც შემკულიყო 30,000 ძვირფას ფარდით, 40,000 ვერცხლის სვეტით და 900 ოქროს ბუშტით. ყაენს ჰყვანდა 3000 ცოლი, უულამაზესი ქალები მთელს აზიაში.

რალა თქმა უნდა, ამისთანა ამაღლებულ მეზობლის გვერდით პატარა საქართველოს მფლობელი არაფრად გამოჩნდებოდა. სტეფანოზმა მეფედ წოდებაც ვერ იკადრა. იგი თვითვე, თავის ნებით მიემხრო ყაენს და განუდგა იმპერატორს.

აღმოსავლეთის მბრძანებელი რომ განცხრომასა და დამონებულ ერების ცარცვა-გლეჯაში იყო, იმპერატორი ირაკლი საიდუმლოდ იწვევდა მეომრებს, ეკლესიებიდან გამოჰქონდა ოქრო-ვერცხლი, ამზადებდა ნავებს, სურსათს და ემზადებოდა მტრის ჯავრის. ამოსაყრელად.

622 წ. ირაკლი შეება სპარსებს სირიისა და კილიკიის მიჯნაზე, შემუსრა იგინი, გადმოვიდა კათბადუკიას, აქედგან ისევ კოსტანტინეპოლს წავიდა და იქიდგან სამხედრო გემებით მოვიდა ტრაპეზუნტს, საცა მოიწვია თავისი ლაშქარი პონტოს მხრიდგან და აგრეთვე მისი მომხრე ქართველები.

იმპერატორის მოწოდება დიდის სიხარულით მიიღო კახეთის ერისთავმა, მეფის ბაკურისძემ ადარნასემ, საქართველოს გადაყენებულ სამეფო გვარის წარმომადგენელმა. იგი გამოეცხადა ირაკლის, შემწეობა აღუთქვა და წამოუძღვა.

სტეფანოზ გურამისძემ ციხე-ქალაქების მაგრება იწყო. გაიმრავლა ლაშქარი და დადგა ტფილისში.

ირაკლიმ დიდის სისწრაფით გავლო სომხეთი, არეზზე ხიდი გასდო, ლაშქარი გადაიყვანა და შეესია სპარსეთს (623 წ.)

– 267 –

მან აიღო დიდი ქალაქი განმაკი (თავრიზი) და თავზარი დასცა ყაენს ხოსროს. ამასობაში ზამთარმა მოაწია, ირაკლიმ უკან დაიხია და მულანის ველებზე დაიზამთრა. ირაკლის ბრძანებით მისი მეომრები ყველგან ამხოზდენ ბოზონებს *) და აქრობდენ საცეცხლეებს. მისვე განკარგულებით განთავისუფლებულ იქმნა 50,000 ტყვე.

მეორე წლის გაზაფხულს იმპერატორი კვლავ შევიდა სპარსეთში, მივიდა ყაზვინამდე და ისპაანამდე. შეშინებულ ყაენმა ფიცხლავ იხმო თვისი ლაშქარი ეგვიპტიდამ და მცირეაზიიდან და შემოარტყა ირაკლის, რომლის გამოცდილი მეომრები შეშინდნენ და უკან დახევა მოითხოვეს, მისი მომხრე ქართველებიც (კოლხები) წინ წასვლას აღარ კისრულობდნენ. ირა-

კლიმ უთხრა: „ნუ გეშინიანთ მტრის სიმრავლისა, ერთი რომელი 1000 ბარბაროსს დასძლევს. სიცოცხლე ჩვენი გავწიროთ ჩვენთა ძმათათვის, მომყევით!“ იმპერატორი ეცა მტრებს, დაამარცხა, აიღო ქალაქები და ციხეები და ქურთისტანით წავიდა მცირე-აზიის ქალაქ ამიდას, აქედგან თავისი ამბავი აცნობა კოსტანტინეპოლს, თვითონ კი მტერს დაედევნა და კათბადუკიდგან შავის ზღვის პირად მოვიდა (625 წ.).

შერცხვენილმა ყაენმა უკანასკნელი ძალა მოჰკრიბა და სამი ძლიერი ლაშქარი შეადგინა. 50,000 მეომარი „ოქროს შუბოსანი“ ირაკლის დასახვედრად გაამზადა, მეორე ლაშქარი დააყენა პირდაპირ ირაკლის ძმის თეოდორესი და მესამე სარვარონის წინამძღოლობით კოსტანტინეპოლის ასაღებად გააწყო. ამას გარდა, მიიმხრო აგრეთვე დუნაის მხრის ავარების მეფე, რომლის 80000 მეომარს შეადგენდნენ ბულგარები, გეპიდები, სლავები და სხ. სარვარონი მცირე-აზიის საყდრებისა და ციხე-ქალაქების აკლებ-აოხრებით კოსტანტინეპოლის უბანს ქალკიდონს მივიდა. ჩრდილოეთის მხრით გამოჩნდა ავართა ხაყანი თავის ლაშქრით (31 ივლ. 626 წ.). ქა-

---

*) ბომონი (= ბერძნ. „ბომოს“) – კვარცხლბეკი, საზოროავი სამსხვერპლო, ქურა.

– 268 –

ლაქის მცველებს ირაკლიმ მიაშველა 12,000 მეომარი. ხაყანს დაუწვეს მანქანები, მისი ნავეები ქარიშხლისაგან აღელვებულმა ზღვამ დანთქა, მისი მებრძოლნი მეციხოვნეებმა დაამარცხეს და უკუ აქციეს. ამასობაში სურსათიც გამოეღიათ. ხაყანი აიყარა და შინ დაბრუნდა.

ხაყანის დაბრუნებამ ირაკლი გაახარა. იგი პონტოდგან დაიძრა და საქართველოს შემოვიდა. ადარნასე ბაკურის ძე მისი მშველელი იყო. იმერეთით ირაკლი გადმოვიდა ქართლს. იგი ფრიად ღვთის მოსავი კაცი იყო. გაეგო – აწყურის ხატი სასწაულებს ახდენსო. მის თაყვანის საცემად წავიდა აწყურს. შევედრა ხატს – გამარჯვება მოგვეციო, განკარგულემა მოახდინა აქაურ მცირე ეკლესიის მაგიერ საეპისკოპოსო საყდარი აეგოთ, და ტფილისისკენ დაიძრა. ტფილისის ახლოს მას მიეგება ხაზარების მეფე ჯიბლუ (ზიბელი).

ეს ზიბელი ირაკლიმ წინათვე მიიმხრო და სთხოვა შველა წინააღმდეგ ყაენისა. ზიბელი კავკასიონის ჩრდილოეთის მხრის მეფედ ითვლებოდა. გიბზონის სიტყვით, ხაზარების ურდოები ვოლგის პირას ესახლნენ. იგინი ზიბელმა საქართველოს მთებამდე მოიყვანა. ირაკლის დასახვედრად საქართველოში შემოიჭრა ჩორას (ჩოლას) გზით.

ზიბელი და მისი ამაღლა მუხლმოყრით მიეგებნენ იმპერატორს, რომელმაც მოიხადა თავისი დიადემა და თავზე დაა-

დო, მოეხვია და თავის შვილად გამოაცხადა. შემდეგ დიდი პურობა გადუხადა, აჩუქა ზიბელს ჭურჭლები, სამკაული, ოქროს ნივთები, შემკული ძვირფას ქვებითა და მარგალიტით, ფარჩეული მის მეომრებს დაურიგა საყურეები და სამკაული. ზიბელს აჩვენა აგრეთვე თავის ქალის ევდოკიას სურათი და აღუთქვა – ცოლად მოგათხოვებო. ყველა ამან აღტაცებაში მოიყვანა ბარბაროსი და თავისი 40,000 მხედარი. შეუერთა იმპერატორის ლაშქარს, და ორთავენი მოადგნენ ტფილისს.

ტფილისი და მისი ციხე კალისი გაემაგრებინა მხნე, მთა-

– 269 –

ვარს სტეფანოზს. ტფილისში თვითონ დამდგარიყო, ხოლო კალისში ჩაეყენებინა თვისი მოხელე.

გაიმართა სასტიკი ბრძოლა ჯერ ტფილისის მხარეს. ქართველები იბრძოდნენ სტეფანოზის წინამძღოლობით. ერთ შეტაკების დროს მტრებმა მოკლეს სტეფანოზი. ირაკლიმ ტფილისი აიღო. ახლა ჯერი მიდგა კალისზე, რომელიც მტერს ქედს არ უხდოდა. ირაკლი და ჯიბლუ ყოველგვარად ცდილობდნენ, რომ ციხე მალე დაეჭირათ, მაგრამ ამაოდ. მეციხოვნეები დასცინოდნენ ორთავეს, გულს უსიებდნენ, აჯავრებდნენ. ციხის თავზე გადმოსდეს უზარმაზარი გოგრა, ზედ დამახინჯებულად გამოხატეს ზიბელის სურათი, შუბებით ჩხვლეტდნენ მას და ხაზარებს უყვიროდნენ: „აი, თქვენი მეფე!“ აგრეთვე დასცინოდნენ და მასხარად იგდებდნენ ირაკლისაც. უყვიროდნენ: ბილწი და მამათმავალი ხარო. მეფეები ჯავრობდნენ, ცეცხლებრ ენთებოდნენ და ფიცულობდნენ ცოცხლად არცერთს არ დავტოვებთო. მალე თვით ციხის თავიც გადმოდგა და ირაკლის შემოსძახა: „ვაცისა წვერნი გასხიან და ვაც-ბოტისა კისერ გაქუს!“ ირაკლი ჯერ აენტო, მერე დაშოშმინდა, რადგან მოაგონდა დანიელ წინასწარმეტყველის სიტყვები: „გამოვიდეს ვაცი დასავლისა და შემუსროს რქანი ვერძისა აღმოსავლისა“*). ამ სიტყვებმა დაარწმუნეს იმპერატორი, რომ გაიმარჯვებდა. ადარნასე ქართლის მთავრად გამოაცხადა, იგი და ჯიბლუ ტფილისში ჩააყენა და დაავალა დაეპყრათ კალისი, თვითონ კი თავის ლაშქრით სპარსეთისკენ წავიდა.

იგი შევიდა გარდაბანს და დადგა სოფ. ხუზაშენს. აქაური მთავარი ვარაზ გაგელი **) და მისი ერი მოაქცია, იწყო მათთვის ეკლესიის აშენება, და წავიდა ბერდუჯს, დადგა სო-

*) დანიელი, თავი 8, მუხ. 3-10.

**) გაგი მაგარი და ძლიერი ციხე იყო გარდაბანს და აქაურ მთავრის სატახტო სიმაგრედ ითვლებოდა. ვარაზ გაგელი (იგივე ვარაზ გრიგოლ გაგელი, კადანკატვანის სიტყვით, ჩამომავალი იყო სპარსეთის მეფის ურმიზდის (590 წ.) ნათესავის მირანისა, რომელიც 30,000 მოსახ-

ფლის გულს, აღმართა ქვის ჯვარი, ღვთისმშობლის ეკლესიის საფუძველი დადვა, და მერე წავიდა ლალს, მოუწოდა მეწე-კვენელების მთავარს, ნათელსცა მას, და სპარსეთისკენ ჩაიარა.

მაგრამ ჯერ იგი სომხითიდგან არც კი იყო გასული, რომ ადარნასემ და ზიბელმა კალისი აიღეს, ციხის თავი შეიპყრეს, ტყავი გაჰხადეს და მიართვეს ირაკლის, რომელიც ჯერ ისევ ვარაზ გაგელისას იყო. თვით ზიბელმა გამარცვა მთელი ქალაქი, საყდრები და სახლები, შეაგროვა დიდძალი ოქრო და ვერცხლი. მისი მეომრები ისე გამდიდრდნენ, რომ ქალაქის დარბევის შემდეგ ხმარობდნენ მხოლოდ ვერცხლის ფიალებსა და სტაქნებს, ოქროთი დაფერილებს. ამის შემდეგ ზიბელი დაბრუნდა და თავისი შვილი შადი კი გააყოლა ირაკლის.

ირაკლიმ სწრაფად გავლო სომხეთი და შუა მდინარეში შევიდა. ამ დროს ხოსრო გაურისხდა სარვარონს და მისი თავი მოითხოვა. სარვარონი გამუდგა ყაენს. ძველ ნინევის არემარეზე შეიბნენ ყაენი და იმპერატორი. უკანასკნელს გაემარჯვა. დამარცხებული სპარსელები დაიქსაქსნენ, გაიქცნენ. ირაკლი მალე გაჩნდა ყაენის სატახტო ქალაქ დასტაკერტს. ირაკლიმ აიღო კტეზიფონი (მადანი) და აგრეთვე თავრიზი (განძაკი). ყაენი ხოსრო გაიქცა, მაგრამ იგი შეიპყრეს სატრაპებმა და მეხუთე დღეს „მსოფლიოს მბყრობელიც“ მოკვდა (628). ახა-

---

ლით გაიქცა აღვანიას, შევიდა უდინების ქვეყანაში და იქიდგან ხაზარეთს გაქცევა სწადდა. იგი მიიღტოდა ხოსროსაგან, რომელმაც ამოწყვიტა თავისი ბიძები ბინდო, უსტამი და 60 მათი მოგვარე. მისი გაქცევის ამბავი რომ გაიგო ყაენმა, მისწერა: „ძმაო, ნურსად გარბიხარ. თუ სამშობლოში დაბრუნება არ გინდა, დარჩი იქ, საცა მიიღებ ჩემს ამ წერილს“. მირანმა წერილი მიიღო შვენიერს გარდმანს, აქაური 12 დიდებული დახოცა და თვითონ აქ დარჩა. მისგან იშვა არმელი, ამისგან ვარდი, ამისგან ვარდან-ქველი, რომელმაც დაიმორჩილა კავკასიის ველური მთიელები. მის შვილს ერქვა ვარდი. ვარდისგან იშვა ვარაზმანი, ამისგან შუშიკ და ვარაზ-გრიგოლი, აღვანიის პირველი მთავარი, რომელიც მონათლა აღვანიის კათალიკოზმა ვირომ. ვარაზ-გრიგოლს ჰყვანდა ოთხი შვილი: ვარაზ-ფეროჟ, ჯუანშერ, ეზუდ-ხოსროვ და ვარაზმან.

ლი ყაენი სიროესი შეურიგდა ირაკლის, რომელიც აუარებელ ნადავლით და დიდის დიდებით დაბრუნდა, მეორე წელიწადს წავიდა იერუსალიმს, წაიღო პატიოსანი და ცხოველმყოფელი ძელი, რომელიც ტყვეობიდგან გაანთავისუფლა, და დაასვენა იქ, საცა, როგორც ანიშნეს ქართველებმა, რომელნი მანამდეც ემსახურებოდნენ უფლის საფლავს, ესვენა.

ჩვენი მატრიანის მოწმობით, ირაკლი, ვიდრე დაბრუნდებოდა კოსტანტინეპოლს, შემოვიდა ქართლს თავის ლაშქრობის მეშვიდე წელს (629 წ.), ქადაგნი განავლინა ტფილისს, უჯარმას, მცხეთას და ერს გამოუცხადა: ქრისტიანები საყდრებში შედითო, მოგვები კი თუ არ მოინათლნენ, უნდა ამოვწყვიტოო. მოგვები არ მოინათლნენ, მაგრამ ეკლესიებში კი ქრისტიანებთან ერთად მიიმალნენ. ირაკლის მეომრებმა ეკლესიებში ბევრ ქრისტიანებთან ერთად მოგვები ამოჟლიტეს, ეკლესიები სისხლით შეიღებო, მაგრამ სჯული კი გასწმიდაო. შემდეგ ირაკლიმ მანგლისით და ერუშეთით ქრისტეს ჯვრის ფეხის ფიცარი და სამსჭვალაი წაიღო და წავიდაო.

ჯერ ისევ პირველ შემოსვლის დროს, როგორც ამბობს გიბზონი, ირაკლი გულმოდგინედ შეუდგა სჯულის გაწმენდას: იგი რომ მულანს იდგა, მისი ბრძანებით მისი მეომრები აქრობდნენ ცეცხლს, რომელსაც თაყვან-სცემდნენ მოგვები, და ანგრევდნენ საცეცხლე ტაძრებს.

ირაკლის უკანასკნელ შემოსევის ჟამს, შენიშნავს მემატრიანე, ადარნასე მთავარს დაესრულებინა ჯვარ-პატრიოსისა და ტფილისის სიონის აშენებაო.

სიონის აშენება დაიწყო ვახტანგ გორგასალმა. მის შენებას განაგრძობდნენ შემდეგი მეფეებიც; სიონის აგების საქმეს უფრო გულმოდგინედ შეუდგნენ გურამ ბაგრატიონი და კათალიკოზი სამოელ. მათ ხელმძღვანელობით განახლდა სიონის შენება: საშენებო საქმის ნახევარი იტვირთეს ტფილისის მცხოვრებლებმა და ნახევარი კი თავსიღვა ერთმა ქვრივმა დედაკაცმა. შენებას მოანდომეს მხოლოდ აგური, ალგეთის ჯავარიანი ქვით კი მისი კედლების და გუმ-

– 272 –

ბათის გარეთი პირი განაახლა და შეამკო ვახტანგ სჯულმდებელმა 1709 წ. სახელი სიონი მას და საქართველოს ბევრ სხვა ტაძრებს დაერქვათ მოსაგონებლად პალესტინის სიონისა.

ჯვრის-საყდარი ანუ ჯაჭვის საყდარი მცხეთის პირდაპირ არაგვის გამოღმა გორაზეა. წარმართობის დროს ამ გორის მწვერვალზე კერპი იდგა და მცხეთელები მას თაყვანსცემდნენ დილაობით, მზის ამოსვლისას. მის მაგიერ წმ. ნინომ აღმართა ძელი ცხოველი (გვ. 165), ხოლო გურამმა იწყო ეკლესიის შენება და კედლები თითქმის კაცის სიმაღლემდე ამოიყვანა. მისმა ძემ დიმიტრიმ და სტეფანოზ მთავარმა განაგრძეს შენება, ხოლო ადარნასე მთავარმა დაასრულა. აღმოსავლეთის მხარეს კედელზე გამოქანდაკებულია ქრისტე და მის წინ სტეფანოზი, რომლის ზემო წარწერაა: „ჯვარო მაცხოვრისაო, სტეფანოს ქართლისა პატრიოსი შეიწყალე“. სამხრეთის კედელზე გამოქანდაკებულია თვით დიმიტრი ქართულის

ტანისამოსით და ზე-წარწერით: „წმიდაო მიქელ მთავარ ანგელოზო, დემეტრეს მეოხ ეყავნ“. ჩრდილოეთის კედელზე გამოქანდაკებულია ადარნასე და დედაკაცი (მისი ცოლი!) ზე-წარწერით: „წმიდაო გაბრიელ მთავარ აგელოზო, ადარნასეს იპატოსსა მეოხ ეყავნ“.

ჯაჭვის საყდრად იმიტომ იწოდება ეს დიდებული ნაშთი ქართულ ძველ ხუროთმოძღვრებისა, რომ იგი და არაგვის გაღმით აღმართული სვეტიცხოველი, როგორც გვაუწყებს გადმოცემა, გადამულნი ყოფილან ჯაჭვით და ამ ჯაჭვზე გადიოდ და გამოდიოდნენო წმ. ბერები. ალბად, ჯვრის საყდარი, თავის მდებარეობის გამო მაღალს გორაზე, მცხეთელთათვის სანიშნებელი ალაგი იყო შიშინობის დროს. საყდრის კედელში დღესაც არის ხვრელი, რომელშიაც, როგორც უჩვენებენ, უნდა გაყრილი ყოფილიყო ხსენებული ჯაჭვი.

აღსანიშნავია ჯვრის საყდრის წარწერებში ბერძნული წოდებანი პატრიკოსი და იპატოსი. ეს წოდებანი ბერძნულებია. ბერძნულია აგრეთვე კურატპალატი (ასე იწოდებოდა გურამ ბაგრატი-

– 273 –

ონი). კურატპალატობას იმპერატორები ანიჭებდნენ ხოლმე სასახლის საპატიო მარშალს. პატრიკი იგივე მთავარია, მმართველთ. იპატოსი – კონსული, მხედართმთავარი. ჩვენს მეფეებს იმპერატორები აძლევდნენ აგრეთვე მაგისტრასობას (მთავარმართებლობას, მეფობას), ნობილისიმოსობას, სევასტოსობას, ანთვიპატობას (პროკონსულობას) და სხ.

კადანთკათვანწი ამბობს, რომ ადარნასემ ბერძნების მეფისაგან სამნაირი ტიტული მიიღო, და განაგრძობს: აღვანიის მთავარმა ვარაზ-გრიგოლმა თავისი შვილი ჯუანშერი გაგზავნა (632 წ.) საშველად სპარსთა, რომელთაც გამოუჩნდნენ ახალი მტრები – აგარიანები. იქიდგან ჯუანშერი დაბრუნდა 639 წ. მას გამოედევნენ ყაენის მეომრები და დაატყვევეს მისი დედა და ძმები. ჯუანშერი გარისხდა, თავის სამთავროს მიჯნებიდამ გადავიდა მტკვრის მეორე მხარეს, შეიჭრა კამბეჩოვანს, დაეცა სპარსებს და ამოწყვიტა იგინი, მაგრამ თვითონაც ჭრილობა მიიღო და იქვე, ივერიის მიჯნაზე, ჩამოხტა. მაშინ მივიდა მასთან „უპატიოსნესი კაცი ატრნერსე, მფლობელი ქვეყნისა, რომელმაც სამნაირი ტიტული მიიღო ბერძენთ მეფისაგან. მან თვითონვე შეუხვია ჭრილობა და უხაროდა მის გამარჯვებისთვის. დასდო რა მასთან მტკიცე ხელშეკრულობა, ჯუანშერმა ივერიის ჯარი წაიყვანა უტის მხარეს და ამოწყვიტა ყველა იქაური სპარსელი მეომარი. შაკაშენში.*) ორგზის დაამარცხა სპარსები და ამოწყვიტა მრავალნი“.

ამავე ხანს საქართველოში იტანჯებოდა მაქსიმე-აღმსარებელი ორის თავის მოწაფით. იგი გამოდევნეს იმისთვის, რომ

ამტკიცებდა, იესო ქრისტეს აქვს ორი ბუნება და ორი ნებაო, ღვთიური და კაცობრიული. ამის წინააღმდეგ მაშინ-დეღნი მწვალებელნი (მონოთელიტნი) ასწავლიდნენ: ქრისტეს მხოლოდ ერთი ნება აქვსო – ღვთიური. ამ უკანასკნელების მომხრე იყო თვით მეფე კოსტანტინეც, რომელმაც საშინ-

---

*) საკაშენ-ად იწოდებოდა რანი (საკა-შენი = სკვითთა ახალშენი).

– 274 –

ლად დატანჯა მაქსიმე და მისნი მოწაფენი და ექსორია ჰყო *). იგი მოიყვანეს იმერეთს (655 წ.) და დაამწყვდიეს ციხე ჰიმარს, ხოლო მისი ერთი მოწაფე (ანასტასი) შეამწყვდიეს ციხე ხოდორს; საიდგანაც გადაიყვანეს ციხე ბუკელეს, მერე სვაკნეთს და ციხე მურს, საცა მოკვდა იგი (666 წ.). მეორე მოწაფე (ესეც ანასტასი) მოიყვანეს თავკვერს (ლეჩხუმს), საიდგანაც 668 წელს დაბრუნდა კოსტანტინეპოლს. თვით მაქსიმე კი სწერდა „ეპისტოლეთა მართლისა სარწმუნოებისათვის, რამეთუ კალამი მოიბა დაკუეთილსა მას ხელთა და წერნ. და ესრეთ აღიარა და დაამცკიცა მართალი სარწმუნოება და ესრეთ აღესრულა“ (662 წ. 13 აგვ.).

---

*) მე-XI საუკ. ეტრატზე ნაწერი სვინაქსრები №-ები 97 და 198: „უკეთურისა სევეროს წვალებად განვრცელდებოდა... შემდგომად განკითხვისა მათისა აღმოჰკვეთნეს ენანი და დაჰკუეთნეს ჯელნი, განაქიქნეს და ესრეთ გვემულნი ექსორია ყვნეს სამერგელოს“...

განყოფილება II.

არაბების შემოსევიდამ საქართველოს გაერთიანებამდე.

თ ა ვ ი I.

მთავარი სტეფანოზ და არაბები.

სტეფანოზ ადარნასესძე იყო მორწმუნე, განმწმენდელი სჯულისა და მაშენებელი ეკლესიებისა. ჯვარპატიოსანს შემოავლო ზღუდე, აუშენა დარბაზნი. ამან წერილობითი განკარგულება მოახდინა, რომ ეპისკოპოსებისა და კათალიკოზის კრებულს ყოველ პარასკევს ედიდა ჯვარი პატიოსანი, საკათალიკოზო კრებულს ედიდა სიონი ხუთშაბათობით, საეპისკოპოსო კრებას მცხეთაში ედიდა წმ. სტეფანე და აბიბოს ნეკ-

რესელი შაბათობით.

სტეფანოზი ამგვარ „შრომაში“ იყო, ყენი და იმპერატორი ერთმანეთის წეწვა-გლეჯას უნდებოდნენ, რომ გამოჩნდა ახალი წინასწარმეტყველი, მაჰმადი.

მაჰმადი დაიბადა მაქქაში 571 წ. იგი შუათანა ტანის კაცი იყო, ლამაზი, ჭკვიანი, გულკეთილი, გამოცდილი, თავმდაბალი, მოსამართლე. 610 წელს თავისი თავი წინასწარმეტყველად გამოაცხადა. მაქქელებმა იგი უარჰყვეს. მაჰმადი გაიქცა მედინას და ეს გაქცევის დღე – 1 ივლ. 622 წ. – ჩაითვალა მაჰმადიანთა წელთ აღრიცხვის დასაბამად – ჰიჯრად. მედინაში ბევრი მომხრე იშოვა, 624 წ. დაამარცხა თავისი მაქქელი მტრები, 627 წ. კვლავ დაამარცხა იგინი და ამოსწყვიტა მათი მომხრე ებრაელები, 629 წ. წავიდა მაქქას არაბთა ეროვნულ სიწმინდავეს ქაბას მოსალოცავად და შესწირა მას 70 აქლემი, მრავალი კურატი და ცხვარი. ამის შემ-

– 276 –

დეგ ყველა ხელმწიფეებს მოციქულები გაუგზავნა და მოითხოვა: „თაყვანი ეცით მხოლოდ ერთ ღმერთს და მიიღეთ მისი განცხადება, მიცემული მის მიერ მოციქულის მაჰმადისთვის“. იამანეთის მეფემ მისი თხოვნა შეიწყნარა და ირწმუნა ისლამი. ეგვიპტის მმართველმა გამოუგზავნა ძვირფასი საჩუქრები და ორი ლამაზი ქალი. ყაენმა ხოსრომ, რომელიც მაშინ თავის თავს ყველაზე ძლიერ ხელმწიფედ სთვლიდა, მაჰმადის მოციქულის მოტანილი წერილი დაფხრიწა, ბასრის მთავარმა მოჰკლა მასთან მისული მოციქული, ირაკლიმ პატივით მიიღო გამოგზავნილი მოციქული და მაჰმადს აჩუქა საძოვარი ადგილები. სპარსეთიდან მოციქული რომ დაბრუნდა, მაჰმადმა საჯაროდ წარმოსთქვა: „მალე სპარსეთი ისრე დაიფხრიწება, როგორც ხოსროს-მიერ დაფხრიწილი ჩემი ეპისტოლე“. 630 წ. მაჰმადმა ზეიდი და ხალიდი გაგზავნა სირიის დასაპყრობად. მაჰმადის დროშა ეჭირა ზეიდას, მერე ჯაფარს. იმავე წელს მან დაიპყრა მაქქა და მერე მთელი არაბეთი. 8 ივნ. 632 წელს გარდაიცვალა მაჰმადი – წინასწარმეტყველი, მგოსანი, ღვდელმთავარი და მეფე არაბთა, ე. ი. ძე ისმაილისა, მისა აბრაამისა და აგარის. ამიტომაც ქრისტიანები არაბებს ეძახდნენ აგრეთვე აგარიანებად (აგარის გამო), ისმაიტელებად (ისმაილის გამო) და სარაკინებად (= სარაკინოზებად), რომელიც თარგმანებით ნიშნავს: „სარას-მაღლი“.

ხალიფები (მაჰმადის მოადგილენი): აბუ-ბექრი (632 – 634). ამან შემოკრიბა მაჰმადის ნაწერები – ყურანი და თავებად დაჰყო. მის დროს ხალიდმა დაიპყრა ერაყი, რამდენიმე ადგილას შეებრძოლა იმპერატორ ირაკლის და შეიჭრა სპარსეთში. ომარი (634 – 644). იმავე ხალიდის – „ღვთის შოლტის“ – მოთავეობით არაბებმა აიღეს კადეში, ყაენის სატახტო ქალაქები მადანი, კტეზიფონი. არაბებმა დაიპყრეს დამასკო, ფინიკია, ანტიოქია, იერუსალიმი, ეგვიპტე. ეფრატსა და ეგვიპტეს შორის ქვეყნების ემირად დაჯდა მოავია. არაბების მპყრობელობა ისე სწრაფი და ძლევამოსილი იყო, რომ თავზარი დასცა მსოფლიოს, შეაშინა თვით იმპერატორი ირაკლიც, რომელმაც მათ თავდასხმას ადარ მოუცადა, გამოეთხოვა სირიას და

ვნენ, რომ არაბნი უძლეველნი არიანო, ღმერთს მათთვის მიუციაო მსოფლიოს დროებითი მფლობელობა.

ჩვენი მემატიანე ამას ცოტა სხვანაირად გვიამბობს: ომარ-მა რომ განიზრახა შამს (სირიას) და შუამდინარეს შემოსვლა, ირაკლი მოვიდა მასთან საბრძოლად ფილისტიმს. აქ დახვდა ვინმე მონაზონი, რომელმაც მეფეს უთხრა: „ივლტოდეთ, ვინაითგან აღმოსავლეთი და სამხრეთი უფალმა მისცა სარკინოზთა“. მამინ იმპერატორი დაეკითხა ვარსკვლავთმრიცხველებს და მისინებს, ააშენა სვეტი და ზედ წააწერა: „მშვიდობით, შუამდინარე და ფილისტიმო, ვიდრემდის წარხდეს შვიდნი შვიდეულნი“. ამ შვიდეულის განმარტება ნახეს „ტროსმანჯინტონის წიგნში“: 250 წელს იუფლებენ არაბებიო. ამის შემდეგ წარჩინებულ ბერძნებმა თვისი განძეულობა მიწაში დაფლესო და თვითონ გაიქცნენო, ხოლო ირაკლიმ ამოვლო რანის გზით და შემოვიდა ქართლს, საცა გამოქცეულიყო მრავალი სპარსელობა. ირაკლის რჩევით ამათ თვისი ქონება, ნათესაობა და ქვეყანა აღწერეს, გუჯრებში ჩანუსხეს, რომ არაბთა ბატონობის გადავარდნის შემდეგ ადვილად გაიგონ, ვის რა ჰქონდა და ვის რა ეკუთვნოდა. შემდეგ განძეულნი დაფლეს და რომელნიმე აქვე დარჩნენ, ხოლო სხვები ირაკლის წაჰყვენენ კოსტანტინეპოლს.

ირაკლის მოსვლა ქართლს (638 წელს, როდესაც იგი სირიის ნაპირს ნავში ჩაჯდა და კოსტანტინეპოლს გაიქცა), მართალი არ არის, მაგრამ ის კი დასაჯერებელია, რომ მან ყველა თვისნი ქვეშევრდომნი, მოკავშირენი და მეზობელნი გააფრთხილა, თუ რა შიში მოელოდათ ახლად გამოჩენილ მპყრობელებისაგან, როგორ მოევლოთ თავიანთ სარჩო-საბადებელისათვის, რომ მტრებს ხელში არ ჩავარდნოდათ; ამასთანავე, იმპერატორი, ალბად, დახმარებასაც ითხოვდა წინააღმდეგ საზოგადო მტრისა. ამას ნათელს ჰფენს უკანასკნელი განკარგულება სტეფანოზისა.

ამან შეიტყო-რა, რომ ქართლს არაბები მოდიანო, ყო-

ველი თვისი სამეფო ხვასტაგი – საგანძურნი ოქრო, ვერცხლი და თვალ-მარგალიტი – შუაზე გაუყო თავის ორ შვილს, მირსა და არჩილს, შემდეგ მირი წაიყვანა და მისი წილი საგანძურიც წაიღო და წავიდა ეგრისს. არჩილმა თავისი წილი განძეულობა ზოგი დაფლა კახეთის ხევში და ზოგი უჯარმაში,

ხოლო განძეულობა ჯავახეთისა და ქართლისა დამალა გორს = ტონთიოს (ტონთიო – მთა-ოქრო) და მას თილისმა გაუკეთაო, რომ ვერავის მიეგნო. ქართლის ეკლესიების საგანძურნი კი არჩილმა დაფლავა მცხეთის სიონის აჩრდილს. შემდეგ ამისა თვითონაც გადავიდა იმერეთს და მივიდა ეგრისს. მისს მამას სტეფანოზს და ძმას მირს თვისი წილი საგანძურნი დაეფლათ ქუთაისს და ციხე გოჯს. თუ რაზომი იყო. ეს დაფლული განძი, სჩანს თვით არჩილის სიტყვიდამ: ორი გვირგვინი იყო ზურმუხტისა და იაგუნდისა, ორიც ოქროისა და ანთრაქისა, რომელთაგან ერთი ეკუთვნოდა მირიან მეფეს და მეორე ვახტანგ გორგასალს, ოქრო და ვერცხლი იყო 500 პირუტყვის და 2000 მკვირცხლის სატვირთავიო.

არჩილთან ერთად იმერეთს გაიკრიფა მთელი სამეფო სახლობა. ეგრისში გარდაიცვალა მთავარი სტეფანოზ. იგი იქვე დამარხეს და თვითონ აიყარნენ, აფხაზეთს შევიდნენ და გამაგრდნენ ანაკოფიას, საცა იყო მაგარი და მიუდგომელი ციხე.

აფხაზეთი მაშინ ეკუთვნოდა იმპერატორს და განაგებდა მას ერისთავი ლეონ. ამ ლეონის წინად აქ ერისთავობდნენ ანოსი, მერე გოზარი, იუსტინიანი, ფილიკტოსი და კაპარუკი. არაბების შემოსევის შიში ისეთი დიდი იყო, რომ ლეონი აფხაზეთში ვედარ გაჩერდა, აიყარა და შევიდა სოზლის ციხეში, რომელიც იყო კავკასიონის მთებში, ოსეთისკენ გადასავალს ვიწროებში.

ამასობაში ხალიფა ომარის ლაშქარმა დაიპყრა მადაინი და გამოეკიდა ყაენს იეზდიგერდს, რომელიც იმალებოდა ერანის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მხარეს. არაბებმა მისი ჯარი დაამარცხეს გამადანს (ეკბატანს) და თეირანამდე და რეამდე მოვიდნენ. ომარმა თა-

– 279 –

ვის ლაშქრის ჩრდილოეთისკენ სვლა დროებით შეაჩერა და შეუდგა მთელის ერანის დაპყრობას და ეს საქმე თითქმის მთლათ შეასრულა 640 – 641 წლამდე. ამავე დროს მისმა სარდალმა ამრუმ ბიზანტიელნი დაამარცხა და გამოდევნა აფრიკეთიდან, აიღო ალექსანდრია და ომარს მოახსენა: დავიპყარი დასავლეთის ქალაქი, რომელშიაც არისო 4000 სასახლე, 4000 აბანო, 400 თეატრი, 12000 მოვაჭრე წვანილეულობისა, 40000 ებრაელი და უმდიდრესი წიგნთსაცავი. ომარმა შეუთვალა: ქალაქი არ დაარბიოთო; წიგნთსაცავის შესახებ უბრძანა: „თუ ბერძნების წიგნები ეთანხმებიან ღვთის წიგნს (ყურანს), იგინი მეტნია, თუ არ ეთანხმებიან, საშიშარნია და იგინი უნდა მოისპნენ“. ამრუმ ძვირფასი ეტრატები და ხელნაწერები დასწვა და მერე ამ ამრუმ და ოკბამ დაიპყრეს ბარკუ, ტრიპოლისი, საბრუ ბერბერამდე.

ხალიფა ოსმანი (644 – 656). მისი ლაშქრის დიდი და წვრილი რაზმები მოედვნენ მთელს სპარსეთს. ყაენი იეზდი-

გერდი, გაქცეული აღმოსავლეთისკენ, ეხვეწებოდა თურქებს და ჩინელებს, მიშველეთო. არაბებმა დაიჭირეს ისპაანი, ჰერათი, ბალხი, ყანდაარი, ქვეყნები ინდოეთის მიჯნებამდე. იეზდიგერდმა თურქები მოიყვანა ხორასანს, მაგრამ იგი მოკლეს (650 წ.) და არაბები მოედვნენ ამუდარიასა და სირდარიას იქით-აქეთა ქვეყნებს, აგრეთვე ინდოეთს. მთელმა სპარსეთმა ირწმუნა მაჰმადი, აგრეთვე ბუხარამ და თურქესტანმა.

ხალიფა ალი (656 – 661). ოსმანი ღალატით მოკლეს და გაამეფეს მაჰმადის სიძე ალი. ამ გარემოებამ დიდი შფოთი და მღელვარება დაჰბადა მაჰმადიანთა შორის. ეს მღელვარება დასრულდა ალის მოკვლით (21 იან. 661 წ.), მაგრამ ამის წამებამ განხეთქილება დაჰბადა: მაჰმადიანობა გაიყო სუნნად და შიად. სპარსეთმა ირწმუნა ალი (შიობა) და კიდევ შემდეგი იმამები ისმაილისნი: ჰასან, ჰუსეინ, ალ-აბდინ, ალ-ბაჟირ, ჯაფარ, ისმაილ, ალი-რიზა, მუჰამედ, ალი-ალ-ხადი, ჰასანი, მუჰამედი (მაჰდი).

ხილიფა მუავია ომაიადი (656 – 679). ამან საქართველოში გამოგზავნა თავისი ბიძაშვილი მურვან I († 685 წ.) და იმპერატორს კოსტანტინეს (668 – 685) ომი გამოუცხადა.

– 280 –

მურვანმა დაიპყრა დვინი, ნახჩევანი, ვაიამორი, შემოვიდა ქართლს, კახეთს, დაიჭირა დარუბანდი, დარიალი, მოვიდა სამცხეს, აიღო ქალაქი ოძრხე. ამ უბედურების დროს ყველა პიტიახშები და მთავრები, გარდა არგვეთის მთავრების დავით და კოსტანტინესი, მიიმალნენ ტყე-ღრეში. ესენი კი წინდაწინვე შეუდგნენ ძალღონის შეკრებას მტრის დასახვედრად და დასაცველად საყვარელ მამულისა და ერისა. მურვანის მოწინავე რაზმი მათ შემუსრეს და უკუაქციეს. მურვანს აუწყეს: „შეშის (ჯვრის) მსახურებმა ჩვენები დაამარცხესო“. განძვინდა იგი, დიდის ძლიერებით მიესია მთავრებს, დაამარცხა, შეიპყრო, აწამა, კისერზე ქვები მოაბა და წყალწითელაში გადაყარა, თვითონ კი წავიდა და დაიბანაკა ჯიხანქვინჯს. მისი ლაშქარი ცხენისწყლითგან აფხაზეთამდე გაიჭიმა, ააოხრა ქვეყანა, დაანგრია და დააქცია დაბა-ქალაქნი. მაგრამ ცამ შეიბრალა ქვეყანა: მოვიდა კოკისპირული წვიმა, ასტყდა ჭექა-ქუხილი, მოვარდა აბაშა და ცხენისწყალი, ნიაღვარმა წალეკა მტრის მეომრები (23000), ეტლები და ცხენები (35000). მურვანი აყვედრიდა თავის თავს, რომ შემოვიდა მთიანს და იწრო ქვეყანაში. დანარჩენი ლაშქრით წავიდა პიტოტას (ქალაქ ბიჭვინტს), ეს ვერ აიღო და მიჰმართა ანაკოფიას. აქედგან დაეცნენ მას მეფენი მირ და არჩილ, დაამარცხეს იგი, მოუკლეს 3000 კაცი და უკუაქციეს. ამავე ხანს მტრის ჯარში გაჩნდა სატლი (მუცელა), რომლითაც გაიჟლიტა 3500 კაცი. დანარჩენი ლაშქრით მურვანმა ჩავლო ზღვის პირი, გურია, აჭარა, პონ-

ტო და გზა-გზა დაბა-სოფლების რბევითა და ნგრევით მივიდა ქალკიდონს და შეუერთდა არაბების იმ ჯარს, რომელიც 668 წლითგან ებრძოდა კოსტანტინეპოლს.

კოსტანტინეპოლის წინააღმდეგ მებრძოლ არაბების უფროსად იყვნენ აბუ-სუფიანი და მუავიას შვილი იეზიდი. არაბთა ნაევბმა მოიკვეს ქალაქის ნაპირა ზღვები, თვით მურვანს, როგორც ირწმუნება ჩვენი მატინე, სურდა ქვით ამოევსო მარმარილოს ზღვა და ჯარი გადაესხა ქალაქის მხარეს, მაგრამ ყოველივე ამას იყო. ბერ-

– 281 –

ძნებმა დაამარცხეს იგინი, 30,000 კაცი მოუკლეს. მუავია იძულებულ იქმნა, ეთხოვა მშვიდობა და ხარკი მიეცა იმპერატორისთვის. (ბერძნებთან ბრძოლაში, სხვათა შორის, მოიკლა მაჰმადის „ანსარი“ (თანაშემწე) აბუ-ეუბი, რომლის გვამი დამარხეს კოსტანტინეპოლში. მის საფლავს დღესაც თაყვანს სცემენ ოსმალნი).

წყალწითელაში ჩაყრილ დავით და კოსტანტინეს გვამნი იპოვეს აგარიანთაგან გადარჩენილებმა, გამოასვენეს და დაკრძალეს იქვე – მოწამეთას, საცა შემდეგში ააშენეს შვენიერი ტაძარი და მასში დაასვენეს დღემდის განუხრწნელი გვამები არგვეთის მთავრების დავითისა და კოსტანტინესი.

ყოველივე, რაც მურვანმა დამართა ქართველებს, იმპერატორს აცნობეს მირმა, არჩილმა და აფხაზეთის ერისთავ ლეონმა. მან მირსა და არჩილს გვირგვინები გამოუგზავნა და აგრეთვე გუჯარი, რომელშიაც სწერდა და ნუგუმსცემდა მეფეებს და ამცნებდა, რომ გაივლის 250 წელიწადი და არაბები ისევ დაუძლურდებიანო. ხოლო ერისთავ ლეონს ურჩევდა მეგობრობა არ დაერღვია ქართველ მეფეებთან, „ვინაითგან ქართველებმა, როგორც გვაუწყებს გუჯარი, რომელშიაც აღწერილ არიან მეფენი და წარჩინებულნი მათნი ტომებით და სოფლებით მათით, მრავალი სამსახური გაუწიესო ბერძნებს მირიანითგან და ვახტანგითგან აქამომდეო“.

მირ მეფე დაჭრილიყო ანაკოფიის ბრძოლაში. ეს წყლულება მას დაუმძიმდა და, სიკვდილის მოახლოვება რომ იგრძნო, მოიწვია თვისი ძმა არჩილი და უთხრა: „მე შვიდი ქალი მყავს და არც ერთი ვაჟი, ხოლო შენ უშვილო ხარ. ამ ქალებს შენ გაბარებ. სამეფოს ნახევარი მათ მიეც და მიათხოვე იგინი ერისთავებს ჩემი საუხუცესო წილიც – ეგრისი, სვანეთი, თავკვერი, არგვეთი და გურია – შენთვის მიანდერძებია, ხოლო კლარჯეთი და შუამთიულეთი – ჩემი ქალებისთვის. ვერ მოვიცალე, რომ მამა ჩვენის გვამი ეგრისიდან მცხეთას წარმესვენა და მამაპაპათა სამარხავში (სვეტი ცხოველის საყდარ-

– 282 –

ში) დამეკრძალა. შენ იგი გადმოასვენე და დაკრძალე ქუთაისის საყდარში“.

მირის სიკვდილის შემდეგ (668 წ.) მეფე არჩილმა შეასრულა ძმის ანდერძი. მისი ერთი ქალი მისცა ცოლად კლარჯეთისა და ჯავახეთის მფლობელს, მეორე – თრიალეთის, ტაშირის და აზოცის მთავარს, მესამე – ნერსე ნერსიანს და მეოთხე ადარნასე ადარნასიანს და ორს ამ განუყო ქართლი (ზენასოფელი), მეხუთე მისცა ვარაზიმანს და დაუმკვიდრა ქვეყანა კოტმანითგან ქურდისხევამდე *), მეექვსე მისცა ჯუანშერ ჯუანშერიანს, მირიან მეფის ძის რევის ჩამომავალს. მას ერგო ჯვარი, ხერკი, მთიულეთი, მანგლისის ხევი და ტფილისი. თვითონ არჩილ მეფე წავიდა იმერეთს და იმყოფებოდა ციხე გოჯს და ქუთაისს. კლისურამდე ქვეყანა ეკუთვნოდა მას და იმას იქით აფხაზეთი, ჯიქეთი და ჩრდილოეთი კავკასია მდ. ვოლგამდე – ერისთავს ლეონს, რომელსაც არჩილმა მიათხოვა თავისი ძმისწული გურანდუხტი და მიუბოძა აგრეთვე მირის გვირგვინი.

შემდეგ ამისა არჩილ მეფემ თავისი დღენი დალია სამეფოს მოვლა-მიმოხილვაში, მოწყობასა და შენებაში. 12 წელიწადი მან დაჰყო იმერეთს. გურიასა და საბერძნეთის საზღვარზე ააშენა ციხეები. მერემეფე გადმოვიდა ქართლს და და-

---

*) ქურდვაჭრის ხევი სომხეთშია და აქვე იჯდა ვარაზმანი, „ნათესავი სპარსთა ერისთავის ბარდაველისა, რომელი იყო დედის მამა ვახტანგ გორგასლისა: ვახტანგის დედის სანდუხტის მამა იყო ბარზაბოდი. იგი ერისთაობდა რანსა და მოვაკანს და იჯდა ბარდავს. აქაური მმართველები (ერისთავები და პატიახშები) იყვნენ: ფ ე რ ო ზ ი (მირიანის სიძე). ფე-როზის შ ვ ი ლ ე ბ ი (ყაენმა წაიყვანა სპარსეთს და მათ მაგიერ ერისთავად დაადგინა ბ ა რ ზ ა ბ ო დ ი. (ამის ძე ვარაზ-ბაკური († 504 წ.) ვ ა რ ზ -კ ე ნ (ვასკენი, შუშანიკის ქმარი). დ ა რ ი ე ლ ი. ქასრე ამბარვეზი, ძე ყაენის ურმიზდისა († 590 წ.). ვეზან-ბუზმილი († 591 წ.). მიჰრ, არმაელი, ვარდ-I, ვარდან ქველი, ვარდ II, ვარაზმან I, ვარაზ-გრიგოლი (რომელიც მოაქცია ირაკლი კეისარმა 627 წ.). ამის შვილთაგანი იყო ვარაზმან II, სიძე არჩილ მეფისა და ქმარი მირის ასულისა.

დგა ხიდარს, რადგან მცხეთა აეოხრებინა მურვანს და მასში აღარ იდგომილებოდა. მეფესთან მოვიდა ვინმე ადარნასე, ძმისწული ადარნასე ბრმისა, ნათესავი ბაგრატიონთა. იგი ბერძნებს დაედგინათ ერისთავად სომხეთისა და მურვანის დროს წასულიყო კლარჯეთს, გურამ კურატპალატის შვილებისას. ამ ადარნასემ არჩილს მოსთხოვა საცხოვრებელი ბინა. მისცა შულავერი და არტანი.

ასრე რომ დაყოფა და დაწიწკნა ქართლი, იმერეთი და კლარჯეთი, მეფემ ახლა ხელი მიჰყო კახეთის დაქუცმაცებასაც.

იგი შევიდა ამ კურთხეულს ქვეყანაში და გაუნაწილა იგი თავის სასახლის მოხელეებს. აქ ყოფნისასვე შეირთო ცოლად გურამ კურატპალატის ასული დარია, მერე დაჯდა წუქეთს (საინგილოს), ააშენა კასრი (კასრის-საყდარი სოფელ კაკს) და ციხე ლაკვასტის ხევში, ორწყალშუა ააშენა ციხე-ქალაქი ნუხ-პატის. აქაური ერი იყვნენ წარმართნი და მხეცის ბუნებისანი. იგინი მონათლა. წუქეთის, თუშეთის, ხუნძეთის (ხუნძახის) და ყველა მთიელ წარმართთა ერისთავად იჯდა აბუ-ხვასრო. არჩილმა იგი არ გამოსცვალა.

ამავე დროს ტარონით მივიდნენ შაკიხს (შაქს, ნუხს) ადარნასე ბრმის ძმისწულნი, სამნი ძმანი, რომელთაც დასწევს თვალნი ბიძას (ადარნასეს). იგინი გამოიქცნენ ხალიფა ვალიდის (705 – 715) სპასალარის მასლამას შიშით. ეს მასლამა ებრძოდა ბერძნებს კათბადუკიაში. არჩილმა სამივე ძმა დაასახლა შაკიხს და მისცა ქვეყანა შაკიხიდამ გულგულამდე.

არაბთავე შიშით ვინმე პატიახშნი შეიჭრნენ ტაოს, დაიპყრეს ერთი კლდე – კალმახი, ააშენეს ციხე და გამაგრდნენ. ერთი მათგან მოვიდა არჩილთან. და ამან შერთო მას აბუ-ხვასროს ქვრივი და მიუბოძა წუქეთი ციხით და კარითურთ.

გავიდა 50 წელიწადი არაბების პირველ შემოსევიდან. არჩილი მაშინ უცოლო იყო, ახლა კი გურამის ასულისაგან ჰყვანდა შვილები: ჯუანშერ, იოანე, გურანდუხტ, მარიამ, მირანდუატ და მარიამ. არაბებს ერისთავები ხარკს აძლევდნენ

– 284 –

და თავიდგან იშორებდნენ, მაგრამ მათგან გაოხრებული იყო რანი დარუბანდამდე და უფრო დაცულ იყო კახეთი და ჰერეთი უღრან ტყეთა და ჭალაკთა გამო.

ამ 50 წლის განმავლობაში ხალიფობდნენ: მურვან I (684 – 685), აბდ-ალ-მელიქ (685 – 705), ველიდ (795 – 715), სულეიმან (715 – 717) და ომარ II (717 – 720). აბდ-ალ-მელიქი ჯერ ხარკს აძლევდა იმპერატორს, მერე ეომებოდა (693 წ.). მან დაიჭირა სომხეთის სამხრეთი ნაწილი. ყოველ წლივ არაბნი შედიოდნენ სომხეთს და მცირე აზიას, არბევდნენ, სტყვევნიდნენ და სირიაში ბრუნდებოდნენ. 703 წ. არაბებმა წვა-ბუგვა დაუწყეს სომხეთს. შემდეგ წლებში იგინი უფრო შორს მიდიოდნენ. მათ აიღეს ტიანა, სამოსატა. ველიდის ძმა მასლამა და ხალიფის ძე აბბასი დათარეშობდნენ დარუბანდამდე. მასლამამ, სხვათა შორის, დაიპყრა დარიალი და შიგ ჩააყენა არაბნი, რომელთაც სურსათს უგზავნიდნენ ტფილისითგან.

717 წელს ხალიფა სულეიმანმა ჯარი შემოარტყა კოსტანტინეპოლს და საქართველოში შემოგზავნა ჭიჭუმ-ასიმი. კოსტანტინეპოლს ებრძოდა ზემოხსენებული მასლამა, მაგრამ დამარცხდა და დაბრუნდა (718 წ.). – ბერძნებმა მტერი დაამარცხეს არაბების პირველ

შემოსევის დროს ახლად მოგონილ „ზღვის ცეცხლით“, რომელსაც ამზადებდნენ ნავითა და სხვა წამლებით. ეს ცეცხლი ხმელეთზე-დაც და წყალშიაც ერთნაირად მოქმედებდა, სწავდა და ჰბუგავდა მტრის გემებს, მეომრებს, სურსათს და სხ. ამ საშინელ ცეცხლის სითხეს შემზადების საიდუმლო დღესაც არ იციან.

ჭიჭუმი შემოვიდა ქართლს. მოაოხრა ქვეყანა. გადავიდა კახეთს. არჩილ მეფე კეთილის გულის კაცი იყო. მინ კახეთს ააცილა რბევა-აოხრება. თავის ნებით მივიდა მძლავრის წინაშე, და ითხოვა ქვეყნის თავისუფლება და შვება. ჭიჭუმმა სიხარულით მიიღო იგი და სთხოვა ერწმუნა მაჰმადი. არჩილმა ეს არ იკისრა. ჭიჭუმმა საპყრობილეში ჩასო. ასიმს გამოეცხადა ერთი გარდაბანელი მოღალატე რომელსაც ჯავრი სჭირდა მეფისა. მან დააბეზლა არჩილი დაუთხრა ასიმს: „მეფემ იცის

– 285 –

სად დამარხეს ქართლის საგანძურნი“. ასიმმა მოაყვანინა მეფე და უბრძანა ეთქო, სად დამარხეს განძეულობა. არჩილმა უარი უთხრა, ასიმმა თავი წარკვეთა (20 მარტს 718 წ.).

იმავე დამეს მოვიდნენ გოდერძიანნი, ტბელნი და აზნაურნი მამიანნი, მოიპარეს არჩილის გვამი, წამოიღეს ერწოს, დიდის პატივით შემურეს და დამარხეს სოფ. ნოტკორას ეკლესიაში, რომელიც თვითონვე არჩილ მეფეს აეგო. საყდარი შენახულა დღემდის და იწოდება სიონად. მასში დღესაც უჩვენებენ არჩილის საფლავს. დედოფალმა დარიამ მის ქმარის გვამის მოსვენებისა და დამარხვისთვის გოდერძიანთ, ტბელთ, და მამეანთ მამულები უბოძა კახეთში. თვით ამ დედოფალის საფლავსაც უჩვენებენ აქვე, მეორე ეკლესიაში. სოფ. ნოტკორას დღეს ჰქვიან ნოკორნო, ნადოკრა.

არჩილის ცხოვრება აუწერია მეთაე საუკ. დამდეგის ისტორიკოსს ლეონტი მროველს და აგრეთვე თვით არჩილის თანამედროვეს ჯუანშერ ჯუანშერიანს. ეს ის ჯუანშერია, რომელსაც არჩილმა მიათხოვა თავის ძმის მირის მეექვსე ქალი და სამთავროდ მისცა არაგვის მარცხენა მხარე – ჯვარ-პატიოსანის გაყოლება ხერკი (საგურამოს ხეობა) და მთელი მთიულეთი, აგრეთვე ქვეყანა ტფილისითგან მანგლისის ხევამდე. ამან შეადგინა მატთანე ვახტანგ გორგასლის მშობლებითგან მოკიდებული თავისს დრომდე. ამის შესახებ თვით მატთანე ამბობს:

„წიგნი ესე „ქართველთა ცხოვრებისა“ ვიდრე ვახტანგი-სამდე აღიწერებოდა ჟამითი ჟამად, ხოლო ვახტანგ მეფისითგან ვიდრე აქამომდე აღწერა ჯუანშერ ჯუანშერიანმან, ძმისწულის ქმარმან წმიდისა არჩილისამან, ნათესავმან რევისამან, მირიანის ძისამან. და ამიერითგან შემდგომთა ნათესავთა აღწერონ, ვითარცა იხილონ და წინა-მდებარემან ჟამმან უწყე-

ბად მოსცეს გონებასა მათსა, ღვთივ განბრძობილსა“.

არჩილ მეფის ვრცელს „ცხოვრებაში“ სწერია: „ჩუენ ძა-
ლისურ ვიტყოდით ღუაწლთა მიმართ, სიმხნით განწყობასა მისსა,
მძლავრისა მიმართ სიტყვის გებასა და სიკუდილისა მიმართ უში-

– 286 –

შეხებასა და თუ ვითარ ახოვნად გვირგვინოსან იქმნა. – დაღაცათუ ყოველნი მაქებელნი თვისნი ძლეულად გამოჩინებულ არიან, რამეთუ ღირსებისთა ქებათა ვერვინ მკადრე ქმნილარს, თვინიერ მის ჟამისა წმიდისა ეპისკოპოზისა ლეონტი მროელისა, რომელსაცა მისი სანატრელი ცხოვრებაჲ და ღუაწლი ვრცელად აღუწერია, ვითარცა მოგვითხრობს მატანე ქართველთა ცხოვრებისა, არამედ იგი ჟამთა მომყოვრებითა ვიდრე ჩვენდამდე არა მოწევილ, არცა გვიხილავს... ამისთვის მცირედისაჲ რაისამე და კნინოდესა ვიკადრე მეცა უნ-
დომან და გლახაკმან ამან აღწერად მისთვის... მოვიდეს ღამესა მას გოდერძიანნი იგი ტბელნი და მათთანა სხუანიცა აზნაურნი მამიან-
ნი და იღუმალ აღილეს გვამი წმ. არჩილისი, წარმოიღეს და შებუ-
რნეს დიდითა პატივითა, დაკრძალეს საფლავსა შინა სოფელსა ნო-
ტოკრას, მის მიერვე აღშენებულსა ეკლესიასა. ხოლო ცოლმან ამის ნეტარისამან დარია მიუბოძა სოფლები კახეთს შინა სამკვიდრებე-
ლად, რომელთა მოესვენებინათ გვამი წმ. მოწამისა არჩილისი“^{*)}.

---

*) „ქართული მწერლობა“, გვ. 253 – 292.

– 287 –

თ ა ვ ი II.

არაბების მძლავრობა.

არჩილის სიკვდილის შემდეგ გამთავრდენ მისი შვილები იოანე და ჯუანშერ. იოანე, მისი დედა და ორნი დანი დაბი-
ნავდენ ეგრისში, ხოლო ჯუანშერი და ორი და დარჩენ ქართლ-
კახეთს. მეტად ლამაზი იყო მთავრების უმცროსი და შუშანა. მისი შვენიერების ამბავი მიუვიდა ხაზარების ხაყანს (მეფეს), მოგზავნა მოციქული და ითხოვა ცოლად. ჯუანშერი დაეკი-
თხა მძას იოანეს, დედას დარიას და დას შუშანას. დედა-მძამ შემოუთვალეს: „უკეთუ უღონო იქმნეს ჩვენი ყოფა, უმჯობეს არს წავიდეთ საბერძნეთს და მივმართოთ ქრისტიანეთა, ვიდ-
რე-ღა შეიგინოს ჩვენი შვილი“. შუშანმაც აგინა ხაზართა მე-
ფე და არ ინდომა მისი ცოლობა.

მათს ქადილს ძალა არ შესწევდა. საქართველო მრავალ, თითქმის დამოუკიდებელ საერისთოებად იყო დაყოფილი, იონან და ჯუანშერი მხოლოდ სახელით იწოდებოდნენ მთავრებად, თორემ ნამდვილად კი იყვნენ იგეთივე ერისთავები, როგორც მრავალი სხვები. ამას გარდა, ქვეყანა აოხრებულ, დარღვეულ და დაშინებულ იყო არაბთა მძლავრობით. ეს არაბნი დარუბანდის მხრით ებრძოდნენ ხაზარებსაც, კოსტანტინეპოლი ხომ ძლივს დაფავდა სულს იმავე არაბების შიშით. ქვეყანა ირყეოდა.

ამდროს მძლავრის ხაყანის წყენინება დიდი შეცდომა იყო, მით უმეტეს, რომ ხაყანი მთავრებს ჰპირდებოდა, თუ თხოვნას ამისრულებთ, შუშანას მომათხოვებთ, მე თქვენი ერთგული მოკავშირე ვიქნები სარკინოზთა წინააღმდეგ ბრძოლაშიო.

ჯუანშერმა თავისი და შუშანა წაიყვანა კახეთს და დადგა ერთს ციხეში. ხაზართა მეფემ დიდი ლაშქარი შემოაპარა კახეთს ლეკეთ-კახეთის გზით. ხაყანის ლაშქარს წინამძღვრობდა მისი სპასალარი ბლუჩანი. ამან ციხე გატეხა, ჯუანშერი

– 288 –

და შუშანა შეიპყრა და ქვეყნის ცარცვა-რბევით ტფილისს მოვიდა, აიღო ეს ქალაქი, შემუსრა და დაარბია (731 წ.)

წარტყვენა ქართლი და არემარე და დარიალისკენ გასწია.

დარიალის ვიწროებში შუშანმა უთხრა ძმას ჯუანშერს: „უმჯობეს არს ჩემთვის სიკვდილი, ვიდრე შეგინება წარმართისაგან“. თითზე ბეჭედი ჰქონდა და ბეჭედში სამსალა. მოწოვა იგი და მოკვდა.

ბლუჩანმა თავისს მეფეს წარუდგინა მხოლოდ ჯუანშერი. გაუწყრა ბლუჩანს ხაყანი: რატომ შუშანის გვამი მაინც არ მომიტანეო, ყელზე საბელი მოაბმევინა, ორს ცხენოსანს აცემინა და მოკლა.

სწორედ ტფილისის აკლების წელს ხალიფა ჰიშამმა (724 – 743) კავკასიაში მყოფ არაბთა ლაშქრის მთავარ-სარდლად დანიშნა მურვან II. 735 წ. იგი შემოვიდა კახეთში და შეება ალანებსა, ხაზარებსა და ლეკებს. ყველა ამათ ვერ მოახერხეს შეერთება საბრძოლად წინააღმდეგ საზოგადო მტრისა, თუმცა ამ მიზნით ხაზართა ხაყანმა დიდის დიდებით დააბრუნა საქართველოში ჯუანშერიც. მურვანმა დაამარცხა ალანები = ოსები (735 წ.), ხაზარები (737 წ.) და ლეკები (739 წ.).

მემატიანე ასრე ახასიათებს ამდროის საქართველოს ყოფას: 738 წ. დაბრუნდა ჯუანშერი ხაყანის ტყვეობიდან. ამიერითგან „იწყო შემცირებად მეფობამან. პირველად: უფლება სარკინოზთა განდიდნა და მათგან მიეცა ყოველი ესე ქვეყანა

ჟამითი-ჟამად ოხრებასა და რბევასა. მეორედ: იქმნა სიმრავლე მთავართა ქვეყანასა ქართლისასა, შეერიათ ბრძოლა და იქმნეს მტერ ურთიერთისა. უკეთუ ვინმე გამოჩნდეს, რომელიცა ღირს იყო მეფედ შვილთა შორის ვახტანგისათა, იქმნას შემცირებულ სარკინოზთაგან. დაიპყრეს ქალაქი ტფილლსი აგარიანთა და შექმნეს სახლად სამყოფად თვისად, და მიიღებდენ ხარკსა (მათებრ ხარაჯასა) ქვეყანისაგან. განდიდნა ნათესავი აგარიანთა და განეფინა ქადაგება მაჰმადისა და მრავალი ერი შეუდგა მას“.

– 289 –

„აზოს ცხოვრება“ განაგრძობს: ქართველები ქვეყნის აღმოსავლეთ ყურეში ვართ მიკუნჭულნი და სარკინოზების სისასტიკეს, სივერაგეს, მანქანებას და მძლავრებას განვიცდითო; ქრისტიანედ ნაშობნი „გარდაგულარძნეს რომელნიმე მძლავრებით, რომელნიმე შეტყუილით, რომელნიმე უმეცრებით, რომელნიმე მზაკვრებით, ხოლო სხვანი, რომელ ვართ მორწმუნენი და მძლავრებასა ქვეშე დამონებულ და ნაკლულევანებითა და სიგლახაკითა შეკრულნი, ვითარცა რკინითა, ხარკსა ქვეშე მათსა გვემულნი და ქენჯნილნი, ძვირძვირად ზღვეულნი, – შიშითა განილევინ და ირყევინ, ვითარცა ლერწამნი ქართაგან ძლიერთა, მაგრამ ქრისტეს სიყვარულითა და შიშითა, ჩვეულებისამებრ მამულისა სლვისა ჭირთა მოთმინებითა, არა განეშორებინ მხოლოდ შობილსა ძესა ღვთისასა, მტკიცედ უპყრიათ თვისი სარწმუნოება. ქართლი იწოდება დედად წმიდათა და მოწამეთა“.

ამის შემდეგ მემატიაზე ამბობს: „გამოვიდეს სპარსნი, პონტომდე მოიწინნეს და ყოველი კათბადუკია დაიპყრეს ღვთივ“. კიდევ: „გარდახდა ამას შინა წელიწადნი მრავალნი, მოვიდა ამირა აგარიანი, რომელი მთავრობდა სომხითს, ქართლს, ჭერეთს, სახელით ხვასრო, ოდეს ამან აღაშენა ტფილისისი ქალაქი, მოოხრებული ხაზართაგან“. შემდეგ: „მათვე ჟამთა (აშოტის მეფობაში) შესრულიყო მასლამა საბერძნეთად, და შეიქცა (დაბრუნდა) გაწბილებული“.

მემატიაწეს აურევია სხვა და სხვა დროს ამბები: ხსენებული მასლამა, ძმა ხალიფას ვალიდისა (705 – 715) ჯერ ლაშქრობდა კავკასიაში დარუბანდამდე და მერე 717 – 718 წელს ებრძოდა კოსტანტინეპოლის, საიდგანაც სირიას დაბრუნდა გაწბილებული (თითქმის 100000 მეომარი დაელუპა). აშოტის მეფობამდე თუ ეცოცხლა მას, 150 წლისა მაინც იქნებოდა. მემატიაწემ, ალბად, მასლამად დასახა აბუმუსლიმი, რომელიც თანამედროვე იყო ხალიფა აბდალა-აბუ-ჯაფარ-მანსურის (754 – 775) და რომელმაც ამოწყვიტა ომაიადები და ხალი-

ფობა დაუმკვიდრა აბასიდებს *). მის დროიდან, მართლაც, სპარსებმა იწყეს გაძლიერება და ამ ხნიდან აღარც ჩანან მთავარნი იოანე, ჯუანშერ და მათნი ჩამომავალნი.

მანსური განათლებული ხალიფა იყო. 762 წ. ააშენა (ტიგრის ნაპირზე, სპარსეთის სატახტო ქალაქ მადანის (კტეზიფონის) ახლოს) დიდებული ქალაქი ბაღდადი, რომელიც მალე შეიქმნა მსოფლიო ვაჭრობის შუაგულად, „კაცი საცა დაიბადება, მისი ბაღდადი იქ არისო“, ამბობს ქართული ანდაზა. მართლაც და ბაღდადი ერთი-რამ დიდებული და ყოვლისფრით ქალაქი იყო. მანსური მფარველი იყო მემატიანებისა და მეცნიერებისა. მის ბრძანებით არაბულ ენაზე ითარგმნა ბევრი სპარსული, ბერძნული და ინდიური წიგნები. მის შემდეგ გამეფდა მისი შვილი მაჰდი (775 – 795) და მერმე ამის შვილი მუსა († 786 წ. 15 სექდ.). ამ ხალიფებს იხსენიებს აბოს ცხოვრება და ამ დროს კი ქართლში იყვნენ გურამ ბაგრატიონის ჩამომავალი მთავრები. მათი სია:

ა. ვახუშტით:

1. გურამ I კურატპალატი († 600 წ.)
|
2. სტეფანოს († 619 წ.) – დემეტრე
|
3. გურამ II († 678 წ.) – დარია (არჩილ II-ის მეუღლე)
|
4. ვარაზ-ბაკურ († 705)
|
5. ნერსე († 742)
|
6. ადარნასე († 779) – ფილიპე, სტეფანოს

---

*) აბუ-მუსლიმმა მოკლავს 600000 კაცი. მის სახლში ყოველდღე აცხოვდნენო 3000 პურს, იკლოდაო 100 ცხვარი. მის სამზარეულოში მუშაობდაო 1000 მოსამსახურე, სამზარეულო ნივთების გადასატან-გადამოსატანად უნდებოდა 1200 პირუტყვი.

7. აშოტ დიდი († 786) – გურგენ ერისთავი. ლატავრა

ბ. შატბერდის ქრონიკით:

1. გურამ I კურატპალატი
2. სტეფანოს
3. გურამ II კურატპალატი

გურამ III ყრმა

არშუშა კურატპალატი

4. ვარაზ-ბაკურ პატრიკიოზი

|

5. ნერსე – № (ქალი *)

სტეფანოს გურგენისძე

|

6. ადარნასე – ფილიპე – სტეფანოს

გურამ IV

ბაკურიანი ძე ბაღდადისი

სტეფანოს ადარნასესძე

7. აშოტ დიდი ადარნასესძე.

გურამ V

აზოს ცხოვრება განაგრძობს: ამირა მუმლ აბდილამ (= აბუ-ჯაფარ მანსურმა) ააშენა ბაღდადი (762 წ.). მის წინაშე დააბეზღეს ქართლის მთავარი ნერსე, ძე ადარნასე კურატპალატისა და ერისთავისა. მან დაიბარა და საპყრობილეში შეაგდო (772 წ.). მესამე წელიწადს მანსური გარდაიცვალა და გამეფდა მისი ძე მაჰდი (775 – 785). ამან გაანთავისუფლა ნერსე, ისევ ერისთავობა მისცა და ქართლს გამოისტუმრა. გავიდა რამდენიმე ხანი, მაჰდი ისევ გაუწყრა ნერსეს და ქართლის ერისთავად დანიშნა იმავე ნერსეს დისწული სტეფანოზ გურგენ ერისთავის ძე. ნერსე კი არაბთა შიშით 300-ოდე

---

*) ცოლად ჰყვანდა აშოტის ძმას გურგენ ერისთავს, რომლის ძე სტეფანოზი, აზოს ცხოვრებით, გამთავრდა ნერსეს დროსვე.

– 292 –

კაცით გაიქცა ხაზარეთს და იქიდგან გადავიდა აფხაზეთს, საცა წინათვე გაეგზავნა თვისი ცოლშვილი.

ნერსეს თანამგზავრი იყო აგრეთვე არაბი აზო, რომელიც მას გამოჰყოლოდა ბაღდადიდამ. ამან კარგად იცოდა სულნელების და საცხებელთა შემზადება, იცოდა არაბული მწიგნობრობა და მერე ქართულიც შეისწავლა და ქრისტიანობაც შეიყვარა. ხაზარეთში რომ მივიდნენ ნერსე, აზო და სხ. ქართველები, იქ ნახეს მრავალი ქალაქები; თუმცა იქაური ერი ისევ ველური, მესისხლე და მხეცის ბუნებისა იყო, მაინც სწამდა ერთი ღმერთი – შემოქმედი. იქაურ ქალაქებში მღვდლებიც იპოებოდნენ. აზომ მათგან ნათელ-ილო. აფხაზეთში რომ გადავიდნენ, იქ დიდის სიხარულით მიიღეს იგინი. მთელი აფხაზეთი ქრისტეს აღიარებდა, საქრისტიანო სარწმუნოება აქ ბრწყინავდა. სამი წელიწადი აზომ გაატარა აფხაზეთში, მერე ტფილისს დაბრუნდა. აქ მაშინ ბევრი არაბები იყ-

ვნენ. ესენი აბოს წინათაც უწყებოდნენ: ქრისტეს სარწმუნოება შეიყვარაო. ახლა კი, ქრისტიანედ რომ დაინახეს, ცხადად გადაეკიდნენ და დააბეზლეს ტფილისის მმართველის წინაშე. ეს მმართველი (ამირა) ახლად მოსულიყო ქალაქს. იგი გამოეგზავნა გარდაცვლილ ხალიფას მაჰდის ძეს ხალიფა აბუმუჰამმედ-მუსა-ალ-ხადის (785 – 786). ახალმა ამირამ მიიწვია აბო და ამხილა ქრისტიანობის მიღებისთვის. აბომ უფრო მტკიცე სარწმუნოება გამოიჩინა. ამიტომ ამირის ბრძანებით ხელფებს რკინის ბორკილი შეუყარეს და საპყრობილეში შეაგდეს (785 წ., დეკ. 27, სამშაბ.). შემდეგ კვლავ დაიბარა ამირამ თავის სამსაჯულო კარზე. აბომ დაჰკგმო მაჰმადიანობა. გაიყვანეს გარე და თავი მოსჭრეს. მერე ურემზე დაუდეს მისი გვამი, მიიტანეს ავლაბრის ხიდთან, ადგილსა, საცა იყო სასაფლაო და რომელსა ეწოდებოდა სალოდებელი, ნავთი გადაასხეს და დასწვეს.

აბო ეწამაო, დაასკვნის მემატანე, კათალიკოზობასა სამოელისსა, ერისთაობასა გურგენის ძის სტეფანოზისსა, კეის-

– 293 –

სრობასა ლეონის ძის კოსტანტინესა (780 – 792) და ხალიფობასა მაჰდის ძის მოსე ამირა მუმლისა, თვესა იანვარსა ექვსსა, დღესა პარასკევსა.

მემატანის ჩვენება სრული სიმართლეა: ა) ხალიფა მუსა (= მოსე) მეფობდა ერთს წელს (785 3 აგვ. - 786 15 სეკდ.); ბ) სამშაბათი 27 დეკემბერს მოდიოდა სწორედ 785 წ., ხოლო პარასკევი 6 იანვარს ხვდებოდა 786 წელს.

„აბოს ცხოვრება“ დაუწერია მის თანამედროვეს იოანე საბანისძეს ქართლის კათალიკოზის მამფლის სამოელის ლოცვა-კურთხევით და თხოვნით. „ჩვენ თვით ვუწყითო, სწერს კათალიკოზი იოანე საბანიძეს, წადიერებად შენი ღვთისმსახურებისთვის და ღვთივ მიმადლებული შენი მეცნიერებად საღრმთოთა წიგნთად და გულსმოდგინებად შენი კეთილთა საქმეთა მოღვაწეობად შენი. შენ თვით უწყი... მოწამისა აბიდსი, რომელი დღეთა ამათ ჩუენთა იმარტვილა. მნებავს, რათა დაიწეროს სანატრელისა ამისცა მარტვილობად. ამისთვისცა მოვაკლინე წიგნი ესე ჩემი ჳელითა ხსართან მღვდელისა ჩემისათა. აწ მიიღე წიგნი ესე ჩემი და ლოცვაჲ ჩვენი და ჯუარისა დაწერად ჳელითა ჩემითა და ჳელყავ გამოთქუმად სრულად ჳეშმარიტად, ვითარ იგი იყო და ვითარცა შენ თვით უწყი, და აღწერე მარტვილობად მოწამისა ჳაბოდსი, და აღწერილი ჩუენ მოგვიძღუანე, რათა უმეტესად ლოცვა ვყოთ შენთვის“. გამოჩენილი საბანისძე ასრულებს მონდობილობას, შესანიშნავის ხელოვნებით და მორჭმით ასწერს ჳაბოს ცხოვრებას ოთხ თა-

ვად: – ა. ღუთის მსახურთა და მარტვილთ მოყვარეთა კრებულისათვის და მოძღურებად და ახლისა ამის მოწამის ქსენებად. ბ. ქართლად შემოსლვად და ნათლისღებად ნეტარის ჰაბომსი. გ. მარტვილობად წმ. ჰაბომსი და დ. ქებად სანატრელისა წმ. ჰაბომსი. ეს შესანიშნავი, შინაარსითა და ენის მხრივ, თხზულება შეტანილია ტყავზე IX – X საუკ. წიგნებში.

საქართველოს საყდრის თავისუფლება (იხ. ზემო აღმოსავლეთის ქრისტიანობა და საქართველოს ეკლესია). რად-

– 294 –

გან ანტიოქია, საცა ეკურთხებოდნენო საქართველოს კათალიკოზები, დაიჭირეს არაბებმა და ანტიოქიასა და საქართველოს შორის მძვინვარებდნენ იგივე არაბნი, მცხეთასა და ანტიოქიას შორის მიმოსვლა გაძნელდა, საშიში შეიქმნა. ამისგამო, როგორც ირწმუნება ჩვენი მათიანე, ქართველებმა ამირჩიეს ეპისკოპოსი იოანე, წარგზავნეს ანტიოქიას და სთხოვეს იქაურ პატრიარქს თეოფილაკტეს (744 – 751 წ.): იოანე კათალიკოზად გვიკურთხეო, ხოლო შემდეგი დროისთვის ნება დაგვრთე, რომ კათალიკოზი საქართველოშივე იკურთხებოდესო. თეოფილაკტემ თხოვნა შეუსრულათ და ამასთანავე მოითხოვაო, რომ საპატრიარქო ტახტის კუთვნილი შემოსავალი ყოველ სამ წელიწადში ერთხელ ეგზავნათ ანტიოქიის პატრიარქისთვის. და ამასთანავე კათალიკოზს ყოველთვის მოეხსენებინა იგი წირვა-ლოცვაში. მათიანის სიტყვით, საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობა ანტიოქიის პატრიარქისაგან დააკომონაო მეექვსე მსოფლიო კრებამ (680 წ.).

ამ კრებას საქართველოდგან დაესწრნენ ფაზიდის *) ეპისკოპოსი თეოდორე და პეტრას **) ეპისკოპოსი იოანე.

კრებამ დაადგინაო: ა) წმიდა მცხეთა იყოს სწორ პატივითა ვითარცა სხვა წმ. სამოციქულო კათოლიკე ეკლესიანი-საპატრიარქონი; ბ) იყოს ქართლისა კათალიკოზი სწორი პატრიარქთა; გ) აკურთხევდეს, მწყსიდეს და განაგებდეს სიმართლით მთავარეპისკოპოსთა, მიტრაპოლიტთა, ეპისკოპოსთა და სამწყსოსა თვისსა: ქართლსა, გამოღმა-გაღმა კახეთსა, შაქსა, შირვანსა და მიდგმით წამოსვლით მთისა მის ადგილისათა სვანეთისა და ჩერქეზის საზღვრამდე სრულად ოსეთსა და ყო-

*) ფაზიდი = ფაზიანი იგივე კოლხეთია (იმერეთი).

**) პეტრა-ძლიერი ციხე-ქალაქი ლაზიკისა (იხ. კიპერტის Atlas Antiquus) მდებარეობდა ზღვის პირად, ბათომსა და ფოთს შორის, და ადგილობრივ ერქვა ქაჯთა-ქალაქი. „პეტრა“ თარგმანია ქურთულის ქ ა ჯ ი (= სვ. კოჯ, კაჯი) – კლდე.

– 295 –

ველსა ზემო-ქართლსა და დ) მიგვიცემია ხელმწიფება შეკვრი-
სა და განხსნისა, მირონის შემზადებისა და კურთხევისა“.

ესრეთი განკარგულება მეექვსე მსოფლიო კრების განა-
ჩენში არ არის. მაგრამ შეცდომა არ იქნება ვთქვათ, რომ
ხსენებული კრება სიტყვიერად დაადასტურებდა საქართველოს
კათალიკოზის, იუსტინიანესაგანვე დადგენილის, დამოუკიდებ-
ლობას. და ამ დამოუკიდებლობის არსებობას ხმამაღლა ღაღა-
დებს სვიმონ კათალიკოზის (826 – 846) ტყავზედ დაწერილი
წიგნი *) – „ჟამის წირვა“ (№ 86 საეკლ. მუზ.). ამ წიგნში
არსად ხსენება არ არის ანტიოქიის პატრიარქისა.

(გვ. 96): ღუთისა მიერ ზეგარდამო შეწყალებისა ღირსისა
მამისა ჩვენისა ქრისტეს მიერ სვიმონ ქართლისა კათალიკოზისა
წარმართებისათვის საქმეთა ხელთა მათათისა ვილოცოთ... (ამით
იწყებხ კვერქსი).

(გვ. 98): გამორჩევითა და ხელთა დასხმითა ღირსისა მა-
მისა ჩვენისა ქრისტეს მიერ სვიმონ ქართლისა კათალიკოზისადათა,
წამებითა და თანადგომითა (თუ ეპისკოპოსი იყოს – სახელსდევას და
თუ არა...) ამით მღვდელთაითა იკურთხევის ძმად ესმ ჩვენი...

(გვ. 178): კურთხევად ეპისკოპოსობისა და კათალიკოზო-
ბისა (მოყვანილია გრძელი ლოცვა და მერე (გვ. 152): „ესე
ლოცვად უკეთუ ეპისკოპოსი იკურთხებოდის, მთავარეპისკოპოსმან
წართქვას და უკეთუ კათალიკოზი იკურთხებოდის – მანგლელმან
წართქვას.

საყურადღებოა თვით ეპისკოპოსად და მღვდლად დასადგენ კა-
ცის შესახები ცნობები: იგიო „წამებულმცა არს ყოვლისა ერისა-
გან, ვითარცბ წინაღწარ თქუმულ არს ერთისა ცოლისა ქმარ,წმი-
და, უბიწო და შეუსმინელ, ღვაწლსა სნეულისა გამოცდილარს, ობო-
ლთა და ქვრივთა მოღვაწე... ეკლესიათათვის მსახურ მყუდრო. –
(გვ. 122).

---

*) (167 გვ.): „მე ქრისტეს მიერ სვიმონ ქართლისა კათალიკოზმან
დავწერენ წმიდანი ესე ჟამის-წირვანი სამღვდელჰმოდღვროდ საწირავად.

ჩამოსალოცავში მოხსენებულნია (გვ. 57) ქართლის კათალი-
კოზი, წმ. ნინო, აზო, მოციქულები, მსოფლიო კრებები, მართლ-
მადიდებელი ეპისკოპოსები, იერუსალიმის პატრიარქები, მამანი მე-
უდაბნოენი და მათ შორის თეოგნოსტი, მართლმადიდებელი მეფეე-
ბი (იუსტინიანე, ელენე და სხ.) და ბოლოს ისევ სვიმონ ქართლის
კათალიკოზი.

კათალიკოზისა და ეპისკოპოზის კურთხევაც სწარმოებს
არა ანტიოქიაში, არამედ მცხეთაში და რადგან კათალიკოზის
კურთხევაში უპირატესობა ჯერ ისევ ჰქონდა მანგლელს (მან-
გლისის ეპისკოპოსს), ამიტომ უტყუარად შეგვიძლია ვთქვათ,

რომ წესი კათალიკოზის კურთხევისა – საქართველოში და არა მის გარეშე – არსებულა იმპერატორის ირაკლის შემოსევის (626 – 629 წ.) უწინარეს ჟამსაც: მანგლისში იყო ფიცრები, რომელზედაც ქრისტე ჯვარსაცვებს და ეს წმ. ფიცრები მანგლელს ანიჭებდნენ უპირატესობას ქართველ ეპისკოპოსთა შორის. ირაკლიმ ხსენებული ფიცრები წაიღო და მის შემდეგ მანგლელსაც ჩამოეცალა უპირატესობა.

არის კიდევ სხვა უტყუარი ძეგლი, რომელშიაც მოთხრობილია წესი შესახებ არსენის (მეცხრე საუკ.) ამორჩევისა და კურთხევისა საქართველოს კათალიკოსად. მასში აღწერილია არჩევანის მიმდინარეობა, სახელები საკათალიკოზო კათედრის კანდიდატებისა, ამომრჩევლებად არიან ქართველი ეპისკოპოსები და არქიმანდრიტები. ამათ მიერ ამორჩეული ახალი კათალიკოზი არსენი ჯდება საპატრიარქო ტახტზე სხვა ვისიმე დაუკითხავად და დაუმტკიცებლად.

რაიც შეეხება მირონის შემზადებასა და კურთხევას მცხეთაში, წერილობითი გადმოცემა ამას მიაწერს მეფე არჩილისა და კათალიკოზ მიქელის დროს. ამათგან არჩილ II გარდაიცვალა 718 წელს. თუმცა არც ამ არჩილის დროს და არც არჩილ II-ისა არ იყო „ჭყონდიდელი“, „ათაბაგი“ (ამათ იხსენიებს მირონის შემზადების წესი), მაგრამ ამ შეუფერებელს, იმ ძველი დროისთვის, სახელებს ჩაუმატებდნენ შემდეგში. მირონ-

– 297 –

ნის კურთხევა-შემზადების ერთი უმთავრესი პირთაგანი არის ქადაგი; სვიმონ კათალიკოზის „ჟამის წირვაში“ ქადაგი ასრულებს პროტოდიაკონის საქმეს (ხმამალლა ჩამოილოცება, იხსენიებს ქართლის კათალიკოზს, მის მიერ ნაკურთხ ეპისკოპოსს და სხ.).

თავიდანვე მსოფლიოში დაწესდა ხუთი საპატრიარქო (იერუსალიმისა, კოსტანტინეპოლისა, რომისა, ანტიოქიისა და ალექსანდრიისა) და ამათ შორის განაწილდა ყოველი ქვეყანა. აღმოსავლეთის მამადმთავრობა წილად ხვდა ანტიოქიას, როგორც აღმოსავლეთის ქალაქს. მსოფლიოს ამგვარად განაწილებამ ხუთ პატრიარქთა შორის მათ აქამომდის შეუნარჩუნა იგივე ძველისძველანდელი ტიტულები, თუმცა იმავე ძველ დროს გამოიყვნენ საყდრები საქართველოსი, სომხეთისა, კვიპრისა და სხ. ჯერ ისევ ეხლაც კოსტანტინეპოლის პატრიარქი იწოდება „მსოფლიოს“ პატრიარქად, ხოლო ანტიოქიის პატრიარქი თავის ტიტულიდამ არა ჰშლის „ივერიას“ და დღესაც, თუმცა ასის წლის წინად მოგვესპო კათალიკოზობა, იწოდება ასრე: „პატრიარქი ღვთის ქალაქის ანტიოქიისა, სირიისა, ივერიისა, კილიკიისა, შუამდინარისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა“.

ამ თავდაპირვანდელ ტრადიციაზეა დამყარებული საქართველოს ეკლესიის დამოკიდებულება ანტიოქიის პატრიარქისაგან, თორემ ნამდვილად კი საქართველოს პატრიარქი ანტიოქიისას იმდენადვე „ემორჩილებოდა“ (მეცხრე საუკუნითგან მაინც), რამდენადაც თვით პატრიარქი ანტიოქიისა ემორჩილებოდა დანარჩენ პატრიარქებს და ყველანი კი – ერთმანეთსა და მსოფლიო საყდრის დამბარსებელს – ქრისტეს.

საქართველოს საყდრის დამოუკიდებლობას ძველადგანვე საფუძვლად ედება აგრეთვე შემდეგი გარემოებაც:

717 წლითგან მთელს იმპერიაში დაიწყო ხატთა ბრძოლა. მოთავე იყო თვით იმპ.ლეონ ისავრო (717 – 741). ხატთა ბრძოლა გამოიწვია იმ გარემოებამ, რომ არაბნი და ებრაელნი დასცინოდნენ ქრისტიანებს: თქვენ ეამბორებით შემას

– 298 –

(ჯვარს), ნახატებს (ხატებს), თქვენ მრავალ ღმერთის თაყვანისმცემელნი ხართო. ამით ქრისტიანებში შემოჰქონდათ შფოთი და ღელვა. ლეონ ისავრომ მოინდომა ეკლესიებიდგან ხატების გალაგება. საქმე მეტად გამწვავდა. ასტყდა საშინელი ბრძოლა ხატების თაყვანისმცემელთა და ხატომბრძოლთა შორის. დაიღვარა მრავალი სისხლი, წამებულ იქმნა არა ერთი ქრისტიანი. სხვათა შორის, ხატების თაყვანისცემის მომხრე პატრიარხი კოსტანტინეც აწამეს. ეს ცეცხლი ურწმუნოებისა ვერ გადმოვიდა მხოლოდ საქართველოში და გუთიაში (ყირიმს). ამ გუთებმა ქერსოვნეთის (ხერსონესის) ეპისკოპოსად აირჩიეს ღირსი იოანე და, რადგან ყველგან ხატობრძოლა იყო, გამოგზავნეს საქართველოში. კათალიკოზ იოვანემ იგი აკურთხა ეპისკოპოსად (758 წ.) და გაისტუმრა. სამშობლოში დაბრუნებულმა იოანე ეპისკოპოსმა წმიდად დაიცვა კათოლიკე ეკლესიის დოღმატნი და ჭეშმარიტი სარწმუნოება.

საქართველოს კათალიკოზი ანტიოქიის პატრიარქის ნე ბა-დაურთველად ვერ აკურთხებდა უცხო ეპარქიის ღვდელმთავარს, თუ მართლა ამ ანტიოქიას ემორჩილებოდა ივერიის საყდარი!

ქართული ფულები. დარჩენილა ქართული ფულები ასომთავრულ წარწერებით: 1) ვნგ; გნ. 2) სნს, სტფანოს, სტეფანოს და 3) ჯო. ყველა ფულები ვერცხლისაა და მათზე გამოსახულია ცეცხლისმსახურთა ნიშანი და, ამას გარდა, ზოგიერთზე ჯვარიც. პირველ ორ ფულს აკუთვნებენ ვახტანგს (= ვნგ), გურგენს (გორგასანს), მეორეებს – სტეფანოზ II-ს და მესამეს – ჯუანშერს. ჩვენში საფასე ძველადგანვე იწოდებოდა ფოლად = ფულად და ფლურად (ფოლი = ფული, ფლური). დიოკლეტიანე კეისრის († 303 წ.) მოჭრილ ფულს ერქვა fol-

lis ანუ follerales. ერთ-და-იმავე ფესვის სიტყვები უნდა იყოს ბერძ. follos, follerales, ქართ. ფოლი (ფული), ფლური, თათრ. ფულ, სომხ. ფულ.

საქართველოს ერის შინაურ წეს-წყობილების შესახებ,

– 299 –

სამწუხაროდ, ჩვენი მატრიანები არას იტყობინებიან. წარმოსადგენი კია, რომ ქართველ ერის ცხოვრება მოეწყობოდა თანახმად ქრისტიანულ კანონებისა, რომელსაც ადგენდენ მსოფლიო კრებები და ითვისებდენ ყველა საქრისტიანო ეროვნებაში. მეექვსე მსოფლიო კრებამ (680 წ.), სხვათა შორის, დაადგინა ეპისკოპოსები უცოლონი უნდა იყვნენო. ეს დადგენილება ჩვენში მალე განხორციელდა, მანამდე კი თვით კათალიკოსნიც ცოლოსანნი იყვნენ (სულ ცხრა კათალიკოსი იყო ცოლოსანი). საქართველოს ცხოვრებაზე გავლენა ექნებოდა აგრეთვე იუსტინიანეს კანონებს, აგრეთვე ხოსრო ნუშირვანისას, არაბებისას. ღირსია ყურადღებისა, რომ რომაელებმა ქონების განაწილებაში პირმშობის უფლება არ იცოდნენ, ჩვენში კი ეს უფლება გამკვიდრებული იყო. მირ-მეფე თავისს ძმას არჩილს და თავისს ქალებს საქართველოს შუაზე უყოფს, ხოლო ამასთანავე ძმას საუხუცესოსაც აძლევს: „საუხუცესოდ რომელ მაქუნდა, მომიცემია შენდა, და გაქუნდეს საუხუცესოდ ეგრისი, სავანეთი, თავკვერი, არგვეთი და გურია“. საუხუცესო მას თვითონაც ჰქონებია და ახლა ძმისთვის დაულოცნია. ქალს საქართველოში უძრავ ქონების უფლება ჰქონია, აგრეთვე თავისუფლება თავისთვის ქმრის ამორჩევისა. (შუშანას დაეკითხნენ და არ მისთხოვდა ხაყანს). ცოლის შესართავად საჭირო იყო დედის თანხმობა, კურთხევა და დალოცვა. ჯუანშერ არჩილისძემ შეირთო ადარნასეს ასული ლატავრა. დედა მისმა რომ იხილა რძალი, „მეუყვარლა, აკურთხა და დალოცა“.

აბხაზთა რწმენიდან.

„აბოს ცხოვრებაში“ თანამედროვე იოვანე საბანისძე ამბობს: „ქრისტიანობა აფხაზეთში ბრწყინავდაო“. ამით ავქსონს, ალბად, იმის თქმა უნდოდა, რომ აბოს დროს აფხაზეთიც საქრისტიანო ქვეყნად ითვლებოდაო, მასში ბევრი კარგი საყდრები იყო. ნამდვილად კი მაშინაც ადგილობრივ ერს უნდა ჰყოლოდა ის ღმერთები, რომლებსაც იქ დღესაც თაყ-

– 300 –

ვანს სცემენ. უდიდეს ღმერთად აფხაზებს მიაჩნიათ ანცაუ ანუ ახდაუ, რომელიც უდრის ქართულს ღუთას ანუ ხთაეხას, არი-

ან აგრეთვე მრავალი უმცროსი ღმერთები: მეურნეობისა, მწყემსობისა, დედამიწისა, ხელოვნებისა, ნადირთა, საქონლისა, მჭედლობისა, მეხისტებისა, წყლისა, საიქიოსი, ქართა და სხ. უმეტესი ამათგან დედათსქესისაა. კაცმა ამათ არ უნდა დააკლოს ლოცვა-ვედრება, შესაწირავი; თუ დააკლო, ისჯება. მათი რისხვისაგან ხსნა შეიძლება მრავალნაირ ლოცვებით, საღმრთოს შეწირვით. აქაური ღმერთები:

ადაბნა, რომელსაც ევედრებიან როგორც დედამიწის მაპიროვნებელ ღმერთს (ავხაზურ ადაბნა-ს უდრის სვანური დაბ – ყანა, ქართული დაბა – სოფელი).

აცაყვა – ცისარტყელას ღმერთი.

აჟაჰარა – ნეფე-პატარძლის მწყალობელი ღმერთი.

ჟაბრან – საქონელთა მფარველი.

აითარ – შინაურ პირუტყვთა მფარველი.

ალიშკანტარ – ძაღლთა ქალ-ღმერთი.

აჟვეფშა – ღმერთი ტყეთა და ნადირთა.

ჯაჯა – მფარველი ნათესებისა, რომელსაც წელიწადში ორჯელ ევედრებიან – გაზაფხულის დასაწყისს და შემოდგომაზე სიმინდის მოტეხის შემდეგ. იგი თავდაპირველად, ალბად მიაჩნდათ მზრდელად ჯეჯილისა (სვ. ჯეჯი).

ანაფანგი – დედა ნათესებისა, რომელსაც ევედრებიან მკისა და ლეწვის დროს.

აფჰი – ღმერთი ქუხილისა, ელვისა და საატმოსფერო მოვლენათა. მას ევედრებიან საქონლის იალაღზე გარეკვისა და ჩამორეკვის დროს და სხ. შემთხვევებშიაც. იგი ერთ უდიდეს ღმერთად ითვლება. მის მიერ მოვლენილ მეხისაგან მოკლულ კაცს მიწაში არ მარხავენ, არამედ კუბოში სდებენ და მაღლა ხეზე ამარებენ იმ დრომდის, ვიდრე მკვდრისაგან დარჩება მხოლოდ ძვლები. მერე ჩამოაქვთ და მარხვენ. ესრეთი ჩვეულება შეუნიშნავთ ძველი დროის მწერლებსაც. ვახუშტი ამ-

ბობს „ავხაზნი ქრისტიანები არიან, მაგრამ თავისი სარწმუნოებისა არა უწყიანრა და უფრო წარმართნი არიან, ვიდრე ქრისტიანები. თავიანთ მკვდრებს უკეთესს საცმელს აცმევენ, იარაღს ასხმენ, კუბოში ასვენებენ და ხეზე სდებენ“. აპოლონ როდოსელი (250 – 200 ქრ. წ.) ამბობს, რომ კოლხეთში მკვდრებს ტირიფზე ჰკიდებენო ჯაჭვებით. ახლაც კი კოლხეთში დანაშაულობად მიაჩნიათო მკვდრების გვამების დაწვა ანუ დამარხვა. ხარის გამოუქნელ ტყავებში ახვევენ მკვდარს და სოფელს გარე ხეზე ჰკიდებენო. მაგრამ როგორც ჰაერს, ისე მიწასაც ეძლევა თავისი წილიო, ვინაითგან დედაკაცების გვამებს მიწაში მარხვენო“. ამასვე იმეორებს ნიმფადორ სირაკუ-

ზელი (IV ს. ქრ. წ.).

შაშა – ღმერთი მკედლობისა, რომელიც აგრეთვე ერთ უდიდეს ღმერთთაგანია და მეტად პატივცემული.

ამრა – მზე და ამზა – მთვარე, რომელთაგან პირველი არის „თვალი ცისა“, გამათბობელი და ამლორძინებელი ქვეყნისა, ხოლო მეორე „დარაჯი ღამისა“, დამმარცხებელი წყვიდადისა. მზის ლოცვა: „მზეო, ნუ მოგვაკლებ წყალობას, სითბოს, სინათლეს, სიკეთესა და წარმატებას ყოვლისფერში. მიანიჭე ჩვენს ქალებს სილამაზე, სიმშვენიერე, მოხდენილობა, რომ იგინიც შენსავით ანათებდენ, აბრწყინებდენ და ათბობდენ ვაშკაცებს“. მთვარეს სთხოვენ, რომ ჭაბუკთ მიჰმადლოს თვისი ბრწყინვალეობა.

– 302 –

თ ა ვ ი III.

აშოტ კურატპალატი († 826 წ.).

დიდი შემთხვევები მოხდა 786 და 787 წლებში.

786 წელს გახალიფა ჰარუნ-არ-რაშიდი; გამეფდა აშოტ კურატპალატი; საქართველოს განუდგა აფხაზეთის მთავარი ლეონ II; ამ წლის დასაწყისშივე, როგორც იყო ნათქვამი, ეწამა აბო ტფილელი.

787 წელს: შესდგა მეშვიდე მსოფლიო კრება: საქართველოს განუდგა კახეთის მთავარი გრიგოლი; გარდაიცვალა იმპერატ. კოსტანტინე ლეონ IV-ის ხაზარის შვილი და გამეფდა ირინე.

აშოტის მეფობის დასაწყისის ამბავი მემატიანეს არ დაუცავს, მხოლოდ იგი შენიშნავს, რომ მასლამა (აბუ-მუსლიმი) საბერძნეთს შეიჭრა, დამარცხდა და მოუძღურებული და გაწბილებული დაბრუნდაო. ეს მუსლიმი, როგორც საშიშარი კაცი, მოჰკლა ხალიფა მანსურმა (755 წ.).

აბუ-მუსლიმი „დერბენდ-ნამეს“ ჩვენებით 733 წ. მოღვაწეობდა შუაგულს დაღისტანში. მურვან II (ვ ი რ ა დ წოდებული), რომ გახალიფდა (744 წ.), მას ბევრი მოწინააღმდეგე გამოუჩნდა. უპირველესი მათგან იყო აბუ-მუსლიმი, რომელმაც აღმოსავლეთში ააფრიალა დროშა აბბასიდებისა წინააღმდეგ ო მ ა ი ა დ ე ბ ის ა, რომელნიც მაჰმადის შემდეგ მეფობდნენ არაბეთში. ომაიადების მომხრე იყო ნასრი, ხორასნის მმართველი. აბუ-მუსლიმმა დაამარცხა იგი და მეფე-ხალიფად გამოაცხადა (749 წ.) აბდალაზი-აბულ-აბასი*). 750 წ. მოჰკლეს უკანასკნელი ომაიადი ხალიფა მურვან-ყრუ (ვირი). მალე თვით აბასიდებშიაც უთანხმოება მოხდა.

მაჰდის ძე მუსა (= მოსე) მოჰკლეს (786 წ.). გამეფდა ჰარუნ-არ-რაშიდი, რომელმაც დევნა დაუწყო სპარსეთის გამოჩენილ გვარის – ბარმაკიდებს და გაჟლიტა ყველა ბარმაკიდები (ხალიდი, იახია, ჯაფარი და სხ.).

*) ა ბ ა ს ი იყო წინასწარმეტ. მაჰმადის ბიძა. მისგან იშვა ა ბ დ ა ლ ა ხ ი, ამისგან ა ლ ი, ალისგან მ უ ჰ ა მ ე დ ი, ამისგან ა ბ დ ა ლ ა ხ ი აბულ-ა ბ ა ს ი (749 – 754). მის შემდეგ გამეფდა მისი ძმა აბდალახ-აბუ-ჯაფარ – მ ა ნ ს უ რ ი (754 – 775) და მერე ძე მისი მ ა ჰ მ ა დ ი (775 – 785).

– 303 –

ჰარუნი ვაშკაცი მეფე იყო. 90,000 მეომრით მიუხდა კოსტანტინეპოლს. დედოფალმა ირინემ მისცა მას 70,000 ოქრო და დროებით შეირიგა. მაგრამ 802 წლიდან 806 წლამდე ისევ იომეს თავგანწირულად. ჰარუნი 135,000 მეომრით შეიჭრა კათბადუკიასა და პონტოს, ხელში იგდო მრავალი ტყვე და დავლა. მაგრამ ომის გაგრძელება მას აღარ დასცალდა, რადგან ასტყდა ბრძოლა მის შვილთა შორის.

ჰარუნმა ხალიფად გამოაცხადა თავისი მეორე შვილი ემინი, პირველ შვილს მამუნს, რომლის დედა სპარსელი ქალი იყო, უანდერმა სახალიფოს აღმოსავლეთი მხარე (ჰამადანიდგან ინდოეთ-სირდარიამდე) და მესამე კასიმ-მუტამინს უბოძა ჩრდილოეთი სირია, შუამდინარე და ციხეები, მდებარენი მცირეაზიასა და სომხეთის მიჯნებზე. ამ განკარგულებამ ძმები გადაჰკიდა და დაღუპა თვით ჰარუნიც († 23 მარ. 809 წ.), ემინიც († 813 წ.). გამეფდა მამუნი (813-833). მისმა მოწინააღმდეგეებმა ხალიფად გამოაცხადეს იბრაიმი (817 – 819), მაგრამ მამუნმა მაინც გაიმარჯვა და მერვინად ბაღდადს გადასახლდა. ხორასნის მმართველად მაშინ იყო ტაგირი. ამისი შვილი აბდალახი მამუნმა დანიშნა გამგედ ეგვიპტისა, სირიისა, შუამდინარისა და აგრეთვე ხორასნისა. მამუნის მეფობას მოჰყვა გამარჯვება და აყვავება მწერლობისა და მეცნიერებისა. არაბულ ენაზე გადათარგმნეს ბერძენთ ფილოსოფოსების ნაწერები, ასტრონომიას, მათემატიკას, ისტორიას, ფილოლოგიას დიდის ხალისით სწავლობდნენ არაბები. მაგრამ შინაურმა განხეთქილებამ ისევ მოაუძღვრა იგინი და გარეშე ქვეყნებმაც ცოტა თავისუფლად ამოისუნთქეს.

ჩვენი მემატეიანეც სწორეთ ამ დროდგან იწყებს აშოტის ამბავს „მოუძღვრებულ იყვნენო, – შენიშნავს მემატეიანე, – სარკინოზნი. განდიდნა აშოტ კურატპალატი. ხოლო ტფილისს არღარავინ დარჩა სარკინოზთაგან თვინიერ ალი-შუაბისძისა“. ეს ცნობა, როგორც ქვემო დავინახავთ, შეეხება 806 წელს, როდესაც ჰარუნის შვილებ-შორის ასტყდა მტრობა და ბრძოლა.

787 წელს განდგა მთავარი გრიგოლი და დაიპყრა კახეთი, კუხეთი და გარდაბანი. მან მოსპო სახელი „კუხეთი“ და იწოდა კახთა მეფედ. ხოლო ზერეთი ისევ დარჩა ადარნასე ბრმის ძმისწულების ჩამომავლობის ხელში (გვ. 283). ესეც ცალკე სამეფოდ გამოცხადდა და გაიყო საერისთოებად: შტორისა, ხორნაბუჯისა, ვეჯინისა და მაჭისა.

– 304 –

ამათ მეზობლად, შირვანსა და დაღისტანს, მალე დამკვიდრდენ არაზნი და გაავრცელეს მაჰმადიანობა.

„დერბენდნამე“ გადმოგვცემს: მეცხრე საუკუნის დამდეგს შირვანს მოაწია 2000 არაბმა. სიმაგრე ჩურ-ს (ჩორას = ჩოღას) მათ შეეზენ ადგილობრივი მკვიდრნი და აგრეთვე ერი რუს. არაბებმა გაიმარჯვეს და ამოსწყვიტეს 700,000 კაცი. შემდეგ შევიდნენ ავარიას, რომლის მეფე ბეიერი გაიქცა თუშეთს. არაბებმა აიღეს მისი სატახტო ქალაქი ხუნძახი, დაიპყრეს ერი, გაამაჰმადიანეს და გაქცეულ მეფის ტახტზე დასვეს მასუმ-ბეგი, ხოლო მსაჯულად და იმამად კი შეიხი აბუ-შუსლიმი. თვით არაბების უფროსად და ხელმწიფედ იყო შამხალი. ეს დაბინავდა ყუმუხში და მას დაემორჩილა მთელი დაღისტანი, ქრისტიანები და ებრაელები. ყველასაგან იგი ჰკრებდა ხარკს. წლიურად სოფლები აძლევდნენ: ყარახი 500 ცხვარს, ქუსრახი – 300-ს, ჩამალალი – 500-ს, ტინდალი 20 ხარს, ხუმზა 700 ცხვარს, 700 სარწყავ ხორბალს, 60 სარწყ. თაფლს, ახუშა 100 ხარს, კეკები 6 ვირს... მთელს დაღისტანში იყო სამი ქვეყანა: ავარია (ტანუსი), სახლი და ზირეგერანი. ავარიის ნუცალი (მთავარი) სერაგეს, ძე სერეტანისა (სართანისა), მე-99-ე ჩამომავალი იყო ადამისა. მას ექვემდებარებოდა ქვეყანა ჩერქეზეთიდან შემახიმდე, ემსახურებოდა და ხარკად აძლევდა ფულს, ხორბალს, ცხვარს, ხარს, ნაქსოვს, მწვანილს და სხ. ყოველწლივ იღებდა: ა) ფულად ყოველ მეკომურისაგან 3 დრაჰკანს; ბ) მეკომურისაგან ლიტრა ხორბალს, გ) მეცხვარეთაგან 100 ცხვარზე ერთს, დ) თითო ხარს 100 მეკომურისაგან; ე) ყოველ ვაჭრისაგან – 2 ფარჩეულს და 2 ჩითეულს; ვ) მევენახესაგან – გოდორ ყურძენს. ამას გარდა, მკვლელს ახდევინებდა 100 ცხვარს, ქურდს – თითო ხარს. სოფ. ვარანდას ხარკად ედო 5 მელა (1 შავი და 4 წითელი). მთავარი რომ გარდაიცვლებოდა, ყოველი სოფელი მოვალე იყო, წარმოედგინა თითო კვიცი ანუ ჭაკი ცხენი, ხელმწიფის გამეფებისას 5 ხარი ყოველ სოფლიდამ. მმთავრის ან სეფეწულის ქორწილის ხარჯად ყოველ სოფელს და ქალაქს უნდა წარმოედგინა თითო ძროხა და ორორი ვერძი.

– 305 –

გაქცეულ მეფის შვილმა ემირ-სულტანმა თუშეთით მოიყვანა ალანები ხემზს. მამის ტახტის დაპყრობა უნდოდა. მართლაც გაიმარჯვა და გამეფდა ხუნძახს. გაიმართა საშინელი ბრძოლა არაბებსა და ადგილობრივ ერთა შორის. ბრძოლამ 24 წლამდე გასტანა. ორთავე მხარე მოიღალა და ამიტომ ყუმუხი და ხუნძახი შერიდნენ, და ისლამი ირწმუნა ყველამ.

ყველა ეს ამბები, „დერბენდნამეს“ ცნობით, მოხდა 822 წლითგან. ამაზედ ცოტა წინად მთელს ჩრდილოეთ კავკასიაში მძვინვარებდნენ ხაზარნი და ალანნი (ოსნი), რომელთაც ეჭირათ დარიალის კარიც. ესენი არაბების დაუძინებელი მტრები იყვნენ და მათთან ბრძოლაში ბერძნების მხარე ეჭი-

რათ.

ჯერ ისევ იუსტინიანე II-ის მეფობაში (685 – 711 წ.) მათ დასაქირავებლად დიდძალის ფულით მოვიდა მოხელე ლევი. ფული მან დასტოვა ფოთს, ხოლო თვითონ გადავიდა ოსეთს. მაშინ აფხაზნი გაორგულებოდნენ კეისარს. ლევის რჩევით ოსნი შეიჭრნენ აფხაზეთს და დაიპყრეს. აფხაზებმა ოსებს მისწერეს, თუ რა ვერაგი კაცი იყო ლევი, რომელმაც განხეთქილება ჩამოაგდო ორ მეზობელ ერს შორის. ეგ მოგვეცით და 3000 ოქროს ჩაგაბარებთო. ოსებმა მოითხოვეს 6000. ლევი წაიყვანეს ვითომ აფხაზებისთვის გადასაცემად, ფული გამოართვეს, მაგრამ მერე, აფხაზებს რომ ლევი მიჰყვანდათ, დაეცნენ მათ მოულოდნელად, ლევი გაიტაცეს. ამდროს ნაქალაქევს დაეცნენ არაბნი. ბერძენთა რაზმი გაიქცა ჯიქეთს. აქაური მთის გზა („რკინის კარი“) ეჭირა ფარსმანს, არაბების მომხრეს. იგი დაამარცხა ლევმა, შეუერთდა დანარჩენ ბერძნებს და წავიდა კოსტანტინეპოლს.

ამის შემდეგ აფხაზები დაუმეგობრდნენ ხაზარებს და გადაეკიდნენ ბერძნებს. ერისთავის ლეონ I-ის ძმამ ცოლად შეირთო ხაზართა მეფის (იტაცის) ქალი, რომლისაგან იშვა ლეონი. ლეონ I-ლი, ქმარი არჩილის ძმისწულის გურანდუხტისა, რომ უშვილოდ გარდაიცვალა, ერისთაობა ერგო ლეონ II. სე-

– 306 –

ხაზართა დახმარებით ამან დაიპყრა მთელი იმერეთი ლიხის მთამდე, გამეფდა (787 წ.) და სატახტო ქალაქად გამოაცხადა ქუთაისი. თვისი სამეფო გაჰყო საერისთაოებად: ა. აფხაზეთ-ჯიქეთისა, ბ. ცხუმისა (ცხუმი, ანაკოფია, ალანია), გ. ბედილისა (ინგურიდგან ცხენისწყლამდე), დ. გურიისა, ე. რაჭა-ლეჩხუმისა, ვ. სვანეთისა და ზ. შორაპნისა. რომ განდგომა სრული ყოფილიყო, იმერეთ-აფხაზეთში ცალკე კათალიკოზი დაადგინა.

მხოლოდ ამის შემდეგ მეორე წელს (808 წ.) აშოტ კურატპალატი შეება კახეთის მთავარს გრიგოლს. ამ ბრძოლაში აშოტს მიემშველა მისი სიძე აფხაზეთის მეფე თევდოსი ლეონისძე (806 – 845), ხოლო გრიგოლს მიემხრნენ მთიულნი, წანარნი და ტფილისის ამირა ალი შუაბისძე.

სასტიკი ბრძოლა გადიხადეს მდ. ქსანზე აშოტს გაემარჯვა. გრიგოლი გაიქცა. აშოტს დარჩა ქვეყანა კლარჯეთიდგან ქსნამდე.

შეიტყო-რა ეს ამბავი ხალიფამ, ფიცხლავ გამოგზავნა ხალილა იზიდისძე, რომელმაც კვლავ დაიჭირა ქართლი, ჭერეთი და სომხითი, და მოინდომა აშოტის შეპყრობა. აშოტს იმდენი ძალა არ ჰქონდა, რომ ხალილაც დაემარცხებინა, ამი-

ტომ მოერიდა მას. დედით, ცოლით და შვილებით ჯავახეთს გადავიდა. თან მიჰყვებოდნენ მეომრები თავიანთ ცოლ-შვილით. გზისაგან დაღალულები ფარავნის ტბის კიდეზედ გაჩერდნენ, პური ჭამეს და მიეძინათ. ამ დროს მათ მოულოდნელად დაესხნენ არაბნი, მაგრამ იგინი მოსრეს ქართველებმა და მივიდნენ შავშეთს.

შავშეთის-ხევი მაშინ უშენებელი იყო. მურვან-ყრუს საქართველოში შემოსევის დროს დაენგრია აქაური ციხეები, ქალაქები და სოფლები, აქა-იქ ლა ჩანდა დაუზიანებელი სოფლები. მის შემდეგაც შავშეთ-კლარჯეთის მცხოვრებთათვის დიდი ვნება მიეყენებინა სატლს (მუცელას).

შავშეთ-კლარჯეთელებმა სიხარულით მიიღეს აშოტ-კუ-

– 307 –

რატპალატი. იგი იქ დასახლდა. ზოგი სოფელი ააშენა, ზოგი თავის საფასეთი შეისყიდა. კლარჯეთის ტყეებ შუა კლდეზედ მდგარი ციხე არტანუჯი, აშენებული ვახტანგ-გორგასლის ბრძანებით (გვ. 213) და გაოხრებული ყრუსაგან, ხელახლა ააშენა და გაამაგრა, ხოლო ციხის წინა-კერძო, დაბლა, ააშენა ქალაქი. შიგ ციხეში ააგო პეტრე-პავლეს საყდარი და ამაში საფლავი თავისთვის. ციხეში გაიკეთა სასახლე და აქედგან მართავდა სამეფოს კლარჯეთიდგან ბარდავამდე (განჯამდე).

მტერთან ბრძოლაში აშოტმა მოიხვეჭა დიდი სახელი, მაგრამ ერთხელ ბედმა უმუხბოლა. ციხიდან გავიდა, რომ შეკრიბოს თვისი ლაშქარი და შეებრძოლოს არაბებს, რომელნიც კლარჯეთისკენ მიდიოდნენ. მივიდა ერთ ადგილას და ლაშქრის მაწვეველნი განავლინა დაბა-სოფლად. ვიდრე ჯარი მოვიდოდა, არაბები მოულოდნელად დაეცნენ, აოტეს და გამოედევნენ. აშოტი ნიგალისხევიდგან გაიქცა არტანუჯს და პეტრე-პავლეს ეკლესიაში შეიმალა. მას ფეხდაფეხ მისდევდნენ სარკინოზნი. რადგან ციხეში ჯარი სულ ცოტა იყო, იგინი თავისუფლად შევიდნენ მასში და აშოტი დაკლეს საყდრის საკურთხეველში.

ამასობაში აშოტის ლაშქარი შემოკრებილიყო დოლისყანას. შეიტყეს-რა, რომ მეფე მოგვიკლესო, გამოეკიდნენ არაბებს, დაეწივნენ სავანეს, ჭოროხზედ, და მოსრეს სულ ერთიანად. აშოტი კი დამარხეს პეტრე-პავლეს ტაძარში (826 წ. 29 იანვ.).

აშოტის მოკვლის ამბავი ჩვენს მატიანეებში არეულია. „ქართ. ცხოვრებაში“ ერთ დგილას ნათქვამია – აშოტი არაბებმა მოკლესო, მეორე ადგილას – „მოიკლა მეგრელთაგანო“; არც არის ნათქვამი, რომ გაქცეული მეფე შევარდა არტანუჯის საყდარში და იქ

მოკლესო მტრებმა. მარიამ დედოფლის ვარიანტით, ეკლესია, რომელშიაც მოკლეს აშოტი, იყო გარდაბანს. თვით ქ-ცხოვრებით, გაქცეული მეფე, მივიდა-რა ნიგალის-ხევს (ჭოროხის ხეობას),

– 308 –

იწყო ერის ძებნა, რომ გაიმრავლოს ლაშქარი. ამ დროს გამოჩნდნენ ბოროტგამზახველნი. მეფემ არ იცოდა, რომ მათ მისი მოკვლა ეწადათ. რომ მოვიდნენ, მხოლოდ მაშინ მიხვდა მეფე, რა ეგულეობდათ მოსულებს. მეფეს მცირე რაზმი ჰყვანდა და მოსულები კი ბევრნი იყვნენ. ამიტომ აშოტი შეივლტო ეკლესიაში. მახვილით მოკლეს იგი საკურთხეველში. აქედგან ცხადად სჩანს, რომ მეფე არაბებს კი არ მოუკლავთ, არამედ შეთქმულებს და მოუკლავთ არა არტანუჯში, არამედ რომელიღაც ეკლესიაში: დოლისყანით რომ დევნა უყვეს მკვლელებს და დახოცეს იგინი სავანეთს, ჭოროხზედ, მერმე „მოსავენეს მეფის გვამი და დაფლეს მისსა საფლავსა შინა, ციხესა არტანუჯისასა, ეკლესიასა პეტრე და პავლესსა“. თუ მეფე პეტრე-პავლეს ეკლესიაში მოეკლათ, როგორღა წამოსვენებდნენ იმავე ეკლესიაში?

კოსტანტინე მოწითმოსილის (952 წ.) სიტყვით, არტანუჯი იყო სასეფეწულო და სატახტო ქართველ ბაგრატიონებისა. „არტანუჯი, – სწერს იგი – არის მეტად ძლიერი სიმაგრე, შესაფერი მთელის მხარეს სატახტო ქალაქისა. იგია აღებ-მიცემის შუაგული ტრაპეზუნტისა, ივერიისა, აბხაზეთისა, მთელის სომხეთისა და სირიისა, რომლებთანაც აქვს სააღებ-მიცემო დამოკიდებულება. არტანუჯის მხარე ვრცელია და ნაყოფიერი. არტანუჯი კლიტეა ივერიისა, აფხაზეთისა და მესხეთის“. არტანუჯის ახლოს, როგორც იყო ნათქვამი, ვახტანგის ერისთავ არტვაზმა ააშენა ეკლესიები და მონასტრები მერისა, შინდობისა და ახიზისა და ამ უკანასკნელში გორგასალმა დაადგინა ეპისკოპოსი.

აშოტ კურატპალატმა ოთხ წელს განაახლა დიდებული ლავრა ოპიზა, რომელიც იმერხევის ნაპირზეა, ართვინის მარაში. ტაძრის ერთი წარწერა იუწყება: „აშოტ კურატპალატი, მეორედ მაშენებელი ოპიზისა და წმიდისა ამის საყდრისა“. თვით აშოტი გამოსახულია საყდრის ლოდზე: მას ხელში უჭერია საყდრის გეგმა, რომელსაც აკურთხებენ და ლოცავენ იქვე ქვაზე გამოქანდაკებული ღმერთი და დავით წინასწარმეტ-

– 309 –

ყველი. 1161 წელს ოპიზში მთავარეპისკოპოსად იყო ანტონი. დღეს ოპიზის გარემო მინგრეულ-მონგრეულია, ხოლო თვით საყდარი ისევ მთელია. მის ახლოს არის განთქმული ადგილები – პორტა, ბერთა, წეფთა.

ვახუშტი სწერს: „შავშეთის წყლისა და ანაკერტის შორის, ჭოროხის აღმოსავლით, აჭარის მთის კალთას, არს მონასტერი ნათლის-მცემლისა. მას შინა იყო ხორხი ნათლისმცემლისა, და იყო დიდ-ხელოვნებით ქმნილი და დაშენებული. ამისნი შედეგნი 13-ნი მონასტერნი და თავი იყო, საცა ესვენა ხორხი. იდგნენ მონაზონნი მოწესენი მრავალნი, და იყო ფრიად შემკული და მდიდარი ყოვლითა საეკლესიო წესითა და მამულითა, შეწირულობითა და აწცა არს დიდ-შენებულებანი, არამედ უქმ, ცარიელ არს. ამას უწოდებენ ოპიზის მონასტრად“. 1874 წელს ოპიზის შესახებ ყაზიბეგი სწერდა: „სოიველ ოპიზაში 12 კომლი მოსახლეა. სოფლის ბოლოს მცირე ფოლორცია, საცა მრავალი შენობების ნანგრევებია. ფოლორცის შუაგულს აღმართულია დიდი საყდარი. მთელი ეს მცირე ნაქალაქარი, რომელსაც არტყია გალავანი, დაიტევს რამდენიმე ასს კაცს, და ეს არის უწინდელი ოპიზა ანუ ნათლისმცემელი. მის არემარეს არის პორტა, ბერთა, მიუდგომელი ციხე წყფთა და სხვა სიძველენი ქართველ ერისა, რომელიც სამართლიანად წოდებულია მოწინავე ლაშქრად ქრისტიანობისა აზიაში“. ოპიზას საყდარში ჰმარხია კურატპალატის შველ გვარამი, რომელიც გარდაიცვალა 883 წელს.

– 310 –

თ ა ვ ი IV.

მეფე ბ ა გ რ ა ტ I, კურატპალატი († 876 წ.).

აშოტის სიკვდილის შემდეგ მისი შვილები ადარნასე, ბაგრატ და გურამ დარჩნენ არტანუჯის ციხეში, ხოლო ამათი და იყო აფხაზეთში: იგი ცოლად ჰყვანდა აქაურ მეფეს თეოდოსი I -ს. შავშეთ-კლარჯეთ-ნიგალის ხევები დაიჭირეს არაბებმა და დახარკეს. ტფილისში ამირობდა იგივე ალი შუაბისძე, რომელიც დაედგინა ადარბადაგანის სპასალარს ხალილას.

827 წელს შეითქვენ გარდაბანელნი, კახეთის ქორიკოზი (მთავარი) გრიგოლი დაამხეს და მის მაგიერ დაადგინეს იონე ქობულიძის შვილი დაჩი (= ვაჩე). მაგრამ მალე ესეც გადააყენეს და დასვეს სამოელ დონაური (839 – 861). ამ დროს შემოიჭრა იგივე ხალილა. მას შეებნენ გავაზს. ორივე მხრიდან დაიხოცა მრავალი. ტფილისის ამირად დაჯდა სააკ ისმაილისძე. ამის შემდეგ ხალილა მესამედ შემოვიდა, მაგრამ იგი მოკლეს ჯავახეთს. მის შვილს მოჰამედს მიემხრო ბაგრატ აშოტისძე და ეს ორნივე შეებნენ ტფილისის ემირს სააკს და კახელებს.

ეს იყო ის დრო, როდესაც იწყებოდა არაბთა იმპერიის

დაუძღურების ხანა. გაიფანტნენ-რა არაბები ქვეყნის ოთხივ კუთხივ და შეეთვისნენ-რა სპარსებს, სირიელებს, ეგვიპტელებს და სხ., თანდათან დაჰკარგეს თავისუფლების სიყვარული და თავიანთ მამაპაპათა სიქველე და სიმხნე; შეეჩვივნენ მდიდრულ ცხოვრებას, ზოგი შეუდგა მეცნიერების შესწავლას. ხშირად თვით ხალიფებიც მეომრობას, ქვეყნების დაპყრობას ყურს აღარ ათხოვებდნენ და თავიანთ ჰარამხანიდგან აღარ გამოდიოდნენ. ასრე რომ მოდუნდნენ არაბნი, მათს სამფლობელოებში თავი იჩინა განდგომილებამ, ღელვა-შფოთმა. ამ განდგომილებათა მოსასპობად საჭიროდ შეიქმნა ძლიერი ლაშქრის ყოლა. არაბნი ამისთვის გამოსადეგნი აღარ იყვნენ. ხალიფებმა მოიწვიეს, შუაგულ აზიიდან, ვაშკაცობით განთქმული თურქები.

– 311 –

ხალიფა მამუნის ძმა მუტასიმი რომ გამეფდა (833 წ.), ბაღდადის ერი გადაეკიდა მას. მუტასიმი ჩრდილოეთისკენ წამოვიდა, ტიგრის ნაპირზე ააშენა ახალი ქალაქი სამარუ, აქ დასახლდა და თავის მცველებად დააყენა 70,000 თურქი-მეომარი. მაგრამ ამ თურქებმაც ვერ დააწყნარეს მისი სამეფო. ადრიბეჟანში 816 წლითგან მძვინვარებდა აჯანყებული სპარსი ბაბეკი. მუტასიმმა მას მიუსია აფშინი. ამან დაამარცხა ბაბეკი და აიღო მისი ქალაქი ალბუდი. ბაბეკი გაიქცა სომხეთს, ბევრი იბრძოლა, მაგრამ ვერას გახდა, იგი დაატყვევეს და გაგზავნეს ბაღდადს (837 წ.).

ხალიფა ჯაფარ-მუტავაქილის დროს (847 – 861) უფრო აირია საქმეები. ხალიფა სასტიკად სდევნიდა ყველას, ვინც სუნნობას უარყოფდა და შიობას მომხრეობდა. შიების წინასწარმეტყველის ჰუსეინის საფლავი დაანგრია და გადაახვნენა. ბრძანება გასცა, რომ არამაჰმადიანებს ყვითელი ნიშნები დაეკერებინათ ტანისამოსზე, ქამრის მაგიერ შემოერტყათ თოკი. ამას გარდა, ქრისტიანებს დაადო ცალკე ხარკი, უბრძანა თავიანთ კარებზე ეშმაკის ქანდაკება დაედგათ, ევლოთ ვირით, ჯორით და არა ცხენით, სასაფლაოებიდამ აელაგებინათ ჯვრები. ბევრი ეკლესია მან დაანგრია ანუ მეჩითად გადააკეთა.

ამისთანა დევნისა და, უმთავრესად, არაბთა მოუძღურების გამო მოძრაობა დაიწყო საქართველოსა და სომხეთშიაც. ტფილისის ამირა სააკი მოძრაობის თავს ჩადგა და მიემხრო კახელებსა და გარდაბანელებს. მათ წინააღმდეგ გამოვიდა აშოტისძე ბაგრატი, რომელიც მიემხრო არაბთა სარდალს მაჰამედ ხალილისძეს. სააკი კახელებით ჩამოდგა სოფ. რეხს, ხოლო ბაგრატმა და მაჰამედმა აიღეს უფლისციხე და მერე შემოებნენ სააკს. სასტიკი ბრძოლა გადაიხადეს. ვერც ერთმა მხარემ ვერ

გაიმარჯვა. მოჰამედი აიყარა და წავიდა ბარდავს.

ამ მოჰამედის (მაჰმადის) დროს ეწამა ნეოფიტე ურბნელი. მის ცხოვრების აღმწერელი ბასილი კათალიკოზი, პატრიკო-

– 312 –

ზის ვაჩესძე, ამბობს: ამირ-მუმინის (= მამუნი – 813 – 833 წ.) ბრძანებით არაბებმა აჰმადის (მაჰმედის) წინამძღოლობით ტყვე-ჰყვეს სომხეთი და ქართლი. აჰმადი იყო კაცი გულფიცხელი, ანგარი და მძლავრი. იგი დადგა ლიახვ-მტკვრის შესართავთან, ხოლო ქართლს შეუსია სპასპეტნი უმარ და ბურულ. ესენი მოვიდნენ ციხედიდს, სარკინეთის მთაში შიომღვიმის გამოქვაბულები დაათვალიერეს, მაგრამ შიგ ვერ შევიდნენ (ალბად, მისთვის, რომ მათ შუა იყო მტკვარი, და უხილობის გამო არაბნი ვერ გადავიდნენ მეორე მხარეს). იგინი დაბრუნდნენ. მაგრამ აჰმადმა ხელახლა გამოგზავნა უმარი, რომელიც შიომღვიმეში ნახულ სასწაულების გამო მოინათლა, იწოდა ნეოფიტედ და შემდეგში დაინიშნა ურბნისის ეპისკოპოსად ქართლის კათალიკოზის სამუილის-მიერ († 823 წ.). ხოლო ნეოფიტე ვერ გადურჩა არაბთა მრისხანებას. რომ სცნეს მისი განდგომა, ღალატი მამეულ სჯულისა, შეიპყრეს და მოჰკლეს *).

ამის შემდეგ) როგორც იუწყება მსოფლიო ისტორია, სომხეთის მმართველ სპასალარმა დაატყვევა ქრისტიანეთა მთავართა შორის ყველაზე უძლიერესი პაკარატი (ბაგრატი) და წარგზავნა ბაღდადს. ამან გამოიწვია საერთო აჯანყება.

ჩვენი მატიანე ბაგრატის შეპყრობის და ბაღდადს წარგზავნის შესახებ არას ამბობს. მაგრამ ცხადად სჩანს იმავე მატიანიდამ, რომ ბაგრატის ძმა გურამი და სომხეთის ერისთავი აბულმაზ თანახმად მოქმედებდნენ ბაგრატის წინააღმდეგ. ალბად, ეს ბაგრატი და მთელი ამიერკავკასია განუდგნენ არაბების სპასალარს, მაგრამ ამან დაამარცხა იგინი, ბაგრატი გაგზავნა ბაღდადს, იქ მან შეინანა და ისევ დააბრუნეს სამშობ-

---

*) ამ ნეოფიტეს ცხოვრება ანტონი კათალიკოზსაც შეუდგენია, მაგრამ მასში აურევია, ერთის მხრით, არაბთა ხალიფების მძლავრობა და, მეორეს მხრით, სპარსთა ცეცხლის მსახურება: ამირა-მუმინის დროს ცეცხლის მსახურება აღარ იყო და ნეოფიტე (უმარი) ცეცხლის-მსახურების უარყოფისთვის კი არ აწამეს, არამედ მაჰმადის სჯულის ღალატისა და ქრისტიანობის მიღებისთვის.

– 313 –

ლოში, საცა არ სცხრებოდა ღელვა. და რადგან ეს აჯანყება ბაგრატმაც ვერ დაანელა, ხალიფამ გამოგზავნა (851 წ.) ზემოხსენებული თურქი ბუღა.

ბულამ 120000 მეომრით გამოილაშქრა სომხეთით, რომელიც დაარბია, ტყვე-ჰყო მრავალნი და წარგზავნა ბაღდადს. მერე მოვიდა და შემოებრძოლა ქართველებს, რომელთა მოთავე და წინამძღვარი იყო 85 წლის მოხუცი მთავარი კოსტანტინე. გაიმართა დიდნი წყობანი და ბრძოლანი. ბულამ გაიმარჯვა. კოსტანტინე შეიპყრეს და მოვიდნენ აჯანყებულ ტფილისის დასასჯელად. სააკი და მისი მომხრე კახელები დამარცხდნენ. ტფილისი ბულამ შემუსრა, ცეცხლით გადაბუგა და მისი არე-მარე მოაოხრა. ამირა სააკს გაპარვა უნდოდა. წავის ტყავი წამოისხა, ხელში კვერთხი დაიჭირა და სამშვილდის გზას გაუდგა. მაგრამ შეიპყრეს და ბულას მიჰგვარეს. იქვე გამოცხადდა სააკის შვენიერი ცოლი, ბულას თავი მოაწონა თვისის სილამაზითა და ძღვენებით, და მით გადაარჩინა უბედური სააკი. მაგრამ მალე საქმე სხვანაირად დატრიალდა: ბულამ მოინდომა ცოლად შეერთო დამარცხებულ ამირას მეუღლე. ამიტომ ჯალათი გაგზავნა და მოაკვლევინა სააკი.

ასე რომ მძვინვარებდა ბულა, მის წინაშე წარადგინეს ზემოხსენებული კოსტანტინე, კაცი ფრიად სათნო, მოწყალე, გლახაკთა და უქონელთ გამკითხველი, სასულიერო მწერლობის ღრმად მცოდნე. მას, როგორც სწერს თანამედროვე, მოევლო და მოელოცნა იერუსალიმის სიწმინდენი, მრავალი საბოძვარი შეეწირა მათთვის. ბულამ მრისხანედ უბრძანა ერწმუნა მაჰმადი. უარი უთხრა. ბულამ გაგზავნა წინაშე ხალიფა ჯაფარ-მუტავაკილისა, რომელიც იჯდა სამარას *). ჯაფარმა უბრძანა კოსტანტინეს: თუ ქრისტეს არ განემორები და მაჰმადს არ შეიტკბობ, შენს ხორცს ფრინველებს დავაწიწკნიე-

---

*) სამარიას კი არა, როგორც ირწმუნება „კოსტანტ. ცხოვ.“, არამედ სამარუ-ს ანუ სურრა-მან-რაა-ს (= მხიარულადმჭვრეტელს) (გვ. 211).

ბო. საპრობილეში შეაგდო. მაშინ ბაღდადში მყოფ სომეხ ტყვეთაგან ჯაფარმა ზოგი აწამა და მოკლა, ხოლო ზოგმა ირწმუნა მაჰმადი. ამათგან ორი კაცი ჯაფარმა გაგზავნა საპრობილეში კოსტანტინე ქართველის შესაგონებლად. მაგრამ მათი დარიგება არ შეისმინა. მას სასტიკად სცემეს. კოსტანტინე გმირულად ითმენდა მერე, ჯაფარის ბრძანებით, თავი მოჰკვეთეს 853 წ. 10 ნოემბ. პარასკევ დღეს (სწორედ ხსენებულ წლის ათ ნოემბერს მართლაც პარასკევი იყო).

ატენის სიონის წარწერა: „აგუსტოსსა ე-სა, დღესა შაბათსა, ქკსა ოგ-სა, ზედა-წელსა სარკინოზთასა ა... ტფილისი, დაატყუა ბულა და შეიპყრა და მოკლა ამირად საჰაკ. და მასვე თვესა აგუსტოსსა კვ-სა, დღესა შაბათსა ვეზირა შეიპყრა

კახამ და ძე მისი თარხუ“... (სწორეთ 853 წელს აგვისტოს 5-ს და 26-ს იყო შაბათი).

ბულა ჯერ ისევე ტფილისის ნანგრევებზე სიამოვნებდა ბაგრატ ამოტისძესთან ერთად, რომ მის წინააღმდეგ შესდგა დიდი კავშირი ქართველთა, აფხაზთა, სომეხთა და ოსთაგან. აფხაზებს წინამძღობდა მათი მეფე თევდოსი, ქართველთ – ამოტისძე გურამი, სომეხთ – მათი მთავარი სემბატ-აბულბაზ აღმსარებელი (ყველა ამათ შორის ასრეთი ნათესაობა იყო: ბაგრატ კურატპალატს ცოლად ჰყვანდა სემბატის ასული, მის ძმას გურამს – სემბატის და, ამათი და – თევდოსის).

ბულამ მოკავშირეებს შეერთების ნება არ მისცა. თევდოსი რომ გადმოდგა კვერცხობს, მას ბულამ მიაგება ბაგრატი და თვისი სპასალარი ზირაქი. თევდოსი დამარცხდა და დვალეთის გზით გაიქცა. ამ ბრძოლიდან უკან დაბრუნებულ ზირაქ-ბაგრატს ჯვარისგვერდს შეეზნენ გარდაბანელნი და დიდად ავნეს. ბულა შევიდა ჭართალეთს. ოსეთის დარბევა ეგულეზობდა. მთიულეებმა 300 კაცი მზეველად მოართვეს. მაგრამ გურამმა და აბულბაზმა მთიულეებს შეუთვალეს, მტერი არ შეუშვათ მთაშიო. მათ სიხარულით მიიღეს ესრეთი წინადადება და მთის თავისუფლებას ხსენებული მზეველები ანაცვალეს. იგი-

– 315 –

ნი გულადად გაუმაგრდნენ მტერს. ზედაც დიდი თოვლი მოვიდა. სასტიკად შეეზნენ ბულას და გაემარჯვათ. ურიცხვი არაბი მოკლეს. ბევრი ცხენიც დაეხოცათ: უბალახობისაგამო იელი მოეძოვათ. ბულა მთიდან ჩამოვიდა, წავიდა ბარდავს და იქ დაიზამთრა.

შემდეგ შემუსრა მან გარდაბანი, საცა გამთავრებულიყო ვილაც მღვდლის შვილი, რომელიც ამასთანავე შეიპყრა. ღარუბანდის კარით გამოიყვანა 300 სახლი ხაზარი და დაასახლა შანქორს, დარიალით გამოიყვანა 3000 სახლი ოსი და დააბინავა დმანისს. ამანვე, როგორც ამბობს ვებერი, მოტყუილებით შეიპყრო სომხეთის მთავარი სემბატ ბაგრატიონი და სხვა წარჩინებული სომხები და წარგზავნა ბაღდადს. ბულა ოსეთში შესვლასაც აპირებდა, მაგრამ იგი დააბეზლეს ხალიფას წინაშე: ხაზარებს ეზრახვის, შენი ღალატი სწადიანო. ხალიფამ იგი დაიბარა.

ჯაფარის სიკვდილის შემდეგ († 861 წ.) ბაღდადის ხალიფების ძალა უფრო შესუსტდა, სამეფო დაეცა. სახალიფო ტახტზე სხდებოდნენ უნიჭო ხელმწიფეები *) და მათ ხშირ გადაყენება-გამოცვლისა გამო საქართველოშიაც იგზავნებოდნენ სხვა და სხვა ამირები. ბულას შემდეგ ამირობდნენ:

ა. მაჰმედ ხალილისძე. ბ. ისე შიხისძე (მაჰმედისვე ნათე-

სავი). გ. აბრაჰამ. დ. იგივე მაჰმედ ხალილისძე, რომელმაც დაიპყრა სომხეთი, ქართლი და რანი. ე. გაბლუც **).

ამ გაბლუცს დაეპყრა გარდაბანი და ფრიად მედიდურობდა, იგი შეიპყრა გურამ აშოტისძემ (ბაგრატის ძმამ) და საბერძნეთს გაგზავნა. თვითონ დაიპყრა ჯავახეთი, თრიალეთი, ტაშირი, აბოცი და არტანი, ამასთანავე ებრძოდა აგრეთვე

---

*) მუნტასირი (861 – 862), მუსტაინ (862 – 866), მუტაზ (866 – 869), მუჰტადი († 870), მუტამიდ († 892).

**) სომხეთის ერისთავის აშოტ ქველის († 820 წ.) შვილისშვილი იყო.

– 316 –

არაბებსაც. მაგრამ ამ ბრძოლამ იგი მოღალა. თავისი მიწები გაუყო თავისს ძმებს ბაგრატს და ადარნასეს, ხოლო აბოცის ნაწილი მისცა თავის ნათესავს სომხეთის მეფეს, თვითონ კი ბერად შედგა.

მალე გარდაიცვალნენ აშოტისძენი ადარნასე და ბაგრატ კურატპალატი († 876 წ.), რომელსაც ჰყვანდა შვილები – დავით, აშოტ II და ადარნასე († 885 წ.).

ამ არეულობის დროს ცოლშვილიანად დაიღუპა აფხაზთა მეფე თევდოსი, გამეფდა მისი ძმა გიორგი აღწეფელი. ეს გიორგი მეფე წამოვიდა, დაიპყრა ქართლი და ჩააბარა იგი თავის ძმისწულს, ჩიხის ერისთავს ტინენ დემეტრესძეს. მაგრამ მალე აფხაზეთის სამეფო გვარეულობაში დიდი ბრძოლა ასტყდა: გიორგი მეფე დაიღუპა. ჩიხის ერისთავი ტინენი მოკლა გიორგი მეფის ქმრივმა, გამეფდა იოანე გიორგისძე შავლალიანი (875 წ.), მაგრამ ამასაც შეუჩნდა ქვრივი დედოფალი და ურჩია დაეღუპა ბაგრატი დემეტრესძე, ძმა ტინენისა. ბაგრატი ზღვაში ჩააგდეს, მაგრამ იგი გადურჩა სიკვდილს და კოსტანტინეპოლს წავიდა.

ბაგრატისა და მის მამის აშოტ დიდის დროს მოღვაწეობდა სახელგანთქმული გრიგოლ ხანძოელი (დაიბადა 760 წ., გარდაიცვალა 862 წ.). მისი „ცხოვრება“, დაწერილი 952 წ., ამასთანავე არის მათიანე კლარჯეთისა, აქაურ მონასტრებისა (შატბერდის, ხანძოეთის და სხ.), საქართველოს გამოჩენილ მეფე-მოღვაწეებისა. გრიგოლი იყო წარმომადგენელი თანამედროვე ბერ-მონაზნობისა საქართველოში, მისი ერთგული დამცველი და ამყვავებელი. „საცა წირვა სრულდება ქართულს ენაზე, იქ საქართველოა“, – ამბობდა გრიგოლი.

ამავე დროს სახელი გაითქვა ილარიონ-ქართველმა, რომელიც კახეთის დიდებულთაგანი იყო. დედა მისი იყო ადამიანი სათნო, გლახაკების და ობოლთ შემწყნარებელი. მშობლებმა იგი მიაბარეს ერთ განათლებულ ბერს, რომლისაგან მშვენივრად ისწავლა ძველი და ახალი აღთქმა. 16 წლისა გარესჯას

ყურადღება. რუსთავის (ყარაის) ეპისკოპოსმა იგი მღვდლად აკურთხა. ილარიონ-მღვდელი შეუდგა ერის სწავლებას. რამდენიმე ხნის შემდეგ გაიყოლია ერთი ძმათაგანი და წავიდა იერუსალიმს, მოილოცა ამ ქალაქის სიწმინდენი, აგრეთვე იორდანის ნაპირებისა, საბას ლავრა და სხ., ყველას დიდი საბოძვარი მიუძღვნა და დაბრუნდა. მისი მამა და ძმა ცოცხლები აღარ იყვნენ, ხოლო მისი დედა და და მოლოზნებად აღიკვეცნენ და მონასტერი დაიარსეს. თვით ილარიონმაც ყველაფერი გაყიდა, გარესჯას წავიდა და დავით გარეჯელის საფლავზე საყდარი ააგო. იგი ეპისკოპოსად ამოირჩიეს, მაგრამ არ ინდომა, გაიპარა კოსტანტინეპოლს, იქიდგან მივიდა რომს, მერე დაბრუნდა თესალონიკეს და გარდაიცვალა არა უგვიანეს 884 წლისა. ილარიონს დიდ პატივსცემდნენ ბასილი იმპერატორი და მთელი საბერძნეთი. ამავე იმპერატორის ბრძანებით ილარიონის ცხოვრება აღწერა ბერძენმა ბერმა ბასილი ფილოსოფოსმა და მისი დაწერილი თარგმნა ქართულად თეოფილაკტემ. იმპერატორმა და მისმა შვილებმა ილარიონის გვამი დიდის დიდებით მიასვენეს ილარიონისვე მიერ აშენებულს სოსთენის მონასტერში (რომანას ხეობაში, კოსტანტინეპოლის უბანს) და იქ დაკრძალეს. ილარიონს დარჩა სამი მოწაფე-ქართველი, სახელგანთქმულნი თავიანთ მასწავლებელივით. ბასილი იმპერატორს (867 – 884) იგინი „უყვარდა უმეტეს ყოველთა მის ჟამის კაცთა“. ამ ქართველებთან მიიყვანა იმპერატორმა თავისი შვილები ლეონ და ალექსანდრე და უთხრა მათ: „ლოცვა ყავთ ამათთვის, წმ. მამანო, და ასწავეთ წიგნი და ენაჲ თქვენი, რათა იყვნენ ეგენი შვილნი ლოცვისა ფქვენისანი“.

ამავე ხანს გადაწერილია ზემოხსენებული (გვ. 295) წიგნი „ჟამის წირვა“. არის ნიშნები, რომ ეს წიგნი გადაწერილია სწორეთ კათალიკოზის სვიმონ I-ის (867 – 878) მიერ და არა სვიმონ II-ისა (1002 – 1012): წიგნში მოხსენებულია ექვსი მსოფლიო კრება, წამება აბოსი (786 წ.), ეპისკოპო-

სები ამერეთისა (მანგლელი, წილკნელი მაწყვერელი) და არ არიან მოხსენებულნი იმერეთის ეპისკოპოსნი. თუ „ჟამის წირვა“ დაეწერა სვიმონ II-ეს (1002 – 1012), იგი უეჭველად მოიხსენებდა ჭყონდიდელს, რომლის კათედრა დაფუძნდა მარტვილში გიორგის მეფობაში (921 – 956 წ.).

საეკლესიო მუზეუმში არის სანათლო (ემბაზი), ერთის მთლიანის ქვით გაკეთებული და მოტანილი მესხეთიდან. ზედ აწერია ასომთავრულით: „ესე სანათლოდ ცხოვრებისაჲ აღემართა ქორონიკონსა პიბ უფლებასა ჯაფარის კუზის ძისასა“. ქორონიკონი პიბ უდრის 892 წელს, მაგრამ ამ დროს ხალიფა ჯაფარი ცოცხალი აღარ იყო (იგი მოკვდა 861 წელს) და არც ერქვა მისს მამას კუზი.

– 319 –

თ ა ვ ი V.

ადარნასე II კურატპალატი (881 – 923).

არაბების მომხრე ბაგრატ I-ლი გარდაიცვალა 876 და გამეფდა მისი მცირეწლოვანი შვილი დავით მის მფარველად გამოვიდა ლიპარიტ ორბელიანი, რომელსაც დაეპყრა თრიალეთი და აეგო მაგარი ციხე კლდეკარი.

საქართველო ორ, საურთიერთო სამტრო, ბანაკად გადაიქცა: ერთ მხარეს იყვნენ დავით I ლიპარიტი და სომეხთ მეფე) მეორე მხარეს ნასრი გურამ მამფალისძე, არტანუჯის ერისთავთ ერისთავი გურგენ და აფხაზნი. უმთავრესი მოქმედი პირი და ორთავე ამ ბანაკების ამმოდრავებელი იყო ნასრი, რომელიც დავით ბაგრატისძის ქართლში გამეფების წინააღმდეგი იყო მისი მამაც (გურამ მამფალი), როგორც ჩანს მე-IV თავ ში ნაამბობიდან, აგრეთვე წინააღმდეგი იყო თავის ძმის ბაგრატ კურატპალატისა, მაგრამ ამას მომხრეებად ჰყვანდნენ არაბნი. ვიდრე აღნიშნული.ორი ბანაკი ერთმანეთს შეეჯახებოდა, ნასრიმ ტკბილის სიტყვით მოიტყუა დავით მეფე და მოკლა (881 წ.). ამან საქმე უფრო გაამწვავა. ძმა დავითისა აშოტ, ლიპარიტი, არაბნი და სომეხნი შეებნენ ნასრის, დაამარცხის ციხეები წაართვეს და მეფედ გამოაცხადეს მოკლულის დავითის შვილი ადარნასე II.

ამით შვიდობა არ დამყარდა. ნასრი გაიქცა კოსტანტინეპოლის, საცა ცხოვრობდა ზღვაში ჩაგდებული ბაგრატ, ძე აფხაზთა მეფის დემეტრესი (გვ. 316). ნასრიმ და ამ ბაგრატმა გადასწყვიტეს ერთად ემოქმედნათ თავიანთ მტრების წინააღმდეგ! შემთხვევაც მიეცათ, რომ თვისი წადილი განეხორციელებინათ ამდროს სარკინოზებს ეჭირათ თეოდოსიოპოლი (არზრუმი) და ბასიანი, ხოლო ამათთან და აგრეთვე აზნიკელებთან და მანძიკერტელებთან დიდი მეგობრობა ჰქონდათ ქარჩეულებს. ნასრმა იმპერატორი ლეონ (886 – 911) დაარწმუნა მიეცა ბაგრატისთვის ლაშქარი და გემები საქართვე-

ლოში წამოსასვლელად და საომრად. ლეონი დასთანხმდა. ლაშქარი შეუსია ბასიანს და საქართველოშიაც გამოგზავნა ბაგრატი. ამან დაიპყრა აფხაზეთი, მოჰკლა აქაური მეფე ადარნასე (887 წ.) და მისი ქვრივი (ნასრის და) შეირთო. მერე საბერძნეთიდან მოიწვია ნასრი, ლაშქარი მისცა და გამოისტუმრა. ნასრი გადმოვიდა სამცხეს, დაიჭირა ციხეები ოძრხე, ჯვარისციხე და ლომსიანთა, მიიმხრო მრავალი მეომრები (ქართველნი, ოსნი ბალათარის წინამძღოლობით) და შეებრძოლა ქართლის მეფე ადარნასეს, რომელსაც მიემხრნენ გურგენ კურატპალატი კალმახელი, ძენი მისნი და სომეხნი. შეიბნენ მტკვრის პირას. გადაიხადეს შესაზარავი ომი. ნასრი დამარცხდა (888 წ.). იგი შეიპყრეს და მოკლეს სოფ. ასპინძაში.

ამის შემდეგ გადაეკიდნენ ერთმანეთს გურგენ კურატპალატი და ადარნასე მეფე.

ეს გურგენი იყო აშოტ დიდის ძის ადარნასეს შვილი. იგი ფლობდა არტანუჯს და კალმახს ტაოში. გურგენს ემტერებოდა მისი ძმისწული ბაგრატ მამფალი, რომელმაც გამოდევნა იგი არტანუჯიდან. გურგენი დაბინავდა შავშეთსა და არტანს. ეს ბაგრატი მიემხრო ადარნასეს და ორთავემ სოფ. მგლივანს დაამარცხეს გურგენი, შეიპყრეს და მოკლეს (891 წ.).

არც ამის შემდეგ დამშვიდდა ქვეყანა. კახეთის მთავარმა (ქორიკოზმა) ფადლამ დაიპყრა გარდაბანი, ქართლის აზნაურებმაც კვლავ წამოჰყვეს თავი და ქართლის დანაწილებასა და დაჩემებას შეუდგნენ. მალე ფადლას მაგიერ გამთავრდა კვირიკე 1-ლი (893 წ.), ხოლო აფხაზეთში გამეფდა კოსტანტინე (896 წ.). ამისთანა მდგომარეობით ისარგებლა კოსტანტინემ იგი აფხაზთა ლაშქრით მოვიდა, ქართლი დაიპყრა და უფლისციხე გაამაგრა. ეს იწყინეს მეფე ადარნასემ და მის მოკავშირე სომხეთის მეფე სუმბატ ტეზერაკალმა, მოადგნენ უფლისციხეს. ამ სიმაგრის აღება რომ გაძნელდა მის მიუდგომლობისაგამო, ზემო მხრის ხრამი პალან-კურტნებით ამოავსეს, ზედ გადავიდნენ და ციხე აიღეს. მაგრამ მტრები მალე შერიგ-

– 321 –

დნენ: სუმბატი და კოსტანტინე დამზახლდნენ. კოსტანტინეს დარჩა ქართლი და უფლისციხე.

სომხეთის წარმატებას მტრულად უყურებდა ადრიბეჟანის ამირა აფშანი, ძე აბუ-საჯისა. ეს აფშანი ადრიბეჟანში გამოგზავნილი იყო ჩასაქრობად აჯანყებისა, რომლის მოთავედ იყო ბაბეკი. აფშანმა აიღო ბაბეკის სიმაგრე ალბუდდი, მაგრამ თვით ბაბეკი გაიქცა სომხეთში და აქედგან დაუწყო მას ბრძოლა. ბოლოს იგი შეიპყრო აფშანმა და წარუგზავნა ხალიფა მუტა-

სიმს (833 – 842 წ.), რომელმაც წამებით მოკლა.

აფშანის შემდეგ დიდის ჯარით მოვიდა იმავე აბუ-საჯის შვილი უსუფი (აბულკასიმი). მან შემუსრა და ააოხრა სომხეთი, სივნეთი, ვაეძორი და ასფურაგანი. სუმბატი ვერ გაუმაგრდა და აფხაზეთს გაიქცა. შემდეგ მოვიდა ტფილისს, საცა მაშინ ამირად იყო ჯაფარ ალისძე. აბულკასიმის ჯარმა დაიჭირა უჯარმა და ბოჭორმა. კვირიკე მთავარმა ნახა-რა, რომ ვერ გაუმაგრდება მტერს, დამორჩილება განიზრახა. თავის დედის რჩევით მივიდა აბულკასიმის წინაშე და ერთგულება გამოუცხადა. მან ჰკითხა: „ვინ გაწვია აქა მოსვლა?“ უპასუხა: „დედამან ჩემმან“. აბულკასიმმა იცოდა, რომ კვირიკე დედისერთა შვილი იყო და თქვა: „არა ვატკინო გული ერთისა შემხედვარსა“, და განუტევა კვირიკე მთავარი, ხოლო თვითონ ქართლს მივიდა, მოაოხრა, უფლისციხე დაიჭირა, წავიდა სამცხეს და ჯავახეთს, მოაოხრა ეს ქვეყნებიც, შემოერთა ციხე თმოგვს, მაგრამ ვერ აიღო მის სიმაგრისგამო, გამობრუნდა და ყველის-ციხეს შემოერთა. აქ მხნედ იბრძოდა გობრონი, მაგრამ აბულკასიმმა სძლია, ყველისციხე აიღო, გობრონი აწამა და წავიდა დვინს. სომხეთის მეფე სუმბატი მაშინ იმალებოდა კაპოეტის ციხეში. აბულკასიმმა შეიპყრო იგი, წაიყვანა დვინს და ძელზე ჩამოჰკიდა (914 წ.).

„გობრონის ცხივრება“, რომელიც შეადგინა ტბეთის ეპისკოპოს სტეფანემ, ასრე გვიხატავს მაშინდელ დროის აღმოსავლეთის მდგომარეობას.

– 322 –

„სცოდა დიდმან სახლმან სომხითისამან და ღმერთმა მისცა იგი მახვილსა ბოროტსა, ტყვეობასა საწყალსა, სალმობასა სიყმილისასა, სვრასა სიკვდილისასა... ძირი სიმწარისა დაენერგა მათ შორის. ღვარძლი სიბოროტისა აღმოსცენდა. ცოდვა წვალებისა აღმოსცენდა. რამეთუ მიწა სომხითისა ამპარტავან, მკვიდრნი მისნი ცუდად მზავობარ, ანგაარ, ლალ, ცოდვის მოყვარე, უწყალო, უყვარულ და ყოვლითა უკეთურებითა სავსე. ესე არს საზღვარი სომხითისა და მისი ხევების სახელები: ვანდი, აშორნა, ბაგრევანდი, ააპუნისი, კალკოიტნი, ჭაკატი, გოგოვიტი, შარული, ასურაგანი, ვაიძორი, დაფანა-დაშტი, გელქუნი, სივნეთი, ტაშირი, კაქფაქარი... – სულ 87 ხევი, რომელიც მოოხრდაო არაბთაგან, ვინაითგან ამ ხევებში არ იყოო არც ერთი მართლმადიდებელთა მონასტერი, გულნი მათნი განფიცებულ იყვნეს, ვითარცა რვალნი, და დაყინებულ, ვითარცა სამყარო: რამეთუ ცოდვა წვალებისა მათისა დაწერილიყო ფიცარსა მას რკინისასა ფრჩხილითა ანდამანტისათა“.

ესრეთი დახასიათება სომხეთისა მტბევარს, ალბად, უსესხნია მოსე ქორენელისაგან, რომელიც ამბობს: (სომხეთის) „ერი მზვაობარ, უსმინარ, დიდ-მეტყველ, საქმის-უყვარულ, მცინარ, ბოროტის-მყოფელ... მეომარნი უსამართლონი, მკვებარნი, თავის წოდების უყვარულ, ზარმაც, გაყვინიზებულ, მოუთმინარნი, მცარცველნი – ღირსეულნი ამხანაგნი ავაზაკებისა. მთავარნი მაშფოთარნი, ავაზაკთა ტოლნი, მტაცებელნი, ძუნწნი, ხარბნი, მცარცველნი, აღმაოხრებელნი, უზნეონი, თანამოაზრენი თვისის მონებისა. მსაჯულნი უდთონი, მტყუარნი, ანგარნი, სამართლის უყვარულნი... ყველანი საზოგადოდ უსიყვარულონი და ურცხვნი“.

ასრეთი დახასიათება მთელის ერისა, რასაკვირველია, უსამართლოა, მაგრამ მოსალოდნელი კია ბერებისაგან, რომელნიც ამა თუ იმ მეფის, მთავრის და ეპისკოპოზის წინდაუხედაობით გამოწვეულს უბედურებას, ყველგან და ყველა ერებში,

– 323 –

აბრალებდენ თვით ერს, რომელმაც დაივიწყაო სჯული, გაიმრავლაო ცოდვები და ამიტომ დაისაჯაო.

ამ ერის დასასჯელადო, განაგრძობს „გობრონის ცხოვრება“, დვინს შემოვიდა აბულკასიმი (უსუფი) აბულსაჯისძე, უფალი სპარსეთისა, რომელსა ჰმონებდა 60 დიდ-დიდი ქალაქი და 7-ნი ძლიერნი მეფენი. არაბთა მპყრობელებს ჩვეულება ასეთი აქეთო, რომ საცა შევლენ, ჯერ სთხოვენ ერს მასზე დარჩენილ წინაწლების ხარკებს, ძღვენს და საბოძვარს კაეტებისთვის (რაზმის უფროსებისთვის), მერე სთხოვენ წინა ჟამის ბეგარას. აჩქარებენ, მალე გადაიხადონ მოთხოვნილი, თავის მოუცლელობას მიზეზად სდებენ. ამისთანა მანქანებით გამოსწოვენ ერს ძალას, დააცალიერებენ საფასეთაგან და ქანც-გაწყვეტილ ერს იმონებენ.

ასრე მოიქცნენ იგინი სომხეთშიაცო. სუმბატ მეფეს ღონე არა ჰქონდა წინ დასდგომოდა აბულკასიმს და აფხაზეთის მთებში გაიქცაო. მას გამოედევნა აბულკასიმი და მოადგა ყველის-ციხეს. ეს ციხე, აგრეთვე არტანი და შავშეთი ეკუთვნოდა ერისთავთ-ერისთავს გურგენს. ციხეში იდგა გობრონი და თან ჰყვანდა მცირე რაზმი.

ქრისტიანი ავქსონი ასრეთის მოჭარბებულის ფერადებით ახასიათებს ყველის-ციხის მეზრძოლ არაბებს: ციხის გარეშემო გამართეს თვისი თოვლივით თეთრი კარვები, რომელნი 5-ისა სოფლისა საზღვართა-ოდენ ეტივნეს იწროებითა, და საბელნი კარვებისა მათისა განეთხზნა ურთიერთას: რამეთუ ესე იყო ჩვეულება მათი დადგომისა. საძაგელნი ნათესავნი ფიცხლად მოისარნი იყვნენ, ჰამდეს ძაღლთა, თაგვსა, კაცსა და ყოფელისა არა-წმიდასა. განუშხადნეს ბრძოლად ფილაკავნებითა მრავლითა. სიმრავლე ტყორცებულთა მათ ისართა აჩრდილებდა მზე-

სა. მტერს ასი აქლემის სატვირთავი ისარი და ჰოროლი (შუბი) ჰქონდა.

მტერი 28 დღის განმავლობაში განუწყვეტელად ებრძოდა ყველისციხის გამრეხს, ბრახობდა, რომ ვერ იმორჩილებდა

– 324 –

მათ და თავის ბრახს ყრილობდა მდაბიო ხალხზე: იჭერდა მათ არტანს და სხ. დაბა-სოფელში, მოჰყვანდა და ყველისციხის წინ აწამებდა და ჟლეტავდა. ამიტომ ერი დაშინდა და გადავიდა აჭარასა და შავშეთს, რომელნიც მალე გაივსნენ მცხოვრებლებით. შეიქმნა დიდი შიმშილი. ერი, ვით კალია, თავს ირჩენდა გაჭირებით: „მოსჭამდეს ფურცელსა ხეთასა და მწვანვილოვანსა ქვეყანისასა“.

წინასწარმეტყველიო, განაგრძობს იგივე ავექსონი, დათვად იტყვისო სპარსთა მეფობასა ბაბილონს, ლომად სარკინოზთა მეფობასა ბაღდადს, თიკნად მწვალებელთ და კრავად მართლმადიდებელთ. ბოლოს ყველის-ციხის „კრავნიც“ მიეცნენ „ლომს“, თავის ნებით დანებდენ მას. მათი რიცხვი იყო 133. ყველანი დახოცეს. გობრონი (მიქელ) წარსდგა აბულკასიმის წინაშე. სთხოვა მაჰმადი ერწმუნა. გობრონმა შეაჩვენა მაჰმადიანობა. მას ეკლის გვირგვინი დაადგეს და წარკვეთეს თავი (17 ნოემბ. 914 წ.).

სუმბათის წამების შემდეგ სომხეთი დიდს განსაცდელში ჩავარდა. უსუფმა (აბულკასიმმა) შებორკილა ყველა ადგილობრივი თავადები, მრავალი ქრისტიანი გაჟლიტა, დაბა-ქალაქები დაანგრია და მთელი ქვეყანა გაძარცვა. ვინც გადურჩა მტრის მახვილს, დაიმშა ანუ დაილუპა სიყმილისაგან.

ამისთანა სავალალო ყოფაში იყო ქვეყანა, რომ აშოტ სუმბათისძე 600-ის მხედრით მოვიდა საქართველოში და სთხოვა მეფე ადარნასეს დახმარება. აშოტს ემტერებოდნენ არა თუ მარტო არაბნი, არამედ მათი მომხრე სომეხი მთავრებიც: ამათ არ სურდათ ჰყოლოდათ მეფე უმეფობაში ხედვიდენ თავიანთ თავის გაძლიერებას. ადარნასემ გამოაცხადა იგი სომხეთის მეფედ და გვირგვინი დაადგა (915 წ.), აგრეთვე მისცა ჯარიც *).

---

*) აბაზას სიტყვით, „სუმბათმა დაამარცხა საქართველოს სატახტო ქალაქ ტფილისში ჩამდგარი არაბები და ამისგამო ქართველთა მეფემ დაადგა მას სამეფო გვირგვინი და გამოაცხადა სომხეთის მეფედ“ (B. A. Абаза, История Армении გვ. 16).

– 325 –

აშოტმა უწყალო ომი გამოუცხადა არაბებს; ჟლეტდა მათ, საცა მოასწრობდა. მაგრამ მისმა სიგმირემაც წყლულები ვერ გა-

უმთელა მრავალტანჯულ სომხეთს. ამიტომ 920 წ. საქართველოში მოვიდა სომეხთ კათალიკოზი იოანე VI და ადარნასესაგან ითხოვა შემწეობა. მაგრამ თვით ადარნასესაც კეთილი განწყობილება არ ჰქონდა კახეთის და აფხაზეთის მეფე-მთავრებთან და აგრეთვე არაბთა მმართველებთანაც. ამიტომ მეფე ადარნასე წავიდა კოსტანტინეპოლს (922 წ.). იგი დიდის დიდებით მიიღო იმპერ. რომანოზმა: მშვენიერად მოაწყეს და მორთეს ფოლორცი, რომელზედაც უნდა გაეარნა ადარნასეს; წმ. სოფიოს საყდარი ძვირფასად შეამკეს სურათებითა, თვლითა და ოქროთი შემკულ ნივთებით. ადარნასე რომ სოფიოს ტაძარში შეიყვანეს, იგი გაანცვიფრა მისმა სიმდიდრემ, და წამოიძახა: „ჭეშმარიტად ესე არს სახლი უაღრესის არსებისა“. ამ ეკლესიის სიმდიდრით მან შეადგინა აზრი შესახებ ბერძენთ სამეფოს ძლიერებისა და სიმდიდრისა.

შემდეგ ამისა რომანოზმა (919 – 945) და ადარნასემ დასდეს ასრეთი ხელშეკრულობა:

ა. კურატპალატი (ადარნასე) სდებს პირობას, რომელსაც თავის საკუთარ ხელმოწერით და ფიცით ამტკიცებს, რომ ყოველთვის ერთგული იქნება ჩვენის იმპერიისა, იომებს ჩვენ მტრების წინააღმდეგ, იარაღით შეეწევა ჩვენს მეგობრებს, ჩვენს უფლებას დაუმორჩილებს აღმოსავლეთს, დაიპყრობს ქალაქებს და ჩვენ სასარგებლოდ დიდად იმოღვაწეებს. ბ. იმპერატორი რომანოზ კურატპალატს აღუთქვამს, რომ: თუ იგი ერთგულად დარჩება, თუ აასრულებს ყველა აღთქმულს, მას და მის ჩამომავლობას საუკუნოდ დაშთებათ სამეფო ღირსება და უმაღლესი უფლება, იმპერატორი არ შესცვლის მისს სამფლობელოს მიჯნებს და აგრეთვე, თუ იგი არ დაარღვევს ხელშეკრულობას, დადებულს წინანდელ იმპერატორებთან, არც ის (რომანოზი) დაარღვევს მათ და არც შეუშლის ხელს დაიპყრას თეოდოსიოპოლი (არზრუმი) და მტრის სხვა ქალაქები, სულერთია, გარემოცავს ამ ქალაქებს პირად თვითონ, თუ ჯარითაც“.

– 326 –

ამ მეორე მუხლს კოსტანტინე იმპერატორმა (912 – 959) თავის მხრივ დაუმატა: „მას (კურატ. ადარნასეს) ექვემდებარებოდნენ და მისს საკუთრებას შეადგენდნენ აგარიანთა ყველა ის სამფლობელოები, რომლებიც თვითონ ანუ მისმა ნათესავ მაგისტროს ადარნასემ დაიპყრეს თავიანთ ჯარებით და ანუ დაიპყრობენ ამის შემდეგ“.

ამ ხელშეკრულობის გუჯრები (= ოქროს ბუღლები) ხელმოწერილი და დაბეჭდილი იყო ადარნასესაგან, რომანოზისა და კოსტანტინესაგან.

ხელშეკრულობის დადგენის მიზეზს და შედეგს ხსნის თვით იგივე იმპერატორი კოსტანტინე ძოწითმოსილი.

ლენონ ძოწითმოსილმა (886 – 912) შეიტყო-რა რომ სარ-

კინოზებმა დაიპყრეს ბასიანი და იქაურ საყდრებში თავიანთი მეომრები ჩააყენეს, იქ გაგზავნა სომხეთის ლაშქრის სპასალარი ლალაკონი შუამდინარისა, კოლონიისა და ხალდის (აჭარის) უფროსებით. მათ საყდრები გაწმინდეს სარკინოზებისაგან და ააოხრეს ბასიანი. შემდეგ იმპერატორმა გაგზავნა კატაკალა, რომელიც შევიდა თეოდოსიოპოლში, ააოხრა მის გარეშემო მდებარე ადგილები და მთელი ბასიანი, სარკინოზებს მიაყენა აუარებელი ვნება და დაბრუნდა. ივერიელებს კი ამ ქალაქელებთან (არზრუმელებთან) და აგრეთვე აზნიკელებთან და მანძიკერტელებთან ყოველთვის მეგობრობა ჰქონდათ. შემდეგ იმპერ. რომანოზი (919 – 945) და მე, სწერს იმპერატ.

კოსტანტინე მოწითმოსილი (912 – 959), ვცდილობდით დაგვეჭირა კეტე-ციხე, რომელიც ითვლებოდა თეოდოსიოპოლში სურსათის საზიდავ გზად. ივერიელთა კურატპალატ ადარნასეს აღუთქვით: დაგიტომობთ თეოდოსიოპოლს, თუ მას დაიპყრობო. მაგრამ არც ადარნასე და არც ივერიელნი არ დათანხმდნენ, ვინაითგან სიყვარული ჰქონდათ თეოდოსიოპოლელებისა და არც სურდათ აოხრებულიყო ეს ქალაქი. ივერიელებმა შემოუთვალეს რომანოზს: „თუ ამას ვიზამთ, შევირცხვენთ თავს მეზობლების – აფხაზეთის მთავრის, ვასპურაკანის

– 327 –

და სომხეთის გამგებლის-წინაშე, ვინაითგან ესენი იტყვიან, რომ ივინი იმპერატორის ერთგულნი არ არიანო. თუ გსურს, გამოგზავნე რამდენიმე მეომარი და ჩააყენე კეტე-ციხის თვალყურის საქერად“.

ამნაირად ივერიელებმა არ მოინდომეს თეოდოსიოპოლის დაქვევა, პირიქით, ისურვეს სურსათი მიეწოდებინათ მისთვის, არ გაუგონეს ბერძნებს, არ დაანებეს ქალაქი კეტეციხე, თუმცა მიიღეს წერილობითი რწმუნება, რომ ამ ქალაქს უკანვე მიიღებენ თეოდოსიოპოლის დაჭერის შემდეგ.

კურატპალატი ადარნასე დაბეჯითებით ითხოვდა ბასიანს ქალაქ აზნიკით და თავის უფლებას ამყარებდა ოქროს გუჯარზე, რომელთა პირები გამოგვიგზავნა თავის პროტოსპათარის ცურბანელის (ჩორჩანელის) აშოტის ხელით.

ჩვენმა ჯარმა რომ დაიპყრა თეოდოსიოპოლი და მისი არემარე, მაშინ მოვიდნენ ივერიელნი და დაიჭირეს ეს ქალაქი.

ბოლოს, არა ადრე 944 წლისა და არა უგვიანეს 951 წლისა, ბასიანის მიჯნად დაიღო არეზი (რახსი), რომლის მარცხენა კიდის აქეთი დაეთმო საქართველოს, ხოლო მარჯვენა – საბერძნეთს.

ადარნასეს დროს აშენდა ბევრი შესანიშნავი საყდარი.

1. **ბანა.** „მეფე ადარნასემ ააშენა ბანა ხელითა კვირიკე

ბანელისათა“. ეს კვირიკე იყო პირველი ეპისკოპოსი ბანელი, რომელს ექვემდებარებოდა ბანა, ტაოსკარი, ფანასკერტი, ნარუმაკი და ოლთისი. ვახუშტის სიტყვით, ბანა (ფანაქსი) არს მთაში, კეთილშვენიერს ადგილს. იგი გუნბათიანია, დიდი, შვენიერად ნაგები. ბანას ქვეით, კლდეზედ, აღმართულია ციხე ფანასკეტი, დიდშენი, მაგარი. იგი ეკუთვნოდა ციციშვილებს, რომელნიც განაგებდნენ ფანასკეტ-ოლთისის საერისთაოს. ბანას შორი-ახლოს არის კალმახის ციხე, ფრიად მაგარი, შეუალი, ტაოს ერისთავის საჯდომი. დაშთენილა ტყავზე (ეტრატზე) ნაწერი დიდი წიგნი, გადაწერილი ბასილის-მიერ ბანას ეპისკოპოზის ზაქარიას ბრძანებით.

– 328 –

2. **ეომში** არის თორთომის ხეობაში, თორთომის სიმაგრის ახლოს, ველობის დაქანებულ კალთაზე, გარ-შემორტყმული მთებით, რომელთა კალთები ხილის ხეებით შემოსილია. ტაძარი დიდებულია და შვენიერი. მისი წარწერა გვაუწყებს: „ძალითა ღვთივ კურთხეულისა ადარნასე კურატპალატისათა, ბაგრატ ერისთავთა ერისთავმან, დავით მაგისტროსმა იწყეს შენებად ამის წმ. საყდრისა და მე, გრიგოლ, ღირსვიქმენ შველად მათდა. მუშაობას უნდებოდა ყოველწლივ: 2000 დრაჰკანი, ღვინო 5000 დრაჰკნისა, რკინა 50 ლიტრა, პური 250 გრივი, მაშენებელნი იყვნენ 70, ქვას ეზიდებოდნენ 30 ხარით, ხოლო საბალავრო ქვები გრიგოლ-წმინდიდგან მოჰქონდათ 30 ჯორით და სხ. საქონლით“... აქ მოხსენებული ბაგრატი და დავით მეფე ადარნასეს შვილები იყვნენ, მათგან ბაგრატი გარდაიცვალა 945 წ., ხოლო დავითი 937 წ. ეომში აგებულია 927 წლ. წინად.

3. **ტბეთი** შავშეთშია და ასრე იწოდება ტბების-გამო: ტობა = ტაბა = ტბა. ერს ერქვა ტაბალი, ტობელი, ტბელი. აქ ძველადგანვე იყო ეკლესია, რომელიც გააახლა აშოტ-კუხმა († 918 წ.) და ეპისკოპოსად დასვა აქ ნეტარი სტეფანე, კაცი განათლებული (იხ. ქვემო). ტბეთის საყდარი დღემდის შენახულა. იგი მეტად შვენიერია, დიდებული. ტბეთის ეპისკოპოსს (ანუ ტბევარს) ემორჩილებოდა მთელი შავშეთი ანაკერტს აქეთ და ზემო აჭარა სოფ. დონდალოს ზემო. მეათე საუკ. აქ ეპისკოპოსად იყო იოანე მტბევარი, კაცი განათლებული და წმინდა. მას ტბეთისთვის შეუძენია ტყავზე ნაწერი დიდი კრებული. რომლის აშიაზე თავის ხელით წაუწერია: „ქრისტე, შეიწყალე მომგებნი წიგნისა ამის მამფალი იოვანე ტბევარი და მამად თეოდორე. ამინ“. მისი ნაწერი სტიქარონები შეტანილია მეათე საუკ. ეტრატზე ნაწერს „საგალობელში“. თავისს სიცოცხლის უკანასკნელ ხანს იგი გადაყვანილ იქნა

აწყურს, მიტრაპოლიტად. ტბეთის მამები მონაწილეობას იღებდნენ საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაშიაც. ცნობილია

– 329 –

ტბეთის „სვეტი თავისუფლებისა (მისი ამბავი იხ. ბაგრატ IV-ის ცხოვრებაში).

ცნობები არაბის მწერლის ალ-ისტახრიდამ (ცხოვრ. 930 წლ.).

„სომხეთი, არრანი და ადრიბეჟანი შეადგენენ ერთს ოლქს. არრანის (რანის) უმთავრესი ქალაქებია ბარდავი, დარუბანდი და ტფილისი, ხოლო ამათზე მომცრონი ბაღლაქანი (ბელაქანი), შემახია, შარვანი, შაბარანი (შაბურანი), ყაბალა, შაქი (ნუხი), შამქორი და ხუნანი. სომხეთის სატახტო ქალაქი დაბილია (დოვინი = დვინი), არრანისა – ბარდავი, ადრიბეჟანისა – არდებილი.

ბარდავი დიდი ქალაქია (სიგრძითა და სიგანით ფარსანგზე მეტი), საამური, აყვავებული, უხვი ნათესითა და ხილით. ამაზე აყვავებული და ლამაზი ქალაქი ერაცსა და ხორასანს, გარდა რეისა და ისპანისა, არ არის არც ერთი. ბარდავის უბანი ანდარაბი სავსეა ბაღებითა და საბოსტნეებით. აქ მოდის უკეთესი ხილი, სხვათა შორის, კაკალი, რომელიც სჯობს სამარყანდისას, აგრეთვე წაბლი, სირიისაზე უმჯობესი, შვინდი და სხ. ბარდავიდამ გააქვთ დიდძალი აბრეშუმეული სპარსეთს და ხუზისტანს. აბრეშუმის ჭიას ჰკვებავენ ფურცლით. ფურცლის ხეები საზოგადო კუთვნილებაა.

ბარდავის კარების ახლოს არის სავაჭრო მოედანი. ამ კარებს ჰქვიათ „ქურთის კარები“, ხოლო სავაჭრო მოედანს ალკვირიკი, რომლის სივრცე მთელი ფარსანგია. აქ კვირაობით იყრება დიდძალი ხალხი. და ამიტომ თვით კვირა დღესაც ეწოდა კვირიკი: სთვლიან შაბათი, კვირიკი *), ორშაბათი და სხვა. მმართველის სასახლე შიგ ქალაქშია, ხოლო სავაჭროები – ქალაქ გარეთ.

ქალაქი ბაბულ-აბვაბ (დარუბანდი) არის ტაბარისტანის

---

*) ორივე სიტყვები ქურთი (= ქურჯი) და „კვირიკი“ (კვირიაკე = კვირა დღე) მოწმობენ ქართველების გავლენას ბარდავში მირიანის დროითგანვე.

– 330 –

ზღვის ჭირზედ და იქვე ნავთ-საყუდელი. ნავთსაყუდელსა და ზღვას შორის გაყვანილია ორი კედელი. ნავთსაყუდელში შესასვლელი კარი ვიწროა და ჯაჭვ-გადაბმული. ნე.

ბა დაურთველად შესვლა შეუძლებელია. კედლები ქვისა და ტყვიისაა. ქალაქის გარემომო გალავანია. იგი ითვლება ნავთ-სადგურად დაღისტნისა და სხვა ქრისტიან ქვეყნებისა, აგრეთვე ქურჯანისა, ტაბარისტანისა, დილამისა. დარუბანდიდან გა-აქვთ ტილოეულობა.

ტვილისი დარუბანდზე მცირეა. მის გარემომო ორ-რი-გი გალავანია, თიხისა, და სამი კარები აქვს. ეს ქალაქი ფრი-ად აყვავებულია, მდიდარი ხილითა და ნათესებით. იგი მიჯ-ნაზე მდებარე ქალაქია. მასში არის აბანოები და ამ აბანოე-ბის წყალი ბუნებითვე ცხელია. (აქედგან გაჰქონდათო სავა-ქროდ თაფლი, ხორბალი, ხალები, ნაქსოვები, ბამბა და სხ. შემდეგში აქვე ჰქონდათ არაბებს ობსერვატორია).

შამქორი, ხუნანი და სხ. მცირე ქალაქებია, მაგრამ აყ-ვავებული და მდიდარი მამულებით. (ამათგან შამქორი ხალი-ფა ოსმანს დაუპყრა სალმან რაზიამ მე-VII საუკ. ნახევარს. შემდეგ დაანგრის იგი სავარდიელებმა. ბულა თურქმა, რო-მელმაც აიკლო საქართველო, კვლავ ააშენა და დაარქვა მუთავაკილია *). შემდეგში იგი ისევ შამქორად იწოდა).

დაბილი (დვინი) არდებილზე დიდი ქალაქია. გარემომო გალავანი არტყია. შიგ ბევრი ქრისტიანია. საკრებულო მე-ჩითი ეკლესიის გვერდითაა. ამ ქალაქში აკეთებენ მატყლის სა-ცმელს და ხალებს, სასთუნლებს, საჯდომებს და სხვა ამისთა-ნას აკეთებენ სომხები. იგინივე ამზადებენ საღებავს, რომელ-საც ჰქვიან ყირმიზი. მით ღებავენ შალებს. აკეთებენ აგრე-თვე აბრეშუმეულს. დაბილი სომხეთის მეფის აშოტის სატახ-ტო ქალაქია. სასომხეთოს მიჯნები უწვდება ბერდამდე, ჯა-

---

*) ხალიფა მუთავაკილ-ჯაფარი (847 – 861).

ზირამდე (შუამდინარემდე) და ადრიბეჟანამდე. ტრაპეზუნტი-დგან შემოაქვთ აბრეშუმეული, საცმელები და სხ.

ამ ქალაქებში დიდი იაფობაა. ზოგიერთგან ცხვარი იყი-დება ორიოდ დირჰემამდე (=80 კაპ.), ხოლო 2 – 3 მანა (4 – 6 გირვ.) თაფლი დირჰემად (= 15 კაპ.).

ენა ადრიბეჟანსა, სომხეთსა და არრანს სპარსულია და არაბული, გარდა ქალაქ დაბილის (დვინისა): მის გარემოს ლაპარაკობენ სომხურად. ბერდამი იხმარება ენა არანული.

ყველა ამ ქვეყნებში იხმარება ოქროსი და ვერცხლის ფული.

ხაზარეთის (კასპიის) ზღვას არტყია ქვეყნები დეილამი, ტაბარისტნი, ჯურჯანი და სხ. ხაზარი ქვეყნის სახელია, იტი-ლი სახელია აქაურ ქალაქისა და მდინარის, რომელიც ჩამოდის

რუსის (რუსის) და ბულგარის ქვეყნებიდან. იტილი (აწინდელი აშტარხანი) იყოფება ორ ნაწილად: ერთი მდ. იტილის (ვოლგის) მარჯვენა ნაპირზეა, მეორე – მარცხენაზე. მათს მეფეს ჰქვიან ბეკი ანუ ბაგი. იქ მრავალი მაჰმადიანი ამათ, როგორც ამბობენ, 30 მეჩითი აქვთ. მათი მეფე ებრაელთა სარწმუნოებას აღიარებს. ხაზარნი არიან მაჰმადიანნი, ქრისტიანნი და ურიანი. უმეტესობა მაჰმადიანობაა და ქრისტიანობა, თუმცა მეფე და მისი მახლობლები ებრაელნია. მათ ჩვეულებათა უმეტესი ნაწილი მომდინარეობს წარმართულ დროითგან. მათს მეფეს ჰყავს 12000 მეომარი და 7 მსაჯული, არჩეული ებრაელთა, ქრისტიანეთა, მაჰმადიანთა და წარმართთაგან. ესენი არჩევენ საქმეს და მეფე ამტკიცებს მათს გარდაწყვეტილებას.

ხაზართა ენა არ ჰგავს თურქულს, არც სპარსულს. ხაზარებს აქვთ აგრეთვე ქალაქი სემენდერი, საცა იზრდება ვენახი.

ერი სერიისა (დალისტნისა) ქრისტიანია (მასუდის გადმოცემით, არაბებმა რომ დაამარცხეს სპარსეთის მეფე იუზიდ-გერდი, იგი გაიქცა ხორასნისკენ. მას წინ უძღოდა ბარამ ჩუ-

– 332 –

ბინი*), რომელსაც მიჰქონდა ყაენის ტახტი (სერირი). ყაენი მოკლეს ხორასანს, ბარამმა კი მოაწია დალისტანს, გამეფდა და იწოდა სახიბ-ას-სერირი, და ამის გამო მის ქვეყანასაც დაერქვა სერირი). ხაზარების უმთავრეს გამგებელს ჰქვიან ხაყანი.

შენიშნ. ფრიად საყურადღებოა არაბთა მწერლების ცნობა შესახებ იმისა, რომ დალისტანი მის გამაჰმადიანებამდე, საქრისტიანო ქვეყანა იყო. ეს არ ეწინააღმდეგება ქართულ წყაროების ჩვენებას შესახებ დალისტნის ქრისტიანობისა. დალისტნის შუაგულში, ხუნმახის ახლოს, არის სოფელი, დათუნას, საყდარი ქართულის წარწერით. ქართულივე საყდრები აღმოჩნდა საჩეჩნოს, ყაზარდოს და სხ. საჩაჩნოს საყდარს, ასის ხეობაში, აწერია: „ქრისტე, ადიდე აღმაშენებელი ტამრისა პატრონი დავით“ (ერისთავი ასისა?). „უფალო, აკურთხე ეპისკოპოსი გიორგი. ქკნი ნ“ (= 830 წ.). „მეუფეო საბაოთ, მოიხსენე ეპისკოპოსი გიორგი“. არის ცნობა, რომ ქრისტიანობა ამ ქვეყნებში (ყვარელს, თუშეთს და დალისტანს) მოჰფინეს მეფე ტირიდატმა და ნეკრესის ეპისკოპოს აბიბოსმა. თუ დაეჯერება თეიმურაზ ბატონიშვილს, მაჰმადიანობას ფეხი მკვიდრად ვერ მოუკიდნია დალისტანში მე-XIV საუკუნემდე. იგი სწერს: „ქისტნი, ღლიღვნი და ძურძუკნი პირველი იყვნეს ენითა ქართულითა მომზრახნი და ქრისტიანენი. ლეკნი იყვნენ ქრისტიანენი და სცვიდნენ ენასა ქართულსა ვიდრე

თემურლანგამდე (გამოჩნდა 1387 წ.), რომელმანცა დაიპყრა იგინი, მოაქცივნა მრავლისა ტანჯვითა ლიქნითა და წყალობითა, დაუდგინა არაზნი მოლანი... არიან ლეკთა შორის ძველად ნაშენები ეკლესიები და მონასტერნი, – რომელნიმე სრულიად თლილითა ქვითა ნაშენნი, განა აწ რომელნიმე დარღვეულნი და სხვანი – უქმად, რომელნიმე მიზგიტებად (მეჩითებად) მათდა შეცვალებულნი“.

---

*) 590 წ.

– 333 –

თ ა ვ ი VI

საქართველოს გაერთიანების წინა-დრო.

ქართველთა მეფეებს შიში ჰქონდათ აღმოსავლეთისა, საიდგანაც მუდამ ემუქრებოდნენ ადრიბეჟანის მმართველები, და აგრეთვე დასავლეთისა, საიდგანაც საქართველოს წასალეკად მოდიოდნენ ბერძნები, არაბები და აფხაზნი. ეს გარემოება მეფე-კურატპალატებს ნებას არ აძლევდა ერთსა და იმავე დროს ებრძოლათ აღმოსავლეთშიაც და დასავლეთშიაც, ხშირად სამეფოს შუაგულშიაც, რომელსაც აგრეთვე მოსვენებას არ აძლევდნენ შინაურნი მტერნი. ამისგამო გარდაცვალებულ მეფე ადარნასემ მონაწილეობა ვერ მიიღო იმ ომში, რომელიც გამოიწვია კახეთის ქორიკოზმა კვირიკე I-მა (893 – 918).

ამ კვირიკემ აფხაზეთიდან მოიწვია მეფე კოსტანტინე; შეესივნენ ჭერეთს და შემოერთებნენ ვეჟნის ციხეს, რომელშიაც გამაგრებულიყო აქაური მეფე ადარნასე პატრიკი. კოსტანტინე მოადგა ციხეს ზემო მხრიდგან, კვირიკე – ქვემო მხრიდგან. ებრძოდნენ დიდხანს და ბოლოს მისწურეს ციხის ძალა. ადარნასე დამორჩილდა: კოსტანტინეს დაუთმო ციხეც-სიმაგრეები არიში და გავაზნი, ხოლო კვირიკეს – ორჭობი. მერე დაზავდნენ და გაიყარნენ.

დაბრუნებისას კოსტანტინე მეფე მივიდა ალავერდს, ილოცა, წმ. გიორგის ხატი შემოსა ოქროთი, მერე მივიდა კვირიკესას, მისი სტუმრობა და პატივისცემა მიიღო და დაბრუნდა აფხაზეთს.

ძალე ამის შემდეგ კახეთში გამეფდა ფადალა (918 – 929), რომელმაც ააგო ციხე ლოწობანს. კახეთის გამლიერებას მტრულად უყურებდა ადრიბეჟანის ზემოხსენებული მმართველი უსუფ აბუ-საჯისძე. ეს, ალბად, ჰერეთის პატრიკის ადარნასეს მოწვევით, შემოვიდა კახეთს, მოსტყვენვა ქვეყანა, დასწვა ჯვარი, მცხეთა და დაბრუნდა ბარდავს და თან წაიღო

ფადალა და კოსტანტინე მეფე კვლავ შეერთდნენ და შევიდნენ ადრიბეჩანს. ალბად, მათთან იყო სომხეთის მეფე აშოტიც, უსუფ საჯისძის დაუძინებელი მტერი. იქ გაემარჯვათ (921 წ.), მტერს ფალავნები დაუხოცეს და დაბრუნდნენ.

სომხეთის მეფე აშოტმა გაამაგრა ანისი და შიგ ჩადგა, მისი ქვეყანა აკლებულ იყო უსუფისაგან, რომელიც კვლავ ემუქრებოდა მეფეს, კვლავ აპირებდა შემოსევას, აოხრებას, დანგრევა-დაქცევას. მაგრამ ხალიფამ იგი დაიბარა ბაღდადს და აშოტს მიეცა შვება, აგრეთვე მის მემკვიდრეებს: აბას II-ეს (928 – 952), აშოტ III მოწყალეს (952 – 977) და სხ.

ამავე წელს (921) გარდაიცვალა აფხაზთა მეფე კოსტანტინე და მის შვილებ შორის – ბაგრატსა და გიორგის – ასტყდა უწყალო ბრძოლა მამისეულ ტახტის დასაჩემებლად. შულლი და მტრობა დასრულდა მხოლოდ წლის თავზე (922 წ.) ბაგრატის მოკვლით და გიორგის გამეფებით.

მატიანის სიტყვით, აფხაზთა მეფე გიორგი II (922 – 955) „იყო სრული ყოვლითა სიკეთითა, სიმხნითა და ახოვნებითა, იყო ღვთისმოყვარე, მაშენებელი ეკლესიებისა, მოწყალე გლახაკთა, უხვი, მდაბალი, სრული კეთილითა და სათნოებითა“. მან კეთილად განაწყო სამეფოს საქმეები, აგრეთვე ააშენა ჭყონდიდის საყდარი და აქ დაადგინა ეპისკოპოსი – ჭყონდიდელი.

ჭყონდიდი (= მუხა-დიდი) ერთი უდიდებულესი და უშვენირესი საყდარია საქართველოში იგი, დუბუას სიტყვით, აშენებულია საწარმართო დროინდელ საკერპოს ადგილას. მის ასაგებად ზოგი მასალა საკერპო ტაძრისა უხმარიათო. ეს დაუჯერებელი არ არის: კოლხეთის მეფის აეთის სალოცავ ჭალაკში იყო საღრმთო მუხა, რომელზედაც ეკიდა ოქროს საწმისი. აქვე იყო მეომრობის ღმერთის არეას ტაძარი. საქართველოს სიძლიერის დროს ჭყონდიდლებს ეჭირათ საპატოო თანამდებობა: მწიგნობართ-უხუცესობა. ამას გარდა, იგი-

ნივე მოახსენებდნენ ხოლმე მეფეს ქვრივებისა, ღარიბთა და გაჭირებულთ თხოვნას.

ადარნასე II-ის გარდაცვალების შემდეგ (923 წ.) გამეფდა მისი შვილი სუმბატი, მაგრამ იგი უფრო მოქმედებდა დასავლეთ საქართველოში (კლარჯეთში) და ქართლის საქმეებს ყურადღებას ვერ აქცევდა. მაგიერად აქ ბატონობ-

და აფხაზეთის მეფის გიორგის შვილი კოსტანტინე II, რომელიც ქართლის ერისთავად დაედგინა მის მშობელს.

კოსტანტინე სამი წლის (923 – 926) განმავლობაში ემორჩილებოდა მამას, შემდეგ კი აუტეხა ბრძოლა: გიორგი მეფის დამხობა და მის ტახტის დაჭერა უნდოდა. კოსტანტინე გამაგრდა უფლისციხეში. გიორგიმ მოიშველია ტბელნი, აზნაურნი და ფადალა ქორიკოზი, მოვიდა და შემოერტყა უფლისციხეს. გაიმართა ბრძოლა ულმობელი, ცხენოსნებისა და ქვეითებისა. დიდხანს იბრძოლეს და ვერ აიღეს ციხე. გიორგი მეფის დარიგებით აზნაურ საზვერლებმა საიდუმლოდ ინახულეს კოსტანტინე და მოახსენეს: „გამო ციხიდგან, ჩვენ წაგიყვანთ აფხაზეთს, მეფედ დაგსომთ და მამა შენი კი სამეფოს გარე დარჩებაო“. კოსტანტინემ დაიჯერა, თუმცა საკუთარი აზნაურები აფრთხილებდნენ: ნუ ენდობიო.

უფლის ციხე კვერნაქის მთა-კლდეში ნაშენი ქალაქია, მაგარი, მიუდგომელი. ერთის მხრივ მას ჩამოუდის მტკვარი. ქალაქიდან მტკვარამდის ჩამოდის გრძელი გვირაბი. კოსტანტინე ამ გვირაბით ჩამოვიდა, შედგა ტივზე და, ის-ის იყო უნდა გაეცურა, რომ გიორგის მეომრები მოცვივდნენ მის მესაპყრობად. ჯერ ისევ ღამე იყო. კოსტანტინე მიხვდა, რომ უღალატეს. ტივი დაეშო დაბლა და იგი იქვე, ქალაქის ახლოს, კლდის ნაპრაღში მიიმალა. შეიქმნა ხმაურობა, გამოვიდა გიორგი მეფე ლაშქრით და ქალაქში შესასვლელი გვირაბი და ბილიკები შეჰკრეს. დილას იპოვნეს კოსტანტინე, მიჰგვარეს მეფეს, რომელმაც შვილს თვალები დასწვა. მერე გამოასაჭურისა და მოკლა.

– 336 –

ამის შემდეგ ფადლისძეს კვირიკე II-ეს (929 – 976) განუდგნენ გარდაბანელი და მიჰმართეს აფხაზთა მეფე გიორგის. იგი შევიდა კახეთში, მოსწვა, ასწყვიდნა, დაბრუნდა ატენს. ქართლს ერისთავად დაადგინა თავისი შვილი ლეონი, და ბრძანება გასცა, შეყრილიყო ლაშქარი კვლავ კახეთში შესასვლელად. კვირიკე ქორიკოზი შეშინდა და მოვიდა მისს წინაშე, მაგრამ მერე ისევ გაიპარა. გიორგიმ გასწია კახეთისკენ, რომ შეიპყრას ქორიკოზის დედა-წული. კახეთის მიჯნაზე მოეგება მას ქარიკოზის ძმა შურტა და დაუთმო უჯარმა. გიორგიმ დაიპყრა სხვა ციხეებიც, გარდა ბოჭორმისა, ნახჭევნისა და ლოწობნისა, რომელშიაც იდგა იოანე არშისძე. ამ იოანეს ძმას ხახუა არშისძეს ეჭირა ციხე მარანი. ესეც მედგრად იცავდა თავისს ციხეს, მაგრამ მეფის ლაშქარმა აიღო. ხახუა მეფემ წარგზავნა ჯიქეთს.

ნახჭევნის ციხეში გამაგრებულიყო თვით ქორიკოზი კვი-

რიკე. როდესაც შეამჭირვეს იგი, გამოვიდა და ციხეცა და კახეთიც დაულოცა გიორგი მეფეს, მხოლოდ ითხოვა: ერთის წლით აქვე დამტოვეთო. მზევლად გამოართვეს შვილი დავით და ქორიკოზი გაანთავისუფლეს.

მეფე რომ დაბრუნდა იმერეთს, ქართლის თავად-აზნაურებს გაუხარდათ. გიორგის გაძლიერება თავიანთ უფლებათა დამცირებად მიაჩნდათ. შეითქვენ გოდერძი, მამა ყანჩიელი, დაჩი კორინთელი, დაჩი და იოანე სხვილოსელნი, სარა და გრიგოლ ფხვენელი და 50 სხვა აზნაური, განუდგნენ გიორგი მეფეს, მიერთნენ კვირიკეს, აფხაზებს წაართვეს კახეთის ციხეები და კვირიკე ისევ გაამეფეს.

გიორგიმ ლეონი გაგზავნა კახეთს. ამ შვენიერ ქვეყნის წვა-ბუგვაში იყო ლეონი, რომ მამის გარდაცვალების ამბავი მობრუნდა.

ლეონმა ბრძოლას შერიგება არჩია. ბაზალეთის ტბის პირას თითო ცხენით გამოვიდნენ ლეონი და ქორიკოზი კვირიკე, მთელი დღე იუბნეს, ლეონმა სიყვარული გამოუცხადა,

– 337 –

დაჰპირდა – შენს შვილს დავითს ჩემს ქალს მივათხოვებო. გაუხარდა კვირიკეს, თაყვანისცა და გაისტუმრა. მაგრამ ჯვარდაწერილი შვილი დავითი რომ მოუვიდა და ამ დავითს ცოლი მოუკვდა, ლეონი ისევ გადაეკიდა კვირიკეს. მოვიდა დიდის ლაშქრით არაგვისპირს, ასწყვიდა მუხრანი, ხერკი (საგურამო) და ბაზალეთი, მაგრამ კახეთის დაპყრობა ვეღარ დაასრულა: დასნეულდა, დაბრუნდა და მოკვდა.

ლეონმა აფხაზეთში, მოქვის-მდინარის ნაპირზე, ააშენა მოქვის საყდარი, გუნბათიანი, დიდშენი, დანდობილი თლილის ქვის მაღალ სვეტებზე. აქვს თეთრი მარმარილოს იატაკი. საყდრის წინ სამრეკლოა, მის მარჯვნივ – მოქველ ეპისკოპოსების სადგომი. მოქვის ეპისკოპოსს ლეონმა დაუმორჩილა კოდორსა და მოქვის მდინარეს შორისი სამწყსო.

მეორე საყდარი, საეპისკოპოსოვე, ლეონმა ააშენა ჯავახეთის სოფელ კუმურდოს. მისი წარწერა: „შეწევნითა ღვთისათა, იოანე ეპისკოპოსმან დაუდვა საძირკველი ამა ეკლესიასა ჩემ ცოდვილისა საკარისითა ლეონ მეფისა ზე – ადიდენ ღმერთმან – ქორინიკონსა 964, თვესა მაისსა დღესა შაფათსა 1-სა მთავარისსა, ერისთვობასა ზვიასსა, ესე ბალავარი მან დადვა. ქრისტე, შეეწიე მონასა შენსა ამინ“.

ვახუშტი ლეონის სიკვდილის წლად აღიარებს 957-ს, მაგრამ კუმურდოს წარწერიდან ცხადად სჩანს, რომ ხსენებული მეფე 964 წელსაც ცოცხალი ყოფილა. ზვია (= ზვიადი) იყო ზემოხსენებულ ლიპარიტ ორბელიანის ძე და ძმა

რატისა (იხ. გვ. 319).

ამ ხანს ჭერეთში მეფობდა იმხანიკი, ზემოხსენებულ პატრიკის ადარნასეს ძისა და ამის მეუღლის დინარ დედოფლის შვილი. ეს დინარი აშოტ დიდის ჩამომავალი იყო *). ჭე-

---

*) აშოტ დიდი ოს († 826 წ.)

|
ადარნასე

– 338 –

რეთის მცხოვრებნი აქამომდე მონოფისიტნი (სომხის სარწმუნოებისანი) იყვნენ. დინარ დედოფალმა და მისმა შვილმა თვისნი ქვეშევრდომნი მართლმადიდებლად მოაქციეს, მაგრამ, ალბად, არა ყოველნი: ქიზიყში დღესაც ბევრნი არიან მონოფისიტნი, თუმცა მათი ენა, ჩვეულება, ჩაცმა-დახურვა, ტან-მოყვანილობა ისეთივეა, როგორც დანარჩენ მართლმადიდებელ ქიზიყელებისა.

ჭერთა მოქცევას, ალბად, ხელი შეუწყო არსენი ვაჩეს ძემ, საქართველოს კათალიკოზმა, თავის შესანიშნავ თხზულებით – „განყოფისათვის ქართველთა და სომეხთა“. არსენის მოჰყავს ცნობები იმის შესახებ, თუ სომხები თანდათან როგორ დაშორდნენ მართლმადიდებლობას და ამის გამო რამდენი უბედურება დაითმინეს და როგორ დაჰკარგეს პოლიტიკური თავისუფლება. 934 წელს ეს არსენი შიო მღვიმის მონასტერში შრომობდა, სწერდა „დოღმატიკონს“, ხოლო კათალიკოსობა მიიღო 946 წ. და მამადმთავრობდა 976 წლამდე. მამა მისი ვაჩე მესხი იყო, „სანახებთაგან საფარისა“.

ბრძოლა არტანუჯის გამო. დასავლეთ საქართველოში, კლარჯეთს, დიდი ბრძოლა იყო არტანუჯის დასაჩემებლად.

ეს ბრძოლა გამოიწვია, როგორც კოსტანტინე ძოწით-მოსილი ამბობს, „საქართველოს უდიდეს“ მეფის სუმბატის († 889 წ.) ძემ ბაგრატ მამფალმა. სუმბატის სიკვდილის შემდეგ არტანუჯს ფლობდა მისი ძმა გურგენ-მამფალი-კურატპა-

---

გურგენ მამფალი. აშოტ კეკელა. სუმბატ მამფალი

|
აშოტ კუხი († 918 წ.) ადარნასე († 898 წ.)

|
|
დავით. გურგენ († 941 წ.) დინარ ადარნასეს ძის ცოლი 918 წ.-თგან

|
|
იმხანიკ (ჭერეთის მთავარი).

ლატი. ბაგრატ იწედა ბიძას, მოიწვია ქართლის მეფე ადარნასე, შეეხა, შეიპყრა და მოკლა (891 წ.).

ბაგრატ მამფალი რომ კვდებოდა († 909 წ.), არტანუჯი დაიჭირა მისმა შვილმა გურგენმა. ეს უძეოდ მოკვდა (923 წ.) და არტანუჯს დაუპატრონდა მისი ძმა აშოტ-კისკასი. ამასაც განუდგა მისი სიძე გურგენ-მაგისტროსი, წაართვა არტანუჯი და მის მაგიერ სიმამრს მისცა ტიროკასტრუმი და ქვეყანა, რომელიც ირწყვის აჭარის ხევით. მაგრამ აშოტს მოეშველა მისი სიძე, აფხაზთა მეფე გიორგი; გურგენმა ისიც დაამარცხა, აშოტს ყოველივე წაართვა და განდევნა.

გურგენი მალე ამის შემდეგ გარდაიცვალა უშვილოდ. არტანუჯი დარჩა მის ცოლს, აშოტ კისკასის ქალს. მოვიდნენ აფხაზთა მეფე გიორგი, ქართლის მეფის სუმბატის ძმები აშოტ კურატპალატი და ბაგრატ მაგისტროსი და უთხრეს აშოტის ასულს „შენ, როგორც დედაკაცს, ნება არა გაქვს, იყო ამ ქალაქის მფლობელი“. არტანუჯის მომიჯნავედ იყო სამფლობელო აშოტ-კისკასის ბიძაშვილის სუმბატისა. ამან შეიერთა არტანუჯი და აშოტის ქალს კი მიუბოძა რამდენიმე სოფელი.

არტანუჯი მეტად მაგარი და მიუდგომელი ქალაქი იყო. მას ვაჭრობა ჰქონდა ტრაპეზუნტთან, ივერიასა და აფხაზეთთან. იქ მოდიოდნენ სავაჭროდ სომხეთიდან და სირიიდანაც არტანუჯის ქვეყანა იყო, ვრცელი, ნაყოფიერი და ითვლებოდა ივერიასა, აფხაზეთსა და მესხეთში შესასვლელ კარად.

აშოტ კისკასმა იწყინა, რომ მის ქალს გამოსწირეს არტანუჯი. იგი ეძებდა შემთხვევას, დაესაჯა მტრები. მაგრამ რომ ღონე არა ჰქონდა, ხერხი იხმარა.

საქართველოს მეფე ადარნასე II რომ გარდაიცვალა (923 წ.), მისი შვილები (სუმბატ, აშოტ დავით და ბაგრატ) და ამათი ბიძაშვილი გურგენი წაიჩხუბნენ, ამ უკანასკნელმა თავისი უპირველესი მოხელე გაგზავნა კოსტანტინეპოლს დი-

დის საჩუქრებით და იმპერატორისაგან გამოითხოვა კურატპალატობა ანუ მაგისტროსობა. იმპ. რომანოზმა შეიწყნარა მისი თხოვნა და პატრიკ კოსტანტს, გემების უფროსს, გამოატანა გურგენისთვის სამაგისტრო საცმელი.

ამასობაში აშოტ კისკასმა იმპერატორს გაუგზავნა ბერი ალათია და შეუთვალა: „არტანუჯი შენთვის დამითმია. გამოგზავნე ვინმე, ჩაიბაროს“. რომანოზ იმპერატორს, რაღა თქმა

უნდა, გაუხარდა, რომ ერთი უდიდებულესი სიმაგრე უსის-
ხლოდ ეთმობოდა; ფიცხლავ მოსწერა ზემოხსენებულ კოს-
ტანტს, რომელიც ჯერ ისევ ნიკომიდიამი იყო, წაეყვანა სა-
ნდო თავადები ხალდიიდან *), შესულიყო არტანუჯს და და-
ეჭირა იგი.

კოსტანტი აჩქარებით მოვიდა საქართველოს. მაგრამ გზა-
ზე დაუხვდა სუმბატის ძმა დავით ადარნასესძე და ჰკითხა: „სა-
ით მიდიხარ, რად გამოგზავნა იმპერატორმა და რად მოგ-
ყავს ამდენი მეომრები?“ კოსტანტმა იცრუა, გზა მისცეს და
შევიდა არტანუჯში. აშოტმა საიმპერატორო ალამი აღმართა
არტანუჯის კედელზე კოსტანტმა „მრავალ-ჟამიერი“ უგალო-
ბა იმპერატორს და საჯაროდ გამოაცხადა: „აშოტ კისკასმა
ქალაქი არტანუჯი იმპერატორს აჩუქაო“.

შეიტყეს-რა ესრეთი ღალატი, აშოტის ძმა დავითი და
გურგენ მაგისტროსი დაემუქრნენ იმპერატორს წერილით:
„თუ თქვენი დიდებულება ამას იკადრებს და მოგრძანდება
ჩვენს ქვეყანაში, ჩვენ აღარ დაგემორჩილებით, შევერთდებით
სარკინოზებთან, იძულებული ვიქნებით, ვიბრძოლოთ ბერ-
ძნების წინააღმდეგ, ჩვენს ჯარს შევიყვანთ არტანუჯსა და სა-
ბერძნეთს გამოვილაშქრებთო.“

ცბიერმა იმპერატორმა დაამშვიდა ქართველები: „მე სრუ-
ლიადაც არ მიმინდვია კოსტანტისთვის არტანუჯის დაჭერა,

---

*) ქვეყანა ხ ა ლ ა დ ი ა ნ უ ხ ა ლ დ ა – „მახლობელად ქალაქსა ტრა-
პიზონთასა“ (ქართლ. ცხოვ., გვ. 215) (ნახე რუქებში).

ეს მას თავის სულელობით ჩაუდენია“. თვით კოსტანტსაც
უსაყვედურა და უკანვე გაიწვია. რომ უკმაყოფილო ქართვე-
ლების გული მოეგო, მეფე ადარნასეს შვილს აშოტს, მეფე-
კურატპალატის სუმბატის ძმას, კურატპალატობა მოუბოძა,
ხოლო საქართველოს კურატპალატს დაუმორჩილა ივერიელები-
ბისავე ქვეყნების ბერეზიახის, კარნატის (არზრუმის), ყველის-
ციხის და აჭარის მმართველები, და ესრეთი განკარგულება
იმპერატორისა ეცნობათ კათალიკოსებს სომხეთისას, ივერიი-
სას და ალბანიისას.

ამტკიცებენ, რომ არაბთ მწერალი მასუდი იგულისხმებესო
მეფე სუმბატს († 958 წ.), როდესაც იხსენიებს სენფატს, მე-
ფეს დიდის საქრისტიანო ერის ჯუზისა ანუ ჯურზისა (ქარ-
თველების), აფხაზთა და ალანთ მეზობლებისას.

სუმბატს აუგია რამდენიმე საყდარი:

დოლის-ყანა, ართვინის ოლქში, დიდებული საყდარია,
შვენიერი. მის კედელზე გამოსახულია ღვთის მვედრებელი მე-

ფე სუმბატი წარწერით: „ქრისტე, ადიდე მეფე ჩვენი სუმბატ მზე-გრძელობით“. საყდრის წინა კედელზე გამოქანდაკებულია „მზის საათი“ ხუცური ასოებით დროს საჩვენებლად.

თვით დროს თვლაც ამ დროს კარგად ცნობილი ყოფილა. დაშთენილა 941 წელს ტყავზედ გადაწერილი წიგნი, რომელშიაც არის ვრცელი წერილი: „ცნობა და უწყება გამოძიებისათვის ჟამთა და წელთა, თთვეთა და დღეთა, მცხრალისათვის, დღისა სამიებელისა, შვიდეულისათვის და ნაკთა, მთვარისა ზედნადებისა, ხუთეულისა და ექვსეულისათვის“. მასშივე მოყვანილია წირვისა და ლოცვის საკითხავების დრო-ჟამის განსაზღვრა, კალანდობა ანუ წინასწარმეტყველება, თუ როგორი იქნება მთელი წელიწადი, როდესაც I-ლი იანვარი დადგება ორშაბათს ანუ სამშაბათს და სხ. დღეებს.

ოთხთავები. სუმბატის მეფობას ეკუთვნის ჯრუჭის მონასტრის ძვირფასი სახარება, ტყავზედ გადაწერილი 936 წელს. ამაზედ უძველესი თარიღიანი სახარებებია: ათონისა 913 წლ.

– 342 –

და ადიშისა (სვანეთისა) 896 წლ. ამათზე უძველესად დ. ბაქრამეს მიაჩნია ურბნისის სახარება, გადაწერილი იოანე ტატანელის-მიერ. სამწუხაროდ თარიღი გადალევია და ამიტომ ზოგიერთნი ფიქრობენ, რომ ეს სახარებაც მეათე საუკ. უნდა იყოსო. ამ უკანასკნელ აზრს ისიც ამტკიცებს, რომ სახარების ტექსტი გადაწერილია ასომთავრულით, ხოლო სახარებათა შინაარსი – ნუსხურით. ვფიქრობთ, რომ ეს სახარება, როგორც დაუყოფელი თავებად და მუხლებად, უნდა გადაწერილი იყოს ძველის, მე-IV – V საუკ. დედნიდამ და ამ ხანებში კი ჩვენში ტრიალებდა სახარებები ვახტანგის დედის სანდუხტისა, თვით ვახტანგისა და, ჩვენის აზრით, წმ. ნინოსიც, რომელიც საქართველოში უსახარებოდ არ მოვიდოდა (იხ. გვ. 157).

ამავე ხანს ბრწყინავდნენ სტეფანე მტბევარი, სასულიერო მგოსანი მინჩხი, გამოჩენილი დაჩი და სხ. (იხ. შემდეგს თავში).

დაშთენილა ამავე დროის (909 – 941 წლ.) გუჯრის პირი, შეტანილი მე-XIII საუკ. გუჯარში. მაშინ, როგორც ჩანს ამ გუჯრიდამ, ხმარებაში ყოფილა ფული (= საფასე) ოქროსი პელპელა ანუ პერპერა, ვერცხლისა – თეთრი. ფულის შესანახ სახლს რქმევია სახაზინო. ფული ხშირად ლიტრობით ურწყავთ ანუ უწონიათ („მომიწონეს 30 ლიტრა ოქრო, 30 ლიტრა ვერცხლი“) და ანუ უთვლიათ („და მომცეს 10,000 პელპელი“). სცოდნიათ: ოქრო-ქსოვილები – სტავრები („და მომცეს 10000 სტავრა“), ლაგამ-უნაგირის შემკობა თვლე-

ბით („და მომცეს ლაგამი მარგალიტის ძირით, უნაგირი ხუთასად და ცხენი სამასად“), ჯორის საკმაზი ყოფილა „პალარ-კურტამი“ (ფალან-კურტანი). საბატონო თუ სამონასტრო ბეგარი ყოფილა: დღე ანუელი, დღე სამკალი, დღე სალენავი, დღე (წელიწადში ერთხელ) ნადირობა ქორით, მეძებრით, მწევართ. ღალა: 10 გრივში (საწყაოში) 9 „პატონისა“ და 1 – მუშა კაცისა. ამ მუშებსვე კაცის თავზე ორ-

– 343 –

ორი ჯამი შეჭამანდი, ორორი პური, ორორი პირი ღვინო. ხელოსნები: მოლარე, მეულუფე, მეჯინიბე, მესაბანჯრე, მეგოდრე, მეჯამე. კანონიერად მიცემული გუჯარი (მეფის ხელმოწერილი და დაბეჭდილი) გუჯრის პატრონს ანთავისუფლებდა „მეფეთა და დედოფალთაგან“, „უფალთა და დიდებულთაგან“, „აზნაურთა და მათთა ცოლთაგან“, „მოლარეთა, მეულუფეთა, მეჯინიბეთა, მესაბანჯრეთა, მეგოდრეთა და მეჯამეთაგან და დარბაზით გამოსულთა ხელოსანთაგან“. თუ გუჯრის პატრონს ვინმე შეაწუხებდა, უნდა სააჯო კარს მიეტანა გუჯარი („თუ ვინმე გაწყენდეს და არვინ რას გაგიგონებდეს, სააჯოს კარს მიიხუნით“).

– 344 –

თ ა ვ ი VII.

საქართველოს გაერთიანება – „ბრწყინვალე ხანას“ დასაწყისი.

მეცხრე საუკუნე. დასასრულიდგანვე საქართველომ, მიუხედავად მრავალ დაბრკოლებათა, იწყო გაძლიერება პოლიტიკური და განვითარება გონებრივი. ეს საერთო მისწრაფება უმეტესად გადიადდა მეათე საუკუნის მეორე ნახევრიდამ, იმ ხნიდგან, როდესაც სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოვიდნენ მეფე დავით კურატპალატი და მისი თანამოაზრე ერისთავი ქართლისა იოანე მარუშიძე. ამათი გულითადი სურვილი და მისწრაფება იყო გაერთიანება საქართველოსა, მთელის ივერიისა. მათს ლტოლვილებას, მათ პირად ღირსებას გარდა, რასაკვირველია, ხელი შეუწყო იმ გარემოებამაც, რომ ამდროს არაზნი მოუძღვრებულნიყვნენ; თვით საქართველოს სამეფო გვარეულობის ფრიად გამრავლებულნი წევრნიც უშვილოდ

იხოცებოდნენ და ამისგამო მრავლად დანაწილებული სამეფო უფლება თანდათან ისევ ერთდებოდა, დიდდებოდა, ძლიერდებოდა, და ამასთანავე იზრდებოდა ძლიერება, რიხი და შემოქმედობა ქვეყნისა, სრულიად საქართველოსა.

დავითის დროს ჯერ ისევ იყვნენ ბევრი მეფეები, კურატპალატები, მთავრები და მეფეთ-მეფეებიც, მაგრამ მხოლოდ სახელით, ნამდვილად კი კურატპალატიცა და მეფეთ-მეფეც იყო მხოლოდ ეს დავით დიდი, ძე ადარნასე კურატპალატისა, მამობილი ზაგრატ III-ისა *).

---

*) შთამომავლობის შტო ზაგრატოვნებისა:

ა) აშოტ დიდი († 826 წ.)

|

ზაგრატ I (826 – 876). ადარნასე. გურამ († 883)

|

დავით I (876 – 881). აშოტ († 885). ადარნასე († 874)

– 345 –

თვით დავით დიდის უშვილო იყო და თავისს მემკვიდრედ ზრდიდა ზაგრატ III-ეს .

ადარნასე II (881 – 923)

|

სუმბატ († 958). აშოტ კურატპ. († 954). დავით (937) ზაგრატ († 945)

_____ |

|
ადარნასე († 966)

|

ზაგრატ († 969), დავით († 966)

დავით რეგვინი |

| † 994 ადარნასე კურატ. (983)

ანუ ზაგრატ II |

|

გურგენ მეფეთ მეფე სუმბატ დავით III მეფე-კურატპ.

(† 1008 წ.) კურატპ. († 1001 წ.)

(† 992 წ.) (მამობილი ზაგრატ III-ისა).

|

ზაგრატ III

(980 – 1014)

ბ) გურგენ არტანუჯ-კალმახელი, აშოტ დიდის ძის ადარნასეს ძე († 891).

|

ადარნასე ერის.-ერის. († 898) აშოტ კუხი († 918)

|

დავით ერის.-ერ., გურგენ ერის.-ერ. (941). დინარ (წერეთის დედოფ.)

გ) სუმბატ მამგ. († 889), აშოტ დიდის ძის ადარნასეს ძე. მისი ძმა

|

[აშოტ კეკელა.

დავით მამგალი არტანუჯელი († 943). ზაგრატ მამგალი არტანუჯელი.

|

სუმბატ († 988)

|
დავით († 988). ბაგრატ არტან. († 988)

|
გურგენ კურატ. († 1012). სუმბატ († 1011)

|
დიმიტრი

|
ბაგრატ

– 346 –

საქართველოს მიწა-წყალი მაშინ ხუთ უმთავრეს სამეფოდ იყოფებოდა: ა. არტანუჯ-კლარჯეთი ეჭირა დავით მეფე-კურატპალატს, ბ. აფხაზეთს ფლობდა დემეტრე გიორგისძე, გ. ქართლს მეფობდა ბაგრატ II (958 – 994), დ. კახეთს ქორეკოზობდა კვირიკე II († 976 წ.) და ე. ჭერეთს მეფობდა იშხანიკ ადარნასე პატრიკისძე.

დავით დიდი, მემატიანის სიტყვით, იყო მეფე „ღვთის-მოყვარე, გლახაკთ მოწყალე, დავრდომილთ შემბრალე, მდაბალი, მშვიდი, მვირუხსენებელი, ეკლესიათა მაშინებელი, ტკბილი, უხვი, კაცთმოყვარე, ფიჩვოსანთ (ბერების) მოყვარე, ყოველთა კეთილისმყოფელი, სავსე ყოვლითა კეთილითა“.

ამასვე ამბობს სომხის ისტორიკოსი ასოდიკი: „სიტკბოებით და მშვიდობის მოყვარეობით, სწერს იგი დავით დიდის შესახებ, ეს მეფე აღმატებოდა ყველა ხელმწიფეებს, რომელნიც ჩვენ დროს ცხოვრობდნენ. დავითი იყო მიზეზი მყუდროებისა და კეთილწესიერებისა მთელს აღმოსავლეთში, განსაკუთრებით კი სომხეთსა და საქართველელოში. მან აღმოჰკვეთა ომიანობა, რომელიც ატეხილი იყო ყოვლის მხრით, და სძლია ყველა გარეშე მტრებს, ასე რომ ყველა ხელმწიფეები თავიანთ ნებაყოფლობით ემორჩილებოდნენ მას“.

965 – 975 წლებში აღმოსავლეთის ყურადღება მიიპყრო ბერძენთა და არაბთ შორის ამტყდარ ბრძოლამ. ბერძენთ მხრივ ამ დიდებულ ბრძოლის ხელმძღვანელნი იყვნენ იმპერატორები ნიკიფორე-ფოკა (963 – 969) დ) იოანე ჩიმიშვი (969 – 975); ეს უკანასკნელი ჩამომავლობით სომეხი იყო და

დ) ბაგრატ მამფალი აშოტ დიდის ადარნასეს ძის სუმბატის ძე († 909)

|
აშოტ კისკასი († 939). დავით ერის.-ერის († 908).

|
[ადარნასე († 945). გურგენ ერის.-ერის. († 923)

|
აშოტ კურატპ. დავით

|
ბაგრატ

|
გურგენ ერის.-ერის.

(† 952). მაგისტროსი. მაგისტროსი

(† 968)

– 347 –

ამიტომ მას დიდ შემწეობას აძლევდნენ აღმოსავლეთის მართლ-მადიდებელნი. ნიკიფორემ საზარლად დაამარცხა არაბები, აილო მოფსუეთი, ტარსი, ანტიოქია და სირიასა და კილიკიაში მტერს წაართვა ასზედაც მეტი ქალაქი. 200,000 მაჰმადიანთაგან ბერძნებმა ზოგი დახოცეს, ზოგი მონად წაიყვანეს, 18 საკრებულო მეჩითი დასწვეს. ჩიმიშკი უფრო მძლავრი იყო. დამასკოდგან, რომელიც მან აილო, იგი წავიდა შუამდინარისკენ, გადავიდა ევფრატზე, აილო სამოსატა, ედესსა, მუფარაკანი (მარტიროპოლი), ამიდა, ნისიბი და დააპირა გაელაშქრა ხალიფების სატახტო ქალაქის ბაღდადის ასაღებად. ყველა ამან თავზარი დასცა აქამდე მარტო გამარჯვებას ჩვეულ არაბებს. მაგრამ ჩიმიშკმა აღმოსავლეთისკენ გალაშქრება გადასდო, დაბრუნდა კოსტანტინეპოლს და თან წაიღო ნარბევი: მრავალი აბრეშუმეული, 3,000,000,000 ოქრო და ვერცხლი.

ბერძენთ დაბრუნების შემდეგ არაბებმა იწყეს დანგრეული ქალაქების შენება. მათი მშველელები იყვნენო, შენიშნავს გიბზონი, ნესტორიანნი და იაკობისნი, რომელნიც მართლმადიდებლებს უფრო მტრობდნენო, ვიდრე სარკინოზებსა.

ნიკიფორესა და ჩიმიშკისაგან გამლიერებული იმპერია მათ გარდაცვალების შემდეგ კინალამ არ დააქცია შინაურმა შლილობა-განდგომილებამ: ორთავე ეს იმპერატორები უშვილონი იყვნენ. იმპერატორად ითვლებოდნენ (976 წლითგან) რომანოზ კეისრის († 963 წ.) შვილები – ბასილი II და კოსტანტინე VIII, ხოლო მათ მცირეწლოვანობის გამო სამეფოს განაგებდენ მათი დედა თეოფანე და საჭურისი ბასილი. ამ ბასილი-საჭურისის ბატონობა ვერ აიტანა იმპერიის აზიის მხრის სარდალმა ბარდა სკლიაროსმა. ამან აიყოლია ლაშქარი, განუდგა დედოფალსა და მეფეებს და თავისი თავი მელიტენისა და ჯაანის მეფედ გამოაცხადა (976 წ.). სომხის მწერალნი ასოლიკი განაგრძობს: „ბარდამ მიიმხრო სომხის ცხენოსანი რაზმი, რომელიც საბერძნეთში იყო, და იმპერია ორ ნაწი-

ლად გახია, შევიდა ბითინიამდე და 4 წლის განმავლობაში სისხლით შეღება მთელი მხარე. მის წინააღმდეგ იბრძოდა მხედრობა ბიზანტიისა, თრაკიისა და მაკედონიისა, მაგრამ ეს ჯარიც დაამარცხა ბარდამ. ამის შემდეგ ომიანობა მოედო მთელს საბერძნეთს: სოფელი ებრძოდა სოფელს, ქალაქი ქალაქს. სისხლი იღვროდა ყველგან. მაშინ ბასილი იმპერატორმა იხმო მხედართ-მთავარი თორნიკე ივერიელი, წარგზავნა ტაოს კურატპალატის დავითის წინაშე, გამოსთხოვა მას ჯარი და პირობად დაუდო: თუ შემეწევი და მტერს დამიმარ-

ცხებ, დაგითმობო: ხახთიარიჩს კელე-სირიით, ჩორმარს, კარინს (არზრუმს), ბასიანს, სევუკის ციხეს მარდახით, ხარკს და აპაუნისკს. დავითმა შეიწყნარა მისი თხოვნა. ქართველთ მხედრობამ თორნიკისა და მთავართ-მთავრის ჯოჯიკის სარდლობით მოაოხრა ქვეყნები, რომელიც ეჭირა ბარდას, თვით ეს ბარდაც დაამარცხეს და განდევნეს ზაღდადისკენ“.

გიორგი მთაწმინდელი თავის მხრივ უმატებს: „იქმნა განდგომილება“ სკლიაროსისა. ხმელით კერძი ყოველი დაიპყრა და იმპერატორები და დედოფალი შეწყვედულად იყვნეს ქალაქსა კოსტანტინეპოლს დიდითა ჭირითა და იწროებითა“. ამისთანა მდგომარეობაში რომ იყვნენ, განიზრახეს: „ჩვენნი შემწე დავით კურატპალატისაგან კიდე არავინ არს“. იხმეს ათონიდან თორნიკე ბერი, წარგზავნეს საქართველოს: დავითს დაჰპირდნენ – საბერძნეთის ზემო ქვეყნებს მოგცემთო, ხოლო თორნიკს აღუთქვეს, რასაც ნადავლ-ნატყვენავს წამოიღებ, ყველა შენ მოგეცემაო. დავით დიდმა თორნიკს, რომელიც ითვლებოდა გამოჩენილ სპასალარად, ჩააბარა 12000 რჩეული მეომარი და გაისტუმრა ბარდას წინააღმდეგ. მას უკვე აელო (978 წ.) ნიკია და ემუქრებოდა კოსტანტინეპოლს. თორნიკე თავის ქართველებით აქეთ მხრიდგან და იმპერატორის სარდალი ფოკა-ვარდა იქით მხრიდგან ეცნენ სკლიაროსს, შემუსრეს მისი ძალა (979 წ. 24 მარტს). ბარდა გაიქცა ზაღდადისკენ. მისი ქონება დარჩა თორნიკის და ქართველებს.

– 349 –

გახარებულ დედოფალ-იმპერატორებმა დავით კურატპალატს ჩააბარეს საბერძნეთის "ზემო სოფლები", მხოლოდ მზევლები გამოართვეს იმის თავდებად, რომ კურატპალატის სიკვდილის შემდეგ ხსენებული ზემო ქვეყნები ისევ საბერძნეთს დაუბრუნდება. ამ მზევლებად იყვნენ კლარჯეთის გამოჩენილ თავად-აზნაურთა შვილები და, მათ შორის, წმ. ეფთვიმე-თარგმანიც.

დავით დიდის სახელი რომ ასრე ჰქუხდა გარეშე ქვეყნებში, მას არ ეპოებოდნენ მხოლოდ აფხაზეთისა და კახეთის მეფე-მთავრები.

აფხაზეთის მეფე დემეტრე, რომელიც გახელმწიფდა 957 წ., უსამართლო კაცი იყო. მისი ძმა თევდოსი იმყოფებოდა კოსტანტინეპოლში. აქ გამოეგზავნა იგი მის მამას გიორგი მეფეს: ჩემ სიკვდილის შემდეგ ჩემმა შვილებმა არ იჩხუბონო ტახტისათვის. მაგრამ მისი მოლოდინი არ გამართლდა. დემეტრეს უკმაყოფილო აფხაზებმა თევდოსი მოიწვიეს. იგი მოვიდა სამცხეს, იხმო მესხი აზნაურები, შემოიკრიბა ლაშქარი, რომ ძალით დაიპყრას თავისი კერძი მამული. მაგრამ დემეტ-

რემ არ დააცალა: მოულოდნელად ჯარი დაასხა, დაამარცხა და ქართლს განდევნა. თევდოსი შეეწყნარა ძელელ მთავარს ადარნასეს, რომელმაც შეიყვანა იგი ძამის ციხეში. მალე დემეტრეს ლაშქარი აქაც გაჩნდა. სამ თვეს იბრძოლეს, ციხე მისწურეს. მეციხოვნეთ ითხოვეს ზავი, ფიცი და სიმტკიცე, რომ მშვიდობით განუტეონ თევდოსი. აფხაზნი დათანხმდნენ. თევდოსი წავიდა დავით კურატპალატისას, მას შეეწყნარა. მაგრამ აქედგან რომ შემწეობა ვერ მიიღო, კახეთს წამოვიდა. დემეტრე მეფემ კახეთის ქორიკოზს კვირიკეს მოციქულის პირით სთხოვა: „მე და ჩემ ძმას შორის, ბოროტ კაცთა მანქანებით, ბრძოლაა. მომანდევ თევდოსი, მე და მან სწორად ვიუფლოთ ჩვენს მამულში“. კვირიკემ უთხრა თევდოსის: „მე ვიყო მეძიებელი სისხლისა შენისა“, დაიყოლია და წარგზავნა. მცხეთაში, სვეტიცხოვლის წინაშე კათალიკოზმა, ღვდელ-

– 350 –

მთავართა და დიდებულებმაც დიდის ფიცით დაარწმუნეს თევდოსი არა გევნება-რა ძმისაგანაო. მაგრამ აფხაზეთს რომ მივიდა, რამდენიმე დღის შემდეგ დემეტრემ შეიპყრო და თვალები დასწვა.

ბოროტი დემეტრე მოკვდა სწორედ იმ წელს (979 წ.), რომელსაც დავით დიდის სარდალმა თორნიკიმ დაამარცხა ბარდა სკლიაროსი. აფხაზებმა მეფედ დაისვეს ბრმა და უნიჭო თევდოსი. კახელებიც მოვიდნენ და დაიჭირეს უფლისციხე.

საქართველოს საქმეები კვლავ ირეოდა და იშლებოდა, მაგრამ იოანე მარუშიძემ შეაჩერა შლილობა და ძმათა სისხლის ღვრა.

მარუშიძე იყო ქართლის ერისთავი, კაცი ძლიერი, ერმრავალი, შორს გამჭვრეტი. მოციქულის პირით სთხოვა მეფე დავით კურატპალატს, ტაო-კლარჯეთის მფლობელს, გამოილაშქროს, აიღოს ქართლი და ანუ შეუერთოს თავისს სამფლობელოს და ანუ მისცეს თავისს გაზრდილს და შვილობილს ბაგრატ გურგენის ძეს. მარუშიძეს აზრად ჰქონდა ბაგრატის გამეფებით გაეერთებინა აფხაზეთი და ქართლი.

დავით კურატპალატი დიდის ლაშქრით მოვიდა ქართლს და დადგა ქვახვრელს. კახთ შეეშინდათ, დასცალეს უფლისციხე და ქართლიდგან გავიდნენ. მარუშიძე მიეგება მეფე დავითს და ჩააბარა ქართლი და უფლისციხე. დავითმა შემოიკრიბა ქართლის თავად აზნაურნი, ბაგრატი მეფედ გამოაცხადა და ყველას გასაგონად ბრძანა: „ესე (ბაგრატ III) არს მკვიდრი ტაოისა, ქართლისა და აფხაზეთისა, შვილი და გაზრდილი ჩემი, და მე ვარ მურავი მისი და თანაშემწე; ამას დაემორჩილენით ყოველნი?“ უფლისციხე მიუბოძა ბაგრატს და

მის მშობლებს (გურგენს და გურანდუხტს), ხოლო თვითონ დაბრუნდა ტაოს.

არ გავიდა ამის შემდეგ დიდი ხანი, რომ ქართლის თავად-აზნაურებმა მოიგონეს თავისი მამაპაპეული ჩვეულება-განდგომა, ზაკულობა, ორგულობა და შლილობა. ქორიკოზის

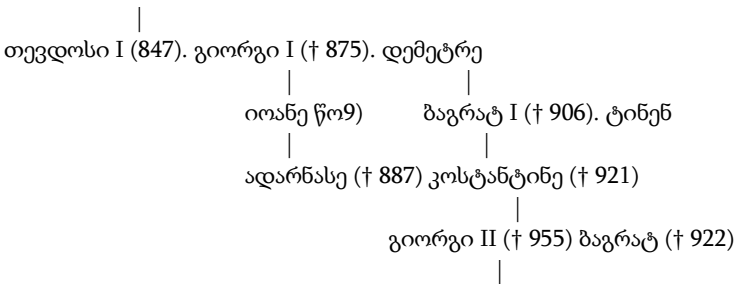
– 351 –

მომხრე საბოტარელთ და ნაქურდეველთ შეეუბნენ, მოიყვანეს ლაშქარი კახეთით და შემოარტყეს უფლისციხეს და მერე მისი კარებიც გაუღეს. კახელებმა ციხე აიღეს, შეიპყრეს მეფე ბაგრატ მისის მშობლებით და კახეთს გაგზავნეს. შეიტყო-რა ეს ამბავი დავით კურატპალატმა, ფიცხლავ მოვიდა თრიალეთს, რომ შევიდეს კახეთს. კახელებს თავზარი დაეცათ. მოციქული გამოუგზავნეს დავითს, ითხოვეს ზავი, დაუბრუნეს ქართლი უფლისციხითურთ, გაანთავისუფლეს ბაგრატი მის მშობლებით.

აფხაზეთიც სანატრელს მდგომარეობაში არ იყო. თევდოსი-ბრმის უთაურობისა და თავად-აზნაურთა მოურიგებლობისა გამო აფხაზეთში წესიერების მაგიერ გამეფებულ იყო მტრობა, შფოთი, უნდობლობა. აქაც გამოჩნდა თაოსნობა იმავე იოანე მარუშიძისა. ამან შეკრიბა გაგებული კაცები და ყველამ ერთად გადასწყვიტეს – თევდოსი დაემხოთ და მისი ტახტიც ქართლის მეფის ბაგრატისათვის დაელოცნათ 8). ავ-

*) უშილო თევდოსი-ბრმა იყო უკანასკნელი წარმომადგენელი აფხაზეთის სამეფო გვარეულობისა და ამ საგვარეულოს კანონიერ მემკვიდრედ ითვლებოდა ბაგრატ მესამე:

ლონ II († 806 წ.).

გ უ რ ა ნ დ უ ხ ტ № (ქალი) კოსტანტ.ლონ III დემეტრე თევდოსი II ბრმა ბაგრატ III დედა) (სომხეთის († 957) († 979)

მეფის სუმ-
ბატის მეუ-
ღლე).

ნობეს თვისი აზრი დავით კურატპალატს. ამანაც თანხმობა გამოაცხადა. წაიყვანეს ბაგრატი აფხაზეთს და მეფედ დასვეს (985 წ.).

დავით დიდის გარდაცვალების შემდეგ († 1001 წ.) ბაგრატმა დაიპყრა კლარჯეთი, კახეთ-ჭერეთი და შეიქმნა სრულიად საქართველოს თვითმპყრობელ ხელმწიფედ.

მეფე დავით დიდის კურატპალატის ცხოვრება აღინიშნა არათუ მარტო საქართველოს გაერთიანებით, არამედ მწერლობის აყვავებითაც და სახუროთმოძღვრო და სამხატვრო ხელოვნებათა განვითარებითაც.

დავით დიდმა ააშენა დიდებული და სახელგანთქმული ლავრა ხახული, მდებარე ჭოროხის ხეობაში, მდინ. თორთომის ნაპირას, შიფაქლუს მთის კალათაზე. მისს შესახებ ვახუშტი ამბობს: „მონასტერი ხახული, ყოვლადწმიდის ღვთისმშობლისა, არს დიდი, გუნბათიანი, დიდშენიერად გებული, შვენიერს კარგს ადგილს, და მისვე ახლოს არს სხვა ეკლესია, ფრიად შვენიერი და დიდშენი“. ხახულის ხატი, შემკული უამრავ დიდ-წვრილ მარგალიტით, გასაოცარის ხელოვნებით დამინაჩრებული და დაუფასებელი ღირებულობით, შემდეგში, შიშიანობის დროს, წაასვენეს გელათს. ხახული მის დაარსებიდგანვე ითვლებოდა კერად განათლებისა. აქ ცხოვრობდა გიორგი მთაწმინდელის ბიძა გიორგი-მწერალი, რომელიც ითვლებოდა დავით დიდის მწიგნობართ-უხუცესად. აქ ითარგმნებოდა და იწერებოდა მრავალი წიგნი, რომელიც დედნად იხმარებოდა ბევრ სხვა ეკლესია-მონასტრებში. ტაძრის წარწერა მოიხსენებს დადებულს მეფეს დავათ-კურატპალატს.

უფრო შესანიშნავია მის დროსვე აშენებული მონასტერი ზარამა, (= ზარ. ზმა), რომელიც ქვაბლოვანის-წყლის ხეობაშია, ყველისციხის ზემო, მთაში, ახალციხიდგან 30 ვერსის მანძილზე, შვენიერს ადგილს. ამ საოცარის ხელოვნებით აგებულ, მოხატულ და მოქანდაკებულ საყდრის წარწერები შეავსებენ მატთანეთა გადმოცემას შესახებ დავით დიდისა და

თანამედროვეთა. მეტად საყურადღებოა და საგულისხმიერო ტაძრის შემდეგი წარწერა: „მე ივანე, ძემან სულაისმან, აღვამენე წმიდაჲ ეგვტერი მას ჟამსა, ოდეს საბერნეთს განდგა სკლიაროსი. დავით კურატპალატი ადიდენ ღმერთმან!: უშველა წმიდათა მეფეთა და ჩვენ ყოველნი ლაშქარს წარგვაკლინნა. სკლიაროსი გავაქციეთ. მას ქვეყანასა, რომელსა ჰქვიან ხარსანანი, ადგილსა, რომელსა ჰქვიან სარვენის-

ი, მუნ ესვენა ტახტი“...

ამ წარწერას დაუცავს თვით სახელი იმ ადგილისა, საცა დამარცხდა ბარდა სკლიაროსი. წარწერით, იმ ადგილს რქმევია არსანანი, რომელიც დებოს ისტორიაში იცვლება ხარსია-ვად.

სხვა წარწერები იხსენიებენ ხურსიძეებს, რომელთა გვარისაგანი ყოფილა თვით თორნიკე, სკლიაროსის დამმარცხებელი. მისი ნათესავი პატრიკოს ჩორჩანელი (ჩორჩანი სოფელია ზარზუმის ახლოს) 988 წ. დალასენთან ერთად იცავდა ანტიოქიას, მაგრამ არაბებმა დაატყვევეს. მაგისტროს ჩორჩანელი 990 წ. შველოდა ვარდა-ფოკას, რომელიც აუჯანყდა იმპერატორს. ფოკას სიკვდილის შემდეგ იგი გამაგრდა ტარონსა და დერჯანს, მაგრამ დაამარცხეს და მოკლეს.

წიგნი „სამოთხე“, ეტრატზე გადაწერილი 977 წ., გვაუწყებს: „მე იოვანე, თორნიკ ყოფილმან, და ძმამან ჩემმან იოვანე ვარაზვაჩე, ძეთა სულკურთხეულისა ჩორდვანელისა, მოვიგეთ წმ. ესე წიგნი სალოცველად და სადიდებელად ძლიერისა და ღვთისმსახურისა მეფისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა კუროპალატისა დავითისათვის, რამეთუ მართლმადიდებლობისა თვალი არს და, მსგავსად შემოქმედისა თვისისა, სიმდაბლის წესსა შინა დაუკლებელად იქცევის. და მათსა შემდგომად სალოცველად თავთა ჩვენთა: იოვანე თორნიკ ყოფილისთვის, რომელმან დაუტევა დიდებაჲ ქვეყნისაჲ... მსწრაფლ შეიცვალა ხატი ერისკაცობისაჲ და შეიმოსა სახე მეუღაბნოეთაჲ და ერთგულებით ჰმსახურა ძელსა ცხოვრებისასა და წმ. მე-

– 354 –

ფეთა, რაჟამს იგი გამოჩნდა განლაღებული სკლიაროსი და მხდომად აღუდგა მეფეთა, ამან ისწრაფა და მოიწია ძლიერისა და ყოველ კერძოვე უძლეველისა დავით კუროპალატისა და ბრძანებთა ამათითა დაამხვა განზრახვად მისი (სკლიაროსისა) და განამტკიცა მეფენი... და მერმე იოვანე ვარაზვაჩესთვის და მეუღლისა მისისა და შვილთა მისთა მიქაელისა, ჩორდვანელ ზორვარისა, ჩოროლდისა და თორნიკისთვის და ძმისწულთა ჩემთა ჩორდვანელ პატრიკისთვის და ბაგრატ პატრიკისთვის, და სალოცველად სულისა ბაგრატ მაგისტროსისა და მშობელთა ჩემთა ჩორდვანელისთვის და მარიამისთვის, და ძმათა ჩემთა ბაგრატისთვის, არშუმასთვის და აბუღარბისთვის, და მამის ძმისა აბუღარბისთვის და არშუმასთვის... ესე ანდერძი მე უღირსმან დავით, დისწულმან ღმერთშემოსილისა მიქაელ მოდრეკილისამან, დავწერე“.

ჩორჩანელი ანუ ჩორდვანელი (ანუ Zourvanieli) ერქვა ხურსიძიანთ იმ წარმომადგენელს, რომელსაც ებარა სოფელი

ჩორჩანი. ცნობილია ჩორჩანელი აშოტი რომანოზ ლაკაპენის დროს (919 – 945). მას ცოლად ჰყვანდა მარიამი და ძმებად აბულარზ I და არშუშა I. აშოტის ძენი იყვნენ: თორნიკი I (იოანე სვინგელოზი, აბიას ქმარი, სკლიაროსის დამმარცხებელი), იოანე-ვარაზვაჩე, ბაგრატ I, არშუშა II და აბულარზ II. ვარაზვაჩეს (იოანეს) შვილები იყვნენ: მიქელ, ჩორდვანელი ზორვარი, ჩოროლდი, თორნიკი II. ამათგანივე იყვნენ ჩორდვანელი პატრიკოსი და ბაგრატ II პატრიკოსი.

თორნიკი I-ის „ხორციელი და სულიერი“ ძმა იყო თვით წმ. ეფთვიმეს მამა იოანე (ვარაზვაჩე). მამასადაძმე, იგიც ხურსიძე ყოფილა. ამ იოანეს (= აბულჰერის) ცოლად ჰყვანდა აბულარზ I-ის ასული.

ამ იოანემ (აბულჰერიმ) დააარსა ათონის ქართველთა ლავრა (966 – 981 წ.). მისი მშველელი ამ საქმეში იყვნენ თორნიკი I და მეფე დავით დიდი (ამ სახელოვან მონასტრის ისტორია ეკუთვნის „ბრწყინვალე ხანას“).

– 355 –

დავით დიდის დროითგან დაგვრჩენია მრავალი შესანიშნავი ნაშთი.

ა. დავით დიდის სადროშო ჯვარი, ვერცხლისა, მოოქრული, ასათის მიერ შემკული, წარწერით: „ქრისტე, ადიდე დღეგრძელობით დავით კურატპალატი. ამინ“.

ბ. ვერცხლის ფული ზედწარწერით: „ქრისტე, შეიწყალე დავით კურატპალატი“.

გ. **შატბერდის კრებული**. შინაარსი: 1. კაცისა შესაქმე, 2. თუალთაჲ, 3. მხეცთათვის სახისა სიტყვაჲ, 4. ებრაული და ბერძნული ანბანების მომგონნი, 5. მეფეები ებრაელთა, სპარსეთისა, ეგვიპტისა, რომაელთა და ბიზანტიელთა, 6. იპოლიტეს შრომანი, 7. მოქცევაჲ ქართლისაჲ, 8. ნისიბის ეპ. აკობის ცხოვრება, 9. ფსალმუნთა თარგმანება, 10. რედაქტორის შენიშვნა.

რედაქტორი ამ შესანიშნავ წიგნისა იოანე-ბერაჲ, თანამედროვე ბაგრატ II-ისა (958 – 994) და დავით კურატპალატისა, სხვათა შორის, სწერს: კაცმა, თუნდაც გლახაკი იყოს, უნდა მიჰბამოსო ჯინჰველსა, წერილის სიტყვისამებრ: „მედგარო, ემსგავსე ჯინჰველსა და შებმა-უყავ უფროის ძალისა შენისა, რამეთუ ღმერთი არს მომცემელი ძალისა“. „ამისთვის – წერს ბერაი – მეცა არა დავფარე სწრაფად სულისა ჩემისაჲ მიზეზითა ნაკლულევანებისაჲთა და შეუდეგ კეთილსა გულს-მოდგინებასა მე, ცოდვილი და უნარჩევესი ყოველთა შეწევთაჲ, იოვანე ბერაჲ, და გავასრულე წმ. ესე წიგნი – კაცის შესაქმე, თუალთაჲ, სახისმეტყველი, იპოლიტე, ქართლისა

მოქცევად, ცხოვრებად იაკობ ნასიბელისად, თარგმანებად ზოგთარე ფსალმუნთა დავითისთა – მოღვაწეობითა და გულსმოდგინებითა დედის ძმისა ჩემისა მიქაელისა და ძმისა ჩემისა დავისითა, და სხუა არად არავის ჰრთავს, თვინიერ სიგლახაკისა ჯმისა. და შევწირე მსტბერდს, საყოფელსა წმ. ღვთისმშობლისასა, რომელსაცა შინა აღვწერე სალოცველად სულისა ჩემისა ცოდვილისა და მშობელთა ჩემთა და სალოცველად მე-

– 356 –

ფეთა ჩვენთა ბაგრატ მეფისა და ყოველთა შვილთა მათათვის“...

ამავე ბერაის შესახებ ცნობას იძლევა პარხალის სახარება, მის მიერვე გადაწერილი 973 წელს: „ღირს ვიქმენ მე, გლახაკი იოვანე, ნართაულად ბერად, აღსრულებად წმ. ამას სახარებასა-ოთხთავსა – მოღვაწეობითა სულისა წმიდისადათა და შეწევნითა ღმერთ-შემოსილთა კაცთადათა... სალოცველად მეფეთა ჩვენთათვის – ღვთივ დიდებულისა ბაგრატ ქართველთა მეფისა, დავით მაგისტროსისა, სუმბატ ერისთავთ-ერისთავისა... მე ივანე ბურამან, მწერალმან შატბერდელმან, შატბერდს დავწერე და პარხალს შევწირე სალოცველად ყოველთა ძმათა შატბერდელთა... მამობასა (პარხალს) სარწმუნოვს მწყემსისა და კეთილად მოღვაწისა წმ. მამისა ეფთიმესა“.

ამ იოვანე ბერაის თავისს დიდს კრებულში (ქრისტომატიანში) შეუტანია საქართველოს ისტორია – „მოქცევად ქართლისად“. მასში შეტანილია მოკლე-მოკლე ამბები ალექსანდრე მაკედონელის დროითგან გვარამ ერისთავთ-ერისთავამდე ანუ მამფალამდე, რომელიც მოკვდა 883 წ. ეს ქრონიკა შედგენილია ამავე გვარამის დროსვე. მის შესახებ ბერაის ქრისტომატიანში სწერია: „მოქცევად ქართლისად, ვითარცა ტალანტი წინამძღვართაგან დაფარული, შემდგომად მრავალთა ჟამთა და წელთა ვპოვეთ“. შესაძლებელია, ქრონიკის ავქსონი ყოფილიყოს ისტორიკოსი ლეონტი მროველი, რომელმაც დასწერა არჩილ მოწამის († 718) „ცხოვრება“ ან-და იმავე ძველი დროის მწერლები დავით და სტეფანე.

„ფსალმუნთა თარგმანებად“ ეკუთვნის ვინმე დაჩის, რომელსაც იგი გადმოუღია სომხურ ენიდამ და წარუდგენია ტბეთის ეპისკოპოსის სტეფანესთვის, მაშინდელ სასულიერო ცენტრისთვის, შემდეგის წერილის დართვით: „ღირსო მამაო, წმიდაო ეპისკოპოს სტეფანე, ქრისტეს გამორჩეულო მამფალო! კურთხეულ არს ღმერთი, რომელმან გამოგაჩინა შენ კეთილად მწყემსად ჩვენდა, მკურნალად, სულიერად აღმაშენებ-

– 357 –

ლად ჩვენდა... მრავალ ჟამითგან გულმოდგინედ ვეძიებდი თარ-

გმანებასა ფსალმუნთასა (ეპიფანე კვიპრელ ეპისკ. დაწერილსა), და არა ვპოვე ქართულად... მერმე ვპოვე სომხურად... შემშურდა სომეხთათვის... და მცირედი ესე გამოვთარგმნე და წინაშე ლუთისა მოყვარისა შენისა განსაკითხავად მიგიძღვანე, ხოლო შენ მსგავსად მოცემულისა მაგის სიბრძნისა შენისა განიკითხე და, ჯერ თუ იყოს, შენ მიერ დაენერგენ შორის ეკლესიასა და უკეთუ არა ღირს რაიმე იყოს, წიგნი ესე დაწვი და სიუცბე ჩემი დაფარე და მე მამხილე და შევიწინაო“... ფს. თარგმანების დასასრულს დაჩი სწერს წერილს ანტონი მროველს, იხსენიებს მის სიბრძნის მოყვარეობას, სიწმინდეს და ითხოვს მისგან ლოცვა-კურთხევას, ცოდვის გრეხთა და ვეპთა (ვეება) საშინელებათაგან განთავისუფლებას და ხსნას.

ამ **სტეფანე მტბევრელ** ეპისკოპოსმა, როგორც ზემო იყო ნათქვამი, დასწერა გობრონ (მიქელ) მოწამის ამბავი. იგი თვით ამბობს: „წამება წმ. მოწამისა გობრონისა, რომელი განიყვანეს ყველის-ციხით, მე, მტბევარ ეპისკოპოსმან დავსწერე ბრძანებითა აშოტ ერისთავთა ერისთავისათა. ამ აშოტ-კუხისაგან († 918 წ.) ტბეთის პირველ ეპისკოპოსად დადგენილი იყო ბრძენი სტეფანე. გობრონის ცხოვრებაში იგი იხსენიებს თითქმის ყველა წიგნებს ბიბლიისას. თვით წმ. აბომ, საქართველოში რომ მოვიდა, ქართული ენის შესწავლის შემდეგ შეისწავლა და შეითვისა სახარება, სამოციქულო, საწინასწარმეტყველო და სხ. ასე რომ სტეფანეს და ვარაზვაჩე-იოანეს დრო საღრმთო წერილი თითქმის მთლად იყო ნათარგმნი, მაგრამ ძველი თარგმანის შესწორებასა და შევსებას ხელახლა შეუდგნენ ათონის მთაზე, ვინაითგან დროთა განმავლობაში ზოგიერთი მათგან შერყვნილიყო.

თუალთაჲ – ეპიფანე კვიპრელის († 403 წ.) თხზულება, არის ისტორია ძვირფას ქვებისა, რომელთაგან უმთავრესი 12 ქვაა: ა. სარდიონი, ბ. ტბაზიონი, გ. ზმური, დ. იაკინთე, ე. საფირონი, ვ. იასპინი (ამის შესახებ ეპიფანე სწერს: „იპოე-

ბის ესე საზღვართა ქართლისათა და გორგანეთს და ქუეყანასა მას კასპთასა, სადა არიან ნათესავნი“), ზ. ლიგვირიონი, ჟ. აკატე, თ. ამეთვისტონი, ი. მოწეული, ია. ბივრილიონი და იბ. ფრცხილი. ამათი მინაგვარნი და სხ. ქვები: ა. სარდიონი მოლოქოს, ბ. სარდიონი-მოწეული, გ. ჭაკუნტალი (ჭარხლისფერი), დ. სარდაკი, ე. კაპუეტი, ვ. მოწეულის-ფერ, ზ. მწვანე, ჟ. კარქედონი, თ. საფირონი ქრისე, ი. საფ. ტიგე, ია. იასპინი სისხლის-ფერ, იბ. იასპინი ღვინის-ფერ, იგ. მარგალიტი, იდ. ბნობის ფერ, იე. ზღვის პეროს-ფერ, ივ. ალის-ფერ, იზ. კუამლის-ფერ, იწ. იის-ფერ, ით. ფეტვის-ფერ, კ.

მემრუმე (მეტად შავი), კა. ველურის ზროხის-ფერ, კბ. დეა-კეულის ფერ, კგ. მხიის ფერ, კდ. მარმარინო, კე. სისხლის-ფერ, კვ. ვეშაპისთვალის გუგა, კზ. ცვილისფერ, კწ. გოლე-ულისფერ, კო. ღრუბლისფერ, ლ. თაფლისფერ, ლა. ანთრა-კი, ლბ. გიშერი, ლგ. ქარვა, ლდ. ბადახში, ლე. ალმასი, ლვ. ლალი, ლზ. ფირუზი, ლწ. სადაფი, ლთ. სეფლანი, მ. ყირ-მიზი, მა. ლაჟვარდი, მბ. მარჯანი, მგ. ბრილიანტი, მდ. ან-დამანტი, მე. ბროლი, მვ. რვალი, მზ. ცისნატეხი (აეროლი-ტი), მწ. ზურმუხტი.

დ. **დაბადება** (ბიბლია) 978 წლ.: „ვითარცა ზღვად შე-იკრებს ძლიერებასა მდინარეთასა და არა გარდაეცემის, ეგრე-თვე ეკლესიამ დღითი-დღე სწავლასა წმიდათა მოძღვართასა, და იგი აღსავსე წესსავე ზედა ჰგის და მარადის ქადაგებს და იტყვის: „იქმოდეთ ნუ საზრდელსა წარსაწყმედელსა, არამედ რომელი ეგოს ცხოვრებად საუკუნოდ“. რომლისათვისცა მე იოანე, თორნიკ ყოფილმან, ძემან სულკურთხეულისა „ჩორ-დვანელისამან, მოვიგე წმ. ესე „წიგნი მეფეთა“ სალოცვე-ლად თავისა ჩემისა... კურთხეულ არს მწერალი, ქებულ არს მკითხველი, მადლი მსმენელთა. დაიწერა წიგნი ესე ჰელითა სამთა მწერალთათა: მიქელისითა, გიორგისითა და სტეფანე-სითა... ოდეს ნამდვილი ესე ბიბლია დაწერილან, ქკნი ყო-ფილა 978“.

– 359 –

ე. **„სვანური კრებული“** (№ 19), ასომთავრულით ტყავ-ზედ გადაწერილი, შეიცავს მსოფლიო მამების სწავლას, ქადა-გებას, სიტყვას, მოძღვრებას, ცხოვრებას, სხვა და სხვა საეკ-ლესიო კითხვათა განმარტებას. მასში ჩართულია აგრეთვე ცხო-ვრება წმ. აბოსი, მოძღვრება წმ. ნინოსი.

ვ. აშნაირივე შინაარსისაა ტყავზედ ნაწერი კრებული მე-X საუკ. (№ 95), რომელშიაც, სხვათა შორის, ჩართულია წერილები: ჯვრის ამაღლება მცხეთაში, ცხოვრება აბოსი, ცხო-ვრება შუმანიკისა, მოძღვრებანი ბოლნელ ეპისკოპოსისა. ამ წიგნს თუმცა თავ-ბოლო აკლია, მაგრამ მაინც 55 გირვანქას იწონს იგი. მისი გადამწერი გვაძლევს შემდეგ ცნობას: „კურთხე-ულნო ერნო მომავალნო, რომელნი ჩვენსა შემდგომად ყო-ფად ხართ! პირველ ოდეს ამას წიგნსა დავიწყე, ესრე მედვა გულსა, ვითა დედათა წამებად და ცხრებად ოდენ დაწერო და მით გავასრულო; და ვიხარკე დიდითა შრომითა და გულს-მოდგინებითა ვძებნე დედად და ესთენ ვპოვე, ვერღარა შემე-ძლო ძებნად. მერმე ესე მამათა მოწამეთად, რომელი პარხალს არა ეწერა, იშხნით მოვიღე და მით გავასრულე... ჭირნი კუ-ლა დიდნი მინახიან – ღმერთმან დაგაჯეროს! სული გრიგოლ

პატარასა მოიხსენეთ წმიდათა ლოცვათა თქუენთა. გაბრიელ ჰსკაველი და გაბრიელ ხორგაი დიად დამიდგეს თანა (ღმერთმან შეუნდვენ ცოდვანი!): ოდეს მიმჭირდის, მათ მივჰმართი-
დი: პურაი მციან. იოვანე გაცვეთილმან კუტალითა ღვინომ მომართუა“.

ზ. დავითნები. დაშთენილა დავითნები მე-VII – X საუკ. ამათ შორის შესანიშნავია 974 წ. გამოცემული დავითნი: ა. შესავალი, ბ. 150 ფსალმუნი, გ. დამატება, დ. ქორონიკონები, ე. ფსალმუნთა განაწილება და ვ. განწესება. ფსალმუნები დაყოფილია თავებად, მუხლებად და კანონებად. ფსალმუნთა მუხლები ცალკ-ცალკეც ითვლება და ერთადაც (მთელს წიგნში ნაჩვენებია 2900 მუხლი). საყურადღებოა წერილი: „გამოძიებისათვის ჟამთა და წელიწადთა, მცხრალისათვის და

– 360 –

ნაკისათვის, მთოვარისა ზედნადებისათვის, ხუთეულისათვის, ექვსეულისათვის, შვიდეულისათვის და დღისადიებელისათვის“. ავტორი განმარტავს დღისადიებელს, შვიდეულის, ზედნადებს და სხ., წარმოადგენს ხუთასეულის (532 წლის) მთელს ცხრილს და იძლევა მრავალს საჭირო ცნობას. „თუენი წელიწდისანი 12, დღენი 365. ჟამნი დღეთანი 4380, ღამითნი 4380, ერთრიცხუად 8760. თუ გინდეს ცნობად ჟამთად მზისა-მოქცევისა: მარტსა 20-სა განისწორნიან დღენი და ღამენი: დღეთა აქუს 12 ჟამი და ღამეთა 12. აწ იწყო ჯობნებად დღემან ღამესა... ვიდრე ივნისა 19-სა: დღეთა აქუს 15 ჟამი და ღამეთა 9. აწ იწყო უკმოლებად ღამემან დღისაგან... სეკდენბერსა 18-სა განისწორნიან დღენი და ღამენი. აწ იწყო ჯობნებად ღამემან დღისა.. დეკემბერსა 18-სა ღამესა აქუს 15 ჟამი და დღესა 9. აწ იწყო უკმოლებად დღემან ღამისაგან ვიდრე მარტსა 20-მდე“...

კალენდარი. ამავე შესანიშნავს დავითნში არის აგრეთვე 532 კვინკლოსის ცხრილიც. რა დროს უნდა დაწყებულ იყო ჩვენში კვინკლოსით თვლა, უკვე ვთქვით (იხ. ზემო 105). ერთი კვინკლოსი რომ სრულდება, შვიდეულის დღენი, მთვარის განახლება და სხ. ცვალებადნი და უცვალებადო დღესასწაულნი მოდიან იმავე დღეებში, რა დღეებშიაც მოდიოდნენ 532 წლის წინად.

კვინკლოსით თვლა იცოდნენ ჯერ ისევ ეგვიპტის მოგვებმა. კვინკლოსს ადარებდნენ ფრინველს ფენიქსს, რომელიც, მათის აზრით, ყოველ 532 წლ. დასასრულს არაბეთიდან მოფრინდებოდა ეგვიპტის ქალაქ ჭელიოპოლს (მზის ქალაქს. – იხ. რუქა), აქაურის მზის-ტამრის სახურავზე იკეთებდა ზეთის-ხილისა და მუშკის რტოების ბუდეს, შემდეგ პირს იბრუნებდა

მზისაკენ, ფრთის შემოკვრით ალაგძნებდა ცეცხლს და თვითონვე შიგ იწოდა. მაგრამ შემდეგ თავისის ფერფლისაგან ჰბადებდა ჭიას, რომელიც 532 წლის განმავლობამდე იზრდებოდა.

– 361 –

ბოდა. ფენიქსადვე ხალისდებოდა, შემდეგ ისევ იწოდა, ისევ ახლდებოდა. და ესრე მარადის.

ეს ეგვიპტის კალენდარი განაკარგა და განავითარა ალექსანდრიის ასტრონომმა სოზიგენმა. იგი 46 წ. ქრ. წ. მიიწვიეს რომს ამავე კალენდრის შესასწორებლად. სოზიგენმა წლის სიგრძედ მიიღო 365 დღე და 6 ჟამი (საათი), სამი წელიწადი ჩააგდო მარტივად და ამათ მომდევნო ერთი წელიწადი ნაკიანად და ამ ნაკიანში ჩასთვალა 366 დღე. ეს მეტი დღე მიუმატა თებერვალს. კალენდარი დააკანონიერა იულიუსმა (44 წ. ქრ. წ.) და ამიტომ დაერქვა „იულიანთა კალენდარი“.

მაგრამ ესრეთი თვლა სწორე არ იყო: წელიწადში არის არა 365 დღე და 6 ჟამი, არამედ 365 დღე, 5 ჟამი, 48 წამი და 48 წუთი, მამასადამე იულიანთა წელთა აღრიცხვით წელიწადი ნამდვილის წლის სიგრძეზედ 11 წამით და 12 წუთით მეტია და ეს სიმეტე-კი 400 წლის განმავლობაში შეადგენს სრულს 3-ს დღეს.

ჩვენს ზემოხსენებულს დავითნში და 941 წლის ხელნაწერში (ზემო, გვ. 340) დროთა თვლა მოყვანილია იულიანთა წელთ-აღრიცხვის მიმსგავსებით, მაგრამ 1223 წელს კი ქართველებმა უკვე იცოდნენ იულიანთა წელთა აღრიცხვის ნაკლებეანება. ხსენებულ 1223 წელს იოანე შავთელმა გამოსცა დიდი შრომა – ქართული კვინკლოსი, რომლის შესახებ ბროსემ შენიშნა: „ქართველებმა 1223 წელს უკვე იცოდნენ ნახევარი იმ ცთომილობისა, რომელმაც 1582 წელს პაპა გრიგორი XIII აიძულა შესდგომოდა კალენდრის შესწორებას“.

ამავე მეცნიერულად გამოცემულს დავითნში გვხვდება აგრედწოდებული არაბული ციფრები; ციფრებითვე აღნიშნულია ქუთაისის ტაძრის აშენების დასაწყისი წელიწადი (1003 წ.). მეცნიერთა გამოკვლევით კი თვით მაჰმადიანთა პირველი ძეგლი, რომელზედაც თარიღი აღნიშნულია ციფრებით, არის ფული ყარა-ასლანისა (1161 – 1166 წ.0).

წ. საგალობელი. ტყავზე ნაწერი დიდი კრებული, სა-

– 362 –

გალობო ნიშნებით (ნოტებით), შედგენილი მიქელ მოდრეკილის-მიერ. „ქრისტე, მფლობელო ორთავე სუფევათაო, მეოხებითა ყოველთა წმიდათა შენთადათა უმეტეს ადიდე შენ მიერ

ღირსად გვირგვინოსანი, უძლეველი მეფეთა მეფე დავით კურატპალატი, და დაჰცენ ყოველნი მტერნი და წინააღმდეგობნი მეფობისა მათისანი ქვეშე ფერხთა მათთა უძლეველითა ძალითა მკლავისა შენისადათა. – მე გლახაკმან... მიქელ მოდრეკილმან ვიღვაწე და უზემთაეს უძღურისა ძალისა ჩემისა შრომად ვაჩვენე, და შევკრიბენ საგალობელნი ესე წმიდისა აღდგომისნი, რომელნი ვპოენ ენითა ქართველთადათა – მეხურნი (= სომეხურნი), ბერძულნი და ქართულნი, სრულნი ყოვლითა განგებითა წესისაებრ საეკლესიოდას: ოფალო ღაღადყავითა, ოხითითა, მოიხილითა და აქებდიდითა, ძლიერად და სიწმიდით და სიმართლით სისწორითა კილოდათა და უცთომელობითა ნიშნისადათა... იხილე, მღდელო ღმერთშემოსილო, კნინაკი ესე ნამუშაკვეი უნდოთა ხელთა ჩემთად, რაჟამს უშრომელად აღმოვივსო საღრმთოდას ამისაგან წყაროდას, მოიხსენე საწყალობელი სული ჩემი... უფალო, წყალობით მოიხსენე სული მამისა დავითისი, იოვანესი, დავითისი და წყალობა-ყავ საწყალობელისა მიქელისთვის.

„... გლახაკმან მიქელ მოდრეკილმან, ძმისწულმან ღმერთ შემოსილისა მამისა დავითისმან, ვიღვაწე და ყოვლით კერძო შრომად ვაჩუენე: უზესთაეს ძალისა ჩემისა და ფრიადითა ხარკებითა და გულს მოდგინედ ძიებითა შევკრიბენ ძლისპირნი ესე ყოვლით კერძოვე, რომელნი ვპოენ ენით ქართველთადათა მეხურნი, ბერძულნი და ქართულნი, სრულნი ყოვლითა განგებითა და დავწერენ წმიდასა ამას შინა წიგნსა ყოვლითა განმარტებითა და ჭემმარტებითა და ესრეთ განვაწესე თავით თვისით და უმჯობეს ვყავ, რამეთუ ყოველსა ჳმასა პირველ უფალო ღაღად მეტყვისა ძლისპირნი დავწერენ და შემდგომად გალობათანი, თვინიერ ქარაბიმისა. და ყოვლითურთ სრულ იქმნა მუშაკობად ესე საღმრთოდ.

– 363 –

25 დეკემბრის საგალობლები შეუდგენია ტბეთის ეპისკოპოს იოანეს (გვ. 328): „დეკემბერსა კე: კრებად დიდი ბეთლემს. შობად უფლისა ჩვენისა იესოჲ ქრისტესი. დასდებელნი ქრისტეს შობისანი, თქუმულნი ღმერთშემოსილისა იოვანე მტბევარ ეპისკოპოსისა“. თვით ეს იოვანე მტბევარი ამავე წიგნში წმინდანად გამოსახულია. შემდგომი იგი გადასულა აწყურს მიტრაპოლიტად, როგორც იუწყება, ტბეთში გადაწერილი სახარების წარწერა: „ქრისტე, ადიდე იოვანე მამათმთავარი, პირველ მტბევარი და აწ შენ-მიერ მაწყვერელ ეპისკოპოსი... დაიწერა წმ. ესე სახარება საყდარსა შინა ტბეთისასა ქცნსა სიე (= 995 წ.).

ტბეთის ეპისკოპოსი იოანე.

წიგნშივე მრავალგან მოხსენებულია სტეფანე ჭყონდიდელი სანანოსძე, განათლებული მღვდელმთავარი. ამ სტეფანეს დრომდე საქართველოში გავრცელებული ყოფილა ევსევი პამფილიელის წიგნი, მწვალეულობით აღსავსე. სტეფანე ჭყონდიდელი ეფთვიმეს მამის იოანეს წინა-მოადგილეებს შეპკითხებია: „ევსევი პამფილიელის“ წიგნს ეკლესია მიიღებს თუ არაო! – „არაო“, პასუხად მიუღია.

წიგნში მოხსენებულნია აგრეთვე მწერალ-მგოსანნი მინჩხი, იოანე ქონქოლისძე, მოსე და სხ. ამ მინჩხის საგალობლები ნ. მარმა აღმოაჩინა სინას. მინჩხი იყო მწერალ-მგოსანი მე-X-ე საუკუნისა. სასულიერო მგოსნის მინჩხის სტიქარონები გამოთქმულია მარტივად, გულწრფელად. ამავე საუკუნის ხელნაწერებში აღმოჩენილა ლექსები ბერის გიორგისა და ფილიპესი. ეს ლექსები, ვით შოთა რუსთაველიოს ლექსიც, 16 მარცვლოვანია.

სამკურნალო სახელმძღვანელოები და ცნობები ჩვენში გავრცელდა ადრითგანვე. ჯერ ისევ აბიბოს ნეკრესელი (მე-ექვსე საუკ.) აღნიშნავს, რომ ქვეყანა შენივთებულიაო ოთხის ნაწილაკისაგან, რომელნი არიანო ნოტიო, ცივი, ხმელი და ცხელი. ამათი მეტ-ნაკლებობა არღვევსო თანასწორობას (ზემო, გვ.

251). ამავე შეხედულობას იმეორებს შატბერდის კრებულის წერილი „შესაქმე კაცისა“ და ამბობს: „ბუნებასა ჩვენსა პოვნილარიან სტვიქისნი ესე ამის სოფლისანი: ვიტყვი ნაწილსა სიტყოდსასა, ყინელისასა, ნოტიისა და სიჭმელისასა. არაბულიდან გადმოღებულ კარაბადინებშიაც აგრევეა, ხოლო სტვიქისნი (= სტიხიანი) იწოდებიან ცოტა გარჩევით, ასე: გრილი, ნედლი, მხურვალი და ხმელი. ესრეთი შეხედულობისა იყვნენ ჰიპოკრატი(460 – 372 ქრ. წ.) და მისი მიმდევარი გალიენი (= ჯალინოზი = ჯანაოზი), რომელიც ცხოვრობდა მეორე ს. ქრ. შემდ.

„შესაქმე კაცისა“ განაგრძობს:

„სამნი არიან ძალნი, რომელნი, განაგებენ სიცოცხლესა: ერთი მათგანი განატყობს გვამსა სიცხითა თვისითა და მეორე

– 365 –

იგი ძალი ნოტია-ჰყოფს სიმჟურვალესა, რათა იყოს განსწორებით შეზავებად მისი და რათა არა წარწყმდეს ნოტიად სიმძაფრითა მჟურვალეებისადათა და კვალად, რათა არა დაშრტეს სიმხურვალე გარდარეულებითა მით ნოტიობისადათა. ძალი იგი მესამე შემკრებელობს განზნეულთა მათ შეერთებითა იოვთადათა, რომელნი შენაწევრებულ არიან ყოველთა ასოთა ძალითა მით მოძრავითა თავით თვისით. ხოლო ოდეს ძალი მოაკლდეს, იქმნეს ასოი იგი მკუდარ და დაკლებულ სულისა მისგან მოძრავითა თავითვისით...

„სამთა ამათ ვხედავთ ბუნებასა შინა ჯორცთა ჩუენთასა, რომელთათვის დაბადებულ არიან ყოველნი ასონი ჩვენნი, – რომელიმე სიცოცხლისათვის, რომელიმე სიმდიდრისათვის სიცოცხლისა, რომელიმე დადგრომისათვის შობისა და დამტკიცებისათვის ნათესაობასა. ხოლო არიან ჩუენ შორის ასონი შემდგომნი ამათნი: ვერ-ეგების მათგან ცხოვრებად კაცისადა.

„არამედ სამთა მათ შინა ვხედავთ თავსა, გულსა და ღვიძლსა. ხოლო შემატებას ბუნებისას კეთილთა შინა იქმნების სიმდიდრისაგან სიცოცხლისა, რომელი მოენიჭა კაცსა რომელ არს ჭურჭელი, რომელსა შინა არიან საგრძნობელნი: რამეთუ ესენი ვერ მოგვეცემენ სიცოცხლესა: თვინიერ ამა სოთა შესაძლებელ არს ცხოვრებად ჩვენი... ფირტივი აგძნობს ცეცხლსა გულისასა, მუცელი მიიღებს ჭამადთა, ჭურჭერთა მათ თვისთა შინა აწოდებს“...

ყველა ჩამოთვლილი ნაშთები გვაძლევენ საფუძველს ვთქვათ. რომ მეათე საუკ. დასასრულამდე უმაღლესად განვითარებული ყოფილა ქართული ენა – სამწერლო და სამგოსნო.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ქართველ მთარგმნელების მამად-მთავრებად ჩვენი მწერლები იხსენიებენ დავითს და სტე-

ფანეს. ესენი ცხოვრობდნენო მაჰმადის გამოჩენის წინა დროს და თარგმნესო წიგნები ბერძნულიდამა და არაბულიდამ. მაგრამ ვინ იყვნენ ეს დავით და სტეფანე, რა დროს, სახელდობრ,

– 366 –

ცხოვრობდნენ, რა და რა წიგნები თარგმნეს, არა ჩანს დანამდვილებით. ყოველ შემთხვევაში, იგინი მაჰმადზე († 632 წ.) წინად არაბულიდამ ვერ გადმოთარგმნიდნენ წიგნებს, ვინაითგან. მანამდე არაბებს ჯერ არ დაეპყრათ საქართველო, მათი გავლენა აღმოსავლეთში სრულიად შეუმჩნეველი იყო. ამის შემდეგ კი, ხალიფების დროს, არაბთა გავლენა მთელს აღმოსავლეთსა და საქართველოზე თვალსაჩინო შეიქმნა. გავლენა დაეტყო ჩვენს მწერლობასაც. ეს გავლენა უფრო მძლავრი უნდა ყოფილიყო სინას, პალესტინას, შავს-მთაზე და სხ., საცა ქართველებს ჰქონდათ საკუთარი მონასტრები. სინაზედ ნ. მარმა იპოვნა არაბული ანბანი, შედგენილი ქართველთათვის. იქვე აღმოჩნდა ქართული ხელნაწერი არაბულის მინაწერებით.

ამავე დროს უაღრესად განვითარდა სახუროთ-მოდღვრო ხელოვნება, მხატვრობა, ქანდაკება და ხლართული სამკაული. ზოგიერთნი ამტკიცებდნენ, რომ ქართული ხუროთ-მოდღვრება სომხურის ნაშობია ანუ მიბაძვაო, მაგრამ ნ. პ. კონდაკოვის საფუძვლიანმა გამოკვლევამ უარყო ესეთი აზრი და დაამტკიცა, რომ ეს ხელოვნება თუ სომხეთისაზე ძველი არ არის, არც მასზე ახალია. მთიანი საქართველო უფრო ხელშემწყობი იყო ხუროთ-მოდღვრების განვითარებისთვის, ვიდრე ბარი – სომხეთი; ქართული ხუროთ-მოდღვრების კილო უფრო ნათელია, ვიდრე სომხეთისა, რომლის ნაშთები საქართველოსაზე უფრო ნაკლებია და უგვიანესი. აგრედ-წოდებული „ქართული არხიტექტურა“ ბრძნულის გონიერების ნაშობიაო, დასძენს იგივე მეცნიერი. გაიცნობს-რა ატენის სიონს (მე-IX საუკ.), მარტვილს (მე-X ს.), ჯვარპატიოსანს (მე-VIII ს.) და სხ., კონდაკოვი განაგრძობს: ქართული საყდრის წინა-პირი, ხშირად, შემკულია ხოლმე ქანდაკებით. ეს ქანდაკიანი ქვები დატანებულია ხოლმე აღმოსავლეთის მხრის კედელში ანუ დასავლეთისაში, იშვიათად კი სხვა კედლებშიაც, როგორც იცის აგრედ-წოდებულმა „რომანულ არხიტექტურამ“. რაიც შეეხება ამ ქვების დალაგებას, რაიმე წეს-რიგი მათზე გამოქანდაკებულ

– 367 –

სამკაულის მხრივ არსებობს უუძველეს საყდრების – ჯვარპატიოსანის, ატენის, მარტვილის, ქუთაისის და სხ. – შენობაში. მკობილობა ამ ტაძრებისა (ქუთაისის, მარტვილის და ატენის) არის:

სხვა და სხვა მხეცი – ვეფხვები, ირმებზე მონადირე ლომები, და აგრეთვე მტრედები, გველები და სხ. ამ მხრივ უფრო მდიდარია ატენის სიონი, რომლის ქანდაკებათაგან ზოგი თვით საყდარზე უუძველესია და ზოგი მის ხნისაა. მის დასავლეთ კედელში ჩასმულია რამდენიმე ქვა-ფიცარი ქანდაკებით: სამფსონი გლეჯს ლომს. ანგელოზი ახარებს ზაქარიას, რომელსაც ხელში საცეცხლური უჭერია. მხედარი. კრავები. ზღვის ფრთოსანი ნიანიგი. აღმოსავლეთის მხრის კედელზე გამოსახულია: მტრედები, ღვთისმშობელი, წმინდანები, მეფე გრძელის ტანისამოსით და საყდრის გეგმით ხელში, და მის გვერდით დედოფალი. კარის თავზე: წყლით სავსე აუზი და ირმები, რომელნიც ამ აუზიდან სმენ წყალს – ეს უუძველესი დროის სიმბოლიური გამოხატულობაა სარწმუნოებისა. ქართულ ხუროთ-მოდღვრების კუთვნილებას შეადგენს ზონრებისა, მოსავლებისა და ზოლების ხლართულობა. აქ ეს ხელოვნება (ხლართული სამკაული) ისე განვითარდა, როგორც არსად სხვაგან და ამის გამო სამართლიანად დაიმკვიდრა სახელი ქართულ ხლართულობისა. არც ბიზანტიაში და არც იმ ადგილებში, საცა ვპოვებთ ამ ხელოვნების ნაშთებს, მაგ. ჩრდილოეთ იტალიაში, უმეტესად კი ვენეციაში, არც სერბიასა და რუსეთში არსად არ არის იგი (ხლართული ხელოვნება) ქართულისებრ სრულად და სავსებით განვითარებული. მარტო ირლანდიის არხიტექტურული სამკაული ემსგავსება ქართულს, მაგრამ ქართული მაინც მასაც სჭარბობს აქ მისი იერი უფრო სწორეა, ნახატი სამკაულისა უფრო ცხადია, დანიშნულება და აზრი ნახატისა ყოველთვის შესაფერია მიზნისა და არასდროს არ ემორჩილება ოცნების თვითნებობასა და ფერადთა ცვალებადობას“.

—

გაერთიანების შემდეგ, საქართველო უფრო გაძლიერდა

– 368 –

პოლიტიკურად და გონებრივად. განვითარება იწყო მწერლობამ, ხუროთ-მოდღვრებამ, მხატვრობამ. წესიერებას თანდათან მეტი პატივი დაედო; ურთიერთ შორისი დამოკიდებულება უფრო ღმობიერი შეიქმნა. გარეშე მტერთაგან მოსვენებული ერი ეკონომიურად უფრო გაღონიერდა. და ამ საერთო წარმატებამ ქართველ ერს მისცა ძალა პირნათლად დაეცვა სამშობლოს თავისუფლება მაშინ, როდესაც აღმოსავლეთის მრისხანე ველურები – ჯერ თურქები და მერე მონგოლები – ანგრევდნენ მთელს ქვეყნებს და იკლებდნენ სამეფოებს და სამთავროებს“.

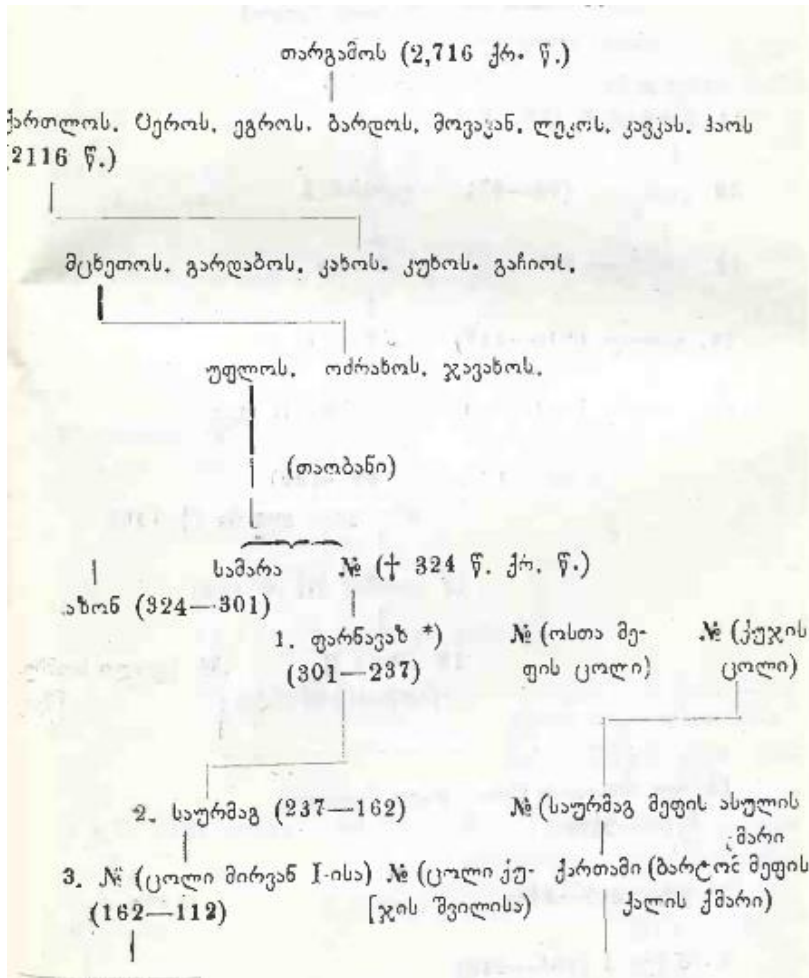
ქრონოლოგიური ტაბულები

თარგამოსიანი ქართლოს
ქართლს იჯდა პირველ ძეობით,
მერმე ფარნავაზ ტახტოსნად
იჯდა სიქველით, მხნეობით.
არშაკუნიანთ იმეფეს,
მერმე ხოსროანთ სეფობით.
აწ ვსუფევთ ბაგრატიონნი,
ვგებთ ღმრთის მესათნეობით.
ძველი თქმულობა.

საქართველოს ისტორია ჯანაშვილისა

ა. შთამომავლობა ქართველების მეფეებისა.

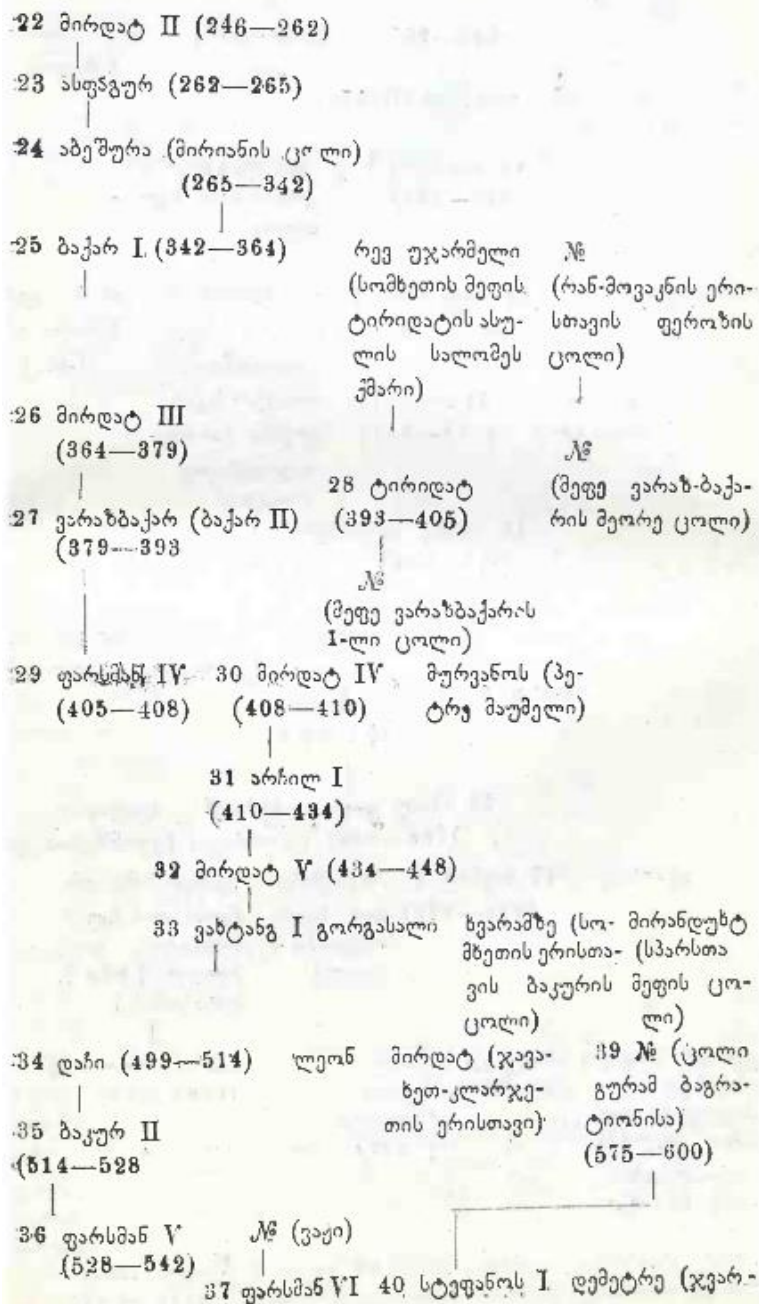
I. „ქართლიცხოვრების“ გადმოცემით

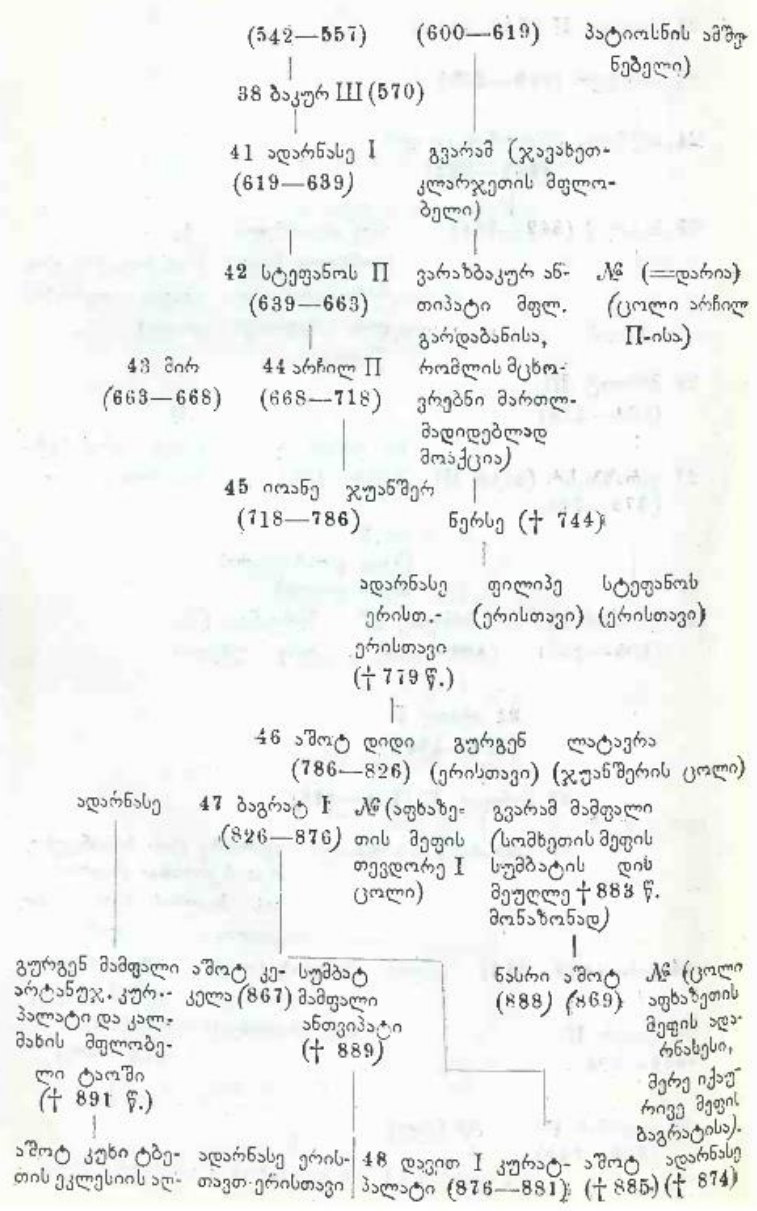

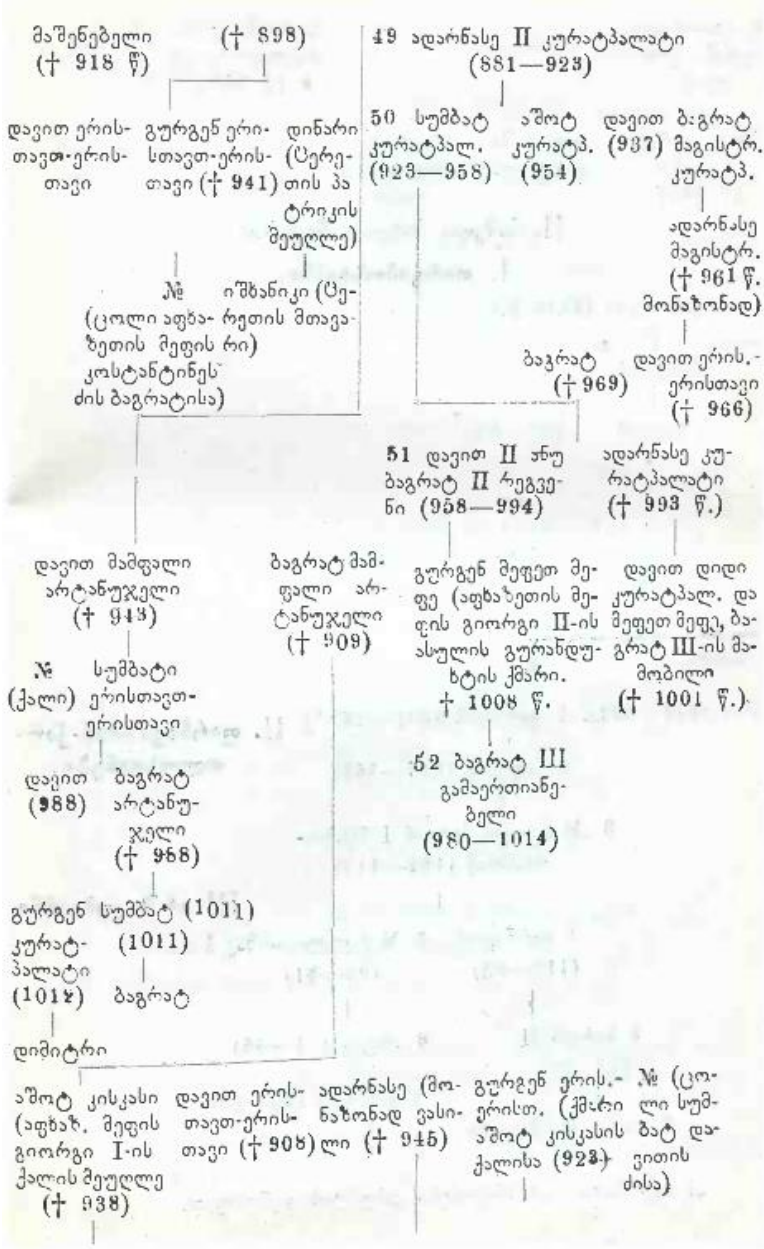
*) მეფობათა ქორონიკონები აღუნიშნავს ბატონიშვილს ვახუშტის.

სწ (ბიძის გურგენის ცოლი)

გურგენ ერისთავთ-ერისთავი (+ 968)

აშოტ კურატ-პალატი (+ 952)

დავით მაგისტროსი

ბაგრატ მაგისტროსი

II. სამეფო სახლთა ჩვენებათ.

I. თარგამოსიანნი.

ქართლოს (2116 წ.)

მცხეთოს

ჭულოს

სწ

სამარა

სწ

აზო (824—801).

1 ფარნავაზ (801—237*)

II. ფარნავაზიან-ქართლოსიანები.

2 საურმაგ (237—162)

3 სწ (ცოლი მირვან I ნებროთიანისა) (162—112)

III არშაკუნიანნი

4 ფარნაჯობ (112—93)

5 სწ (ცოლი არშაკ I-ისა) (93—81)

8 მირვან II (33—23)

6 არტაგ (81—66)

9 არშაკ II (23—2)

7 ბარტომ (66—33)

*) მეფობათა ქრონიკონები ვახუშტის აღწერებით.

№ (ცოლი ქუჯის შვილის შვილის ქა-
 [რთამისა
 10 ადერკი (2 ქრ. წ.—55 ქრ. შ.)
 11 ბარტომ II (55—72) ქართამ
 12 კოს (72—87) ფარსმან
 13 არმაზელი (87—103) აზორკი
 14 დერკი (103—113) ამზას I
 15 მირდატ I (113—129) ფარსმან II ქველი

16 ადამი (129—132) ლადამი † 146

17 ფარსმან III (146—182)
 18 ამზას II (182—186) № (სომხეთის
 [მეთის ცოლი

19 რეე მართალი (186—213)
 20 ვაჩე (213—231)
 21 ბაკურ I (231—246)
 22 მირდატ II (246—262)
 23 ასფუგურ (262—265)
 24 აბეშურა (მირიანის ცოლი)

IV. ხოსროიან-სასანიანნი

24 აბეშურას ქმარი მირიანი (265—342)
 25 ბაქარ რეე უჯარმელი № (რან-მოვაკის ერის-
 (342—364) (სალომეს ქმარი) თავის ფეროზის ცოლი)
 26 მირდატ III (364—379) 28 თრდატ № (მეფე ვარაზბაკურის
 (393—405) მეორე ცოლი)

27 ვარაზბაქარ № (ვარაზბაქა-
 (=ბაქარ II) რის I-ლი ცოლი)
 (379—398)

29 ფარსმან IV (405—408) 30 მირდატ IV მურვანოს (პე
 ტრე მაუშელი) (408—410)

31 არჩილ I (410—434)

32 მირდატ V (434—436)

33 ვახტანგ I მორბა- ხვარანძე (ცო- მირანდუბტ
 სალი. (446—499) ლი სომხითის (ცოლი სპა-
 პიტიაზშის ბა- რსეთის მე-
 კურისა) ფისა)

V. ბაგრატიონები

34 დავით (499—514) ლეონ მირდატ (ჯავახეთ- №№ (ორი 39 № ცო-
 კლარჯ. ერისთავი) ქალი და ლი ბურამ

35 ბაკურ II 514—528) ორი ვაჟი- ბაბრატო-
 ნისა)

36 ფარსმან V № (ვაჟი)
 (528—542).

40 სტეფანოს I
 (600—619)

37 ფარსმან VI (542—557)

გვარამ

38 ბაკურ III (557—570)

ვარაზბაკურ №
 (ბარდაბანის (ცო-
 მამქცევი) ლი არ-

41 ადარნასე (619—639)

ჩილ
 ნერსე († 744) II-ისა)

42 სტეფანოს II [639—663]

43 მირ.
 (668—668)

44 არჩილ II
 (668—718)

ადარნასე ფილიპე. სტე-
 ერისთავთ- ფანოს

45 იოანე
 (718—786)

ჯუანშერ ერისთავი

46 აშოტ დიდი ბურბენ. ლატავრა (ჯუანშერისცილიძე)
(786—826)

47 ბაზრატ I მეფე კურატპალატი
(826—876)

48 დავით I (876—881)

49 აღარნასე II (881—923)

50 სუმბატ (923—958)

51 დავით II ანუ
ბაფრატ II რეგეკენი (958—994)

ბურბენ მეფეთ მეფე

52 ბაგრატ III (980—1014)

III ჩეგენის ქრონოლოგიით.
თარგამოს (2716 წ. ქრ. წ.)

ქართლოს (2116 წ.)

მცხეთოს

უფლოს

ხეთა

კოდსეთო

ფახის

კოლხი

სელიოს (ნზე)

საფლელი

(საფალილი საფრერი) 1400 წ.	აიეთისი პერსე ცირცვა I პასიფაი (XIV საუკ.) (მინოხის ცოლი)
	შეკატა (აიეთის ცოლი)
მაურისარი 1366 წ.	ეზიალი აბსირტი მედეა ცირცვა II ქალკიოპე (აბსარი) (სკვითთა მეფის ცოლი)
	(იაზონისაგან) (ეგეასაგან)
	შერმერ. ფერეტ მიდი
მაუთანარ ხიტასარ 1333 (მაუთნური) (ხეთასარ)	არგ ფრონტის მელას ციტისარ (ხიტასარ?) საუტაკ კოლზთა მეფე შარდან კოლხელი

ვან-არარატი

არამი 860	
სედური 830	
ლუტიბრი	
ბელიტდურის I	
ისბუინი (იშბუინის)	
სარდა (სარდური) 742	დადილ კოლხელი 731 წ.
მენუა I	ვასსამი ტიბარენელი 731 წ.
არგისტი	
ურსა 719—714	
არგისტი 708	
ისბუინი II	
ისსარის (ახსერა).	
სარდური II 645	
ისბუინი III	
მენუა II	
	დათამი კალესთა მეფე 558 წ.
	ფარანდატეს 514 წ.

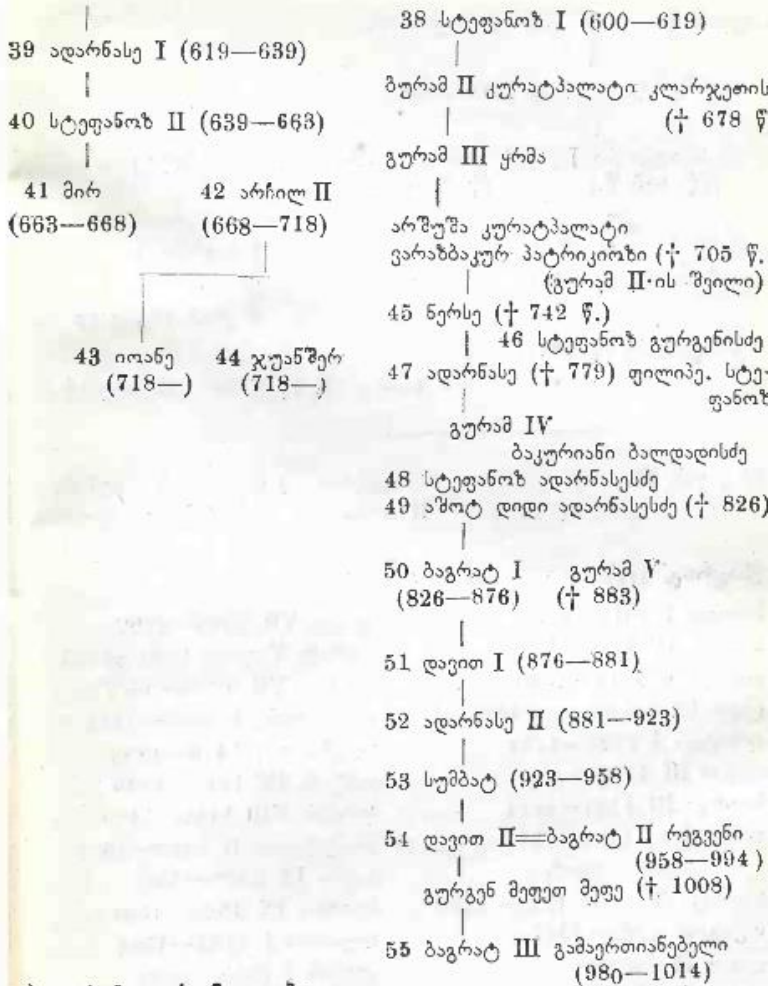
პონტო

არტაბანი

№

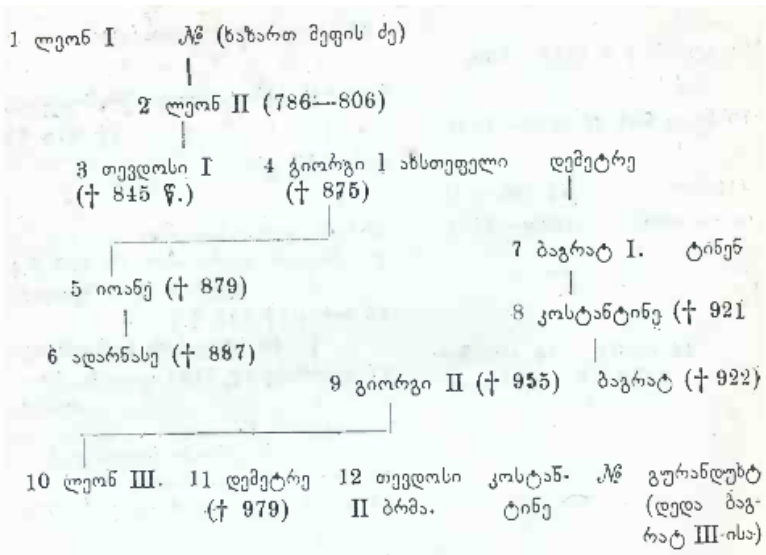
№ († 324 წ.)	სამარა	მიტრიდატ I (402 წლითგან)
	(†324)	მიტრიდატ II აღმაშენებელი
	ანო (324—301)	
2 ფარნავაზ (301—237)		მიტრიდატ III (284 წ.)
3 საურმაგ (237—162)		მიტრიდატ III (188 წ.)
4 მირვან I (162—112)		მიტრიდატ V ევერგეტი (156—130)
5 ფარნაჯიმ (112—93)		მიტრიდატ VI დიდი (180—63)
6 არტაგ (65 წ.)		ოლთაკ კოლხთ მეფე (65 წ.) არისტარხ კოლხთ მეფე
7 ფარნაბანი II (46 წ.)		ფარნაკ II კოლხთა მეფე (48 წ.) ასანდრ, სიძე ფარნაკისა (36 წ.) პოლემონი (ქრ. დაბადების წელს) პითადორიდა, ცოლი პოლემონისა და დედოფალიკოლხთა, პონტოელთა და მოსფორისა (ყირიმისა). პოლემონის სიკვდილის შემდეგ კოლხეთს იქერს ქართველთ მეფე, მოსფორს —საერომატი, პონტო რჩება პითადორიდას.
8 მიტრიდატ I (35 წ. ქრ. შ.)		
		ფარსმან I. 10 მიტრიდატ II
1 რადამისტი († 64 წ.)		
2 ფარსმან II		
3 მიტრიდატ III (75 წ.)		
4 ფარსმან III კველი (113—)		მიტრიდატ IV (=მირდატი)

- 45 ადამი და მისი დედა ლადამი 146 † (წ.).
- 16 ფარსმან IV (146—182) ლახთა მეფე პაკორი (ბაკური?)
- 17 ამზასპი (182—186)
- 18 რეე მართალი (186—213)
- 19 ვაჩე
- 20 ლევი (რევი!)
- 21 მირიანი (284—361)
- 22 ბაკურ I (361—367)
- 23 ასპაგური და სავრომაკი (367—374)
- 24 მირდატ I ბაკურისძე (374—389)
- 25 ვარაზ-ბაკურ ((389—425)
- 26 თრდატ რევისძე (425—437)
- 27 ფარსმან V ვარაზბაკურისძე (437—440)
- 28 მირდატ II ვარაზბაკურისძე (440—442)
- 29 არჩილ I (442—466)
- 30 მირდატ III (466—478)
- | სანდუხტ დედოფალი (478—486)
- 31 ვახტანგ I გორგასალი (486—532)
- 32 დანი (532—544)
- 33 ბაკურ II (544—557)
- 34 ფარსმან VI (557—571)
- 35 ფარსმან VII (571—576)
- 36 ბაკურ III (576—)
- | გრიგოლ ქართლის მამასახლისი
- | არშუშა პიტიაშნი
- | არვანდ გუბნასპი
- | ვეჟან ბუზმილი } მარზაპნები
- 37 გურამ I ბაკრატიონი (590—600)

ა) აფხაზეთის მეფეები.

- ანოს
- გოზარ
- ფსტინიან
- ფილიქტოს
- კპარუკ
- №

(ბაგრატ III)

გიორგი I 1014 – 1027
 ბაგრატ IV 1027 – 1072
 გიორგი II 1072 – 1089
 დავით III აღმაშენებელი 1089 – 1125
 დიმიტრი I 1125 – 1154
 დავით III 1155
 გიორგი III 1156 – 1184
 თამარ მეფე 1184 – 1212
 დავით სოსლანი
 გიორგი IV ლაშა 1213 – 1223
 რუსუდან 1223 – 1247
 დავით IV წარინი
 დავით V († 1269)
 დიმიტრი II თავდადებული († 1289)
 ვახტანგ II 1289 – 1292
 დავით IV 1292 – 1310
 ვახტანგ III († 1304)
 გიორგი VI მცირე († 1318)
 გიორგი V ბრწყინვალე 1318 – 1346

დავით VII 1346 – 1360
 ბაგრატ V დიდი 1360 – 1395
 გიორგი VII 1395 – 1407
 კოსტანტინე I 1407 – 1414
 ალექსანდრე 1413 – 1442
 ვახტანგ IV 1442 – 1445
 გიორგი VIII 1445 – 1469
 კოსტანტინე II 1469 – 1505
 დავით IX 1505 – 1525
 გიორგი IX 1525 – 1534
 ლუარსაბ I 1534 – 1558
 სვიმონ I 1558 – 1600
 დაუთხან 1569 – 1578
 გიორგი X 1600 – 1605
 ლუარსაბ II 1605 – 1616
 ბაგრატ VI 1616 – 1619
 სვიმონ II 1619 – 1629
 როსტომ 1634 – 1658
 ვახტანგ V 1658 – 1675

– 385 –

გიორგი XI 1676 – 1688
 ერეკლე I 1688 – 1703
 ქაიხოსრო
 ვახტანგ VI († 1737)
 იესე 1714 – 1716
 ბაქარ 1716 – 1719

თეიმურაზ II († 1762)
 ერეკლე II 1744 – 1798
 გიორგი XII 1798 – 1800
 დავით (გამგებელი) 1800 წ.
 სოლომონ (იმერეთისა) † 1815

ბ) სომეხთ მეფენი.

1. ჰაიკის (2350 წ. ქ. წ.) სახლიდან

პარულირ 640	კორნაკ	ტიგრან I 570	ზარეხ
ხრაჩია 600	პავოს	ვაჰაგნ 530	არმოდ
ფარნუას	ჰაიკაქ II	არავან	ბაგამ
პატქუიქ	ერუანდ I	ნერსე	ვან
			ვახე 300

2. არშაკის სახლი

ვაჰარშაკ I 150	ხოსროვ დიდი 213
არშაკ I 128	ტირიდატ 286
არტაშეს I 115	ხოსროვ II 343
ტიგრან II 90	ტირან II 353
არტავაზდ 36	არშაკ III და ვაჰარშაკ II 364
არშამ 33	პაპ 382
აბგარ 3	ვარაზდატ 391
ანანუნ 35 წ. ქრ. შ.	არშაკ III და ვაჰარშაკ II 392
სანატრუკ 35	ხოსროვ III 396
ერუანდ II 65	ვრამშაპუხ 400
არტაშეს II 85	ხოსროვ III (ხელახლა) 421
არტავაზდ II 127	შაპუკ 422
ტირან I 130	არტაშეს (არტაშირ) 427
ტიგრან III 151	არშაკიდების მეფობის მოსპობა 433
ვაჰარშ 193	

3) ბაგრატიონთ სახლი

აშოტ ბაგრატიონი 686	აბბას 928
ბაგრატ ბაგრატიონი 835	აშოტ III მოწყალე 952.
აშოტ 849	სუმბატ II 977
აშოტ I მეფე 885 – 889	კაკიკი 989
აშოტ II 914	იოანნეს 1020

– 386 –

აშოტ IV დვინელი	ანის აოხრება 1064
კაკიკი II 1079	

4) რუბენიანთ სახლი (კილიკიაში)

რუბენ 1080	სუმბატ I 1296 – 1298
კოსტანტინე I 1095	კოსტანტინე II 1300
ტოროს II 1100	ლეონ IV 1305
ლეონ I 1123 – 1136	ოშინ I 1308
ტოროს II 1141	ლეონ V 1320
მელეხ 1169	კოსტანტინე III 1342
რუბენ II 1174	ბიტონ 1343
ლეონ II 1177 – 1212	კოსტანტინე IV 1345
ხეთუმ I 1226	ლეონ VI 1366 (გარდაიცვალა პა-
ლეონ III 1269	რიჟში 19 ნოემბერს 1393 წ. და
ხეთუმ II 1288	სომხების სამეფო კილიკიაშიაც მო-
ტოროს III 1293	ისპო.

გ) მიდიის მეფეები.

დედოკ 708 – 655 ქრ. წ.
ფრაორტ 655 – 633

კიაქსარ 633 – 593
ასტიაგი (= აჟდაპ) 593 – 558

დ) სპარსთა მეფეები.

ა) აქამენიდების სახლი

კვიროსი 560 – 529

კამბიზ 529 – 522

სმერდისი 521

დარიოზ ჰისტასპი 522 – 486

ქსერქს I 486 – 465

არტაქსერქსი 465 – 425

ქსერქს II 424

დარიოზ II (ნოტი) 423 – 404

არტაქსერქს მნემონი 404 – 359

კვიროს უმცროსი

არტაქსერქს – ოხ

არსეს 338 – 336

დარიოზ კოდომანი † 330 წ. 3 ივ-
ლისს)

ბ) სასანიანთ სახლი

არტაშირ ბაბეკან 226 – 240 ქრ. შ.

შაპურ (საპორ) 240 – 271

ჰორმუზდი I 271 – 272

ბაგრან (ვარან, ბარამ) I 276

ვარან II (ბარამ) 276 – 293

ვარან III (ბარამ) 293 – 294

ნარსეს 294 – 303

ჰორმუზდი II 303 – 309

შაპურ II, დიდი 309 – 380

შაპურ III 383 – 388

ბაგრან (ვარან ქირმანშაპ) IV 399

იეზდიგერდ 399 – 419

ბაგრანგურ (ვარან) V 420 – 440

იეზდიგერდ II (ვარან VI) 440 – 457

ჰორმუზდი III და ძმა მისი

ფეროზი (ფირუზი) 457 – 488

ბალატ (ბალაშ, ვაგარშ, ვალენტი)
[491

– 387 –

რდაშირ II 380 – 383

ხოსრო I ანუშირვან 531 13 ენკ.

[– 379 თებერ.

ჰორმუზდი IV 579 – 591

ხოსრო II 591 – 628

კობად (კაბად) I ფირუზისძე 491–531

შირუე (სიროეს) 628

არტაშირ III 629

იეზდიგერდი III ხოსროსძე

ე) არაბთა ხალიფები

მაჰმადი წინასწარმეტყველი დაიბ. 571 † 8 იან. 632 წ.

აბუ-ბეკრი 632 – 634

ომარი 634 – 644

ოსმანი 644 – 656

ალი (მაჰმადის სიძე) 656 661 21

[იანვ.

მუავია I 656 – 679

იეზიდი I 679 – 683

მუავია II 684

მერვან 684 – 685

აბდალ-მალიქ 685 – 705 8 ოკტ.

ჰარუნ არრაშიდი 786 – 809

ემინ 810 – 813

მამუნ 813 – 833

მუტასიმ ბილლაჰი 833 – 842

ალ-ვატიკ ბილლაჰი 842 – 847

მუტავაკილ ჯაფარ 847 – 861

მუნტასირ 862

მუსტაინ 866

მუტააზ 869

აჰმად-ალ-მუტამიდი 892

ველიდ 705 – 715	მუტაზიდ 902
სულიმან 715 – 717	მუკტაფი 907
ომარ II 717 – 720	მუკტადირ 932
იეზიდ II 720 – 724	კაკირ 934
ჰიშამ 724 – 743	რაზი 940
ველიდ II 744	მუტაკვი 944
იეზიდ III 744 – 750	მუსტაკვი 946
მერვან II	(ბუიდები)
აბულაბას 750†754	ალ-მუტი 946 – 970
მანსურ 754†775	ატაი 974 – 992
მაჰდი 775†785	ალ-ყადირ 992 – 1031
აბუ-მუჰამედ მუსა ალ-ხადი 786	ალ-კაიმ 1031 – 1075.

ზოგიერთი წყაროები და მასალანი (I წიგნისთვის)

1. „ქართლისცხოვრება“ და მისი ვარიანტები (ბარათაშვილებისა, მარიამ დედოფლისა).
2. „ქართლისმოქცევა“ (შატბერდის კრებული მე-X საუკ.)
3. სუმბატის ქრონიკა (მე-XI ს.)
4. პეტრე მაიუმელის ცხოვრება (მე-V ს.)
5. პატიოსანის ჯვრის აღმართვა მცხეთაში (მე-X ს.)
6. ცხოვრება ევსტათი მცხეთელისა (თხზ. მეექვსე საუკ.)
7. შუმანიკის წამება“ 594 წ. 17 ოკტ. (თანამედროვისა)
8. აბოს ცხოვრება თანამედროვის იოანე საბანისძისა (VIII ს.)
9. ჯუანშერის ქრონიკა (ქართლის ცხოვრებაში)
10. არჩილ მეფის ცხოვრება („ქართ. მწერლობა“, გვ. 253 – 292)
11. კოსტანტინე მთავრის წამება (IX ს.)
12. ილარიონ ქართველის ცხოვრება (IX ს.)
13. „ჟამის წირვა“ სვიმონ კათალიკოზისა (IX ს.)
14. „გობრონის ცხოვრება“ სტეფანე მტბევარისა (X ს.)
15. კოსტანტინეპოლის გარემოცვა სკვითთა მიერ და იმპერატორ ირაკლის ლაშქრობა სპარსეთში (1042 წლ. ხელნაწერიდამ)
16. მამათა ცხოვრება
17. ათონის კრებული 1074 წ.
18. სვინაქსრები გიორგი მთაწმინდელისა (№ 222 და სხ.)
19. საგალობელი მიქელ მოდრეკილისა (X ს.)
20. „განყოფისათვის ქართლისა და სომხითისა“ არსენი კათალიკოზისა (X ს.)
21. დავითნი 974 წლ.
22. სახარების ვარიანტები (IX – X ს.)
23. სჯულის კანონი (1031 წლ.)
24. უწყება მიზეზისა ქართველთა მოქცევისა ეფრემ მონაზონისა (XI – XII ს.)
25. ა ბ ა ზ ა. История Армении.
26. ა ღ ი ს ტ ა ხ რ ი (არაბთა მწერალი 830 წლ.)

26. ა ს ო დ ი კ ი. Всеобщая Исторія.
27. ბ ა რ ა თ ა შ ვ ი ლ ის საქართველოს ისტორია.
28. ბარათაევ მ. Нумизматич. факты груз. царства.
29. ბ ა ქ რ ა ძ ე დ. ა) ისტორია საქართველოსი. ბ) Статьи по истории и древностямъ Грузіи. Кавказъ въ др. пам. христианства.
30. ბ რ ო ს ე. Histoire dt la Géorgie (თარგმანი ქართლის ცხოვრებისა) წინასიტყვაობა – Introduction, დამატებანი და განმარტებანი. Additiones et éclircissement, მოგზაურობა და სხ.)
31. ბ რ უ გ შ ი Лѣтописи и памятники древ. народовъ. Египеть. Исторія фараоновъ (СПБ. 1880).
32. ბ ე რ ნ ე ს Первотытна ист. человечества (1904 წ.)
33. ბ ი ბ ზ ო ნ ე დ. Исторія упадка и разрушенія римской имперіи.
34. დ რ ე პ ე რ ჯ. Исторія умств. развитія Европы.
35. ე ზ ო ვ ი Внутренній бытъ древней Арменіи.
36. ე ზ ნ ი კ ი Обь ученіи персидскихъ маговъ (მე-V საეკ.)
37. ე ღ ი შ ე Борьба христіанства съ ученіемъ Зороастра въ пятомъ столѣтїи, въ Арменіи.
38. ვ ა ს ი ლ ი ე ვ ი ა. Византія и Арабы (1900)
39. ვ ა ხ უ შ ტ ი. ა) საქართველოს ისტორია და ბ) საქართველოს გეოგრაფია.
40. ვ ე ბ ე რ გ ე ო რ. Всеобщая (ანდრეევის თარგმანი)
41. ვ ე ს გ ე რ მ. Исторія одежды, вооруженія, построекъ, и утвари древн. народовъ.
42. ზ ე რ ო დ ო ტ ე ს წიგნი (რუსული თარგმანი).
43. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი ე. ა) ზარზმის მონასტერი ბ) სამი ქრონიკა გ) წმ. ნინოს ცხოვრება (ახალ. ვარიანტი)
44. თ ე ი მ უ რ ა ზ ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი. საქართველოს ისტორია.
45. ი ო ს ე ლ ი ა ნ ი პ ლ. Исторія Груз. церкви.
46. კარბელაშვილი პ. კათალიკოზნი და მღვდელ-მთავარნი.
47. კ ს ე ნ ო ფ ო ნ ტ ე. „კიროპედი“ (რუს. თარგმანი).
48. კ ა ღ ა ნ თ კ ა ტ ვ ა წ ი. Исторія агванъ (1861.წ.)
49. კ ი პ ე რ ტ ი. ა) Atlas antiqus. ბ) Lehrbuch alten geographie.
50. კ ი რ ი ო ნ ი ე პ. ა) Св. равноап. Нина просвѣт. Грузіи, ბ) Св. царь Миріанъ Хосროіани გ) Двѣнадцативѣковая религіозная борьба православной Грузіи съ исламомъ და სხ.

51. კ ო ვ ა ლ ე ვ ს კ ი მაქსიმ ა) Законъ и обычай на Кавказѣ (ტ. I და II) ბ) Современный обичай и древній закон.
52. კ ო ნ დ ა კ ო ვ ი ბ. Древняя архитектура Грузіи (1876 წ.)
53. კ უ ლ ა კ ო ვ ს კ ი (პროფეს.) Аланы по свѣдѣніямъ классич. и визант. писателей (1899 წ.).
54. ლ ე ნ ო რ მ ა ნ ი ფ. ა) Lettres assyriologiques. Руководство къ древ. исторіи Востока (2 ტომი).

55. ლ ი ტ ტ რ ე. Средніе вѣка и варвары.
56. მ ა რ რ ი ბ. ა) ცხოვრება პეტრე-ივერისა. ბ) Боги языч. Грузи, გ). Хитонъ, Господень დ) Грамматика древ. армянского языка ე) Возникновение и расцвѣт. др.-груз. свѣтской литературы, ზ) Предварит. отчетъ о работахъ на Синаѣ и въ Иерусалимѣ.
57. მ ა ს კ ე რ ო. Древняя исторія.
58. მ ი უ ლ ლ ე რ მ ა ქ ს. Наука о мысли.
59. მ უ ხ ა მ ე დ - რ ა ვ ი. დერბენტ-ნამე (XIV ო.)
60. ნ ა ტ რ ო შ ვ ო ლ ო. Мцхеть и его соборъ Свети-Цховели.
61. ნ ი კ ო ლ ს კ ი მ. ა) Клинообразныя надписи ванскихъ царей (1893 წ.) ბ) Клинообразныя надписи Закавказья (1896 წ.)
62. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ო ს ტ ე ვ. ორბელიანთ ისტორია (ხელნაწერი)
63. პ ა ტ კ ა ნ ო ვ ი ვ. ა) О клинообраз. надписяхъ (1883 წ.), ბ) Ванскія надписи и значеніе ихъ для исторіи передней Азіи გ) Ванскія надписи и (СПБ. 1881).
64. პ რ ო კ ო პ ი კ ე ს ა რ ი ე ლ ო († 565 წ. ქრ. შ.) Исторія войнъ римлянъ съ персами, вандалами и готеами (1862 წ.)
65. ქ ო რ დ ა ნ ი ა თ. ქრონიკები.
66. რ ა დ ლ ი ს ს კ ი ო. Надписи перс. царей изъ рода Ахеменидовъ (1881 წ.)
67. რ ი ტ ტ ე რ ვ. Исторія землевѣдѣнія.
68. რ ო ბ ე რ ტ ს ო ნ ჯ. Исторія Христ. церкви.
69. ს ე ბ ე ო ს ო. Исторія импер. Иракла.
70. ს კ ა ბ ა ლ ა ნ ო ვ ი ო. Византійское государство и церковь въ XI вѣкѣ.
71. ს ტ რ ა ბ ო ნ ო. გეოგრაფია.
72. ტ ე ო ლ ო რ ო. Первобытная культура.
73. Финлей. Греція подъ римскимъ владычествомъ (съ 146 ო. до Р. X. по 717 ო. по Р. X.)
74. Фриманъ. Сравнительная политика

– 391 –

- უ ს ლ ა რ ო. Древнѣйшія сказанія о Кавказѣ.
- შ ლ ო ს ს ე რ ო. Всемирная исторія.
- ჩ უ ბ ო ნ ა შ ვ ო ლ ო დ. ეთნოგრაფიული განხილვა (ჭანეთის და კათბადუკიის მკვიდრთა მოსახლეთა.
- ც ა გ ა რ ე ლ ო ა. სვѣდѣნიე о памятникахъ груз. писменности, ბ) Памятники груз. старины въ св. землѣ и на Синаѣ, და სხ.
- ც ო ნ ც ა მ ე კ ა ლ ის ტ რ ა ტ ე. Автокефалія груз. церкви.
- წ ე რ ე თ ე ლ ო გ ო რ გ ო. ისტორიული წერილები.
- ჭ ა რ ა ი ა ვ. წერილები შესახებ აფხაზთა ცხოვრებისა და ენისა.
- ხ ა ლ ა ტ ი ა ნ ც. Армян. эпосъ въ Исторіи Арменіи М. Хоренскаго (1896 წ.)
- ხ ა ხ ა ნ ა შ ვ ო ლ ო ა. ა) Памятники груз. отреченной литературы, ბ) Источники по введенію христіанства въ Грузіи, გ) Номоканонъ Іоанна Постника და სხ.

ხორენელი მ. ა) История Армении, ბ) География Армении.

ჯავახიშვილი ა) ანდრია მოციქულის და წმ. ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში ბ) Государственный строй древней Грузии и древ. Армении (1905 წ.)

კახკ. თ. Извѣстія древнихъ писателей о Кавказѣ.

შემჩნეული შეცდომები.

სწერია	უნდა იყოს
სტ.	
2 შავის ზღვის	შავს ზღვას
20 სიტყვებიც ბევრია	სიტყვებიც ურევია
26 ხვან	სვან.
12 დასავლეთისა	სამხრეთისა
5 კელეტნი	კელტნი
24 ასხამდი	ასხამდა.
8 დიდი	დიდის
24 დადი	დიდი
6 რკინისა პირველად მოიგონეს	პირველად მოიგონეს რკინისა
3 მაკრონებს იგივე	მაკრონებს ეცვათ...

– 892 –

სწერია	უნდა იყოს
85 5 უჩდა	უნდა
86 ბოლო ავრზ	ავაზ
88 5 აფროდიტე	აფროდიტე (= ურანია)
112 10 მიემხრო	მიმხრობოდა
115 4 32 წელს	33 წელს
121 25 პართიისა	პართიისა
161 7 ბრინჯის-ხე	ბრინჯის-ხე (= აკაკი)
169 18 მე-XII	XI
170 17 ოითქმის	თითქმის
174 ბოლო მოინანენ	მოინათლენ
175 1 თავი IV	თავი III
183 1 თავი V	თავი IV
„ 6 მირდატმა მან	მირდატმა
188 28 სიკნითი	სივნიითი
193 1 თავი VI	თავი V
272 3 ბოლ. წარწერებში ბერძნული	წარწერებში
244 2 გი	იგი
„ 3 იოლო	ხოლო
„ 4 ხოდორს	კოდორს
„ „ სვაკნეთს	სვანეთს
282 7 ორს ამ	ამ ორს
„ 28 (ამის	). ამის

283 15 აქაური ერი	აქაურები
„ ბოლო და მარამ	და შუშან
289 12 ვეულებისამებრ	ჩვეულებისამებრ
298 9 და გუთიაში (ყირიმს) ამ	გუთიაში (ყირიმს) ხატთ ბრძოლა
	რომ დაცხრა, გუთებმა
305 ბოლო ლეონ II-სე	ლეონ II-ეს
321 27 დვინს	დვინისკენ
326 13 სარინოზებმა	სარკინოზებმა
238 25 თეოდოსიოპოლკში	თეოდოსიოპოლში
327 11 გუჯარზე	გუჯრებზე
331 12 ტაბრისტნი	ტაბარისტანი
„ 17 მაჰმადიანი ამათ	მაჰმადიანია. ამათ
332 10 არის სოფელ	არის სოფელ
336 4 ქართლს	ქართლის
338 10 თხზულებით	თხზულებაში
350 26 მურავი	მორავი
357 24 დრო	დროს
364 13 მომიტევე	მომიტევე მე
364 13 აღმოჩენილა	აღმოჩნდა.
381 აზოს ზემო ხ ა ზ ი არ უნდა.	

